Дадзеная публікацыя рэалізаваная ў рамках праграмы польскай замежнай дапамогі Міністэрства замежных справаў РП у 2008 годзе. Непасрэдны выканаўца праграмы Ўсходнеэўрапейскі дэмакратычны цэнтар. Дадзеная публікацыя выражае толькі погляды аўтараў і не адлюстроўвае афіцыйны погляд МЗС РП.

Кароткая прадмова да «Кароткага нарысу беларускага пытаньня»

Шырокаю тропай
Ў час гэты «спакус»
На мапу Эўропы
Ўзышоў беларус.
У лапцях лазовых,
Па сьвітцы рушнік,
І сьветам Хрыстовым
Зіяе аблік.

Гэтыя радкі ў самым пачатку 1920-х гг. напісаў адзін зь песьняроў, а пасьля, як гэта звычайна ў нас вялося, і пакутнікаў Беларусі — Уладзімер Жылка. У эпіграф да гэтай працы ягоныя словы вынесеныя зусім не выпадкова.

На досьвітку XX ст., калі беларуская ідэя, матэрыяльна ўвасобленая ў выглядзе кніжак Багушэвіча, вершаў Цёткі і нячастых нумароў «Нашай Нівы», яшчэ толькі пачынала зьбіраць па вёсках і мястэчках пяці заходніх губэрняў агромністай імпэрыі сваіх першых прыхільнікаў, бадай што ніхто не глядзеў на беларусаў іначай, як толькі праз прызму этнаграфіі. Для царскіх чыноўнікаў, як і для расейскіх ды польскіх навукоўцаў, беларус быў ня больш чым абарыгенам пэўнай тэрыторыі — працавітым, часьцей за ўсё непісьменным, абсалютна абыякавым да сваёй калісьці слаўнай мінуўшчыны «мужыком», які па меры ўсё больш шпаркага разьвіцьця капіталістычных адносінаў хутка мусіў непазьбежна растварыцца ў расейскім і польскім этнічным моры. Праз дваццаць гадоў сытуацыя была ўжо прынцыпова іншай. Беларусы, хоць і не дамагліся паўнавартаснай нацыянальнай дзяржаўнасьці, сталі, аднак, канкрэтнай палітычнай праблемай для тых краінаў, дзе яны змушаныя былі жыць пасьля ганебнага Рыскага міру 1921 г. Жылка трапна напісаў, што беларус «узышоў на мапу Эўропы». Як аказалася, узышоў дзеля таго, каб больш зь яе не сыходзіць.

Палітычныя колы Польскай Рэспублікі, якая пасьля заканчэньня бурлівых ваенных падзеяў завалодала значнай часткай тэрыторыі, дзе беларусы здаўна складалі большасьць насельніцтва, натуральна, зусім ня мог радаваць той факт, што беларускае пытаньне набыло дастаткова значную ў параўнаньні з ранейшымі часамі вагу. Вядома, вастрыня беларускай праблемы не ішла для палякаў ні ў якое параўнаньне з вастрынёй праблемы ўкраінскай, асабліва на землях былога «аўстрыйскага забору», ва Ўсходняй Галіччыне. Але ўсё ж цалкам ігнараваць яе ўжо не выпадала. А гэта значыць — на барацьбу з «падрыўной дзейнасьцю» (а менавіта гэтак найчасьцей ацэньвалася любая праява беларускай нацыянальнай актыўнасьці на-

ват у самай, здавалася б, бяскрыўднай сфэры) трэба было кінуць ня толькі брутальныя вайскова-паліцэйскія, але і інтэлектуальныя высілкі. Бо «ворага» для больш пасьпяховага зь ім змаганьня пажадана ўсебакова ведаць, па магчымасьці адсочваючы ўсе больш-менш значныя працэсы ў ягоных цэнтрах і лякальных асяродках.

Матэрыяльным увасабленьнем імкненьня польскіх службаў бясьпекі розных узроўняў як мага глыбей зразумець фэномэн беларускага руху сталі вялікія стосы аналітычных матэрыялаў, зь якімі сёньня старанны дасьледчык мае магчымасьць знаёміцца ў польскіх, беларускіх ды літоўскіх архівах. Калі нават браць датычныя беларускага руху дакумэнты адно толькі польскай контравыведкі без прыцягненьня матэрыялаў іншых падобных структураў — то і тады яны ўражваюць. І ня толькі колькасьцю, але і разнастайнасьцю. Тут ёсьць і агульныя агляды гэтага руху, і шматлікія справаздачы II (выведвальных) аддзелаў за пэўныя пэрыяды часу (гадавыя, паўгадавыя, квартальныя, месячныя, тыднёвыя і г. д.). Значны комплекс складаюць першасныя матэрыялы, на аснове якіх пасьля складаліся абагульняльныя дакумэнты (даклады і рапарты розных установаў і службовых асобаў, службовае і прыватнае ліставаньне і інш.). Акрамя таго, польскія службоўцы сачылі за беларускай пэрыёдыкай, скрупулёзна яе аналізавалі.

Відаць, у нейкі момант адказныя супрацоўнікі галоўнай варшаўскай управы II аддзелу Генэральнага штабу польскага войска і самі адчулі, што перастаюць належным чынам даваць сабе рады з гэтым папяровым морам. Тым больш што посьпехі ў барацьбе з «крэсовымі змоўцамі» зусім не былі проста прапарцыйнымі ў адносінах да колькасьці створаных папераў. У лістападзе 1922 г. адбыліся першыя выбары ў польскі парлямэнт з удзелам беларусаў, падчас якіх апошнія, аб’яднаўшыся зь іншымі нацыянальнымі меншасьцямі краіны, нечакана правялі ў сойм і сэнат ажно (у тых умовах менавіта «ажно», а не «ўсяго толькі») 11 паслоў і 3 сэнатараў. Ды нават ня ў колькасьці праведзеных парлямэнтараў была справа (у сойме, які складаўся з 444 паслоў, і сэнаце з 111 сэнатараў яны былі б лёгка нэўтралізаваныя), а ў тым, што, як зь непрыхаванай трывогай адзначалі аналітыкі II аддзелу, адбылося *«завязаньне беларускай выбарчай сеткай шырокага і сталага кантакту з народнымі масамі — зьява, якая першы раз сустракаецца ў гісторыі адраджэнцкага беларускага руху: народ і палітызаваная інтэлігенцыя непасрэдна сутыкнуліся і пачалі ўзаемадзейнічаць паміж сабой»*. Разьвіваючы думку далей, тыя самыя аналітыкі рабілі высновy: *«Распачалася новая эра ў разьвіцьці беларускай справы, эра, якую можна назваць дзяржаўнай, бо беларускі незалежніцкі рух здабыў шырокі грунт і адначасова з тым — значныя фінансавыя сродкі з ураду ўласнай дзяржавы (Савецкай Беларусі). Сфэдэраваны ж з родасным папамкненьнях і структуры ірэдэнтысцкім украінскім рухам і абапіраючыся на памежныя дзяржавы, ён робіцца сур’ёзнай пагрозай для цяперашняга маёмаснага стану Польшчы на ўсходзе»*[1].

Далейшая хада падзеяў таксама не дадавала польскім службоўцам аптымізму. Разьвіцьцё беларускага руху ў Польшчы не спынялася, і дынаміка

1 Centralne Archiwum Wojskowe (CAW) w Rembertowie. Oddziai II Sztabu Generalnego. Sygn. I.303.4.2659. K. 287.

гэтага працэсу трывожыла палякаў усё больш. Асабліва небясьпека стала адчувацца тады, калі бальшавіцкія ўлады ў суседнім СССР канчаткова наважыліся на правядзеньне беспрэцэдэнтнага экспэрымэнту ў сфэры нацыянальнай палітыкі. У БССР гэта знайшло адлюстраваньне ў пачатку ажыцьцяўленьня вельмі супярэчлівай, але ўсё ж такі не зусім «папяровай» палітыкі беларусізацыі. Сярод яе практычных мерапрыемстваў адным з найбольш гучных і вызначальных стала т. зв. «узбуйненьне» (а фактычна проста вяртаньне часткі раней адлучаных земляў) тэрыторыі БССР у сакавіку 1924 г. Для беларускіх дзеячоў у Польшчы, якія доўга ваграліся і не маглі канчаткова вызначыцца з палітычнай арыентацыяй, гэта стала сапраўдным «момантам ісьціны». Пасьля гэтага Менск у сьвядомасьці большасьці зь іх стаў успрымацца як своеасаблівы «беларускі П'емонт», а Польшча — як безумоўна варожая сіла, зь якой немагчыма дамовіцца, а застаецца толькі весьці бескампрамісную барацьбу. Хто тады мог думаць, што за гэтае самае антыпольскае (і адначасова прасавецкае) змаганьне многія заходнебеларускія дзеячы заплацяць уласным жыцьцём ня ў польскіх турмах і лягерах, але акурат у савецкіх. У той час такое разьвіцьцё падзеяў здавалася неверагодным, і перасьцярогі найбольш абачлівых адзінак (як, напрыклад, старшыні Рады БНР у эміграцыі Пятра Крачэўскага[2]) успрымаліся як малаверства, баязьлівасьць, а часам нават і як наўпроставая здрада нацыянальным ідэалам.

[2] Пятро Крачэўскі ў сваім эмацыйным лісьце, дасланым да паслоў Беларускага пасольскага клюбу 28 траўня 1924 г., у адказ на прапанову апошніх урачыста здаць мандаты ўраду БНР на карысьць ураду БССР, пісаў:

Вы хочаце нас, прысягаўшых на вернасьць народу і народаправству, супраць гвалтаў палякаў і камуністаў, зрабіць служкамі саветаў, прадаўшы і чэсьць і інтарэсы народу за помпу, пасьля якой я ня ведаю, чым мы маглі б стацца, мусіць зьменатычнікамі, бо ў камуністы ні нас, ні Вас ня прымуць. А што станецца з Вамі і зь беларускім народам пад польскай акупацыяй, калі мы дамо ў польскія рукі галоўны аргумэнт абвінавачаньня беларускага руху, што мы сапраўды бальшавікі і носім у сабе тую заразу, якую праз Польшчу хочам перакінуць у Эўропу? Бо толькі гэтымі довадамі супроць нас, але і Вас, а беларускае сялянства вынішчаць дашчэнта, як гэтага хочацца ім даўно... Вас проста баламуцяць і больш нічога.
...Вы ведаеце, што у Б.С.С.Р. ад беларусаў у Саўнаркоме толькі два чалавекі, а рэшта палякі, жыды і расейцы. Ці ж гэта беларускі ўрад? Эканамічныя засабы ўсе ў руках чужых. Беларускіх школ менш, ніж чужых і г. д.
Ня думайце, што за беларусаў Масква пойдзе на разрыў Рыскай умовы з палякамі і Маскоўскай 12 ліпеня зь Літвінамі. Яны карыстаюцца намі як засабом, але ніколі, як мэтай. А ці ж ня пішуць яны у № 1 «Жизнь Национальностей», што аўтаномныя рэспублікі ўжо не патрэбны, досыць самаадзначэньня, прадстаўніцтва ў саюзе ўжо яны цяпер ня маюць — цэнтралізованы. Чаму ж заўтра гэтага ня могуць зрабіць і з так званым СССР з цэнтрам у Маскве? Гарантый ніякіх няма і голасу нават сваіх камуністаў з Менску мы ня чуем, апрача тых, хто мяняе вехі, але для іх усё роўна, бо яны будуць служыць хоць чорту, абы плацілі грошы. (Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НА РБ). Ф. 325. Воп. 1. Спр. 217. А. 93—94.)

Як з пазыцыі сёньняшняга дня — дык надзіва прарочыя словы. Але ж няма, як вядома, прарокаў у сваёй айчыне.

Прадстаўнікі польскіх спэцслужбаў уважліва сачылі за гэтымі працэсамі і, натуральна, думалі, як ім супрацьстаяць. Хутчэй за ўсё, канчаткова ідэя пра неабходнасьць нейкага ўнармаваньня дагэтуль расьцярушаных зьвестак пра працэс гістарычнага разьвіцьця беларускага нацыянальнага руху высьпела ў галовах адказных супрацоўнікаў II аддзелу Генэральнага штабу тады, калі ў сярэдзіне 20-х гг. беларускі рух у II Рэчы Паспалітай выліўся ў нешта новае, чаго раней не было, што называлася Беларускай рабоча-сялянскай грамадой. Наўрад ці выпадкова тое, што хоць сам твор датаваны 31 студзеня 1928 г., падзеі ў ім апісваюцца толькі за час, які папярэднічаў студзеню 1927 г., калі польскія ўлады распачалі адкрытыя рэпрэсіі ў дачыненьні да грамадоўскага кіраўніцтва.

Аднак жа ёсьць дакумэнтальныя сьведчаньні, што задумы стварэньня падобнай працы ўзьнікалі ў кіраўніцтва II аддзелу і раней. Так, у 1924 г. вядомы (далёка не заўсёды зь лепшага боку) беларускі дзяяч Рамуальд Зямкевіч жаліўся ў чарговым сваім рапарце ў гэтую ўстанову:

> У мінулым 1923 годзе ў II аддзеле Штабу маёр Чарноцкі[3] прапанаваў ніжэй падпісанаму напісаць кніжку пра Беларусь, зьместам якой павінна была быць: гісторыя, літаратура, грамадзкі рух, палітычныя партыі і пэрспэктывы рэалізацыі нацыянальна-палітычных пастулятаў.
> Мне абяцалася дастаўка савецкіх, літоўскіх і нямецкіх выданьняў і ўсемагчымая дапамога. Нічога з гэтага ня зроблена.
> А такая кніжка, выдадзеная сакрэтна, у малой колькасьці паасобнікаў, у руках палітыкаў і міністраў магла б быць вялікай дапамогай для арыентацыі...
> ...Ніжэй падпісаны, як актыўны супрацоўнік гэтага руху з 1903 году, які ведае ўсіх дзеячаў асабіста, мае такія матэрыялы, якіх ня мае больш ніхто ў Варшаве[4].

Неабходнасьць такога «дапаможніка для арыентацыі» была канчаткова ўсьвядомленая функцыянэрамі II аддзелу толькі празь некалькі гадоў. І на гэты раз ня толькі ўсьвядомленая, але і рэалізаваная. Пры гэтым непазьбежна ўзьнікае лягічнае пытаньне: хто ж урэшце стаў аўтарам працы?

У першую чаргу пры акрэсьленьні кола магчымых аўтараў прыгадваецца той самы Р. Зямкевіч. Ці не маглі яму праз чатыры гады паўтарыць прапанову аб напісаньні аналітычнай працы і на гэты раз ня проста прапанаваць, але і забясьпечыць умовы для выкананьня заданьня? Наўрад ці, і на гэта ёсьць важкая прычына. Да часу напісаньня нарысу Зямкевіч канчаткова вычарпаў свой і так ня вельмі вялікі крэдыт даверу ў вачах сваіх шэфаў з II аддзелу. Пры гэтым апошнія ў 1926 г. падазравалі яго ня проста ў тым, што ён за грошы прадае ім не зусім згодную з праўдай інфармацыю, але нават у тым, што ён *«па даручэньні Беларускага камітэту мэтанакіравана ўтрымлівае кантакт з органамі бясьпекі, каб з аднаго боку — арыентавацца, што гэтыя органы ведаюць ці хочуць ведаць пра беларускую акцыю, а з*

---

3 Чарноцкі Віктар (1886—1925) — кіраўнік нацыянальнага сэктару II аддзелу Генэральнага штабу.

4 CAW. Oddziai II Sztabu Generalnego. Sygn. I.303.4.2501.

другога — хоча скіраваць органы бясьпекі на памылковы шлях, адхіліць непажаданых людзей, каб гэтым самым прыкрыць акцыю беларускіх падрыўных элемэнтаў»[5]. Наўрад ці чалавека з такім іміджам маглі дапусьціць да стварэньня сакрэтнага выданьня, якое пасьля мелася стаць крыніцай зьвестак фактычна для вызначэньня палітычнага курсу ў дачыненьні да беларусаў. Ды, зрэшты, дзеля таго, каб пераканацца, што да напісаньня «Кароткага нарысу...» Зямкевіч наўрад ці меў нейкае дачыненьне, дастаткова прачытаць некалькі невялікіх уводных разьдзелаў, прысьвечаных гістарычнаму шляху беларусаў са старажытных часоў да Першай усясьветнай вайны. Занадта шмат у гэтай частцы працы элемэнтарных факталягічных памылак, каб дапусьціць, што пісаў яе чалавек, які справядліва лічыцца выдатным знаўцам беларускай гісторыі і культуры, ды які, урэшце, і сапраўды браў удзел у беларускім руху ледзьве ня з самых ягоных вытокаў, маючы асабістыя знаёмствы з галоўнымі яго лідэрамі. Ці мог Зямкевіч, напрыклад, згадаць пры пераліку беларускіх дзеячоў-«нашаніўцаў» Якуба Коласа і Тараса Гушчу як двух розных дзеячаў? Ці аналягічна зрабіць з Властам і Вацлавам Ластоўскім? Ці пераблытаць Яўхіма Карскага з Браніславам Эпімахам-Шыпілам? Пытаньні хутчэй рытарычныя.

Калі ж не Зямкевіч, то хто? Беластоцкі гісторык Алег Латышонак выказваў меркаваньне, што аўтарам «Кароткага нарысу...» зьяўляецца адзін зь вядучых спэцыялістаў па беларускім пытаньні сярод супрацоўнікаў ІІ аддзелу Станіслаў Блонскі-Ліс[6]. Аргумэнтацыя ягоная грунтуецца на тым, што ў некаторых сытуацыйных рапартах са стопрацэнтна ўстаноўленым аўтарствам С. Блонскага (напрыклад, рапарт аб атрадзе С. Балаховіча для ІІ аддзелу 3 арміі ад 30 жніўня 1920 г., рапарты аб стане беларускай справы ад 6 сьнежня 1920 і 3 сакавіка 1921 гг. і г. д.) можна заўважыць «падабенства стылю і ацэнак» з разгляданай працай. Да таго ж С. Блонскі зьяўляецца аўтарам іншай аналітычнай машынапіснай працы — «Балахоўцы», якая сёньня захоўваецца ў Бібліятэцы Нацыянальнага інстытуту імя Асаліньскіх ва Ўроцлаве і пра якую піша ўсё той самы Латышонак.

Аднак латышонкава вэрсія пра аўтарства Блонскага цалкам адпадае пасьля ўважлівага азнаямленьня зь біяграфіяй апошняга. З гэтага азнаямленьня вынікае, што Станіслаў Блонскі працаваў у ІІ аддзеле Генэральнага штабу

---

5 Тамсама.

6 Jatyszonek, O. Biaioruskie formacje wojskowe 1917—1923. Biaiystok, 1995. S. 19.
Блонскі-Ліс (Blocski-Lis) Станіслаў (1890—1939) — польскі вайсковец. З 1915 г. праводзіў дзейнасьць у межах Польскай вайсковай арганізацыі на Любліншчыне, зь лістапада 1918 г. у польскім войску, у 1920 г. быў кіраўніком сэкцыі дэфэнзывы Камандаваньня 7 Арміі. Зь ліпеня 1920 г. працаваў у штабе Галоўнага камандаваньня афіцэрам сувязі з фармаваньнямі генэрала Станіслава Булак-Балаховіча, у лістападзе 1920 — студзені 1921 гг. кіраўнік ІІ аддзелу балаховіцкай арміі. У студзені—жніўні 1921 г. рэфэрэнт «Крэсовага» аддзяленьня ІІ аддзелу Галоўнага камандаваньня, са жніўня 1921 да кастрычніка 1923 гг. рэфэрэнт нацыянальнага аддзяленьня ІІ аддзелу Генэральнага штабу. У 1925—1934 гг. служыў у розных пяхотных частках польскага войска. Падчас верасьнёўскай кампаніі 1939 г. браў удзел у абароне Любліна, загінуў у кастрычніку 1939 г.

толькі да студзеня 1925 г., пасьля чаго перайшоў на звычайную вайсковую афіцэрскую службу і служыў у пэрыфэрыйных вайсковых акругах (нават не на тэрыторыі Заходняй Беларусі), аж пакуль у 1934 г. ня быў адпраўлены ў адстаўку праз кепскі стан здароўя. Да таго ж ягонае звальненьне з II аддзелу было не добраахвотным, а вымушаным: загад аб вызваленьні яго ад пасады быў выдадзены шэфам II аддзелу яшчэ 20 кастрычніка 1923 г., а пасьля на працягу больш чым году Блонскі быў вымушаны проста змагацца за тое, каб яму дазволілі застацца на вайсковай службе[7]. Дзеля ўсяго гэтага ягоны ўдзел у 1928 г. у напісаньні «Кароткага нарысу…» выглядае ня толькі сумнеўным, але ўвогуле немагчымым.

Але нават калі б Блонскі і ў 1928 г. працягваў працаваць у II аддзеле, па-ранейшаму займаючыся ў ім беларускімі справамі, то і тады падабенства стылю і ацэнак вырашальным аргумэнтам на карысьць ягонага аўтарства не было б. Калі параўноўваць зьмест «Нарысу» са зьместам сытуацыйных справаздачаў II аддзелу за розныя прамежкі часу, часам можна заўважыць амаль што стопрацэнтнае супадзеньне асобных сказаў ці нават цэлых абзацаў. Дзеля гэтага можна зь вялікай доляй верагоднасьці прыпусьціць, што непасрэдны аўтар «Кароткага нарысу…» мог атрымаць ад свайго кіраўніцтва заданьне падрыхтаваць ня цалкам новую працу, але абагульненьне-кампіляцыю са шматлікіх ужо наяўных. Пераносячы ж у тэкст абагульненай працы цэлымі кавалкамі элемэнты прац ранейшых, аўтар, натуральна, гэтым самым пераносіў і ранейшы стыль, і ранейшыя ацэнкі.

У такім выпадку ня так ужо і важна, хто канкрэтна рабіў, ня выключана, толькі чыста тэхнічную працу па зборы тэксту і ягоным кампанаваньні. Такіх асобаў магло быць і некалькі, і калі так, то цалкам лягічным і адпаведным рэчаіснасьці зьяўляецца акрэсьленьне на вокладцы «Кароткага нарысу…», што гэта «праца II аддзелу Генэральнага штабу». Менавіта II аддзелу ў цэлым, а ня нейкага аднаго канкрэтнага ягонага супрацоўніка.

Другое цікавае і немалаважнае пытаньне — у колькі службовых сэйфаў гэтая праца мусіла трапіць пасьля яе падрыхтоўкі і выданьня, г. зн., які быў ейны наклад? Праўда, пра клясычны друкарскі наклад у нашым выпадку казаць не выпадае: праца друкам ніколі не выдавалася і існуе толькі ў машынапісе. Сам спосаб памнажэньня — яскравае сьведчаньне таго, што колькасьць паасобнікаў не была асабліва вялікай.

Сёньня мы можам дакладна казаць пра пяць вядомых нам арыгінальных паасобнікаў, тры зь якіх захоўваюцца ў Цэнтральным вайсковым архіве ў Рэмбэртаве (Польшча), а два — у Бібліятэцы Варшаўскага ўнівэрсытэту. Ёсьць таксама асабіста ня спраўджаная, але дастаткова верагодная інфармацыя пра наяўнасьць яшчэ аднаго фаліянту «Кароткага нарысу...» у літоўскіх архівах. Што ж тычыцца Беларусі, дык публікатарам пакуль не ўдалося выявіць на яе тэрыторыі ніводнага паасобніка, аднак гэта зусім ня сьведчыць, што ён

---

[7] CAW. Kolekcja Akt Personalnych. Sygn. I.481.B.8723. S. 1.

тут нідзе не захоўваецца[8]. Кожны з паасобнікаў «Кароткага нарысу беларускага пытаньня» быў пранумараваны. Напрыклад, той, зь якога рабіўся пераклад, мае № 3. Так ці іначай, можна безь вялікай рызыкі памыліцца прыпусьціць, што ў самым лепшым выпадку ў свой час было выраблена ня больш за 1—2 дзясяткі паасобнікаў гэтай працы.

Варта сказаць колькі словаў пра «Кароткі нарыс...» як пра гістарычную крыніцу і адначасова здабытак міжваеннай польскай гістарыяграфіі. Менавіта так ацэньвалі гэты твор польскія гісторыкі-беларусісты (нярэдка беларусы паводле паходжаньня), якія пачалі ўводзіць яго ў шырокі навуковы ўжытак дзесьці ў канцы 1980-х гг. Іхная ацэнка твора была ў цэлым станоўчая, хоць прысутнічала таксама разуменьне ягонага спэцыфічнага характару і неабходнасьць крытычнага стаўленьня. Алег Латышонак ужо ў самым пачатку сваёй кнігі, прысьвечанай гісторыі беларускіх вайсковых фармаваньняў, заўважаў:

> Найбольш вартасная праца, прысьвечаная беларускай праблематыцы, якая ўзьнікла ў міжваенны пэрыяд — гэта «Кароткі нарыс беларускага пытаньня», які быў створаны ў II аддзеле Генэральнага штабу польскага войска і прызначаны «толькі для службовага карыстаньня». Гэтая праца дае нам шмат цікавых фактаў, якія датычаць беларускага нацыянальнага руху»[9].

Менавіта з «Кароткага нарысу беларускага пытаньня» пачынала пералік асноўных польскіх публікацыяў на беларускую тэматыку Алена Глагоўская[10]. Малгажата Мароз таксама пісала пра *«каштоўную, але не пазбаўленую памылак працу II аддзелу Генэральнага штабу польскага войска»*[11]. Зразумела, што гэтыя і іншыя навукоўцы ня толькі ў цэлым прыхільна згадвалі, але і

---

8 У 1956 г. у Маскоўскім дзяржаўным пэдагагічным інстытуце была абароненая кандыдацкая дысэртацыя В. П. Панамарэнкі «Каталіцкая царква Заходняй Беларусі — зброя каляніяльнай палітыкі буржуазна-памешчыцкай Польшчы (1919—1939 гг.)». Сама назва яскрава сьведчыць пра больш ідэалягічную, чым навуковую мэту дасьледаваньня, але ў нашым выпадку важнейшым зьяўляецца іншае. На с. 10 аўтарэфэрату да дысэртацыі ёсьць спасылка на «Кароткі нарыс беларускага пытаньня», і пры гэтым, як з таго самага аўтарэфэрату вынікае, у польскіх архівах і бібліятэках аўтар не працаваў. Затое працаваў ён у Літоўскім цэнтральным дзяржаўным архіве, архіве Цэнтральнай бібліятэкі Акадэміі навук Літоўскай ССР, Берасьцейскім, Пінскім і Гарадзенскім абласных архівах. Дзеля гэтага можна меркаваць, што прынамсі ў адным з гэтых архіваў захоўваецца (ці захоўваўся) яшчэ адзін паасобнік «Кароткага нарысу…». Не выключаецца, аднак, што аўтар мог знаёміцца з гэтай крыніцай і ў самой Маскве. Тое, што ў архівах маскоўскіх «кампетэнтных установаў» можна знайсьці самыя нечаканыя рэчы, пацьвярджае хоць бы той факт, што пратаколы Маршалкоўскага суду над лідэрам Незалежнай сялянскай партыі Сыльвэстрам Ваявудзкім (дарэчы, каштоўную крыніцу па гісторыі беларускага нацыянальнага руху), якія шмат гадоў лічыліся незваротна страчанымі, варшаўскі гісторык Шыман Рудніцкі выявіў менавіта там.

9 Łatyszonek, O. Białoruskie formacje wojskowe 1917—1923. S. 11—12.

10 Głogowska, H. Białoruś 1914—1929: kultura pod presją polityki. Białystok, 1996. S. 8.

11 Moroz, M. «Krynica»: ideologia i przywódcy białoruskiego katolicyzmu. Białystok, 2001. S. 6.

актыўна спасылаліся на «Кароткі нарыс...», падавалі часам шырокія цытаты зь яго.

Затое няпроста растлумачыць, чаму тады, калі без спасылак на «Кароткі нарыс...» не выходзіла практычна ніводная сур'ёзная навуковая праца на беларускую тэматыку ў Польшчы, у Беларусі гэтая крыніца доўгі час заставалася практычна не задзейнічанай пры дасьледаваньні айчыннай гісторыі. Проста ня ведаць пра яе існаваньне беларускія навукоўцы не маглі, бо шырока карысталіся пры напісаньні сваіх дасьледаваньняў працамі польскіх гісторыкаў. Тым ня менш, факт застаецца фактам: да нядаўняга часу непасрэдна «Кароткі нарыс...» беларускімі гісторыкамі амаль не выкарыстоўваўся. Не рабіліся таксама спробы ўвядзеньня яго ў шырокі навуковы ўжытак празь перавыданьне.

Часткова гэтую сытуацыю можна патлумачыць агульнымі тэндэнцыямі разьвіцьця айчыннай гістарыяграфіі, пачынаючы з пачатку 1990-х гг. хуткі і для большасьці яе грамадзянаў неспадзяваны распад магутнай камуністычнай імпэрыі з адной «адзіна правільнай» ідэалёгіяй адкрыў новыя магчымасьці для раней фактычна забароненага вывучэньня гісторыі беларускага нацыянальнага руху. Адкрыцьцё раней засакрэчаных частак дзяржаўных і партыйных архіваў, абмежаваны, але ўсё ж такі доступ да калісьці недасяжных архіваў савецкіх спэцслужбаў выклікалі відавочны ўздым беларускай гістарыяграфіі. У працу па выяўленьні, аналізе і друку дакумэнтаў уключыліся шматлікія гісторыкі, адныя моманты карэнным чынам пераглядаючы, а дасьледаваньне іншых наагул распачынаючы практычна з чыстага аркуша. Натуральна, што ва ўмовах такога багацьця і такой нераспрацаванасьці архіўных матэрыялаў нейкія нават бясспрэчна важныя і каштоўныя крыніцы, асабліва тыя, якія знаходзіліся за мяжой, маглі застацца на заднім пляне. Не пашанцавала менавіта «Кароткаму нарысу беларускага пытаньня». Падаецца, што немалое значэньне тут мае ў тым ліку і тое, што палітычная дзейнасьць беларусаў у Польшчы (а менавіта ёй прысьвечаная вельмі значная частка «Кароткага нарысу…») чамусьці выклікала ў нашых гісторыкаў куды меншую зацікаўленасьць, чым, напрыклад, спробы беларускага дзяржаўнага будаўніцтва ў 1918—1921 гг. ці грамадзка-палітычныя працэсы ў БССР у 1920—1930-х гг.

Як бы там ні было, факт застаецца фактам: да нядаўняга часу «Кароткі нарыс...» выкарыстоўваўся беларускімі гісторыкамі толькі апасродкавана, праз працы гісторыкаў польскіх. І трэба прызнаць, што сёньня публікацыя ў Беларусі гэтага твора наўрад ці мае гэткае самае значэньне, якое яна магла б мець у пачатку 1990-х гг. Перавыдадзены ў той час, «Кароткі нарыс...» непазьбежна стаў бы ў першую чаргу крыніцай фактычных зьвестак пры напісаньні новых працаў па найноўшай гісторыі Беларусі (як гэта адбылося, напрыклад, з такімі неадназначнымі крыніцамі, як сьледчыя паказаньні Антона Луцкевіча і Браніслава Тарашкевіча[12]). Гэтае ягонае значэньне да

[12] Антон Луцкевич: материалы следственного дела НКВД БССР / Подгот. к печати, введение и комментарии В. Н. Михнюка, Н. М. Климовича и А. Н. Гесь. Минск, 1997; Валахановіч, А. І.; Міхнюк, У. М. Споведзь у надзеі застацца жывым. Мінск, 1999.

канца ня страчанае і цяпер, бо многія з закранутых афіцэрамі ІІ аддзелу падзеяў да гэтай пары не дасьледаваліся ці дасьледаваліся павярхоўна. Але пры гэтым трэба ўлічваць, што ў апошнія пятнаццаць гадоў у Беларусі створаная даволі салідная гістарыяграфія беларускага нацыянальнага руху. Па гэтай тэматыцы пісаліся манаграфіі і артыкулы, абараняліся дысэртацыі, выдаваліся зборнікі дакумэнтаў зь беларускіх і замежных архіваў (сярод апошніх можна асабліва адзначыць грунтоўнае выданьне — «Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі»[13]). Таму далёка ня ўся зьмешчаная на старонках «Кароткага нарысу...» фактычная інфармацыя сёньня будзе для беларускіх гісторыкаў адкрыцьцём. Тыя самыя веды, якія мы ўжо маем, дазваляюць нам зірнуць на гэтую крыніцу больш крытычна, супастаўляючы зьмешчаную ў ёй інфармацыю зь іншай, часта больш верагоднай. А вынікі гэтага супастаўленьня нярэдка сьведчаць пра тое, што крыніца сапраўды, кажучы словамі Малгажаты Мароз, «не пазбаўленая пэўных памылак».

Ці азначае гэта, што час «Кароткага нарысу...» прайшоў, а зьвесткі, якія ён утрымлівае, для беларускай гістарычнай навукі на сучасным этапе — другарадныя, састарэлыя, занадта ідэалягізаваныя і, як вынік — малакаштоўныя? Зусім не, бо «Кароткі нарыс...» важны для нас ня толькі як прадмет чыста гістарыяграфічнага ці крыніцазнаўчага аналізу. Нават зробленыя ў ім памылкі нельга ўспрымаць як звычайныя хібы гісторыка-дасьледчыка. Ня трэба забывацца, што «Кароткі нарыс...» — праца выключна для службовага выкарыстаньня, якая пасьля, можна меркаваць, знайшла практычны ўжытак пры выпрацоўцы плянаў дзеяньняў польскіх службаў бясьпекі ў дачыненьні да беларускага нацыянальнага руху. Прадугледжаны яшчэ перад пачаткам яго стварэньня непублічны характар твору дае падставу прыпусьціць, што ягоныя аўтары (ці аўтар) пры ягонай падрыхтоўцы прынамсі імкнуліся да праўдзівага адлюстраваньня рэальнай сытуацыі, бо ў адваротным выпадку яны ашуквалі б саміх сябе. Пра гэта ўскосна сьведчыць і тое, што «Кароткі нарыс...» — зусім не панэгірык афіцыйнай палітыцы польскага ўраду адносна беларусаў. На ягоных старонках пракідаюцца і вельмі крытычныя ў адносінах да гэтай палітыкі ацэнкі і высновы. І калі ў такой сытуацыі аўтары «Нарысу...» памылкі ўсё ж рабілі, то гэта ў значнай ступені было адбіткам агульных стэрэатыпаў мысьленьня тагачасных польскіх кіроўных колаў. Няздольнасьць пераадолець гэтыя стэрэатыпы стала адным з тых фактараў, якія сярод іншага перадвызначылі тое, што польска-беларускія адносіны ў ІІ Рэчы Паспалітай цяжка было назваць прыязнымі да самага заканчэньня існаваньня гэтай дзяржавы. Акрамя таго, дапушчаныя ў тэксьце факталягічныя недакладнасьці (асабліва ў дачыненьні да тых падзеяў, інфармацыя пра якія не публікавалася ў адкрытым друку) маглі быць вынікам сьвядомай і, як вынікае, цалкам пасьпяховай дэзынфармацыі ІІ аддзелу з боку зацікаўленых у гэтым дзяржаваў, палітычных і грамадзкіх арганізацыяў ці асобных людзей.

Такім чынам, сёньня «Кароткі нарыс…» можна разглядаць у трох аспэктах:

---

13 Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 1—2. Вільня — Менск — Нью-Йорк — Прага, 1998.

1. Як дагэтуль не напісаную беларускімі гісторыкамі абагульненую працу па гісторыі беларускага нацыянальнага руху. «Кароткі нарыс…» быў практычна першай настолькі маштабнай ягонай хронікай.

2. Як каштоўную, хоць пры гэтым неадназначную і супярэчлівую крыніцу па гісторыі беларускага руху. Так, тут пад адной вокладкай сабраныя праграмныя дакумэнты галоўных беларускіх партыяў (Беларускай хрысьціянскай дэмакратыі (БХД), Беларускай сялянска-работніцкай грамады (БСРГ), Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянэраў (БПСР) і інш.), шэраг іншых дакумэнтаў, у тым ліку такіх, якія да гэтага часу ня ўведзеныя ў шырокі навуковы ўжытак.

3. Як працу, дзе выкладзены спэцыфічны погляд супрацоўнікаў польскіх спэцслужбаў на гісторыю Беларусі ў цэлым і гісторыю беларускага нацыянальнага руху ў прыватнасьці.

Асаблівую спэцыфіку і пікантнасьць «Кароткаму нарысу беларускага пытаньня» надае тое, што ягонаму стварэньню папярэднічала, можа, і ня вельмі доўгая ў катэгорыях часу, але надзвычай насычаная і цікавая гісторыя ўзаемных адносінаў беларускага нацыянальнага руху і польскай вайсковай выведкі — II аддзелу Генэральнага штабу польскага войска. Гэтая старонка ў нашай гісторыі — даволі неадназначная і спрэчная, калі не сказаць — балючая. Відаць, менавіта дзеля гэтага яе да сёньняшняга дня, сьвядома ці несьвядома, але амаль не закраналі беларускія гісторыкі. Аўтарамі гэтай публікацыі зробленая спроба навуковага асэнсаваньня гэтай зьявы, практычным вынікам чаго стаў фактычна ўжо завершаны вялікі артыкул на гэтую тэму. Ягонае апублікаваньне — справа бліжэйшай будучыні. А пакуль варта коратка акрэсьліць тыя асноўныя прынцыпы, якімі кіраваліся аўтары пры падрыхтоўцы да друку публікацыі сёньняшняй.

Тэкст «Кароткага нарысу беларускага пытаньня» падаецца цалкам, у перакладзе на беларускую мову. У тых выпадках, калі ў арыгінале працы па-польску цытуецца дакумэнт, першапачаткова напісаны па-беларуску, — у перакладзе ён прыводзіцца ў адпаведнасьці зь беларускім арыгіналам, адно што толькі ягоная артаграфія і пунктуацыя адаптаваныя да сучаснага беларускага клясычнага правапісу. Усе падобныя выпадкі разам з пазначэньнем першакрыніцы агаворваюцца ў камэнтарах. Калі беларускамоўнага арыгіналу аўтарам з той ці іншай прычыны выявіць не ўдалося — пераклад рабіўся з польскага тэксту, зьмешчанага ў «Кароткім нарысе…». У выпадку, калі дакумэнт першапачаткова пісаўся па-расейску — на беларускую мову ён перакладаўся з «Кароткага нарысу...», але пры наяўнасьці такой магчымасьці зьвяраўся з арыгіналам.

У тэксьце «Кароткага нарысу...» згадваецца шмат прозьвішчаў беларускіх, польскіх, літоўскіх і іншых дзеячоў. Многія зь іх малавядомыя ці нават зусім невядомыя ня толькі для шырокага чытача, але нават і для адмыслоўцаў. Дзеля гэтага было прынятае рашэньне даць у камэнтарах пра такіх асобаў больш ці менш падрабязныя біяграфічныя даведкі. Пры гэтым асабліва трэба падкрэсьліць, што пэўныя факты жыцьця і дзейнасьці некаторых зь іх узноўленыя на аснове архіўных дакумэнтаў усё тых самых польскіх спэцслужбаў. Прыцягваліся да гэтага таксама іншыя даступныя аўтарам дакумэнты зь беларускіх, польскіх, літоўскіх і расейскіх архіваў, выдадзеныя дакумэнтальныя зборнікі, матэрыялы пэрыядычнага друку, айчынныя і замежныя энцыкля-

пэдычныя даведнікі. Пры гэтым у асобных выпадках маглі выкарыстоўвацца даволі неадназначныя, суб'ектыўныя і нават тэндэнцыйныя крыніцы, як, напрыклад, «Сьпіс удзельнікаў беларускага нацыяналістычнага руху (1917—1924 гг.), складзены пападабраных матэрыялах з архіву БНР», створаны савецкімі спэцслужбамі ў 1920-х гг.[14]. Аднак выпадкі, калі тая ці іншая крыніца зьвестак для камэнтатараў была адзінай і яна падавалася ім самім дастаткова сумнеўнай, адмыслова адзначаюцца. На агульнавядомых беларускіх дзеячоў, накшталт братоў Луцкевічаў, Вацлава Ластоўскага, Браніслава Тарашкевіча і іншых біяграфічныя даведкі не складаліся. Выключэньні рабіліся толькі ў тым выпадку, калі ў распараджэньні аўтараў меліся зьвесткі, якія значна пашыралі ці наагул аспрэчвалі інфармацыю, раней зьмешчаную ў агульнадаступных энцыкляпэдычных і даведкавых выданьнях. Асобы, пра якіх ніякіх дадатковых біяграфічных зьвестак аўтарам публікацыі высьветліць не ўдалося, пазначаюцца ў тэксьце зорачкай (*).

У камэнтарах пазначаюцца таксама некаторыя выяўленыя фактаграфічныя недакладнасьці і пры неабходнасьці падаецца дадатковая інфармацыя. Даюцца тлумачэньні некаторым спэцыфічным зьявам тагачаснага жыцьця ў Польшчы. Частка I «Гістарычнае разьвіцьцё Беларусі» камэнтавалася зусім мінімальна з увагі на тое, што самі яе складальнікі наўрад ці ставілі сабе задачу асьвятліць гэты аспэкт вельмі глыбока і дакладна. Для нас жа наагул значэньне мае не факталягічнае напаўненьне гэтай часткі (у факталёгіі там дапушчана надзвычай шмат нават элемэнтарных памылак), а тыя агульныя ўяўленьні, якія мелі польскія службоўцы пра паходжаньне і папярэдні гістарычны шлях таго народу, справамі якога ім воляю лёсу давялося на пэўным этапе займацца.

Усе дыяграмы, схемы і пляны, якія фігуруюць у тэксьце, перазьнятыя з арыгіналу. Апрача таго, публікатарамі быў дадаткова падабраны шэраг дадатковых ілюстрацыяў да тэксту, у большасьці сваёй малавядомых, а часам нават і ўнікальных.

На заканчэньне застаецца назваць тых людзей, без ласкавага спрыяньня якіх падрыхтоўка «Кароткага нарысу…» да друку была б значна абцяжараная. У першую чаргу тут трэба згадаць прафэсара Варшаўскага ўнівэрсытэту, доктара габілітаванага Шымана Рудніцкага. Менавіта зь ягонай уласнай ксэракопіі аўтарамі цяперашняй публікацыі ў свой час была зьнятая яшчэ адна адбітка, зь якой пасьля рабіўся пераклад крыніцы на беларускую мову. У працэсе перакладу пасільную дапамогу аказваў гісторык Янка Лялевіч з Горадні. Пры падрыхтоўцы камэнтароў і падборы ілюстрацыяў былі скарыстаныя матэрыялы, кансультацыйныя парады, перакладчыцкія і пасярэдніцкія паслугі гісторыкаў Уладзімера Ляхоўскага, Алега Гардзіенкі зь Менску, Юрася Грыбоўскага з Варшавы, этноляга-літуаніста Юрася Ўнуковіча зь Менску, доктара палітычных навук Гулбата Рцхіладзэ з Тбілісі (Грузія). Усім гэтым людзям — шчырая падзяка ад аўтараў публікацыі.

Алесь Пашкевіч, Андрэй Вашкевіч, Андрэй Чарнякевіч.

---

[14] НА РБ. Ф. 4. Воп. 21. Спр. 31. А. 3—60.

Частка I
ГІСТАРЫЧНАЕ РАЗЬВІЦЬЦЁ БЕЛАРУСІ

Разьдзел I

Тэрыторыя, якую займалі плямёны, ад якіх паходзяць беларусы. Характарыстыка плямёнаў. Пэрыяд княстваў. Літоўская заваёва. Вялікае Княства Літоўскае. Адукацыя на Беларусі ў XVI і XVII стагодзьдзях. Рэлігійныя і нацыянальныя адносіны. Падзелы Польшчы. Удзел Беларусі ў польскіх паўстаньнях. Усясьветная вайна. Нямецкая акупацыя. Заняцьце Беларусі польскімі і бальшавіцкімі войскамі. Бальшавіцкая акупацыя. Рыская дамова і Сярэдняя Літва

Абшар, які сёньня займаюць беларусы, у IX і X стст. займалі рускія плямёны: 1) дрыгавічоў — паміж Прыпяцьцю і Дзьвіной, 2) крывічоў — у верхнім цячэньні Дзьвіны, Волгі і Дняпра і 3) радзімічаў — на Сожы.

Пра перадгісторыю гэтых плямёнаў мы ведаем наагул мала.

У курганы клаліся прадметы, якія, на думку дадзенага народу ці племені, памерлы чалавек павінен быў мець у замагільным жыцьці. Зразумела, што ў старажытных народах памерламу чалавеку клалі ў магілу прадметы, якія ён ужываў пры жыцьці. Таму ўсё тое, што знаходзяць у перадгістарычных магілах, характарызуе жыцьцё тых часоў.

Зброю ў беларускіх курганах знаходзяць рэдка. Часьцей у іх знаходзяць сельскагаспадарчыя інструмэнты, вагі, рамесныя прылады і г. д. Гэта сьведчыць аб тым, што плямёны, пра якія ідзе гаворка, мелі не ваяўнічы, а хутчэй спакойны характар. Займаліся яны пераважна земляробствам, у значнай ступені жывёлагадоўляй. Даволі разьвітыя былі гандаль і рамёствы: ткацтва, бондарства і ганчарства.

Вельмі часта ў курганах знаходзяць рознага кшталту ўпрыгожаньні, а менавіта нашыйнікі, выробленыя са срэбра, бронзы, шкла, амэтыстаў і іншых дарагіх камянёў. Некаторыя з гэтых аздобаў — вельмі майстэрскай работы і сьведчаць пра добрае пачуцьцё прыгажосьці ў цікавых для нас плямёнаў. Даволі часта знаходзяць пярсьцёнкі і бранзалеты, што сьведчыць пра дабрабыт жыхароў.

Перадгістарычны нарыс згаданых трох плямёнаў цяжка дакладна ўкласьці ў акрэсьлены храналягічны парадак. Празь сёньняшнюю этнаграфічную беларускую тэрыторыю перасоўваліся розныя славянскія плямёны, якія

імкнуліся на поўнач і на ўсход. Частка зь іх заставалася ў гэтай мясцовасьці і асымілявалася з ужо аселымі плямёнамі, частка ж ішла далей у адзначаных напрамках. Наступныя захопнікі зноў пакідалі жменьку сваіх супляменьнікаў і так паступова, памалу зьбіралася вялікая колькасьць насельніцтва. Фармаваліся паселішчы. Паселішчы гэтыя выбіралі сабе ўладара, які імі кіраваў, бараніў ад захопнікаў і ўсталёўваў парадак. Часам найбольш энэргічным і разумным асобам з моцнай і нязломнай воляй самім удавалася ўзяць уладу ў свае рукі, захапіць навакольныя паселішчы і стварыць удзельнае княства. Такое княства ў залежнасьці ад умоваў і здольнасьцяў свайго ўладара ўзмацнялася і выклікала зайздрасьць і нянавісьць суседніх князёў або, наадварот, дзеля нядздольнасьці і недалужнасьці свайго князя занепадала, бяднела, пакуль нарэшце не рабілася здабычай мацнейшага.

У выніку ў X ст. існавалі наступныя княствы: Менскае, Тураўскае, Друцкае, Слуцкае, Наваградзкае, Нясьвіскае, Пінскае, Сьвіслацкае і іншыя, больш дробныя. Паступова ўсё больш пачынаюць вылучацца два наймацнейшыя: на паўночным захадзе Полацкае і на паўднёвым захадзе Кіеўскае.

Кіеў паступова стаў цэнтральным пунктам усходняга гандлю, да якога сьцякаліся ўсе багацьці. Абодва гэтыя княствы ў XI ст. вялі барацьбу, не без удзелу Польшчы (II паход Баляслава Храбрага на Кіеў у 1018 г.). У 1054 г. кіеўскі трон заняў Ізяслаў, сын Яраслава. У 1069 г. ён пацярпеў паразу ў бітве з полаўцамі і быў выгнаны сваім братам Усеваладам, полацкім князем, які аб'яднаў пад сваёй уладай Друцкае, Менскае, Аршанскае, Слуцкае, Віцебскае і іншыя княствы, і замахнуўся нават на кіеўскі трон. Баляслаў Сьмелы дапамог, аднак, князю Ізяславу і пасадзіў яго як польскага леньніка на кіеўскі трон. Гэтая барацьба цягнулася да 1132 г.

Тым часам полацкі трон занялі літоўскія князі. Першым зь іх быў Мінгайла, якога ў 1190 г. выбралі на трон самі палачане. Па нейкім часе Полацкае княства зусім занепадае, і ў 1238 г. уладу над ім і іншымі суседзямі забірае наваградзкі князь Міндоўг. Ён аб'ядноўвае пад сваёй уладай Полацкае, Смаленскае, Тураўскае, Пінскае, Друцкае, Віцебскае і іншыя княствы.

Такім чынам, у XIII ст. цяперашнія беларускія землі часткова добраахвотна, часткова праз заваёвы адышлі пад уладу Літвы, а ў XIV ст. увайшлі ў яе склад.

Літоўцы хутка паддаліся вышэйшай беларускай культуры, у выніку чаго ўсе тыя, хто выйшаў з народных асяродкаў і ўвайшоў у склад прывілеяваных колаў, — беларусізаваліся.

У 1386 г. літоўскія князі прымаюць хрост. У тым самым годзе адбываецца каранацыя князя Ўладзіслава Ягайлы на караля Польшчы. Была падпісаная Крэўская унія, паводле якой Літва і Беларусь аб'ядналіся з Польшчай у фэдэрацыю. Пачынаецца росквіт гарадоў, настае мір, лад і парадак. Падчас панаваньня Казімера Ягелончыка ў 1457 г. шляхце былі дадзеныя прывілеі, якія вызвалялі яе ад данін і павіннасьцяў. Разьвіваецца жыцьцё земляўласьнікаў. У 1492 г. Казімер Ягелончык выдае т. зв. нешаўскае заканадаўства, у першую чаргу скіраванае супраць магнатаў. Нельга было караць без судовага сьледзтва, судзьдзі выбіраліся. Адбывалася гэта наступным чынам:

земляўласьнікі прадстаўлялі з кожнага павету чатырох кандыдатаў, а кароль прызначаў аднаго зь іх судзьдзём. Дзякуючы заканадаўству земляўласьнікі здабылі ўплыў на палітыку. У гарадах уводзілася магдэбурскае права. Пачаў разьвівацца ў поўную сілу гандаль ня толькі з бліжэйшымі гарадамі прылеглай Русі — Масквой і Ноўгарадам, але нават з аддаленымі.

У 1500 г. зьніклі ўдзельныя княствы, замест іх узьніклі ваяводзтвы.

Вялікае Княства Літоўскае ўсё больш аб'ядноўвалася з Польшчай. Нарэшце, у 1569 г. у выніку Люблінскай уніі адбылося злучэньне Польшчы зь Вялікім Княствам Літоўскім у адзіную Рэч Паспалітую. У акце уніі гаварылася, што:

«Карона Польская і Вялікае Княства Літоўскае ўжо зьяўляюцца адным непадзельным і неадрозным целам, а таксама неадрознай і адзінай супольнай Рэччу Паспалітай, якая зь дзьвюх дзяржаваў і народаў у адзін народ зьлілася і змацавалася».

Павінен быў быць адзін кароль, які абвяшчаўся каралём польскім, вялікім князем літоўскім, рускім, прускім, падляскім і інфлянцкім. Рада і соймы ў далейшым мусілі быць агульнымі для Польшчы і Літвы. Скасоўваліся асобныя літоўскія соймы, а таксама ўсе абмежаваньні для палякаў у Літве і ліцьвінаў у Польшчы. Усе пасады, якія існавалі ў Вялікім Княстве Літоўскім перад уніяй, захоўваліся. Кожны трэці сойм Рэчы Паспалітай мусіў адбывацца ў Літве, у Горадні. На кожны трэці сойм Літва таксама давала соймавых маршалкаў.

Вялікае Княства Літоўскае было падзелена на 10 ваяводзтваў. Пры гэтым розныя часткі тэрыторыі княства насілі гістарычныя назвы. Віленскае ваяводзтва разам з паўночнай часткай Троцкага лічыліся сапраўднай Літвой. Полацкае, Віцебскае, Мсьціслаўскае і ўсходняя частка Менскага складалі Белую Русь. Наваградзкае ваяводзтва разам з разьмешчанай на поўдзень ад Горадні часткай Троцкага ваяводзтва і заходняй часткай Менскага называліся Чорнай Русьсю. Нарэшце, паўднёвыя ўскраіны Брэст-Літоўскага і Менскага ваяводзтваў мелі назву Палесьсе.

У 1580 г. кароль Стэфан Баторый засноўвае ў Полацку езуіцкі калегіюм. Такі самы калегіюм быў створаны Мікалаем Крыштафам Радзівілам у Нясьвіжы, у 1585 г. — у Воршы, у 1600 г. — у Дынабургу, а ў 1616 г. — Пятром Пацам у Мсьціславе. У 1635 г. князь Станіслаў Альбрыхт Радзівіл заснаваў калегіюм у Пінску, у наступныя гады Гансеўскі — у Віцебску, а ў 1657 г. біскуп ксёндз Геранім Сангушка — у Менску. У 1696 г. Станіслаў Ляшчынскі адкрыў калегіюм у Слуцку. Усе гэтыя калегіюмы ўжывалі практычна аднолькавую сыстэму навучаньня.

У першай палове XVI ст. беларусы былі зьмешаныя ў рэлігійным пляне. Частка прыняла хрост паводле каталіцкага абраду, а частка — паводле ўсходняга. У XVII ст. пачало шырыцца сэктанцтва, пераважна кальвінізм і арыянства, асабліва сярод шляхты ўсходняга веравызнаньня. Дзеля здабыцьця рускага насельніцтва для каталіцтва ўзьнікла ідэя уніі, г. зн. аб'яднаньня двох абрадаў у межах адзінай царквы. Гэты лёзунг быў кінуты ксяндзаміезуітамі Скаргам і Хэрбэстам.

Нацыянальным пытаньнем польскі ўрад зусім не займаўся. Яно было кінута на самацёк. Ніхто ня думаў пра тое, якія вынікі будуць атрыманыя з культурнай працы, зь яе разьвіцьця або занядбаньня. Дзяржаўных школаў альбо моўных законаў у той час не існавала. Мовай выкладаньня ў школах была лаціна, а грамадзтва мела поўную свабоду выбару веравызнаньня і нацыянальнасьці. Школы можна было засноўваць каму заўгодна і якія заўгодна, не было ніякай афіцыйнай каталіцкай прапаганды і ніякага прымусу. Вядома, усё сказанае пра школьніцтва датычыла толькі магнатаў і шляхты як прывілеяваных клясаў. Для іншых жа пластоў грамадзтва асьвета была недаступная.

Другая палова XVII ст. — пэрыяд цяжкіх выпрабаваньняў для Русі. Казацкія войны, маскоўскія наезды спустошваюць вёскі і зьнішчаюць край, які бяднее і пачынае хіліцца да заняпаду.

У XVIII ст. Вялікае Княства Літоўскае ў адміністрацыйным пляне падзялялася на 11 ваяводзтваў, прычым Інфлянцкае княства было агульнай уласнасьцю Літвы і Кароны, а леннае Курляндзкае княства намінальна лічылася Смаленскім ваяводзтвам.

Падзел Польшчы адміністрацыйна пераўтварыў землі Вялікага Княства Літоўскага, у тым ліку і беларускія.

5 жніўня 1772 г. Расея, Прусія і Аўстрыя падпісалі першыя дамовы аб падзеле Польшчы. Паводле іх Расея захапіла наступныя ваяводзтвы: Інфлянцкае, Полацкае (за выняткам малой часткі тэрыторыі на левым беразе Дзьвіны), Мсьціслаўскае, Віцебскае (без Аршанскага павету) і частку Менскага. Агулам да Расеі адышлі 94 354 028 км^2 (ці 1692 м^{2}іляў).

Паводле другога падзелу Польшчы ў 1793 г., Расея забрала ўсходнюю частку Віленскага і Наваградзкага ваяводзтваў, Менскае, частку Брэст-Літоўскага і Валынскага, Кіеўскае, Брацлаўскае і Падольскае, агулам 253 730 048 км^2 (альбо 4550 м^{2}іляў). Расейскі забор ішоў з поўначы наступнай лініяй: ад мястэчка Друя на Дзьвіне (Віленскае ваяводзтва) на возера Нарач уздоўж усходняй мяжы Віленскага ваяводзтва да Ракава Менскага, затым амаль праз Стоўпцы, Нясьвіж і Пінск да аўстрыйскай мяжы, нарэшце, па Днястры да вусьця Ягорліка.

Паводле трэцяга падзелу ў 1795 г., Расея заняла ўсю Літву да Нёмана, межы Берасьцейскага і Наваградзкага ваяводзтваў да ракі Буг і большую частку Жмудзі, а таксама рэшту Валыні і частку Холмшчыны. Разам гэта складала 121 846 004 км2 (альбо 2185 м2іляў), з 1 176 590 чал. насельніцтва.

Аўстрыя захапіла, сярод іншага, паўднёвую частку Берасьцейскага і Холмскага ваяводзтваў, а таксама частку Падляшша да Буга.

Прусія, сярод іншага, — частку Падляшша на правым беразе Буга, частку Троцкага ваяводзтва і Жмудзі на левым беразе Нёмана разам зь Беластокам.

Пасьля бітвы пад Енай (1806 г.) ваколіцы Беластоку (Беластоцкі, Бельскі, Сакольскі і Драгічынскі паветы) увайшлі ў склад Расеі ў якасьці «Беластоцкай вобласьці», рэшта ж — у склад Варшаўскага княства, у Аўгустаўскае ваяводзтва.

Кацярына II пасьля першага падзелу Польшчы стварыла з захопленых земляў два намесьніцтвы: Полацкае і Магілёўскае.

Павал I у 1797 г. з абодвух гэтых намесьніцтваў стварыў Беларускую губэрню са сталіцаю ў Віцебску.

Пасьля другога падзелу Польшчы гэты самы Павал I з атрыманых Расеяй часткі Менскага, паўднёвай часткі Полацкага, большай часткі Наваградзкага і ўсходняй часткі Берасьцейскага ваяводзтваў стварыў Менскую губэрню.

У 1795 г., пасьля апошняга падзелу Польшчы, былі створаныя Віленская і Слонімская губэрні.

У 1796 г. абедзьве гэтыя губэрні былі аб’яднаныя ў Літоўскую губэрню, якую, аднак, Аляксандар I хутка падзяліў на Віленскую і Гарадзенскую, а таксама вярнуў ліквідаванае Паўлам I Магілёўскае намесьніцтва ў выглядзе аднайменнай губэрні.

Полацкая губэрня была перайменаваная ў Віцебскую.

Магілёўская, Віцебская і Менская губэрні называліся беларускімі.

Падчас паўстаньня 1831 г. на Меншчыне кіраўніком паўстаньня быў Радзішэўскі, на Піншчыне — Ціт Пуслоўскі.

Паўстаньне 1863 г. таксама не засталося бяз водгаласу на крэсах. Траўгут быў кіраўніком паўстанцаў Кобрынскага павету.

Пасьля падаўленьня студзеньскага паўстаньня на Беларусі пачаліся бязьлітасныя, суворыя рэпрэсіі, бо расейскі ўрад не прызнаваў ні беларускага народу, ні Ўніяцкай царквы.

Падчас сусьветнай вайны беларускія землі былі арэнай мноства бітваў. Адступаючы перад немцамі ў 1915 г., расейцы страшэнна нішчылі край, палячы гарады, паселішчы, вёскі, эвакуюючы насельніцтва. Немцы паступова прасунуліся ажно да Воршы, дзе заставаліся аж да 1918 г. У пачатку 1919 г. яны пакінулі Беларусь. Большую частку пакінутых імі тэрыторыяў занялі бальшавікі.

Пасьля завяршэньня ўсясьветнай вайны на землях Беларусі зь пераменным посьпехам вялася польска-бальшавіцкая вайна, у выніку чаго гэтыя землі пераходзілі з рук у рукі. У 1920 г. амаль усю Беларусь занялі бальшавікі, астатнюю частку — літоўцы. Пасьля пераможнай польскай вайны, заключэньня дамовы ў Рызе і акцыі генэрала Жалігоўскага[15], якая скончылася далучэньнем Віленшчыны да Польшчы, частка Беларусі перайшла да Польшчы, а частка — да Савецкай Расеі.

[15] Жалігоўскі (Żeligowski) Люцыян (1865—1947) — польскі палітычны і вайсковы дзяяч, генэрал. Браў удзел у польска-савецкай вайне, у 1920 г. камандзір 1-й Літоўска-Беларускай дывізіі, якая 9 кастрычніка 1920 г. захапіла Вільню і Віленскі край (менавіта гэтая акцыя маецца на ўвазе ў тэксьце). Да сьнежня 1921 г. быў вярхоўным правіцелем т. зв. Сярэдняй Літвы.

Разьдзел II

Польскія і расейскія ўплывы, пад якімі разьвівалася Беларусь

Як бачна з папярэдняга разьдзелу, Беларусь на працягу свайго гістарычнага разьвіцьця ўваходзіла ў склад Літвы, Польшчы і Расеі. Гэтыя 3 культуры, асабліва польская і расейская, адыгралі вялікую ролю ў гісторыі разьвіцьця Беларусі.

З найстаражытнейшых часоў на Вялікае Княства Літоўскае, а значыць, і на Беларусь, найбольшы ўплыў меў польскі элемэнт.

Літоўскія плямёны літоўцаў, прусаў і яцьвягаў захоплівалі значную колькасьць польскіх палонных, якія былі піянэрамі польскай культуры, галоўным чынам земляробчай. Яны спрычыняліся да спольшчваньня тэрыторыяў, якія ляжалі на ўсход ад польскай дзяржавы.

Па меры аб'яднаньня Літвы з Польшчай польская культура ўсё шырэй ішла на ўсход. Ішлі туды перш за ўсё польскія асаднікі, а акрамя іх таксама рамесьнікі, бортнікі, рыбакі і г. д.

Пасьля Люблінскай уніі ў 1569 г. уплыў Польшчы распаўсюджваўся на ўсход усё больш: 1) праз наплыў палякаў; 2) праз палянізацыю мясцовых жыхароў. Гарады і магнацкія рэзыдэнцыі былі тымі асяродкамі, зь якіх польскасьць выпраменьвалася на ўсе бакі, прышчапляючы польскія звычаі, культуру і мову.

Наколькі, аднак, пашыралася сфэра ўплываў Польшчы, настолькі шырылася і беларуская культура. Гэтыя два працэсы адбываліся адначасова. Польская культура пераважны ўплыў рабіла на мяшчанскія і шляхецкія пласты, ніжэйшыя ж, народныя пласты, падпадалі пад уплыў беларускай культуры. Мяжа паміж літоўскай і беларускай масамі пастаянна перасоўвалася на захад і поўнач такім чынам, што літоўскі элемэнт зьмяншаўся, а беларускі рос. Зьмяняліся культура і мова — народ зь літоўскага ператвараўся ў беларускі.

Беларуская мова хутка стала дзяржаўнаю моваю Літвы (XIV ст.). Сьпярша на ёй размаўлялі баяры і шляхта. Пашырэньне беларушчыны працягваецца яшчэ і сёньня, хоць абуджэньне літоўскай нацыянальнай сьвядомасьці значна яго затармазіла.

На тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага суперніцтва польскай і беларускай культураў трымалася доўга. Толькі ў 1696 г. беларуская мова была выцесьненая з установаў польскай мовай і лацінай.

У пэрыяд дзейнасьці Віленскага ўнівэрсытэту (XIX ст.) польскі ўплыў дасягнуў апагею. Рэшта беларускай шляхты ў гэты час канчаткова спалянізавалася. Захавалася ў яе толькі пачуцьцё правінцыйнай адметнасьці.

Як адзначалася вышэй, беларуская культура выцясьняла літоўскую. Гэта спрыяла пашырэньню польскай культуры, якую лягчэй мог успрыняць чалавек, які размаўляў на блізкай да польскай беларускай мове, чым на літоўскай, якая ад польскай зусім адрозная. У якасьці пацьверджаньня

можна прывесьці факт, што перад усясьветнай вайной існавалі вёскі, дзе самыя старыя жыхары ўмелі размаўляць па-літоўску, сярэдняе пакаленьне карысталася беларускай мовай, а маладзейшыя ўжо ўсьведамлялі сябе палякамі і лічылі польскую мову роднай.

XIX стагодзьдзе — гэта сутыкненьне на тэрыторыі Беларусі польскай і расейскай культураў. Польская культура пашыралася на тэрыторыі Беларусі добраахвотна, як лягічны гістарычны вынік, расейская ж уводзілася шляхам прымусу і рэпрэсіяў. Перш за ўсё яе ўводзіла Праваслаўная царква. Беларускае насельніцтва ўсходняй часткі краю робіцца апірышчам праваслаўя. Заходняя частка краю — гэта каталіцкі элемэнт.

Мікалай I у 1839 г. рашыўся на прымусовы перавод уніятаў у праваслаўе. Гэты акт вельмі разлаваў беларускае насельніцтва і скіраваў яго супраць Расеі, у выніку чаго польскія ўплывы ўзрасьлі.

Акрамя царквы, расейскую культуру пашырала чынавенства.

Польская культура, традыцыйна абапертая на адукаваныя і заможныя пласты, выцясьняецца ў сфэру асабістых зносінаў расейскай культурай, падтрыманай урадам.

Беларускай інтэлігенцыі ў той час не было. Быў цёмны, абыякавы селянін, які не разьбіраўся ў нацыянальных адносінах, а таксама польская і расейская інтэлігенцыя. Абуджэньне народу адбудзецца трохі пазьней, пра што будзе гаворка пасьля. З прычыны таго, што нацыянальная сьвядомасьць беларусаў была не абуджаная, пра мінулае гэтага народу можна казаць хутчэй як пра мінулае этнаграфічнае, а не нацыянальнае.

Пасьля паўстаньня 1863 г., калі кіраваў граф Мураўёў, прымяняліся ўсе сродкі, якія павінны былі надаць Беларусі чыста расейскі характар, бо расейцы не прызнавалі беларускага народу.

Расейскія ўлады з аднаго боку выцясьнялі польскасьць праз стварэньне буйной расейскай уласнасьці замест польскай, прызначэньне на ўсе пасады праваслаўных расейцаў, забарону на набыцьцё зямлі асобамі польскага паходжаньня, сэквэстар маёнткаў удзельнікаў паўстаньня 1863 г., закрыцьцё каталіцкіх касьцёлаў, высылку асобаў, якіх падазравалі ва ўдзеле ў паўстаньні. З другога боку, ствaралася ўсё больш новых асяродкаў расейскай культуры.

Забарона на выданьне газэтаў і кніг на польскай і беларускай мовах, забарона на размовы па-польску ў грамадзкіх месцах, забарона вывешваньня польскамоўных надпісаў выдалялі зь Беларусі ўсе вонкавыя праявы гэтай польскасьці.

Толькі Каталіцкі касьцёл, вакол якога гуртаваліся і беларускія, і літоўскія, і латыскія народныя масы, быў праявай польскасьці і асяродкам, зь якога яна мела магчымасьць распаўсюджвацца.

Беларускі народ падзяляўся ў той час на 2 групы: каталіцкую і праваслаўную. Прадстаўнікі гэтага народу, якія атрымлівалі адукацыю, калі паходзілі з каталіцкай сям'і, рабіліся палякамі, калі з праваслаўнай — расейцамі. Такім чынам, у пэўнай ступені рэлігія зьяўлялася паказчыкам нацыянальнасьці: каталіцкая — польскай, праваслаўная — расейскай.

Апрача таго, апірышчам расейскасьці стаў габрэйскі элемэнт. Захаваўшы жаргон[16], ён, аднак, стаў расейскім з гледзішча перакананьняў і ладу жыцьця. Дзякуючы габрэям гарады нават у каталіцкай частцы Беларусі сталі больш расейскімі[17].

Разьдзел III

Этнаграфічныя межы беларускага абшару

Межы абшару, які займаюць беларусы, наступныя:

На захадзе — вельмі неўсталяваная і нерэгулярная, паміж літоўскім і беларускім элемэнтамі[18]. Ідзе каля Друзгенік, затым пераходзіць у Лідзкі павет Віленскай зямлі. У ваколіцах Новага Двара, Эйшышак і Беняконяў — мешаніна літоўскіх вёсак зь беларускімі і беларуска-польскімі. Падобнае становішча ў Троцкім павеце. Каля Эйшышак мяжа праходзіць празь Вяльлю. Беларусы займаюць паўднёвыя часткі Віленскага і Сьвянцянскага паветаў. Кемлі, Мэйшагола, Лынтупы да мяжы Дзісенскага павету, мяжа былой Ковенскай губэрні і Дзісенскага павету да возера Дрысьвяты — вось прыблізная лінія, якая падзяляе літоўцаў і беларусаў.

Усходняя частка Азёрскага павету да мяжы гэтага павету з Курляндыяй — мяшаная літоўска-беларуская тэрыторыя.

Этнаграфічны беларускі абшар мяжуе з польскім, прычым пераходзіць у Аўгустаўскі павет. У Сакольскім і Аўгустаўскім паветах цяжка разьмежаваць палякаў і беларусаў з прычыны спольшчаньня апошніх.

---

16 Жаргон — агульнапрынятая назва габрэйскай мовы ідыш, якая шырока ўжывалася нават самімі габрэямі да першай навуковай канфэрэнцыі ў пытаньнях мовы ідыш і літаратуры на ёй, што адбылася ў Чарнаўцах на Букавіне 30 жніўня — 3 верасьня 1908 г. Гэтая канфэрэнцыя абвясьціла ідыш нацыянальнай мовай габрэйскага народу. Нягледзячы на гэта, вельмі многія і пасьля яе працягвалі лічыць ідыш толькі жаргонам.

17 Габрэі, якія жылі на тэрыторыі Беларусі (т. зв. «літвакі»), сапраўды былі куды больш русіфікаваныя, чым тыя габрэі, якія жылі ў Польскім каралеўстве. Аднак іхную расейскасьць таксама нельга перабольшваць і абсалютызаваць. Так, напрыклад, Зьмітрок Бядуля ў сваёй вядомай працы «Жыды на Беларусі» пісаў: «У пэрыядзе амярцьвеньня беларускага нацыянальнага ўсьведамленьня жыды, як і самі беларусы, хоць добра ведалі беларускую мову, але глядзелі на яе як на «мужыцкую» і, русіфікуючыся самі, несьвядома служылі русіфікатарскай ідэі Вялікарасеі. Але гэта была тая багатая кляса, якая атрымала сваю навуку ў расейскіх школах, а што тычыцца простых местачковых жыхароў, то, апрача роднай мовы, яны ведаюць толькі беларускую» (Бядуля З. Выбраныя творы. Мінск, 2006. С. 406).

18 Тут і далей падкрэсьліваньні ў тэксьце належаць аўтарам «Кароткага нарысу…».

Этнаграфічны беларускі абшар мяжуе з украінскім уздоўж Нарава ў Бельскім павеце да Белавескай пушчы, вышэй Пружанаў ідзе на ўсход і нязначна на поўнач. Паміж Шчарай і Прыпяцьцю займае паўночную частку Пінскага павету насупраць Давыд-Гарадку. Далей мяжа ідзе ўздоўж Прыпяці да Мазыра. Ад Мазыра паварочвае на поўдзень, а затым нязначна на захад да мяжы былых Менскай і Валынскай губэрняў насупраць Оўручу. Ад гэтага пункту ідзе на ўсход уздоўж мяжы былой Менскай губэрні з Валынскай, Кіеўскай, Чарнігаўскай. Захапіўшы частку былой Чарнігаўскай губэрні, беларускі абшар уваходзіць у былую Смаленскую губэрню. Тут суседзі беларусаў — вялікаросы.

У былых Смаленскай, Арлоўскай, Калускай, Цьверскай і Пскоўскай губэрнях межы паміж згаданымі элемэнтамі цяжка акрэсьліць з тае прычыны, што абодва гэтыя роднасныя племені зьліваюцца і ўтвараюць пераходны элемэнт.

У былой Віцебскай губэрні беларусы мяжуюць з латышамі ў Люцынскім павеце, пачынаючы ад Корсаўкі, прычым усходняя і цэнтральная часткі гэтага павету — беларускія альбо беларуска-латыскія.

Далей беларуска-латыская мяжа цягнецца ўздоўж мяжы Дрысенскага і Дынабурскага паветаў да р. Дзьвіны і ўздоўж Дзьвіны да Ілукшты[19].

Разьдзел IV

Нацыянальныя адносіны на Беларусі

На этнаграфічным беларускім абшары сустракаюцца іншанацыянальныя выспы, перш за ўсё:

1) польскія:

a) гарады і іх найбліжэйшыя ваколіцы, напрыклад Вільня, Коўна, Менск, Беласток і г. д.,

b) шляхецкія вёскі (засьценкі),

c) буйныя і сярэднія зямельныя ўладаньні.

2) вялікароскія:

a) у выглядзе элемэнту, які перасяліўся ў межы былой Рэчы Паспалітай з Расеі пад уплывам перасьледу, галоўным чынам рэлігійнага,

b) у выглядзе элемэнту, праз пасярэдніцтва якога расейскі ўрад калянізаваў беларускія землі.

3) літоўскія, нямецкія, караімскія, татарскія паселішчы.

4) габрэйскія ў гарадах.

[19] Тэрыторыя расьсяленьня беларусаў апісваецца ў адпаведнасьці з «Этнаграфічнай картай беларускага племені», складзенай у 1917 г. акадэмікам Яўхімам Карскім.

Нацыянальныя адносіны на Беларусі вельмі складаныя, улічваючы разнастайнасьць яе жыхароў. Акрамя таго, у гэтай сфэры пануе блытаніна, бо акрамя беларусаў, літоўцаў, палякаў, латышоў, расейцаў, габрэяў і г. д., якія прылічаюць сябе да той ці іншай нацыянальнасьці, ёсьць людзі, якіх невядома куды залічваць. Сустракаюцца асобы, якія размаўляюць на адной мове, а далучаюць сябе да іншага народу. Так, напрыклад, тут ёсьць людзі, якія лічаць сябе літоўцамі, а па-літоўску гаварыць ня ўмеюць. Ёсьць палякі, якія размаўляюць па-літоўску, па-беларуску ці па-латыску. Часта веравызнаньне ёсьць паказчыкам нацыянальнасьці.

Доказам блытаніны, якая пануе ў гэтай сфэры, можа быць факт, што часта чальцы адной сям'і залічваюць сябе да розных народаў[20].

Каб даць хоць прыблізнае лічбавае ўвасабленьне нацыянальнага становішча, якое панавала на тэрыторыі Беларусі, трэба выкарыстаць статыстыку 1897 г.[21]. Недахопы гэтай статыстыкі неаднаразова адзначалі нават самі расейцы. Польскі элемэнт у ёй зьменшаны на карысьць беларусаў, літоўцаў, вялікаросаў. Беларускі элемэнт таксама зьменшаны, бо ягоная праваслаўная частка ўпісвалася ў большасьці выпадкаў у рубрыку вялікаросаў.

Губэрня	Беларусы	Русіны[8]	Літоўцы	Палякі	Латышы	Габрэі	Вялікаросы	Немцы	Іншыя
Віленская	891 771	912	279 720	129 651	471	202 368	78 562	2915	1307
Гарадзенская	705 045	362 526	3366	161 662	426	278 542	74 143	10 284	7415
Ковенская	37 798	1682	1 019 774	139 618	35 118	212 028	72 872	11 762	3642
Менская	1 633 091	10 069	376	64 617	1256	343 466	83 999	3987	2647
Віцебская	788 599	420	3235	50 377	264 062	174 240	198 001	7361	3951
Магілёўская	1 389 782	3559	3600	17 526	7027	203 507	58 155	1806	1802
Разам	5 446 086	379 168	1 310 071	563 451	308 429	1 414 151	565 732	38 115	20 964

Пасьля ўсясьветнай вайны нацыянальныя адносіны зьмяніліся. На тэрыторыі Польскай Рэспублікі 30.09.1921 г. быў зроблены перапіс насельніцтва. У Віленскім, Сьвянцянскім і Ашмянскім паветах перапіс насельніцтва рабіўся ў 1919 г. былой Цывільнай управай усходніх земляў. Паводле гэтых перапісаў, нацыянальныя адносіны на «беларускіх» землях у 1921 г. выглядалі так:

[20] Найбольш хрэстаматыйным падобным прыкладам ёсьць сытуацыя, якая склалася ў сям'і спадчыннага літоўска-беларускага шляхціца Леанарда Іваноўскага. З чатырох ягоных сыноў двое (Юры і Станіслаў) у пачатку XX ст. сталі актыўнымі дзеячамі польскага нацыянальнага руху, трэці (Тадэвуш) — літоўскага, а чацьвёрты (Вацлаў) — беларускага.

[21] У 1897 г. быў праведзены Першы Ўсерасейскі перапіс насельніцтва.

[22] Русінамі ў польскіх афіцыйных установах у міжваенны пэрыяд часта называлі ўкраінцаў. Самі ўкраінцы гэтага назову не прызнавалі і актыўна супраць яго змагаліся.

Ваяводзтвы і паветы	Разам насельніцтва	Палякі, %	Русіны, %	Габрэі, %	Беларусы, %	Немцы, %	Літоўцы, %	Тутэйшыя, %	Іншыя, %
Беластоцкае ваяв.	1 305 284	76,9	—	12,4	9,1	0,3	0,5	—	0,8
Пав. Беласток	186 754	69,4	—	25,1	3,4	1,1	—	—	больш за 1,0
Пав. Бельск	147 095	59,2	—	10,0	30,5	—	—	—	0,3
Пав. Горадня	154 372	55,5	—	16,8	26,3	—	0,6	—	0,8
Пав. Саколка	90 264	87,3	—	7,2	5,1	—	—	—	0,4
Пав. Ваўкавыск	115 261	69,6	—	9,3	20,7	—	—	—	0,4
Пав. Высокае Мазавецкае	70 975	89,1	—	10,0	0,5	—	—	—	0,4
Віленская адм. акруга	797 775	57,3	—	8,4	25,4	—	5,5	0,9	2,5
Пав. Вільнягорад	128 954	56,2	—	36,1	1,4	—	2,3	—	больш за 4.0
Пав. Ашмяны	78 843	78,3	—	5,5	4,9	—	—	8,6	2,7
Пав. Сьвянцяны	129 872	45,4	—	4,7	13,9	—	25,6	2,2	больш за 8,2
Пав. Браслаў	62 682	69,6	—	4,2	14,8	—	8,6	—	больш за 2,8
Пав. Дунілавічы	112 911	43,9	—	2,5	53,0	—	0,2	—	0,4
Пав. Дзісна	173 032	43,5	—	3,8	51,5	—	0,6	—	0,6
Пав. Вілейка	127 539	42,1	—	5,0	52,5	—	—	—	0,4
Навагрудзкае ваяв.	822 904	54,0	—	6,9	37,7	—	1,2	—	0,2
Пав. Баранавічы	104 161	42,6	—	9,4	47,4	—	—	—	0,6
Пав. Ліда	193 190	77,0	—	4,7	13,1	—	5,0	—	0,2
Пав. Нясьвіж	114 046	39,0	—	9,3	51,5	—	—	—	0,2
Пав. Наваградак	102 034	35,4	—	5,5	58,8	—	—	—	0,3
Пав. Слонім	116 151	31,4	—	10,6	57,7	—	—	—	0,3
Пав. Стоўпцы	73 940	69,8	—	5,3	24,6	—	—	—	0,3
Пав. Валожын	118 584	69,1	—	4,1	26,6	—	—	—	0,3
Палескае ваяв.	880 898	24,3	17,7	10,4	42,6	0,1	—	4,4	0,5
Пав. Берасьце н/Б	116 773	33,1	2,3	18,2	47,0	—	—	0,3	больш за 1,1
Пав. Драгічын	63 192	14,6	5,8	9,5	29,2	—	—	40,2	0,7

Ваяводзтвы і паветы	Разам насельніцтва	Палякі, %	Русіны, %	Габрэі, %	Беларусы, %	Немцы, %	Літоўцы, %	Тутэйшыя, %	Іншыя, %
Пав. Кобрын	64 447	61,7	3,4	7,8	26,5	—	—	0,4	0,2
Пав. Косаў	48 853	17,1	—	8,7	74,0	—	—	—	0,2
Пав. Лунінец	89 270	19,8	1,8	6,8	70,4	0,1	—	—	больш за 1,1
Пав. Пінск	147 621	18,8	0,2	13,5	65,8	—	—	1,1	0,6
Пав. Пружаны	64 393	44,2	0,2	8,8	46,7	—	—	—	0,1
Пав. Сарны	131 652	17,2	70,4	9,9	0,4	0,3	—	1,2	0,6
Пав. Столін	96 094	18,5	11,8	7,9	60,7	—	—	—	больш за 1,1

Гэтая статыстыка сёньня ўжо неактуальная. Колькасныя адносіны каталікоў да праваслаўных зьмяніліся на карысьць праваслаўных дзякуючы вяртаньню з Расеі значнай колькасьці апошніх. Акрамя гэтага, падчас перапісу насельніцтва ў 1919 г. няпольскае насельніцтва ўхілялася ад яго, што адсоткава павялічыла колькасьць палякаў.

Рост нацыянальнай сьвядомасьці ў выніку беларускай, літоўскай, савецкай і нямецкай агітацыяў паменшыў колькасьць каталікоў, якія лічаць сябе палякамі альбо хацелі раней імі стаць. Таму пададзеныя адсоткавыя суадносіны палякаў у дачыненьні да іншых народаў зьмяніліся не на іх карысьць.

Разьдзел V

Беларуская мова і яе помнікі

Беларуская мова ўтварылася ў XIII ст. Пасьля шматвяковых эвалюцыяў і разьвіцьця пад многімі ўплывамі яна дайшла да сёньняшняга стану.

Галоўным чынам на яе ўплывалі царкоўна-славянская і польская мовы, акрамя таго — літоўская, фінская і г. д. Апрача беларускай мовы, утварыліся дыялекты ў тых мясцовасьцях, дзе беларускі элемэнт сутыкаецца з суседнімі.

Такім чынам утварыліся гаворкі: беларуска-вялікароская, беларуска-ўкраінская, беларуска-польская.

Вышэй ужо адзначалася, што беларуская мова стала дзяржаўнай мовай Літвы ўжо ў часы Альгерда. Ёй карысталіся літоўскія князі, паны і баяры. Пад уплывам польскай і царкоўна-славянскай дзяржаўная беларуская мова ўсё больш мянялася. Існавалі дзьве беларускія мовы: дзяржаўная і народная. Яны ўсё больш аддаляліся адна ад адной. Урэшце, калі насельніцтва

пачало карыстацца польскай мовай, гэтая дзяржаўная мова, фактычна царкоўна-славянская зь беларускімі напластаваньнямі, мусіла саступіць месца польскай. Польская мова стала дзяржаўнай у 1696 г.

У беларускім пісьменстве засталіся помнікі ад абедзьвюх беларускіх моваў.

Дзяржаўная мова пакінула т. зв. «граматы» смаленскіх, віцебскіх і полацкіх князёў XIII ст., «Біблію» Скарыны, надрукаваную ў 1517—1519 гг., частку Новага Запавету таго самага Скарыны, надрукаваную ў 1525 г. Самым важным помнікам старой беларускай мовы ёсьць «Літоўскі Статут», надрукаваны ў 1588 г.

Народная мова ўжывалася галоўным чынам сялянамі і ва ўніяцкіх вясковых цэрквах, шляхта ж карысталася ёй толькі ў мясцовасьцях, аддаленых ад культурных цэнтраў.

На народнай беларускай мове была выдадзеная гумарыстычная пародыя «Энэіды».

У XIX ст. павялічылася цікавасьць да беларускай мовы. Дзякуючы польскай інтэлігенцыі зьяўляецца польска-беларуская літаратура. Мова была польская, але зьмест — беларускі.

Прадстаўніком гэтага кірунку ёсьць Ян Баршчэўскі (1790—1851), які выдаў па-польску зборнік беларускіх казак і легендаў пад назвай «Шляхціц Завальня», ці «Беларусь у фантастычных апавяданьнях», шэраг вершаў, зь якіх захаваліся толькі два, а таксама ўрывак твору, напісанага на фоне падзеяў 1812 г., пад назвай «Рабункі мужыкоў».

Акрамя Баршчэўскага, маюць вядомасьць Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч, які пісаў па-польску і па-беларуску, а таксама Каратынскі і Ўладзіслаў Сыракомля.

Уся гэтая літаратурная дзейнасьць была, аднак, вельмі слабая і далёкая ад беларускага народу.

У 1862 г. зьяўляецца першы беларускі лемантар.

Падчас паўстаньня 1863 г. узьнікае новы від літаратурнай дзейнасьці — польская рэвалюцыйная літаратура на беларускай мове ў выглядзе антыўрадавых брашураў і адозваў. У гэты самы час выходзіць беларускае выданьне пад назвай «Гутарка». Чуюцца антырасейскія рэвалюцыйныя песьні.

Рэвалюцыйная літаратура, пашыраная палякамі, выклікала процідзеяньне, падтрыманае расейскім урадам. Зьявіліся адозвы, брашуры зусім процілеглага духу, чым згаданыя вышэй.

Рэпрэсіі, якія выклікала паўстаньне 1863 г., забарона на ўжываньне лацінскага шрыфту, імкненьне да зьнішчэньня польскасьці на Беларусі перарвалі літаратурную дзейнасьць, прымушаючы палякаў, якія ёй займаліся, да намаганьняў, скіраваных на абарону польскасьці.

Толькі этнаграфічныя выданьні — дасьледаваньні беларускага насельніцтва на польскай і расейскай мовах, сьведчылі тады пра пэўнае існаваньне жыцьця гэтага народу.

Літаратурная дзейнасьць канчаткова ня зьнікла, аднак толькі ў апошнім дзесяцігодзьдзі XIX ст. яна выходзіць на новую стадыю.

Сваім абуджэньнем беларуская творчасьць абавязаная галоўным чынам дзейнасьці студэнтаў беларускага паходжаньня, якія вучыліся ў Пецярбургу, Маскве і Харкаве. Мэтай гэтай творчасьці была народная асьвета.

У 1891 г. у Кракаве выходзіць «Дудка беларуская», а ў Познані «Смык беларускі» Багушэвіча.

Новы этап у разьвіцьці беларускай літаратуры — нацыянальна-белару ская літаратура, прадстаўнікамі якой былі палякі Аляксандар Ельскі і Ян Неслухоўскі.

На тэрыторыі краю выдалі «Вязанку» Неслухоўскага на беларускай мове, бо цэнзару паведамілі, што напісаная яна на баўгарскай мове[23].

У Менску выходзіць нелегальная радыкальная газэта пад назвай «Гоман»[24].

Як відаць з вышэйпададзенага, беларуская літаратура грунтавалася толькі на дзейнасьці польскага элемэнту, які знаходзіўся на тэрыторыі Белай Русі.

Беларускі рух пачынае набываць больш канкрэтныя формы толькі на пачатку XX ст. Беларуская моладзь, галоўным чынам зь беларускага навуковага асяродку, бярэцца за культурную працу сярод народных масаў. Толькі тады беларускі рух пачынае пранікаць у масы і толькі тады робіцца рухам нацыянальна-беларускага характару.

---

23 «Вязанка» Янкі Лучыны была выдадзеная ў Пецярбургу ў 1903 г., г. зн. яшчэ да зьняцьця забароны на друк выданьняў на беларускай мове ў Расейскай імпэрыі.

24 Нелегальны часопіс «Гоман» выдаваўся беларускай фракцыяй народніцкай арганізацыі «Народная воля» ў Пецярбургу ў 1884 г. Часопіс выходзіў на расейскай мове.

Частка II
РАЗЬВІЦЬЦЁ БЕЛАРУСКАГА РУХУ АД ЯГО ПАЧАТКУ ДА НЯМЕЦКАЙ АКУПАЦЫІ ПАДЧАС УСЯСЬВЕТНАЙ ВАЙНЫ

Разьдзел VI

Аснова беларускага руху. Першая палітычная праява — «Мужыцкая праўда». Русіфікацыя Беларусі і рэпрэсіі пасьля задушэньня паўстаньня 1863 г. Беларускія арганізацыі: «Загляне сонца...» і яе наступныя пераўтварэньні; Беларуская рэвалюцыйная партыя ў Менску; Беларуская Рэвалюцыйная Грамада; Беларуская Сацыялістычная Грамада. Краёвыя камітэты. Зьезды. Разьвіцьцё беларускага руху падчас расейска-японскай вайны. Газэты «Наша Доля» і «Наша Ніва»

Падмуркам беларускага руху ёсьць зямельнае пытаньне. Акрамя яго, на разьвіцьцё беларускага руху ўплывае падтрымка дзейнасьці розных элемэнтаў звонку, дзякуючы якой зазначаецца пастаянны, хоць і павольны прагрэс у нацыянальным усьведамленьні беларускіх масаў. Тое, што менавіта зямельнае пытаньне зьяўляецца адной з найгалоўнейшых асноваў беларускага руху і тым пытаньнем, якое ўскладняе польска-беларускія адносіны, робіцца зразумелым, калі ўлічыць, што 75 % беларускага насельніцтва займаецца сельскай гаспадаркай, а каля 90 % жыве зь зямлі. Ураджайнасьць зямлі тут у некалькі разоў меншая, чым у Познанскім ваяводзтве. Зямельны голад, які пануе на Беларусі, можна добра ўявіць, калі ведаць, што сялянская зямля раздробленая і на чалавека прыпадае каля 1,6 га (1,5 дзесяціны, 2,9 моргаў[25]). Можна таму зразумець, што бальшавіцкая і антыпольская агітацыя знаходзіць спрыяльны грунт у асяродку беларускіх сялянаў, бо яны зьвяртаюць іх увагу на буйную польскую зямельную ўласнасьць, якая складае 45 % маёнткавай зямлі. З больш чым 13 000 000 га маёнткавай зямлі ў руках палякаў знаходзіцца каля 5 900 000 га.

Прапаганда, пра якую ніжэй будзе больш падрабязная гаворка, даводзіць сялянам, што трэба імкнуцца да падзелу панскай зямлі паміж сялянамі бяз выкупу. Такім чынам, зямельнае пытаньне злучаецца з нацыянальным і ўскладняецца з прычыны польскага стану землеўладаньня. Імкненьне да валоданьня зямлёй абуджана сярод беларусаў часткова натуральна, часткова штучна. Натуральнай абудзіцелькай стала галеча, прычына якой хава-

25 Морг — даўняя адзінка зямельнай плошчы, шырока распаўсюджаная ў Польшчы і Беларусі. Прыблізна раўнялася 0,71 га.

ецца ў раздрабненьні сялянскай зямлі, слабым разьвіцьці прамысловасьці, якая ня можа паглынуць лішак вясковага насельніцтва, слабой эміграцыі, адсутнасьці сэзонных заробкаў, выкліканай прамысловым застоем, і пасьляваенным зьнішчэньні. Штучнай абудзіцелькай ёсьць агітацыя вонкавых элемэнтаў — бальшавіцкіх, літоўскіх і нямецкіх, якія ва ўласных мэтах хацелі зрабіць немагчымым супольнае жыцьцё Польшчы і Беларусі.

Грамадзкі дзяяч Каліноўскі, паляк[26], удзельнік паўстаньня 1863 г., выдаваў беларускую газэту пад назвай «Мужыцкая праўда», мэтай якой было падбухторваньне беларускага народу да барацьбы з Расеяй. Дзейнасьць Каліноўскага — гэта першая праява беларускай палітычнай дзейнасьці. Расея пасьля задушэньня паўстаньня рабіла ўсялякія высілкі, каб процідзейнічаць разьвіцьцю беларускага руху. Як ужо адзначалася вышэй, з мэтаю русіфікацыі беларусаў забаранялася друкаваньне кніжак і пэрыядычных выданьняў на беларускай мове, забараняліся гутаркі ў грамадзкіх месцах па-беларуску, уніятаў змушалі пераходзіць у праваслаўе.

Зьнішчаючы рэпрэсіямі ўсялякія праявы беларускасьці, расейскі ўрад ствараў да сябе варожыя настроі сярод насельніцтва. Аднак па нейкім часе ў нацыянальнай палітыцы Расеі пазначыўся пэўны паварот. Хочучы зрусіфікаваць беларусаў, трэба было стварыць сярод іх атмасфэру настолькі прыхільную да сябе, каб любая антыдзяржаўная праца стала беспасьпяховай. Таму сяляне надзяляліся зямлёй, ім быў адкрыты доступ у школы, натуральна, расейскія, і да т. п. Дзякуючы гэтаму павялічылася заможнасьць беларускіх масаў і пачала стварацца адсутная дагэтуль сялянская напаўінтэлігенцыя, выхаваная ў расейскім духу і поўнасьцю адданая Расеі. Пра тое, што палітыка мірнай русіфікацыі дала на беларускай глебе добры плён, сьведчыць той факт, што да пачатку вайны нацыянальная сьвядомасьць сярод беларусаў наагул адсутнічала.

Беларускі рух узьнік, адпаведна, позна. Яго стварыла нованароджаная беларуская інтэлігенцыя. У дзевяностых гадах мінулага стагодзьдзя некалькі студэнтаў пецярбурскіх вышэйшых навучальных установаў з прафэсарам Карскім[27] на чале стварылі культурна-асьветніцкую суполку «Загляне сонца і ў наша аконца»[28]. Сябрамі гэтай суполкі былі: браты Антон і Іван Луцкевічы, Вацлаў Іваноўскі, Станкевіч[29] і іншыя. Арганізацыя

---

26 Пытаньне нацыянальнай прыналежнасьці і ўсьведамленьня Каліноўскага да сёньняшняга дня дыскусійнае нават у беларускай гістарыяграфіі, аднак трэба ўлічваць, што па-беларуску гэты дзяяч пісаў ня толькі агітацыйныя матэрыялы, але і перадсьмяротныя вершы.

27 У дадзеным выпадку відавочная памылка аўтараў працы. Яўхім Карскі пераблытаны з Браніславам Эпімахам-Шыпілам.

28 «Загляне сонца і ў наша аконца» было першым беларускім легальным выдавецтвам, якое дзейнічала ў Пецярбургу ў 1906—1914 гг. У 1890-х гг. дзейнасьць падобнай арганізацыі была немагчымая праз забарону на друкаваньне кнігаў на беларускай мове.

29 Тут маецца на ўвазе Станкевіч Станіслаў (1886—1964) — беларускі нацыянальны дзяяч, стрыечны брат кс. Ад. Станкевіча. Актыўна працаваў у культурна-асьветніцкай сфэры. У пач. XX ст. жыў у Пецярбургу, супрацоўнічаў з выдавецтвам «Загляне сонца і ў наша аконца». Займаўся распаўсюдам беларускай кнігі, разам з Зоськай Верас у 1920—30-х гг. выдаваў беларускія адрыўныя календары. Аўтар дзьвюх кніжак паэзіі.

паставіла сабе за фармальную задачу таварыскае збліжэньне асобаў беларускага паходжаньня і пашырэньне сярод іх культу роднай мовы, прыхаванай жа мэтай было выданьне і распаўсюд газэт і брашур беларускіх аўтараў, што было забаронена ўладамі.

На той час у Менску пачала нелегальна выходзіць радыкальная беларуская газэта «Гоман», якая праяўляла навонкі беларускі рэвалюцыйны рух[30].

У 1902 г. студэнцкая моладзь, выгадаваная на польскай культуры, арганізавала ў Менску таварыства пад назвай «Беларуская рэвалюцыйная партыя». У яе ўвайшлі вядомыя ўжо нам па «Загляне сонца…» Антон і Іван Луцкевічы, беларускі пісьменьнік Казімер Кастравіцкі (Каганец), рабочы Віктар Зелязей[31] і іншыя.

У Вільні і Пецярбургу былі заснаваныя аддзелы партыі, прычым да стварэньня віленскага аддзелу мелі дачыненьне студэнт Францішак Умястоўскі (псэўд. Дзядзька Пранук) і вучань гімназіі Аляксандар Бурбіс (Піліп). Пецярбурскі аддзел арганізавалі студэнт Вацлаў Іваноўскі (Вацюк Тройца) і студэнтка Алёйзія Пашкевіч (Цётка). Выконваючы пастаўленыя задачы, партыя выдала ў Лёндане «Песьню» Багушэвіча[32], а таксама першую праклямацыю, напісаную па-польску Лявонам Малецкім зь Вільні і размножаную на гектографе[33].

У тым самым 1902 г. партыя памяняла назву на «Беларускую Рэвалюцыйную Грамаду». Гэта была партыя з радыкальнай сацыяльнай праграмай, якая знаходзілася пад уплывам расейскіх сацыялістаў-рэвалюцыянэраў.

Уступілі ў Грамаду і бралі вельмі актыўны ўдзел у ейнай працы студэнты Фэлікс Стацкевіч (Аганёк), Матушэвіч* і А. Уласаў.

У 1903 г. утварыўся друкаваны орган Беларускай Рэвалюцыйнай Грамады — беларуская газэта пад назвай «Свабода»[34]. У тым самым годзе адбыўся першы агульны зьезд партыі, на якім яна прыняла палітычную праграму ППС[35], а таксама, дэманструючы перавагу сацыялістычных

---

30 Гл. зацем 24.

31 Зелязей Віктар (1881 — пасьля 1951) — беларускі нацыянальны дзяяч. У 1905 г. адзін з кіраўнікоў БСГ. На ягонай кватэры ў Менску ў студзені 1906 г. адбыўся II зьезд БСГ. На пачатку 1908 г. арыштаваны. Быў у высылцы, вярнуўся ў Менск пасьля Лютаўскай рэвалюцыі 1917 г. У 1920-я гады працаваў у Інбелкульце. У 1951 г. жыў у Ратамцы каля Менску. Далейшы лёс невядомы.

32 Маецца на ўвазе зборнік «Пес’ні», выдадзены ў 1904 г. У яго ўвайшлі ня толькі творы Ф. Багушэвіча, але таксама А. Пашкевіч (Цёткі) і К. Каганца. Друкаваньне выданьня адбывалася ня ў Лёндане, а ў Кракаве.

33 Маецца на ўвазе адозва Беларускай рэвалюцыйнай партыі «Да інтэлігенцыі», якая выйшла ўвосень 1902 г. і была пасьля перадрукаваная лёнданскай газэтай «Przedświt» — органам ППС. Аўтарства Лявона Малецкага, студэнта Пецярбурскага тэхналягічнага інстытуту, да канца не даказанае.

34 На самай справе адзіны нумар газэты «Свабода» быў падрыхтаваны В. Іваноўскім, В. Валейкам, Р. Мілерам і А. Пашкевіч (Цёткай) у 1902 г. Аднак выпусьціць яго ў сьвет тады ня здолелі.

35 Польская сацыялістычная партыя (ППС) (Polska Socjalistyczna Partia — PPS) — левая палітычная партыя ў Польшчы, заснаваная ў 1893 г. Да 1918 г. дзейнічала ў асноўным на тэрыторыі Каралеўства Польскага. Адным зь яе лідэраў быў Юзаф Пілсудзкі. У міжваенным часе дзейнічала на ўсёй тэрыторыі Польшчы і заўсёды мела даволі значны ўплыў.

уплываў, зьмяніла сваю назву на «Беларускую Сацыялістычную Грамаду»[36]. Паводле даступных крыніцаў, найважнейшымі пунктамі праграмы былі патрабаваньне аўтаноміі Беларусі з соймам у Вільні і правядзеньне зямельнай рэформы на аснове канфіскацыі ўсіх зямельных маёнткаў бяз выкупу з падзелам атрыманай такім чынам зямлі паміж малазямельнымі і безьзямельнымі.

Тым часам прыйшлі 1904—1905 гг., расейска-японская вайна і вызваленчы рух сярод народаў, што знаходзіліся ў расейскай няволі. У 1904 г. адбыліся зьезды краёвай інтэлігенцыі з удзелам беларусаў[37]. Увесь беларускі рух пачынае ажываць, ператвараючыся ў нешта больш сур'ёзнае і прыцягваючы да сябе ўжо карэнную беларускую інтэлігенцыю і напаўінтэлігенцыю. У 1904 г. Беларускай Сацыялістычнай Грамадой ствараюцца «Першы краёвы камітэт» у Менску і «Другі краёвы камітэт» у Вільні.

Параза Расеі ў вайне на тэрыторыі Маньчжурыі ажывіла надзеі на зьвяржэньне ненавіснага царскага ўраду і заахвоціла да больш актыўнай рэвалюцыйнай кампаніі. У 1905 г. выдаюцца першыя ўжо друкаваныя праклямацыі, адбітыя ў Вільні ў друкарні ППС. Пры канцы 1905 г. партыя стварае ўласную друкарню ў Менску, якой кіраваў Ф. Стацкевіч (Аганёк), папярэдне пасланы ў Галіччыну для вывучэньня наборнай справы.

Пра адзінства праграмы Беларускай Сацыялістычнай Грамады з ППС сьведчыць ня толькі факт друкаваньня праклямацыяў у друкарні згаданай партыі, але таксама і факт распаўсюджваньня беларускай арганізацыяй брашураў ППС, надрукаваных у Лёндане, пад назвамі «Хто праўдзівы прыяцель беднага народу», «Як зрабіць, каб людзям добра стала на сьвеце», «На што ідуць мужыцкія грошы» і г. д.[38].

Вышэй ужо адзначалася, што каля 90 % беларускага насельніцтва жылі зь зямлі. Гарадзкога пралетарыяту амаль не было, бо прамысловасьць была разьвітая слаба. Хочучы аказваць хоць бы які палітычны ўплыў, дзеячы Беларускай Сацыялістычнай Грамады мусілі былі абаперціся на які-небудзь пласт насельніцтва. Яны стараліся абаперціся на самы шматлікі — на вёску. Свае ўплывы сярод вясковага люду яны хацелі ўмацаваць шляхам высоўваньня лёзунгу, які мусіў падзейнічаць з прычыны ўжо апісанага вышэй зямельнага голаду. Гэты лёзунг, высунуты зьездам у 1903 г., абяцаў канфіскацыю зямельных маёнткаў бяз выкупу на карысьць малазямельных

---

36 Пытаньне, калі Беларуская Рэвалюцыйная Грамада была перайменаваная ў Беларускую Сацыялістычную Грамаду, застаецца дыскусійным. Паводле ўспамінаў А. Бурбіса, гэта адбылося на I зьезьдзе партыі ў 1903 г., паводле сьведчаньняў А. Луцкевіча і Я. Хлябцэвіча — на II зьезьдзе ў пачатку 1906 г. У той самы час у партыйных улётках, выдадзеных у 1904—1905 гг., сустракаюцца абодва варыянты.

37 Гэтыя зьезды адбываліся ў 1905 г., і на іх, сярод іншага, абмяркоўвалася пытаньне формы магчымай будучай аўтаноміі краю.

38 Гэтыя брашуры былі надрукаваныя ў лёнданскай друкарні ППС пры канцы 1902 — пачатку 1903 гг. у адпаведнасьці з рэзалюцыямі VI зьезду ППС у Любліне (чэрвень 1902 г.), якія прадугледжвалі наданьне большай увагі нацыянальнай спэцыфіцы ў партыйнай працы ў Літве і Беларусі.

і безьзямельных. І таму, кінуты ў масы ўпершыню, ён трапіў на спрыяльны грунт і паволі пачаў на ім пускаць парасткі.

Вядома, што напрыканцы 1905 г. адбыўся вясковы зьезд[39]. Ён павінен быў зацікавіць праграмай і прыцягнуць да палітычнай працы беларускія сялянскія масы.

На гэтым зьезьдзе дзеячы Беларускай Сацыялістычнай Грамады паінфармавалі сялянаў пра задачы партыі і пазнаёмілі іх са справай будучай аграрнай рэформы, паводле пастановы 1903 г. Акрамя гэтага, на зьезьдзе быў утвораны «Беларускі вясковы саюз», які меў за мэту дамаганьне аграрнай рэформы паводле прынятай пастановы і партыйных пастулятаў. Дзякуючы посьпехам рэвалюцыі і зьмякчэньню кіроўнага рэжыму ў 1905 г. у Фінляндыі адбыўся зьезд рэвалюцыйных партыяў паасобных нацыянальнасьцяў расейскай дзяржавы. Беларускую Рэвалюцыйную Грамаду на гэтым зьезьдзе прэзэнтаваў Іван Луцкевіч[40].

У студзені 1906 г. у Менску адбыўся II зьезд Беларускай Сацыялістычнай Грамады. Гэты зьезд пастанавіў:

1) Стварыць Краёвы беларускі фонд зямлі, адабранай ад паноў і ўраду.

2) Адабраную зямлю аддаць безьзямельным і малазямельным у пажыцьцёвае валоданьне.

3) Дзяржаўны фонд зямлі прызнаць уласнасьцю краю.

4) Зямлю адбіраць у паноў бяз выкупу, спосабам, вызначаным мясцовай краёвай дзяржаўнай арганізацыяй.

Як бачна з прыведзенага, на зьезьдзе імкнуліся вызначыць пастуляты ў зямельнай справе.

Акрамя таго, зьезд, падобна на тое, выказаўся за аўтаномію Беларусі з соймам у Вільні. На зьезьдзе адбыліся выбары ў Цэнтральны камітэт партыі. У яго ўвайшлі: Антон Луцкевіч, Іван Луцкевіч, Вацлаў Іваноўскі і Аляксандар Бурбіс.

У гэты час Беларуская Сацыялістычная Грамада пачынае партыйную агітацыю сярод народных настаўнікаў і школьнай моладзі, імкнучыся да ўвядзеньня беларускай мовы ў школьную адукацыю, а таксама арганізуе «Беларускі саюз настаўнікаў» і «Беларускі саюз настаўніцкіх сэмінарыяў». Акрамя гэтага, Беларуская Сацыялістычная Грамада, жадаючы атрымаць уплыў на рабочых, арганізуе прафэсійныя рабочыя саюзы ў Менску. Летам 1906 г. партыя арганізавала сялянскія забастоўкі ў Менскай губэрні. Разьвіцьцём сваёй дзейнасьці арганізацыя абавязана С. Кукелю[*],

[39] Тут ідзе гаворка пра першы сялянскі зьезд, які адбыўся ў сакавіку 1905 г. у Менску. БСГ арганізоўвала яго супольна з партыяй эсэраў.

[40] Канфэрэнцыя сацыялістычных рэвалюцыйных партыяў Расеі праходзіла ў Фінляндыі на пачатку 1905 г. Сярод іншага, на ёй у супольнай дэкларацыі Польскай сацыялістычнай партыі і БСГ абвяшчалася неабходнасьць «выдзяленьня тэрыторыі гістарычнай Літвы (Літвы і Беларусі) разам з усімі нацыянальнасьцямі, што яе насяляюць, у асобны палітычны арганізм».

К. Янкоўскай*, А. Бурбісу, Ф. Стацкевічу, Ф. Скандратаву[41], А. Шабуню[42], К. Кастравіцкаму і інш.

З вышэйпададзенага відаць, што беларускі рух праяўляе ў гэты час вялікую актыўнасьць. Калі пачаткова ён быў рухам палякаў і расейцаў — сымпатыкаў беларушчыны, то цяпер ён пачынае пранікаць у сялянскія і работніцкія масы і набывае форму адраджэнскага народнага руху, ужо нацыянальна беларускага. Мы бачым, што Беларуская Сацыялістычная Грамада намагаецца прыцягнуць да сваёй працы з аднаго боку сялянскія масы, а з другога — карэнную беларускую інтэлігенцыю і напаўінтэлігенцыю, якая выйшла з гэтых масаў. Акрамя таго, беларуская інтэлігенцыя мясцовага паходжаньня пачала беларусізавацца. Дзякуючы гэтаму беларускі рух набыў братоў Антона і Івана Луцкевічаў, знакамітага беларускага паэта Івана Луцэвіча (Янку Купалу) і г. д.

Гэтую актыўнасьць у працы па разьвіцьці беларускага руху можна патлумачыць перш за ўсё вельмі ўдалым гістарычным момантам — расейска-японскай вайной, якая, як ужо вышэй адзначалася, абудзіла нацыянальныя рухі ўсіх прыгнечаных народаў.

Неўзабаве, аднак, рэчаіснасьць паказала немагчымасьць рэалізацыі ўсіх шырока акрэсьленых плянаў. Таму беларускі рух, прыстасоўваючыся да ўмоваў, спыняецца на культурна-асьветніцкай дзейнасьці і на далейшым пашырэньні сьвядомасьці беларускага народу.

Вынікам гэтай дзейнасьці і здабыткам вялікага значэньня становіцца штотыднёвік «Наша Доля», першы нумар якога выйшаў у верасьні 1906 г. Гэтая газэта мела два выданьні: для беларусаў-праваслаўных яна друкавалася расейскім шрыфтам, а для каталікоў — польскім.

Аднак для тагачасных умоваў кірунак «Нашай Долі» быў яшчэ залішне радыкальны. Таму ўжо пасьля выданьня шасьці нумароў, зь якіх пяць былі канфіскаваныя, штотыднёвік перастаў выходзіць.

На яго месцы стварыўся народны штотыднёвік пад назвай «Наша Ніва» пад рэдакцыяй Антона Луцкевіча[43], які, як і «Наша Доля», выходзіў у двух выданьнях.

Хутка «Наша Ніва» згуртавала вакол сябе ўсю айчынную інтэлігенцыю народнага паходжаньня, якая разумела народ і хацела працаваць для яго.

---

41 Магчыма, маецца на ўвазе Скандракоў Сяргей (1876—1953) — беларускі навуковец, журналіст, грамадзкі дзяяч. Падчас рэвалюцыі 1905—1907 гг. сябра Менскага камітэту Беларускай Сацыялістычнай Грамады, рэдактар-выдавец газэты «Голос Белоруссии» (у 1906 г. выйшаў адзін нумар, канфіскаваны пасьля царскімі ўладамі), у якой зьмясьціў матэрыялы на беларускай мове. Адзін з заснавальнікаў кніжнага таварыства «Мінчук». Пасьля 1917 г. займаўся навуковай і пэдагагічнай працай.

42 Шабуня Антон (1876—1920) — беларускі нацыянальны дзяяч, адзін з заснавальнікаў БСГ. Скончыў Маскоўскі ўнівэрсытэт, працаваў адвакатам у Менску. Ягоныя кватэра ў Менску і фальварак на Ігуменшчыне выкарыстоўваліся дзеячамі БСГ для паседжаньняў і сховішча ад уладаў, асабліва падчас рэвалюцыі 1905—1907 гг.

43 Антон Луцкевіч, нягледзячы на тое, што актыўна супрацоўнічаў з «Нашай Нівай» і зьяўляўся адным зь яе асноўных публіцыстаў, у дарэвалюцыйны пэрыяд ніколі ня быў афіцыйным рэдактарам газэты. Гэтую пасаду ў розны час займалі С. Вольскі, А. Уласаў і Я. Купала.

Яна стала асяродкам усяго беларускага руху, які ўвасабляўся ў дзейнасьці Беларускай Сацыялістычнай Грамады. У «Нашай Ніве» дружна працавалі маладыя пісьменьнікі, паводле паходжаньня сяляне, рабочыя, рамесьнікі, народныя настаўнікі і г. д. Яны выдавалі газэту вельмі старанна, умела прыстасоўваючы яе да разумовага ўзроўню сялянства і яго зацікаўленасьцяў. Гэта былі Казімер Кастравіцкі (Каганец), вядомы ўжо нам як сябар Беларускай рэвалюцыйнай партыі, Аляіза Пашкевіч (Цётка), сябра пецярбурскага аддзелу Беларускай рэвалюцыйнай партыі», Ядвігін Ш., Леўчык, Я. Кола[44], Т. Гушча[45], Ян Луцэвіч (Янка Купала), М. Багдановіч, З. Бядуля, А. Гарун, Ф. Аляхновіч, а таксама публіцысты Вацлаў Ластоўскі, (А. Навіна)[46], Власт[47], Я. Лёсік і іншыя. У сваіх артыкулах згаданыя пісьменьнікі патрабавалі шанаваньня народнай мовы, увядзеньня яе ў школы, у цэрквы абодвух вызнаньняў, а таксама стварэньня ўмоваў для нацыянальнага і культурнага разьвіцьця Беларусі.

Як ужо зазначалася, «Наша Ніва», як і «Наша Доля», друкавалася лацінскім шрыфтам для беларусаў-каталікоў і кірыліцай — для беларусаў-праваслаўных. Аднак зь цягам часу, галоўным чынам пад уплывам фінансавых цяжкасьцяў, «Наша Ніва» стала выдавацца толькі кірылічным шрыфтам.

Разьдзел VII

Пазыцыя палякаў адносна разьвіцьця беларускай справы. Арганізацыя Рамана Скірмунта. Пэрыяд 1906—1915 гг. Беларускае школьніцтва падчас усясьветнай вайны. Нямецкія мерапрыемствы. Вільня і Менск як два цэнтры беларускага руху

Польскае грамадзтва мусіла заняць пэўную вызначаную пазыцыю адносна разьвіцьця беларускага рэвалюцыйнага руху. Пазыцыя гэтая, аднак, мусіла быць нэгатыўнай, хоць бы з тае прычыны, што разьвіцьцё беларускага руху ў той форме, у якой ён выяўляўся, пагражала зьнішчэньню польскага землеўладаньня на Беларусі. Акрамя гэтага, для польскасьці на крэсах даволі пагражальнай была зьява, што да беларушчыны пачалі далучацца многія ранейшыя палякі. Магчымасьць беларуска-польскага канфлікту разумелі як палякі, так і беларусы. Для зьмякчэньня супярэчнасьцяў у 1908—

44 Кола Я. — хутчэй за ўсё, маецца на ўвазе Якуб Колас.

45 Гушча Тарас — адзін з псэўданімаў Якуба Коласа.

46 Навіна Антон — адзін з псэўданімаў Антона Луцкевіча.

47 Власт — адзін з псэўданімаў Вацлава Ластоўскага.

1909 гадах была ўтвораная арганізацыя, на чале якой стаў Раман Скірмунт[48]. Мэтай гэтай арганізацыі было апанаваньне беларускага руху, а затым яго выкарыстаньне ў духу беларуска-польскага сужыцьця.

Эпахальнымі ў гісторыі свайго разьвіцьця беларусы лічылі пасьлярэвалюцыйныя гады 1906—1915 да выбуху ўсясьветнай вайны, а дакладней да нямецкай акупацыі. Па праўдзе кажучы, з прычыны перасьледу, які прымяняўся расейскім урадам да беларускіх дзеячоў, палітычная праца ў гэты пэрыяд амаль зусім не вялася. Тым ня менш, існаваньне беларускай газэты («Наша Ніва»), а таксама культурна-асьветніцкая праца мелі свой уплыў на рост нацыянальнай сьвядомасьці сярод беларусаў. Хоць у параўнаньні з часам расейска-японскай вайны гэта быў пэрыяд высьпяваньня, ён меў, тым ня менш, сваё значэньне.

Толькі выбух усясьветнай вайны і акупацыя Беларусі нямецкімі войскамі ў 1915 г. стварылі зноў больш прыдатныя ўмовы для разьвіцьця беларускіх нацыянальных памкненьняў.

Немцы, аточаныя практычна з усіх бакоў, мусілі хапацца за ўсе сродкі для аслабленьня сваіх ворагаў. Яны намагаліся падарваць згуртаванасьць Расеі праз падтрымку сэпаратысцкіх і рэвалюцыйных імкненьняў паасобных народаў і партыяў, якія знаходзіліся пад расейскай уладай. Менавіта таму яны пачалі падтрымліваць разьвіцьцё літоўскага, беларускага і ўкраінскага народаў. Вядома, у такой ступені, у якой гэта адпавядала іх уласным інтарэсам.

Каб зацікавіць беларускія масы і ўцягнуць іх у працу, беларускія дзеячы ў такіх выключных умовах з дапамогай нямецкіх акупацыйных уладаў пачалі ствараць беларускія школы.

Яны мусілі пераадолець шмат цяжкасьцяў, напрыклад, адсутнасьць прыдатнай мовы. Граматыкі беларускай мовы папросту не існавала. Слоўнікавы запас народных гаворак быў вельмі бедны і ня меў словаў для акрэсьленьня больш складаных паняткаў. Акрамя таго, немагчыма было праводзіць заняткі на мове, якая ня мела самай элемэнтарнай спэцыяльнай і тэхнічнай тэрміналёгіі. Вялікай праблемай быў таксама недахоп адукаваных людзей, якія маглі б выкладаць па-беларуску.

З дапамогай значнай патэнцыйнай энэргіі, накопленай беларускімі дзеячамі, недахопы і перашкоды, якія паўставалі пры рэалізацыі пастаўленай мэты, удалося пераадолець. Праблему адсутнасьці прыдатных для навучаньня беларускай мовы, граматыкі, навуковай тэрміналёгіі вырашылі такім чынам, што пачалі спачатку выкладаць на расейскай мове. Другой праблеме — адсутнасьці адпаведных настаўнікаў, якія выкладалі б па-беларуску, далі рады праз прыцягненьне настаўнікаў з былых расейскіх школаў. Такім чынам, беларускае школьніцтва існавала толькі як мэта, магчымая для да-

[48] Маецца на ўвазе Краёвая партыя Літвы і Белай Русі, спроба стварэньня якой была зроблена ў 1907 г. Паводле праекту Скірмунта, яна мусіла была стаць пэўнага кшталту Краёвым саюзам з трыма партыйнымі філіямі — польскай, літоўскай і беларускай, кожная зь якіх мела б высокі ўзровень самастойнасьці. Да канца гэты праект Р. Скірмунту давесьці не ўдалося.

сягненьня, але толькі ў будучыні. Зь цягам часу настаўнікі, у большай ці меншай ступені авалодаўшы мовай, пачалі ўводзіць яе ў школы. Пры дапамозе акупацыйных уладаў былі ўтвораныя некалькі гімназіяў і некалькі соцень звычайных школаў. Акрамя таго, нямецкія ўлады фінансавалі і спрыялі распаўсюду беларускай прэсы, а таксама распачалі зацятую антыпольскую прапаганду пад закулісным кіраўніцтвам нямецкіх вайсковых рэфэрэнтаў.

Каб мець магчымасьць зарыентавацца ў далейшым разьвіцьці беларускага руху, трэба адразу паказаць тыя ўплывы, каторыя яго фінансавалі і кіравалі ім і каторыя прывялі да таго, што рух, створаны і выгадаваны жыўшымі на Беларусі палякамі, вырваўся з-пад іх уплываў і ўрэшце павярнуўся супраць Польшчы.

Беларускі рух, нягледзячы на ўсе намаганьні ўжо вядомых нам дзеячоў, быў залішне слабы, каб нават пры такіх спрыяльных умовах, як усясьветная вайна і расейская рэвалюцыя, мець магчымасьць пасьпяхова разьвівацца самастойна. Ён мусіў мець дастаткова моцную і ўмелую замежную дапамогу, каб падштурхнуць беларускі народ у цьвёрда акрэсьлены кірунак дзейнасьці. Такіх апекуноў беларусы знайшлі. Беларускі рух знаходзіўся ў такіх «шчасьлівых» умовах, што мог выкарыстоўвацца для дасягненьня дзьвюх мэтаў. Пачаткова ён мог паслужыць для падрыву суцэльнасьці вялікай расейскай дзяржавы, пасьля, дзякуючы падзелу беларускіх земляў паміж Расеяй і Польшчай, мог стаць агменем незадаволенасьці і ачагом бунту на тэрыторыі таго, хто даваў горшыя ўмовы для побыту і нацыянальнага разьвіцьця. Вышэй ужо неаднаразова адзначалася, што зямля была той справай, якая добра падыходзіла для эксплёатаваньня з гледзішча супярэчнасьці інтарэсаў беларускага сялянства і польскага грамадзянства. І ў пазьнейшым апісаньні мы неаднаразова сустрэнемся з патрабаваньнем падзелу зямлі зь вялікіх маёнткаў паміж малазямельнымі і безьзямельнымі ды пераканаемся, што вырашэньне зямельнай праблемы было тым стымулам, які ўплываў на нацыянальнае ўсьведамленьне і пранікненьне беларускага руху ў сялянскі асяродак. Зямельная праграма пазьней эксплёатавалася бальшавікамі і выклікала шмат выступленьняў, падчас якіх нават пралілася кроў, выразна прадэманстраваўшы, хто падштурхоўвае да дзеяньняў спакойны і лагодны беларускі народ.

Акрамя гэтага, для дзяржавы, якая хацела б выкарыстаць беларускі народ, ён быў зручны таму, што амаль ня меў інтэлігенцыі. Яе можна было стварыць, а стварыўшы ў сабою ж падрыхтаваных умовах, настроіць такім чынам, каб можна было ёю кіраваць.

Беларускім рухам першымі зацікавіліся немцы, а пасьля Савецкая Расея і Літва.

Усясьветная вайна змусіла Нямеччыну, якая змагалася з мацнейшымі супернікамі, да выкарыстаньня ўсіх іхных слабых бакоў. Нас цяпер цікавіць выкарыстаньне слабасьцяў Расеі. Беларускі рух быў адной зь іх. Першапачаткова ўзгадаваны замаскаванай пад беларускасьць польскай ірыдэнтай (польска-беларускай арганізацыяй Р. Скірмунта), падтрыманы

рэвалюцыйнымі расейскімі сфэрамі, што імкнуліся да зьвяржэньня царызму, беларускі рух добра падыходзіў для нямецкіх мэтаў. Таму падчас акупацыі яны пачалі падтрымліваць інтэлігенцкі рух, засноўваць школьніцтва і ствараць такім чынам прыхільную для сябе атмасфэру сярод беларускіх палітычных дзеячоў.

Ад моманту, калі Польшча рашуча адхіліла нямецкія дамаганьні, калі стварыла на ўсходніх ускраінах польскую вайсковую адзінку ў выглядзе корпусу генэрала Доўбара-Мусьніцкага[49], беларускі рух пачаў выкарыстоўвацца як процівага для народатворчых польскіх задумаў. (У сувязі з гэтым трэба адзначыць, што корпус генэрала Доўбара-Мусьніцкага неаднаразова выступаў як абаронца буйной польскай зямельнай уласнасьці. Арганізаваныя корпусам карныя экспэдыцыі супраць сялянаў сталі прычынаю, што палякі зрабіліся найбольш ненавісным элемэнтам, што паняцьце «паляк» стала раўназначным паняцьцю «пана», які выступае супраць народных памкненьняў. Гэтая нянавісьць да палякаў пасьля эксплёатавалася немцамі ў іх антыпольскай палітыцы.)

З часу стварэньня корпусу ген. Доўбара-Мусьніцкага беларускі рух пачынае ўключацца ў гульню ў якасьці фактару, выкарыстаньне якога супраць Польшчы давала шмат магчымасьцяў. Гэта зразумелі і Нямеччына, і Расея, і нават Літва. Для немцаў беларуская справа была важнай, бо магла стрымліваць кансалідацыю Польшчы і аслабляць яе. Аслабленьне Польшчы магло быць дасягнутае хоць бы шляхам адарваньня ад яе беларускіх земляў. Менавіта тут сышліся інтарэсы Нямеччыны, Савецкай Расеі і Літвы. Гэта трэба мець на ўвазе пры разглядзе далейшай гісторыі Беларусі.

Пераходзячы цяпер да разгляду далейшага разьвіцьця беларускага руху, трэба падкрэсьліць, што падчас усясьветнай вайны і расейскай рэвалюцыі яно ішло ў двух незалежных адзін ад аднаго кірунках. Першы зь іх быў засяроджаны ў Вільні і арыентаваўся на фэдэрацыю зь Літвой, другі ж канцэнтраваўся ў Менску і па чарзе хіліўся да Польшчы, да Расеі і да поўнай незалежнасьці.

[49] Доўбар-Мусьніцкі (Dowbor-Muśnicki) Юзэф (1867—1937) — польскі вайсковы дзяяч, генэрал, правадыр выступленьня супраць Савецкай Расеі ў 1918 г. У 1917—1918 гг. быў арганізатарам і камандуючым І Польскага корпусу ў Расеі. Гэты корпус вёў актыўныя ваенныя дзеяньні на тэрыторыі Беларусі, праводзячы падчас іх рэпрэсіі супраць мясцовага сялянства

Частка III
РАЗЬВІЦЬЦЁ БЕЛАРУСКАГА РУХУ ПАДЧАС УСЯСЬВЕТНАЙ ВАЙНЫ

Разьвіцьцё беларускага руху на Віленшчыне

Разьдзел VIII

Антон Луцкевіч. Нямецкая палітыка адносна акупаванага краю. Адносіны з палякамі, беларусамі і літоўцамі. «Гоман». Беларуская дэклярацыя да акупацыйных уладаў. Стварэньне літоўскай «Тарыбы». Адозва ад 11.XII.1917 г.

Беларуская справа ў віленскім асяродку зьвязаная з постацьцю Антона Луцкевіча, несумненна, аднаго з самых выдатных беларускіх дзеячоў. Ён паходзіў з польскай сям'і з засьценку ў Шаўляўскім павеце ў Літве. Быў стрыечным братам вядомага менскага польскага патрыёта д-ра Яна Офэнбэрга[50]. Скончыў гімназію ў Шаўлях, потым паехаў у Пецярбург, дзе паступіў на фізыка-матэматычны факультэт. Зь ягонай асобай мы ўжо сутыкаліся, бо ён быў адным зь сябраў студэнцкага гуртка «Загляне сонца…», адным з заснавальнікаў арганізацыі «Беларуская рэвалюцыйная партыя», разам зь якой пераҗыў унутраную эвалюцыю і стаў сябрам Беларускай Сацыялістычнай Грамады. Акрамя гэтага, ён быў адным з галоўных дзеячоў, што задавалі тон і кірунак газэце «Наша Ніва». У пачатку сваёй дзейнасьці трымаўся польскай арыентацыі.

Трохі выклаўшы вышэй супольнасьць нямецка-беларускіх інтарэсаў, пяройдзем цяпер да разьвіцьця беларускай справы ў віленскім асяродку.

Палітыка Нямеччыны ў дачыненьні да паступова акупаваных тэрыторыяў Літвы не была аднароднай. Гэта вынікала зь няведаньня тых адносінаў, якія акупанты засьпелі на захопленых тэрыторыях.

Разьлічваючы апынуцца ў расейскай краіне, немцы апынуліся ў краі, польскасьць якога адразу кідалася ў вочы, бо ўсё расейскае прышлае насельніцтва, чыноўнікі зь сем'ямі пакінулі край разам з адступаўшымі

[50] Офэнбэрг (Ofenberg) Ян Якуб (1867—1953) — польскі грамадзкі дзяяч. Працаваў лекарам у Радашкавічах, з 1898 г. у Менску. У 1902—1903 гг. быў кіраўніком Менскага таварыства лекараў, з 1903 г. — галоўным лекарам шпіталю Менскага дабрачыннага таварыства. Пасьля ўсталяваньня ў Менску бальшавіцкай улады жыў у Варшаве. Сымпатызаваў беларускаму нацыянальнаму руху, быў знаёмы з многімі беларускімі дзеячамі. Браты Луцкевічы былі ягонымі стрыечнымі пляменьнікамі.

расейскімі войскамі[51]. На месцы ж засталіся галоўным чынам палякі, габрэі, літоўцы і каталіцкая частка беларусаў, якія хінуліся да Польшчы.

Палякам за кароткі прамежак часу ўдалося арганізаваць школьнае навучаньне і вылучыцца як дамінантны элемэнт, які мог прадстаўляць большасьць насельніцтва і адыгрываць кіраўнічую ролю.

Нямецкія войскі, увайшоўшы ў Вільню, былі ўражаныя яе польскасьцю і прадэманстравалі сваю ўражанасьць адозвай, падпісанай графам Пфэйлем* і апублікаванай 18.IX.1915 г., выняткі зь якой прыводзяцца:

> Нямецкія збройныя сілы выгналі расейскія войскі з тэрыторыі польскага гораду Вільні і ўвайшлі ў гэты славуты і поўны традыцыі горад. Ён быў заўсёды жамчужынай у слаўным Польскім Каралеўстве. Гэтае Каралеўства — сябар нямецкаму народу. Нямецкае войска горача спачувае польскаму насельніцтву, выстаўленаму на такія цяжкія выпрабаваньні…
> Нямецкія збройныя сілы жадаюць прыкласьці ўсе намаганьні, каб аблегчыць насельніцтву Польшчы цяжкасьці навязанай яму вайны. Так будзе і ў Вільні…
> Клопат пра бясьпеку і дбаньне пра парадак і спакой у горадзе павінны застацца ў вопытных руках ранейшага гарадзкога начальства…
> Няхай Бог дабраславіць Польшчу.

Літва павінна была стаць здабычай нямецкай анэксійнай палітыкі. Пра гэта казаў у сваёй прамове канцлер Райху Бэтман-Гольвег[52] 5 красавіка 1916 г., гаворыць нам таксама пра гэта «Europas Zukunftskarte»[53] ад 1912 г. (гл.: Ладнов, Е. Огнем і Мечом, голодом и болезьнями. С. 225[54]). Паводле гэтай мапы, «Deutsches Kaiserreich»[55] павінна было цягнуцца ўздоўж Балтыйскага мора, займаючы Пецярбург, затым ніжэй за Дзьвінск і Вільню, вылучаючы невялікае

[51] Тут аўтары працы замоўчваюць той факт, што асноўная маса ўцекачоў з тэрыторыі Беларусі падчас першай усясьветнай вайны былі праваслаўнымі беларусамі — карэннымі жыхарамі гэтых земляў, а прышлы расейскі элемэнт складаў адносна невялікую частку.

[52] Бэтман-Гольвег (Bethmann Hollweg) Тэабальд (1856—1921) — германскі дзяржаўны дзяяч. У 1909—1917 гг. быў райхсканцлерам Германскай імпэрыі і міністрам-прэзыдэнтам Прусіі, адыграў значную ролю ў разьвязваньні першай усясьветнай вайны.

[53] «Мапа будучай Эўропы» (ням.).

[54] Маецца на ўвазе кніга Яўгена Ладнова «Огнем и мечом, голодом и болезнями», якая выйшла ў Варшаве ў 1922 г. пад шыльдай Варшаўскага Беларускага нацыянальнага камітэту. Яе выданьне было прымеркавана да парлямэнцкіх выбараў у Польшчы ў 1922 г., на якія заходнебеларускія нацыянальныя партыі і арганізацыі ішлі ў складзе Блёку нацыянальных меншасьцяў Польскай Рэспубліκі. Актыўны ўдзел у арганізацыі гэтага агульнадзяржаўнага блёку бралі прадстаўнікі нямецкай нацыянальнай меншасьці ў Польшчы. Я. Ладноў, зьвязаны зь беларускім рухам і адначасова супрацоўнічаючы з II аддзелам Генэральнага штабу, намагаўся ў гэтай працы, пры дапамозе тэндэнцыйна падабраных фактаў, даказаць, што толькі дзякуючы нямецкім інтрыгам была зьнішчаная Расея і можа быць разбураная Польшча. Акрамя гэтай кнігі, Ладноў у той самы передвыбарчы час выдаў прапагандысцкую брашуру на польскай мове «Przeciwko blokowi z Niemcami» («Супраць блёку зь немцамі»), надрукаваную ў Баранавічах, а трохі пазьней, у 1923 г., у Варшаве — французскамоўную брашуру «Les protocoles de Ludendorff-Stinnes-Tchitchérine» («Пратаколы Людэндорфа-Стынэса-Чычэрына»).

[55] «Германская імпэрыя» (ням.).

«Königreich Polen» (Deutscher Bundesstaat)[56]. На поўдзень ад нямецкага абшару, ахопліваючы польскую выспу, павінны былі цягнуцца абшары «Oesterreich-Ungarn»[57], некуды далёка на поўнач і ўсход, амаль пад Пецярбург.

Прыгадаць вышэйзгаданую мапу трэба таму, што нямецкая экспансія імкнулася на ўсход, а таксама таму, што ў адносінах да беларускіх і літоўскіх тэрыторыяў мапа 1912 г. адпавядала вайсковай кампаніі 1915—1918 гг.

Немцы хутка зарыентаваліся, што «палякі ў Віленскай адміністрацыйнай акрузе зьяўляюцца адзіным народам, які мае дзяржаватворчыя якасьці» (ліст фон Бэкерата[58], былога начальніка ўправы Вільні, да генэрала Людэндорфа[59]). Яны разумелі, што палякі, імкнучыся да аднаўленьня Польшчы, будуць, натуральна, процістаяць нямецкім анэксійным дамаганьням. Таму «галоўнакамандуючы на ўсходзе выдаў распараджэньне, каб у падуладных яму акругах змагаліся з польскімі ўплывамі і процістаялі ім, а таксама падтрымлівалі іншыя народы (літоўцаў, беларусаў і габрэяў)»[60].

Немцы зьвярнуліся перш за ўсё да беларусаў. Яны ў гэты час сталі самым прывілеяваным народам. Разам з польскай, літоўскай і жаргонам беларуская мова стала афіцыйнай мовай. Як ужо вышэй згадвалася, нямецкія ўлады пачалі падтрымліваць і ствараць беларускае школьніцтва. Акупацыйныя ўлады стварылі беларускую газэту пад назвай «Гоман»[61], у якой сярод іншых працавалі Іван і Антон Луцкевічы і Вацлаў Ластоўскі. У гэтай газэце Антон Луцкевіч разгарнуў кампанію ў кірунку стварэньня беларуска-літоўскай дзяржавы. У гэтай справе дарэчным будзе цытаваньне артыкула, у якім думка пра аднаўленьне былога Вялікага Княства Літоўскага як незалежнай дзяржавы выказваецца зусім выразна.

> У апошні год жыцьця, калі справа вызваленьня Літвы і прынамсі часткі Беларусі, занятай нямецкімі войскамі, пастаўлена на парадак дня, грамадзкая думка беларусаў і літоўцаў стварыла палітычную ідэю, якая зусім выразна кажа пра незалежнае існаваньне былога В. кн. Літоўскага. Новая краёвая палітычная формула адкідае пры гэтым усе тыя абмежаваньні, якія нам хочуць навязаць чужыя для нас людзі, што прыехалі з суседняй Польшчы; ні бе-

---

56 «Польскае каралеўства» (саюзная зь Нямеччынай дзяржава) (ням.).

57 «Аўстра-Вугоршчына» (ням.).

58 Бэкерат (Beckerath) фон — нямецкі ротмістар, начальнік Віленскай вайсковай управы ў пачатку нямецкай акупацыі ў Першую ўсясьветную вайну. Займаў выразна прапольскую пазыцыю. Пра беларусаў пісаў: «Беларусы ніколі не выказвалі імкненьня да дзяржаўнае самастойнасьці. Некаторыя імкненьні сэпаратыстычныя, якія разьвіваюць некалькі археолягаў і літаратараў зь Вільні, трэба залічыць да мясцовых спраў, якія ня маюць палітычнага значэньня». Пад ціскам прадстаўнікоў няпольскіх нацыянальных групаў Віленшчыны, у першую чаргу літоўцаў, вясной 1916 г. гэты дзяяч быў заменены на гаўптмана Поля (Pohl), які ведаў літоўскую мову.

59 Людэндорф (Ludendorff) Эрых (1865—1937) — нямецкі генэрал, падчас Першай усясьветнай вайны камандуючы нямецкімі войскамі на ўсходнім фронце.

60 Ладнов, Е. Огнем и мечом, голодом и болезнями. Варшава, 1922 (заўвага аўтара «Кароткага нарысу…»).

61 «Гоман» — беларуская газэта, выдавалася ў Вільні зь лютага 1916 г. да канца 1918 г. спачатку толькі лацінкай, а пасьля лацінкай і кірыліцай. Яе рэдактарамі былі Вацлаў Ластоўскі і Язэп Салавей (зь сярэдзіны 1917 г.).

ларусы, ні літоўцы, ні іншыя сыны нашай зямлі ня могуць пагадзіцца зь меркаваньнем, каб еднасьць беларуска-літоўскага краю з Польшчай была пастаўленая ў якасьці ўмовы вызваленьня. Наш край можа вызначыць падставы сваіх адносінаў да суседзяў, нельга яму навязваць зьверху той ці іншай формы стасункаў, якія выцякаюць зь яго патрэбаў.

Падтрымліваючы беларускі рух і яго антыпольскае стаўленьне, акупацыйныя ўлады, аднак, не дазволілі склікаць канфэрэнцыі Вялікага Княства Літоўскага, якая павінная была, паводле праекту Антона Луцкевіча, складацца з тых асобаў дэмакратычных поглядаў, якія імкнуцца да аднаўленьня беларуска-літоўскай дзяржаўнасьці[62].

У канцы 1915 г. у Вільні ствараецца канспірацыйны Беларускі нацыянальны камітэт[63], сябрамі якога былі: прадстаўнікі Віленшчыны браты Антон і Іван Луцкевічы, Буйло, Гарэцкі, Родзевіч, два браты Станкевічы[64] і Валэйша[65], а таксама Павал Аляксюк[66] і Сянкевіч[*], якія прадстаўлялі Гарадзеншчыну[67].

---

62 Тут ідзе гаворка пра спробу стварэньня ў канцы 1915 — пачатку 1916 гг. т. зв. Канфэдэрацыі Вялікага Княства Літоўскага, якая павінна была згуртаваць прадстаўнікоў усіх асноўных краёвых нацыянальнасьцяў. Гэтая ідэя правалілася ў першую чаргу праз супярэчнасьці паміж яе меркаванымі суарганізатарамі.

63 Правільна «Беларускі народны камітэт».

64 Пад братамі Станкевічамі маглі мецца на ўвазе стрыечныя браты Адам і Станіслаў Станкевічы. Іхным сваяком зьяўляўся таксама і Янка Станкевіч. Аднак, у любым разе, аўтарамі «Кароткага нарысу...» тут зробленая памылка, бо ўсе гэтыя дзеячы ў 1915 г. знаходзіліся па-за межамі Вільні.

65 Валэйша Станіслаў — беларускі грамадзкі дзяяч. З канца 1915 г. адзін з арганізатараў беларускага каапэратыву «Райніца» ў Вільні, быў ягоным віцэ-маршалкам. У 1920 г. фігураваў у сьпісе «беларускіх работнікаў у Вільні і ваколіцах». Быў сябрам прэзыдыюму Віленскай Беларускай рады, сябрам Віленскага БНК, загадчыкам яго юрыдычнага аддзелу і старшынём Рэвізійнай камісіі. Зьяўляўся таксама старшынём рэвізійнай камісіі Беларускага камітэту дапамогі ахвярам вайны, старшынём Рады старшыняў Беларускага музычна-драматычнага гуртка, уваходзіў у склад Беларускай цэнтральнай школьнай рады. Падчас парлямэнцкіх выбараў 1922 г. зьяўляўся старшынём Беларускага цэнтральнага выбарчага камітэту гораду Вільні. У пачатку 1920-х гг. арганізатар і старшыня Беларускага грамадзянскага сабраньня ў Вільні, пасьля актывіст палянафільскіх арганізацыяў. Заснаваў г. зв. Беларускі клюб у Вільні, які ў 1925 г. быў закрыты польскімі ўладамі як асяродак азартных гульняў. 19 жніўня 1933 г. у заходнебеларускай газэце «Родны край» згадвалася, што Валэйша «сядзіць у вастрозе за крымінальныя праступкі».

66 Аляксюк Павал (1892 — пасьля 1931) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. У 1915 г. быў адным з заснавальнікаў Беларускага таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны ў Вільні і ягоным паўнамоцным прадстаўніком на Гарадзеншчыне. Удзельнік I Усебеларускага зьезду. У 1918—1919 гг. кіраваў Гарадзенскім БНК, у 1919—1920 гг. — Беларускай вайсковай камісіяй. Са жніўня 1920 г. старшыня Беларускага палітычнага камітэту ў Варшаве, узначаліў створаны С. Булаком-Балаховічам «беларускі ўрад» у Мазыры. У 1921 г. стварыў арганізацыю «Беларуская краёвая сувязь», якая прапагандавала саюз з Польшчай і насуперак пастановы Віленскага БНК удзельнічала ў выбарах у Віленскі сойм. Удзельнічаў у беларускай нацыянальна-палітычнай нарадзе ў Празе ў верасьні 1921 г. У 1920-я гг. працаваў адвакатам у Навагрудку. Быў намесьнікам старшыні і старшынём Навагрудзкай павятовай управы ТБШ. Абіраўся ў Навагрудзкі павятовы соймік. Згодна зь беларускімі газэтамі, у 1931 г. падпаліў сваю маёмасьць у Навагрудку, якую перад гэтым застрахаваў на 100 тысяч злотых, за што трапіў у турму. Далейшы лёс невядомы.

67 Пры пераліку сябраў Віленскага Беларускага народнага камітэту дапушчаныя вялікія недакладнасьці. Прынамсі, Леапольд Родзевіч, Максім Гарэцкі, Канстанцыя Буйло і абодва Станкевічы ніяк не маглі ўваходзіць у ягоны склад, бо ў 1915 г. знаходзіліся далёка па-за межамі Вільні.

У Вільні ў 1915 г. быў створаны Беларускі камітэт дапамогі ахвярам вайны.

Грамадзкія і палітычныя пастуляты беларусы сфармулявалі ў дэклярацыі, пададзенай Райхканцлеру праз Начальніка Ўправы Літвы ў Вільні ў сьнежні 1917 г. Дэклярацыя была складзеная, безумоўна, пры падтрымцы акупацыйных уладаў. Пастуляты гучалі наступным чынам:

> Маючы на ўвазе:
> 1) што беларуска-літоўскія землі складаюць праўна-дзяржаўную і эканамічна-гаспадарчую цэласьць, створаную цягам вякоў на грунце супольнай гандлёва-прамысловай арганізацыі;
> 2) што агульныя эканамічныя ўмовы краю патрабуюць вольнага доступу да мора, сыстэма ж дарогаў і рэк адмыслова зьвязвае яго з партамі Балтыйскага мора праз пасярэдніцтва Курляндыі;
> 3) што ў сацыяльных умовах побыту народаў толькі аднаўленьне страчанай дзяржаўнасьці злучаных у адно цэлае літоўска-беларускіх земляў можа забясьпечыць нашаму краю і яго народам максымум вольнага і ўсебаковага разьвіцьця паводле лёзунгаў эўрапейскай дэмакратыі аб праве народаў на самавызначэньне;
> 4) што ўсе акупаваныя беларуска-літоўскія землі складаюць аснову былога незалежнага Вялікага Княства Літоўскага, якое ўжо падчас свайго стварэньня складалася з двух народаў: літоўскага і беларускага,
> мы, ніжэй падпісаныя прадстаўнікі беларускай арганізаванай грамадзкасьці, выказваем патрабаваньне беларускага народу, каб акупаваныя беларуска-літоўскія землі складалі незалежную дэмакратычную дзяржаву, складзеную зь дзьвюх аўтаномных нацыянальна-тэрытарыяльных адзінак: беларускай і літоўскай у найцясьнейшым саюзе з Курляндыяй.
> Беларускае грамадзтва моцна жадае, каб у імя права адзінства беларускага народу, падзеленага лініяй фронту, а таксама ў імя адзінства ўсіх беларуска-літоўскіх земляў, якія заўсёды складалі ядро Вялікага Княства Літоўскага, у склад згаданай дзяржаўнай арганізацыі была ўключана таксама рэшта беларускіх земляў як часткі цэлага.
> Мы сьведчым, што беларускае арганізаванае грамадзтва, паводле вышэйадзначанага, у сваёй палітычнай арыентацыі лічыць абавязковым апору на тую з суседніх вялікіх дзяржаваў (вядома, на Нямеччыну. — **заўвага аўтара «Кароткага нарысу…»**), якая на аснове мірных пагадненьняў узмоцніць сваё панаваньне на ўзьбярэжжы Балтыкі, неабходным для жыцьця і вольнага разьвіцьця нашага краю».

Немцы, аднак, зарыентаваўшыся, што ўплывы беларусаў малыя, зьвярнуліся ў сваю чаргу да літоўцаў, якія лепшпадыходзілі для анэксійнай і антыпольскай палітыкі. Літоўцы ўтварылі Краёвую Раду («Тарыбу»), якая 11 сьнежня 1917 г., сярод іншага, праклямавала:

> …аднаўленьне незалежнай літоўскай дзяржавы са сталіцай у Вільні і разарваньне ўсіх дзяржаўных сувязяў, якія існавалі паміж ёй і іншымі народамі…

Разам з тым вельмі важным быў наступны пункт гэтай ухвалы:

> …Улічваючы жыцьцёвыя інтарэсы Літвы, якія патрабуюць трывалых і шчыльных стасункаў з Германскай імпэрыяй, Краёвая рада выказваецца за вечныя і моцныя са-

юзныя адносіны літоўскай дзяржавы з Германскай імпэрыяй, якія павінны знайсьці сваё ўвасабленьне перш за ўсё ў ваеннай, камунікацыйнай канвэнцыях, а таксама ў мытным і манэтарным саюзе.

У 1918 г. была створаная Беларуская Рада, якая дэлегавала ў Тарыбу 6 прадстаўнікоў, а таксама кандыдата на пасаду беларускага міністра пры літоўскім урадзе[68].

Аднак параза Нямеччыны на заходнім фронце зьвяла ў нівошта ўсе яе анэксіяніскія намеры. Немцы мусілі адступаць зь Літвы, а іх месца пачалі займаць бальшавікі.

Разьвіцьцё беларускага руху на Меншчыне

Разьдзел IX

Расейская рэвалюцыя. Арганізацыя беларускага войска. «Беларускі нацыянальны камітэт» у Менску. Раман Скірмунт. Зьезды. «Беларускі камітэт дапамогі ахвярам вайны». «Цэнтральная рада беларускіх арганізацыяў». «Цэнтральная беларуская вайсковая рада». «Вялікая беларуская рада»

Абуджэньне сэпаратысцкіх нацыянальных памкненьняў падчас расейскай рэвалюцыі ахапіла і беларусаў. Палякі і ўкраінцы вылучаліся ва ўсёй Расеі і стваралі асобныя вайсковыя адзінкі. У часы Керанскага беларусы, асабліва жаўнеры і афіцэры, зажадалі прадэманстраваць сваю асобнасьць ад расейцаў і стварыць беларускія нацыянальныя часткі. Рэвалюцыйныя ўлады не маглі афіцыйна забараніць гэтай беларускай кампаніі, бо ім не дазваляў гэтага абвешчаны лёзунг «самавызначэньня народаў». Аднак сэпаратысцкія памкненьні беларусаў былі для іх непрыемнай нечаканасьцю. Справа арганізацыі беларускага войска пасоўвалася паволі з тае прычыны, што расейскія ўлады чынілі перашкоды, а таксама таму, што нацыянальна сьвядомых беларусаў было няшмат.

Наагул думка аб незалежнай Беларусі і стварэньні незалежнага войска не дайшла яшчэ да беларускага народу. Гэтая ідэя нават сярод беларускіх дзеячоў

[68] Віленская Беларуская Рада дэлегавала сваіх прадстаўнікоў у Літоўскую Тарыбу 27 лістапада 1918 г. Гэтымі прадстаўнікамі былі Вацлаў Ластоўскі, Іван Луцкевіч, Янка Станкевіч, Дамінік Сямашка, Уладзіслаў Талочка і Казімер Фалькевіч. 4 красавіка 1919 г. у Тарыбу былі кааптаваныя два прадстаўнікі (Іван Карчынскі і Канстанцін Бялецкі) Беларускай Рады Гарадзеншчыны. Міністрам беларускіх спраў у 1918 г. быў прызначаны Язэп Варонка.

ня высьпела канчаткова. Незалежнасьць Беларусі не была тым лёзунгам, які мог падштурхнуць да дзеяньняў увесь беларускі народ. Гэты лёзунг быў залішне новы. Трэба ўлічваць, што ідэі, якія высоўваліся лідэрамі беларускага руху, былі чужыя народным масам, яшчэ далёкім ад нацыянальнага ўсьведамленьня. Лёзунг незалежнай Беларусі ня быў народжаны масамі, якія пад прыгнётам захопнікаў чакаюць толькі зручнага моманту, каб скінуць сваё ярмо. Гэта было не імкненьне, народжанае воляй народу, які зразумеў патрабаваньне моманту, а хутчэй пераймальны парыў групы дзеячоў, за прыклад якім служылі палякі і ўкраінцы.

Рэвалюцыйны рух паўплываў на рост Беларускай Сацыялістычнай Грамады, якая пачала гуртаваць беларусаў ня толькі ва ўсходняй частцы Беларусі, але і ў глыбіні Расеі.

У гэты час адбыўся шэраг зьездаў, на якіх дзеячы абмяркоўвалі актуальныя справы, дэманструючы адначасова тое, што беларускі рух жыве і выкарыстоўвае ўмовы, якія стварыліся пасьля расейскай рэвалюцыі. 23.III.1917 г. адбыўся зьезд Беларускай Сацыялістычнай Грамады ў Менску[69], у траўні 1917 г. адбыўся зьезд беларускіх ксяндзоў, у ліпені — першы зьезд беларускіх каапэратываў і г. д.

Грамадзкае, палітычнае і нацыянальнае жыцьцё праявілася тады ў існаваньні Беларускай Сацыялістычнай Грамады з аддзеламі ў Пецярбургу, Маскве, Віцебску, Бабруйску, на Ўкраіне і ў Сібіры; Беларускага нацыянальнага камітэту ў Менску[70]; Беларускай нацыянальнай грамады ў Менску, Магілёве, Пецярбургу і ў Маскве[71], а таксама цэлага шэрагу каапэратываў.

Беларускі нацыянальны камітэт у Менску стараўся з усіх гэтых арганізацыяў стварыць нейкае прадстаўніцтва, якое прадстаўляла б беларускі рух навонкі. Дзеля гэтага рабіліся спробы скліканьня зьезду. Зьезд адбыўся летам 1917 г.[72] і стварыў Цэнтральную раду беларускіх арганізацыяў, мэты якой не былі тады зусім выразна акрэсьленыя. Ва ўсялякім разе, гэта быў першы крок да наладжваньня сувязяў паміж паасобнымі арганізацыямі і да стварэньня адзінкі прадстаўнічага характару.

Цэнтральная рада беларускіх арганізацыяў на сваіх сходах больш дакладна вызначыла гэтую ідэю. З 5 па 17 лістапада 1917 г. адбыўся зьезд беларусаў-вайскоўцаў Заходняга фронту[73], на якім была створаная Цэнтральная беларуская

---

69 Канфэрэнцыя Беларускай Сацыялістычнай Грамады адбылася ў Менску 25 сакавіка 1917 г., непасрэдна перад адкрыцьцём зьезду беларускіх нацыянальных арганізацыяў 25—27 сакавіка 1917 г. На гэтай канфэрэнцыі пастанавілі аднавіць легальную дзейнасьць арганізацыі.

70 Беларускі нацыянальны камітэт у Менску — орган палітычнага прадстаўніцтва беларускага нацыянальнага руху ў сакавіку-ліпені 1917 г.

71 Беларуская народная грамада — грамадзка-палітычная, культурна-асьветная і дабрачынная арганізацыя, якая дзейнічала ў 1917—1918 гг. сярод нараджэнцаў Беларусі. Першапачаткова была заснаваная ў Маскве, аднак мела філіі ў іншых гарадох былой Расейскай імпэрыі. Выступала за аўтаномію Беларусі ў складзе Расеі.

72 Маецца на ўвазе зьезд беларускіх нацыянальных партыяў і грамадзкіх арганізацыяў, які адбыўся 8—10 (21—23) ліпеня 1917 г. у Менску.

73 На самай справе гэты зьезд, які дакладна называўся зьездам беларусаў-вайскоўцаў Заходняга фронту, 12-й арміі Паўночнага фронту і Балтыйскага флёту, праходзіў у Менску з 31 кастрычніка па 6 лістапада (паводле старога стылю — з 13 па 19 лістапада) 1917 г.

вайсковая рада. Старшынём гэтай рады быў выбраны Сымон Рак-Міхайлоўскі, віцэ-старшынямі — афіцэры Вячаслаў Адамовіч[74] і Ярашэвіч[75]. Мэтай Цэнтральнай беларускай вайсковай рады была арганізацыя беларускага войска. З прычыны таго, што Цэнтральная вайсковая рада, як сьведчыць яе назва, мелася ахапіць усе вайсковыя справы і прадстаўляць вайсковыя шэрагі паасобных франтоў, 3—8 сьнежня 1917 г. яна склікала вайсковыя зьезды франтоў: Паўночнага ў Віцебску, Паўднёвага ў Кіеве, Румынскага ў Адэсе[76].

Згаданыя зьезды, а таксама зьезд беларускіх уцякацкіх арганізацыяў, скліканы «Беларускай нацыянальнай грамадой» у Маскве[77], выказалі ідэю стварэньня адзінай, вышэйшай арганізацыі, якая б ахапіла ўвесь комплекс спраў беларускага народу.

Гэтыя зьезды яшчэ стаялі на пазыцыі саюзу з Расеяй.

У Менску ўтварылася Вялікая беларуская рада, у склад якой уваходзілі прадстаўнікі ўсіх існых беларускіх арганізацыяў[78]. Цэнтральная беларуская вайсковая рада была аўтаномнай адзінкай Вялікай рады.

Вынікі працы Вялікай рады — зусім нязначныя. Яна, безумоўна, мела шмат добрай волі і, мабыць, даволі шырокія пляны, але ёй не хапала людзей, з дапамогай якіх можна было б узяць уладу на тэрыторыі краю ў свае рукі. Акрамя таго, яна ня мела настолькі моцнай волі, каб зрабіць нейкія дзеяньні. Таму ў далейшым Вялікая рада толькі зьбіралася на нарады, улада ж над цэлым краем знаходзілася ў руках Рэвалюцыйнага камітэту, які дзейнічаў у якасьці органу Часовага рэвалюцыйнага ўраду[79].

---

74 Адамовіч Вячаслаў — старэйшы (1864—1939) — беларускі палітычны й вайсковы дзяяч, выдавец, публіцыст. У 1907—1914 гг. выдаваў у Коўне газэту «Северо-западный телеграф». З 1917 г. удзельнічаў у беларускім вайсковым руху. У 1919—1920 гг. быў сябрам Беларускай вайсковай камісіі, браў удзел у стварэньні арганізацыі «Зялёны Дуб». У 1920-я гг. браў удзел у дзейнасьці беларускіх палянафільскіх арганізацыяў.

75 Ярашэвіч Міканор (1885 — пасьля 1937) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. У 1917 г. адзін з кіраўнікоў Менскай губэрнскай земскай управы. У пачатку сакавіка 1918 г. каалтаваны ў Раду БНР, 25 сакавіка 1918 г. выйшаў зь яе, не пагадзіўшыся з прыняцьцем III Устаўной граматы. У 1919—1920 гг. узначальваў Менскую губэрнскую ўправу.

76 3—8 (16—21) сьнежня 1917 г. — гэта час працы толькі аднаго зь пералічаных зьездаў беларусаў-вайскоўцаў — Румынскага фронту ў Адэсе. Зьезд беларусаў-вайскоўцаў Паўночнага фронту праходзіў з 15 па 20 лістапада (з 28 лістапада па 3 сьнежня) 1917 г., а зьезд беларусаў-вайскоўцаў Паўночна-Заходняга фронту — з 17 па 22 сьнежня 1917 г. (з 30 сьнежня 1917 г. па 4 студзеня 1918 г.).

77 У 1917 г. адбыліся 2 зьезды ўцекачоў-беларусаў, арганізаваныя Беларускай народнай грамадой у Маскве. Першы зь іх адбыўся 24—27 верасьня 1917 г., а другі — 19—21 лістапада 1917 г.

78 Вялікая Беларуская Рада была ўтвораная на 2-й сэсіі Цэнтральнай Рады беларускіх арганізацыяў, якая праходзіла з 15 па 24 кастрычніка 1917 г. у Менску. Гэтая арганізацыя праіснавала да сьнежня 1917 г. і склала свае паўнамоцтвы пасьля скліканьня I Усебеларускага зьезду.

79 Маецца на ўвазе Ваенна-рэвалюцыйны камітэт Заходняга фронту, утвораны менскімі бальшавікамі 26 кастрычніка 1917 г., адразу пасьля зьдзяйсьненьня дзяржаўнага перавароту ў Петраградзе. У яго складзе не было ніводнага беларуса. Гэты орган дзейнічаў да 26 лістапада 1917 г., калі замест яго былі створаныя Абласны выканаўчы камітэт Заходняй вобласьці і фронту (Аблвыканкамзах) і Савет народных камісараў Заходняй вобласьці і фронту.

Тым часам у кастрычніку 1917 г. абрынуўся ўрад Керанскага, да ўлады прыйшлі бальшавікі. Армія канчаткова расклалася, а Расея занепадала. Папярэдняе ўладкаваньне ператварылася ў руіны, на якіх стаялі правадыры новага ладу, Ленін і Троцкі, дэмагагічнымі лёзунгамі здабываючы сабе папулярнасьць сярод зьнясіленых вайною работніцкіх і сялянскіх масаў.

Увесь адміністрацыйны апарат быў рэарганізаваны ў камуністычным духу, ствараліся Саветы з удзелам рабочых, сялянаў і жаўнераў. У Менску стварыўся Савет народных камісараў Заходняга краю і фронту ў наступным складзе:

Ландар[80] (латыш) — старшыня Савету народных камісараў,

Берсан[81] (габрэй) — народны камісар нацыянальных справаў,

Рэзаускі[82] (латыш) — народны камісар унутраных справаў,

Харунжы Мясьнікоў[83] — народны камісар вайсковых справаў (камандаваньне Заходняга фронту).

Крывашэін[84] — камэндант гораду і камандзір менскага гарнізону.

Вялікая Беларуская Рада намагалася пасунуць далей справу ўтварэньня беларускага войска. Савет народных камісараў перашкаджаў гэтай працы. Ня могучы прыйсьці да паразуменьня з бальшавіцкімі ўладамі, Вялікая Беларуская Рада пастанавіла склікаць зьезд прадстаўнікоў усіх беларускіх партыяў і арганізацыяў, зь якіх утварылася сама, а таксама дэлегатаў гарадоў і вясковых гмінаў, каб атрымаць ад яго паўнамоцтвы для далейшай працы. Акрамя таго, многія бягучыя справы патрабавалі разгляду ў больш шырокім коле. Нягледзячы на перашкоды савецкіх уладаў, Рада арганізавала гэты зьезд.

---

[80] Ландар Карл (1883—1937) — савецкі дзяяч, у 1917—1918 гг. старшыня Савету народных камісараў (СНК) Заходняй вобласьці і фронту.

[81] Берсан Станіслаў (1895—1919) — савецкі партыйны і дзяржаўны дзяяч. Сябра Савету народных камісараў Заходняй вобласьці і фронту і Часовага рабоча-сялянскага ўраду ССРБ.

[82] Рэзаускі Людвіг (1887—1980) — савецкі партыйны і дзяржаўны дзяяч. Зь лістапада 1917 г. народны камісар народнай асьветы і ўнутраных справаў СНК Заходняй вобласьці і фронту.

[83] Мясьнікоў (Мясьнікян) Аляксандар Фёдаравіч (1886—1925) — савецкі партыйны і дзяржаўны дзяяч, у 1918—1919 гг. фактычны кіраўнік савецкіх уладных структураў на тэрыторыі Беларусі.

[84] Крывашэін Мікалай Іванавіч (1885—?) — савецкі партыйны дзяяч. У сьнежні 1917 г. быў начальнікам гарнізону г. Менску. З пачатку 1918 г. намесьнік старшыні Менскага Савету рабочых і салдацкіх дэпутатаў.

Разьдзел X

І Усебеларускі зьезд у Менску. Разгон зьезду бальшавікамі. Выканаўчы зьезд Рады І Усебеларускага зьезду. Ухвала зьезду. Роспуск Цэнтральнай беларускай вайсковай рады. Недапушчэньне беларускай дэлегацыі да ўдзелу ў працы мірнай канфэрэнцыі ў Берасьці

У зьезьдзе, які пачаўся 5 сьнежня 1917 г., узялі ўдзел прадстаўнікі губэрнскіх земстваў, павятовых, гмінных і вясковых самаўрадаў, прафэсійных і каапэратыўных саюзаў, вайскоўцаў з фронту і тылоў арміі, камітэтаў уцекачоў і да таго падобных грамадзкіх і палітычных арганізацыяў Белай Русі. Найбольш былі прадстаўленыя ўсходнія часткі краю. Усяго ў зьезьдзе ўзялі ўдзел 1872 прадстаўнікі, прычым 1167 чалавек з правам галасаваньня, а 705 з дарадчым голасам.

Старшынём зьезду быў выбраны Іван Серада[85], акрамя гэтага, абраная была т. зв. Рада зьезду, складзеная з блізка 50 асобаў, якая была нібыта канвэнтам сэньёраў[86]. Згаданы зьезд быў разагнаны бальшавікамі. Што датычыць прычыны разгону, то даступныя крыніцы супярэчлівыя.

Адныя сьцьвярджаюць, што яго выклікала наступная пастанова зьезду, якая знаходзілася ў супярэчнасьці з наяўнай арганізацыяй «Савету народных камісараў Заходняй вобласьці і фронту»:

> Замацоўваючы сваё права на самавызначэньне, абвешчанае расейскай рэвалюцыяй, і зацьвярджаючы рэспубліканскі дэмакратычны лад на абшары беларускай зямлі, для ратаваньня роднага краю і для забесьпячэньня яго ад падзелу і адлучэньня ад Расейскай Дэмакратычнай Фэдэратыўнай Рэспублікі, Першы Ўсебеларускі Зьезд пастанаўляе: неадкладна стварыць орган краёвай улады ў выглядзе Ўсебеларускага савету сялянскіх, салдацкіх і рабочых дэпутатаў, які часова становіцца на чале кіраваньня краем, уваходзячы ў дзелавыя адносіны з цэнтральнай уладай, адказнай перад саветам рабочых, салдацкіх і сялянскіх дэпутатаў.

Іншыя крыніцы адмаўляюць існаваньне падобнай пастановы[87] і іначай прадстаўляюць прычыну разгону зьезду. Падаецца нават, што найбольш верагодным зьяўляецца ніжэйпададзеная хада гэтага канфлікту паміж зьездам і савецкім урадам. Пачаткова народны камісар унутраных спраў Рэзанскі[88] хацеў надаць пасяджэньням зьезду кірунак, згодны з духам існай улады, і з гэтай мэтай выступіў з прамовай. Калі, аднак, ён запрапанаваў замяніць беларускі сьцяг, што вісеў на ганаровым месцы над трыбунай, назваўшы

[85] Серада Янка (1879 — пасьля 1943) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Старшыня І Усебеларускага зьезду ў сьнежні 1917 г. У 1918 г. старшыня Рады БНР.

[86] Канвэнтам сэньёраў у польскай палітычнай практыцы называўся савет старэйшынаў у парлямэнце, у які ўваходзілі лідэры парлямэнцкіх палітычных партыяў.

[87] На самай справе такая пастанова існавала.

[88] Так у тэксьце. Тут і далей гэтае прозьвішча належыць чытаць як Рэзаускі.

яго «трохколернай анучай», на чырвоны інтэрнацыянальны сьцяг, дык яго вынесьлі з залі пасяджэньняў. Тады бальшавікі распрацавалі праект выкліканьня расколу сярод удзельнікаў зьезду. Інструмэнтам ім паслужыў рамесьнік і паэт Фабіян Шантыр[89]. Ён выступіў як «беларускі бальшавік» з прамоваю, у якой заклікаў да адзінства з бальшавікамі. Частка, якую Шантыр назваў «левай плыньню зьезду», адлучылася ад рэшты зьезду і праектавала выданьне адозвы да беларускага народу. Аднак пасьля яе канфіскацыі бальшавікамі гэтая частка зноў злучылася з рэштай зьезду. Паўторная кансалідацыя абодвух бакоў адбылася таксама пад уплывам патрыятычных чытаньняў кс. Гадлеўскага «Пра полацкі пэрыяд гісторыі Беларусі» і праф. Карскага «Пра асаблівасьці беларускай мовы, а таксама пра тэрыторыю і этнаграфію Беларусі». На прапанову Алексюка будынак Шляхецкага клюбу ў Менску быў прызнаны беларускай нацыянальнай уласнасьцю. Аднадумства сярод удзельнікаў зьезду, аднак, не пратрымалася доўга. Беларусы зь Віленшчыны і Гарадзеншчыны пад кіраўніцтвам Язэпа Варонкі не хацелі заставацца ў шчыльным саюзе з Расеяй. Зь імі салідарызаваліся віцябляне і менчукі, у меншай ступені смаляне. Затое магілёўцы сталі на грунт расейскай арыентацыі і выказаліся супраць усялякай аўтаноміі.

У той самы час народныя камісары, разумеючы, што рыхтаваныя ўхвалы ня будуць поўнасьцю сваім духам супадаць зь іхнымі плянамі, вырашылі разагнаць зьезд перад прыняцьцем якіх-кольвек важных рэзалюцыяў. У ноч з 17 на 18 сьнежня 1917 г. народны камісар унутраных спраў Рэзанскі разам з кіраўніком гораду Крывашэіным увайшлі ў залю паседжаньняў і паведамілі прысутных пра роспуск зьезду, а таксама арыштавалі ягоны прэзыдыюм. Нягледзячы на гэта, старшыня Серада заявіў, што паседжаньне працягваецца. Крывашэіну зрываюць шапку з галавы і б’юць яго. У адказ на гэта ў залю ўваходзіць камандзір першага менскага пяхотнага палка Рамнёў[90] з атрадам салдатаў, якія абкружаюць прэзыдыюм. У зале запанавала мітусьня, збудаваліся барыкады, пачаліся кулачныя бойкі. Аднак, нягледзячы на супраціў, арыштаваны прэзыдыюм быў накіраваны ў Савет народных камісараў.

З гэтага часу беларускі рух часова перайшоў на нелегальнае становішча. Назаўтра, гэта значыць 18.XII.1917 г., Рада зьезду (частка, якая засталася на волі) сабралася на паседжаньне, на якім быў створаны Выканаўчы камітэт рады І Усебеларускага зьезду ў наступным складзе:

Язэп Варонка — старшынства і замежныя справы,
Сымон Рак-Міхайлоўскі — вайсковыя справы,
Іван Серада — унутраныя справы,

89 Шантыр Фабіян (1887—1920) — беларускі нацыянальны дзяяч. У 1917 г. адзін зь лідэраў левага крыла БСГ. У студзені 1919 г. камісар па нацыянальных справах Часовага рабоча-сялянскага ўраду ССРБ. Арыштаваны бальшавікамі і расстраляны.

90 Рамнёў — прапаршчык, камандзір Менскага Першага пяхотнага палка, сфармаванага адразу пасьля Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г. Аснову яго склалі зьняволеныя падчас кіраваньня Часовага ўраду рэвалюцыйныя салдаты Заходняга фронту.

Косьцевіч[91] — справы асьветы,
Прушынскі — справы працы,
Бадунова — справы сацыяльнай апекі,
Грыб — справы сельскай гаспадаркі,
Заяц[92] — кіраўнік справаў камітэту,
Лагун[93], Дыла, Аляксандар Бурбіс — без партфэляў,
Гутман[94] (сацыяліст) — прадстаўнік габрэйскай меншасьці,
Д-р Зарубавэль[95] — прадстаўнік габрэйскай меншасьці,
Мічуліс[96] — прадстаўнік літоўскай меншасьці,
Прыстар[97] (ППС) — прадстаўнік польскай меншасьці,

---

91 Косьцевіч (пс. Краўцоў) Макар (1891—1939) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч, пісьменьнік. Удзельнік Слуцкага паўстаньня 1920 г., аўтар словаў гімну паўстанцаў «Мы выйдзем шчыльнымі радамі».

92 Заяц Леанард (1890—1935) — беларускі нацыянальны дзяяч. Зь лютага 1918 г. у складзе Народнага сакратарыяту БНР. Загадчык канцыляры і дзяржаўны сакратар у Народнай Радзе БНР.

93 Лагун Язэп (1894—1920) — беларускі дзяяч, зь верасьня 1917 г. сябра Выканкаму Беларускай сацыял-дэмакратычнай партыі ў Петраградзе. З красавіка 1918 г. старшыня 1-й беларускай сэкцыі РКП(б) пры Пецяргофскім райкаме партыі, пазьней загадчык Петраградзкага аддзелу Беларускага нацыянальнага камісарыяту.

94 Гутман Мойша — габрэйскі дзяяч, у 1917 г. сябра Ўкраінскай цэнтральнай рады і Савету нацыянальных сацыялістычных партыяў Расеі, з канца 1917 г. сябра Выканаўчага камітэту Рады I Усебеларускага зьезду ад Габрэйскай сацыялістычнай рабочай партыі. Пасьля быў сябрам Рады БНР ад габрэйскай нацыянальнай меншасьці, у траўні 1918 г. сябрам дэлегацыі ў справах замежных перамоваў БНР. I Устаўная грамата БНР была напісаная ў ягоным доме і, як мяркуецца, пад ягонай рэдакцыяй.

95 Маецца на ўвазе Зрубовел (Віткін) Якаў (1886—1967) — адзін зь лідэраў габрэйскай партыі «Паалей-Сыён». Нарадзіўся і жыў у Палтаве, у 1906 г. уцёк ад перасьледу паліцыі ў Вільню, дзе заснаваў габрэйскае таварыства «Дзёр хамер». Пасьля арыштаваны, але апраўданы судом. Эміграваў у Аўстрыю, пасьля ў Палестыну, дзе быў генэральным сакратаром партыі «Паалей-Сыён». У 1914 г. арыштоўваўся турэцкімі ўладамі, уцёк, у 1917 г. вярнуўся ў Расею. У Кіеве удзельнічаў у працы Габрэйскай нацыянальнай рады Ўкраіны. У міжваенны час адзін зь лідэраў партыі «Паалей-Сыён» у Польшчы. З 1935 г. у Ізраілі, браў удзел у выданьні кнігаў і часопісаў на ідыш, патрабаваў афіцыйнага статусу для гэтай мовы. Адзін з заснавальнікаў таварыства ізраільска-савецкай дружбы.

96 Мічуліс (Mičiulis) Піюс (1882—1923) — літоўскі драматург і грамадзка-палітычны дзяяч. У 1916—1918 гг. працаваў у Менску як мясцовы ўпаўнаважаны Літоўскага камітэту пацярпелых ад ваенных дзеяньняў. У 1918 г. пераехаў у Вільню, быў сябрам прэзыдыюму Літоўскага клюбу, старшынём Літоўска-беларускай камісіі, адказным рэдактарам польскамоўнай газэты «Głos Ludu». Быў высланы разам зь іншымі 32 літоўскімі і беларускімі дзеячамі ўладамі Сярэдняй Літвы зь Вільні ў лютым 1922 г.

97 Прыстар (Prystor) Аляксандар (1874—1941) — польскі палітык, сябра ППС, адзін з найбліжэйшых паплечнікаў Ю. Пілсудзкага. У 1917 г. працаваў у Галоўным камітэце Польскага таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны, у якасьці паўнамоцнага прадстаўніка гэтага камітэту высланы ў Менск. Пасьля прыходу ў Менск немцаў працаваў у гарадзкой управе ў якасьці сакратара асьветнай камісіі. У 1920-х гг. неаднаразова займаў міністэрскія пасады, у 1931—1933 гг. — прэм’ер-міністар Польшчы.

Злобін[98] — прадстаўнік вялікароскай меншасьці.

Прадстаўнікоў нацыянальных меншасьцяў увёў у камітэт пасьля вызваленьня з кароткачасовага арышту Язэп Варонка.

Выканаўчы камітэт быў, уласна кажучы, патаемным урадам.

Такім чынам, на Беларусі існавалі два ўрады: савецкі — адкрыты і беларускі — законсьпіраваны. Аднак абедзьве гэтыя ўлады не валодалі рэальнай сілай. Беларускі ўрад перш за ўсё наагул ня меў грошай. Таму не магло быць і мовы пра магчымасьць стварэньня якой-небудзь вайсковай сілы. Калі адзін зь менскіх палкоў, які складаўся пераважна зь беларусаў, захацеў перайсьці пад камандаваньне Выканаўчага камітэту, бальшавікі вырашылі выслаць яго ў Арол. Калі полк адмовіўся падпарадкоўвацца, яго перасталі забясьпечваць харчаваньнем. Забясьпечыць узбунтаваных камітэт ня мог, бо ня меў грошай. Тады полк дэмабілізаваўся, і салдаты разьехаліся па хатах. Уладу, як з гэтага відаць, мелі толькі «рэўкомы». Неўзабаве пасьля гэтага бальшавікі распусьцілі Беларускую цэнтральную вайсковую раду і арыштавалі яе віцэ-старшыню Езавітава, сакратара Захарку і Бадунову[99].

У мірнай канфэрэнцыі, якая адбывалася ў Берасьці пры канцы 1917 г., прадстаўнікі Беларусі ня бралі ўдзелу. Дэлегацыю, складзеную з доктара Цьвікевіча, Рак-Міхайлоўскага і Серады, зь якіх толькі двох першых прыбылі да Берасьця, немцы на патрабаваньне Троцкага на канфэрэнцыю не дапусьцілі. Не ўдалося таксама беларускім дэлегатам узяць удзел у мірнай канфэрэнцыі ў якасьці сябраў украінскай дэлегацыі. Бо тады беларускай дзяржавы яшчэ не было, а беларускі народ, як, дарэчы, і шмат іншых, на мірнай канфэрэнцыі прадстаўляў Троцкі.

Разьдзел XI

Заняцьце Менску палякамі ноччу з 18 на 19 лютага 1918 г. Кампанія Выканаўчага камітэту Рады І Усебеларускага зьезду. Народны сакратарыят. Першы ўнівэрсал ад 21.II.1918 г. Адносіны на Беларусі падчас нямецкай акупацыі

У выніку перапынку ў мірных перамовах у Берасьці нямецкія войскі займалі новыя тэрыторыі на ўсходзе. Бальшавікі ж з прычыны дэзарганізацыі войска не маглі змагацца на фронце, тым больш што і ўнутры краіны адчувалі сябе няўпэўнена праз варожае стаўленьне насельніцтва. Таму ноч-

98 Злобін Павал — эсэр, прадстаўнік вялікароскай меншасьці ў выканаўчым сакратарыяце І Усебеларускага зьезду, міністар вялікарускіх справаў у Народным сакратарыяце БНР зь лютага па красавік 1918 г., прадстаўнік земстваў у Радзе БНР.

99 Кароткачасовы арышт бальшавікамі Кастуся Езавітава, Васіля Захаркі і Палуты Бадуновай адбыўся ў студзені 1918 г.

чу з 18 на 19 лютага 1918 г. Савет народных камісараў на чале з Ландарам уцёк зь Менску. З гэтага скарысталі каля двух дзясяткаў жаўнераў і афіцэраў польскіх вайсковых фармаваньняў, якія знаходзіліся ў Менску ў адпачынку або праездам. Разам са жменькай моладзі зь мясцовай польскай інтэлігенцыі ноччу з 18 на 19 лютага 1918 г. яны раззброілі колькітысячны бальшавіцкі гарнізон, захапілі вайсковыя склады, сховішчы амуніцыі і цалкам авалодалі горадам. Пра зьмену ўлады камэндант гораду палкоўнік Бялінскі* абвясьціў насельніцтву 19 лютага 1918 г., г. зн. на другі дзень. У той жа дзень ужо зусім законна дзейнічала польская камэндатура.

Нешматлікія малыя патрулі хадзілі па горадзе і раззбройвалі паасобных салдат савецкай арміі, якія сьпяшаліся на станцыю. Добраахвотнікі эскартавалі цэлыя абозы расейскіх запасаў да мясцовых вайсковых складоў.

Беларусы таксама зарыентаваліся, што надышоў адпаведны час для дзейнасьці. Перш за ўсё Выканаўчы камітэт Рады І Усебеларускага зьезду даручыў ротмістру Якубені[100], які фармаваў у Воршы эскадрон беларускай коньніцы, арыштаваць народных камісараў, якія накіраваліся туды[101]. Аднак гэтая акцыя не ўдалася, а ротмістар Якубені сам быў арыштаваны бальшавікамі. Выканаўчы камітэт пастанавіў неадкладна стварыць беларускія ўзброеныя сілы, якія б занялі горад і тым самым надалі яму беларускі характар. Але гэта таксама не ўдалося. Не было ні грошай, ні арганізацыі.

Ня могучы стварыць войска, беларусы намагаліся стварыць уласны ўрад з той мэтай, каб нямецкія войскі, наступаючы, апынуліся перад зьдзейсьненым фактам існаваньня цывільнай улады.

З гэтай мэтай Рада зьезду дакааптавала шэраг новых асобаў і на паседжаньні ад 20.II.1918 г. вылучыла з «Выканаўчага камітэту Рады І Усебеларускага зьезду» беларускі ўрад, т. зв. Народны сакратарыят. Старшынём Народнага сакратарыяту стаў Язэп Варонка, які ўзяў таксама на сябе замежныя справы.

Народным сакратаром унутраных спраў стаў Макрэеў[102],

---

[100] Якубені Рышард — беларускі палітычны і вайсковы дзяяч, у 1918 г. сябра Рады БНР ад вайскоўцаў беларускай службы, уваходзіў у дэлегацыю Рады для замежных перамоваў. У пачатку 1918 г. арганізоўваў у Воршы беларускі конны дывізіён. Летам 1918 г. быў камандзірам Беларускага коннага (уланскага) палка, які фармаваўся ў ваколіцах Пскову.

[101] Перад гэтым Якубені ўсяляк імкнуўся дэманстраваць ляяльнасьць да бальшавіцкіх уладаў. 22 студзеня 1918 г. у газэце «Оршанский вестник» было надрукаванае падпісанае Якубені («Якобини») і іншымі камандзірамі батальёну прывітаньне «ўлады Саветаў у асобе Аршанскага Савету салдацкіх, рабочых і сялянскіх дэпутатаў» з абяцаньнем «сваёй поўнай падтрымкі ва ўсіх яго пачынаньнях на карысьць працоўнага народу» і адначасовай просьбай «аказаць нам сваю дапамогу для як мага хутчэйшага фармаваньня, каб у будучыні мы маглі ўсе разам ісьці рука аб руку».

[102] Макрэеў Іван — эсэр, публіцыст, па нацыянальнасьці ўкраінец, у 1917 г. старшыня Менскага Савету сялянскіх дэпутатаў, зь лютага па красавік 1918 г. народны сакратар унутраных спраў БНР. Пайшоў у адстаўку ў красавіку 1918 г. у знак пратэсту супраць прыняцьця III Устаўной граматы БНР.

« « асьветы « Смоліч,
« « юстыцыі « Бялевіч[103],
« « краёвай гаспадаркі « Серада,
« « камунікацыяў « інж. Рэдзька[104],
« « фінансаў « Белкінд[105],
« « сацыяльнай апекі « Бадунова,
« « вялікаросаў « Злобін,
« « поштаў і тэлеграфаў « Карабач[106],
« « дзяржаўнага кантролю « Крачэўскі,
Кіраўніком спраў Народнага сакратарыяту Заяц.

21.II.1918 г. Выканаўчы камітэт выдаў першую «Ўстаўную грамату» да народаў Беларусі наступнага зьместу:

Радзімая старонка наша апынулася ў новым цяжкім становішчы. Дзе цяпер уласьць, што тут была, няма ведама. Мы стаімо перад тым, што край наш можа быць заняты нямецкімі войскамі.
Вы павінны ўзяць сваю долю ў свае ўласныя рукі.
Беларускі Народ павінен зьдзейсьніць сваё права на самавызначэньне, а нацыянальныя меншасьці на нацыянальна-пэрсанальную аўтаномію.
Права нацый павінна знайсьці сваё зьдзяйсьненьне шляхам скліканьня на дэмакратычных пачатках Устаноўчага Сойму.
Але і да скліканьня Сойму ўся ўлада на Беларусі павінна належаць тым народам, якія на ёй жывуць.
Выканаўчы Камітэт Рады Першага Ўсебеларускага Зьезду, даданы прадстаўнікамі рэвалюцыйнай дэмакратыі нацыянальных меншасьцяў, зьдзяйсьняючы заданьні Зьезду, абвяшчае сябе тымчасоваю Ўладаю на Беларусі, паходзячаю да кіраваньня

103 Бялевіч Яфім (1888—?) — беларускі нацыянальны дзяяч. Міністар юстыцыі і фінансаў у Народным сакратарыяце БНР. Быў дыпляматычным прадстаўніком БНР у Кіеве, Адэсе, Бэрліне і інш.

104 Рэдзька В. Ф. — інжынэр-чыгуначнік, сакратар шляхоў зносінаў у першым Народным сакратарыяце БНР, пайшоў у адстаўку 26 лютага 1918 г.

105 Белкінд Г. М. — народны сакратар фінансаў у першым Народным сакратарыяце БНР, прадстаўляў у ім абласны камітэт партыі сацыялістаў-рэвалюцыянэраў. Пайшоў у адстаўку ў красавіку 1918 г. у знак пратэсту супраць прыняцьця III Устаўной граматы БНР.

106 Карабач Аляксандар (1878—?) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Быў паштовым чыноўнікам, да беларускага руху далучыўся напярэдадні Першай усясьветнай вайны пад уплывам братоў Луцкевічаў. У 1918 г. сябра Рады БНР, міністар пошты і тэлеграфу. Сябра паліткамісіі Віленскага БНК. Сябра ЦК БПСР, кіраўнік віленскай філіі партыі. Старшыня заходняй групы беларускіх эсэраў. У 1919 г. арыштоўваўся палякамі, каля сямі тыдняў прасядзеў у турме на Лукішках. Дэпартаваны ў лютым 1922 г. польскімі ўладамі ў ліку 33 беларускіх і літоўскіх дзеячоў з тэрыторыі Віленшчыны. Пасьля гэтага быў прадстаўніком Віленскага БНК у Коўне, а таксама займаў пасаду кіраўніка спраў у Міністэрстве беларускіх спраў. Старшыня Саюзу беларускіх стральцоў у Літве. Удзельнік ліквідацыйнага зьезду БПСР у 1924 г. у Менску. Далейшы лёс невядомы.

краем і да найхутчэйшага скліканьня Ўсебеларускага Ўстаноўчага Сойму, на аснове агульнага, простага, роўнага, таемнага і прапарцыянальнага выбарнага права, дзеля ўсяго дарослага насяленьня, не рухаючыся з нацыянальнасьцю, рэлігіяй і полам.

Тымчасовую народную ўладу краю, якая паставіць сабе заданьне абароны і зацьверджаньня здабыткаў рэвалюцыі, будзе зьдзяйсьняць створаны намі Народны Сакратарыят, які з гэтага дня пачаў выпаўняць свае абавязкі. Асабісты склад сакратарыяту будзе апублікаваны потым.

Дана ў Менску-Беларускім 21 (8) лютага 1918 року.

Выканаўчы Камітэт Рады Ўсебеларускага Зьезду[107].

Вышэйпададзеная адозва распаўсюджвалася па Менску на дзьвюх мовах — беларускай і расейскай. Назаўтра, 22 лютага, як немцы занялі горад, паўсюль былі разьлепленыя сьпісы зь пералікам поўнага складу Народнага сакратарыяту.

Прадстаўнікі беларускай правіцы Скірмунт і Аляксюк павіталі немцаў на станцыі. Аляксюк за гэта быў выключаны з Рады зьезду.

Нямецкая акупацыя не прайшла без уплыву на далейшае разьвіцьцё беларускай справы. Перш за ўсё дзякуючы ёй беларускія землі былі так-сяк аб'яднаныя, а адначасова нямецкая армія адгарадзіла іх ад ранейшай расейскай улады. Нямецкія ўлады не прызнавалі беларускага ўраду. 25 лютага 1918 г. акупацыйныя ўлады дзеля ўласных патрэбаў занялі дом губэрнатара, у якім засядаў Народны сакратарыят, канфіскавалі касу з грашыма, адабранымі ў аднаго з уцякаўшых народных камісараў, зьнялі беларускі сьцяг, замяніўшы яго нямецкім, і вымусілі Народны сакратарыят пакінуць будынак.

Пратэст Народнага сакратарыяту выніку не прынёс. Праўда, немцы не распусьцілі ні Выканаўчага камітэту, ні Народнага сакратарыяту, але зусім зь імі не лічыліся і не дазвалялі ім аніводнай зьнешняй праявы дзейнасьці. Строгія кары за ўдзел у недазволеных сходах і да т. п., абмежаваньні ў сувязях з правінцыяй перадвызначылі, што ўвесь сакратарыят стаў фікцыяй. Уся Беларусь была падзеленая на тры часткі, а насельніцтва, якое яе насяляла, ня мела магчымасьці кантактаваць паміж сабой.

Акупацыйныя ўлады пачалі грабежніцкую эксплюатацыю краю, зусім ня лічачыся з патрэбамі насельніцтва акупаваных тэрыторыяў.

---

107 Беларускі тэкст граматы падаецца згодна з выданьнем: Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 1. Вільня — Нью-Ёрк — Менск — Прага, 1998. С. 46—47.

Разьдзел XII

Дзейнасьць Выканаўчага камітэту Рады I Усебеларускага зьезду падчас нямецкай акупацыі. Уступленьне земстваў у камітэт. II Устаўная грамата Выканаўчага камітэту ад 9 сакавіка 1918 г. Рада Беларускай Народнай Рэспублікі

Нягледзячы на строгія нямецкія прадпісаньні, сябры Выканаўчага камітэту патаемна зьбіраліся на нарады. Затое Народны сакратарыят у гэты пэрыяд не праяўляў ніякай дзейнасьці. Праявай дзейнасьці Выканаўчага камітэту было ўступленьне ў яго земстваў і гарадзкіх самаўрадаў. Абедзьве гэтыя арганізацыі — прарасейскай арыентацыі — увайшлі ў паразуменьне з Выканаўчым камітэтам, спадзеючыся, што стварэньне моцнай краёвай арганізацыі дазволіць зьменшыць нямецкае самавольства. Выканаўчы камітэт, дзякуючы гэтай кансалідацыі адчуўшы сябе мацнейшым, імкнуўся да палітычнага вырашэньня лёсу Беларусі. З гэтай мэтай 9 сакавіка 1918 г. была абвешчаная II Устаўная грамата, якая прадугледжвала як будучы дзяржаўны лад, гэтак і канстытуцыю ў асноўных пунктах.

У часе сусьветнай вайны, што бурыць адны моцныя дзяржавы і аслабаняе другія, абудзілася Беларусь да дзяржаўнага жыцьця. Пасьля трох з паловай вякоў няволі ізноў на ўвесь сьвет кажа беларускі народ аб тым, што ён жыве і будзе жыць. Вялікі Народны Збор — Усебеларускі Зьезд 5—17 сьнежня 1917 року, дбаючы аб долі Беларусі, зацьвердзіў на яе землях рэспубліканскі лад. Выпаўняючы волю Зьезду і баронячы дзяржаўныя правы народу, Спаўняючы Камітэт Рады Зьезду гэтак пастанаўляе аб дзяржаўным устрою Беларусі і аб правох і вольнасьцях яе грамадзян і народаў:

1. Беларусь у рубяжох расьсяленьня і лічбеннай перавагі беларускага народу абвяшчаецца Народнаю Рэспублікай.
2. Асноўныя законы Беларускай Народнай Рэспублікі зацьвердзіць Устаноўчы Сойм Беларусі, скліканы на асновах агульнага, роўнага, простага, патаемнага і прапарцыянальнага выбарчага права, не зважаючы на пол, народнасьць і рэлігію.
3. Да часу, пакуль зьбярэцца Ўстаноўчы Сойм Беларусі, заканадаўчая ўлада ў Беларускай Народнай Рэспубліцы належыць Радзе Ўсебеларускага Зьезду, дапоўненай прадстаўнікамі нацыянальных меншасьцяў Беларусі.
4. Спаўняючая і адміністратыўная ўлада ў Беларускай Народнай Рэспубліцы належыць Народнаму Сакратарыяту Беларусі, які назначаецца Радаю Зьезду і перад ею трымае атвет.
5. У рубяжох Беларускай Нацыянальнай Рэспублікі абвяшчаецца вольнасьць слова, друку, сходаў, забастовак, хаўрусаў; безумоўная вольнасьць сумленьня, незачэпнасьць асобы і памяшканьня.
6. У рубяжох Беларускай Народнай Рэспублікі ўсе народы маюць права на нацыянальна-пэрсанальную аўтаномію; абвяшчаецца роўнае права ўсіх моваў народаў Беларусі.

7. У рубяжох Беларускай Народнай Рэспублікі права прыватнай уласнасьці на зямлю касуецца. Зямля перадаецца бяз выкупу тым, хто самі на ёй працуюць. Лясы, азёры і нутро зямлі абвяшчаюцца ўласнасьцю Беларускай Народнай Рэспублікі.

8. У рубяжох Беларускай Народнай Рэспублікі ўстанаўляецца найбольшы 8-і гадзіновы рабочы дзень.

Абвяшчаючы ўсе гэтыя правы і вольнасьці грамадзян і народаў Беларускай Народнай Рэспублікі, мы, Спаўняючы Камітэт Рады Зьезду, абавязуемся пільнаваць законнага парадку жыцьця ў Рэспубліцы, сьцерагчы інтарэсаў усіх грамадзян і народаў Рэспублікі і захаваць правы і вольнасьці працоўнага люду. А таксама даложым усіх сілаў, каб склікаць у найбліжэйшым часе Ўстаноўчы Сойм Беларусі.

Усіх верных сыноў Беларускай зямлі клічам памагчы нам у цяжкой і атветнай нашай працы.

Спаўняючы Камітэт Рады 1-га Ўсебеларускага Зьезду.

Выдана ў Менску Беларускім 9 сакавіка 1918 року[108].

Такім чынам, не чакаючы скліканьня сойму, Выканаўчы камітэт сам передвызначыў і вырашыў шэраг важных справаў, такіх, як лад Беларусі, выбарчае права, правы грамадзянаў, раўнапраўе паасобных народаў, якія жывуць на Беларусі, скасаваньне зямельнай уласнасьці і ўсталяваньне 8-гадзіннага працоўнага дня.

Уключэньне апошніх двух пунктаў мела на мэце здабыць уплывы сярод сялянскіх і рабочых масаў. Падобна на тое, што адначасова Выканаўчы камітэт хацеў абвясьціць поўную незалежнасьць Беларусі. Не зрабіў ён гэтага толькі таму, што лічыўся зь земствамі і гарадзкімі самаўрадамі. Яны былі патрэбныя камітэту з прычыны валоданьня імі грашыма, але былі залішне русафільскія, каб пагадзіцца на падобную ўхвалу.

Пасьля выданьня II Устаўной граматы выканаўчы камітэт, маючы ў сваім складзе прадстаўнікоў земстваў і гарадоў, абвясьціў сябе прадстаўнічай уладай Беларусі і прыняў назву «Рада Беларускай Народнай Рэспублікі».

[108] Беларускі тэкст граматы падаецца згодна з выданьнем: Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 1. Вільня — Нью-Ёрк — Менск — Прага, 1998. С. 52—53.

Разьдзел XIII

Усталяваньне кантакту зь Вільняй. Ухвала аб незалежнасьці Беларусі і III Устаўная грамата ад 25 сакавіка 1918 г. Раскол у Радзе Беларускай Народнай Рэспублікі. Раскол у Беларускай Сацыялістычнай Грамадзе. Стварэньне партыяў: беларускіх сацыялістаў-рэвалюцыянэраў (эсэраў), беларускіх сацыялістаў-фэдэралістаў, незалежных сацыялістаў і Беларускай камуністычнай партыі. Беларускае нацыянальнае прадстаўніцтва ў Менску. Перамовы ў справе ўзмацненьня Рады Беларускай Народнай Рэспублікі. Рада народных міністраў. Урад А. Луцкевіча. Эсэраўскія камітэты. Настроі беларускага насельніцтва

Як адзначалася вышэй, акупацыйныя ўлады падзялілі Беларусь на часткі, якія не маглі ўзаемадзейнічаць паміж сабой. Аднак віленскія дзеячы, выпадкова даведаўшыся, што ў Менску ў беларускай справе мелі месца пэўныя факты, прыслалі ў Менск сваіх прадстаўнікоў[109]. Каля 20 сакавіка 1918 г. зь Вільні ў Менск прыбылі 5 сябраў Віленскай беларускай нацыянальнай рады[110], а менавіта: Антон і Іван Луцкевічы, Дамінік Сямашка[111], Ян Станкевіч і Туркевіч[112].

У гэты самы час была падпісаная Берасьцейская дамова[113], па ўмовах якой Віленшчына і амаль што ўся Гарадзеншчына аддаваліся Літве, а

[109] Як сьведчаць цяпер вядомыя нам дакумэнты, віленскія дзеячы даведаліся пра менскія падзеі не выпадкова, а імкнуліся ў Менск мэтанакіравана. Аднак нямецкія ўлады гэтыя памкненьні стрымлівалі. Перад выездам дэлегацыі беларускіх дзеячоў у Менск зьезьдзіў нямецкі агент, цэнзар газэты «Гоман» Эдмунд Зуземіль, і толькі пасьля гэтага браты Луцкевічы, Сямашка і Туркевіч атрымалі дазвол на паездку.

[110] Дэлегацыя віленскіх дзеячоў прыбыла ў Менск 23 сакавіка 1918 г.

[111] Сямашка Дамінік (1878—1932) — беларускі і літоўскі палітычны дзяяч. У 1918—1919 гг. уваходзіў у склад Літоўскай Тарыбы як прадстаўнік беларускіх арганізацыяў. У чэрвені 1920 — лютым 1922 г. кіраўнік Міністэрства беларускіх спраў ва ўрадзе Літвы.

[112] Туркевіч Язэп (1874—?) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Паходзіў зь вёскі Каркажышкі Падбродзкай воласьці Сьвянцянскага павету Віленскай губэрні. Працаваў сталяром, у 1910—1914 гг. — мэханікам на будове млынаў. Удзельнічаў у рэвалюцыйным руху. У час першай расейскай рэвалюцыі ўступіў у БСГ. Падчас нямецкай акупацыі служыў вартаўніком у Віленскім магістраце, быў адным з актыўных дзеячоў рабочых прафсаюзаў у Вільні. Уваходзіў у Беларускую сацыял-дэмакратычную работніцкую групу і Беларускі народны камітэт. Адзін з тых дзеячоў, якія прыехалі зь Вільні ў Менск у сакавіку 1918 г. дзеля абвяшчэньня БНР. У 1920—1921 гг. служыў у Дэпартамэнце забесьпячэньня (аправізацыі) пры Часовай кіроўнай камісіі Сярэдняй Літвы як ахоўнік складоў і віленскай фабрыкі «Вікторыя». У 1922 г. балятаваўся ў польскі сойм ад Беларускага цэнтральнага выбарчага камітэту. У сярэдзіне 1920-х гг. быў рэдактарам шэрагу заходнебеларускіх газэтаў. Арыштоўваўся польскімі ўладамі.

[113] Берасьцейская мірная дамова была падпісаная 3 сакавіка 1918 г., а ратыфікаваная IV Надзвычайным Усерасейскім зьездам Саветаў 15 сакавіка 1918 г. і германскім імпэратарам Вільгельмам II 26 сакавіка 1918 г.

дзесяць паветаў Чарнігаўскай, Магілёўскай, Менскай і Гарадзенскай губэрняў — Украіне.

Пад уплывам абодвух гэтых фактаў: прыезду дэлегатаў віленскай Беларускай нацыянальнай рады і заключэньня Берасьцейскай дамовы, у якой ня згадвалася пра беларускую дзяржаву, левая частка Рады Беларускай Народнай Рэспублікі, насуперак волі прадстаўнікоў земстваў, гарадзкіх самаўрадаў і сяброў расейскай арыентацыі, прыняла на паседжаньні ноччу з 24 на 25 сакавіка 1918 г. пастанову аб незалежнасьці Беларусі. У выніку гэтай пастановы згаданыя вышэй прадстаўнікі, нязгодныя зь ёй, пакінулі сход і разарвалі адносіны з Радай.

25 сакавіка 1918 г. была абвешчаная наступная III Устаўная грамата, якая гучала так:

Устаўная Грамата Беларускай Народнай Рэспублікі:

Год назад народы Беларусі разам з народамі Расеі скінулі ярмо Расейскага царызму, які найцяжэй прыціснуў быў Беларусь; не пытаючыся народу, ён укінуў наш край у пажар вайны, якая чыста зруйнавала гарады і вёскі беларускія.

Цяпер мы, Рада Беларускай Народнай Рэспублікі, скідаем з роднага краю апошняе ярмо дзяржаўнай залежнасьці, якое гвалтам накінулі расейскія цары на наш вольны і незалежны край.

Ад гэтага часу Беларуская Народная Рэспубліка абвяшчаецца Незалежнай і Вольнай Дзяржавай. Самі народы Беларусі, у асобе свайго Ўстаноўчага Сойму, пастановяць аб будучых дзяржаўных зьвязях Беларусі.

На моцы гэтага трацяць сілу ўсе старыя дзяржаўныя зьвязі, якія далі магчымасьць чужому ўраду падпісаць і за Беларусь трактат у Берасьці, што забівае насьмерць беларускі народ, дзелячы зямлю яго на часткі.

На моцы гэтага ўрад Беларускай Народнай Рэспублікі мае ўвайсьці ў адносіны з зацікаўленымі старанамі, прапануючы ім перагледзець тую часьціну Берасьцейскага Трактату, якая датычыць Беларусі, і падпісаць міравую ўмову з усімі ваяваўшымі дзяржавамі.

Беларуская Народная Рэспубліка павінна абняць усе землі, дзе жыве і мае лічбенную перавагу беларускі народ, а ўласна: Магілёўшчыну, беларускія часьці Меншчыны, Гродзеншчыны (з Гроднай, Беластокам і інш.), Віленшчыны, Віцебшчыны, Смаленшчыны, Чарнігаўшчыны і сумежныя часьці суседніх губэрняў, заселеныя беларусамі.

Беларуская Народная Рэспубліка пацьверджывае ўсе тыя правы і вольнасьці грамадзян і народаў Беларусі, якія абвешчаны Ўстаўной Граматай ад 9-га сакавіка 1918 году.

Абвяшчаючы аб незалежнасьці Беларускай Народнай Рэспублікі, Рада яе пакладае свае надзеі на тое, што ўсе любячыя волю народы дапамогуць беларускаму народу ў поўнай меры зьдзейсьніць яго палітычна-дзяржаўныя ідэалы.

Рада Беларускай Народнай Рэспублікі.

Дана ў Менску-Беларускім

25 сакавіка 1918 году[114].

114 Беларускі тэкст граматы падаецца згодна з выданьнем: Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 1. Вільня — Нью-Ёрк — Менск — Прага, 1998. С. 62—63.

Пастанова ад 25 сакавіка 1918 г. аб незалежнасьці Беларусі лічыцца нацыянальнымі беларускімі элітамі пераломным фактам у гісторыі гэтай краіны. Дзень 25 сакавіка прызнаны нацыянальным сьвятам. Несумненна, пастанова была знамянальнай, бо ўпершыню зусім выразна ставіла справу незалежнасьці Беларусі. Акрамя таго, яна намагаласяператварыць яе ў міжнародную справу, зьвярнуўшыся да ўсіх народаў па дапамогу ў ажыцьцяўленьні сваіх палітычных і дзяржаўных ідэалаў. Тым ня менш, пастанова выклікала зусім нечаканыя вынікі. Перш за ўсё, як гэта адзначалася вышэй, адбыўся раскол у Радзе Рэспублікі, які яе яшчэ больш паслабіў. Акрамя гэтага, адбыўся раскол у Беларускай Сацыялістычнай Грамадзе.

Беларуская Сацыялістычная Грамада была той арганізацыяй, у якой канцэнтраваліся ўсе нацыянальныя беларускія імкненьні і ўсе левыя кірункі рэвалюцыйнай ідэалёгіі. Яе дзеячы стварылі Вайсковую раду, адыгрывалі галоўную ролю на Ўсебеларускім зьезьдзе. Яна была стваральніцай ранейшых палітычных канцэпцыяў. Пасьля абвяшчэньня III Устаўной граматы аб незалежнасьці Беларусі ў Беларускай Сацыялістычнай Грамадзе адбыўся раскол, у выніку якога арганізацыя як такая перастала існаваць.

Прычынаў расколу магло быць шмат. Аднак самай галоўнай была, несумненна, дзейнасьць Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянэраў, якая вылучылася з Расейскай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянэраў[115], а таксама камуністаў. Як беларускія эсэры, так і камуністы імкнуліся да апанаваньня Беларускай Сацыялістычнай Грамады. Калі апанаваньне Грамады не ўдалося, яны імкнуліся да яе расколу дзеля перацягваньня яе сябраў у свае арганізацыі. Вядома, што з гэтай мэтай беларускія эсэры ўвялі ў Беларускую Сацыялістычную Грамаду сваіх сябраў: Бадунову, Цьвікевіча, Грыба і Трафімава[116], камуністы ж — Хадкевіча[117], Рагулю[118], Шантыра і Шоўкава[119].

---

115 Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянэраў вылучылася не з аналягічнай расейскай партыі, а зь Беларускай Сацыялістычнай Грамады. Яна пачала фармавацца ў красавіку 1918 г., а канчаткова арганізацыйна афармілася толькі ў траўні 1918 г.

116 Трафімаў Яўсей (1886—1970) — беларускі палітычны дзяяч, адзін зь лідэраў БПСР.

117 У бальшавіцкім «Сьпісе ўдзельнікаў беларускага нацыяналістычнага руху (1917—1924 гг.)…» фігуруе нейкі Хаткевіч як «сябра Выканкаму воінаў-беларусаў Паўночнага фронту, сябра Часовай Цэнтральнай Беларускай вайсковай рады».

118 Рагуля Васіль (1879—1955) — беларускі палітык і грамадзкі дзяяч, пэдагог. Да рэвалюцыі працаваў настаўнікам, быў перакананым працаўнікам беларускага руху. У 1922 г. быў выбраны паслом у польскі сойм як беларускі кандыдат. Пасольскія абавязкі выконваў у 1922—1927 гг., у 1928—1930 гг. сэнатар. Сябра Беларускага пасольскага клюбу. Адзін зь лідэраў Беларускага сялянскага саюзу.

119 Шоўкаў (Шаўковы) Раман — беларускі палкоўнік, са жніўня 1918 г. штаб-афіцэр для камандзіровак пры Радзе Народных міністраў БНР, у 1918—1919 гг. вайсковы дарадца вайскова-дыпляматычнай місіі БНР у Латвіі і Эстоніі. З канца 1919 г. у Менску, адзін з заснавальнікаў «левай групы» ў партыі эсэраў. Супрацоўнічаў з польскай выведкай; згодна зь яе інфармацыяй, падчас адной з паездак у Савецкую Расею быў арыштаваны, пасьля выпушчаны на волю і камандаваў у бальшавікоў палком. Паводле стану на жнівень 1925 г. жыў у Літве, дзе займаўся «антыпольскай дзейнасьцю». Характарызаваўся як «энэргічны і адважны чалавек, з практычным розумам, добры прамоўца, які выдатна валодае беларускай мовай» (гл.: Centralne Archiwum Wojskowe (CAW) w Rembertowie. Oddział II Sztabu Generalnego. Sygn. I.303.4.2680. Podteczk 4).

Яны стварылі такую атмасфэру, што раскол гэтай арганізацыі быў пытаньнем вельмі кароткага часу. Аднак жа непасрэднай прычынай, якую выкарысталі эсэры і камуністы, было прыняцьце пастановы аб незалежнасьці Беларусі. Адарваньне Беларусі ад Расеі супярэчыла як поглядам беларускіх эсэраў, выхаваных на ідэалах расейскіх рэвалюцыянэраў, так і камуністаў.

Беларуская Сацыялістычная Грамада распалася на 4 партыі:

Беларускія эсэры, ранейшыя сябры Расейскай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянэраў і сымпатыкі зь Беларускай Сацыялістычнай Грамады стварылі партыю беларускіх сацыялістаў-рэвалюцыянэраў. Яе сябрамі былі: 1) Баранаў[120], 2) Бараноўскі[121], 3) Бадунова, 4) Хлябовіч*, 5) Хадкевіч, 6) Цьвікевіч, 7) Гайдэдэй*, 8) Грыб, 9) Езавітаў, 10) Касьцяльніцкі[122], 11) Косьцевіч, 12) Козіч[123], 13) праф. Крачэўскі, 14) Курбскі[124], 15) Ластоўскі, 16) Мамонька, 17) Мядзёлка[125], 18) Рак-Міхайлоўскі, 19) Міхалевіч[126],

---

120 Баранаў (Баран) Сяргей (1892—1937?) — беларускі палітык і грамадзкі дзяяч, сябра партыі беларускіх эсэраў. У 1922 г. выбраны паслом у польскі сойм. У 1923 г. арыштаваны польскімі ўладамі, асуджаны на 6 гадоў турэмнага зьняволеньня. Датэрмінова вызвалены ў сьнежні 1926 г. У 1928 г. эміграваў у БССР.

121 Бараноўскі Андрэй (1895—1938) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Сябра БПСР. Дзейнічаў на Случчыне, удзельнік Слуцкага паўстаньня 1920 г.

122 Магчыма, маецца на ўвазе Сяргей Касьцяльніцкі, у 1920 г. сябра Беларускага таварыства прыгожага мастацтва ў Менску.

123 Козіч Навум (1866—?) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Сябра БПСР. 13 сьнежня 1919 г. быў абраны сакратаром Народнай Рады БНР. У пачатку 1920-х гг. удзельнік антыпольскага партызанскага руху на Гарадзеншчыне, уваходзіў у склад беларускага паўстанцкага штабу Гарадзенскай акругі. Быў «падазроным» падчас працэсу 45-ці ў Беластоку ў траўні 1923 г. Пасьля ўдзельнічаў у працы мясцовых гурткоў БСРГ і ТБШ. Вылучаўся ў польскі сойм ад Беспартыйнага блёку супрацоўніцтва з урадам падчас выбараў у 1930 г.

124 Курбскі-Кузьняцоў Уладзімер (1898—?) — беларускі нацыянальны дзяяч, сябра БПСР. Дзейнічаў у Горадні, у 1918—1920 гг. сябра шэрагу мясцовых беларускіх арганізацыяў. Восеньню 1920 г. быў вэрбоўшчыкам Беларускай вайсковай камісіі па Гарадзенскім павеце. У 1921—1922 гг. арганізоўваў партызанскі рух на Гарадзеншчыне. У сярэдзіне 1920-х гг. шчыльна супрацоўнічаў з КПЗБ. Арыштоўваўся польскімі ўладамі. У 1928—1931 гг. уваходзіў у склад палянафільскага Беларускага нацыянальнага камітэту ў Горадні. Восеньню 1930 г. супрацоўнічаў з гарадзенскай беларускай газэтай «Беларуская думка» палянафільскага кірунку. Падчас Другой усясьветнай вайны актыўна друкаваўся ў беластоцкай беларускай газэце «Новая дарога».

125 Мядзёлка Паўліна (1893—1974) — беларуская грамадзкая і культурная дзяячка, пэдагог.

126 Міхалевіч Уладзімер — беларускі нацыянальны дзяяч, сябра БПСР. У 1920 г. быў кіраўніком пэрсанальнага аддзелу Беларускай вайсковай камісіі, паводле іншых зьвестак — кіраўніком агульнага аддзелу ці справаводам БВК. У 1921 г. адміністратар віленскай беларускай газэты «Беларускі звон». Сакратар сходу замежнай групы БПСР у Коўне 7 ліпеня 1921 г. У лютым 1922 г. высланы польскімі ўладамі зь Вільні. Паводле стану на 1925 г. жыў у Менску.

20) Муха[127], 21) Новік[128], 22) Асьвяцінскі[129], 23) Сямёнаў[130], 24) Сяргееў[*], 25) Сакалоўскі[131], 26) Шантыр, 27) Трафімаў, 28) Захарка, 29) Заяц і іншыя.

Цэнтральны выканаўчы камітэт беларускіх сацыялістаў-рэвалюцыянэраў складалі: 1) Баранаў, 2) Бадунова, 3) Цьвікевіч, 4) Грыб, 5) праф. Крачэўскі, 6) В. Ластоўскі, 7) Мамонька, 8) Мядзёлка.

Варонка стварыў партыю беларускіх сацыялістаў-фэдэралістаў. Акрамя гэтага, утварылася партыя незалежных сацыялістаў[132].

Некаторыя дзеячы зь Беларускай Сацыялістычнай Грамады, якія да гэтага падавалі сябе як сацыялістаў-рэвалюцыянэраў, але былі бальшавіцкімі агентамі і праводзілі камуністычную працу, утварылі камуністычную партыю[133]. Да яе належалі: 1) Хадкевіч, 2) Муха, 3) Асьвяцінскі, 4) Шантыр і 5) Рагуля. Першыя чатыры адназначна былі агентамі бальшавікоў і сябрамі Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянэраў.

---

127 Муха Васіль (1889—?) — беларускі дзяяч, левы сацыяліст-рэвалюцыянэр. Паходзіў зь сялян Менскай губэрні. У 1917 г. матрос Балтыйскага флоту, сябра абласнога камітэту арміі, флёту і рабочых Фінляндыі. Удзельнік 3-га зьезду БСГ ў кастрычніку 1917 г., абраны ў склад яе ЦК. Быў кандыдатам ва Ўстаноўчы сход па выбарчай акрузе Заходняга фронту, выстаўлены БСГ і Першым зьездам воінаў-беларусаў Заходняга фронту. Быў намесьнікам старшыні апошняга зьезду. Дэлегат І Усебеларускага зьезду, сябра ягонай Рады.

128 Новік Станіслаў — беларускі нацыянальны дзяяч, паручнік. Сябра БПСР. Жыў у Горадні. Восеньню 1919 г. быў сябрам Таварыства беларускіх вайскоўцаў у Горадні. Ёсьць інфармацыя, што ў 1920 г. быў сябрам БВК. Магчыма, удзельнічаў у Слуцкім паўстанні. Летам 1921 г., магчыма, быў адным з кіраўнікоў Гарадзенскага беларускага прытулку. Сябра Гарадзенскага беларускага правінцыйнага камітэту. Вясной 1924 г., паводле зьвестак польскай дэфэнзывы, браў удзел у канспірацыйных паседжаньнях мясцовай беларускай арганізацыі ў будынку беларускай школы. 11 кастрычніка 1924 г. абраны сакратаром Павятовага камітэту беларускіх справаў у Горадні, а 23 лістапада таго ж году — старшынём Гарадзенскага беларускага дабрачыннага таварыства. У кастрычніку 1924 г. супраць С. Новіка была ўзбуджаная крымінальная справа за спробу стварэньня ў 1920 г. арганізацыі «Работніцка-сялянская сувязь».

129 Асьвяцінскі — такое напісаньне прозвішча у тэксьце тут і далей у некаторых іншых месцах. Маецца на ўвазе Асьвяцімскі Марк (1888—1938) — беларускі палітычны дзяяч, сябра БПСР, удзельнік Слуцкага паўстаньня 1920 г.

130 Сямёнаў — згодна з бальшавіцкім «Сьпісам удзельнікаў беларускага нацыяналістычнага руху (1917—1924 гг.)…» у свой час зьяўляўся сябрам Выканкаму Часовай Цэнтральнай беларускай вайсковай рады.

131 Магчыма, маецца на ўвазе А. Сакалоўскі, які ў 1920 г. узначальваў Менскае беларускае спажывецкае таварыства «Залатагорская хаўрусная крама». Акрамя таго, нейкі Сакалоўскі у бальшавіцкім «Сьпісе ўдзельнікаў беларускага нацыяналістычнага руху (1917—1924 гг.)…» фігураваў як «сябра Выканкаму Цэнтральнай беларускай вайсковай рады».

132 У 1918 г., акрамя БПСР і БСРФ, узьнікла Беларуская сацыял-дэмакратычная партыя (БСДП), у якую ўваходзілі браты Луцкевічы, В. Іваноўскі, Б. Тарашкевіч, С. Рак-Міхайлоўскі і іншыя. Беларуская партыя незалежных сацыялістаў (БПНС) была створаная Сымонам Рак-Міхайлоўскім толькі ў 1922 г. у выглядзе левага крыла БСДП, прытым, як падаецца, насамрэч гэтая партыя існавала толькі на паперы.

133 Дадатковых зьвестак пра ўтварэньне ў 1918 г. беларускай камуністычнай партыі ня выяўлена.

Так распалася Беларуская Сацыялістычная Грамада — гэты канглямэрат разнастайных палітычных, сацыяльных і нацыянальных накірункаў і адценьняў. Кожная са створаных партыяў пачала ісьці сваім уласным, адметным шляхам у адпаведнасьці са сваёй ідэалёгіяй.

Пасьля абвяшчэньня пастановы аб незалежнасьці Беларусі прадстаўнікі земстваў, гарадзкіх самаўрадаў і кансэрватыўных партыяў выйшлі з Рады Беларускай Народнай Рэспублікі. Усе згаданыя прадстаўнікі далучыліся да групы актывістаў польска-нямецкай арыентацыі, Беларускага народнага прадстаўніцтва, старшынём якога быў Раман Скірмунт, а сакратаром Павал Аляксюк.

Дзякуючы гэтаму, а таксама дзякуючы распаду Беларускай Сацыялістычнай Грамады Рада Беларускай Народнай Рэспублікі была ў вельмі значнай ступені аслабленая, узрасло ж значэньне Беларускага народнага прадстаўніцтва. Хочучы засьцерагчыся ад канчатковага заняпаду, Рада Рэспублікі пастанавіла на адным са сваіх пасяджэньняў прапанаваць Раману Скірмунту ўступіць разам з усёй партыяй у Раду, а таксама прыняць пасаду старшыні Народнага сакратарыяту. Гэтыя пляны, аднак, не былі рэалізаваныя з прычыны супраціву ранейшага старшыні, Варонкі, які не хацеў скласьці сваіх паўнамоцтваў. Раз Рада Беларускай Народнай Рэспублікі не валодала сілай, якая б прымусіла Варонку выконваць пастановы Рады, то вымушаная была адступіць і запрапанавала кампраміс — парлямэнцкі ўрад.

Усе партыі, прадстаўленыя ў Радзе, павінны былі дэлегаваць у Народны сакратарыят сваіх прадстаўнікоў. Аднак да гэтага не дапусьцілі эсэры, адна з найбольш шматлікіх груповак Рады. Таму старшынём быў прызначаны Іван Серада. Урад Серады, аднак, доўга не пратрымаўся, бо ў кастрычніку 1918 г. мусіў пайсьці ў адстаўку, а місія фармаваньня кабінэту была даручаная Антону Луцкевічу. Серада ўвесь час свайго ўрадаваньня стараўся павялічыць значэньне ўсяго беларускага руху. Перш за ўсё Народны сакратарыят з Радаю намагаліся здабыць папулярнасьць сярод насельніцтва, а таксама сярод польскай буржуазіі і грамадзянства. Дабіваючыся падтрымкі Беларускага народнага прадстаўніцтва, Рада мусіла зрушыцца направа. Дзякуючы гэтаму тады ў Раду ўвайшлі прадстаўнікі «Польскай рады Менскай зямлі»[134], памешчыкаў, расейскіх кадэтаў[135], гарадзкога магістрату і г. д. Народны сакратарыят быў перайменаваны ў Раду Народных міністраў. Урад Серады таксама праводзіў перамовы з бальшавікамі ў справе прызнаньня незалежнасьці Беларусі. Бальшавікі згаджаліся прызнаць акт незалежнасьці, але толькі пры той умове, што ў Беларусі будзе ўведзены савецкі лад.

[134] Польская рада Менскай зямлі — найбуйнейшая польская арганізацыя ў Менску, якая існавала з траўня 1917 да 1920 г. Яе старшынём быў Г. Кіневіч. Даволі прыязна ставілася да беларускіх незалежніцкіх памкненьняў.

[135] Кадэты — сябры Канстытуцыйна-дэмакратычнай партыі (Партыі народнае свабоды), якая дзейнічала ў Расеі ў 1905—1917 гг. Выступалі за канстытуцыйна-парлямэнцкую манархію, дэмакратычныя свабоды, прымусовае пазбаўленьне памешчыкаў зямлі за выкуп, заканадаўчае разьвязаньне «рабочага пытаньня».

У кастрычніку 1918 г. Антон Луцкевіч сфармаваў урад, пра склад якога няма дакладных зьвестак. Вядома толькі, што ў яго ўвайшлі Цярэшчанка[136] ў якасьці міністра фінансаў, а таксама Лёсік, Смоліч і Бадунова[137].

Ужо казалася, што беларускія эсэры 25 сакавіка поўнасьцю выйшлі з Рады і Народнага сакратарыяту. Час да восені яны прысьвяцілі арганізацыі партыі. У палітычных справах яны займалі чакальную пазыцыю, хочучы ахапіць сваім уплывам як вёску, так і горад. За кароткі час яны пакрылі край сеткай сваіх правінцыйных камітэтаў. Яны былі створаныя ў Горадні, Слуцку, Дзісьне, Бабруйску, Барысаве, Менску, Вільні, Ігумене, Рэчыцы, Мазыры, Пінску, Баранавічах, Ашмянах, Кобрыне, Слоніме і іншых, драбнейшых мястэчках.

У правінцыйны камітэт у Горадні ўвайшлі: 1) Баранаў, 2) Якубецкі[138], 3) Курбскі, 4) Новік і 5) Разумовіч[139].

---

136 Цярэшчанка Кузьма (1888—1923) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. У 1918—1919 гг. — міністар унутраных спраў ва ўрадзе А. Луцкевіча. Узначальваў Беларускі нацыянальны камітэт у Менску. Са сьнежня 1919 г. сябра прэзыдыюму Найвышэйшай рады БНР.

137 Паводле Ф. Турука (Белорусское движение: очерк истории национального и революционного движения белорусов. Москва, 1921. С. 52), Луцкевіч, акрамя выкананьня прэм'ерскіх абавязкаў, быў і міністрам замежных спраў. В. Іваноўскі быў міністрам народнай асьветы, Т. Грыб — міністрам унутраных спраў, А. Цвікевіч — міністрам юстыцыі, Л. Заяц — дзяржаўным кантралёрам, В. Захарка — міністрам фінансаў, Я. Ладноў — ваенным міністрам, А. Смоліч — міністрам земляробства, Я. Варонка — міністрам нацыянальных спраў. Цярэшчанка стаў выконваць абавязкі міністра ўнутраных спраў з 22 лістапада 1918 г. Зьвестак пра ўдзел ва ўрадзе на чале з А. Луцкевічам Я. Лёсіка і П. Бадуновай ня выяўлена.

138 Якубецкі Андрэй (1892—?) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Сябра БПСР. У 1919—1920 гг. намесьнік старшыні і старшыня Беларускай вайсковай камісіі. 17 сьнежня 1920 г. прызначаны Найвышэйшай Радай Галоўнакамандуючым войскамі БНР. З траўня 1922 г. жыў у Дзьвінску ў Латвіі, браў чынны ўдзел у працы мясцовых беларускіх арганізацыяў.

139 Разумовіч Вячаслаў (пс. Хмара) (каля 1886 — пасьля 1937) — беларускі вайсковы і грамадзка-палітычны дзяяч. Нейкі Разумовіч падчас усталяваньня савецкай улады ў горадзе ў жніўні 1920 г. быў памочнікам гарадзенскага ваенкома. На «працэсе 45-ці» ў Беластоку ў траўні 1923 г. сьцьвярджалася, што В. Разумовіч быў пры бальшавіках у Горадні камэндантам гораду. Пасьля прыходу польскіх войскаў уцёк з Горадні ў Літву. Атрымаў у верасьні 1920 г. паўнамоцтвы на арганізацыю ў Віленскай і Гарадзенскай губэрнях партызанскіх атрадаў для барацьбы з палякамі. У канцы 1920 г. ад'ютант Беларускага асобнага батальёну літоўскай арміі. Пасьля супрацоўнічаў з польскай дэфэнзывай. Зь верасьня 1924 г. — у Празе. Спрабаваў шантажаваць літоўскі ўрад сувязьзю з антыпольскай партызанкай. У 1930—1937 гг. выдаў на чэскай мове дакумэнтальна-біяграфічную трылёгію «Grimassy světové války: Vzpominki atamana partizánů» («Грымасы ўсясьветнай вайны: Успаміны атамана партызанаў»).

У правінцыйны камітэт у Слуцку ўвайшлі: 1) Бараноўскі, 2) Бярдзюк*, 3) Асьвяцімскі, 4) Паўлюкевіч[140], 5) Пракулевіч[141], 6) Русак[142], 7) Жаўрыд[143].

У правінцыйны камітэт у Дзісьне ўвайшлі: 1) Гіршман*, 2) Кудрыцкі*, 3) Мятла[144], 4) і 5) браты Пашкевічы[145], 6) Зысман*.

У правінцыйны камітэт у Бабруйску ўвайшлі: 1) Разанаў*, 2) Шантыр, 3) Шыла[146].

У правінцыйны камітэт у Барысаве ўвайшлі: 1) Гунько*, 2) Кушаль[147], 3) Кранікоўскі*.

---

140 Паўлюкевіч Арсень (1889—?) — беларускі палітычны дзяяч, лекар. Далучыўся да беларускага руху ў пачатку 1920 г. У лістападзе 1920 г. узначаліў аднаўлены Слуцкі БНК, кіраўнік яго мэдычна-санітарнага аддзелу. Падчас збройнага чыну загадваў шпіталем паўстанцаў. Удзельнічаў у Праскай канфэрэнцыі ў верасьні 1921 г. У красавіку 1922 г. арыштоўваўся польскімі ўладамі. У 1920-х гг. жыў у Вільні. У сярэдзіне 1920-х гг. быў стваральнікам і кіраўніком шэрагу беларускіх палянафільскіх арганізацый: Часовай беларускай рады, «Прасьветы», «Беларускай хаткі», Беларускага камітэту для спраў самакіраваньня, Беларускай нацыянальнай рады, Беларускай нацыянальнай партыі. У 1927 г. дапамагаў Барысу Кавэрду ў падрыхтоўцы замаху на савецкага пасла Пятра Войкава. Паводле да канца не пацьверджаных зьвестак, быў падвоеным агентам — польскай дэфэнзывы і савецкага ГПУ. Згодна са сьведчаньнямі Б. Кавэрды, загінуў падчас Другой усясьветнай вайны, беручы ўдзел у дзейнасьці варшаўскага антыфашысцкага падпольля.

141 Пракулевіч Уладзімер (1887—1938) — беларускі нацыянальны дзяяч, сябра БПСР, адзін з кіраўнікоў Слуцкага паўстаньня. З 1923 г. дзяржаўны сакратар ураду БНР.

142 Русак Васіль (1896 — пасьля 1946) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч, сябра БПСР. Актыўны ўдзельнік Слуцкага паўстаньня 1920 г. З 1923 г. у Празе на вучобе, адзін з кіраўнікоў Замежнага бюро БПСР.

143 Жаўрыд Павал (1889—1939) — беларускі палітычны дзяяч. Дэлегат І Усебеларускага зьезду. У канцы 1920 г. камісар Случчыны, адзін з кіраўнікоў Слуцкага паўстаньня 1920 г. З 1921 г. працаваў у Віленскім БНК. З 1923 г. — у Менску.

144 Мятла Пятро (1890—1936) — беларускі грамадзка-палітычны і культурны дзяяч. У 1922—1927 гг. дэпутат польскага сойму. Адзін са стваральнікаў і лідэраў Беларускай сялянска-работніцкай грамады (БСРГ). У 1927 г. арыштаваны і зьняволены. У 1930 г. датэрмінова вызвалены, выехаў у БССР, дзе быў рэпрэсаваны.

145 Пашкевічы, браты. Такое напісаньне прозьвішча гэтых дзеячоў сустракаецца на працягу ўсяго «Кароткага нарыса…». Хутчэй за ўсё, маюцца на ўвазе браты Пашковічы:
Пашковіч Мікалай (1893—1938(?)) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч, сябра ЦК БПСР.
Пашковіч Іван (1898—1938) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч, сябра БПСР.

146 Шыла Мікола (1888—1948) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч, сябра ЦК БПСР. У беларускім руху з «нашаніўскай» пары. У 1917 г. быў адным зь лідэраў Беларускай цэнтральнай вайсковай рады. Дэлегат І Усебеларускага зьезду ў Менску. З 1918 г. сябра ЦК БПСР. Падчас польска-савецкай вайны 1920 г. удзельнічаў у антыпольскім падпольным руху. У 1920 г. быў інструктарам БНК Меншчыны на Слуцкі павет. З 1921 г. у Вільні, уваходзіў у склад Віленскага БНК, рэдактар шэрагу віленскіх беларускіх газэтаў левага кірунку. Арыштоўваўся польскімі ўладамі. Пасьля Другой усясьветнай вайны эміграваў, з канца 1944 г. жыў у Заходняй Нямеччыне.

147 Кушаль Францішак (1895—1968) — беларускі грамадзка-палітычны і вайсковы дзяяч. У 1919—1921 гг. уваходзіў у склад Беларускай вайсковай камісіі. З 1922 г. на службе ў польскім войску. Падчас Другой усясьветнай вайны ўдзельнічаў у стварэньні беларускіх вайсковых фармаваньняў. Пасьля вайны жыў у эміграцыі.

У правінцыйны камітэт у Менску ўвайшлі: 1) Багданаў*, 2) Грыб, 3) Езавітаў, 4) Касьціцкі*, 5) Крачэўскі, 6) Мамонька, 7) Міхалевіч, 8) Шыла, 9) Трафімаў, 10) Захарка, 11) Заяц.

У правінцыйны камітэт у Вільні ўвайшлі: 1) Цьвікевіч, 2) Краскоўскі[148], 3) А. Луцкевіч.

Праграмай беларускіх эсэраў было стварэньне Беларускай Народнай Рэспублікі ў этнаграфічных межах і ў шчыльным саюзе з Савецкай Расеяй. У гэтым кірунку эсэры праводзілі энэргічную кампанію. Аднак у той самай ступені, як інтэлігенцыя падпадала пад уплыў эсэраўскай ідэалёгіі, настолькі ж беларускі селянін надалей заставаўся абыякавым. Агітацыя, якая з прычыны акупацыі павінна была праводзіцца ў беларускім народзе асьцярожна, не трапляла на ўрадлівы грунт. Таму дзейнасьць беларускіх эсэраў з-за абыякавасьці і пасіўнасьці масаў мусіла абмежавацца набыцьцём уплываў сярод інтэлігенцыі і заснаваньнем мясцовых правінцыйных камітэтаў з мэтаю пашырэньня сьвядомасьці ў народзе.

Гэта былі межы, за якія праца беларускіх эсэраў у той час ня выйшла.

Разьдзел XIV

Адступленьне немцаў зь Беларусі. IV Устаўная грамата (Рады Беларускіх Народных міністраў) ад 29.XI.1918 г. Уцёкі Рады міністраў у Вільню, Горадню і Прагу Чэскую. V Устаўная грамата ад 8.XII.1918 г.

У лістападзе 1918 г. пасьля паразаў на заходнім фронце ў Нямеччыне выбухнула рэвалюцыя. Акупацыйная нямецкая армія на Беларусі, стварыўшы на расейскі ўзор уласныя саветы, сьпешна вярталася на сваю радзіму. Вызваленыя немцамі тэрыторыі пачалі займаць бальшавікі.

Рада Беларускай Рэспублікі разам з Радай Народных міністраў прызнала гэты момант адпаведным для ўзяцьця ўлады ў краі ў свае рукі. Ня маючы ніякіх сілаў для стрыманьня бальшавікоў, якія наступалі сьледам за адступаўшымі нямецкімі войскамі, яна выдала IV Устаўную грамату наступнага зьместу:

Ад Рады Народных міністраў.

Рада Беларускай Народнай Рэспублікі, атрымаўшая свае паўнамоцтвы ад Беларускага Народу на Ўсебеларускім Зьезьдзе, у граматах з 9 і 25 марца 1918 году апавесьціла,

---

[148] Краскоўскі Іван (1880—1955) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч, пэдагог. У 1918 г. уваходзіў у склад ураду Украінскай Народнай Рэспублікі. У 1920 г. старшыня БНК у Вільні. З 1922 г. дырэктар Дзьвінскай беларускай гімназіі ў Латвіі. З 1925 г. у Менску. Арыштаваны і высланы. Пасьля вайны жыў у Чэхаславаччыне.

што ўся ўласьць на Беларускай зямлі пераходзіць у рукі народу. Зямля, лясы і прыроднае багацьце краю былі аб'яўлены народным меньнем.

Усьлед за гэтым Рада прыступіла да будаваньня незалежнай Беларускай Дзяржавы на асновах, устаноўленых Устаўной Граматай з 25 марца г. г.

Нямецкая акупацыя прыпыніла гэту работу і зрабіла немагчымай передачу ўласьці ў рукі народу і разьвязку зямельнага пытаньня на справядлівых асновах.

Цяпер, калі Народ Нямецкі завёў новы лад на сваёй зямлі, і акупацыйныя войскі пакідаюць наш край, — настаў мамэнт, каб Народ Беларускі, сотні гадоў пакутаваўшы ў чужацкай няволі, стаўся поўным гаспадаром на сваей вольнай і незалежнай зямлі.

Беларускі Ўрад, зложаны з прадстаўнікоў усіх беларускіх сацыялістычных партыяў і ўпаўнамочаны Радай Беларускай Народнай Рэспублікі, кліча Народ Беларускі выкарыстаць гэты асабліва мамэнт — мамэнт зьніштажэньня старога ладу вольнымі народамі.

Няхай усе грамадзяне Беларусі гуртуюцца навакол Рады Беларускай Народнай Рэспублікі і Беларускага Ўраду і твораць на ўсёй Беларусі свае валасныя, павятовыя і мястовыя Беларускія Рады, каб арганізованы народ запраўды мог узяць у свае рукі ўласьць у сваёй старонцы.

Цьвёрда стоячы на грунце здабыткаў рэвалюцыі, Беларускі Ўрад усімі сіламі будзе паддзержываць на нашай зямлі лад, кіруючыся да таго, каб згодна з законамі, выдаванымі правадаўчымі ўстановамі Беларускай Народнай Рэспублікі, глаўнае багацьце народу — лясныя абшары — перайшлі на ўласнасьць краю, каб тыя, хто сваёй працай на ральлі корміць увесь край, былі справядліва надзелены зямлёй, каб узмацавалася наша незалежная Беларуская Рэспубліка, і каб чужыя нам людзі ізноў не запанавалі над намі.

Беларускі Ўрад будзе рупіцца перш за ўсё аб тое, каб чым хутчэй сабраўся Ўстаноўчы Сойм Беларусі і каб чым хутчэй наш народ сам завёў на сваёй зямлі праўдзівую волю для ўсіх яе грамадзян.

Рада Народных міністраў Беларускай Народнай Рэспублікі[149].

Значная частка Рады Рэспублікі разам з Радай міністраў падрыхтавалася да ўцёкаў у Вільню. Пасьля зыходу немцаў і заняцьця тэрыторыі Беларусі бальшавікамі Рада выдала таксама адозву да дэмакратыі ўсяго сьвету, пратэстуючы супраць бальшавіцкага ўварваньня.

З гэтай адозвай была высланая дэлегацыя ў Бэрлін, Парыж, Бэрн, Варшаву і ў Вільню, да Літоўскай Тарыбы.

Ад'яжджаючы ў Вільню, Беларуская Рада і Рада міністраў выдалі наступную V Устаўную Грамату:

Народзе Беларускі і ўсе народы Беларускай зямлі!

Слухай голасу тваіх прадстаўнікоў, што працуюць тваім іменем і дзеля твайго шчасьця.

Шмат сотняў гадоў панавалі на Беларусі чужынцы, а працоўны народ наш гібеў у зьдзеку, няволі і цемнаце. Бесканечныя войны палівалі нашую старонку рэкамі крыві,

149 Беларускі тэкст граматы падаецца згодна з выданьнем: Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 1. Вільня — Нью-Ёрк — Менск — Прага, 1998. С. 308—309.

а звадкі між народамі і верамі ў самой Беларусі атручвалі дух народны, зьнішчалі ўсе здабыткі культуры і не давалі тварыцца новым. Аж зразумелі ўрэшце лепшыя сыны Беларусі, што прычына ўсіх няшчасьцяў — гэта палітычны заняпад народу Беларускага, яго няволя і пакора, і прагалосілі яны на ўсю Беларусь, што павінен устаць Беларускі народ, скінуць путы няволі і з парабка гаспадаром зрабіцца на сваёй зямлі.
Разыйшоўся голас гэты па Беларусі і абудзіўся Народ. І на вялікі ўсенародны сход, які адбыўся ў сьнежні месяцы 1917 г. у Менску і называецца Ўсебеларускім Зьездам, прыслаў Народ Беларускі каля дзьвёх тысяч чалавек сваіх лепшых прадстаўнікоў з усіх частак, усіх валасьцей, усіх закуткаў Беларускай Зямлі. Не збаяўшыся цёмных сілаў, што тады панавалі на Беларусі, перад наведзенымі кулямётамі і навіслымі штыкамі сказаў Зьезд волю Народу Беларускага аб яго будучыні. Народ Беларускі выракаецца сваіх няпрошаных апекуноў. Ён устанаўляе на сваёй зямлі Дэмакратычную Рэспубліку і хоча прамаўляць на сусьветным міравым кангрэсе вуснамі сваіх уласных прадстаўнікоў. Ён творыць войска для абароны свайго права і даручае ўладу ў Беларусі выбранай на зьезьдзе Радзе і яе Спаўняючаму Камітэту.
Паны камісары разагналі Ўсебеларускі Зьезд і шукалі спосабу зьнішчыць Раду Зьезду. Ды не ўдалося гэта ім. Пасьля іхняга ўцёку зь Менску ўлада перайшла да Спаўняючага Камітэту Рады Зьезду і той стварыў тады першае Міністэрства Беларускае — Народны Сакратарыят, а так сама пачаў тварыць беларускае Народнае войска.
Пасьля вякоў няволі ізноў запанаваў на сваёй зямлі Беларускі Народ. Але нядоўгае было гэтае панаваньне. Цераз тры дні прыйшлі ў Менск войскі нямецкага імпэратара. Яны гвалтам адабралі ад Народнага Сакратарыяту ўладу і спынілі яго работу. Патаемна мусіў пасьля таго зьбірацца Беларускі Ўрад, хаваючыся ад нямецкіх жандармаў, але ні на мінуту не забываўся ён аб вялікіх абавязках, на яго народам узложаных. 9 сакавіка 1918 г. Спаўняючы Камітэт Рады Зьезду выдаў Устаўную Грамату, якая тлумачыла тыя правы працоўнага народу, што выдаў Усебеларускі Зьезд. А 25 сакавіка ён, злучыўшыся з прадстаўнікамі Земстваў і Гарадоў і ўтварыўшы разам Раду Беларускай Народнай Рэспублікі, абвесьціў Беларусь незалежнай і вольнай Дзяржаваю, каб не дазволіць далей чужынцам камандаваць Беларускім Народам, разрываць яго на часткі, ды гандляваць Беларусьсю на сусьветным рынку. Так былі скінуты зь Беларускага Народу апошнія путы няволі, якія ціснулі яго празь вякі.
Ішоў час, але не зьмяншаўся ўціск нямецкага імпэратарскага Ўраду. З усяго краю надыходзілі да Рады Беларускай Народнай Рэспублікі скаргі і пратэсты проці гэтага ўціску, а Рада нічога не магла зрабіць, бо яшчэ не пасьпеў сабраць Беларускі Народ сілы свае і моцным плячом падперці сваю Раду. Ня маючы сілы, Рада Рэспублікі надзеялася хоць сваёю пакораю зьмякчыць цяжкае палажэньне Беларусі. Яна некалькі разоў зьвярталася да нямецкага ўраду, просячы, каб той прызнаў Беларускі Народ вольным і незалежным і даў яму можнасьць самому ўпраўляць сваёю зямлёю. Нямецкі ўрад кожны раз адказваў адмоўна.
Тым часам у Нямеччыне сталася рэвалюцыя, і нямецкае войска ня хоча больш аставацца ў нашай зямлі, зь якой гэтак несправядліва зрабіў яго даўнейшы імпэратарскі ўрад. Беларусь ізноў астаецца вольнаю і яе ўрад мае абвесьціць выбары да Беларускага Ўстаноўчага Сойму, які сваім голасам умацуе правы народу і ўстановіць дзяржаўны лад Беларусі. Але хоць шмат зьмяніла рэвалюцыя, ды не зьмяніла яна нешчасьлівай долі Беларускай. Ня хочуць панаехаўшыя ў наш край чужынцы выпускаць са сваіх

рук лейцаў, у якіх трымалі дагэтуль Беларускі Народ. У Менску, у Кіеве разам з нашымі адступнікамі яны твораць фальшывыя ўрады і крычаць аб сваім праве на панаваньне над Беларускім Народам, аб тым, што Беларусь ніяк ня можа быць вольная, а павінна канешне ісьці зноў у ярмо. Пры гэтым яны не шкадуюць выдумак, каб ачарніць Раду Рэспублікі і словамі сваімі апаганіць яе працу[150]. Уся мэта гэтых людзей пасварыць беларусаў між сабою, а пасьля, абясьсіліўшы іх, аддаць у даўнейшую няволю, пад панаваньне новага цара і яго чыноўнікаў.

Рада Рэспублікі аднак верыць у сьветлы і здаровы розум народу Беларускага і ўсіх дэмакратычных народаў Беларусі, якія не дадуць сябе ашукаць хітрым ворагам Рэспублікі. Яна вядзе далей сваю працу, а для спаўненьня сваіх загадаў, яна ўстанавіла новы склад Рады Беларускіх Народных міністраў, які павінен вывесьці Беларусь на сьветлы лепшы шлях, абараніць праўдзівую яе незалежнасьць і даць працоўнаму малазямельнаму народу зямлю, а работнікам дагаднейшыя варункі працы і склікаць Устаноўчы Сойм Беларускай Народнай Рэспублікі.

Перад сьвітаньнем новага дня, які суліць нашай Бацькаўшчыне культурны росквіт і дзяржаўную незалежнасьць, павінны абудзіцца ўсе жывыя дэмакратычныя сілы Беларусі. Усе, хто хоча бачыць сваю многапакутную Бацькаўшчыну — Беларусь вольнай, багатай і шчасьлівай, усе хто хоча, каб працоўны народ Беларусі ня знаў больш зьдзеку над сабою і няволі, няхай усюды злучаюць свае сілы, ствараючы на мяйсцох Беларускія Рады, і зьвязуючы іх з Радаю Рэспублікі. Толькі ім, гэтым арганізацыям працоўнага Народу Беларусі, належыць цяпер, да сазыву Ўстаноўчага Сойму ўлада на мяйсцох, а ня Земству, не чыноўнікам, не ўсякім самазванцам і чужынцам. Толькі на іх павінен апірацца Беларускі Народны Ўрад у сваёй чыннасьці. Сам народ, абуджаны рэвалюцыяй, няхай бароніць сваю волю і незалежнасьць, права на сваю родную зямлю і мейсца на сьвеце сярод усіх Народаў.

Чувайце грамадзяне Беларускай Народнай Рэспублікі! Надыходзе гадзіна апошняга суду над народамі. Няхай жа не пагасьне ў сэрцах вашых жывы агонь замілаваньня да волі і агульна грамадзянскага шчасьця.

Няхай жыве незалежная Беларуская Народная Рэспубліка!

Няхай жыве працоўны народ Беларусі і салідарнасьць вольных народаў!

Няхай растуць Беларускія сялянскія і работніцкія Рады па ўсёй Беларусі!

Менск, 8.XII.1918 г.

«Рада Беларускай Народнай Рэспублікі»[151].

Мэтай гэтай адозвы, у шмат якіх месцах нязгоднай з праўдай, павінна было быць пастаўленьне бальшавікоў перад зьдзейсьненым фактам увядзеньня на Беларусі саветаў у выглядзе беларускіх сялянскіх і рабочых радаў.

---

[150] Тут галоўным чынам маюцца на ўвазе тыя інтрыгі супраць прадстаўнікоў ураду БНР, у першую чаргу супраць Аляксандра Цвікевіча, якія пачынаў весьці у той час у Кіеве Аляксандар Бахановіч. Трохі пазьней гэты дзяяч перабярэцца ў Адэсу і там паспрабуе незаконна абвясьціць сябе «прэзыдэнтам Беларускай Рэспублікі».

[151] Беларускі тэкст граматы падаецца згодна з выданьнем: История Беларуси в документах и материалах / Авт.-сост. И. Н. Кузнецов, В. Г. Мазец. Минск, 2000. С. 320—323.

Пасьля выданьня «V Устаўной Граматы» частка беларускага ўраду выехала ў Вільню, пра што было заяўлена публічна. Па меры пасоўваньня бальшавікоў на захад беларускі ўрад пераехаў зь Вільні ў Горадню і, нарэшце, у Прагу Чэскую[152].

Ня могучы выконваць сваіх абавязкаў, беларускі ўрад намагаўся разгарнуць пэўную прапаганду за мяжой з мэтай зацікаўленьня заходнеэўрапейскай грамадзкай думкі беларускімі справамі.

Гэтыя намаганьні мелі за мэту прызнаньне вялікімі дзяржавамі правоў беларусаў на самастойнае дзяржаўнае жыцьцё. Луцкевіч у якасьці старшыні народных міністраў езьдзіў у Парыж і падаў мірнай канфэрэнцыі, якая тады адбывалася там, мэмарандум у беларускай справе.

Беларусы намагаліся разгарнуць агітацыю і ў іншых эўрапейскіх сталіцах, абапіраючыся галоўным чынам на Бэрлін, ня маючы, аднак, ні адпаведных сувязяў на міжнародным узроўні, ні сродкаў на прапаганду. Таму яны і не маглі разьвіць вельмі энэргічнай кампаніі.

Акрамя гэтага, ад імя Беларусі часта выступалі расейскія элемэнты, што толькі шкодзіла беларускай кампаніі.

Разьдзел XV

Заняцьце Менску бальшавікамі. Пазыцыя беларускіх эсэраў. Абвяшчэньне Савецкай Беларусі. Урад Жылуновіча. Далейшае прасоўваньне савецкай арміі на захад. Арганізацыя камуністычнага ладу на Беларусі. Маніфэст ад 2.I.1919 г. Аб'яднаньне Беларускай і Літоўскай рэспублік. Савецкая зямельная рэформа

9.XII.1918 г. бальшавікі занялі Менск.

Першым крокам камісараў было абвяшчэньне аб адхіленьні ад улады беларускага ўраду памешчыкаў — Беларускай Рады. Сябры беларускага ўраду, а таксама Рады Рэспублікі, былі абвешчаныя ворагамі рэвалюцыі, пастаўленыя па-за законам і падлягалі выдачы ў рукі савецкіх уладаў. Акрамя таго, бальшавікі ўсюды пачалі ствараць органы савецкай улады.

Лявіца Рады Рэспублікі і ўраду Луцкевіча, а таксама беларускія эсэры ня выехалі зь Менску.

---

[152] У Горадню ўрад БНР перабраўся ў канцы сьнежня 1918 г. і знаходзіўся там да сакавіка 1919 г. Пасьля ён на кароткі час вярнуўся ў Менск, дзе ў сьнежні 1919 г. раскалоўся з утварэньнем Беларускай Найвышэйшай Рады. Пасьля гэтага старшыня ўраду БНР В. Ластоўскі выехаў на нейкі час у Рыгу, адкуль пераехаў у Коўна. Толькі ў 1923 г. урад БНР афіцыйна пераехаў у Прагу.

Некаторыя сябры Рады і ўраду былі дэманстрацыйна арыштаваныя, але ўжо назаўтра выпушчаныя на волю. Да іх належалі: Серада (былы старшыня Ўсебеларускага зьезду і былы старшыня Народнага Сакратарыяту), Мамонька, Бадунова, Вацлаў Іваноўскі (міністар асьветы ў кабінеце Луцкевіча) і Трэпка.

12.XII. (па старым стылі) 1918 г. у Смаленску была ўрачыста абвешчаная Савецкая Сацыялістычная Беларуская Рэспубліка[153]. Быў сфармаваны ўрад, праўда, толькі часовы, які пратрымаўся ўсяго да 27.II.1919 г., у наступным складзе:

1) Жылуновіч — старшыня народных камісараў,
2) Чарвякоў — камісар асьветы,
3) Дыла — камісар працы,
4) Чарнушэвіч[154] — камісар сацыяльнага забесьпячэньня,
5) Фальскі[155] — камісар замежных спраў,
6) Шантыр Фабіян — камісар нацыянальных спраў,
7) Пузыроў[156] — камісар аховы здароўя,
8) Квачанюк[157] — камісар юстыцыі.

Вышэйзгаданыя сябры ўраду былі камуністамі-беларусамі. Акрамя іх, ва ўрад уваходзілі наступныя расейскія камуністы:

9) Мясьнікоў — камісар вайсковых спраў,
10) Рэйнгольд[158] — камісар фінансаў,
11) Новіч Коля[159] — камісар харчовага забесьпячэньня,

---

[153] Тут у тэксьце відавочная памылка. Рашэньне аб стварэньні Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі Беларусь было прынята 31 сьнежня 1918 г., а адпаведны маніфэст быў выдадзены 1 студзеня 1919 г. Увогуле карыстаньне старым стылем у дачыненьні да канца 1918 — пачатку 1919 гг., як гэта робіць у гэтым выпадку аўтар «Кароткага нарысу…», неапраўдана — да гэтага часу дзеяньне юліянскага календара на тэрыторыі Расеі было ўжо адменена бальшавікамі.

[154] Чарнушэвіч Зьміцер (1882—1938) — беларускі палітычны і дзяржаўны дзяяч. У 1917—1918 гг. дзейнічаў на Случчыне, пасьля ў Маскве, працаваў памочнікам загадчыка Белнацкаму. У студзені 1919 г. стаў камісарам сацыяльнага забесьпячэньня ССРБ, пасьля — Літбел.

[155] Фальскі Усевалад (1886—?) — беларускі палітычны і культурны дзяяч. Адзін са стваральнікаў беларускага прафэсійнага тэатру. Сябра Беларускай сацыяльна-дэмакратычнай рабочай партыі. У Часовым рабоча-сялянскім урадзе ССРБ быў камісарам замежных спраў. Пасьля некалькі разоў арыштоўваўся бальшавіцкімі ўладамі, апошні раз у верасьні 1921 г., калі быў прысуджаны да расстрэлу, замененага на 5 гадоў турмы.

[156] Пузыроў Ларывон (1894—?) — беларускі палітычны і дзяржаўны дзяяч. У кастрычніку 1917 г. стаў старшынём Савету рабочых і салдацкіх дэпутатаў г. Вілейкі. У студзені 1919 г. узначаліў камісарыят аховы здароўя ССРБ, зь лютага — Літбелу.

[157] Квачанюк Аляксандар — беларускі палітычны дзяяч, у сьнежні 1918 г. знаходзіўся ў распараджэньні менскай беларускай сэкцыі РКП(б). У студзені 1919 г. стаў камісарам юстыцыі Часовага сялянска-рабочага ўраду БССР. У лютым 1919 г. камандзіраваны ЦБ КП(б)Б для пастаноўкі савецкай і партыйнай працы ў Рэчыцкі павет. Далейшы лёс невядомы.

[158] Рэйнгольд Ісак (1897—1936) — савецкі партыйны і дзяржаўны дзяяч. У 1917—1919 гг. быў народным камісарам фінансаў Заходняй вобласьці і фронту, ССРБ, Літбел.

[159] Так у тэксьце. На самай справе камісарам харчаваньня ў першым урадзе ССРБ быў Калмановіч (Кальмановіч) Майсей (1882—1937).

12) Пікель[160] — камісар народнай гаспадаркі,
13) Андрэеў[161] — камісар сельскай гаспадаркі,
14) Іванцоў[162] — камісар унутраных спраў,
15) Савіцкі[163] — камісар камунікацыяў,
16) Разэнталь[164] — камісар поштаў і тэлеграфаў,
17) Яркін[165] — камісар надзвычайкі,
18) Берсан — камісар дзяржаўнага кантролю,
19) Найдзянкоў[166] — камісар па справах бежанцаў.

Дзякуючы такому падзелу функцыяў беларусы ў гэтым урадзе былі ў меншасьці. Галоўнай асобай тут быў Мясьнікоў, камісар вайсковых спраў. Кіраваньне краем зьменена паводле маскоўскага ўзору, і ўся дзяржаўная незалежнасьць «Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі» была толькі фікцыяй.

Дзякуючы займаньню бальшавікамі тэрыторыяў, якія пакідалі немцы, хутка значная частка этнаграфічна беларускага абшару апынулася пад уладай Саветаў. З гэтых тэрыторыяў толькі частка складала т. зв. «Беларускую Савецкую Сацыялістычную Рэспубліку», а менавіта: з 189 500 км^2 этнаграфічных беларускіх земляў урад Савецкай Беларусі меў пад сваёй уладай толькі 52 304 км^2 з 1 569 647 грамадзянамі.

Урад Жылуновіча выдаў 2.I.1919 г.[167] маніфэст, у якім паведаміў пра ўступленьне Беларусі ў фэдэрацыю вольных народаў Расеі, Латвіі, Літвы і Ўкраіны.

---

160 Пікель Рычард (1896—1936) — савецкі партыйны і дзяржаўны дзяяч, у 1917—1919 гг. старшыня Савету народнай гаспадаркі Заходняй камуны і ССРБ. У красавіку 1919 г. рэдагаваў газэту «Звезда».

161 Андрэеў Аляксандар (1892—1938) — савецкі партыйны і дзяржаўны дзяяч. У 1918 г. загадчык земаддзелу Аблвыканкамзаху. У студзені 1919 г. камісар земляробства у Часовым рабоча-сялянскім урадзе Беларусі.

162 Так у тэксьце. На самой справе маецца на ўвазе Іваноў Сямён (1880—1955) — савецкі дзяржаўны і гаспадарчы дзяяч. Зь лістапада 1917 па сьнежань 1918 г. старшыня Смаленскага губвыканкаму, аднachасова ўзначальваў губкам РКП(б). У студзені 1919 г. узначальваў Камісарыят унутраных спраў Часовага рабоча-сялянскага ўраду Беларусі. Зь лютага па чэрвень 1919 г. быў намесьнікам старшыні ЦВК Літбел.

163 Савіцкі Іван (1887—?) — савецкі дзяржаўны і гаспадарчы дзяяч. Насуперак цьверджаньням аўтараў «Кароткага нарыса…», ён беларускае паходжаньне, відаць, меў, бо нарадзіўся ў в. Козіна Быценскай воласьці Слонімскага павету Гарадзенскай губэрні ў сялянскай сям'і. У 1918—1920 гг. пачаргова быў камісарам шляхоў зносін Заходняй вобласьці, ССРБ, Літбел, Заходняга фронту.

164 Разэнталь Карл (1890—1983) — савецкі палітычны дзяяч, у 1917—1918 гг. старшыня Слуцкага савету рабочых і салдацкіх дэпутатаў. У студзені-жніўні 1919 г. узначальваў Камісарыяты поштаў і тэлеграфаў ССРБ і Літбел.

165 Яркін Віктар (1889 — 1937) — савецкі партыйны і дзяржаўны дзяяч. Дэлегат I зьезду КП(б)Б, сябра ЦБ. Са студзеня 1919 г. старшыня Надзвычайнай камісіі ССРБ. З сакавіка 1919 г. старшыня Менскага гарадзкога Савету рабочых і чырвонаармейскіх дэпутатаў.

166 Найдзянкоў Рыгор (1889—1919) — савецкі дзяржаўны і партыйны дзяяч. У 1918—1919 гг. старшыня Камісіі справах палонных і бежанцаў Заходняй вобласьці і ССРБ. Арыштаваны 23 траўня 1919 г. за падман партыі і злоўжываньне паўнамоцтвамі. Расстраляны.

167 На самай справе маніфэст быў выдадзены 1 студзеня 1919 г.

У гэтым маніфэсьце, сярод іншага, паведамлялася:

> …Паміж працоўнымі народамі Расеі, Літвы, Украіны і Латвіі ад сягоньняшняга дня становіцеся і вы вольнымі і поўнапраўнымі гаспадарамі вольнай незалежнай Беларускай Сацыялістскай Рэспублікі! Ад сёньняга дня Беларусь — Савецкая Рэспубліка — становіцца Рэспублікай працоўнага народу рабочых, сялянскае беднаты і чырвонаармейцаў Беларусі![168]

Акрамя гэтага, маніфэст заклікаў да барацьбы з палякамі як ворагамі рэвалюцыі і беларускага народу, а таксама абвяшчаў незаконнымі Беларускую Раду і створаны ёю ўрад.

Пасоўваючыся на захад, бальшавіцкія войскі ноччу з 5 на 6 студзеня 1919 г. занялі Вільню, затым Ліду і накіраваліся на Горадню.

Пасьля заняцьця Вільні бальшавікі стварылі Літоўскую Савецкую Рэспубліку на чале зь Міцкевічам-Капсукасам[169].

Пасьля абвяшчэньня пастановы аб незалежнасьці Беларусі быў зьліквідаваны створаны ў Маскве ў 1917 г. пасьля І Усебеларускага зьезду ў Менску т. зв. «Беларускі нацыянальны камісарыят»[170]. Замест яго быў створаны «Беларускі пададдзел нацыянальных меншасьцяў пры Камісарыяце народнай асьветы» ў Маскве. Гэты пададдзел займаўся амаль выключна рээвакуацыяй беларускіх школаў.

Пасьля ўтварэньня Літоўскай Рэспублікі пачаліся перамовы з мэтаю аб'яднаньня дзьвюх рэспублік.

27 лютага 1919 г. Літоўская і Беларуская Савецкія Рэспублікі канчаткова аб'ядналіся, прычым да РСФСР была далучаная ўсходняя частка былой Беларускай Рэспублікі, а менавіта Віцебская, Магілёўская губэрні і г. д.

Новая адзінка, сфэдэраваная з Савецкай Расеяй, мела назву «Сацыялістычная Рэспубліка Саветаў Літвы і Беларусі» (скарочана «Літбелрэспубліка»). Пэрыяд яе існаваньня працягваўся да 19 красавіка 1919 г., г. зн. да заняцьця Вільні польскімі войскамі, і называўся «Літбеларускай эрай».

На працягу гэтага даволі кароткага пэрыяду часу камуністы прыступілі да арганізацыі на Беларусі бальшавіцкай улады.

Былі ўтвораныя «валасныя саветы», укаранялася нянавісьць паміж сялянамі і «панамі». Праз прыпамінаньне ранейшых крыўдаў у сялянскіх

---

168 Беларускі тэкст цытаты з маніфэсту даецца паводле выданьня: 1 января 1919 года: Временное рабоче-крестьянское советское правительство Белоруссии: документы и материалы / Сост. В. Д. Селеменев (рук.) и др.; науч. ред. М. Ф. Шумейко, Минск, 2005. С. 14.

169 Міцкевіч (Міцкявічус)-Капсукас Вінцас (Вінцэнт) (1880—1935) — адзін з арганізатараў Камуністычнай партыі Літвы, дзяяч міжнароднага камуністычнага руху. У лютым 1919 г. быў абраны старшынём СНК Літоўска-Беларускай ССР. З канца 1921 г. на партыйнай працы ў Маскве, быў адным з кіраўнікоў Камінтэрну.

170 Насамрэч Беларускі нацыянальны камісарыят (Белнацкам) быў створаны ў Петраградзе дэкрэтам СНК РСФСР 31 студзеня 1918 г. З сакавіка 1918 г. працаваў у Маскве на правах аддзелу наркамату па справах нацыянальнасьцяў пры ўрадзе РСФСР. Меў аддзяленьні ў Петраградзе, Смаленску, Віцебску, Саратаве. Ліквідаваны ў 1919 г.

масах узбуджалася жаданьне помсты і адплаты. Пад уплывам умелай агітацыі, якая змагла выкарыстаць зямельны голад сярод сялянства і яго галечу, запалалі панскія двары, палілася панская кроў, пайшлі з дымам стагодзьдзямі зьбіраныя помнікі польскай культуры і мастацтва.

Польскія памешчыкі мусілі ўцякаць у Польшчу, бо бальшавікі загадвалі ўсіх буйных землеўладальнікаў забіваць разам зь сем'ямі. Гэта рабілася для таго, каб не было нашчадкаў, якія ў выпадку нейкіх зьменаў маглі б успомніць пра захопленую зямлю.

Бальшавікі выдалі дэкрэт, згодна зь якім землі «паноў» былі нацыяналізаваныя, кіраваньне ж імі аддадзена мясцовым валасным і фальваркавым «саветам». Было інвэнтарызавана ўсё, што не было спалена ці разрабавана.

Бальшавікі не праводзілі падзелу зямлі паміж сялянамі, як таго сяляне хацелі. У прынятых на карысьць дзяржавы зямельных маёнтках ствараліся т. зв. «камуністычныя ячэйкі», у якія ўцягваліся фальваркавыя парабкі. Задачай «ячэек» была супольная праца на вызначанай ім зямлі і супольнае спажываньне ўраджаю зь яе.

Сяляне не былі задаволеныя такой арганізацыяй. Кожны зь іх жадаў мець хоць бы кавалак зямлі для сябе. Адначасова з гэтым атрады чырвонагвардзейцаў усё часьцей наведвалі вёскі і засьценкі, рэквізуючы збожжа, сена, хлеб, мяса, коней, вазы, даматканае палатно і г. д.

Штодзённая рэчаіснасьць не спаўняла мараў. Падзел зямлі, які быў найбольшай спакусай для сялянства і асновай, на якую з самага пачатку абапёрся беларускі рух, не надыходзіў. Усё гэта ў сукупнасьці пачало ацьвяражаць дагэтуль спачувальнае бальшавікам сялянства.

Разьдзел XVI

Заняцьце Вільні і Менску польскімі войскамі. Адозва Галоўнакамандуючага польскага войска. Надзеі і настроі беларусаў. Галасы беларускай прэсы. Прывітаньне Начальніка Пілсудзкага ў Менску. Зьмена настрояў сярод беларусаў. Кіраваньне генэральнага камісара. Падаўленьне беларускага руху польскімі ўладамі. Асьветная палітыка на Белай Русі

Паход бальшавікоў на Захад сьледам за адыходзячымі нямецкімі войскамі атрымаў, аднак, супраціў з боку польскага войска. Супраціў гэты ўсё больш узмацняўся. Нарэшце 19 красавіка 1919 г. польскія войскі раптоўным і глыбокім выпадам занялі і здолелі ўтрымаць Вільню.

22.IV.1919 г. была абнародаваная наступная адозва Галоўнакамандуючага:

Ваш край ужо стокалькідзясят гадоў ня ведае свабоды, гнябёны варожым гвалтам расейскім, нямецкім, бальшавіцкім, — гвалтам, каторы, не пытаючыся насяленьня, накідаў чужацкія прымернікі паступкаў, зьвязываючы волю, часта ламаючы жыцьцё. Гэтакая безупынная няволя, добра вядомая і мне самому, як радзіўшамуся на гэтай нешчасьлівай зямельцы, павінна быць урэшце спынена і на гэтай быццам забытай праз Бога старонцы павінны запанаваць свабода ды правы свабоднай нічым незьвязанай гутаркі аб жаданьнях і патрэбах.

Польскае войска, каторае я з сабой прывёў, каб выкінуць гаспадараваньне гвалту і сілы, каб спыніць кіраваньне краем проціў волі жыхароў, гэтае войска нясе ўсім Вам свабоду.

Хачу Вам даць магчымасьць разьвязаць унутраныя нацыянальныя і рэлігійныя справы гэтак, як самі захочаце, без якога-небудзь гвалту або націску з боку Польшчы.

Дзеля гэтага, нягледзячы на тое, што на Вашай зямлі грымяць яшчэ гарматы ды льецца кроў, — ня ўводжу Ваенны загад, але цывільны, у каторы паклічу мясцовых людзей, сыноў гэтае зямлі.

Мэты гэтага Цывільнага Ўраду вось якія:

1) Дапамагчы жыхарам гутарыць аб сваім лёсе і сваіх патрэбах праз свабодна выбраных прадстаўнікоў. Выбары гэтыя будуць зроблены на аснове роўнага, тайнага, агульнага, простага, бяз розьніцы полу, галасаваньня.

2) Памагчы каму трэба жыўнасьцю, памагчы ў працы вытвараючай, абясьпечыць лад і супакой.

3) Заапекавацца ўсімі, бяз розьніцы веры і нацыянальнасьці.

На чале ўраду я паставіў Юра Асмалоўскага[171], да каторага проста, або праз людзей ім назначаных, зьвяртайцеся адкрыта і шчыра ў кожнай патрэбе і ў справах, каторыя ляжаць Вам на сэрцы і цікавяць Вас.

/—/ Я. Пілсудзкі

Вільня, 22 красавіка 1919 г.[172].

На беларускія эсэраўскія колы гэтая адозва не зрабіла ўражаньня. У колах жа, спрыяльных Польшчы, яна абудзіла вялікія надзеі. Былі спадзяваньні на канчатковае вырашэньне палітычнага лёсу Беларусі ў шчыльным саюзе з Польшчай.

Акрамя адозвы Начальніка Пілсудзкага таксама зьявіліся адозвы генэрала Рыдза-Сьміглага[173] ад 21.IV.1919 г. на чатырох мовах, камандуючага фронтам ген. Шаптыцкага[174] на беларускай і польскай мовах, вайсковыя загады і г. д.

---

171 Асмалоўскі (Osmołowski) Ежы Марцін (1874 — перад 1954) — польскі палітык, у 1919—1920 гг. генэральны камісар усходніх земляў.

172 Беларускі тэкст адозвы падаецца згодна з наступнай публікацыяй: Да насяленьня В. Кн. Беларуска-Літоўскага // Звон. 1919. 25 жніўня. № 1. С. 1—2.

173 Рыдз-Сьміглы (Rydz-Śmigły) Эдвард (1886—1941) — польскі вайсковы і палітычны дзяяч. У 1917 г. узначальваў Польскую вайсковую арганізацыю, у 1918 г. вайсковы міністар. У 1920 г. камандзір 2 арміі і Паўднёвага фронту. У 1935—1939 гг. фактычны дыктатар Польшчы.

174 Шаптыцкі (Szeptycki) Станіслаў Марыя (1867—1946) — польскі генэрал, у 1920 г. камандзір 1 і 4 арміі, а таксама Літоўска-Беларускага фронту.

Адозва генэрала Рыдза-Сьміглага, сярод іншага, казала:

> …Польскае войска ўвайшло ў Літву і ў Беларусь з мэтаю вызваленьня ўсяго насельніцтва гэтага краю з чужынскай няволі. Інтэрвэнцыя польскіх узброеных сілаў не перадвызначае палітычнага вырашэньня пытаньня беларуска-літоўскіх земляў. Мы далёкія ад усялякіх захопніцкіх намераў і гвалтоўнага навязваньня мясцоваму насельніцтву тых або іншых формаў дзяржаўнага палітычнага жыцьця. Будучыню гэтага краю вырашыць нічым не абмежаваная воля насельніцтва на аснове самавызначэньня.

У Загадзе № 2 сьцьвярджалася, што:

> …на абшарах, занятых польскімі войскамі, афіцыйнай мовай зьяўляецца польская мова. Урадавыя распараджэньні будуць выдавацца на польскай мове з адначасовым іх перакладам на беларускую мову. Насельніцтва падчас сваіх адносінаў з уладамі можа карыстацца разам з польскай і беларускай мовай.

На ўсходніх землях, якія адбіраліся ў бальшавікоў, была створаная «Цывільная ўправа ўсходніх земляў» на чале з п. Асмалоўскім. Мэты гэтай установы вызначаліся наступным чынам:

1) Палягчэньне насельніцтву выказваньня наконт свайго лёсу і патрэбаў праз свабодна выбраных прадстаўнікоў. Выбары гэтыя адбудуцца на падставе роўнага, тайнага, усеагульнага, непасрэднага і бяз розьніцы полу галасаваньня.

2) Прадастаўленьне маючым у гэтым патрэбу дапамогі ў здабыцьці харчаваньня, падтрымка вытворчай працы, забесьпячэньне парадку і спакою.

3) Ахоп апекай усіх, ня робячы розьніцы папрыкмеце веравызнаньня ці нацыянальнасьці.

Надзеі беларусаў узрасьлі пасьля заняцьця палякамі Менску 8 жніўня 1919 г. Ахопленае энтузіязмам пасьля адозвы Начальніка Пілсудзкага насельніцтва ў сваёй большасьці схільнае было лічыць заняцьце краю польскімі войскамі хутчэй як канчатковае і незваротнае ўключэньне ў Польшчу.

Адлюстраваньнем настрояў насельніцтва могуць служыць выняткі з артыкулаў беларускай прэсы.

«Звон»[175] ад 25.VIII. 1919 пісаў:

> Зьвяртаемся да польскай дэмакратыі з гэтакімі словамі: калісь, за часоў былога Вялікага Княства Беларуска-Літоўскага, нашы продкі памаглі вашым продкам збавіцца ад нямецкай крыжацкай навалы; калісь супольна мы бараніліся ад нашых ворагаў і былі дужыя і культурныя, але калі Польшча перастала паважаць нашы дзяржаўныя і культурна-нацыянальныя патрэбы, то гэта прывяло да згубы і даўгалетняга палону і нас і вас[176].

---

175 «Звон» — штодзённая беларуская палітычна-эканамічная і літаратурная газэта, якая выдавалася са жніўня да кастрычніка 1919 г. у Менску. Рэдактарам газэты была Ядвіга Луцэвіч.

176 Беларускі тэкст цытаты падаецца згодна з: Нашае заданьне // Звон. 1919. 25 жніўня. № 1. С. 1.

У «Звоне» ад 27.VIII.1919 г. мы знаходзім наступныя разважаньні:

Польшча павінна дапамагчы Беларусі. Павінна пасунуць свае войскі яшчэ далей на ўсход і адабраць ад бальшавікоў усходнюю Беларусь і злучыць яе ў адно цэлае. Беларусь мае права спадзявацца, што Польшча не забыла свайго даўнейшага саюзьніка і кампана. Стары друг лепш новых двух… Няўжо ж дзеля таго, што Беларусь так заняпала і абяднела і не бяз гістарычнай віны з боку Польшчы, дык яна ня мае права на братэрскую помач ад свайго вінавайцы ў гэты рашучы і адпаведны момант? Не, разам мы заняпалі, разам нам трэба і вясьці сваё адбудаваньне. Трэба рабіць да канца[177].

На 18 верасьня 1919 г. быў аб’яўлены прыезд Начальніка Пілсудзкага ў Менск. «Звон» ад 17.IX.1919 г. пісаў:

Гэтымі днямі прыязджае да Менску Начальнік Польскай Дзяржавы, Язэп Пілсудзкі. Гэта дзякуючы яму наш змучаны, абяздолены край збаўляецца ад крывавага панаваньня над намі маскоўцаў. Гэта ён зьвяртаўся да насяленьня Беларусі з адозваю, у каторай абвяшчаў, што нясе нам волю і збаўленьне ад векавой крыўды і няволі.
Прывет табе, Начальніку Польскай Дзяржавы, на тваей роднай зямельцы — Беларусі[178].

Дэлегацыя Беларускага нацыянальнага камітэту, які арганізаваўся ў Менску, у якую згадзіліся ўвайсьці нават беларускія «эсэры», вітала Начальніка Пілсудзкага ў залі Шляхецкага клюбу. Прадстаўнік Камітэту[179] сказаў:

Вітаю цябе, Начальніку, ад імені нашых беларускіх дэлегацыяў, прадстаўляючых тутака беларускае насяленьне. Выслаўляю гарачую падзяку за звальненьне Менску і Меншчыны ад новага цяжкага нападу маскоўскага імпэрыялізму, каторы на гэты раз прыбраўся ў бальшавіцкую вопратку.
Але плачуць яшчэ маткі ў Віцебску, стогнуць людзі ў Магілёве, маўчыць, бо забаронены, голас абімшэлых званіц Смаленска.
Верым і спадзяёмся, што разам з вольным Менскам, Вільняй і Горадняй вольнымі і шчасьлівымі будуць нашыя адвечныя астрогі на рубяжох Масквы — Віцебск і Магілёў, і стары Смаленск.
Гэтага мы спадзяемся, у гэта мы верым — а гэтымі верай і надзеяй абдараваў нас братні народ, каторага слаўнаму прадстаўніку гатовы мы сказаць на Меншчыне ня толькі нашае сягоньнешняе «дзякуй», але і заўсёды: «Здароў будзь, прыходзь да нас, госьцю мілы, суседзе дарагі»[180].

[177] Беларускі тэкст цытаты падаецца згодна з: Трэба рабіць да канца // Звон. 1919. 27 жніўня. № 2. С. 1.
[178] Беларускі тэкст цытаты падаецца згодна з: Прыезд у Менск Начальніка Польскай Дзяржавы // Звон. 1919. 17 верасьня. № 11. С. 1.
[179] Ад імя Часовага Беларускага нацыянальнага камітэту Ю. Пілсудзкага ў Менску вітаў Аляксандар Прушынскі (Алесь Гарун).
[180] Беларускі тэкст прамовы А. Прушынскага падаецца паводле публікацыі ў газэце «Звон» ад 1 кастрычніка 1919 г., № 17, с. 3.

З гэтай прамовы і з прыведзеных галасоў прэсы відаць, якія шырокія пляны строілі беларусы, якія надзеі віравалі ў беларускім грамадзтве. Пакуль у ім бралі верх палянафільскія настроі. Гэта, аднак, не пратрывала доўга.

Адносіны паміж мясцовым насельніцтвам і польскімі ўладамі паступова пачалі псавацца. На гэта паўплываў шэраг прычынаў, аднак найгалоўнейшай была бяздарнасьць нашых уладаў. Іх паводзіны, прыдатныя толькі для акупаванага краю, непрыманьне пад увагу настрояў і інтарэсаў беларускага насельніцтва, адсутнасьць рашучай і пасьлядоўнай нацыянальнай палітыкі і г. д. не маглі прынесьці пазытыўнага выніку.

Кіраваньне генэральнага камісара Асмалоўскага не атрымала сымпатыяў беларусаў. Перш за ўсё, амаль усе пасады занялі мясцовыя памешчыкі-палякі, якія часта злоўжывалі сваёй уладай і выкарыстоўвалі яе для расправы над сялянамі за зьнішчэньне сваёй маёмасьці падчас бальшавіцкай акупацыі. Такім чынам, сваімі паводзінамі яны часта дыскрэдытавалі польскую адміністрацыю.

На пасады павятовых камісараў (старостаў) прызначаліся пераважна мясцовыя памешчыкі. Яны выконвалі свае абавязкі з уласных маёнткаў, часта далёка ад сядзібы павятовай улады.

Войтамі ў гмінах прызначаліся толькі палякі і каталікі, часьцяком вельмі непапулярныя сярод насельніцтва.

У выніку савецкай зямельнай рэформы сяляне часта валодалі «панскай» зямлёй, цяпер жа мусілі яе — часта засеяную — пакідаць з-за вяртаньня законных уладальнікаў.

Войтаўскае самавольства таксама раздражняла мясцовае насельніцтва. Лёгка зразумець расчараваньне беларусаў, калі ўлічыць, што яны віталі ўваходзячыя польскія войскі як вызваліцеляў, але памыліліся ў сваіх спадзяваньнях.

Акрамя ўсяго гэтага, сялянам вельмі далася ў знакі падводная павіннасьць. Акрамя вазоў на вайсковыя мэты, якія рэквізавалі паасобныя атрады, кожны войт у гміне патрабаваў некалькі дармовых вазоў штодзень — на т. зв. стойкі, для карыстаньня паліцыі, жандармэрыі і г. д. Насельніцтва было даведзенае да галечы вайною і неаднаразовымі расейскімі і нямецкімі рэквізыцыямі. І сяляне, і коні былі патрэбныя для палявых работ, і без таго запозьненых. Лёгка сабе ўявіць горыч, якую адчувалі прызначаныя «на падводы», асабліва калі аказвалася, што яны былі лішнімі.

Беларусы праглі моцнай улады. Аднак легкадумства, самавольства, частыя злоўжываньні і нецярпімасьць чыноўнікаў, няздольных да зразуменьня інтарэсаў мясцовага насельніцтва, відавочна супярэчылі адозьве Галоўнакамандуючага, раздражнялі і выклікалі непрыязь да палякаў, якіх спачатку лічылі братамі і збаўцамі.

Польскае кіраваньне стала непапулярным ня толькі сярод народных масаў. Беларускую інтэлігенцыю злавала падаўленьне адміністрацыйнымі ўладамі нацыянальнага духу, які толькі адраджаўся. Чапляліся з пастаяннымі праверкамі і судамі да штодзённай беларускай газэты «Беларусь»[181], у Мен-

[181] «Беларусь» — штодзённая беларуская палітычна-эканамічная і літаратурная газэта, якая выдавалася з кастрычніка 1919 да ліпеня 1920 гг. у Менску. Пераемніца газэты «Звон». Рэдактарамі газэты пачаргова былі Ядвіга Луцэвіч, Язэп Лёсік, Кузьма Цярэшчанка.

ску не былі дазволеныя пастаноўкі п’есаў беларускіх пісьменьнікаў Янкі Купалы і Каганца і г. д.

Раскіданыя па Беларусі пляцоўкі «Стражы крэсовай»[182] і «Камітэту абароны крэсаў»[183] праводзілі залішне адкрытую прапаганду за далучэньне Беларусі да Польшчы. Занадта сьпешная і жорсткая рэвіндыкацыя каталіцкіх або нямецкіх касьцёлаў[184], якія часам больш за сто гадоў былі цэрм²і, выклікала раздражненьне і непрыязнасьць сярод праваслаўнай большасьці беларусаў.

Польская палітыка ў адносінах да насельніцтва на толькі што занятых тэрыторыях не была пасьлядоўнай і сплянаванай. З аднаго боку, заглушаліся праявы нацыянальнай сьвядомасьці, з другога ж — пасьля сустрэчы Паўла Алексюка і праф. Іваноўскага з маршалам Пілсудзкім[185] — дазволена стварэньне спачатку ў Вільні, а пасьля ў Менску «Беларускай вайсковай камісіі», мэтай якой павінна было стаць фармаваньне беларускага нацыянальнага войска пад польскім камандаваньнем для барацьбы з бальшавікамі.

Польскія ўлады намагаліся разьвіваць адукацыю. «Беларуская школьная рада»[186], створаная беларускімі дзеячамі, стварыла дзьве прыватныя гімназіі ў Вільні і Менску, а таксама некалькі дзясяткаў звычайных школаў. Аднак і ў галіне школьнай палітыкі не было пасьлядоўнасьці. У школах Менскай акругі польскія ўлады на працягу некалькіх месяцаў тры разы зьмянялі мову выкладаньня. Пачаткова дазволілі навучаць па-беларуску, потым загадалі па-расейску, і, нарэшце — па-польску.

Адозва Галоўнакамандуючага ад 22 красавіка 1919 г., якая абвясьціла, што польскае войска прынесла Беларусі волю, а пасьля заняцьце Менску, абудзілі вялікія надзеі на братнюю дапамогу Польшчы. Усе радаваліся вызваленьню з-пад бальшавіцкага ярма і верылі ў аб’яднаньне ўсіх беларускіх земляў пад польскай уладай.

---

182 Страж крэсова (Towarzystwo Straży Kresowej — Таварыства стражы крэсовай) — грамадзка-палітычная арганізацыя ў 1920-я гг., створаная з мэтай абароны польскіх інтарэсаў на т. зв. «усходніх крэсах». Ставіла сваёй мэтай адраджэньне польскага грамадзкага, палітычнага, гаспадарчага і культурнага жыцьця на тэрыторыі т. зв. «усходніх крэсаў» праз стварэньне на месцах польскіх грамадзка-гаспадарчых арганізацыяў. Падвяргалася вострай крытыцы з боку беларускіх нацыянальных арганізацыяў як сродак правядзеньня ўрадавай палітыкі палянізацыі.

183 Камітэт абароны крэсаў — арганізацыя, створаная ў Варшаве ў 1918 г. На чале яе стаяў князь Я. Сапега. Мела на мэце спрыяць уключэньню беларускіх земляў у склад польскай дзяржавы.

184 Рэвіндыкацыя (ад лац. re (паўторны) і vindicato (абарона, ахова)) — палітыка польскіх уладаў, скіраваная на вяртаньне Каталіцкаму касьцёлу культавых будынкаў, якія ў часы Расейскай імпэрыі былі ад яго адабраныя і перададзеныя Праваслаўнай царкве.

185 Дадатковых зьвестак пра сумесную сустрэчу гэтых двух дзеячоў зь Ю. Пілсудзкім выявіць не ўдалося, але абодва яны неаднаразова сустракаліся зь Пілсудзкім самастойна ці ў складзе розных дэлегацыяў.

186 Маецца на ўвазе Цэнтральная беларуская школьная рада (ЦБШР) — нацыянальная культурна-асьветная арганізацыя, якая была ўтвораная ў сьнежні 1919 г. у Менску і апекавалася беларускаю школьнаю справаю. Яе старшынём першапачаткова быў Сымон Рак-Міхайлоўскі. У міжваенны пэрыяд працягвала дзейнасьць у Вільні.

Аднак фактам зьяўляецца тое, што пачатковы энтузіязм прыгасаў, пераходзіў у непрыязь і нарэшце зноў ператварыўся ў нянавісьць да ўсяго польскага. Несумненна, той дысананс, які ўвайшоў у беларуска-польскія адносіны ў 1919—1920 гг., аказвае ўплыў і на сёньняшнія ўзаемныя стасункі. Ён зьяўляецца прычынай, што антыпольская агітацыя на тэрыторыях, прызнаных польскімі, і дзейнасьць падрыўных арганізацыяў знайшла тысячы прыхільнікаў. Антыпольскі настрой адпаведна зьяўляецца настроем большасьці беларускага насельніцтва.

Разьдзел XVII

Пазыцыя беларускіх эсэраў. Канфэрэнцыя ў Смаленску ў 1919 г. і эсэраўска-бальшавіцкае пагадненьне. Стаўленьне эсэраў да іншых арганізацыяў. Апанаваньне Беларускай вайсковай камісіі

Тым часам польскія войскі ў 1919 г. пасоўваліся далей на ўсход. Надзеі, абуджаныя адозвай Галоўнакамандуючага, не спаўняліся. На беларускіх тэрыторыях разбудоўвалася польская адміністрацыя, што прымалася большасьцю беларусаў з засьцярогай. Праўда, і ў гэты час беларускі рух меў сваю правіцу, па-згодніцку настроеную адносна Польшчы, але меў ён таксама і лявіцу, якая ўсё больш інтэнсіўна пачала дзейнічаць супраць Польшчы.

Актыўная апазыцыйная пазыцыя эсэраў праявілася ў тым, што яны пачалі выкарыстоўваць непрыязнасьць насельніцтва да Польшчы і паралізаваць працу беларускіх правых палянафільскіх і згодніцкіх партыяў. Пазбаўленыя матэрыяльных сродкаў і збройнай сілы, яны праз пасярэдніцтва Бадуновай, Трафімава, а таксама камуністаў Асьвяцімскага і Шантыра зьвярнуліся да бальшавікоў, бачачы ў іх сваіх паплечнікаў.

Восеньню 1919 г. у Смаленску адбылася сустрэча з бальшавікамі, у выніку чаго было заключана пагадненьне, пасьля падпісаньня якога эсэры атрымалі значныя грашовыя сродкі на антыпольскую дзейнасьць, стварэньне паўстанцкіх бандаў, літаратуру, выданьне праграмы партыі і г. д.

Смаленскае пагадненьне гучыць наступным чынам:

Пар. 1. «Беларуская партыя эсэраў (сацыялістаў-рэвалюцыянэраў)» павінна ісьці поруч з Расейскай камуністычнай партыяй.

Пар. 2. «Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянэраў» разам з Расейскай камуністычнай партыяй праводзіць барацьбу супраць усіх ворагаў ураду Саветаў.

Пар. 3. «Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянэраў» арганізуе паўстаньне ў тыле польскіх войскаў і агітуе сярод беларусаў за паўстаньне супраць Польшчы.
Пар. 4. «Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянэраў» ужывае ўсе сродкі, каб узяць у свае рукі «Беларускую вайсковую камісію» ў Менску, а ў выпадку, калі гэта ня ўдасца — справакуе яе.
Пар. 5. «Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянэраў» бярэ на сябе абавязак сачыць за ўсімі мясцовымі арганізацыямі, скіраванымі супраць савецкага ўраду і падачы яму пра іх пэўнай інфармацыі, у выпадку ж такой патрэбы прадпрымае ліквідацыю гэтых арганізацыяў.

Акрамя гэтага, бальшавікі гарантавалі эсэрам удзел у беларускім урадзе ў выпадку выгнаньня палякаў зь Беларусі.

Вышэйзгаданае пагадненьне з боку беларусаў падпісалі: Бадунова, Мамонька, Трафімаў, Асьвяцімскі і Шантыр.

Пасьля вяртаньня з канфэрэнцыі ў Смаленску беларускія эсэры правялі канфэрэнцыю ў Менску ў наступным складзе: 1) Бандарчык[187], 2) Баранаў, 3) Берднік[188], 4) Бадунова, 5) Буцько*, 6) Цьвікевіч, 7) Цыбульскі*, 8) Грыб, 9) Якубецкі, 10) Касьцяльніцкі, 11) Казёл*, 12) Ластоўскі, 13) Мамонька, 14) Мядзёлка, 15) Міхалевіч, 16) Асьвяцімскі, 17) Я. Пашкевіч, 18) М. Пашкевіч, 19) Русак, 20) Сыменка*, 21) Шантыр, 22) Шыла, 23) Цярэшчанка, 24) Трафімаў, 25) Усьціновіч*, 26) Заяц, 27) Жаўрыд, 28) Здановіч*, 29) Жылка і 30) прадстаўнік камуністаў Шоўкаў.

На канфэрэнцыі ў Менску было пададзена да ведама сябраў партыі беларускіх сацыялістаў-рэвалюцыянэраў пагадненьне, заключанае ў Смаленску. Была выбраная выканаўчая камісія, якая занялася ўвядзеньнем у жыцьцё паасобных пунктаў пагадненьня. Выканаўчая камісія наступным чынам правяла падзел працы паміж асобнымі сябрамі.

Даручана:

1) Якубецкаму — увайсьці ў Беларускую вайсковую камісію;

2) Асьвяцімскаму і Пракулевічу — пашырыць і ўзмоцніць антыпольскую агітацыю ў Слуцкім павеце;

---

[187] Бандарчык Хведар (1893 — пасьля 1931) — беларускі палітычны і вайсковы дзяяч, пэдагог. У 1917 г. штабс-капітан, служыў у батальёне папаўненьня 1 грэнадэрскай дывізіі. Уступіў у БСГ, быў сябрам Выканаўчага камітэту Цэнтральнай беларускай вайсковай рады, адзін з ініцыятараў стварэньня Беларускага настаўніцкага хаўрусу ў Менску. Уваходзіў у склад Беларускай вайсковай рады. Пасьля быў сябрам БПСР, уваходзіў у Часовы Беларускі нацыянальны камітэт у Менску, адзін з кіраўнікоў Цэнтральнага беларускага саюзу сельскай гаспадаркі. Браў удзел у антыпольскім падпольным руху. У 2-ой палове 1920-х гг. настаўнічаў на Ігуменшчыне, займаўся краязнаўствам. У 1930 г. праходзіў па справе «Саюзу вызваленьня Беларусі».

[188] Берднік Янка — беларускі дзяяч, сябра партыі сацыялістаў-рэвалюцыянэраў. У сярэдзіне 1920 г. арыштоўваўся польскімі ўладамі па абвінавачаньні ў супрацоўніцтве з бальшавікамі. У сьнежні 1920 г. быў удзельнікам зьезду партыі эсэраў у Менску, дзе ўзначальваў групу, якая выступала за ляяльныя адносіны да камуністаў.

3) Цярэшчанку і Трафімаву — сабраць павятовых агітатараў і запрапанаваць ім увайсьці ў кантакт з Аўсянікам[189] у БВК, а таксама з падпаручнікам польскага войска Ваявудзкім Сыльвэстрам[190];

4) Баранаву — арганізацыйную працу на Гарадзеншчыне;

5) Бадуновай, Грыбу і Мамоньцы — разагнаць Беларускую Раду. Аднак потым яе проста прызналі няіснай і выбралі сваю;

6) Пашкевічу — падабраць надзейных людзей сярод афіцэраў рэзэрву БВК;

7) Ластоўскаму і Цьвікевічу — падабраць міністраў і стварыць урад Беларускай Народнай Рэспублікі;

8) Бараноўскаму і Жаўрыду — арганізаваць баявыя дружыны ў Слуцкім павеце;

9) Бадуновай — правядзеньне агітацыі сярод выбраных пэўных афіцэраў з БВК;

10) Шылу — выклікаць раскол сярод сябраў Менскага мастацкага таварыства[191];

11) Берднiку — праводзіць выведку сярод афіцэраў БВК у кантакце са Здановічам;

12) Церахаву* — праводзіць агітацыю сярод менскай вучнёўскай групы;

13) Бандарчыку — езьдзіць у якасьці кур’ера з важнымі даручэньнямі ў Ваенны рэвалюцыйны савет Заходняга фронту ў Смаленску,

14) Козічу — купляць і захоўваць зброю і абмундзіраваньне.

Акрамя гэтага, астатнім было даручана дапамагаць згаданым сябрам партыі.

Пасьля акрэсьленьня праграмы працы канфэрэнцыя абвясьціла ліквідацыю Беларускай Рады ў Менску і стварэньне на яе месца новай Рады, у якую ўвайшлі: 1) Бадунова, 2) Берднік, 3) Цьвікевіч, 4) Грыб, 5) Якубецкі, 6) Козіч, 7) Ластоўскі, 8) Луцкевіч, 9) Мамонька, 10) Трафімаў і 11) Захарка.

Выконваючы падпісанае з бальшавікамі пагадненьне, беларускія эсэры пачалі ў Віленшчыне і Гарадзеншчыне моцную антыпольскую агітацыю. Яна

---

189 Аўсянік Антон (1888 — 1933?) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Сябра БСГ. У 1918 г. старшыня Беларускай рады ў Бабруйску, у 1918—1920 гг. сябра Рады БНР. Сябра шэрагу дэлегацыяў БНР на міжнародных перамовах. У 1919—1920 гг. намесьнік старшыні Беларускай вайсковай камісіі. У 1920—1921 гг. паўнамоцны прадстаўнік БНР у Літве. У 1922—1927 гг. пасол польскага сойму, да 1926 г. уваходзіў у Беларускі пасольскі клюб. Пасьля эміграваў у БССР.

190 Ваявудзкі (Wojewódzki) Сыльвэстар (1892 — 1938) — польскі грамадзка-палітычны дзяяч. Меў маёнтак на Лідчыне. У Першую ўсясьветную вайну ўдзельнічаў у польскіх легіёнах, сябра Польскай вайсковай арганізацыі. У 1918—1922 гг. штатны афіцэр II аддзелу Польскага генштабу. У 1922—1927 гг. пасол сойму Польшчы, выбраны са сьпісу Польскай народнай партыі «Вызваленьне». Адзін са стваральнікаў і лідэраў Незалежнай сялянскай партыі. З 1928 г. жыў у Гданьску. Удзельнік Эўрапейскага сялянскага кангрэсу 1930 г. у Бэрліне. З 1930 г. у Менску. У 1931 г. арыштаваны, у 1933 г. асуджаны на 10 гадоў лягераў. У 1936 г. праведзена дадатковае расьсьледаваньне. 25 красавіка 1938 г. асуджаны да ВМП. Расстраляны.

191 Відаць, тут маецца на ўвазе Таварыства працаўнікоў беларускага мастацтва, якое дзейнічала ў Менску ў 1919—1920 гг. Яго старшынём быў Міхась Чарот.

значна павялічыла колькасьць іх прыхільнікаў, бо незадавальненьне масаў польскім кіраваньнем усё больш узмацнялася.

Акрамя гэтага, з мэтай трыманьня ўсёй беларускай справы ў сваіх руках, беларускія эсэры ня толькі стварылі свае ўласныя арганізацыі, але імкнуліся і да апанаваньня іншых. У гэты час яны апанавалі «Беларускае таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны»[192], «Беларускія нацыянальныя камітэты» ў Вільні і Горадні[193], «Беларускія прытулкі» ў Вільні і Горадні[194], беларускія школы, Тав. «Беларускае мастацтва» і да т. п.

Згодна з пар. 4 пагадненьня з урадам Саветаў эсэры павінны былі апанаваць «Беларускую вайсковую камісію», арганізацыю, якая дапамагала вайсковым сілам Польшчы. Па нядоўгім часе ім удалося ўвесьці ва ўправу камісіі сваіх людзей, якімі, акрамя Якубецкага, былі: 1) Кушаль, 2) Рак-Міхайлоўскі, 3) Аўсянік, 4) Прушынскі, 5) Здановіч (камуніст). Акрамя гэтага, яны ўвялі савецкага рэзыдэнта-наглядчыка, якім быў палкоўнік Шоўкаў, адмыслова прысланы са Смаленску.

Дзякуючы гэтаму эсэры і камуністы сталі амаль што адзінымі кіраўнікамі гэтай найважнейшай справы — стварэньня беларускага войска. Выкарыстоўваючы свае ўплывы, яны не дапускалі ў беларускае войска афіцэраў, пра якіх было вядома, што яны — ворагі бальшавікоў. Не прымалі яны таксама былых афіцэраў арміяў Карнілава, Дутава, Калчака або Юдзеніча. Затое ахвотна прымалі і вэрбавалі былых афіцэраў і салдат савецкай арміі.

Апанаваўшы Беларускую вайсковую камісію, эсэры і камуністы пачалі выкарыстоўваць яе дзеля сваіх мэтаў. Агітацыйная праца па вёсках праводзілася наступным чынам:

Беларуская вайсковая камісія атрымлівала ў польскім камандаваньні пропускі для сваіх агентаў, якія ехалі на правінцыю нібыта для вэрбоўкі ахвотнікаў у беларускія атрады.

Камісія арганізавала адмысловыя курсы для агітатараў. На правінцыю пасылаліся толькі тыя, якія на іспыце здолелі паказаць поўнае разуменьне і пранікнёнасьць эсэраўскай праграмай. Да агентаў, якія ішлі на агітацыю, прамаўлялі Бадунова і Якубецкі, адзначаючы, што сваёй працай яны набліжаюць жаданы момант вызваленьня Беларусі ад польскай акупацыі.

Забясьпечаныя пропускамі эмісары ішлі ў народ, сеючы антыпольскую агітацыю і заклікаючы да ўзброеных выступленьняў. Яны таксама пранікалі ва ўжо створаныя Беларускай вайсковай камісіяй аддзелы і або перацягвалі іх на свой бок, або раскладалі, калі агітацыйная кампанія не

192 Беларускае таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны — дабрачынная арганізацыя, створаная для дапамогі ўцекачам Усясьветнай вайны. Дзейнічала ў 1915 — сярэдзіне 1920-х гг. у Вільні.

193 Беларускія нацыянальныя камітэты ў Вільні і Горадні — каардынацыйныя прадстаўнічыя органы беларускіх нацыянальна-дэмакратычных партыяў і арганізацыяў. Віленскі БНК дзейнічаў у 1921—1938 гг., Гарадзенскі — у 1918—1921 гг.

194 Адмысловыя беларускія прытулкі для дзяцей у Вільні і Горадні дзейнічалі з канца 1910-х і на працягу амаль што ўсіх 1920-х гг. У іх дзейнасьці бралі ўдзел многія вядомыя беларускія дзеячы.

карысталася посьпехам. Не спыняліся яны нават перад забойствамі найбольш устойлівых камандзіраў.

Апрача гэтага, эсэры пачалі фармаваць партызанскія атрады, якія ў выпадку пасьпяховага савецкага наступленьня павінны былі дапамагаць савецкім войскам, дзейнічаючы ў тылах польскіх войскаў і сеючы сярод іх замяшаньне і дэзарганізацыю. Хутка гэтая антыпольская кампанія пачала даваць плён. Насельніцтва спачатку нападала на паасобных жаўнераў, потым пачало нападаць на панскія двары. У адносінах паміж дваром і вёскай надалей узмацняліся недавер і нянавісьць.

Разьдзел XVIII

Скліканьне і раскол у Радзе Рэспублікі. Стварэньне ўраду Ластоўскага і антыпольскай Рады, а таксама Найвышэйшай Рады. Арышт Ластоўскага. Выезд яго пасьля вызваленьня ў Рыгу і Коўна. Адступленьне польскага войска

10 лістапада 1919 г. адбылося паседжаньне адноўленай Рады Беларускай Рэспублікі[195]. Адразу пасьля пачатку паседжаньня вымаляваўся раскол на правіцу, якая хацела супрацоўніцтва з Польшчай, і на лявіцу, якая выключала ўсялякі кампраміс і выразна была настроеная супраць Польшчы.

Прадстаўнікі згодніцкіх партыяў прапанавалі высланьне Радай прывітальнай тэлеграмы да Начальніка дзяржавы Юзэфа Пілсудзкага. Эсэры катэгарычна выказаліся супраць гэтай прапановы. Аказалася, што Рада няздольная ні на якія дзеяньні.

У выніку рознагалосьсяў паміж тагачасным прэм’ерам Падэрэўскім[196] і Луцкевічам ніякіх перамоваў з польскім урадам не адбылося.

12 сьнежня, г. зн. праз месяц пасьля першага сходу Рады, правая яе частка запрапанавала стварэньне «Дырэкторыі», складзенай зь некалькіх асобаў. Эсэры не пагадзіліся з гэтым праектам. 13 сьнежня эсэры, а таксама сацыялісты-фэдэралісты колькасьцю 50 чалавек прызналі сябе поўнай Радай і не дапусьцілі ў залю пасяджэньняў 37 чалавек згодніцкай меншасьці. Гэтая аднабаковая Рада пацьвердзіла сваю пастанову ад 25 сакавіка 1918 г., якая абвяшчала незалежнасьць Беларусі, ухваліла пратэст супраць польскай «акупацыі» і выбрала новы прэзыдыюм.

---

[195] Згаданае паседжаньне Рады Беларускай Народнай Рэспублікі адбылося 12 лістапада 1919 г.

[196] Падэрэўскі (Paderewski) Ігнацы Ян (1860—1941) — польскі піяніст і кампазытар, палітычны дзяяч. У студзені — лістападзе 1919 г. быў прэм’ер-міністрам і міністрам замежных справаў Польшчы, прадстаўляў Польшчу на Парыскай мірнай канфэрэнцыі.

Старшынём Рады Рэспублікі стаў праф. Пятро Крачэўскі, а старшынём Рады міністраў Вацлаў Ластоўскі.

Склад ураду Ластоўскага быў наступны:

Ластоўскі Вацлаў — старшыня Рады міністраў,
Вальковіч Аляксандар[197] — міністар фінансаў,
Краскоўскі — міністар асьветы,
Палкоўнік Езавітаў — міністар вайсковых спраў,
Грыб Тамаш — міністар унутраных спраў,
Цьвікевіч Аляксандар — міністар замежных спраў,
Жыдаховіч* — міністар нацыянальных меншасьцяў,
Кс. Станкевіч — міністар вызнаньняў[198].

Урад Ластоўскага меў наступных дыпляматычных прадстаўнікоў:

у Бэрліне: прадстаўнік — Бароўскі[199],
сакратар — Бандажэўскі*,
службовец — доктар Цьвікевіч Іван[200] (брат міністра);
у Празе Чэскай: прадстаўнік — Вяршынін[201],
сакратар — Станкевіч (брат ксяндза)[202];

---

[197] Вальковіч Аляксандар (1892—1937) — беларускі палітычны дзяяч, сябра БПСР. Быў прадстаўніком БНР пры ўрадзе Грузіі, народным сакратаром фінансаў БНР. Падчас польскай акупацыі Беларусі ў 1919—1920 гг. арыштаваны, уцёк за мяжу. У 1925 г. вярнуўся ў БССР, працаваў у Наркамаце фінансаў.

[198] «Кароткі нарыс...» зьяўляецца адзінай вядомай на сёньня крыніцай, дзе паведамляецца, што Адам Станкевіч займаў міністэрскую пасаду ва ўрадзе БНР у 1919 г. У іншых дакумэнтах такі міністэрскі партфэль увогуле ня згадваецца.

[199] Бароўскі Андрэй (1873—1945) — беларускі палітычны і грамадзкі дзяяч. Нарадзіўся ў Мітаве, затым жыў у Вільні. Учас рэвалюцыйных падзеяў 1905—1907 гг. уступіў у партыю эсэраў. Паводле непацьверджаных зьвестак, у гады Першай усясьветнай вайны знаходзіўся ва ўцякацтве на тэрыторыі Расеі. У 1918 г. вяртаецца ў Вільню, удзельнічае ў спэктаклях Беларускай драматычнай дружыны пад кіраўніцтвам Ф. Аляхновіча. У 1919 г. уступае ў БПСР, сябра Беларускага нацыянальнага камітэту ў Вільні, актыўна ўдзельнічае ў разьвіцьці беларускіх сельскагаспадарчых і спажывецкіх каапэратываў на Віленшчыне. Пасьля ўтварэньня Цэнтральнага беларускага саюзу сельскай гаспадаркі (Цэнтрбелсаюзу) зьяўляецца сябрам яго праўленьня і ўпаўнаважаным прадстаўніком па Віленскай акрузе. У красавіку 1920 г. накіроўваецца ў Бэрлін у якасьці гандлёвага экспэрта Надзвычайнай місіі БНР у Нямеччыне, у 1921—1925 гг. — яе кіраўнік. Пасьля 1925 г. адышоў ад беларускіх палітычных спраў, але застаўся жыць у Бэрліне. Аднавіў свае кантакты зь беларускімі нацыянальнымі арганізацыямі ў 2-й палове 1930-х гг. Летам 1940 г. быў адным з ініцыятараў стварэньня і кіраўніком Беларускага камітэту самапомачы. Пасьля пачатку вайны Нямеччыны з СССР працаваў у беларускім аддзеле германскай прэс-службы «Вінэта-10».

[200] Цьвікевіч Іван (1891—1938) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч, публіцыст і рэдактар. У 1921—1923 гг. працаваў у пасольстве РСФСР у Нямеччыне. У 1924 г. пераехаў у Менск.

[201] Вяршынін Мікола (1878—1934) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Удзельнік рэвалюцыі 1905—1907 гг., пасьля яе выехаў у эміграцыю у Аўстра-Вугоршчыну, жыў у Празе. З 1918 г. консул БНР у Чэхаславаччыне. Пасьля ліквідацыі ўраду БНР у 1925 г. узначальваў Беларускую грамаду ў Празе.

[202] Маецца на ўвазе Янка Станкевіч, які, паводле некаторых зьвестак, быў стрыечным братам ксяндза Адама Станкевіча.

у Канстантынопалі (а таксама ў Баўгарыі і Сэрбіі):
прадстаўнік — палкоўнік Ермачэнка[203].

Склад Рады Рэспублікі выглядаў наступным чынам:

Прэзыдыюм: 1) Старшыня Крачэўскі, 2) Бадунова, 3) Козіч, 4) Мамонька, 5) Захарка, акрамя гэтага: 6) Баранаў, 7) Буцько, 8) Гарэцкі, 9) Грыб, 10) Езавітаў, 11) Карабач, 12) Краскоўскі, 13) протаіерэй Карчынскі[204], 14) кс. Кухта[205], 15) Ліндэ*, 16) Паўліна Грыб-Мамонька* (жонка міністра — цяпер ужо памерла), 17) Міхалевіч, 18) Аўсянік, 19) Пракулевіч, 20) Родзевіч, 21) Гусак*, 22) Станкевіч, 23) кс. Станкевіч, 24) Шыла, 25) Тарашкевіч, 26) Вальковіч, 27) Валэйша, 28) Варонка.

У той самы час прыхільнікі «дырэкторыі» — згодніцкая частка Рады — засядалі пад кіраўніцтвам Лёсіка ў прыватным памяшканьні аднаго з радных. Вынікам гэтага паседжаньня стала стварэньне Найвышэйшай Рады, у якую ўвайшлі: 1) старшыня Іван Серада (С-Д), а таксама сябры: 2) кс. Абрантовіч, капэлян рэлігійнага саюзу «Хрысьціянская злучнасьць»[206], 3) Вацлаў Іваноўскі, рэдактар газэты «Беларусь», 4) Лёсік (левы С-Д), 5) Рак-Міхайлоўскі, 6) Смоліч (С-Д), 7) Цярэшчанка (правы С-Р) і 8) Уласаў (С-Д).

---

[203] Ермачэнка Іван (1894—1970) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. У грамадзянскую вайну ў Расеі быў ад'ютантам генэрала П. Урангеля. У 1921 г. прадстаўнік ураду БНР у Канстантынопалі і генэральны консул на Балканах, заснаваў консульскія аддзелы БНР у Югаславіі і Баўгарыі. У міжваенны пэрыяд жыў у Празе. Падчас Другой усясьветнай вайны ўзначальваў Беларускую народную самапомач.

[204] Карчынскі Іван (1864 — пасьля 1932) — беларускі грамадзка-палітычны і царкоўны дзяяч, праваслаўны сьвятар. З 1890 г. інспэктар царкоўна-прыходзкіх школаў Гарадзенскай праваслаўнай япархіі. З 1904 г. ключнік і протаярэй Барыса-Глебскага манастыра ў Горадні. Падчас Першай усясьветнай вайны ў эвакуацыі ў Маскве. У 1917 г. — сябра Саюзу беларускага праваслаўнага духавенства. Сябра Гарадзенскай управы і Гарадзенскага БНК. У красавіку 1919 г. кааптаваны ў склад літоўскай Тарыбы. У канцы 1919 г. уваходзіў у склад Рады БНР. У верасьні 1920 г. выступіў адным з ініцыятараў беларускага антыпольскага партызанскага руху ў шчыльнай сувязі зь Літвой. У 1921 г. у якасьці праваслаўнага капэляна служыў у літоўскім беларускім батальёне. Быў сябрам штабу арганізацыі В. Разумовіча-«Хмары» ў Мерачы. Затым жыў у Коўне, пасьля, магчыма, у Парыжы.

[205] Кухта (Kukta) Язэп (Юозапас) — літоўскі рэлігійны і грамадзка-палітычны дзяяч, ксёндз. Быў плябанам шэрагу віленскіх касьцёлаў, пэўны час выкладаў літоўскую мову ў Віленскай духоўнай сэмінарыі. Актыўны ўдзельнік літоўскага нацыянальнага руху. Адзін з падпісантаў мэмарандуму да нямецкіх акупацыйных уладаў з просьбай аб прызнаньні незалежнасьці Літвы ў 1917 г. Выдалены зь Вільні ўладамі Сярэдняй Літвы ў лютым 1922 г. разам зь іншымі 32 літоўскімі і беларускімі дзеячамі. Пасьля гэтага быў прызначаны адміністратарам часткі Віленскага біскупства, якая засталася ў складзе незалежнай Літвы. З 1926 г. біскуп Кайшадорскі. Прыязна ставіўся да беларускага руху, у 1940 г. прыслаў віншавальную тэлеграму А. Станкевічу ў сувязі з 25-мі ўгодкамі сьвятарства і нацыянальнай дзейнасьці апошняга.

[206] Відаць, маецца на ўвазе Беларуская хрысьціянская злучнасьць — арганізацыя, створаная каталіцкімі ксяндзамі-беларусамі ў траўні 1917 г. Пазьней яна стала асновай для стварэньня ў 1926 г. Беларускай хрысьціянскай дэмакратыі.

Найвышэйшая Рада ўтварыла ўрад на чале з А. Луцкевічам[207]. Як бачна, у Найвышэйшай Радзе апынуліся сярод іншых Цярэшчанка і В. Іваноўскі, былы сябар ураду Ластоўскага ў Менску. Гэта магло быць або вынікам расколу ў партыі эсэраў, якая падзялілася на правую частку, што супрацоўнічала з Найвышэйшай Радай, і левую, якая падтрымлівала ўрад Ластоўскага, або вынікам палітыкі партыі эсэраў, якая імкнулася мець сваіх людзей нават у палітычных арганізацыях, сабе варожых, каб трымаць руку на пульсе ўсяго беларускага жыцьця.

Вышэйапісаныя падзеі раскалолі беларускі рух на дзьве групы. Утварыліся два ўрады, дзьве рады Рэспублікі, прычым больш згодніцкая, якая назвалася Найвышэйшай, мела менш уплываў у сваім грамадзтве, чым эсэраўска-камуністычная Рада.

Ластоўскі, прызначаны на пасаду кіраўніка ўраду, выдаў адозву да насельніцтва, у якой абвясьціў створаны ўрад выканаўчай уладай.

Адозва была распаўсюджаная канспірацыйным шляхам. Польскі ўрад, праінфармаваны пра эсэраўскую працу, загадаў арыштаваць урад Ластоўскага як нелегальную арганізацыю. Астатнія выбітныя сябры Рады і партыі эсэраў, сярод іх старшыня Рады Крачэўскі, уцяклі за мяжу.

Ластоўскі быў зьняволены найдаўжэй з усіх сябраў кабінэту — адзін месяц. Выпушчаны на волю вясною 1920 г., ён выехаў у Рыгу[208]. Выселены з Рыгі ў выніку польскага дыпляматычнага ўмяшаньня, ён накіраваўся ў Коўна, дзе за гэты час сабраліся астатнія сябры яго ўраду. Урад Ластоўскага распачаў з Коўна антыпольскую міжнародную дыпляматычную кампанію, а таксама дывэрсійна-паўстанцкую на тэрыторыі Гарадзеншчыны і Віленшчыны. Антыпольская палітыка ўраду Ластоўскага выкарыстоўвалася і фінансавалася галоўным чынам Нямеччынай, савецкім і літоўскім урадамі.

Польскія ўлады не прызналі афіцыйным органам ні Найвышэйшай Рады, ні эсэраўска-камуністычнай Рады.

Найвышэйшая Рада, аднак, працавала, уяўляючы зь сябе кірунак, які імкнуўся да фэдэрацыі з Польшчай.

Найвышэйшая Рада цалкам увайшла ў «Часовы Беларускі нацыянальны камітэт» у Менску[209], старшынём якога быў Цярэшчанка. Камітэт галоўным чынам займаўся беларускім школьніцтвам, гаспадарчымі справамі, Таварыствам прыгожага мастацтва і г. д. Аднак «нацыянальна-арганізацыйныя і культурныя інструктары», якія высылаліся камітэтам на правінцыю, ча-

---

[207] На самай справе ў Найвышэйшую Раду ўвайшлі толькі 5 сяброў: Янка Серада, Сымон Рак-Міхайлоўскі, Кузьма Цярэшчанка, Язэп Лёсік і Аляксандар Уласаў. Акрамя таго, Найвышэйшая Рада не стварала новага кабінэту міністраў, а толькі заклікала А. Луцкевіча да далейшага выкананьня абавязкаў прэм’ера. Мала таго, ня маючы гарантыяў з польскага боку, Найвышэйшая Рада да пары ўстрымалася ад усялякіх дэкларацыяў на карысьць саюзу з Польшчай.

[208] Вацлаў Ластоўскі пераехаў у Рыгу ў лютым 1920 г.

[209] Часовы Беларускі нацыянальны камітэт у Менску — беларуская грамадзка-палітычная арганізацыя — каардынацыйны орган беларускага нацыянальнага руху ў гады польска-савецкай вайны 1920 г. Дзейнічаў з 10 жніўня 1919 г. да ліпеня 1920 г. Першым старшынём быў А. Прушынскі, К. Цярэшчанка заняў гэтую пасаду 17 кастрычніка 1919 г.

ста былі эсэраўска-камуністычнымі агентамі і праводзілі кампанію ў гэтым духу.

Часовы Беларускі нацыянальны камітэт стварыў «Беларускую школьную раду», якая да ліпеня 1920 г., г. зн. да адступленьня польскай арміі, змагла легальна адчыніць 233 беларускія пачатковыя школы з 12 000 вучняў. Асьветная кампанія праводзілася пры падтрымцы польскага ўраду, які разам з уладамі Менскага акруговага школьнага інспэктарату даваў на школы неабходныя сродкі.

Тым часам пачалося адступленьне польскай арміі. Пасьля выхаду зь Менску польскіх войскаў Найвышэйшая Рада раскалолася. Яе частка — Уласаў, Дубейкаўскі[210], Рак-Міхайлоўскі і Цярэшчанка — перабралася ў Варшаву, дзе была прызнаная польскімі ўладамі. Старшыня Найвышэйшай Рады Серада, а таксама Лёсік засталіся ў Менску. Пасьля заключэньня Рыскай дамовы Рак-Міхайлоўскі і Цярэшчанка перабраліся ў Вільню і ўвайшлі ў Беларускі нацыянальны камітэт. Урэшце, Цярэшчанка і Смоліч выехалі ў Менск і супрацоўнічалі з урадам Савецкай Беларусі.

У 1920 г. была выдадзеная брашура Луцкевіча на польскай і расейскай мовах пад назвай «Польская акупацыя на Беларусі»[211]. Улічваючы зьмест, распаўсюджвалася яна пасьпяхова, асабліва на Гарадзеншчыне і Віленшчыне, робячы вялікае ўражаньне на беларускае сялянства. Яе выкарыстоўвалі беларускія настаўнікі, якія праводзілі агітацыю ў эсэраўскім духу, пашыраючы ўплывы арганізацыі С-Р.

Дзякуючы гэтай кампаніі быў падрыхтаваны грунт для беларускіх выступленьняў падчас адступленьня польскай арміі. 10 ліпеня 1920 г. бальшавіцкія войскі занялі Менск. На адступаўшыя польскія атрады неаднаразова нападалі цэлымі вёскамі, забіваючы жаўнераў. У адказ на напады нашыя войскі рабілі карныя экспэдыцыі, у выніку чаго ў польска-беларускія адносіны ўрываліся ўсё большыя рознагалосьсі і нянавісьць.

Так адбылася зьмена настрояў сярод беларускага насельніцтва. Гэтае насельніцтва, якое спачатку з энтузіязмам сустрэла адозву Галоўнакамандуючага, марыла пра аб’яднаньне Віцебску, Магілёва і Смаленску пад польскай уладай, у выніку ж забівала жаўнераў з адступаўшых польскіх атрадаў.

---

210 Дубейкаўскі Лявон (1867—1940) — беларускі грамадзка-палітычны і культурны дзяяч. З 1919 г. — старшыня Беларускага камітэту ў Варшаве, фактычна зьяўляўся паслом БНР у Польшчы. Супрацоўнічаў з II аддзелам Генэральнага штабу польскага войска, неаднаразова выступаў з адозвамі і зваротамі, супярэчнымі пазыцыі Віленскага БНК. Пасьля адышоў ад палітыкі і заняўся культурнай дзейнасьцю.

211 Была выдадзеная і беларускамоўная вэрсія гэтай брашуры.

Разьдзел XIX

Палянафільскія беларускія арганізацыі. «Зялёны Дуб». Беларускі палітычны камітэт. Генэрал Ст. Булак-Балаховіч. Слуцкае паўстаньне. «Краёвая сувязь». Беларускія беспартыйныя актывісты (ББА)

Сярод беларусаў існаваў ня толькі антыпольскі кірунак. Было некалькі арганізацыяў, якія імкнуліся абапірацца на Польшчу.

Арганізацыя «Зялёны Дуб». Яе пачаткі сягаюць у тыя часы, калі расейская армія, адступаючы пад нямецкім націскам, мусіла пакінуць беларускія абшары. Беларускія жаўнеры і прызыўнікі, ня хочучы сыходзіць з родных мясьцінаў, пачалі хавацца па лясах. Адсюль паходзіць іх назва «зялёных».

Спачатку гэта былі разрозьненыя банды дэзэртэраў бязь цьвёрда акрэсьленага пляну дзеяньняў, аднак з пэўнай нацыянальнай і антыбальшавіцкай афарбоўкай.

Падчас бальшавіцкай акупацыі ў 1918—1919 гг. «зялёныя» надалей праводзілі дывэрсійную акцыю. Зь цягам часу беларускія дзеячы пастараліся ўзяць гэты рух у свае рукі.

У 1919 г. утварылася беларуская сялянская партыя «Зялёны Дуб», якая імкнулася да стварэньня Беларускай Народнай Рэспублікі, зьвязанай з Польшчай. Партыя мела свой уласны кабінэт міністраў, а таксама стварала атрады, якія павінны былі разам з польскімі войскамі змагацца супраць бальшавікоў і іх прыхільнікаў. Баявыя атрады партыі былі падзеленыя на пяцёркі. На чале партыі «Зялёны Дуб» стаў атаман Дзяргач (В. Адамовіч-сын)[212], які адначасова быў начальнікам узброеных сілаў партыі. Гэтая партыя, нягледзячы на прапольскія сымпатыі, ня мела вялікіх заслугаў. У беларускім грамадзтве яна ня мела ўплываў і не магла паралізаваць дзейнасьці эсэраў.

Восеньню 1920 г., дзякуючы ініцыятыве Алексюка, у Варшаве ўтварыўся «Беларускі палітычны камітэт» у наступным складзе: Аляксюк, Адамовіч

[212] Адамовіч Вячаслаў — малодшы (Язэп Дзяргач) (1890—?) — беларускі грамадзка-палітычны і вайсковы дзяяч, сын Вячаслава Адамовіча-старэйшага. З 1912 г. — карэспандэнт «Нашай Нівы». У час польска-савецкай вайны — сябра БВК, кіраўнік адкрытых 5 студзеня 1920 г. у Менску курсаў вэрбовачных агентаў БВК. Адзін са стваральнікаў сялянскай паўстанцкай арганізацыі «Зялёны дуб» і начальнік штабу ягоных партызанскіх атрадаў. Уваходзіў у многія палянафільскія арганізацыі. Супрацоўнічаў з II аддзелам Генэральнага штабу ў якасьці інфарматара, сьвядома прадаваў яму за грошы няпраўдзівую інфармацыю. У 1926 г. высланы за межы Польшчы, жыў у Гданьску. Трымаў шчыльныя кантакты зь мясцовай расейскай эміграцыяй. Працаваў псаломшчыкам у праваслаўнай царкве. Далейшы лёс невядомы.

(бацька), Яўген Міткевіч[213], Сянькевіч[214] і іншыя. 12 кастрычніка 1920 г. Камітэт прыйшоў да паразуменьня з генэралам Станіславам Булак-Балаховічам.

Асноўныя тэндэнцыі вышэйзгаданай групыпаказвае прыкладзены ліст да ген. Балаховіча.

> Будучы глыбока перакананымі, што армія Пана Генэрала, у склад якой уваходзіць такая значная частка беларусаў, безумоўна прынясе нашаму краю сапраўдную волю і магчымасьць стварэньня свайго дзяржаўнага быту, мы приступаем да супрацоўніцтва з Вамі, моцна верачы, што нашая прысутнасьць дадасьць гарту беларускаму жаўнеру, які змагаецца за існаваньне сваёй айчыны, а беларускаму народу, на землях якога змаганьне будзе адбывацца, мы прынясём абарону ў ваенных завірухах, а таксама прыйдзем з дапамогай у стварэньні неабходных формаў адміністрацыйнага жыцьця.

«Беларускі палітычны камітэт» абавязаўся праводзіць вэрбовачную кампанію ў павінную ўтварыцца беларускую армію пад камандаваньнем генэрала Булак-Балаховіча, той жа павінен быў аддаваць Беларускаму палітычнаму камітэту цывільную ўладу на паступова займаных этнаграфічна беларускіх тэрыторыях. Беларускі палітычны камітэт увайшоў у кантакт з Расейскім палітычным камітэтам[215] на чале з Савінкавым[216], які па сутнасьці быў расейскай арганізацыяй і ў гэтай кампаніі прынёс больш шкоды, чым

---

213 Міткевіч Яўген (1890—?) — беларускі палітычны дзяяч палянафільскай арыентацыі. Падчас польска-савецкай вайны служыў на польскім вайсковым тэлеграфе ў Менску. Восеньню 1920 г. — сябра Беларускага палітычнага камітэту. У красавіку — жніўні 1922 г. рэдактар гарадзенскай газэты «Беларускі шлях». Зь верасьня 1922 г. старшыня ЦК Арганізацыі беларускіх беспартыйных актывістаў. На выбарах у польскі сойм у 1922 г. вылучаўся ад праўрадавага Дзяржаўнага аб'яднаньня на крэсах. У 1924 г. зьяўляўся кіраўніком Беларускага дабрачыннага таварыства ў Горадні, аднак быў адхілены ад сваіх абавязкаў за растрату. З 1925 г. у Баранавічах. Зьяўляўся фактычным рэдактарам мясцовай беларускай газэты «Сялянская воля». У 1927 г. супрацоўнічаў зь Беларускай нацыянальна-радыкальнай партыяй Ф. Умястоўскага. На выбарах у польскі сойм у 1928 г. беспасьпяхова выстаўляў у Наваградзкай акрузе ўласны сьпіс Беларускага гаспадарчага саюзу незалежных сялян і рабочых, які не дабіўся посьпеху.

214 Сянькевіч Язэп — беларускі дзяяч, сябра Беларускай Рады Віленшчыны і Гарадзеншчыны. Адзін зь лідэраў Беларускага палітычнага камітэту, займаў у апошнім пасаду міністра ўнутраных спраў і фінансаў.

215 Расейскі палітычны камітэт (РПК) — арганізацыя, якая існавала ў Польшчы ў 1920 г. Яго кіраўнікамі былі Барыс Савінкаў, Дзьмітрый Філосафаў, Зінаіда Гіпіўс і інш. Ставіў сабе за адну з мэтаў стварэньне на тэрыторыі Польшчы расейскіх узброеных фармаваньняў. У сьнежні 1920 г. быў ліквідаваны «з прычыны зьмены палітычных стасункаў і інтэрнаваньня на польскай тэрыторыі расейскіх арміяў, якія змагаліся з бальшавікамі». Замест ліквідаванага РПК быў створаны Расейскі эвакуацыйны камітэт.

216 Савінкаў Барыс Віктаравіч (1879—1925) — расейскі палітык, да рэвалюцыі адзін зь лідэраў партыі эсэраў, арганізатар многіх тэрарыстычных актаў. Падчас польска-савецкай вайны 1920 г. быў старшынём Расейскага палітычнага камітэту ў Варшаве, арганізаваў т. зв. «Расейскую народную армію», супрацоўнічаў з С. Булаком-Балаховічам.

карысьці. Вінаватыя ў беспасьпяховасьці кампаніі Савінкава былі былыя царскія генэралы: Перамыкін[217] і Брэдаў[218]. Гэтыя генэралы не зьвярталі ўвагі на дэмакратычныя лёзунгі Савінкава. Дзякуючы сваім перакананьням і вайсковай сіле, якую мелі ў распараджэньні, яны выклікалі тое, што арганізацыя Савінкава была далёкай ад дэмакратычных лёзунгаў і стала манархісцкай.

Ген. Станіслаў Булак-Балаховіч разам са створанай ім добраахвотніцкай арміяй прабіраўся ў тылы бальшавіцкіх войскаў і шырыў паніку і замяшаньне. Калі польскія войскі адступілі пад Варшаву, атрады ген. Булак-Балаховіча па-ранейшаму засталіся на крэсах — на Палесьсі і Валыні, абцяжарваючы бальшавіцкія апэрацыі, а падчас адступленьня Чырвонай арміі дапамагалі разьбіваць дэзарганізаваныя савецкія баявыя адзінкі.

Запозьненым рэхам беларуска-бальшавіцкага змаганьня было Слуцкае паўстаньне.

На Случчыне ўтварыўся мясцовы самаўрад — «Павятовая беларуская рада ў Слуцку», падтрыманая ўрадам Саветаў. Была створаная павятовая міліцыя, у склад якой увайшлі беларусы пераважна антыбальшавіцкай скіраванасьці. Менавіта гэтая міліцыя стала цэнтрам паўстанцкага руху.

Пасьля заключэньня польска-бальшавіцкага перамір'я былыя паплечнікі польскай арміі, ген. Булак-Балаховіч, Перамыкін і армія Ўкраінскай Народнай Рэспублікі (атаман Пятлюра) перайшлі за польскую дэмаркацыйную лінію і пачалі самастойную вайсковую кампанію супраць Саветаў.

З гэтага скарысталася Беларуская рада ў Слуцку, якая намервалася выклікаць агульнае паўстаньне ўсёй Белай Русі супраць бальшавікоў. З гэтай мэтай быў скліканы зьезд усяго Слуцкага павету. Гэты зьезд вырашыў праводзіць агульную барацьбу з бальшавікамі з мэтаю стварэньня незалежнай Беларускай Народнай Рэспублікі. Вярхоўнай уладай зьезд прызнаў Беларускую Найвышэйшую Раду (дарэчы, ужо няісную)[219], а для кіраваньня рухам на Случчыне стварыў Слуцкую раду на чале з Пракулевічам.

---

217 Перамыкін (Пярмікін) Барыс Сяргеевіч (1890—1971) — расейскі вайсковец, генэрал-маёр. Удзельнік «белых» вайсковых фармаваньняў на тэрыторыі Украіны. У 1920 г. на тэрыторыі Польшчы разам з Б. Савінкавым арганізаваў т. зв. «Расейскую народную армію». Пасьля заканчэньня вайсковых дзеяньняў жыў у Францыі, працаваў на заводзе, у палітыцы ня ўдзельнічаў. Падчас ІІ Усясьветнай вайны служыў у 1-й дывізіі арміі Ўласава. Пасьля вайны жыў у Аўстрыі.

218 Брэдаў Мікалай Эмілевіч (1883—1945(?)) — расейскі вайсковец, генэрал-лейтэнант. Адзін з кіраўнікоў Рускай Добраахвотніцкай арміі на Ўкраіне. Пасьля разгрому арміі Дзянікіна інтэрнаваны ў Польшчы. Здолеў перабрацца ў Крым, дзе ваяваў у складзе вайсковых фармаваньняў П. Урангеля. Пасьля 1920 г. у эміграцыі ў Турэччыне і Баўгарыі. У 1945 г. арыштаваны НКВД. Далейшы лёс невядомы.

219 Найвышэйшая Рада фактычна спыніла сваё існаваньне ў канцы 1920 г., пасьля прызнаньня яе прадстаўнікамі ўраду БНР на чале з В. Ластоўскім. Аднак фармальна яе ліквідацыя ў той час аформленая не была.

Неадкладна пачалася вэрбоўка і арганізацыя войска, асновай для якога стала згаданая вышэй міліцыя. Так утварылася першая беларуская брыгада, т. зв. «Слуцкая брыгада», якая налічвала каля 4000 чалавек. Камандзірам гэтага атраду быў Андрэй Якубецкі, а ягоным памочнікам — Жаўрыд. Як аказалася пазьней, абодва дзейнічалі ў паразуменьні з бальшавікамі.

Першая «Беларуская Слуцкая брыгада», замацаваўшы валоданьне раёнам Слуцку, пасунулася на больш чым дзесяць кілямэтраў на ўсход, прыхільна вітаная мясцовым насельніцтвам.

Далейшаму разьвіцьцю гэтага паўстаньня перашкодзілі, з аднаго боку, вялікі недахоп зброі, а зь іншага — прыпіраньне бальшавікамі атрадаў Балаховіча, Перамыкіна і ўкраінцаў да дэмаркацыйнай лініі і прымусу іх да пераходу на польскі бок, дзе яны былі раззброеныя.

Разгром Балаховіча дазволіў савецкаму ўраду кінуць на першую беларускую брыгаду дзьве дывізіі — 8 і 17, дзякуючы чаму паўстанцы былі разьбітыя, раздробленыя і вымушаныя перайсьці праз польскую мяжу, дзе былі раззброеныя і інтэрнаваныя.

Паўстаньне Слуцкага павету было першым самастойным выступленьнем беларусаў у барацьбе за нацыянальную незалежнасьць.

Партызанскі беларускі рух захоўваўся ў 1920 і 1921 гг., ствараючы бальшавікам нямала клопату. Бальшавікі ўрэшце задушылі гэты рух, прымяняючы бязьлітасны тэрор і правакацыю.

Раскладаньне арміі Балаховіча было ажыцьцёўлена эсэрамі і савінкаўцамі. Эсэры, пасьля заключэньня вышэйзгаданага пагадненьня з бальшавікамі, імкнуліся да ліквідацыі ўсіх антыбальшавіцкіх арганізацыяў і паўстаньняў, якія пачалі пашырацца падчас экспэдыцыяў ген. Балаховіча.

Напрыклад, падчас выправы ген. Балаховіча на Менск як эсэры, так і савінкаўцы пачалі дэмаралізаваць ягонае войска. Яны праводзілі агітацыю сярод жаўнераў і афіцэраў добраахвотніцкай арміі, склікаючы мітынгі, на якіх прамаўлялі ў камуністычным духу, дамагаючыся ўвядзеньня выбарчага права і імкнучыся ўсімі сіламі да падарваньня вайсковай дысцыпліны. Дзякуючы ўплывам згаданых агітатараў 2-я брыгада добраахвотніцкай арміі стала поўнасьцю няздольнай да баявых дзеяньняў і пры першым жа наступленьні Чырвонай арміі часткова здалася бальшавікам, а часткова пачала адступаць да польскай мяжы. Тое самае было ў штабе ген. Балаховіча. Эсэры і савінкаўцы выклікалі хаос, наўмысна дрэнна выконваючы свае абавязкі і г. д. Загады ген. Балаховіча не выконваліся, а часьцяком штаб нават выдаваў свае загады, зусім ім супярэчныя. Такім чынам, ген. Балаховіч паказаў сваю непадрыхтаванасьць да такой высокай пасады, ня могучы навязаць падначаленым свайго аўтарытэту, у выніку чаго адбылося падзеньне вайсковай дысцыпліны. Прымяненьне ген. Балаховічам цялесных пакараньняў ня толькі ў адносінах да жаўнераў, але і ў дачыненьні да афіцэраў не падняло дысцыпліны, а толькі стварыла банду, якая залежала ад настрою свайго «бацькі», але была няз-

дольная да сыстэматычных ваенных дзеяньняў. Такім чынам, паход ня ўдаўся; ген. Балаховіч разам са сваімі атрадамі мусіў адступіць у Польшчу, дзе паўстанцы былі раззброеныя і інтэрнаваныя. Адступленьне атрадаў Балаховіча на тэрыторыю Польшчы выклікала правал Слуцкага паўстаньня, да чаго імкнуліся эсэры. На больш моцны супраціў натыкнуліся савецкія агітатары пры жаданьні ліквідацыі «Зялёнага Дубу». Гэтыя агітатары адразу былі дэкансьпіраваныя, часткова выгнаныя, а часткова пазабіваныя. Урэшце, аднак, савінкаўцам, г. зв. «Саюзу абароны Радзімы і свабоды»[220], удалося ў сярэдзіне 1921 г. ліквідаваць штаб арганізацыі «Зялёнага Дубу» ў Лунінцы, што дало магчымасьць Жаўрыду і Русаку разгарнуць больш шырокую антыпольскую прапагандысцкую кампанію ў ваколіцах гэтага гораду.

Акрамя вышэй згаданых арганізацыяў, пэўнага апісаньня заслугоўвае «Краёвая сувязь»[221]. Яе мэтай было аб'яднаньне ўсіх польскіх, літоўскіх і беларускіх грамадзкіх плыняў, якія арыентаваліся на Польшчу, у адну вялікую партыю, якая б давяла да аб'яднаньня земляў былога Вялікага Княства Літоўскага і далучэньня іх да Польшчы. Найважнейшую ролю тут адыгрывалі В. Пупка[222], Аляксюк, а таксама В. Адамовіч (сын), які ўжываў псэўданім Язэп Дзяргач. Гэтая арганізацыя фінансавалася польскім урадам, аднак не прынесла вялікай карысьці.

Забягаючы трошкі наперад, трэба для паўнаты палянафільскіх арганізацыяў згадаць пра арганізацыю «Беларускіх беспартыйных актывістаў» (ББА), якая ўтварылася ў сакавіку 1922 г.

---

220 «Саюз абароны Радзімы і свабоды» — арганізацыя афіцэраў расейскага войска, якая ўзьнікла ў сакавіку 1918 г. у Маскве з мэтай арганізацыі паўстаньняў дзеля зьвяржэньня савецкай улады. У ліпені 1918 г. Саюз падняў мяцеж у шэрагу расейскіх гарадоў. Пасьля падаўленьня мяцяжу дзейнасьць арганізацыі на тэрыторыі Расеі спынілася, але працягвалася на тэрыторыі Польшчы.

221 «Краёвая сувязь» — беларуская палянафільская арганізацыя, створаная Паўлам Алексюком у красавіку 1921 г. Адзіная зь беларускіх арганізацыяў, якая ўдзельнічала ў выбарах у Віленскі сойм у 1922 г. Фармальна «Краёвая сувязь» мела разгалінаваную структуру і ў яе склад нібыта уваходзілі палітычная партыя «Сялібнікі» і шэраг беларускіх каапэратываў, але ўсе гэтыя арганізацыі, як адзначалі ў сваіх рапартах польскія дзяржаўныя службоўцы, былі збольшага «папяровыя». Абгрунтаванасьць гэтых іхных ацэнак пацьвярджаецца фактам імгненнага і бясьсьледнага зьнікненьня «Краёвай сувязі» з палітычнай сцэны неўзабаве пасьля выбараў у Віленскі сойм. Тым ня менш, ліквідацыйнага сходу ў той час праведзена не было, і фармальна арганізацыя існавала да сярэдзіны 1920-х гг.

222 Пупка Вацлаў (1879 — пасьля 1925) — беларускі дзяяч. Паходзіў зь мястэчка Івенец. У 1913—1914 гг. служыў у Менскім акруговым судзе. У 1914—1920 гг. працаваў старэйшым рэфэрэнтам у Менскім магістраце, у 1920 г. — ліквідатарам ва Ўправе па справах ліквідацыі былых зямельных банкаў у Менскай акрузе. У 1919—1920 гг. быў сябрам Часовага Беларускага нацыянальнага камітэту ў Менску. У 2-й пал. 1920 г. служыў у польскім войску як добраахвотнік. У 1921 г. працаваў у Дэпартамэнце аправізацыі Ўрадавай камісіі Сярэдняй Літвы, загадваў складам. Удзельнічаў у працы беларускіх палянафільскіх арганізацыяў, быў афіцыйным старшынём Краёвай сувязі.

Яе старшынём быў Я. Міткевіч, сакратаром Я. Шурпа[223], акрамя таго з арганізацыяй супрацоўнічалі Адамовічы — бацька і сын. Гэтая арганізацыя высоўвала мінімум беларускіх патрабаваньняў — старалася заваяваць беларускае сялянства, раздаючы будаўнічы матэрыял, урадавыя дапамогі на абжыцьцё і г. д. Рэзалюцыя, якая ўключала Віленскую зямлю ў Польшчу[224], была прынятая ў тым ліку і дзякуючы працы ББА. Пасьля далучэньня Віленшчыны да Польшчы, аж да прызначэньня выбараў у Варшаўскі сойм, арганізацыя ў паразуменьні з польскімі мясцовымі ўладамі працавала над забесьпячэньнем дабрабыту крэсовага насельніцтва, над яго збліжэньнем з Польшчай, дапамагала ў барацьбе зь беларуска-літоўскім бандытызмам.

Падчас выбараў у Сойм Рэспублікі, уваходзячы ў склад выбарчай арганізацыі т. зв. «Дзяржаўнага аб’яднаньня на крэсах» (сьпіс №22)[225], арганізацыя выступала супраць сьпісу № 16 Блёку нацыянальных меншасьцяў[226]. Гэтая кампанія ня мела посьпеху дзякуючы памылковай тактыцы польскіх арганізацыяў ва ўсходніх ваяводзтвах, якія, недаацэнь-

[223] Шурпа Янка (1891 — пасьля 1938)— беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Нарадзіўся ў вёсцы Саволеўка Жыдамлянскай воласьці Гарадзенскага павету. Скончыў гарадзкое вучылішча ў Горадні і вучыўся ў тэхнічнай школе ў Санкт-Пецярбургу. Падчас Першай усясьветнай вайны служыў у войску. Пасьля бальшавіцкага перавароту 1917 г. працаваў у Маскве ў Міністэрстве поштаў і тэлеграфаў дырэктарам аддзелу перавозак і паштова-тэлеграфна-тэлефоннай сувязі. У 1918 г. быў арыштаваны бальшавікамі, уцёк у Горадню. У 1919 г. настаўнік у Гарадзенскай беларускай школе. Сябра Цэнтральнага беларускага настаўніцкага саюзу Гарадзеншчыны. У 1919—1921 гг. браў удзел у стварэньні беларускіх вайсковых фармаваньняў, быў вэрбовачным афіцэрам Беларускай вайсковай камісіі. Вясной 1921 г. быў камандзірам вучэбнай роты ў Дарагускім лягеры на Холмшчыне для інтэрнаваных слуцкіх паўстанцаў. Супрацоўнічаў з II аддзелам польскага Генэральнага штабу, у паразуменьні зь ім браў удзел у заснаваньні беларускіх палянафільскіх арганізацыяў. Сакратар арганізацыйнага камітэту Арганізацыі беларускіх беспартыйных актывістаў у Горадні. У 1924 г. узначальваў Гарадзенскі беларускі прытулак. 23 лістапада 1924 году быў абраны старшынём Гарадзенскага беларускага дабрачыннага таварыства. Тады ж увайшоў у склад палянафільскага Камітэту беларускіх спраў. Летам 1926 г. працаваў у Скідальскім камітэце Польскай народнай партыі «Пяст». Займаўся адвакацкай практыкай у Скідальскай гміне. У 1927 г. адзін з кіраўнікоў створанай Ф. Умястоўскім Беларускай нацыянальнай радыкальнай партыі. На парлямэнцкіх выбарах 1928 і 1930 гг. падтрымліваў Беспартыйны блёк супрацоўніцтва з урадам. У 1931—1932 гг. працаваў у Асавецкай крэпасьці, у 1932—1934 гг. быў вайсковым асаднікам, а ў 1935—1937 гг. — супрацоўнікам Гарадзенскай гарадзкой управы. Далейшы лёс невядомы.

[224] Маецца на ўвазе рэзалюцыя Рады паслоў Лігі нацыяў, прынятая 15 сакавіка 1923 г., згодна зь якой Віленская зямля і Ўсходняя Галіччына прызнаваліся дзяржаўнымі тэрыторыямі Польскай Рэспублікі.

[225] Дзяржаўнае аб’яднаньне на крэсах — праўрадавая арганізацыя, адмыслова створаная дзеля выстаўленьня сьпісаў на выбарах у польскі парлямэнт восеньню 1922 г. На яго чале стаяў брат Ю. Пілсудзкага Ян. Падчас згаданых выбараў Аб’яднаньне пацярпела поўную паразу, зь яго сьпісу № 22 не прайшоў ніводзін дэпутат у сойм, і быў выбраны толькі адзін сэнатар у Навагрудзкім ваяводзтве.

[226] Блёк нацыянальных меншасьцяў — аб’яднаньне нацыянальных меншасьцяў Польскай Рэспублікі на парлямэнцкіх выбарах 1922 і 1928 гг. На выбарах 1922 г. дасягнуў вялікага посьпеху, заняўшы агульнае 2-е месца і атрымаўшы 66 пасольскіх і 23 сэнатарскія мандаты (11 і 3 адпаведна — беларусы).

ваючы блёк меншасьцяў, не хацелі ствараць агульнага польскага блёку. Са сьпісу № 22 не прайшоў ніводзін пасол у сойм.

Арганізацыя ББА выступала супраць «Беларускага нацыянальнага камітэту» ў Вільні. Таксама адзінай зь беларускіх арганізацыяў яна выказала пратэст у сувязі з прызнаньнем «Беларускага нацыянальнага камітэту» галоўнай беларускай арганізацыяй на тэрыторыі Польскай Рэспублікі. Гэта мела месца пасьля выбараў у Варшаўскі сойм. Прадзяржаўная дзейнасьць «Беларускіх беспартыйных актывістаў», якая асабліва разьвівалася на Гарадзеншчыне, выцесьніла ўплывы як «Беларускага пасольскага клюбу»[227], які вымушаны быў зачыніць свае «сакратарыяты» ў Крынках і Пружанах, так і «Віленскага Беларускага нацыянальнага камітэту». Дзейнасьць ББА таксама паўплывала на зьмяншэньне антыдзяржаўнай беларускай агітацыі на Гарадзеншчыне. Друкаваным органам ББА спачатку быў «Беларускі шлях»[228], затым «Селянская гутарка»[229] — «непэрыядычная» газэта антыбальшавіцкага кірунку, якая прапагандавала супрацоўніцтва беларусаў з Польшчай.

З тае прычыны, што дзеячы ББА таксама, як высьветлілася, не адзначаліся высокімі маральнымі якасьцямі, польскі ўрад скасаваў выдаваньне субсыдыяў, у выніку чаго арганізацыя паволі заняпала.

Агляд згаданых палянафільскіх арганізацыяў паказвае, што, нягледзячы на падтрымку з польскага боку, ніводная зь іх не дала сур'ёзных вынікаў. «Зялёны дуб» ня меў адпаведных людзей; ген. Булак-Балаховіч, нягледзячы на вялізную папулярнасьць сярод народу, няшмат зрабіў, бо аказаўся камандзірам, не падрыхтаваным да той ролі, якую яму належала адыграць. Савінкаў дзеля благога падбору памочнікаў прынёс больш шкоды, чым карысьці. Аляксюк аказаўся папросту ашуканцам. Дзеячы ББА ня мелі добрай рэпутацыі сярод беларусаў. Шэраг іншых дзеячоў, якія належалі да згаданых арганізацыяў, аказаліся кар'ерыстамі і дэмагогамі, ганяючыся за нелегальнымі прыбыткамі. Такім чынам, прычынай няўдачаў у дзейнасьці палянафільскіх арганізацыяў была, перш за ўсё, апора польскіх уладаў на ненадзейныя альбо неадпаведныя элемэнты. Адмоўна таксама паўплывала расейская рэвалюцыя. Разьняволены індывідуалізм, хваравітыя амбіцыі людзей, якія зусім не дарасьлі да заняцьця падобнага роду пасадаў, магчыма, наагул пераўзыходзячых іх асабістыя магчымасьці, — такія былі рысы гэтых псэўда-дзеячоў, якіх закранула плямай расейскай рэвалюцыі і зь якімі нам выпала пачаць працу. Акрамя гэтага, перашкаджалі таксама даволі нізкі разумовы ўзровень і досыць слаба разьвітае арганізацыйна-грамадзкае пачуцьцё сярод усяго беларускага грамадзтва.

---

227 Беларускі пасольскі клюб — беларуская нацыянальная фракцыя ў польскім парлямэнце I (1922—1927) і II (1928—1930) скліканьняў.

228 «Беларускі шлях» — беларуская палянафільская газэта, якая непэрыядычна выходзіла ў Горадні з 22 красавіка да 2 жніўня 1922 г. Яе рэдактарам быў Яўген Міткевіч.

229 «Селянская гутарка» — беларуская палянафільская газэта, якая непэрыядычна выходзіла ў Горадні з 29 жніўня па 31 сьнежня 1923 г. Ініцыятарам выданьня быў Яўген Міткевіч, а рэдактарам Антон Савіцкі.

Няўдачы ў працы беларускіх палянафільскіх арганізацыяў, акрамя матэрыяльных стратаў, прынесьлі таксама вялікую шкоду ў маральным і прапагандысцкім плянах.

Разьдзел XX

Літоўска-савецкая дамова ад 19.VII.1920 г. Сярэдняя Літва 9.X.1920 г. Праекты Гіманса[230]. Спроба паразуменьня ўраду Ластоўскага з Польшчай падчас Рыскай канфэрэнцыі

Калі польскія войскі летам 1920 г. адступалі пад націскам бальшавікоў, літоўцы вырашылі выкарыстаць гэту сытуацыю, каб атрымаць тэрыторыі, на якія прэтэндавалі.

З гэтай мэтай 19 ліпеня 1920 г. у Маскве была падпісаная мірная дамова паміж Ковенскай Літвой і РСФСР[231], паводле ўмоваў якой Літва атрымала ўсю тэрыторыю, дагэтуль спрэчную, паміж Польшчай і Літвой зь Вільняй, Горадняй, Лідай, Ашмянамі, Сьвянцянамі, усім Азёраўскім паветам, часткай Віленскага, Сакольскага ваяводзтваў і г. д. Узамен на згаданую саступку Літва пагадзілася на праход праз гэтую тэрыторыю савецкіх войскаў, якія змагаліся з Польшчай. Акрамя гэтага, літоўскія войскі перайшлі празь «лінію Керзана», што разьмяжоўвала польскі і літоўскі элемэнты, уварваліся ў этнаграфічную Польшчу, заняўшы Сувалкі і Сэйны і атакаваўшы, без аб'яўленьня Польшчы вайны, атрады польскіх войскаў. Такім чынам, 14 ліпеня літоўцы занялі Вільню[232].

Іх панаваньне на занятых тэрыторыях было непрацяглым. Польшча адраклася ад прэтэнзіяў на этнаграфічныя літоўскія землі паўночнай часткі былой Сувалцкай губэрні, аднак лічыла, што Гарадзеншчына і перш за ўсё Віленшчына павінны ўвайсьці ў склад польскай дзяржавы.

Таму польскія войскі ў пераможным контрнаступе 1920 г., ачышчаючы польскія землі ад бальшавікоў, вызвалілі Сэйны і Сувалкі ад літоўскіх войскаў, а 9 кастрычніка 1920 г. генэрал Жалігоўскі заняў Вільню. Маскоўская дамова, заключаная паміж Літвой і РСФСР, аказалася пустой паперкай.

Была ўтвораная «Сярэдняя Літва» са сталіцай у Вільні. Ёй кіравала «Часовая кіроўная камісія».

Літоўцы з дапамогай дыпляматычнай кампаніі дамагаліся ад вялікіх дзяржаваў уключэньня Віленшчыны ў Літву. На Захадзе разумелі, што до-

230 Гіманс (Hymans) Поль (1865—1941) — бэльгійскі палітык, у 1918—1920, 1924—1925, 1927 і 1934—1935 гг. міністар замежных справаў Бэльгіі, у 1920 г. старшыня Рады Лігі нацыяў.

231 Сапраўдная дата падпісаньня гэтае дамовы — 12 ліпеня 1920 г.

232 На самой справе Вільню 14 ліпеня 1920 г. заняла Чырвоная армія, якая саступіла месца літоўскім войскам толькі 27 жніўня 1920 г.

браахвотна Польшча Вільню не аддасьць. Дзеля гэтага Ліга нацыяў прапанавала плебісцыт, на які, аднак, Літва не пагадзілася. Тады Ліга нацыяў падала т. зв. праект Гіманса, які засноўваўся на аб'яднаньні Літвы з Польшчай. Польшча прыняла гэты праект як аснову для дыскусіі. Аднак літоўцы надалей супрацiўляліся, нягледзячы на тое, што гэты праект улічваў многія іх пажаданьні. Калі літоўцы не пагадзіліся на «абноўлены праект Гіманса», які ўлічваў вельмі шмат літоўскіх пажаданьняў, Ліга нацыяў прызнала сваю місію завершанай, тым больш што на гэты праект не згадзілася і Польшча[233].

Тагачасны Начальнік дзяржавы Юзэф Пілсудзкі лічыў, што лёс спрэчнага краю мусіць вырашаць само насельніцтва. Згодна з гэтым пачалася арганізацыя выказваньня волі насельніцтва Віленшчыны. Было вырашана склікаць асобны Віленскі сойм, які б вырашыў справу адносінаў да Польшчы. (Справа выбараў будзе падрабязьней апісаная ў разьдзеле XXIII.)

Падчас мірнай канфэрэнцыі, якая ў гэты час адбывалася ў Рызе, у асяродку антыпольскіх дзеячоў адбыўся пэўны паварот, які сьведчыў пра існаваньне сярод іх розных плыняў. Урад Ластоўскага, які знаходзіўся ў Коўне, наладзіў кантакт з пасланцам Найвышэйшай Рады Цярэшчанкам і пасьля паразуменьня зь ім прапанаваў у Рызе польскаму паўнамоцнаму міністру Васілеўскаму[234] падтрымку польскіх прэтэнзіяў на беларускія тэрыторыі ўзамен на гарантаваньне Польшчай (пасьля прынцыповага прызнаньня незалежнасьці Беларусі) шэрагу саступак у адміністрацыйнай, культурнай і асьветнай галінах. Да вырашэньня беларускай справы з апорай на Польшчу схіляўся нават Чарвякоў, беларускі камуніст, які знаходзіўся ў Рызе ў якасьці экспэрта бальшавіцкай дэлегацыі. Чарвякоў, у выпадку пасьпяховага выніку перамоваў беларусаў з Польшчай, павінен быў на мірнай канфэрэнцыі адкрыта перайсьці ў антыбальшавіцкі лягер.

Аднак з-за поўнага непрыманьня пад увагу польскімі дэлегатамі беларускіх пастулятаў уся гэтая канцэпцыя праваліласа. Польшчы засталіся верныя толькі некаторыя дзеячы Найвышэйшай Рады — Ластоўскі ж вярнуўся ў Коўна, дзе яго кампанія пачала ахопліваць больш шырокія колы і дзе яго ўплывы значна павялічыліся.

233 Першы праект Гіманса прадугледжваў кантанальную пабудову літоўскай дзяржавы з ковенскім і віленскім кантонамі. Агульнай сталіцай павінна была стаць Вільня, а Літва мусіла заключыць з Польшчай канвэнцыі ў ваеннай, гандлёвай і замежнапалітычнай сфэрах. У другім праекце ішла гаворка толькі пра аўтаномію віленскай акругі ў складзе літоўскай дзяржавы.

234 Васілеўскі (Wasilewski) Леан (1870—1936) — польскі палітычны дзяяч, адзін зь лідэраў ППС. Прыхільнік Ю. Пілсудзкага. У 1918 г. быў міністрам замежных справаў Польшчы. Браў удзел у мірных перамовах у Рызе ў 1920—1921 гг. Напісаў некалькі кніг, прысьвечаных нацыянальнаму пытаньню ў Польшчы, у якіх выступаў супраць палянізацыі беларусаў і ўкраінцаў і за іх дзяржаўную асыміляцыю.

Частка IV
РАЗЬВІЦЬЦЁ БЕЛАРУСКАГА РУХУ ПАДЧАС І ПАСЬЛЯ ЗАКЛЮЧЭНЬНЯ РЫСКАГА МІРУ

Беларускія справы ў Сярэдняй Літве

Разьдзел XXI

Пeранос у Вільню цэнтру беларускага руху. Усталяваньне кантактаў з Коўнам. Беларуска-літоўскае пагадненьне ад 11.XI.1920 г. Усебеларускі зьезд у Вільні ў студзені 1921 г.

Падчас заняцьця беларускіх тэрыторыяў польскімі войскамі пачаткова самай моцнай сярод беларусаў была польская арыентацыя. Польскае войска давала пэўны выхад беларускім памкненьням стварэньнем Беларускай вайсковай камісіі, першых беларускіх узброеных фармаваньняў, школ і г. д.

Аднак з часам, як ужо зазначалася вышэй, сытуацыя зьмянілася не на карысьць Польшчы. Рыская дамова падзяліла Беларусь паміж Польшчай і Савецкай Расеяй.

У той час беларускія палітыкі мелі шырокія палітычныя памкненьні. Яны імкнуліся да стварэньня вялікай незалежнай дзяржавы, якая б аб'ядноўвала ўсе этнаграфічныя беларускія землі. Няма нічога дзіўнага, што іх не задавальнялі бальшавіцкія саступкі на карысьць беларускай мовы ў культурна-асьветнай галіне і нават абвяшчэньне незалежнасьці ў шчыльнай сувязі з Савецкай Расеяй. Польшча, зьвязаная Рыскай дамовай, не магла ўлічыць беларускіх памкненьняў у тым аб'ёме, у якім гэтага хацелі б беларусы.

Празь неразуменьне важнасьці гэтага пытаньня соймавай большасьцю, а таксама ўрадам Польшча не магла зрабіць нават такіх саступак, якія беларускаму руху дала Савецкая Расея, тым больш што яна пачынала прымяняць у беларускай палітыцы дэмагагічныя лёзунгі, разьлічваючы на немагчымасьць іх ажыцьцяўленьня Польшчай.

Паводле прынятых у выніку мірнай дамовы абавязкаў, польскі ўрад ня мог цярпець на сваёй тэрыторыі беларускіх элемэнтаў, якія арганізоўвалі б антыбальшавіцкія паўстаньні. Адсюль вынікае шэраг арыштаў і інтэрнаваньняў сярод беларускіх дзеячоў. З другога боку, некаторыя рэпрэсіі мясцовых польскіх уладаў, як, напрыклад, прыпыненьне выхаду беларускіх газэт і зачыненьне школы ў Горадні, выклікалі новае расчараваньне сярод беларускіх дзеячоў.

Самыя прыхільныя дагэтуль да польскай дзяржаўнасьці беларусы прыйшлі да перакананьня, што, прынамсі часова, падтрымкі з боку польскай дзяржавы яны чакаць ня могуць.

Беларускі рух шукаў асяродзьдзя, прыхільнага да сябе. Найбольш спрыяльныя для яго разьвіцьця ўмовы прыпалі на час перад выбарамі ў Віленскі сойм на тэрыторыі Сярэдняй Літвы. Наяўнае там палітычнае становішча і імкненьне не раздражняць няпольскія нацыянальнасьці давалі беларускім дзеячам гарантыю беспакаранага правядзеньня сваёй кампаніі, перш за ўсё магчымасьць свабоднага выказваньня ў прэсе[235].

Таму ў гэты час (1920—1922 гг.) пункт цяжару беларускай палітычнай кампаніі пераносіцца ў Сярэднюю Літву.

Аднак для разьвіцьця дзейнасьці на віленскай глебе палітыкам не хапала зыходнага становішча, апірышча і матэрыяльных сродкаў.

Шукаючы падтрымку і сродкі, пэўныя беларускія колы наладзілі кантакт з урадам Ластоўскага ў Коўне.

Урад Ковенскай Літвы напярэдадні вызначэньня сваіх межаў і ўрэгуляваньня віленскай справы намагаўся згуртаваць у сваіх мэтах беларускі элемэнт, разумеючы, што ён адыграе сур'ёзную ролю падчас будучага плебісцыту ў Сярэдняй Літве.

Таму першыя крокі беларускіх палітыкаў, скіраваныя на здабыцьцё дапамогі Ковенскай Літвы, былі прынятыя ў Коўне прыхільна.

30 кастрычніка 1920 г. дэлегацыя, высланая для перамоваў зь літоўскім урадам, выдала дэклярацыю наступнага зьместу:

> Урад Беларускай Народнай Рэспублікі, атрымаўшы 27-га кастрычніка 1920 г. вестку аб тым, што Высокі Ўрад Рэспублікі Літоўскай ідзе насустрач думцы аб палітычным паразуменьні і каардынацыі сіл народу літоўскага з народам беларускім, пасылае паўнамоцную дэлегацыю ў складзе прадстаўленых тут асоб. Дэлегацыі даручана канкрэтна дагаварыцца зь літоўскім урадам аб варунках нашага добрасуседзкага жыцьця і аб супольнай барацьбе ў абарону незалежнасьці і непадзельнасьці тэрыторый абодвух народаў.
>
> Падзеі апошніх часоў і бяспраўны захват літоўска-беларускай зямлі прыслужнікамі польскага імпэрыялізму, якія аружным гвалтам патапталі сьвятыя правы нашы на спакойную, творчую працу і разьвіцьцё, пераконваюць урад Беларускай Народнай Рэспублікі, што толькі злучанымі ўсільлямі Літва і Беларусь здолеюць захаваць усю паўнату свайго дзяржаўнага сувэрэнітэту.
>
> Слаўнае мінуўшае Вялікага Княства Літоўскага дае прыклады, сходныя сучаснаму моманту: у час, калі літоўскаму і беларускаму народам загражаў заняпад пад навалай захаду і ўсходу, яны па мудрай мысьлі волатаў літоўскае дзяржаўнасьці знаходзілі ў аб'яднаньні сваім ня толькі моц абараніцца, але і давясьці да найбольшага росквіту сваё гаспадарства.

---

235 Тут мае месца ідавочнае прыхарошваньне рэальнай сытуацыі. Улады Сярэдняй Літвы ўсё ж чынілі перашкоды распаўсюджваньню беларускай агітацыі, у тым ліку і праз прэсу. Так, на час выбараў у т. зв. Віленскі сойм не было дазволена выданьне газэт беларускіх хрысьціянскіх дэмакратаў — «Krynica» і «Świetač».

Ужо трэці год будуецца Літоўская Рэспубліка. Ужо трэці год будуецца Беларуская Рэспубліка. І мы бачым, што паміж абодвума будаўніцтвамі існуе неразрыўная, арганічная сувязь. Само жыцьцё сьведчыць, што Літва і Беларусь гэтулькі зацікаўлены эканамічна і палітычна адна ў другой, што добрасуседзкі згавор іх — справа немінучая. Як і ў гістарычным прошлым, так і XX сталецьці яны ня могуць ісьці разьбежнымі шляхамі.

На вялікі жаль, да апошняга часу наша ідэйная еднасьць дзеля розных прыпадковых прычын адкрыта і фармальна адзначана не была. Невыразнасьцю нашых адносін карысталіся старыя нашы ліхадумцы, ладзіўшыя на гэтым свае хіжацкія пляны.

Беларускі Народ лічыць, што далей так цягнуцца ня можа. І нам, дэлегацыі Беларускай Народнай Рэспублікі, даручана сваім урадам пайсьці да канца насустрач справядлівым жаданьням ураду літоўскага і далажыць сіл сваіх, каб перад абліччам усяго сьвету дайсьці братняй угоды.

Доля Беларусі зложылася к сягоньняшняму дню так, што яна апынулася ў шмат цяжэйшых варунках, чым Літва. І Беларусь чакае ад братняе Літвы, як ад стараны дужэйшай, першага рашучага слова.

Падпісалі:

/-/ Цьвікевіч	/-/ Ластоўскі
/-/ Язэп Варонка	Старшыня дэлегацыі
/-/ Галавінскі[236]	
Паўнамоцныя сябры дэлегацыі	/-/ Аўсянік Сакратар дэлегацыі[237]

11 лістапада 1920 г. у выніку працы беларускай і літоўскай дэлегацыяў было падпісана пагадненьне. Зьмест пагадненьня быў наступны:

Пагадненьне,

заключанае паміж урадам Беларускай Народнай Рэспублікі і ўрадам Літоўскай Дэмакратычнай Рэспублікі:

«Беручы пад увагу правечную дружбу беларускага і літоўскага народаў, супольнасьць іх інтарэсаў у цяперашні час і патрэбу на будучыя часы ўмацаваць асновы сваей лучнасьці і добрасуседзкіх адносін, урад Беларускае Народнае Рэспублікі і ўрад Літоўскае Дэмакратычнае Рэспублікі пастанавілі ўчыніць умову аб узаемным падтрыманьні адзін аднаго, дзеля чаго ўпаўнамочылі:

Беларускі ўрад: старшыню Рады Народных Міністраў Вацлава Ластоўскага, міністра юстыцыі Аляксандра Цьвікевіча, сябра Рады Рэспублікі Язэпа Варонку, радніка Па-

236 Галавінскі Аляксандар (1886—?) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Вясной 1921 г. у якасьці прадстаўніка ўраду БНР быў дэлегаваны у Маскву. З 1921 г. у Літве: старшыня Беларускай нацыянальнай сувязі, замежнага ЦК БПС-Р у Коўне. Удзельнічаў у ліквідацыі ўраду БНР у кастрычніку 1925 г.

237 Беларускі тэкст дэклярацыі падаецца паводле: Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 2. Вільня — Нью-Ёрк — Менск — Прага, 1998. С. 947. Падобна на тое, што пераклад у II аддзеле Генэральнага штабу рабілі зь няякаснай рукапіснай копіі, бо ў тэксьце, зьмешчаным у «Кароткім нарысе...», прысутнічаюць прагалы, а ў канцы яго зьмешчаная заўвага: «У гэтай адозьве ёсьць шэраг нечытэльных словаў, якія пададзеныя ў дужках».

сольства на Ўкраіне інж. Аляксандра Галавінскага, сябра Рады Рэспублікі інж. Антона Аўсяніка.

Літоўскі ўрад: віцэ-міністра заграні́чных спраў Пятраса Клімаса[238], дырэктара палітычнага дэпартамэнту Міністэрства заграні́чных спраў — Бронюса Балуціса[239], сябра Ўстаноўчага сойму — Вальдэмараса Чарнэцкіса[240], сябра Ўстаноўчага сойму — Сіманаса Разэнбаўмаса[241], міністра без партфелю па беларускіх справах у Літве Дамінікаса Сямашку і Д-ра Юргіса Шаўліса[242].

Вышэйпісаныя Ўпоўнамочныя, сабраўшыся гэтае даты ў месьце Коўне і абмяняўшыся данымі ім верагодчымі лістамі, якія абапольна прызнаны былі правільнымі, згадзіліся ў ніжэйпісаным:

Пар. 1. Урад Беларускае Народнае Рэспублікі абяцае далажыць усіх высілкаў да таго, каб жыхары-беларусы тых месц, дзе мае адбыцца плебісцыт паміж Літвой і Польшчай, падавалі галасы ў карысьць Літвы. Гэты плебісцыт, датычучы адносін выключна паміж Літвой і Польшчай, не разьвязвае пытаньня аб граніцах паміж Беларусьсю і Літвой, якое пытаньне разьвязваецца на аснове параграфа шостага гэтае ўмовы.

Пар. 2. Урад Беларускае Народнае Рэспублікі згаджаецца, каб усе яго вайсковыя фармаваньні, твораныя на літоўскай тэрыторыі, былі выкарыстаны ўрадам Літоўскае Дэмакратычнае Рэспублікі на яе абарону. Аб парадку выпаўненьня гэтага параграфу ўмовы паміж старанамі маецца асобная ўгода.

Пар. 3. Урад Літоўскае Дэмакратычнае Рэспублікі дае ўраду Беларускае Народнае Рэспублікі і Прэзыдыюму Рады Беларускае Народнае Рэспублікі месца афіцыяльнага побыту і чынасьці ў каторым зь мест Літоўскае Рэспублікі па ўзаемнай угодзе міністраў заграні́чных спраў абодвух урадаў.

Асобы, уходзячыя ў склад Прэзыдыюму Рады Беларускае Народнае Рэспублікі і беларускага ўраду, а таксама яго дыпляматычныя агенты, карыстаюцца правам экстэрытарыяльнасьці.

Урадоўцы беларускага ўраду могуць быць затрымліваны літоўскімі ўладамі толькі зь яго веданьня.

---

238 Клімас (Klimas) Пятрас (1891—1969) — літоўскі палітык, з 1919 г. — віцэ-міністар замежных спраў Літвы, пасьля — міністар.

239 Балуціс (Balutis) Бронюс Казіс (1880—1967) — літоўскі дыплямат. У 1920 г. — дырэктар палітычнага дэпартамэнту Міністэрства замежных спраў Літвы, у 1920—1921 гг. віцэ-міністар замежных спраў, у 1921—1927 гг. дырэктар дэпартамэнту заходняй палітыкі, у 1927 г. генэральны сакратар МЗС Літвы.

240 Чарнэцкіс (Čarneckis) Вальдэмарас Вітаўтас (1893—1942) — літоўскі палітык, дэпутат літоўскага сойму ў 1919—1920 гг., у 1918—1925 гг. неаднаразова займаў міністэрскія пасады ў розных урадах.

241 Разэнбаўм (Rozenbaumas) Сіман (1859—1935) — габрэйска-літоўскі дзяяч, адвакат, ураджэнец Пінску. Перад рэвалюцыяй займаўся адвакацкай практыкай у Менску, зьяўляўся старшынём сіяніcцкай арганізацыі Расеі. У 1915—1919 гг. жыў у Вільні і кіраваў габрэйскай сіяніcцкай арганізацыяй. У 1917 г. як прадстаўнік габрэяў кааптаваны ў Літоўскую Тарыбу. У 1919—1924 гг. зьяўляўся міністрам Літвы па габрэйскіх справах. У першым урадзе Літвы выконваў таксама абавязкі віцэ-міністра замежных спраў. У 1924 г. выехаў у Палестыну, дзе з 1929 г. выконваў абавязкі генэральнага консула Літвы.

242 Шаўліс (Šaulys) Юргіс (1879—1948) — літоўскі палітык і дыплямат. Адзін са стваральнікаў Канфэдэрацыі Вялікага Княства Літоўскага ў 1916 г., сябра яе Рады. У міжваенны час знаходзіўся на дыпляматычнай службе, быў амбасадарам Літвы ў шэрагу эўрапейскіх краінаў.

Асобы, прыналежачыя да складу беларускага ўраду і Прэзыдыюму Рады Беларускае Народнае Рэспублікі, а такжа іх служачыя, не павінны ўмешвацца ў загады літоўскага ўраду, ці агітаваць супроць літоўскае дзяржавы і яе ўраду.
Гэткі ж абавязак прыймае на сябе літоўскі ўрад у стасунку да ўраду Беларускае Народнае Рэспублікі.
Пар. 4. Беларускі і літоўскі ўрады ўзаемна заабавязываюцца падтрымліваць адзін аднаго перад урадамі загранічных дзяржаў.
Пар. 5. Урад Літоўскае Дэмакратычнае Рэспублікі абяцае дапамагчы ўраду Беларускае Народнае Рэспублікі зрабіць пазыку за граніцай. Формы і варункі дапамогі ўстанаўляюцца ўгодай міністраў загранічных спраў абодвух урадаў.
Пар. 6. Усе пытаньні аб адносінах паміж беларускай і літоўскай дзяржавамі павінны разьвязвацца дабравольнай угодай іх Урадаў. Гранічнае пытаньне паміж абедзьвюма дзяржавамі павінна быць вырашана мірным ладам пасьля скліканьня правамоцнага Прадстаўнічага Збору Беларускае Народнае Рэспублікі. Да таго часу мясцовасьці зь пераважаючым беларускім жыхарствам, уходзячыя ў склад Літоўскай Рэспублікі, павінны ўпраўляцца на асновах нацыянальна-тэрытарыяльнай аўтаноміі.
Пар. 7. Калі які-небудзь параграф умовы гэтае будзе пагражаць каторай старане вайсковым закалотам з трэцяй дзяржавай, то гэткі параграф для старон неабавязковы.
Пар. 8. Тэрмін гэтае ўмовы старонамі не азначаецца, але старана, жадаючая яго парваць, абавязана папярэдзіць аб гэтым другую старану за шэсьць месяцаў наперад.
Пар. 9. Апавешчаньне гэтай умовы ў цэлым або ў часьці можа быць учынена толькі са згоды абедзьвюх умаўляючыхся старон.
Пар. 10. Гэтая ўмова ўложана ў двух экзэмплярах на беларускай і літоўскай мовах. Абодва тэксты лічацца аўтэнтычнымі.
Гэтая ўмова падпісана і змацавана дзяржаўнымі пячацямі ў месьце Коўне, Лістапада Адзінаццатага Дня, Году Тысяча Дзевяцьсот Дваццатага.
Падпісалі:

Паўнамоцныя прадстаўнікі ўраду Беларускае Народнае Рэспублікі	Паўнамоцныя прадстаўнікі ўраду Літоўскай Дэмакратычнай Рэспублікі
/-/ Ластоўскі	/-/ П. Клімас
/-/ А. Цьвікевіч	/-/ Балуціс
/-/ Язэп Варонка	/-/ В. Чарнэцкіс
/-/ А. Галавінскі	/-/ С. Разэнбаўмас
/-/ Антон Аўсянік	/-/ Сямашка
/-/ Доктар Шаўліс	
Згодна з арыгіналам	/-/ Антон Аўсянік Сакратар дэлегацыі Беларускае Народнае Рэспублікі

Пячатка:
Надзвычайная дыпляматычная місія Беларускае Народнае Рэспублікі
Горад Коўна, 11 лістапада 1920 г.[243].

243 Беларускі тэкст пагадненьня падаецца згодна з выданьнем: Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 2. Вільня — Нью-Ёрк — Менск — Прага, 1998. С. 953—955.

Удакладненьнем вышэйпададзенай дамовы можна лічыць афіцыйны ліст доктара Пурыцкіса[244], літоўскага міністра замежных спраў, да Ластоўскага, у якім ад імя свайго ўраду літоўскі міністар выказваў згоду (у выпадку спрыяльных Літве вынікаў плебісцыту на спрэчных тэрыторыях) на ўтварэньне палітычнай адзінкі з тэрыторыяў, якія знаходзіліся на поўдзень ад мяжы, вызначанай расейска-літоўскай дамовай ад 12 ліпеня 1920 г. Гэты край атрымаў бы аўтаномію на дэмакратычных прынцыпах і быў бы зьвязаны зь Літвой толькі фэдэрацыйнымі сувязямі.

Адначасова з падпісаньнем пагадненьня паміж беларускім і літоўскім урадамі было падпісана «пагадненьне аб пазыцы аднаго мільёна аўксінаў[245] (1 000 000), якую даў літоўскі ўрад Беларускай Народнай Рэспубліцы». Пагадненьне падпісалі ў Коўне 13.IX.1920 г. Ластоўскі, старшыня Рады Народных міністраў, і А. Цьвікевіч, міністар юстыцыі, — зь беларускага боку, і доктар Пурыцкіс, міністар замежных спраў, — зь літоўскага боку.

Хутка пасьля падпісаньня беларускімі і літоўскімі паўнамоцнымі прадстаўнікамі згаданых пагадненьняў у Бэрлін была пасланая беларуская дэлегацыя, якая мела на мэце дабівацца згуртаваньня дзеля беларускага руху нямецкіх палітычных сфэраў і атрыманьня пазыкі ад нямецкага ўраду.

Аднак гэты ўрад не хацеў даваць грашовай дапамогі непрызнанаму ніводнай зь вялікіх дзяржаваў беларускаму ўраду. Аднак жа, беручы пад увагу саюз Літвы зь Беларусьсю, ён абяцаў даць пазыку пад гарантыі літоўскага ўраду. Пазыка павінна была скласьці каля 40 000 000 нямецкіх марак і пайсьці на фармаваньне беларускіх партызанскіх атрадаў для вядзеньня барацьбы з Польшчай у выпадку яе ўзброенага канфлікту зь Літвой.

У выніку беларуска-літоўскага пагадненьня з Ковенскай Літвы пачалі прыходзіць грошы, недахоп якіх перад гэтым адчувалі ў сваёй працы беларускія дзеячы ў Сярэдняй Літве.

У студзені 1921 г. у Вільні адбыўся зьезд прадстаўнікоў усіх беларускіх палітычных арганізацыяў. На гэтым зьезьдзе прысутнічалі прадстаўнікі Найвышэйшай Рады Смоліч, Цярэшчанка і іншыя, прадстаўнікі Дзяржаўнага камітэту Аляксюк і Ўласаў, прадстаўнік Беларускай вайсковай камісіі Якубені, а таксама прадстаўнікі Сярэдняй Літвы, ураду Ластоўскага з Ковенскай Літвы і закансьпіраваныя дзеячы з тэрыторыяў, занятых бальшавікамі.

Сярод прысутных наагул былі вялікія разыходжаньні. Частка выказвалася за тое, каб удзельнічаць у выбарах у Сярэдняй Літве і падтрымаць там польскія намеры. Іншыя ўдзельнікі выказваліся ў зусім адваротным кірунку. Некаторыя раілі заняць пасіўную пазыцыю, бо як Польшча, так і Саветы стараюцца выкарыстаць беларускую справу для сябе, зусім не беручы пад увагу беларускіх нацыянальных памкненьняў. Дзеля гэтага яны

[244] Пурыцкіс (Purickis) Юозас (1883—1934) — літоўскі палітычны дзяяч, доктар філязофіі. У чэрвені 1920 — лютым 1922 гг. быў міністрам замежных спраў Літвы ў кабінэце К. Грынюса.

[245] Аўксін (літ. auksinas) — літоўская назва нямецкай остмаркі, якая, згодна з пагадненьнем літоўскага ўраду і германскай Усходняй крэдытнай касы, грала ролю плацёжнага сродку на тэрыторыі Літвы да ўвядзеньня літа ў 1922 г.

лічылі, што трэба пусьціць падзеі на самацёк, працуючы толькі на полі асьветы і пашырэньня сьвядомасьці беларускага народу.

Прадстаўнікі Ковенскай Літвы падтрымлівалі апошняе меркаваньне, а таксама сталі на грунце шчыльнай літоўска-беларускай фэдэрацыі.

Мэтай зьезду, сярод іншага, было агульнае паразуменьне ў зьнешніх выступленьнях і вынясеньне беларускай справы на міжнародную арэну.

Зьезд ухваліў зварот да польскага ўраду з адмысловай дэкляарацыяй з просьбай розных палёгкаў для беларускага насельніцтва, якое жыве на тэрыторыі Польшчы. У згаданай дэклярацыі была просьба аб:

1) прызнаньні правоў беларускай мовы ва ўстановах і адміністрацыі;

2) стварэньні школаў зь беларускай моваЙ выкладаньня;

3) уліку найбольш важных інтарэсаў беларускага насельніцтва, пакрыўджанага «шавіністычным» абыходжаньнем польскіх чыноўнікаў.

Гэтая дэклярацыя павінна была ў пачатку лютага 1921 г. быць пададзенай польскаму міністру замежных справаў дэлегатам Уласавым.

Ня маючы надзеі, што польскі ўрад улічыць пералічаныя патрабаваньні, на прапанову Грыба і Мамонькі быў падрыхтаваны мэмарандум у Лігу нацыяў[246], у якім адзначалася, што Польшча і Саветы самавольна падзялілі беларускія тэрыторыі, зь якіх першая захапіла 100 000 км^2 з 4,5-мільённым насельніцтвам. Затым мэмарандум уключаў доўгія гістарычныя і этнаграфічныя высновы і казаў пра польскі ўціск.

З асаблівым націскам мэмарандум падкрэсьліваў беларускі характар Гарадзенскай зямлі і прыходзіў да высновы, што толькі Буг і Нёман могуць складаць справядлівую польска-беларускую мяжу. Гэты мэмарандум павінен быў быць уручаны адмысловай дэлегацыяй сакратару Лігі нацыяў у Жэнэве.

Разьдзел XXII

Плыні, якія існавалі сярод беларускіх палітыкаў. Генэрал Балаховіч. Арганізацыі: Беларускі нацыянальны камітэт. Мэмарандум у Лігу нацыяў. Найвышэйшая беларуская рада і Беларускі дзяржаўны камітэт. Беларускія камуністы, эсэраўскі «Абласны камітэт», «Сувязь» Алексюка

З пункту погляду плыняў, што існавалі сярод беларускіх палітыкаў — за выключэньнем беларускіх нацыянал-дэмакратаў, землеўладальнікаў, а таксама асобаў, скампрамэтаваных у вачах бальшавікоў — большая част-

246 Маецца на ўвазе мэмарандум, пададзены ў Лігу нацыяў дэлегацыяй Беларускай Народнай Рэспублікі 16 сьнежня 1920 г. (гл.: Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 2. Вільня — Нью-Ёрк — Менск — Прага, 1998. С. 975—983).

ка беларускіх палітыкаў ахвотна прыняла б заняцьце ўсёй этнаграфічнай Беларусі ці ўрадам Саветаў, ці літоўцамі, бо такім чынам адбылося б аб'яднаньне беларускіх земляў.

Аўтарытэт Польшчы ў гэты час сярод беларускіх дзеячоў паменшыўся, бо зьменшылася надзея на выкананьне ёю беларускіх патрабаваньняў.

Некаторая частка беларускіх дзеячоў, шукаючы новыя шляхі, пачала хіліцца да генэрала Станіслава Булак-Балаховіча, прапануючы яму ўзяцьце ў свае рукі абароны беларускіх справаў.

Генэрал Булак-Балаховіч, бачачы карысныя для сябе абставіны, ахвотна пагадзіўся на гэтую прапанову і распачаў крокі з мэтай пачатку новай барацьбы за незалежнасьць Беларусі, у выпадку, калі б польска-бальшавіцкія перамовы ў Рызе не прывялі да заключэньня міру.

1.II.1921 г. у генэрала Балаховіча адбыўся патаемны сход, у якім узялі ўдзел прадстаўнікі Беларускага палітычнага камітэту, беларускіх нацыянальных арганізацыяў, а таксама прадстаўнікі партызанаў («Зялёны дуб»).

Мэтай гэтага сходу было вызначэньне мэтадаў і праграмы, якія беларусы павінны былі прыняць у барацьбе з бальшавікамі.

Асноўным было імкненьне да арганізацыі партызанскай вайны, абапёртай галоўным чынам на аўтарытэце генэрала Балаховіча сярод беларускіх сялян.

Акрамя таго, было выказана пажаданьне, каб Польшча дапамагла сфармаваць зь беларускіх уцекачоў рабочыя дружыны для засьцярогі беларускіх нацыянальных элемэнтаў ад бальшавіцкай агітацыі і захаваньня іх для нацыянальнай справы.

Адначасова на згаданым сходзе было ўхвалена выданьне беларускай газэты ў Варшаве, якая б мела беларускія нацыянальныя тэндэнцыі і прапагандавала супольныя эканамічныя і дзяржаўныя інтарэсы з Польшчай.

Аднак кантакт, наладжаны паміж генэралам Балаховічам і паўнамоцнымі прадстаўнікамі Найвышэйшай рады Смолічам і Тарашкевічам[247], ня быў трывалы. Хутчэй за ўсё, згаданыя дзеячы не хацелі браць на сябе далёка ідучыя абавязкі ў дачыненьні да чалавека, які дзейнічаў на карысьць Польшчы, у той час, калі сярод беларускіх дзеячоў пачаў нараджацца пэсымізм адносна ажыцьцяўленьня Польшчай беларускіх памкненьняў.

На тэрыторыі Сярэдняй Літвы ў гэты час дзейнічалі наступныя беларускія палітычныя групы:

[247] Згодна з інфармацыяй, якую атрымалі польскія спэцслужбы, 3 лютага 1921 г. у Вільні адбылася сустрэча прадстаўнікоў Беларускага палітычнага камітэту В. Адамовіча і П. Алексюка і Найвышэйшай Рады Б. Тарашкевіча і А. Уласава. Падчас сустрэчы было выказана меркаваньне аб неабходнасьці аб'яднаньня усіх кірункаў беларускай палітычнай думкі пад агульным кіраўніцтвам Найвышэйшай Рады дзеля таго, каб быў створаны своеасаблівы кабінэт міністраў па прынцыпе запрашэньня галоўных асобаў з асноўных беларускіх палітычных напрамкаў: Слуцкай Беларускай Рады, Беларускага палітычнага камітэту, Найвышэйшай Рады. Пэрсанальна кабінэт павінен быў выглядаць прыблізна так: Б. Тарашкевіч — старшыня, В. Адамовіч, А. Паўлюкевіч, А. Смоліч, П. Жаўрыд (CAW. Oddział II Sztabu Generalnego. Sygn. I.303.4.5169). Праўда, гэтым плянам так і не наканавана было зьдзейсьніцца.

1) Найбольш сур’ёзнай і ўплывовай арганізацыяй быў Беларускі нацыянальны камітэт. У гэтай арганізацыі згрупаваліся найбольш значныя інтэлектуальныя сілы. Камітэт намагаўся падпарадкаваць сабе ўрад Ластоўскага і з гэтай мэтай падтрымліваў зь ім шчыльную сувязь, аказваючы яму ўсялякую дапамогу. Апрача таго, камітэт меў кантакты з усімі беларускімі групамі, уключаючы камуністаў.

Сацыяльная праграма гэтай арганізацыі была палітычна радыкальная. Камітэт імкнуўся да стварэньня Вялікага Княства Беларуска-Літоўскага (Літоўска-Беларускай Рэспублікі) у агульных межах на поўнач і ўсход ад Буга і Нарава аж да Дзьвіны.

У якасьці актуальнай праграмы Віленскі Беларускі нацыянальны камітэт (Вільнацбелкам) лічыў абавязковым стварэньне беларускага кантону, які б меў поўную нацыянальна-культурную аўтаномію (а таксама пэўныя рысы дзяржаўнасьці, у першую чаргу войска) у межах прынамсі чатырох паветаў: Ашмянскага, Наваградзкага, Слонімскага і Баранавіцкага. Гэтая канцэпцыя не выключала фэдэрацыі з Польшчай. У 1921 г. ВБНК заняў пазыцыю падтрымкі праекту Гіманса[248] з карэктоўкамі на карысьць беларускай мовы ў Віленскім кантоне, які браўся ня як нацыянальная, а тэрытарыяльная адзінка. У чэрвені 1921 г. быў высланы ліст у Лігу нацыяў, які гучаў наступным чынам (пераклад з францускае мовы):

Да Яго Эксцэленцыі Прэзыдэнта Лігі Нацыяў

Ваша Эксцэленцыя!

Праект Гіманса па вырашэньні польска-літоўскай спрэчкі ў адносінах да беларускай тэрыторыі, адна частка якой бяз згоды насельніцтва была аддадзена Літве (паводле дамовы ў Маскве ад 12 ліпеня 1920 г.), а другая — Польшчы (паводле Рыскай дамовы) — гэты праект у сваёй аснове прыняты беларускім насельніцтвам гэтай тэрыторыі прыхільна. Аднак, каб інтарэсы гэтага насельніцтва не пацярпелі ні з аднаго, ні з другога боку, мы, яе прадстаўнікі, просім Вашу Эксцэленцыю ўзяць пад увагу наступныя рэчы:

1) Падзел нашай тэрыторыі, частка якой была прызнана Польшчай у якасьці Савецкай Беларусі, прыносіць шкоду ня толькі ідэі нашай незалежнасьці, але таксама ўсёй нашай дэмакратыі, сьцягам якой зьяўляецца дэмакратычная, а не савецкая рэспубліка (паўстаньні ў Слуцку, Ігумене, Віцебску, Смаленску і ў нэўтральным пасе). Беларускае насельніцтва перакананае, што такім грубым парушэньнем прынцыпу самавызначэньня народаў, прынцыпу, прызнаным дэмакратыяй усяго сьвету, на якім грунтуецца Вэрсальская дамова, нельга вырашыць усходняй справы. Раней ці пазьней, але гэты штучны падзел будзе ануляваны аб’яднаньнем усіх частак Беларускай Дэмакратычнай і Незалежнай Рэспублікі.

Маючы гэта на ўвазе і лічачы, што падзел нашай тэрыторыі пагражае існаваньню беларускага народу, мы патрабуем, каб падзел Заходняй Беларусі паміж Польшчай і Літвой неадкладна быў ануляваны, і каб кантанальная арганізацыя, прапанаваная Гімансам, ахапіла ўсе беларускія тэрыторыі, якія не належаць ні Расеі, ні Савецкай Беларусі (ранейшыя Гарадзенская, Віленская і заходняя частка Менскай губэрні).

---

[248] Маецца на ўвазе першы праект Гіманса.

2) Палітыка, якая праводзіцца Польшчай і Літвой на беларускіх абшарах, саступленых ім бальшавікамі, даказвае, што абедзьве дзяржавы маюць на мэце поўнае зьнішчэньне беларускага народу на гэтых тэрыторыях, бо, напрыклад, на частцы беларускай тэрыторыі, саступленай бальшавікамі Польшчы (Гарадзенская, Віленская і Менская губэрні), польскі ўрад адбірае зямлю ў беларускіх сялян для польскіх вайсковых каляністаў (соймавы закон ад 20.XII.1920 г.[249]), руйнуе гаспадарчыя беларускія арганізацыі, зачыняе каапэратывы і беларускія школы, адбіраючы іх памяшканьні нават з дапамогай войска, і прымушае адкрываць польскія школы, забараняючы адкрываць беларускія (нават якія ўтрымліваюцца насельніцтвам), зусім не дазваляе выдаваць газэты і засноўваць беларускія культурныя ўстановы. Змаганьне з усім беларускім набывае асабліва шырокі размах у Гарадзенскім павеце, які польскі ўрад хоча штучна ператварыць у чыста польскую акругу. Гэта змаганьне сьвядома праводзіцца варшаўскім урадам. Міністар унутраных спраў пан Скульскі[250] з цынічнай шчырасьцю заявіў беларускай дэлегацыі, што на працягу 50 гадоў у межах Польшчы не застанецца ад беларусаў ніякага сьледу.

Літоўская палітыка адносна беларусаў абсалютна не адрозьніваецца ад польскай. Літоўскі ўрад ва ўсіх сваіх урадавых заявах сцьвярджае, што ўсе каталікі Віленскай і Гарадзенскай земляў — літоўцы, якія забыліся літоўскую мову і размаўляюць па-польску або па-беларуску. Падчас кароткага панаваньня Літвы ў Вільні літоўскі ўрад ня даў магчымасьці адкрыцьця ніводнай беларускай школы, у той час як праз два ці тры месяцы пасьля сыходу літоўцаў акрамя гімназіі, заснаванай у 1918 г., былі адчыненыя 10 школаў.

Усе памкненьні беларускага народу, каб атрымаць тэрытарыяльную аўтаномію на абшары, дзе ён складае большасьць, былі адкінутыя літоўскімі ўрадам і парлямэнтам. Літоўскі ўрад не забясьпечыў нават нацыянальнай аўтаноміі беларусам — з-за гэтага нават пункт пагадненьня паміж урадамі Беларускай Народнай Рэспублікі і Літоўскай Дэмакратычнай Рэспублікі (11.XI.1920 г.), датычны беларускай тэрытарыяльнай аўтаноміі, ня быў выкананы. У той жа самы час, дзеля перакананьня Эўропы ў сваёй талерантнасьці, літоўскі ўрад стварыў т. зв. Міністэрства беларускіх спраў, якое змагаецца супраць усялякіх беларускіх нацыянальных праяваў. На чале гэтага міністэрства стаіць літоўскі чыноўнік, якому ўсё арганізаванае беларускае грамадзтва выказала свой недавер[251]. Дарэмна мы патрабавалі, каб літоўскі ўрад адправіў яго ў адстаўку.

3) Польшча прапануе кантанальную сыстэму, абапёртую на нацыянальны прынцып. Ковенскі кантон прызнаецца цалкам літоўскім, а віленскі — цалкам польскім. Такая канцэпцыя памылковая ў самой сваёй аснове, бо нельга не заўважыць факту, што ў межах, прапанаваных праектам Гіманса, знаходзіцца 65 % беларусаў і 15 % габрэяў і што на ўсім беларускім абшары ад лініі Рыскай дамовы знаходзіцца сама меней 70 % беларусаў і 18 % габрэяў. Такім чынам, меркаваны віленскі кантон ня можа лічыцца польскім, таму мы патрабуем:

249 Закон аб асадніцтве быў прыняты польскім соймам не 20, а 17 сьнежня 1920 г. Згодна зь ім вызначаўся парадак надзяленьня зямлёю заслужаных жаўнераў польскага войска і ствараўся асобны фонд зь зямельных плошчаў, разьмешчаных на ўсходніх тэрыторыях Польшчы, куды перадаваліся і прыватнаўласьніцкія землі, пакінутыя гаспадарамі, пры ўмове, што ўладальнікі ня вернуцца на свае надзелы да 1 красавіка 1921 г.

250 Скульскі (Skulski) Леапольд (1878—1939) — польскі палітычны дзяяч, у 1919—1920 гг. прэм’ер-міністар, у 1920—1921 гг. — міністар замежных спраў Польшчы. Трымаўся скрайне шавіністычных поглядаў.

251 Пасаду міністра беларускіх спраў у літоўскім урадзе займаў у той час Дамінік Сямашка.

a) каб віленскі кантон разглядаўся ня як нацыянальная адзінка, а толькі як тэрытарыяльная;
b) каб у межах віленскага кантону ўсе тры нацыянальнасьці карысталіся роўнымі правамі;
c) каб беларуская мова ў двухкантоннай дзяржаве карысталася правамі дзяржаўнай мовы нароўні з польскай і літоўскай;
d) каб кожная гміна выбірала на сваёй тэрыторыі дзяржаўную мову паводле ўласнай волі.

Ня маючы ўласных прадстаўнікоў на Брусэльскай канфэрэнцыі, дзе Польшча і Літва хацелі б у згодзе на шкоду беларускаму народу падзяліць беларускія тэрыторыі, мы ад імя гэтага народу падаем Вам, Ваша Эксцэленцыя, гэты выраз ягонай волі і заяўляем, што ўсялякія іншыя тлумачэньні яго волі зусім не адпавядаюць патрэбам і вымаганьням тых, хто пазбаўлены голасу бакамі, якія бяруць удзел у перамовах. Заяўляем, што беларускі народ не працягне шчыра сваю руку да іншых народаў гэтага краю, пакуль яго слушныя патрабаваньні ня будуць увасобленыя ў жыцьцё. Усякае іншае вырашэньне беларускай справы ў польска-літоўскай спрэчцы параніць цела новай дзяржавы, і яно ніколі не загоіцца.

Ад імя Беларускага нацыянальнага камітэту ў Вільні.

Вільня, 15 чэрвеня 1921 г.

Найбольш выбітнымі сябрамі Нацыянальнага камітэту былі: старшыня Фабіян Ярэміч[252], ксёндз Адам Станкевіч, дырэктар Беларускай гімназіі Міхал Кахановіч[253], паэт[254] Максім Гарэцкі і Аляксандар Карабач.

Беларускі нацыянальны камітэт праводзіў увесь комплекс беларускай культурна-асьветніцкай і гаспадарчай працы. Філіі Віленскага каапэратыўнага саюзу[255] складалі арганізацыйную сетку камітэту. Саюз быў сур'ёзным фінансавым інстытутам, які імкнуўся да апанаваньня ўсяго эканамічнага жыцьця Віленшчыны.

На чале саюзу стаяў Чыжэўскі, даўнейшы расейскі каапэратар, які меў мала супольнага зь беларускім нацыянальным рухам. Затое ён быў прасякнуты расейскім духам[256]. Пры яго дапамозе камуністычнай групе Ру-

252 Ярэміч Фабіян (1891—1958) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Зь вясны 1920 г. старшыня Віленскага БНК. У 1922—1935 гг. быў паслом польскага сойму трох скліканьняў. У 1925—1930 гг. старшыня Беларускага пасольскага клюбу, адзін зь лідэраў Беларускага сялянскага саюзу.

253 Кахановіч Міхал (1882—1934) — беларускі грамадзка-палітычны і культурны дзяяч, у 1919—1922 гг. дырэктар Віленскай беларускай гімназіі. У 1922—1925 гг. быў паслом польскага сойму, уваходзіў у Беларускі пасольскі клюб. З 1925 г. жыў у БССР. У 1933 г. арыштаваны і хутка расстраляны.

254 Так у тэксьце. На самай справе Гарэцкі быў празаікам, а не паэтам.

255 Віленскі каапэратыўны саюз — у сярэдзіне 1923 г. зьліўся з Саюзам таварыстваў спажыўцоў Віленшчыны і стаў называцца «Каапэратыўны саюз спажывецкіх таварыстваў зь сядзібай у Вільні». Намесьнікам ягонага старшыні, паляка Турскага, стаў беларус Буцька.

256 Чыжэўскі Станіслаў — беларускі дзяяч, каапэратар, старшыня Віленскага каапэратыўнага саюзу. Сябра Таварыства беларускай школы. Выступаў на старонках беларускай прэсы з папулярнымі артыкуламі на каапэратыўныя тэмы. Закіды Чыжэўскаму ў расейскім паходжаньні і адпаведнай сьвядомасьці рабіліся ў пачатку 1920-х гг. на старонках польскай прэсы і, відаць, адтуль перайшлі і ў «Кароткі нарыс...». Віленскія беларусы гэта аспрэчвалі, пры гэтым адным з аргумэнтаў, якім яны апэравалі, зьяўлялася тое, што Чыжэўскі нават паводле веравызнаньня не праваслаўны, а рыма-каталік.

сецкага[257] і Цярэшчанкі ўдалося разам з утвораным імі «Саюзам сельскай гаспадаркі»[258] ўвайсьці ў Саюз і атрымаць там пэўныя ўплывы.

Падчас выбараў ва ўправу саюзу каапэратываў з-за моцнай апазыцыі Чыжэўскі трохі адышоў у цень. Ва ўправу ўвайшлі: старшыня інжынэр Трэпка, сябры: Смоліч, Сталыгва[259], Пятровіч* (літовец), Чыжэўскі, Буцька[260] і Антон Луцкевіч.

З палякаў быў абраны Бабянскі[261], але адрокся, а таксама Пётар Пяткевіч[262], старшыня сьвянцянскага сойміку, адзін зь лідэраў «Адраджэньня»[263].

---

257 Русецкі Эдмунд (1893—1938) — беларускі палітычны дзяяч. Зь лютага 1918 г. сябра Менскага падпольнага камітэту РКП (б). Зь ліпеня 1919 г. у Чырвонай Арміі, арганізоўваў партызанскі рух на акупаваных Польшчай тэрыторыях. З 1921 г. — на гаспадарчай працы ў БССР.

258 Маецца на ўвазе створаны ў 1921 г. Саюз сельскай гаспадаркі Віленскага краю, які стаў фактычна прадаўжальнікам традыцыяў Цэнтральнага беларускага саюзу сельскай гаспадаркі (Цэнтрабелсаюзу) — беларускага сельскагаспадарчага каапэратыву, створанага за часамі польскай акупацыі ў Менску.

259 Сталыгва Ўладзіслаў (1874—?) — беларускі грамадзка-культурны дзяяч. Нарадзіўся ў фальварку Сталыжын Нацкай воласьці Лепельскага павету Віцебскай губэрні. З 1890 г. працаваў на чыгунцы ў Рызе, адкуль быў звольнены за ўдзел у рэвалюцыйных падзеях 1905 г. У 1906—1910 гг. працаваў галоўным карэспандэнтам у Пецярбурскай канторы Пецярбурскага транспартнага таварыства. З сакавіка па кастрычнік 1910 г. быў зьняволены ў пецярбурскіх «Крастах» за ранейшыя антыўрадавыя дзеяньні ў Рызе. З кастрычніка 1910 па красавік 1914 гг. жыў у Варшаве, працаваў у мясцовым электрычным таварыстве на пасадах рэфэрэнта, скарбніка і бухгальтара. Уваходзіў у беларускі гурток у Варшаве, браў у яго дзейнасьці чынны ўдзел. З красавіка 1914 па верасень 1915 гг. працаваў у Віленскім сельскагаспадарчым таварыстве. Пасьля пачатку нямецкай акупацыі эвакуяваўся ў Арол, а затым у Пецярбург, дзе працаваў начальнікам бухгальтарскага аддзелу мясцовага Дэпартамэнту сельскай гаспадаркі. Зь ліпеня 1916 да ліпеня 1918 г. кіраваў бюро Дырэкцыі каапэратыўнага таварыства пецярбурскіх чыноўнікаў. У 1918 г. вярнуўся ў Беларусь. Некаторы час жыў у родным фальварку, з пачатку 1919 г. працаваў у Менску ў камісарыяце асьветы БНР, загадваў аддзелам аправізацыі. У кастрычніку 1919 г. выехаў у свой фальварак у Лепельскім павеце, дзе заняўся каапэрацыяй. Быў старшынём каапэратыву ў Нацкай воласьці, уваходзіў ва ўправу Полацка-Лепельскага саюзу каапэратываў. Пры наступленьні бальшавікоў у траўні 1920 г. выехаў у Вільню, уступіў у Віленскі каапэратыўны саюз. Быў дэлегаваны ў Горадню для кіраваньня мясцовай філіяй гэтага саюзу. З Горадні выехаў у Варшаву, дзе ўступіў у Беларускую вайсковую камісію ў якасьці кіраўніка канцылярыі. Зь лістапада 1920 г. па красавік 1921 г. працаваў у Часовай кіроўнай камісіі Сярэдняй Літвы, быў кіраўніком канцылярыі яе прадстаўніцтва ў Варшаве. Затым працаваў у каапэрацыі на Віленшчыне.

260 Буцька — відаць, маецца на ўвазе Будзька Эдуард (1882—1958) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч, каапэратар. У 1918 г. заснаваў у сваім родным мястэчку Будславе беларускую гімназію, пасьля яе закрыцьця займаўся арганізацыяй беларускай каапэрацыі. Падчас Другой усясьветнай вайны настаўнічаў, пасьля — у эміграцыі.

261 Бабянскі (Babiański) Антон — віленскі польскі дзяяч, у 1921—1922 гг. дырэктар Дэпартамэнту аправізацыі Часовай кіроўнай камісіі Сярэдняй Літвы.

262 Пяткевіч (Pietkiewicz) Пётар — польскі грамадзка-палітычны дзяяч на Віленшчыне, старшыня Сьвянцянскага павятовага сойміку. У 1922 г. пасол Віленскага сойму са сьпісу Польскай народнай партыі «Адраджэньне». Быў у Віленскім сойме сябрам Інтэрпэляцыйнай камісіі.

263 «Адраджэньне» («Odrodzenie») — польская сялянская арганізацыя на Віленшчыне, фактычна мясцовая філія Польскай народнай партыі «Вызваленьне». Пасьля правядзеньня выбараў у Віленскі сойм аб’ядналася з «Вызваленьнем».

Другой сфэрай дзейнасьці камітэту былі школы. Беларускае школьніцтва ў гэты час было ў значнай ступені апанавана расейцамі, якія заставаліся ў кантакце з Савінкавым і падавалі сябе як беларусаў. Прычынай гэтага быў недахоп беларускіх настаўніцкіх сілаў.

Аднак трэба адзначыць, што беларусы, асабліва афіцыйны кіраўнік беларускага школьніцтва Тарашкевіч, сур'ёзна і шчыра змагаліся з русіфікатарскім элемэнтам. На тэрыторыі Сярэдняй Літвы знаходзілася 135 беларускіх школ[264].

Падчас існаваньня Сярэдняй Літвы камітэт пачаў распаўсюджваць сфэру сваіх уплываў і на Латгалію, а таксама падтрымліваў блізкія стасункі з польскай народнай партыяй «Адраджэньне».

Акрамя Беларускага нацыянальнага камітэту, існавала Найвышэйшая Беларуская Рада, якая вылучылася пасьля расколу Рады Беларускай Народнай Рэспублікі на зьезьдзе ў Менску ў лістападзе 1919 г.[265]. Афіцыйна Найвышэйшая Рада амаль не функцыянавала як такая на тэрыторыі Сярэдняй Літвы. Яе сябрамі былі: Рак-Міхайлоўскі, маёр Якубецкі, інжынэр Трэпка, Браніслаў Тарашкевіч, прафэсар Вацлаў Іваноўскі, Аркадзь Смоліч, Антон Луцкевіч, Яўген Ладноў[266]. Гэтыя людзі, расьсеяныя па разнастайных беларускіх установах і пляцоўках, аказвалі вялікі ўплыў на нацыянальную працу і палітычныя пераўтварэньні, аднак рэдка выступалі (толькі на замежных пляцоўках) з мандатамі Найвышэйшай Рады.

Палітычны кірунак Найвышэйшай Рады можа быць акрэсьлены як прыязны Польшчы і ў любым выпадку антылітоўскі і антынямецкі.

---

264 Паводле інфармацыі Крыстыны Гамулкі, у пачатку 1921 г. на тэрыторыі Сярэдняй Літвы існавалі 178 дзяржаўных беларускіх пачатковых школаў (Gomółka, K. Sprawy białoruskie w II Rzeczypospolitej. Gdańsk, 1992. S. 103).

265 Найвышэйшая Рада ўтварылася ў Менску 13 сьнежня 1919 г.

266 Ладноў Яўген Міхайлавіч (? — пасьля 1932) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. У 1905 г. сябра ваеннай арганізацыі эсэраў у Адэсе, удзельнік рэвалюцыі 1905—1907 гг. у Расеі. Падчас Лютаўскай рэвалюцыі 1917 г. знаходзіўся ў Харкаве, быў таварышам старшыні Харкаўскага губэрнскага савету сялянскіх дэпутатаў. Як дэлегат Харкаўскай думы ўдзельнічаў у Дзяржаўнай нарадзе ў Маскве 12—15 жніўня 1917 г. Паводле ўласных сьведчаньняў, празь некалькі дзён пасьля бальшавіцкага перавароту ўступіў у камандаваньне войскамі Паўночнага раёну (ад Харкава да Бярдзянску), беспасьпяхова намагаўся арганізаваць супрацю бальшавікам, пасьля чаго 7 лістапада 1917 г. звольнены са службы «с преданием военно-революционному суду». Пасьпеў выехаць з Харкава, прысутнічаў на І Усебеларускім зьезьдзе, быў абраны ў склад яго выканкаму. У 1918 г. ваенны міністар ва ўрадзе БНР, са сьнежня 1919 г. міністар замежных справаў. У лютым 1919 г. прызначаны ўрадам БНР сябрам, пазьней старшынём беларускай дэлегацыі на Парыскую мірную канфэрэнцыю. Супрацоўнічаў з ІІ аддзелам Генэральнага штабу польскага войска. Ініцыятар стварэньня Беларускага дзяржаўнага камітэту вясной 1921 г. у Вільні. Падчас парлямэнцкіх выбараў у Польшчы ў 1922 г. падтрымліваў праўрадавае Дзяржаўнае аб'яднаньне на крэсах. У 1923 г. сумесна з Л. Дубейкаўскім выдаў апублікаваў некалькі адкрытых лістоў, у якіх крытыкаваў і абвінавачваў кіраўніцтва беларускага нацыянальнага руху ў Польшчы. 10 траўня 1923 г. беларускае прэс-бюро распаўсюдзіла інфармацыю аб тым, што Я. Ладноў зьяўляецца правакатарам і рэкамэндавала ўсім беларускім арганізацыям і дзеячом «пазьбягаць блізкага знаёмства з ім». У 1932 г. жыў у Францыі. Далейшы лёс невядомы.

Пад уплывам дзеячоў з Найвышэйшай Рады стварыўся Беларускі дзяржаўны камітэт як кіроўны палітычны інстытут, забясьпечаны мандатамі шматлікіх групаў, які імкнуўся да кансалідацыі ўсяго беларускага руху.

Дзяржаўны камітэт спачатку дзейнічаў кансьпірацыйна. Ён, безумоўна, меў антылітоўскі і антынямецкі характар і быў у пастаянным кантакце з Польшчай. Роля камітэту ў выяўленьні нямецкага кіраўніцтва ва «ўрадзе Ластоўскага» была такой пасьпяховай, што ў значнай ступені падарвала раней бесканкурэнтны асабісты ўплыў Ластоўскага. Ластоўскі намагаўся нават усталяваць кантакт зь Дзяржаўным камітэтам, не выключаючы і падпарадкаваньня яму.

Склад Дзяржаўнага камітэту ў 1921 г. быў наступны:

Старшыня — Антон Луцкевіч,

віцэ-старшыня — Ладноў,

сакратар — Тарашкевіч,

скарбнік — Дубейкаўскі,

Сябры: кс. Адам Станкевіч, Ярэміч, Гарэцкі, Рак-Міхайлоўскі, Смоліч, Буцька.

Пачаткова ў склад Дзяржаўнага камітэту не ўваходзілі эсэры, але сустрэчы, праведзеныя з Пракулевічам і Жаўрыдам, прывялі да пазытыўных вынікаў.

У сфэры ўплываў Дзяржаўнага камітэту знаходзіўся і генэрал Станіслаў Балаховіч[267].

Інтэнсіўную дзейнасьць разьвівалі беларускія камуністы на чале з Русецкім. Летам 1921 г. да іх далучыўся Кузьма Цярэшчанка.

Легальным агенцтвам камуністаў быў «Саюз сельскай гаспадаркі». Яны мелі сталы кантакт зь беларускімі камуністамі ў Менску, а менавіта з Адамовічам[268], камісарам вайсковых спраў. У паразуменьні зь Менскам беларускія камуністы падрыхтаваліся да выступленьня на выпадак узброенага канфлікту паміж Польшчай і Савецкай Расеяй.

---

[267] Дакладная дата заснаваньня Беларускага дзяржаўнага камітэту — 17 красавіка 1921 г. Як вынікае з паказаньняў Антона Луцкевіча і Браніслава Тарашкевіча, дадзеных імі пасьля арышту НКВД, Камітэт сваім стварэньнем быў абавязаны інтрыгам II аддзелу Генэральнага штабу, які ўзьдзейнічаў на беларускіх дзеячоў праз свайго агента Яўгена Ладнова. Нягледзячы на спэцыфічнасьць крыніцы, сьведчаньні гэтыя — дастаткова верагодныя, бо адныя паказаньні не супярэчаць другім. Пры гэтым як Тарашкевіч, так і Луцкевіч сьцьвярджалі, што Беларускі дзяржаўны камітэт быў ліквідаваны адразу ж пасьля таго, як высьветлілася сапраўдная роля Ладнова (гл.: Антон Луцкевич: материалы следственного дела НКВД БССР / Подгот. к печати, введение и комментарии В. Н. Михнюка, Н. М. Климовича и А. Н. Гесь. Минск, 1997. С. 64—66; Валахановіч, А. І.; Міхнюк, У. М. Споведзь у надзеі застацца жывым. Мінск,1999. С. 42—43). Дадатковыя дакумэнты па гэтай справе гл.: Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 2. Вільня — Нью-Ёрк — Менск — Прага, 1998. С. 1081—1083, 1090—1091.

[268] Адамовіч Язэп (1897—1937) — беларускі савецкі палітычны дзяяч. У 1920—1924 гг. быў наркамам вайсковых справаў, у 1924—1927 гг. — старшыня СНК БССР.

Акрамя згаданых арганізацыяў, у кастрычніку 1920 г. у Вільні быў утвораны эсэраўскі Абласны камітэт, у які ўвайшлі: Дубіна[269], Якубецкі, Карабач, Крачэўскі, Міхалевіч, Пракулевіч, Родзевіч, Шыла, Цярэшчанка, Жаўрыд. Гэты камітэт быў віленскім цэнтрам эсэраўскай агітацыі на ўсе беларускія ўскраіны, а таксама нібыта прадстаўніцтвам ураду Ластоўскага і сувязным паміж Коўнам і Менскам.

Да Абласнога камітэту з часам (пасьля заняпаду Дзяржаўнага камітэту) далучыліся Луцкевіч, Лаўрыновіч[270], Сьвятагор-Стэпін[*], Мятла і іншыя.

Зь Менску са спэцыяльнымі паўнамоцтвамі прыяжджала Бадунова, якая сярод іншага імкнулася да стварэньня Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі ў этнаграфічных межах.

Сярод вышэйзгаданых арганізацыяў самай нешматлікай была «Краёвая сувязь» Паўла Алексюка. Яна апэравала скрайне палянафільскімі лёзунгамі і мела вельмі невялікія ўплывы ў беларускім грамадзтве.

Нямала да гэтага спрычынілася агульная думка пра Алексюка як пра прадажнага дзеяча, спэкулянта і нават растратчыка.

Друкаваным органам гэтай групы была газэта «Jednaść»[271].

Разьдзел XXIII

Справа выбараў у Віленскі сойм. Агітацыя і антывыбарчыя пастановы беларускіх групаў. Пастанова групы Алексюка за выбары ў Віленскі сойм. Пастановы Віленскага і Варшаўскага соймаў

Як ужо адзначалася вышэй, Польшча вырашыла склікаць сойм у Вільні, які б вырашыў лёс Віленшчыны. Аднак большасьць беларускіх арганізацыяў выказалася супраць выбараў і абвясьціла іх байкот.

---

269 Дубіна Ўлас — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. У беларускім руху з 1917 г. Актывіст БПСР, сябра БНК Случчыны і таварыства «Папараць-кветка». Удзельнік Слуцкага паўстаньня. Пасьля падаўленьня паўстаньня быў школьным інструктарам Віленскага БНК, арганізоўваў нацыянальныя школы, культурна-асьветніцкія гурткі і каапэратывы. Адначасова ўваходзіў у Віленскі абласны камітэт БПСР. У пачатку 1922 г. у ліку 33 літоўскіх і беларускіх дзеячоў высланы з тэрыторыі Польшчы ў Літву. З 1923 г. у БССР. У 1933 г. арыштаваны ГПУ і высланы за межы Беларусі. Далейшы лёс невядомы.

270 Прозьвішчам «Лаўрыновіч» у 1923 г. часта падпісваў перадавыя артыкулы ў газэтах Беларускай рэвалюцыйнай арганізацыі «Наша будучына», «Вольны сьцяг», «Наш сьцяг» і інш. Антон Луцкевіч.

271 «Jednaść» — беларуская газэта палянафільскай арыентацыі, друкаваны орган «Краёвай сувязі». Выдавалася ў Вільні пад рэдакцыяй Васіля Шышкова з 6 траўня 1921 г. да пачатку 1922 г.

Беларускі нацыянальны камітэт заставаўся ў шчыльным кантакце з урадам Ластоўскага ў Коўне.

Луцкевіч, былы старшыня Рады міністраў згодніцкай Найвышэйшай Рады, бачачы відавочную перавагу ўплываў Ластоўскага і эсэраўскага кірунку, пагадзіўся з гэтай новай сытуацыяй. Хоць зьнешне ён выказваўся супраць поглядаў Ластоўскага, у сапраўднасьці кірунак дзейнасьці Вільнацбелкаму, стваральнікам якога ён быў і на чале якога стаяў, падпарадкоўваўся палітыцы, вызначанай Коўнам. З-за перавагі эсэраў лінія, якой ішла палітыка беларускіх дзеячоў, супадала з той, якая зьмяшчалася ў патаемным пагадненьні эсэраў з бальшавікамі ў 1919 г.[272].

Перад выбарамі ўплыў Ластоўскага ў Сярэдняй Літве значна ўзрос. Ягоная агітацыя знаходзіла водгук ня толькі сярод беларусаў, але таксама і сярод літоўскіх, габрэйскіх і расейскіх элемэнтаў, варожа настроеных у дачыненьні да Польшчы.

Характар агітацыі Ластоўскага выцякаў з залежнасьці як асабістай, так і ягонага ўраду ад Ковенскай Літвы. Выдаваная ім прэса і яго прыхільнікі не маглі ісьці толькі ў напрамку задавальненьня беларускіх нацыянальных інтарэсаў. Згодна з пар. 1 пагадненьня, заключанага паміж урадам Ластоўскага і ўрадам Ковенскай Літвы, беларускі ўрад абяцаў:

> далажыць усіх высілкаў да таго, каб жыхары-беларусы тых месц, дзе мае адбыцца плебісцыт паміж Літвой і Польшчай, падавалі галасы ў карысьць Літвы.

Улічваючы нямецкі ўплыў на ўрад Ковенскай Літвы, Ластоўскі мусіў лічыцца і зь ім. Да таго ж Нямеччына пагадзілася даць беларусам пазыку, прызначаючы яе на антыпольскую кампанію.

Таму ва ўсёй палітыцы Ластоўскага найперш відаць востры антыпольскі кірунак. Ковенская Літва ў гэты час дэманстравала прыхільнасьць да беларусаў і давала ім на сваёй зямлі прытулак настолькі, наколькі яны падтрымлівалі Літву ў яе спрэчцы з Польшчай за Віленшчыну. Таму яны давалі магчымасьць і сродкі на прапаганду сярод беларусаў — грамадзянаў Польскай Рэспублікі.

Увага Ластоўскага і ягоная агітацыя ў першую чаргу былі скіраваныя на Гарадзенскую і Віленскую землі.

На Гарадзеншчыне гэтая акцыя насіла выключна кансьпірацыйны характар. У Горадні мелі свой цэнтар закансьпіраваныя агенты Ластоўскага, якія атрымлівалі з Коўна матэрыяльныя сродкі, а таксама агітацыйныя матэрыялы, што пасьля распаўсюджваліся па ўсёй беларускай тэрыторыі.

На Віленшчыне ўплывы і праца Ластоўскага былі больш адкрытымі і ўзаемадзейнічалі з антыпольскай працай літоўцаў і апазыцыяй габрэяў.

Праз Горадню і Вільню ўплыў Ластоўскага ішоў углыб Рэспублікі. Напрыклад, гэта адзначалася на ўсёй тэрыторыі Наваградзкага ваяводзтва.

---

[272] Гл. разьдзел XVII.

Ластоўскі, выконваючы пар. 1 беларуска-літоўскага пагадненьня, абапіраўся на дэклярацыю, якую ў свой час агучыў у Ковенскім сойме прэм'ер-міністар Грынюс[273]:

1) Перад Лігай нацыяў Ковенская Літва гарантуе для Ўсходняй Літвы (Віленшчыны) краёвую аўтаномію з уласным соймам у Вільні.
2) Гэты аўтаномны сойм павінен выдаць пастанову з гарантыямі правоў для беларускай мовы, будзе адчыняць беларускія школы, суды і весьці ўсю беларускую гаспадарку.
3) Агульны літоўскі сойм у Коўне, аб'яднаны з аўтаномным Віленскім соймам, будзе кіраваць замежнымі справамі, якія датычаць вайны і міру. Будзе існаваць агульнае войска, фінансы і чыгуначная ўправа.
4) Літоўскі сойм гарантуе для народаў Усходняй (Сярэдняй) Літвы — беларусаў, палякаў, габрэяў і татараў — поўную аўтаномію, прызнаючы роўныя правы іх мовам[274].

Чацьвёрты пункт згаданай дэклярацыі Грынюса прыхільнікі Ластоўскага стараліся выкарыстаць дзеля каардынацыі габрэйскай выбарчай кампаніі зь беларускай. Гэтай мэты яны дасягнулі. Габрэйская прэса заявіла, што адносіны габрэяў да віленскіх выбараў будуць залежаць ад пазыцыі, якую ў гэтай справе зоймуць беларусы.

Урад Ластоўскага на паседжаньні 6.XII.1921 г. прыняў наступную пастанову:

Дзеля таго,
1) што тэрыторыя так званай Срадковай Літвы штучна выразана з цэлага краю і не становіць ні эканамічнага, ні палітычнага самаістага арганізму,
2) што выбары ў Сойм маюць адбывацца пад польскай акупацыяй і пад прэсыяй акупацыйных улад,
3) што актыўныя беларускія сілы загнаны акупацыйнымі ўладамі Сярэдняй Літвы ў турмы, канцэнтрацыйныя лягеры і ў эміграцыю, а астаўшыяся на мейсцы тэрарызаваны — пастанаўляем выбары ў Віленскі Сойм актыўна байкатаваць[275].

Згодна з гэтай пастановай Беларускі нацыянальны камітэт у Вільні прыняў сваю пастанову, у якой падаў матывы, з-за якіх беларусы Віленшчыны ня могуць узяць удзелу ў выбарах у сойм. Гэтая пастанова гучыць наступным чынам:

---

273 Грынюс (Grinius) Казіс (1866—1950) — літоўскі палітычны дзяяч. Паводле адукацыі быў лекарам, у 1892 г. працаваў у пункце па барацьбе з халерай у Менску. З 19 чэрвеня 1920 г. па 2 лютага 1922 г. быў прэм'ер-міністрам, з 7 чэрвеня да 17 сьнежня 1926 г. — прэзыдэнтам Літвы. Дэклярацыя Грынюса, пра якую вядзецца гаворка, была агучаная ім з соймавай трыбуны 17 сьнежня 1921 г.

274 Насамрэч у «Кароткім нарысе...» зьмешчаны толькі кароткі пераказ дэклярацыі К. Грынюса. У арыгінале яна была куды больш аб'ёмістая і дэталёвая.

275 Беларускі тэкст пастановы падаецца згодна з выданьнем: Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 2. Вільня — Нью-Ёрк — Менск — Прага, 1998. С. 1252.

Прымаючы пад увагу:
1) што Заходне-Беларускія землі, якія адыйшлі ад Расеі, штучна падзелены на часткі паміж «Сярэдняй Літвой» і Польскай Рэчпаспалітай,
2) што ў спорцы паміж Польскай і Літоўскай Рэспублікамі аб тэрыторыі «Сярэдняй Літвы», у межах каторае беларусы становяць безумоўную большасьць, голас Беларускага Народу і яго інтарэсы зусім ня прымаюцца пад увагу,
3) што зьбіраны цяпер Сойм «Сярэдняй Літвы» мае пастанаўляць аб долі толькі аднае часткі Заходняе Беларусі — пад той час, як другая зусім пазбаўлена права самастанаўленьня,
4) што нягледзячы на разнароднасьць насяленьня «Сярэдняе Літвы» і спорнасьць яе тэрыторыі, уся ўлада знаходзіцца выключна ў руках адной нацыянальнасьці — польскай, у значнай меры нават не ў руках грамадзян краю,
5) што функцыі і характар Сойму афіцыяльна не ўстаноўлены, а факт склікання яго пры аднастароньняй уладзе не дае пэўнасьці, што праектаваны Сойм будзе сапраўдным выяўленьнем волі краю,
6) што ў працягу блізка трох гадоў усімі спосабамі, даступнымі дзяржаўнай уладзе, праводзілася на зямлі Беларускай палітыка нацыянальнага ўціску беларусаў, зачыняліся беларускія школы, газэты, эканамічныя арганізацыі і нішчылася ўсялякая праца над культурным і эканамічным разьвіцьцём Беларускага Народу,
7) што, пасьля такой трохгадовай палітыкі, цяпер, пры кароткім 30-дзённым выбарчым пэрыядзе, дэзарганізаванае і дэзарыентаванае беларускае насяленьне ня здолее сьвядома і свабодна выявіць свае думкі і жаданьні, тым больш, што нават і на час выбараў не абвешчаны адпаведныя гарантыі свабоды; што і далей уладаю вядзецца палітыка закрываньня беларускіх школ, зачыненьня і забароны незалежнае беларускае прэсы і г. д.,
8) што пры такіх варунках вольнае і сьвядомае выяўленьне волі насяленьня нашага краю дарогай выбараў у праектаваны Сойм немагчыма, —
Беларускі нацыянальны камітэт гэтым заяўляе, што сапраўднае выяўленьне волі насяленьня нашага краю ў Віленскім Сойме, які здаўна выпісаны, як палітычны кліч, на штандарах усяе краёвае дэмакратыі, магчыма толькі пры ўчасьці ў упраўленьні краем усіх яго нацыянальнасьцяў, на парытэтных асновах, пры фактычным забесьпячэньні грамадзкае і нацыянальнае свабоды ў працягу даўжэйшага часу і пры пашырэньні выбараў у Віленскі Сойм на ўсе Беларускія землі, якія адышлі ад Расеі. Толькі пры такіх умовах магчыма так патрэбнае аб'яднаньне ўсіх нацыянальнасьцяў краю на грунце творчае дзяржаўнае працы і правільнага выяўленьня волі ўсяго насяленьня[276].

Аднак ня ўсе беларускія арганізацыі выказаліся супраць выбараў у Віленскі сойм.

12 і 13 сьнежня 1921 г. у Вільні адбыўся зьезд прадстаўнікоў Заходняй Беларусі, арганізаваны партыяй Алексюка, т. зв. Краёвай сувязьзю. На зьезд прыехалі каля ста пяцідзесяці асобаў. Большасьць зь іх былі сялянамі, якія цікавіліся беларускім рухам, але мала арыентаваліся ў палітыцы і не разумелі рознагалосьсяў, якія падзялялі паасобныя беларускія групы.

276 Беларускі тэкст пастановы падаецца паводле: Беларускі звон. 1921. 16 сьнежня. С. 6.

Зьезд насіў выключна беларускі характар і быў добра арганізаваны. Пасьля выдаленьня элемэнтаў, якія намагаліся яго сарваць (напрыклад, эсэра Пракулевіча, ксяндза Адама Станкевіча зь Беларускага нацыянальнага камітэту ў Вільні, групы студэнтаў-беларусаў), зьезд прыняў рэзалюцыю, якая заклікала беларусаў узяць удзел у галасаваньні.

Зьмест гэтай рэзалюцыі быў наступны:

Маючы на ўвазе:
1) што гістарычная будучыня зьвязвае беларускі народ з Польскай Рэспублікай і што гэта сувязь цалкам адпавядае яго нацыянальным патрэбам,
2) што з Расеяй, як крыніцай імпэрыялізму і ворагам усялякага нацыянальнага руху, павінна быць выключана ўсялякая магчымасьць уваходу ў дзяржаўны саюз,
3) што Польшча зьяўляецца тым мурам, які бароніць ад усіх экспансій Усходу,
4) што Рыская і бальшавіцка-літоўская дамовы разьдзерлі жывое цела Беларусі на часткі,
5) што Беларусь павінна быць непадзельнай і ўвайсьці як аўтаномная адзінка ў склад Польскай Рэспублікі,
6) што Рыская дамова далучыла да Польшчы значную частку беларускіх земляў,
7) што беларускі народ павінен з апошніх сілаў праводзіць узброенае і дыпляматычнае змаганьне, каб вызваліць беларускія землі, якія цяпер знаходзяцца ў бальшавіцка-маскоўскай няволі,
8) што польская канстытуцыя гарантуе беларускаму народу ўсе нацыянальныя правы,
9) што прызнаньне польскай дзяржаўнасьці зьяўляецца адным з падмуркаў нашай нацыянальнай працы,
10) што парлямэнт — найлепшы спосаб барацьбы за нацыянальныя правы беларускага народу,
11) што Віленшчына павінна быць аўтаномнай часткай Польскай Рэспублікі разам зь іншымі абшарамі Заходняй Беларусі,
12) што літоўскі ўрад на працягу ўсяго часу сваёй дзяржаўнай дзейнасьці варожа ставіўся да нацыянальнага беларускага руху і аспрэчваў нашыя правы на Віленшчыну.

Зьезд горача заклікае беларускі народ узяць удзел у выбарах у Віленскі сойм, выказаўшы нашу нязломную волю да далучэньня гэтых земляў да Польшчы.

Адначасова зьезд заклікае сялянскія масы беларускага народу да арганізацыйнай працы ў сувязі з ужо блізкімі выбарамі ў Варшаўскі сойм. Сяляне павінны памятаць, што толькі пасылаючы сапраўдных прадстаўнікоў беларускага народу ў сойм Польскай Рэспублікі яны змогуць пасьпяхова бараніць правы народу.

Зьезд пастанавіў:
1) выказаць падзяку польскаму народу за вызваленьне часткі беларускіх земляў зь няволі маскоўскіх камуністаў,
2) моцна стаць на грунт аб’яднаньня беларускага народу з польскім народам, прызнаючы польскую дзяржаўнасьць і аўтаномію для Беларусі,
3) прыняць удзел і працаваць сярод беларускага народу падчас выбараў у сойм Сярэдняй Літвы і ў Варшаўскі сойм Польскай Рэспублікі,
4) усімі сіламі дамагацца злучэньня ў адно цэлае тых беларускіх земляў, якія паводле Рыскай дамовы аддадзеныя маскоўскім камуністам,

5) выказаць пагарду тым, хто сее нязгоду сярод беларускага народу, прыкрываючыся яго іменем, праводзіць камуністычную агітацыю, а таксама тым асобам, якія выступаюць ад імя беларускага ўраду, які цяпер знаходзіцца ў Коўне і ня мае нічога агульнага зь беларускім народам.

Палітычныя апанэнты Алексюка выдалі шэраг пратэстаў супраць гэтага зьезду. Пратэставалі: Беларускі нацыянальны камітэт у Вільні, карпарацыя студэнтаў-беларусаў, паасобныя таварыствы і нават асобныя людзі, як, напрыклад, Сьцяпура[277], які спачатку быў сакратаром зьезду, а потым адмовіўся ад удзелу ў паседжаньнях.

Зьезд выслаў дэлегацыю ў Варшаву, якая перадала польскаму ўраду прынятыя рэзалюцыі[278].

Узмоцненая агітацыя супраць выбараў у Віленскі сойм вымусіла Кіроўную камісію Сярэдняй Літвы ноччу з 19 на 20 студзеня 1922 г. арыштаваць 33 найбольш шкодных беларускіх і літоўскіх агітатараў[279]. Імі былі[280]: 1) Аўгустайціс

---

[277] Сьцяпура Канстанцін — старшыня камітэту Краёвай сувязі ў Дзятлаве Слонімскага павету. Паводле ягоных словаў, запрошаны на зьезд ня быў, а прыехаў з уласнай ініцыятывы. Пакінуў зьезд на знак пратэсту супраць недэмакратычных умоваў яго правядзеньня і пасьля гэтага даслаў адкрыты ліст у беларускія і іншыя віленскія газэты з адмежаваньнем ад кіраўнікоў Краёвай сувязі. Паводле зьвестак з заходнебеларускай прэсы, пасьля нейкі Канстанцін Сьцяпура служыў у польскім войску, у сярэдзіне 1923 г. арыштаваны польскімі ўладамі па абвінавачаньні ў утрыманьні кантактаў з урадам БНР В. Ластоўскага. Выехаў у БССР, праходзіў па справе Ю. Лістапада ў канцы 1925 — пачатку 1926 гг. Уцёк у Латвію. Атрымаўшы ў латышоў т. зв. «нансэнаўскі пашпарт», выехаў празь Нямеччыну ў Прагу. Далейшы лёс невядомы.

[278] Дэлегацыя прадстаўнікоў беларускага зьезду ў Вільні на чале з Паўлам Алексюком прыбыла ў Варшаву 15 сьнежня. Празь дзень, 17 сьнежня, дэлегацыю прынялі польскія прэм'ер-міністар і міністар унутраных спраў. На запрашэньне польскага прэзыдэнта беларускія дзеячы прысутнічалі ў ягонай ложы падчас пастаноўкі «Пана Тадэвуша» ў Варшаўскім тэатры. На 20 сьнежня 1921 г. была заплянаваная аўдыенцыя сябраў дэлегацыі ў Кіраўніка дзяржавы Ю. Пілсудзкага.

[279] З гэтых 33 чалавек беларусамі былі 13: Улас Дубіна, Максім Гарэцкі, Андрэй Якубецкі, Аляксандар Карабач, Іван Краскоўскі, Зінаіда Купчык, Вінцэнт Лемеш, Уладзімер Міхалевіч, Цімафей Мяшочак, Палікарп Невядомскі, Аляксей Палікша, Уладзімер Пракулевіч і Сяргей Рогач.

[280] Імёны і прозьвішчы большасьці літоўскіх дзеячоў у «Кароткім нарысе...» падаюцца ў славянізаваным варыянце. У міжваенны час такі падыход шырока практыкаваўся ў польскай, беларускай і нават у літоўскай польскамоўнай прэсе. Па-літоўску гэтыя імёны і прозьвішчы гучаць так: Пранас Аўгустайціс (Pranas Augustaitis), Ёнас Аўгевічус (Jonas Augevičius), Міколас Біржышка (Mykolas Biržiška), Вікторас Біржышка (Viktoras Biržiška), Юозас Дыша (Juozas Dyša), Юозас Грабаўскас (Juozas Grabauskas), Пятрас Інсода (Petras Insoda), Станісловас Яцкевічус (Stanislovas Jackevičius), Юозапас Кукта (Juozapas Kukta), Чэсловас Ландсбэргіс (Česlovas Landsbergis), Марыя Марцішаўскайтэ (Marija Marcišauskaitė), Андрус Міцюнас (Andrius Miciunas), Піюс Мічуліс (Pijus Mičiulis), Юргіс Мілерыс (Jurgis Mileris), Андрус Рандаманскіс (Andrius Rondomanskis), Ёнас Сямашка (Jonas Siemaška), Балясловас Садзэвічус (Boleslovas Sadzevičius), Ёнас Шумас (Jonas Šumas), Тадас Шулцас (Tadas Šulcas).

Францішак[281], 2) Аўргевіч Ян[282], 3) Біржышка Міхал[283], 4) Біржышка Віктар[284], 5) Дубіна Ўлас, 6) Дыша Язэп*, 7) Грабоўскі Язэп[285], 8) Гарэцкі Максім, 9) Інсольда Пётар[286], 10) Яцкевіч Станіслаў*, 11) Якубецкі Андрэй, 12) Карабач Аляксандар, 13) Краскоўскі Іван, 14) кс. Кухта Язэп, 15) Купчык Зінаіда*, 16) Ланцберг Чеслаў[287], 17) Лемеш Вінцэнт[288], 18) Марцішэўская Марыя[289],

[281] Аўгустайціс (Augustaitis) Пранас (1883—1941) — літоўскі навуковец і грамадзка-палітычны дзяяч, прафэсар, доктар філязофіі. З 1920 г. жыў у Вільні, настаўнічаў у літоўскай жаночай гімназіі. Працаваў у Часовым літоўскім камітэце, у кастрычніку 1920 — лютым 1921 гг. быў ягоным старшынём. Пасьля высяленьня зь Вільні выкладаў ангельскую мову і літаратуру ва ўнівэрсытэце імя Вітаўта Вялікага ў Коўне, у 1923—1939 гг. быў сакратаром ягонага гуманітарнага факультэту. У 1933 г. уваходзіў у Літоўска-Беларускае Таварыства, створанае ў Коўне.

[282] Аўгевічус (Augevičius) Ёнас (1887—?) — літоўскі грамадзка-палітычны дзяяч, лекар. Пасьля выдаленьня зь Вільні працаваў у Міністэрстве аховы здароўя, у 1927—1931 гг. — вайсковым лекарам. Друкаваўся ў навуковых выданьнях.

[283] Біржышка (Biržiška) Міколас (1882—1962) — літоўскі нацыянальны дзяяч, гісторык літаратуры. На пачатку 1920-х гг. быў рэдактарам некалькі літоўскіх польскамоўных выданьняў, актыўна ўдзельнічаў у нацыянальным руху. Быў дырэктарам Віленскай літоўскай гімназіі імя Вітаўта Вялікага. Пасьля выдаленьня зь Вільні — прафэсар Ковенскага ўнівэрсытэту, яго прарэктар (1925—1926) і рэктар (1926—1927). У 1925—1935 гг. — старшыня Саюзу вызваленьня Вільні. У 1933 г. уваходзіў у Літоўска-Беларускае Таварыства, створанае ў Коўне.

[284] Біржышка Вікторас (1886—1964) — літоўскі нацыянальны дзяяч, вучоны-матэматык. Брат М. Біржышкі. Браў удзел у літоўскім нацыянальным руху яшчэ да рэвалюцыі. У Вільні жыў з канца 1920 г., быў настаўнікам літоўскай гімназіі імя Вітаўта Вялікага, выкладчыкам настаўніцкай сэмінарыі і Вышэйшых курсаў Літоўскага навуковага таварыства. Быў сябрам Віленскага літоўскага камітэту. Неаднаразова арыштоўваўся палякамі. У 1922—1939 гг. працаваў у Коўне ва ўнівэрсытэце Вітаўта Вялікага, у 1940—1944 гг. — у Віленскім унівэрсытэце. Пасьля вайны жыў на эміграцыі ў ЗША.

[285] Грабаўскас (Grabauskas) Юозас (1873—?) — літоўскі дзяяч, настаўнік. Падчас забароны на літоўскі друк супрацоўнічаў зь літоўскімі газэтамі. У 1920—1922 гг. жыў у Вільні, рэдагаваў газэты «Vilniaus Garsas» («Віленскі голас») і «Nasza Ziemia» («Наша зямля»). Летам 1921 г. вёў літоўскія народныя настаўніцкія курсы ў Вільні, быў дырэктарам сярэдняй школы, арганізаванай Таварыствам «Rytas» («Раніца»). Пасьля выдаленьня зь Вільні ў 1923—1925 гг. візытатар Міністэрства адукацыі Літвы.

[286] Маецца на ўвазе Інсода (Insoda) Пятрас Повілас (1893—1954) — літоўскі дзяяч. Са сьнежня 1921 г. выдаваў у Вільні літоўскую польскамоўную газэту «Litwa Niepodległa». Высланы ўладамі Сярэдняй Літвы ў Коўна. У 1924 г. эміграваў у ЗША, удзельнічаў у розных мясцовых літоўскіх гуртках, дапамагаў Саюзу стралкоў і Саюзу вызваленьня Вільні.

[287] Ландсбэргіс (Landsbergis) Чэсловас (1869 — пасьля 1946) — літоўскі грамадзкі і гаспадарчы дзяяч, інжынэр. Кіраваў у Вільні Літоўскім гандлёва-прамысловым банкам, які быў закрыты палякамі 5 кастрычніка 1921 г. Пасьля высылкі ў Ковенскую Літву да лістапада 1925 г. служыў на чыгунцы, быў дырэктарам Літоўскага банку ў Клайпэдзе. У 1946 г. арыштаваны савецкімі ўладамі, далейшы лёс невядомы.

[288] Лемеш Вінцэнт — беларускі дзяяч, настаўнік. У 1916 г. скончыў беларускія настаўніцкія курсы ў Вільні. У сьнежні 1921 г. быў рэдактарам аднаднёўкі «Голас праўды», якая заклікала беларускае насельніцтва Віленшчыны ня браць удзелу ў выбарах у Віленскі сойм.

[289] Марцішэўская (Марцішаўскайтэ, Marcišauskaitė) Марыя — літоўская нацыянальная дзяячка, адна з кіраўнікоў літоўскага асьветніцкага таварыства «Rytas» («Раніца») у Вільні. Была таксама рэдактаркай газэты «Vilniaus Garsas» («Віленскі голас»). Пасьля ў Коўне ўзначальвала выдавецкае таварыства «Vytis» («Пагоня»).

19) Міхалевіч Уладзімер, 20) Міцюнас Андрэй*, 21) Мічуліс Пій, 22) Мяшочак Тамаш[290], 23) Мілерыс Юры[291], 24) Невядомскі Палікарп[292], 25) Пракулевіч Уладзімер, 26) Палікша Аляксей[293], 27) Равідзіс Язэп*, 28) Рогач Сяргей[294], 29) Рандаманскі Андрэй[295], 30) Сямашка Ян*, 31) Сладзевіч Баляслаў*, 32) Шумас Ян*, 33) Шульц Тадэвуш[296].

Акрамя гэтага, былі зробленыя ператрусы ў Беларускім нацыянальным камітэце ў Вільні, у Беларускай цэнтральнай школьнай радзе, у гімназіі, кнігарні і ў рэдакцыях беларускіх газэт.

У канцы студзеня 1922 г. адбыліся выбары ў Віленскі сойм з удзелам 64 % выбаршчыкаў[297].

Нягледзячы на тое, што Аляксюк разьвіў вельмі энэргічную перадвыбарчую агітацыю, вынікі галасаваньня засьведчылі поўную адсутнасьць уплыву гэтага палітыка на беларускія масы. За сьпіс Алексюка, які быў выстаўлены ў дзьвюх выбарчых акругах[298], было аддадзена толькі 2400 галасоў. Боль-

---

290 Маецца на ўвазе Мяшочак Цімафей — у 1920 г. удзельнік Слуцкага паўстаньня, сябар Рады Случчыны.

291 Мілерыс (Mileris) Юргіс (1894—?) — літоўскі дзяяч, настаўнік. Быў настаўнікам у літоўскім дзіцячым прытулку ў Вільні і адначасова сам вучыўся ў настаўніцкай сэмінарыі таварыства «Rytas». Пэўны час быў справаводам Цэнтральнага камітэту пацярпелых ад вайны. Пасьля выдаленьня зь Вільні быў дырэктарам пачатковай школы ў Коўне. Працягваў пэдагагічную дзейнасьць і пасьля Другой усясьветнай вайны.

292 Невядомскі Палікарп — беларускі дзяяч, сябра Беларускага нацыянальнага камітэту, сакратар Саюзу сельскагаспадарчых рабочых. Пасьля высяленьня зь Вільні жыў у Коўне, у «Тэзісах дакладу ЦК КП(б)Б аб беларускім руху за кардонам» ад 16 кастрычніка 1925 г. згадваўся як прыхільнік Вацлава Ластоўскага.

293 Палікша Аляксей — беларускі дзяяч. Пасьля выдаленьня зь Вільні жыў у Коўне, зьяўляўся сябрам мясцовай «Беларускай грамады» на чале зь Я. Варонкам.

294 Рогач Сяргей (1891—?) — беларускі дзяяч. У 1920 г. удзельнічаў у Слуцкім паўстаньні, камандаваў 2-й кампаніяй I Слуцкага палка. Інтэрнаваны польскімі ўладамі. Пасьля выдаленьня зь Вільні спачатку жыў у Літве, у 1923 г. выехаў на вучобу ў Прагу, скончыў агранамічны факультэт Вышэйшай тэхнічнай школы. У 1927 г. выехаў у СССР. Далейшы лёс невядомы.

295 Рандамоніс-Рандаманскіс (Randamonis-Rondomanskis) Андрус (1889—1943) — літоўскі журналіст, публіцыст, хімік. З 1919 г. жыў у Вільні, дзе быў настаўнікам літоўскай гімназіі, удзельнічаў у розных літоўскіх таварыствах і шмат друкаваўся на літоўскай і польскай мовах, рэдагаваў польскія газэты. Пасьля выдаленьня зь Вільні у 1922—1938 гг. працаваў у Міністэрстве сельскай гаспадаркі Літвы, быў настаўнікам III Ковенскай гімназіі. У 1925 г. быў адным з заснавальнікаў і кіраўнікоў Саюзу вызваленьня Вільні.

296 Шулцас (Šulcas) Тадас (1880—1940) — літоўскі навуковец і грамадзка-палітычны дзяяч, інжынэр-тэхноляг. Займаўся праблемамі суднабудаўніцтва, вырабу абсталяваньня для харчовай прамысловасьці. З 1920 г. жыў у Вільні, працаваў у рэдакцыі газэты «Vilnietis» («Вілянчук»). Пасьля высылкі зь Вільні выкладаў у Вышэйшай тэхналягічнай школе ў Коўне, з 1927 г. — на тэхналягічным факультэце Літоўскага ўнівэрсытэту.

297 Насамрэч выбары ў Віленскі сойм адбыліся не ў канцы, а ў пачатку студзеня 1922 г. (8 чысла). Арышт і высылка зь Вільні беларускіх і літоўскіх дзеячоў не папярэднічалі выбарам, а адбыліся праз два тыдні пасьля іх.

298 П. Аляксюк выставіў свае сьпісы ў Камайскай і Ашмянскай выбарчых акругах, якія, згодна з афіцыйнай статыстыкай, былі найбольш беларускімі паводле складу насельніцтва.

шасьць беларускага грамадзтва пачула голас адозвы Беларускага нацыянальнага камітэту і не ўзяла ўдзелу ў галасаваньні[299].

Трэба зазначыць, што ў апошнія дні перад галасаваньнем сярод беларусаў пазначыліся пэўныя ваганьні. Пад уплывам некаторых беларускіх дзеячоў і пад ціскам левых польскіх партыяў перад самымі выбарамі частка беларусаў рашылася на ўдзел у галасаваньні. Недахоп часу не дазволіў прыцягнуць да галасаваньня яшчэ большыя масы, аднак выбары паказалі, што некаторая частка беларусаў аддала свае галасы за «Адраджэньне».

Можна меркаваць, што калі б не зацятае змаганьне Беларускага нацыянальнага камітэту з Алексюком і надта малая папулярнасьць апошняга і калі б кампанія польскіх партыяў, скіраваная на прывабліваньне беларусаў да выбарчых урнаў, была больш сплянаваная і скаардынаваная, то адсотак прагаласаваўшых быў бы значна большы, а ўплыў Ластоўскага на віленскія выбары — зусім нязначны.

5 лютага большасьць арыштаваных былі вывезеныя віленскімі ўладамі ў нэўтральную зону[300] і там вызваленыя, але бяз права вяртаньня на Віленшчыну.

Ператрусы, арышты і вываз выклікалі сярод беларусаў замяшаньне і новую хвалю расчараваньня.

Дзейнасьць Беларускага нацыянальнага камітэту зноў была скіраваная на шлях пратэстаў. Доказам гэтага можа быць пратэст Беларускага нацыянальнага камітэту ад 13 лютага 1922 г.[301].

> 19—20 мінулага студня месяца польская ўлада «Сярэдняй Літвы», ператросшы цэлы рад беларускіх культурных установаў, арыштавала каля 20 беларускіх дзеячоў і культурных працаўнікоў з старшынём Беларускага Нацыянальнага Камітэту на чале.
>
> У ноч з 3 на 5 гэтага лютага блізу ўсе яны, у большасьці нават не дапрошаныя, безь ніякага публічнага судовага разгляду інкрымінаваных ім праступкаў, украдкам вы-

[299] Згодна з афіцыйнымі зьвесткамі, падчас выбараў у Віленскі сойм галасавалі толькі 41% беларускага насельніцтва (у вясковых акругах — 44,5%). Аднак пры гэтым трэба ўлічваць, што польская дзяржаўная статыстыка можа выкарыстоўвацца толькі для вызначэньня выбарчых паводзінаў праваслаўнай часткі беларускага насельніцтва. Наконт галасаваньня беларусаў-каталікоў можна рабіць толькі пэўныя прыпушчэньні. Так, у некаторых гмінах колькасьць выбаршчыкаў-хрысьціян, які не ўзялі удзелу ў галасаваньні, значна перавышала колькасьць афіцыйна зафіксаваных там беларусаў і літоўцаў. Напрыклад, у Опсаўскай гміне Браслаўскага павету, паводле афіцыйнай статыстыкі, жылі толькі 219 беларусаў, «тутэйшых» і расейцаў (усе яны ўлічваліся разам) і 13 літоўцаў, а не галасавалі 1331 чалавек хрысьціянскага веравызнаньня (Wybory do Sejmu w Wilnie, 8 stycznia 1922. Oświetlenie akcji wyborczej i jej wyników na podstawie źródeł urzędowych. Wilno, 1922. S. 155). Вядома, сёньня вельмі цяжка вызначыць, у якой ступені на падобную пазыцыю выбаршчыкаў паўплывала беларуская агітацыя, а ў якой іншыя фактары.

[300] Маецца на ўвазе нэўтральная зона, усталяваная паміж польскімі і літоўскімі войскамі Кантрольнай камісіяй Лігі нацыяў 30 лістапада і 17 сьнежня 1920 г.

[301] Насамрэч гэтая рэзалюцыя была прынятая Віленскім БНК 8 лютага 1922 г.

везены з Бацькаўшчыны, засуджаныя няма ведама кім на баніцыю[302] і пазбаўленыя нават магчымасьці апраўдацца і давясьці сваёй нявіннасьці.

Беларускі Нацыянальны Камітэт гэтым станоўча пратэстуе проці такога грубага нарушэньня элемэнтарных асноваў права і справядлівасьці і проці яўнага гвалту над грамадзкай свабодай высланых беларусаў.

Беларускі Камітэт шчыра дзякуе тым прадстаўнікам Краёвай польскай дэмакратыі, якія ўжо запратэставалі проці патаптаньня ўрадам «Сярэдняй Літвы» права і нацыянальнае і грамадзкае свабоды, разумеючы, што кожнае такое нарушэньне ўладаю правоў адной нацыянальнай групы ў роўнай меры грозна для ўсіх братніх дэмакратый краю.

Беларускі Камітэт вітае такжа выступленьні прадстаўнікоў жыдоўскай дэмакратыі ў асобе старшыні Жыдоўскай Гміны места Вільні д-ра Выгодзкага[303], і саюзу Жыдоўскіх Журналістаў і Літаратараў, якія апублікавалі свае гарачыя пратэсты проці гвалтаў над беларускімі дзеячамі, і гэтым шле ім шчырае дзякуй ад сябе і ад імя пацярпеўшых.

Беларускі Камітэт шле свой прывет усім пацярпеўшым беларускім і літоўскім дзеячам, цьвёрда верачы, што раней ці пазьней праўда пераможа, што ў самым хуткім часе яны здалеюць свабодна вярнуцца ў родную зямлю дзеля карыснай творчай працы, ад якой цяпер адарваныя[304].

Трэба зьвярнуць увагу, што тон гэтага пратэсту быў іншы, чым папярэдніх выступленьняў камітэту. Перш за ўсё ён быў скіраваны да польскага ўраду, а таксама падкрэсьліў прыхільную да беларусаў пазыцыю пэўнай часткі польскай прэсы і грамадзтва.

Трэба дадаць, што ўсе арыштаваныя, акрамя Якубецкага і Пракулевіча, былі вельмі варожа настроеныя ў дачыненьні да польскага ўраду. Выдаленьне гэтых людзей выключыла найбольш палкія і неўраўнаважаныя элемэнты. Факт арыштаў і вывазу значна паспрыяў аздараўленьню адносінаў у Вільнацбелкаме. Адбылася рэарганізацыя камітэту, а ўся яго дзейнасьць была скіраваная на больш памяркоўны шлях.

20 лютага 1922 г. Віленскі сойм дзевяноста шасьцю галасамі пры шасьці ўстрымаўшыхся прыняў пастанову, якая ўключала Вільню і Віленскую зямлю ў Польшчу. Зьмест гэтай пастановы быў наступны:

У імя Ўсемагутнага Бога, Мы, Сойм у Вільні, склiканы свабоднай і ўсеагульнай воляй насельніцтва Віленскай зямлі, які валодае ўсімі правамі на вырашэньне лёсу гэтай зямлі, памятаючы пра шматвяковыя повязі, якія, замацаваныя актамі ў Гародлі і Любліне і ўхваламі травеньскай канстытуцыі 1791 г., нашы землі сілай добраах-

302 Баніцыя — від пакараньня ў даўняй Рэчы Паспалітай. Асуджаны на яе мусіў пакінуць краіну і страчваў усе грамадзянскія правы.

303 Выгодзкі Якуб (1857—1941) — габрэйскі грамадзкі і палітычны дзяяч, лекар. Ардынатар і дырэктар шпіталяў у Вільні, старшыня віленскай габрэйскай абшчыны. Да рэвалюцыі адзін з заснавальнікаў партыі кадэтаў на Віленшчыне. Быў міністрам габрэйскіх спраў у літоўскім урадзе. У 1922—1930 гг. быў паслом польскага сойму, таксама выбіраўся радным г. Вільні. Падтрымліваў сіяністкі рух. Забіты немцамі.

304 Беларускі тэкст рэзалюцыі цытуецца паводле: Беларускі звон. 1922. 17 лютага. № 4 (29). С. 3.

вотных пагадненьняў злучылі ў адно з Польшчай, а таксама пра ахвярна пралітую ў змаганьні народу за свабоду пасьля нешчасьлівых падзелаў Айчыны кроў нашых бацькоў, ушаноўваючы мужнасьць і самаахвярнасьць польскага жаўнера, сына гэтай зямлі Юзэфа Пілсудзкага, геройскі чын генэрала Жалігоўскага — згодна з правам народу на самавызначэньне, ад імя насельніцтва гэтай зямлі, яго цяпер жывучых і будучых пакаленьняў, маючы на мэце забесьпячэньне свабоды і ўсебаковага духовага і матэрыяльнага разьвіцьця — на паседжаньні 20 лютага 1922 г. вырашаем і пастанаўляем:

1) Усе праўна-дзяржаўныя сувязі, навязаныя нам сілай расейскай дзяржавай, лічым незваротна разарванымі і няіснымі, а таксама адмаўляем права Расеі ўмешвацца ў справы Віленскай зямлі.

2) Праўна-дзяржаўныя прэтэнзіі, якія выказвае на Віленскую зямлю Літоўская Рэспубліка, знайшоўшыя сваё выяўленьне ў літоўска-савецкай дамове ад 12 ліпеня 1920 г., як і ўсялякія іншыя, адкідаем і назаўсёды адхіляем.

3) Урачыста сьцьвярджаем, што мы не прызнаем ніякіх рашэньняў як наконт лёсу нашай зямлі, так і наконт яе ўнутранага ўладкаваньня, прынятых зьнешнімі чыньнікамі супраць нашай волі.

4) Віленская зямля безумоўна і безагаворачна складае неадрыўную частку Польскай Рэспублікі.

5) Польская Рэспубліка валодае поўным і выключным правам дзяржаўнага кіраваньня Віленскай зямлёй.

6) Адпаведныя ўлады Польскай Рэспублікі валодаюць адзіным і выключным правам вырашэньня пра законы і ўладкаваньне Віленскай зямлі згодна з Канстытуцыяй Польскай Рэспублікі ад 17 сакавіка 1921 г.

7) Заклікаем Заканадаўчы сойм і ўрад Польскай Рэспублікі да неадкладнага выкананьня правоў і абавязкаў, якія вынікаюць з факту прыналежнасьці Віленскай зямлі да Польскай Рэспублікі.

24 сакавіка 1922 г. Заканадаўчы сойм Польскай Рэспублікі аднагалосна зацьвердзіў пастанову Віленскага сойму. Такім чынам, пытаньне дзяржаўнай прыналежнасьці паўночна-ўсходніх земляў было вырашана. Сярэдняя Літва перастала існаваць.

Згодна з пастановай Заканадаўчага сойму Польскай Рэспублікі, у сакавіку 1922 г. для выкананьня адміністрацыйнай улады II інстанцыі ў Віленскай зямлі быў прызначаны дэлегат ураду П. Роман[305].

Надзеі беларусаў і літоўцаў пасьля пастановаў Віленскага і Варшаўскага соймаў скіраваліся на Лігу нацыяў, бо вырашэньню віленскай справы яшчэ не хапала міжнароднай санкцыі. Гэты недахоп зрабіў магчымым падняць-

[305] Маецца на ўвазе Роман (Roman) Валеры (1877—1952) — польскі юрыст і палітык. У 1921—1922 гг. быў палескім ваяводам, у 1922—1924 гг. — дэлегат польскага ўраду на Віленшчыну. Пасьля быў прызначаны старшынёй камісіі па пераглядзе дзеючых на т. зв. «усходніх крэсах» законаў. Пасьля травеньскага перавароту 1926 г. — адзін з найбліжэйшых паплечнікаў Ю. Пілсудзкага. У 1928—1935 г. сэнатар, адзін з кіраўнікоў праўрадавай фракцыі ў Сэнаце — Беспартыйнага блёку супрацоўніцтва з урадам.

це віленскага пытаньня на эўрапейскай арэне, пакуль не адбылося прызнаньне польскіх межаў канфэрэнцыяй паслоў, пра што будзе ісьці гаворка ніжэй.

Разьдзел XXIV

Сьвяткаваньне гадавіны 25 сакавіка 1922 г. у Вільні. Віленскія ўрачыстасьці, зьвязаныя з прыняцьцем улады польскім урадам. Кампанія Беларускага нацыянальнага камітэту ў сувязі з далучэньнем Віленшчыны да Польшчы.

Як вядома, 25.III.1918 г. Рада Беларускай Народнай Рэспублікі, якая існавала ў той час у Менску, абвясьціла незалежнасьць Беларусі. Гэты дзень быў прызнаны беларускім нацыянальным сьвятам. У 1922 г. гэтую гадавіну ўрачыста адзначалі. У ёй таксама ўзялі ўдзел габрэі і расейцы, дэманструючы сваю салідарнасьць зь беларусамі.

На гэтым сьвяткаваньні выступілі з прамовамі сярод іншых Тарашкевіч, Луцкевіч і Смоліч. Найбольшай увагі заслугоўвае прамова Тарашкевіча. Ён заявіў, што Люблінская унія забрала ў беларускага народу інтэлігенцыю, аслабіўшы яго гэтым і нават прывёўшы амаль да поўнага заняпаду беларускай культуры.

Толькі ў XIX ст. беларускі нацыянальны рух пачынае адраджацца, набываючы ў XX ст. больш выразную форму. Пачаткова патрабавалі толькі аўтаноміі. З моманту выбуху рэвалюцыі беларуская інтэлігенцыя, вывучаючы настроі беларускага народу, прыйшла да перакананьня, што беларускі народ хоча незалежнасьці. Наступствам гэтага было абвяшчэньне 25.III.1918 г. Радай Беларускай Народнай Рэспублікі незалежнасьці Беларусі.

Далей Тарашкевіч казаў, што суседзі Беларусі, у прынцыпепагаджаючыся на яе незалежнасьць, разумеюць яе кожны па-свойму і стараюцца выкарыстаць ва ўласных палітычных мэтах. Ён нагадаў, што бальшавікі абвясьцілі беларускую незалежнасьць, але яна зьяўляецца толькі сурагатам.

Фактычнай незалежнасьці беларускі народ ня мае і не чакае яе ад суседзяў. Беларусы трымаюць яе ва ўласных сэрцах, а рэалізуюць тады, калі прыйдзе адпаведны момант.

Далей Тарашкевіч пад час свайго выступленьня зазначыў, што, аднак, калі на Катэдральнай плошчы ў Вільні стаяў расейскі жандар, пра падобную ўрачыстасьць 25 сакавіка не магло весьціся і гаворкі. Сёньня там стаіць польскі жаўнер і не замінае беларусам сьвяткаваць.

Наагул прамова была стрыманая, і яна не раздражняла ніводнай з асобных нацыянальнасьцяў, прадстаўнікі якіх бралі ўдзел у сьвяткаваньнях.

З польскага боку прысутнічалі прадстаўнікі ППС, «Адраджэньня», «Вызваленьня»[306], дэмакратаў[307] і студэнцкай моладзі.

Перад урачыстасьцямі, зьвязанымі з прыняцьцем польскім урадам улады над землямі Сярэдняй Літвы, паміж рознымі беларускімі групамі адбывалася ажыўленая дыскусія ў справе ўдзелу ў іх. На паседжаньні Беларускага нацыянальнага камітэту і яго Палітычнай камісіі было вырашана, што ў актах выразна ўрачыстага характару (набажэнствы, прывітаньні і г. д.) беларусы не павінны браць удзелу. Затое было вырашана выслаць афіцыйную дэлегацыю ад розных арганізацыяў для падачы польскім уладам сваіх пастулятаў, перш за ўсё культурна-асьветніцкіх.

Такая стрыманасьць беларусаў у дачыненьні да віленскіх урачыстасьцяў стала працягам лініі паводзінаў, прынятай Палітычным камітэтам у адносінах да віленскіх выбараў і ўсёй польскай палітыкі ад моманту далучэньня былой Сярэдняй Літвы да Польшчы. Нэгатыўна ставячыся да гэтага далучэньня, але адначасова высылаючы дэлегатаў да прадстаўнікоў польскага ўраду, беларусы сьвядома і мэтанакіравана хацелі падкрэсьліць прызнаньне новай улады. Такія інструкцыі атрымалі беларускія дэлегаты Ярэміч, старшыня Вільнацбелкаму, Тарашкевіч, старшыня Школьнай рады[308], Кахановіч, дырэктар беларускай гімназіі і Трэпка, сябра камітэту Школьнай рады.

Пералічаныя дэлегаты ўзялі ўдзел у раўце і прыёме дэлегацыяў Начальнікам дзяржавы, былі на аўдыенцыі ў старшыні Рады міністраў Панікоўскага[309]. Акрамя гэтага, Ярэміч быў на сьняданку, наладжаным прэм'ер-міністрам.

На прыёме дэлегацыяў у Начальніка дзяржавы выступаў толькі Тарашкевіч, кажучы, што, калі Польшча ўлічыць патрэбы беларускага культурна-нацыянальнага жыцьця, то беларусы стануць ляяльнымі грамадзянамі дзяржавы.

На аўдыенцыі ў старшыні Рады міністраў пачаргова выступалі Ярэміч, Тарашкевіч і Трэпка. Ярэміч заявіў, што польскі ўрад прымае ня толькі правы, але і абавязкі, якія вынікаюць зь ягонага валоданьня гэтым кра-

306 Польская народная партыя (ПСЛ) «Вызваленьне» (Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL) «Wyzwolenie») — польская сялянская партыя левацэнтрысцкай арыентацыі, якая дзейнічала ў 1915—1931 гг. Мела даволі лібэральную праграму ў нацыянальным пытаньні, выказвалася за забесьпячэньне нацыянальным меншасьцям у Польшчы асноўных нацыянальных правоў.

307 Дэмакраты — ня вельмі шматлікая, але адносна ўплывовая група віленскай інтэлігенцыі, якая падтрымлівала т. зв. «краёвую ідэю». Да гэтай групы належалі такія вядомыя польскія дзеячы, як Людвік Абрамовіч, Людвік Хамінскі, Тадэвуш Урублеўскі, Чэслаў Янкоўскі, Браніслаў Кшыжаноўскі, Зыгмунт Нагродзкі і іншыя. Выказваліся за роўныя правы для ўсіх народаў, якія жылі на тэрыторыі былога Вялікага Княства Літоўскага. Друкаваным органам віленскіх дэмакратаў была газэта «Przegląd Wileński» («Віленскі агляд»).

308 Маецца на ўвазе Цэнтральная беларуская школьная рада.

309 Панікоўскі (Ponikowski) Антон (1878—1949) — польскі палітычны дзяяч, з 19 лістапада 1921 г. па 6 чэрвеня 1922 г. прэм'ер-міністар Польшчы.

ем. Беларускае насельніцтва, ляяльна выконваючы свае абавязкі польскіх грамадзянаў, мае права вымагаць ад польскай дзяржавы задаволеньня культурна-асьветніцкіх і эканамічных патрэбаў.

Тарашкевіч выступаў у справах адукацыі і высунуў наступныя пажаданьні:

1) стварэньне пры Міністэрстве асьветы адмысловай управы па беларускіх справах,

2) выдзяленьне субсыдыяў для гімназіі ў Вільні,

3) заснаваньне настаўніцкай сэмінарыі,

4) стварэньне сеткі агульных беларускіх школаў.

Антон Трэпка казаў пра злоўжываньні адміністрацыі, якая сваёй нацыянальнай і рэлігійнай нецярпімасьцю будзіць на ўсходніх крэсах новае дысыдэнцтва, што адыграла сваю згубную ролю ў гісторыі Польшчы ў XVIII стагодзьдзі[310].

Беларускія прамовы былі напоўненыя горыччу і засьцярогамі, што беларуска-польскія адносіны не складуцца ў адпаведнасьці зь іх пажаданьнямі.

Пасьля выдаленьня зь Вільні 4—5 лютага 1922 г. некаторых сябраў Беларускага нацыянальнага камітэту на чале з ранейшым старшынём былі праведзеныя новыя выбары ў прэзыдыюм, у які ўвайшлі: Ярэміч, ксёндз Адам Станкевіч і Кахановіч.

У красавіку 1922 г. была выбраная т. зв. Палітычная камісія камітэту, у якую, акрамя старшыні камітэту, увайшлі: Тарашкевіч, Луцкевіч і Багдановіч[311], рэктар праваслаўнай сэмінарыі[312].

Палітычная камісія павінна была кіраваць усёй палітычнай працай Вільнацбелкаму. Пасьля стварэньня яна атрымала ад пленуму камітэту наступныя справы для вырашэньня:

1) выпрацоўка формулы пераходу дзейнасьці Беларускага нацыянальнага камітэту да працы на грунце польскай дзяржаўнасьці,

2) выпрацоўка праграмы выбарчай кампаніі ў Варшаўскі сойм.

У справе выбараў у Варшаўскі сойм выбарчая праца камітэту мела на мэце ахоп як мага больш шырокіх масаў выбаршчыкаў. Для ўцягваньня ў яе расейцаў і праваслаўных беларусаў быў наладжаны кантакт з праваслаўным сьвятарствам. Гэтым тлумачылася ўключэньне ў склад Палітычнай камісіі Багдановіча, які дагэтуль у палітычнай працы ўдзелу ня браў.

---

310 У Рэчы Паспалітай дысыдэнтамі называлі вернікаў-хрысьціян, якія належалі да канфэсіяў, адрозных ад рыма-каталіцкай. Неталерантная палітыка ўладаў адносна гэтых групаў насельніцтва стала афіцыйнай падставай суседніх краін для ўмяшаньня ва ўнутраныя справы дзяржавы і ўрэшце да трох ейных падзелаў.

311 Багдановіч Вячаслаў Васілевіч (1876 — пасьля 1939) — беларускі грамадзка-палітычны і рэлігійны дзяяч. У 1922—1930 гг. сэнатар Польскай рэспублікі, сябра Беларускага пасольскага клюбу. Выступаў супраць аўтакефаліі праваслаўнай царквы ў Польшчы і за далейшае арганізацыйнае падпарадкаваньне яе маскоўскай патрыярхіі.

312 Віленская (Літоўская) праваслаўная сэмінарыя — навучальная ўстанова Праваслаўнай царквы, якая вяла гісторыю з 1828 г. (у Вільні працавала з 1845 г.).

У пачатку траўня 1922 г. старшыня Беларускага нацыянальнага камітэту Ярэміч даў інтэрвію прадстаўніку Ўсходняга агенцтва[313], якое было надрукавана ў № 101 віленскай «Gazety Krajowej»[314]. У гэтым інтэрвію Ярэміч, сярод іншага, казаў, што ранейшая палітыка польскага ўраду не давала беларусам магчымасьці культурнага разьвіцьця з-за адсутнасьці акрэсьленай нацыянальнай праграмы. Таму Беларускі нацыянальны камітэт выступаў супраць уключэньня Віленшчыны ў Польшчу. Беларусы, лічачы, што яны ня маюць дастатковых гарантыяў і магчымасьці разьвіцьця ў передвыбарчы пэрыяд, вырашылі ўстрымацца ад галасаваньня ў Віленскі сойм. Пасьля ўключэньня Віленшчыны ў Польшчу беларусы жадаюць ляяльна стаяць на грунце польскай дзяржаўнасьці і чакаюць далейшых дзеяньняў польскага ўраду.

> Як старшыня прадстаўніцтва беларускага грамадзтва на Віленшчыне, я разам з прадстаўнікамі паасобных арганізацыяў быў на аўдыенцыі ў пана Начальніка дзяржавы і старшыні міністраў. Мы адзначылі, што стаім на грунце польскай дзяржаўнасьці, але просім пра гарантаваньне нам права на штодзённы побыт і культурнае разьвіцьцё. Сваю пазыцыю мы акрэсьліваем наступным чынам: калі будзе талерантнасьць, то будзе і ляяльнасьць.

Паводле Ярэміча, беларускія пастуляты ахоплівалі ўрэгуляваньне трох пытаньняў:

1) справы культурнага разьвіцьця (школьнае пытаньне),
2) справы адміністрацыі,
3) справы гаспадарчай арганізацыі.

У выпадку вырашэньня балючых пытаньняў і ажыцьцяўленьня прынцыпаў канстытуцыі ад 17 сакавіка[315] Польшча можа разьлічваць на поўную ляяльнасьць беларусаў.

У адносінах праектаванай палітычнай аўтаноміі Віленскай зямлі БНК не займаў ніякай пазыцыі.

Вышэйзгаданае інтэрвію выклікала вострую дыскусію ўнутры Беларускага нацыянальнага камітэту. Падчас гэтай дыскусіі зноў пазначылася розьніца палітычных поглядаў паасобных беларускіх групаў і выявіўся моцны ўплыў ураду Ластоўскага. Гэты ўрад намагаўся любой цаной не дапусьціць да паразуменьня віленскіх беларусаў з польскім урадам.

Некаторыя сябры БНК лічылі, што ў сваіх заявах Ярэміч пайшоў занадта далёка і ягоная пазыцыя была залішне ляяльная. Найбольш атакаваў

---

313 Усходняе агенцтва (Agencja Wschodnia) — прыватнае польскае прэс-агенцтва, заснаванае ў 1920 г. А. Шчэпанюкам. Існавала да 1939 г.

314 «Gazeta Krajowa» («Краёвая газэта») — друкаваны орган віленскіх дэмакратаў. Выходзіла ў Вільні з 1920 па ліпень 1922 гг. Рэдактарамі газэты былі Людвік Абрамовіч (1920—1921) і Людвік Хамінскі (1921—1922).

315 Маецца на ўвазе польская Канстытуцыя ад 17 сакавіка 1921 г., якая гарантавала поўнае забесьпячэньне ўсіх правоў нацыянальных меншасьцяў. Дзейнічала да красавіка 1935 г.

Ярэміча кс. Адам Станкевіч. Да расколу, аднак, справа не дайшла з-за набліжэньня выбараў у Варшаўскі сойм. Дыскусія над інтэрвію прывяла да кампрамісу. Старшыня Беларускага нацыянальнага камітэту накіраваў у рэдакцыю «Gazety Krajowej» ліст з абвержаньнем. У гэтым лісьце Ярэміч адзначаў, што «інтэрвію сапраўды мела месца, але некаторыя з выкладзеных у ім пытаньняў наагул не закраналіся, а некаторыя былі недакладна перададзеныя».

Акрамя гэтага абвержаньня Палітычная камісія Беларускага нацыянальнага камітэту на паседжаньні 12 траўня 1922 г. пастанавіла, каб прэзыдыюм камітэту выслаў у прэсу наступны камунікат:

> Прэзыдыюм Беларускага нацыянальнага камітэту, пасьля азнаямленьня са зьместам інтэрвію прадстаўнікоў прэсы са старшынём Беларускага камітэту, распаўсюджанага Ўсходнім агенцтвам, канстатуе, што інтэрвію ў шмат якіх пунктах было недакладнае і выдуманае, у сувязі з чым заяўляе:
> 1) што Беларускі нацыянальны камітэт пакуль не прыняў ніякай пастановы па віленскай справе,
> 2) што дэлегаты камітэту да пана Начальніка дзяржавы і старшыні Рады міністраў не падалі ніякіх палітычных заяваў у сувязі з актам далучэньня Віленшчыны да Польшчы і толькі нагадалі пра абавязкі ў дачыненьні да беларускага насельніцтва, якія вынікаюць з гэтага акту.

Вышэйпададзенае абвержаньне падпісалі Ярэміч, кс. Станкевіч і Кахановіч.

Нягледзячы на кампраміснае вырашэньне справы, рознагалосьсі рабіліся ўсё больш значнымі, што ўрэшце вымусіла Ярэміча пакінуць пасаду старшыні Беларускага нацыянальнага камітэту. Новым старшынём стаў А. Луцкевіч, а намесьнікам яго быў кс. Станкевіч.

Жадаючы, аднак, захаваць кантакты з польскімі ўладамі, Беларускі нацыянальны камітэт выслаў да дэлегата ўраду Романа дэлегацыю, якая складалася з Луцкевіча, Станкевіча і Кахановіча. Гэтая дэлегацыя выклала дэлегату ўраду шэраг бягучых праблемаў.

Затым на паседжаньні 28 траўня 1922 г. Беларускі нацыянальны камітэт прыняў наступную прапанову:

> 1) Лічачы, што любая дзейнасьць і любое палітычнае выступленьне ўсіх беларускіх арганізацыяў павінны мець за мэту ідэал непадзельнай і незалежнай Белай Русі, Беларускі нацыянальны камітэт у Вільні непарушна стаіць на сваёй прынцыповай пазыцыі.
> 2) Лічачыся, аднак, з фактам далучэньня да Польшчы ўсёй Заходняй Беларусі, а таксама з наяўным палітычным станам беларускай справы, Беларускі нацыянальны камітэт у Вільні ставіць сабе за задачу ўсебаковую абарону правоў беларускага насельніцтва пад уладай польскай дзяржавы, карыстаючыся ўсімі праўнымі сродкамі, дапушчальнымі Канстытуцыяй Рэспублікі.

З гэтай дэклярацыі вынікала, што Беларускі нацыянальны камітэт у Вільні надалей займаў стрыманую пазыцыю адносна Польшчы.

Прычынаў на тое было некалькі:

1) нявызначанасьць палітычнага становішча Віленшчыны ў міжнародным разуменьні;

2) адсутнасьць прыхільных крокаў з боку польскага ўраду ў дачыненьні да нацыянальнага беларускага руху і цяжкасьці з атрыманьнем саступак для беларускага школьніцтва.

Пэўныя засьцярогі ў беларусаў выклікала асоба П. Гансяроўскага[316], школьнага куратара ў Вільні, які ў сваіх заявах зусім не згадаў пра школьніцтва нацыянальных меншасьцяў;

3) праект выбарчага закону ў Варшаўскі сойм, які не задавальняў жаданьняў беларусаў[317].

Акрамя гэтых прычынаў, якія называліся беларусамі, існавалі яшчэ зьнешнія фактары, якія ўплывалі на фармаваньне пазыцыі віленскіх беларусаў і іх адносіны да Польшчы.

Нямецка-савецкая дамова ў Рапала[318] і вышэйзгаданыя патаемныя сустрэчы, якія мелі месца паміж немцамі і прадстаўнікамі Саветаў з аднаго боку і літоўцамі і ўрадам Ластоўскага з другога, абуджалі ў віленскіх беларусаў надзеі на іншую раскладку палітычных адносінаў на ўсходзе і на магчымасьць новай актуалізацыі беларускай справы на міжнароднай арэне.

316 Пётар Гансяроўскі займаў пасаду школьнага куратара ў Віленскай навучальнай акрузе да 1925 г. Пасьля гэтага ён выехаў на аналягічную працу ў Люблін.

317 Праект выбарчага закону ў парлямэнт Польскай Рэспублікі прадугледжваў увядзеньне т. зв. дзяржаўнага сьпісу. З 444 паслоў сойму 372 выбіраліся ў акругах непасрэдна насельніцтвам, а 72 уваходзілі зь дзяржаўнага сьпісу (з 111 сэнатараў — адпаведна 93 і 18). Выдзеленыя для гэтага сьпісу мандаты дзяліліся паміж партыямі прапарцыйна агульнай колькасьці галасоў, аддадзеных за той ці іншы сьпіс на тэрыторыі ўсёй краіны. Правам атрыманьня мандатаў зь дзяржаўнага сьпісу карысталіся толькі тыя партыі, якія атрымалі мандаты як мінімум у шасьці розных акругах. Гэтая норма была нявыгадная для нацыянальных меншасьцяў, ніводная зь якіх не магла самастойна правесьці паслоў і сэнатараў у стольках акругах.

318 Нямецка-савецкая дамова ў італьянскім мястэчку Рапала была заключаная 16 красавіка 1922 г. падчас Генуэскай канфэрэнцыі. Прадугледжвала ўсталяваньне палітычных і гандлёвых стасункаў паміж Нямеччынай і Савецкай Расеяй — краінамі, якія пасьля Першай усясьветнай вайны былі фактычна сьпіхнутыя на ўзбочыну эўрапейскай і ўсясьветнай палітыкі.

Разьдзел XXV

I Беларуская нацыянальна-палітычная канфэрэнцыя ў Празе Чэскай 26—30.IX.1921 г. і яе пастановы

У верасьні 1921 г. у Празе Чэскай урадам Ластоўскага была скліканая палітычная канфэрэнцыя беларускіх дзеячоў, на якую прыбылі 37 дэлегатаў з розных месцаў Беларусі. Найбольш была прадстаўленая Ковенская Літва на чале з Ластоўскім. У канфэрэнцыі ўзялі ўдзел наступныя групы:

Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянэраў — 18 чалавек,
Беларуская партыя сацыялістаў-фэдэралістаў — 6 чалавек,
нацыянальныя сацыялісты — 5 чалавек,
сацыял-дэмакраты — 3 чалавекі,
беспартыйныя — 5 чалавек.

Дэлегаты нібыта прадстаўлялі 42 беларускія грамадзкія і палітычныя арганізацыі.

Паседжаньні пленуму ішлі 5 дзён з 26 па 30 верасьня 1921 г.

Зьезд вялікім інфармацыйна-справаздачным дакладам адкрыў Ластоўскі. Ён казаў пра межы 1772 г., пра мірную дамову ў Рызе, пра крывадушнасьць польскіх і савецкіх дыпляматаў. Прывітальныя прамовы ад імя сваіх партыяў сказалі на зьезьдзе наступныя выступоўцы:

Лазараў[319] — як прадстаўнік партыі расейскіх эсэраў,
Лартас[320] — як прадстаўнік партыі ўкраінскіх сацыял-дэмакратаў,
Аёла[321] — як прадстаўнік партыі грузінскіх сацыял-дэмакратаў[322].

---

319 Лазараў Ягор Ягоравіч (1855—1937) — расейскі палітычны дзяяч, народаволец, сябра партыі эсэраў. Да рэвалюцыі двойчы высылаўся ў Сібір, доўга жыў на эміграцыі. Вярнуўся ў Расею ў 1917 г., быў дэпутатам Устаноўчага сходу, затым — міністрам асьветы ў апазыцыйным бальшавіцкім уладам Камітэце абароны Ўстаноўчага сходу ў Самары. У 1919 г. выехаў у ЗША, адтуль перабраўся ў Чэхаславаччыну. Супрацоўнічаў з часопісам «Воля России».

320 Лартас — так у арыгінале. Маецца на ўвазе Мартас Барыс Мікалаевіч (1879—1977) — украінскі нацыянальны дзяяч. У 1917 г. быў сябрам Цэнтральнай Рады, генэральным сакратаром зямельных справаў у ёй. У 1919 г. міністар фінансаў УНР, пасьля прэм'ер-міністар. З 1920 г. на эміграцыі ў Чэхіі і Нямеччыне.

321 Аёла (Айоло) — грузінскі палітычны дзяяч, меншавік. Паводле паходжаньня габрэй. У 1917—1918 гг. жыў у Баку, быў адным зь лідэраў мясцовых меншавікоў, рэдактарам іхнай партыйнай газэты «Искра». Пасьля жыў на эміграцыі ў Празе. Ажаніўшыся з грузінкай, наладзіў стасункі зь мясцовай грузінскай дыяспарай, вылучыўся на вядучыя ролі ў яе асяродку. У пачатку 1920-х гг. стаў старшынём праскай грузінскай абшчыны. Выконваў абавязкі консула Грузінскай Дэмакратычнай Рэспублікі ў Празе. У якасьці прадстаўніка грузінскіх меншавікоў часта прысутнічаў і выступаў на розных мерапрыемствах іншых эмігранцкіх нацыянальных супольнасьцяў у Празе, у тым ліку і беларускай. Уваходзіў у Бюро Саюзу народаў Усходняй Эўропы. Адзін зь вельмі нямногіх замежных дзеячоў, прозьвішча якога прысутнічала ў «Сьпісе ўдзельнікаў беларускага нацыяналістычнага руху (1917—1924 гг.)…». Фігураваў у ім як «грузінскі меншавік, зьвязаны зь беларускімі нацдэмамі».

322 Паводле беларускай прэсы, акрамя згаданых трох выступоўцаў, Беларускую нацыянальна-палітычную канфэрэнцыю таксама віталі ўкраінец Мікіта Шапавал, расеец Гурэвіч, прадстаўнікі Кубанскай Рады, казацтва і інш.

Пасьля іх гаварылі іншыя, малюючы ў чорных, пэсымістычных колерах стан падзеленых паміж Польшчай і Савецкай Расеяй беларускіх земляў.

Пасьля сканчэньня выступленьняў аднагалосна былі прынятыя ніжэйпададзеныя рэзалюцыі:

Рэзалюцыя аб дзяржаўным будаўніцтве Беларусі:

Беларуская Нацыянальна-Палітычная Нарада ў Празе, абмеркаваўшы пытаньне аб дзяржаўным будаўніцтве Беларусі, у поўнай сьвядомасьці надзвычайнай вагі гэтага пытаньня, зазначае:

а) Беларусь зьяўляецца краем працоўнага беларускага сялянства, рабочых і працоўнай інтэлігенцыі, дзеля чаго Беларусь павінна быць дзяржавай працоўнага народу;

б) Беларусь павінна быць дзяржавай непадзельнай і ні ад каго не залежнай. Нарада зазначае, што ніякія гэтак званыя арыентацыі ня могуць быць падставай дзяржаўнага будаўніцтва Беларусі. Адзінай асновай дзяржавы, адзінай сілай, якая збудуе Беларусь і забясьпечыць ёй нармальнае разьвіцьцё, зьяўляецца сам працоўны беларускі народ;

в) пасьля зьдзяйсьненьня беларускай дзяржаўнасьці, пасьля таго як на беларускай зямлі запануе ўласная, ні ад каго не залежная ўлада, Беларусь працягне руку згоды дзеля вольнага саюзу ўсім народам, зь якімі яна жыве побач і якіх яна лічыць за роўных братоў сваіх. Першай мэтай гэткага саюзу павінна быць узаемная абарона народных вольнасьцяў, якія здабудуць народы сваёй барацьбой.

Прымаючы пад увагу сучасны стан Беларусі, Беларуская Нацыянальна-Палітычная Нарада зазначае:

а) што адзіным заканадаўчым органам Беларусі зьяўляецца Рада БНР, маючая прэемсцьвеннасьць улады ад Усебеларускага Кангрэсу 1917 г.

б) што адзінай законнай уладай Беларусі зьяўляецца ўрад БНР, маючы мандат ад Рады БНР.

Прымаючы пад увагу, што праца ўраду БНР зьяўляецца адпавядаючай тым мэтам, якія прыняты Нарадай, і што ў першую чаргу яна кіруецца да абароны непадзельнасьці і незалежнасьці Беларусі, Беларуская Нацыянальна-Палітычная Нарада пастанаўляе аб'яднаць каля ўраду БНР сілы ўсіх беларускіх партыяў, арганізацыяў і груп дзеля дзяржаўнага будаўніцтва Беларусі.

Рэзалюцыя аб пэрсаніфікацыі вярхоўнай улады Беларусі гучала наступным чынам:

Прэзыдыюм Беларускай Нацыянальна-Палітычнай Канфэрэнцыі ў Празе абвяшчае на падставе пастаноў, прынятых усімі беларускімі партыямі і арганізацыямі, што адзіным паўнамоцным заканадаўчым утварэньнем на тэрыторыі Беларусі зьяўляецца Рада Беларускай Народнай Рэспублікі і яе прэзыдыюм з Крачэўскім на чале.

Законна абраным беларускім урадам зьяўляецца Рада міністраў на чале з В. Ластоўскім.

Аб Рыскім трактаце:

Стоячы на грунце граматы Рады Беларускай Народнай Рэспублікі ад 25-га сакавіка 1918 г., апавесьціўшай незалежнасьць Беларусі ў межах лічэбнай перавагі беларускага народу, Беларуская Нацыянальна-Палітычная Нарада ў Празе, зложаная з прадстаўнікоў беларускіх палітычных партыяў і нацыянальных арганізацыяў з-пад усіх цяперашніх акупацый Беларусі, сабраўшыхся ў Прагу, аднагалосна заяўляе:
1. Беларускі народ вёў, вядзе і будзе вясьці барацьбу за незалежнасьць і непадзельнасьць Беларусі;
2. што ўсе ранейшыя пратэсты беларускіх палітычных і нацыянальных арганізацыяў, у свой час заяўленыя супроць Рыскага Трактату, дзелячага Беларусь паміж Расіяй і Польшчай, Нарадай аднагалосна пацьвярджаюцца;
3. Беларуская Нацыянальна-Палітычная Нарада ў Празе заклікае ўсе актыўныя беларускія сілы да самай рашучай рэвалюцыйнай барацьбы ўсякімі маючыміся ў іх распараджэньні спосабамі супроць падзелу Беларусі і заклікае лічыць ворагам беларускага народу кожнага таго, каторы згадзіўся бы прызнаць Рыскі мірны трактат.

У «рэзалюцыі» аб становішчы беларускага народу пад акупацыямі сярод іншага казалася:

Пад акупацыяй Польшчы знаходзіцца больш як 100 000 кв. кл. беларускай зямлі; на захопленых польскім імпэрыялізмам гэтых тэрыторыях бушуе цяпер нічым неабмежаваны польскі шавінізм і нечуваны нацыянальны ўціск і зьдзек над беларускім народам. З мэтай задушыць беларускі вызваленчы рух палякі нішчаць беларускую культуру і інтэлігенцыю, кіруючыся да поўнага зьнішчэньня на гэтых землях беларускага племені. Землі беларускіх уцекачоў польскі ўрад раздае салдатам — ураджэнцам Польшчы. Сьвядомае беларускае сялянства польскі ўрад гноіць па турмах і канцэнтрацыйных табарах, ён зачыняе культурныя, нацыянальныя і эканамічныя арганізацыі, забараняе друк, беларускую школу і мову. Беларуская Нацыянальна-Палітычная Нарада, у імя справядлівасьці і захаваньня беларускай нацыі і культуры, вымагае ад Лігі Нацый і ўсіх народаў сьвету адкінуць агідны польскі шавінізм і імпэрыялізм у яго этнаграфічныя межы за Буг і Нараў.

З наступным дакладам пра эканамічны стан Беларусі выступіў удзельнік зьезду Душэўскі. Пасьля заканчэньня ўсіх выступленьняў была прынятая пратэстная рэзалюцыя:

У момант, калі беларускі народ часова ляжыць распластаны і абязволены сваімі суседзямі, калі ён ня можа сам распараджацца сваім дабром, калі мільёны беларусаў яшчэ не вярнуліся з выгнаньня, у якім яны апынуліся за час вялікай эўрапейскай вайны — акупанты як з усходу, так і з захаду, як маскоўскія камуністы, так і палякі хіжацка эксплюатуюць, грабяць і распрадаюць дабро беларускага народу, стараюцца для падняцьця эканамічнага стану сваіх мэтраполій раздаць нявыгадныя для беларускага народу канцэсіі, стараюцца ўрэшце насільна каланізаваць часова апусьцеўшыя і нават не апусьцеўшыя землі сваімі жаўнерамі, ставячы Беларусь перад праблемай эміграцыі.

Беларуская Нацыянальна-Палітычная Нарада, уважаючы цяперашніх гаспадароў на Беларусі, як часовых акупантаў, ня маючых права на дабро беларускае, рашуча пратэстуе проціў хіжацкай і грабежнай гаспадаркі акупантаў і заяўляе, што:
1) распрадажа лясоў, зямель і другога багацьця беларускага народу суседзямі-акупантамі ёсьць грабежніцтва, з каторым беларускі народ будзе вясьці барацьбу;
2) раздача акупантамі канцэсій на Беларусі чужынцам ёсьць насільле, зь якім беларускі народ ніколі ня згодзіцца, але наадварот, будзе вясьці барацьбу. Беларуская Нацыянальна-Палітычная Нарада папярэджвае канцэсіянэраў, што права на канцэсіі, выданыя акупантамі, Беларусь ніколі не прызнае;
3) насільная калянізацыя польскімі жаўнерамі Віленшчыны і Гродзеншчыны робіцца бяз згоды беларускага народу, але, наадварот, супроць яго волі і пратэстаў. Дзеля гэтага Беларусь будзе вясьці самую рашучую барацьбу з калянізацыяй і ніколі не прызнае каляністаў за сваіх грамадзян.

Канфэрэнцыя вырашыла арганізаваць пастаяннае эканамічнае бюро зь сядзібай у Празе. У склад бюро ўвайшлі: Душэўскі, Дубейкаўскі, Жытлоўскі[323] і Боеў[324].

Далей зьезд без дыскусіі прыняў выпрацаваную камісіяй рэзалюцыю, якая тычылася дзейнасьці генэрала Балаховіча і Савінкава. Адносна генэрала Балаховіча было прызнана: дзеля таго, што генэрал Балаховіч не падтрымліваецца беларускім грамадзтвам, не ачысьціўся ад абвінавачваньняў, якія яму рабіліся з-за рабункаў і пагромаў, што самавольна абвясьціў сябе лідэрам беларускага нацыянальнага руху, зьезд прыняў рашэньне лічыць яго ўзурпатарам і афэрыстам.

---

323 Жытлоўскі Самуіл (1870—?) — габрэйска-беларускі палітычны дзяяч. Нараджэнец Віцебску. Да Першай усясьветнай вайны жыў у Віцебску, Рызе, Маскве і Пецярбургу, удзельнічаў у расейскім сіяніцкім руху. Пасьля Першай усясьветнай вайны перабраўся ў Нямеччыну. У 1920 г. узяты на працу ў якасьці супрацоўніка Надзвычайнай дыпляматычнай місіі БНР у Бэрліне. У 1921 г. прызначаны міністрам па справах нацыянальных меншасьцяў ва ўрадзе БНР, імкнуўся наладзіць сувязі БНР з уплывовымі міжнароднымі сіяніцкімі арганізацыямі. Выступаў за актыўнае беларуска-габрэйскае супрацоўніцтва ў розных сфэрах. У 1921—1922 гг. езьдзіў па розных эўрапейскіх краінах і пераконваў лідэраў сусьветнага габрэйства ў неабходнасьці маральнай і матэрыяльнай падтрымкі беларускага руху. Супрацоўнічаў з БНР да канца 1922 г.

324 Боеў Усевалад Мікалаевіч (?—1954) — беларуска-расейскі грамадзка-палітычны дзяяч, адвакат. У канцы 1918 — вясной 1919 гг. зьяўляўся віцэ-старшынём гарадзенскай беларускай губэрнскай управы. Адзін з заснавальнікаў у Горадні таварыства «Бацькаўшчына». Летам 1919 г. дэпартаваны палякамі разам з І. Карчынскім у Варшаву (паводле іншых зьвестак — у Кракаў). З 1920 г. — у Літве, займаўся прыватнай адвакацкай дзейнасьцю. Супрацоўнічаў з расейскамоўнай газэтай «Эхо Литвы». У пачатку 1921 г. — загадчык аддзелу расейскіх спраў пры літоўскім урадзе. Паводле В. Разумовіча, у 1921—1922 гг. быў сувязным паміж урадам БНР і 5 групай беларускіх партызанаў. Удзельнічаў у Беларускай нацыянальна-палітычнай нарадзе ў Празе. Старшыня «агульнага сходу грамадзян і палітычных дзеячоў беларускай калёніі ў Літве», які адбыўся 22 жніўня 1923 г. у Коўне і на якім была прынятая пастанова аб абвяшчэньні «маральнага байкоту беларускага грамадзтва» В. Ластоўскаму і К. Дуж-Душэўскаму. Т. Грыб выкарыстоўваў тэрмін «боеўшчына» ў якасьці сыноніму супрацоўніцтва зь літоўскім урадам. Пасьля Другой усясьветнай вайны жыў у ЗША, быў сакратаром Расейскага манархічнага клюбу ў Чыкага.

Такім жа рашучым чынам зьезд выказаўся супраць Савінкава, які з дапамогай Польшчы распачынае паўстаньне ва ўсходняй Беларусі, а ў заходняй праводзіць русіфікацыйную працу.

Акрамя таго, аднагалосна была прынятая рэзалюцыя, падрыхтаваная сэкцыяй дапамогі ахвярам вайны і голаду, якая ўтрымлівала пратэст супраць габрэйскіх пагромаў.

У апошнім дакладзе, зробленым Цьвікевічам, была закранутая справа Вільні. Згодна з гэтай прамовай канфэрэнцыя прыняла ніжэйпрыведзеную рэзалюцыю:

> Прымаючы пад увагу, што пытаньне дзяржаўнай незалежнасьці Віленскай тэрыторыі, на якой беларусы складаюць пераважную большасьць, вырашана Лігай Нацый без учасьця прадстаўнікоў беларускага народу і нават без фармальнага азнаямленьня зь яго воляй шляхам свабоднага народнага рэфэрэндуму, Беларуская Нацыянальна-Палітычная Нарада ў Празе, стоячы на грунце абароны правоў народу на яго тэрыторыі, зазначае, што пастанову Лігі Нацый беларускі народ будзе лічыць часовай да моманту скліканьня Найвышшага Заканадаўчага органу Беларусі, якому адзіна прыналежыць права ўстанавіць сталыя межы Беларусі.
>
> Пастановы Лігі Нацый, трактуючыя беларусаў у Віленшчыне як нацыянальную меншасьць, зьяўляюцца процівагаворучымі фактамі жыцьця, дзеля чаго Нарада рашуча процiў іх пратэстуе.
>
> Прызнаваючы Літву за векавога гістарычнага сябра народу беларускага, зь якім яе зьвязывае агульнасьць як палітычных, гэтак і эканамічных інтарэсаў, Нарада выражае сваю пэўнасьць, што Беларусь і Літва знойдуць цяпер, як і раней, адпаведныя шляхі добрасуседзкага жыцьця. Слаўная сталіца старога Беларуска-Літоўскага Княства Вільня павінна зьявіцца не яблыкам спрэчкі паміж беларускай і літоўскай дэмакратыямі, але фактарам іх аб’яднаньня.
>
> З другога боку, Беларуская Нацыянальна-Палітычная Канфэрэнцыя заяўляе, што яна лічыцца з той небясьпекай з боку польскага імпэрыялізму, якая схавана ў прынятай Лігай Нацый канстытуцыйнай канструкцыі новай Літвы і лічыць патрэбным, у згодзе з народам літоўскім, прылажыць усе ўсільля да таго, каб плян захопленьня беларуска-літоўскай зямлі і закабаленьня Беларускага і Літоўскага народаў Польшчай ня быў выкананы.

Беларуская нацыянальна-палітычная канфэрэнцыя, акрамя таго, з жалем канстатавала, што пастанова Лігі Нацый, якая аддае Горадню і ўсю Гарадзеншчыну пад уладу Польшчы, зьяўляецца чарговым падзелам Беларусі, зробленым на гэты раз ужо не ваюючымі бакамі, а міжнароднай установай, павіннай быць арэапагам справядлівасьці.

У справе Гарадзеншчыны было прынята:

> Гродзеншчына павінна быць зьвернута Беларусі. Гродненшчына павінна быць аб’яднана з усёй беларускай зямлёй. Няхай ведае беларускае насяленьне Гродзеншчыны, што сьвяты час гэтага аб’яднаньня хутка праб’е і няхай не траціць веры ў гэта ў будучай барацьбе.

Падчас паседжаньня, прысьвечанага віленскай справе, адбылася ажыўленая дыскусія паміж Цьвікевічам і Алексюком. Апошні прыехаў на зьезд са спазьненьнем і ўзяў удзел толькі ў дыскусіі па віленскай справе. Ён выказаў сваё палітычнае «крэда» як прыхільнік польскай арыентацыі.

На гэта яму вельмі жыва адказаў Цьвікевіч, зазначаючы, што ў Польшчы ад Дашыньскага[325] да генэрала Галера[326] ўсе паўтараюць, што Беларусі як такой няма і ня будзе.

Далей ён даказваў, што ніякая арыентацыя ня можа забясьпечыць нацыянальнага жыцьця Беларусі, што няма месца гістарычнай эвалюцыі, бо толькі ўсясьветная рэвалюцыя магла б вызваліць прыгнечаныя народы. Адзіным лёзунгам Беларусі зьяўляецца «Вольная і незалежная Беларусь».

Аб Слуцкім паўстаньні была прынятая наступная рэзалюцыя:

> Сялянская Беларусь, праснуўшаяся ад летаргічнага сну векавой нявол, распачала змаганьне за сваё вольнае і роўнае жыцьцё сярод іншых вольных народаў. Чацьвёрты ўжо год змагаецца Беларусь з насільствам рожных акупантаў. У гэтым змаганьні беларускі народ добра сабе ўсьвядоміў, што справа вызваленьня і адраджэньня яго бацькаўшчыны ёсьць справа яго ўласных рук. Беларускі народ пераканаўся, што ні ад Масквы, ні ад Варшавы яму няма чаго чакаць для палепшаньня сваёй долі. Цэлым радам паўстаньняў, у працягу гэтых чатырох гадоў, беларускі народ ясна паказаў, куды ён імкнецца і на каго пакладае ён усе свае надзеі.
>
> Найяскраўшым момантам у гэтым гераічным змаганьні, апрача паўстаньняў у Віцебшчыне, Віленшчыне, Ашмяншчыне і г. д., зьяўляецца паўстаньне ў Случчыне, калі сам сярмяжны народ, стыхійна паўстаўшы з аружжам у руках за непадзельнасьць і незалежнасьць сваёй бацькаўшчыны, напісаў на сваім штандары: ні польскіх паноў, ні маскоўскіх камуністаў.
>
> Беларуская Нацыянальна-Палітычная Нарада ў Празе канстатуе, што гэтае паўстаньне было задушана пераважаючымі сіламі абодвух бакоў. Слава паўшым змаганьнікам.
>
> Беларуская Нацыянальна-Палітычная Нарада прасьцерагае беларускі народ, каб не было непатрэбнага праліцьця крыві, устрымацца ад неарганізаваных выступленьняў, але моцна аб'ядначь свае сілы к таму моманту, калі праб'е час агульна-народнага рэвалюцыйнага змаганьня за права кожнага народу быць гаспадаром у сваім краі[327].

Вышэйпрыведзеная рэзалюцыя выразна сьведчыць пра рашучае стаўленьне беларускіх дзеячаў і партыяў, якія бралі ўдзел у Праскай канфэрэнцыі, да «акупантаў», перш за ўсё да Польшчы, бо з Саветамі эсэраў ужо тады аб'ядноўвала патаемнае пагадненьне (глядзі вышэй). Усе рашэньні

325 Дашынскі (Daszyński) Ігнацы (1866—1936) — польскі палітык, адзін зь лідэраў Польскай сацыялістычнай партыі (ППС). Прэм'ер Часовага народнага (т. зв. «Люблінскага») ураду ў 1918 г., у 1920—1921 гг. віцэ-прэм'ер. Быў паслом сойму ў 1919—1935 гг., віцэ-маршалкам у 1922—1927 і маршалкам у 1928—1930 гг.

326 Галер (Haller) Юзэф Уладзіслаў (1873—1960) — польскі генэрал, пад час І Усясьветнай вайны камэндант польскага Ўсходняга Легіёну.

327 Беларускія тэксты ўсіх рэзалюцыяў Беларускай нацыянальна-палітычный нарады ў Празе падаюцца паводле: Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 2. Вільня — Нью-Ёрк — Менск — Прага, 1998. С. 1220—1226.

і скаргі ў гэтым кірунку былі толькі маскаваньнем сапраўднага стану рэчаў, якое на патрабаваньні бальшавікоў рабілася для Эўропы.

Акрамя выкладзеных вышэй спраў, канфэрэнцыя зацьвердзіла прапанаваны ёй Ластоўскім плян беларускага паўстаньня ў Віленшчыне і Гарадзеншчыне, распрацаваны палкоўнікам Вэнтам[328]. Тэрмін паўстаньня прызначаўся на сакавік 1922 г.

Пяцідзённая праца канфэрэнцыі скончылася 30 верасьня 1921 г.

На гэтым зьезьдзе беларускія лявіца і цэнтар аб’ядналіся дзеля далейшай, ужо скаардынаванай дзейнасьці супраць Польшчы.

Усе прынятыя на зьезьдзе рэзалюцыі павінны былі стаць падставай і дырэктывай для агульнай беларускай палітыкі, якой павінны былі падпарадкоўвацца ўсе беларускія грамадзкія і палітычныя групы.

Што датычыцць прыхільнікаў польскай арыентацыі, то на зьезьдзе іх было толькі двох: Дубейкаўскі і Аляксюк. Дубейкаўскі з-за агульных антыпольскіх настрояў быў вымушаны абачліва абараняць свае дыпляматычныя тэзы. Аляксюк жа, выразна стоячы на грунце польскай арыентацыі, вельмі варожа ўспрымаўся большасьцю сябраў канфэрэнцыі.

Разьдзел XXVI

Адносіны беларускіх палітыкаў з замежжам: з Бэрлінам, Венай, Парыжам, Лёнданам. Польска-літоўская канфэрэнцыя ў Брусэлі

Вышэй зазначалася, што беларускія палітыкі жадалі вывесьці беларускую справу на міжнародную арэну. Акрамя прыведзеных мэмарандумаў да Лігі нацыяў і канфэрэнцыі ў Празе, трэба таксама адзначыць як факты меншай вагі ўзаеміны зь іншымі эўрапейскімі дзяржавамі.

---

328 Вэнт (Вент) Павал — беларускі вайсковы дзяяч, генэрал-маёр. Памешчык зь Меншчыны. У пачатку 1919 г. знаходзіўся ў Адэсе (у чыне палкоўніка), ягоная кандыдатура разглядалася на камандзіра беларускіх узброеных сілаў, якія ў той час у паразуменьні з французамі намагаліся стварыць мясцовы Беларускі нацыянальны цэнтар. Паводле дакумэнтаў ад ураду БНР лічыўся начальнікам штабу ўсяго беларускага войска. Пасьля адступленьня з Адэсы французаў і белагвардзейскіх фармаваньняў у красавіку 1919 г. перайшоў на бок бальшавікоў, пачаў фармаваць 1-ю беларускую савецкую брыгаду. За правіну быў асуджаны рэвалюцыйным трыбуналам да адпраўкі на фронт, але далучыўся да антыбальшавіцкага паўстаньня М. Грыгор’ева, якое мела месца ў красавіку — траўні 1919 г. З канца 1919 г. быў вайсковым дарадцам Вайскова-дыпляматычнай місіі БНР у Латвіі і Эстоніі, у красавіку 1920 г. уваходзіў у дэлегацыю БНР для вядзеньня мірных перамоваў з урадам РСФСР у якасьці дарадцы. У другой палове 1920 г. выконваў розныя дыпляматычныя місіі ў Бэрліне, Празе, Парыжы, Жэнэве. У траўні 1921 г. працаваў «як землямер пры парцэляцыі дваровых зямель Прагі (у Пардубіцах)».

Вядома, што пасьля заключэньня дамовы паміж урадам Ковенскай Літвы і ўрадам Ластоўскага (11.XI.1920 г.) у Бэрлін выехала беларуская дэлегацыя, задачай якой было правядзеньне перамоваў у справе атрыманьня пазыкі.

Беларусы мелі інфармацыю, што стаўленьне ангельскага вайсковага прадстаўніка ў Коўне вельмі прыхільнае да праекту фэдэрацыі Беларусі з Ковенскай Літвой. Беларусы імкнуліся да незалежнай і непадзельнай Беларусі. Аднак у выпадку, калі атрыманьне незалежнай дзяржавы аказалася б немагчымым, яны праклямавалі стварэньне беларускага кантону зь Вільняй у якасьці сталіцы. Аб'яднаньне гэтага кантону з ковенскім кантонам давала б беларуска-літоўскую дзяржаву. Гэты праект нарадзіўся пад уплывам «праекту Гіманса», і паводле яго Вільня лічылася беларускім горадам.

Калі б рэалізацыя і гэтай, другой, канцэпцыі не ўдалася, заставалася трэцяя, самая сьціплая, — шырокая аўтаномія ў межах польскай дзяржавы.

Для паразуменьня з ангельцамі, якія, як зазначалася, прыхільна глядзелі на праект беларуска-літоўскай фэдэрацыі, Лур'е[329], кіраўнік беларускай дэлегацыі ў Бэрліне, прыбыў 22 лютага 1921 г. у Парыж і прыкладаў намаганьні дзеля атрыманьня візы для выезду ў Ангельшчыну, жадаючы аб'яднаць для беларускай справы шырокія палітычныя колы Лёндану.

Калі ў Бэрліне адбываліся нямецка-беларускія перамовы пад кіраўніцтвам Лур'е, у Вену на зьезд сацыялістычных партыяў прыбыла дэлегацыя, якая складалася з Грыба і Бароўскага, прадстаўнікоў беларускіх эсэраў. Дэлегаты адзначылі, што з бэрлінскай дэлегацыяй яны ня маюць нічога супольнага, назвалі яе «самазванай» і «авантурнага характару». Акрамя таго, дэлегаты сьцьвярджалі, што бэрлінская дэлегацыя, з аднаго боку, працавала супольна зь нямецкімі і расейскімі манархістамі, а зь іншага — дамаўлялася з бальшавікамі.

У пачатку 1921 г. у Брусэлі адбывалася польска-літоўская канфэрэнцыя.

Урад Ластоўскага 6.IV.1921 г. накіраваў да старшыні канфэрэнцыі ў Брусэлі ліст, у якім прасіў пра допуск на канфэрэнцыю, падчас якой павінен быў адбыцца падзел беларускага насельніцтва паміж Польшчай і Літвой, дэлегацыі беларускага ўраду.

У гэтым лісьце Ластоўскі адзначаў, што адзінай супольнай мяжой Польшчы і Літвы павінен быць Аўгустоўскі канал. На захад і поўнач ад яго зна-

[329] Лур'е Ісак (1890 — пасьля 1933) — габрэйска-беларускі палітычны і грамадзкі дзяяч. Ураджэнец Пінску, сын вядомага сіяніста Рыгора Лур'е. Да Першай усясьветнай вайны актыўна ўдзельнічаў у сіяніскцкім руху на тэрыторыі Расеі. З 1913 г. жыў у Швэцыі. З 2-й пал. 1918 г. супрацоўнічае з бэрлінскім прадстаўніцтвам БНР, зьяўляецца ягоным пазаштатным карэспандэнтам. У 1919 г. пераяжджае ў Капэнгаген, дзе стварае прыватнае «Балтыйскае тэлеграфнае агенцтва». Пры фінансавай падтрымцы К. Езавітава і кіраўніцтва Надзвычайнай дыпляматычнай місіі БНР у Нямеччыне ў 1920 г. стварае Беларускае прэс-бюро ў Капэнгагене. У студзені 1921 г. на кароткі час узначальвае Беларускае прэс-бюро ў Коўне, а ў верасьні таго ж году арганізуе падобную інфармацыйную службу ў «вольным горадзе» Гданьску. У 1922 г. спыняе актыўнае супрацоўніцтва з БНР. У ліпені 1923 г. пераходзіць на сталую працу ў Габрэйска-Амэрыканскае эміграцыйнае бюро. Да сярэдзіны 1930-х гг. жыў зь сям'ёй у Кілі (Нямеччына), пазьней, паводле непацьверджаных зьвестак, эміграваў у Гаіці.

ходзяцца выключна беларускія тэрыторыі. Дзеля справядлівага вырашэньня справы трэба было б аддаць іх пад уладу законнага беларускага ўраду.

Аднак жа, ня вельмі верачы ў магчымасьць стварэньня беларускай дзяржавы, Ластоўскі ўключыў у свой ліст такі абзац:

> Калі б у цяперашні момант па нейкіх прычынах гэта (передача беларускіх тэрыторыяў беларусам) складала б цяжкасьці, то беларускае насельніцтва Віленскай і Гарадзенскай земляў, улічваючы фэдэрацыйнае пагадненьне, якое існуе паміж літоўскім і беларускім урадамі, жадала б бачыць сваю ўласную тэрыторыю часова ўключанай у межы Літоўскай Рэспублікі[330].

У сувязі з гэтым лістом ураду Ластоўскага да польска-літоўскай мірнай канфэрэнцыі ў Брусэль былі дэлегаваныя Карабач і Кахановіч, першы нібыта ад імя Беларускай Цэнтральнай Рады Віленскай і Гарадзенскай земляў, другі — ад імя Вільнацбелкаму. У сапраўднасьці ні адзін, ні другі наагул ня мелі мандатаў для прадстаўніцтва беларускай думкі, а выехалі ў Брусэль толькі на даручэньне ўраду Ластоўскага.

Згаданыя дэлегаты павінны былі прадставіць на канфэрэнцыі мэмарандум у справе прыналежнасьці беларускіх тэрыторыяў. Мэмарандум падаваў статыстыку, абапёртую на зьвестках прафэсараў Кракаўскага ўнівэрсытэту — Кшыжаноўскага[331] і Куманецкага[332]. Афіцыйную польскую статыстыку ён адкідаў, лічачы яе фальшывай і тэндэнцыйнай.

Грунтуючыся на рашэньнях зьезду прадстаўнікоў Віленскай і Гарадзенскай земляў, які адбыўся ў Вільні 9 і 10 чэрвеня 1919 г., мэмарандум сьцьвярджаў, што ўжо ў 1919 г. беларусы Віленшчыны хіліліся да Літвы, і завяршаўся жаданьнем:

> Каб ня толькі спрэчныя тэрыторыі, якія Савецкая Расея саступіла Літве згодна з дамовай ад 12 ліпеня 1920 г., але і ўсе беларускія тэрыторыі, аддадзеныя бальшавікамі Польшчы, таксама былі далучаныя да Літоўскай Рэспублікі[333].

Супраць самазванай дэкларацыі Карабача і Каханоўскага[334] ў Брусэлі выступіла Беларуская Найвышэйшая Рада ў Вільні, якая 5 траўня 1921 г. выслала пратэст на імя старшыні мірнай канфэрэнцыі ў Брусэлі.

---

330 Французскамоўны арыгінал ліста гл: Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 2. Вільня — Нью-Ёрк — Менск — Прага, 1998. С. 1076—1077.

331 Кшыжаноўскі (Krzyżanowski) Адам (1873—1963) — польскі эканаміст, прафэсар Ягелёнскага ўнівэрсытэту, прыхільнік лібэралізму ў гаспадарчым і палітычным жыцьці.

332 Куманецкі (Kumaniecki) Казімер Уладзіслаў (1880—1941) — польскі навуковец і палітык, прафэсар адміністрацыйнага права Ягелонскага ўнівэрсытэту. Маецца на ўвазе французскамоўная праца А. Кшыжаноўскага і К. У. Куманецкага «Tableau Statystyque de la Pologne» («Статыстычныя табліцы Польшчы»), выдадзеная ў Кракаве ў 1915 г.

333 Часткова французскамоўны арыгінал гэтага мэмарандуму, падпісаны, аднак, толькі А. Карабачом, зьмешчаны ў выданьні: Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 2. Вільня — Нью-Ёрк — Менск — Прага, 1998. С. 1080.

334 Так тут і далей у тэксьце. На самой справе маецца на ўвазе Міхал Кахановіч.

У згаданым пратэсьце, падпісаным Дубейкаўскім, зазначалася, што Найвышэйшая Рада Беларускай Народнай Рэспублікі ў Вільні пратэстуе супраць выкладзеных у мэмарандуме Карабача і Каханоўскага пажаданьняў далучэньня Віленшчыны і Гарадзеншчыны да Літвы. У пратэсьце адзначалася, што жаданьні, выкладзеныя ў мэмарандуме, не падзяляюцца беларускім насельніцтвам і іх падача ажыцьцявілася дзякуючы фальшывым зьвесткам, прысланым з Коўна.

Такім чынам, канфэрэнцыя ў Брусэлі атрымала дзьве ўзаемна супярэчныя дэкларацыі ў беларускай справе, што, безумоўна, магло толькі пашкодзіць гэтай справе на міжнароднай арэне.

Беларускія справы ў Ковенскай Літве

Разьдзел XXVII

Беларускае міністэрства. Адносіны зь літоўскім урадам. Вяртаньне канфіскаваных немцамі беларускіх грошай. Літоўска-савецкая агітацыя. Праекты беларуска-літоўскай фэдэрацыі. Адносіны беларускіх дзеячоў да Ластоўскага

Беларуская справа разьвівалася ня толькі на тэрыторыі Сярэдняй Літвы. Яна мела свае праявы ў Польшчы, Ковенскай Літве і Савецкай Расеі.

Разгледзеўшы праявы і гісторыю беларускага руху ў Сярэдняй Літве да перадвыбарчага часу ў 1922 г., зьвернемся да беларускага руху ў Ковенскай Літве, дзе ў асноўным разьвіваў дзейнасьць беларускі прэм’ер-міністар Ластоўскі.

Як ужо зазначалася вышэй, немцы ў 1917 г. дазволілі стварыць т. зв. «Тарыбу», часовы літоўскі ўрад. Літоўцы, схіляючыся да ідэі фэдэрацыі зь беларусамі, стварылі Беларускае міністэрства і запрасілі ў Тарыбу ў якасьці сяброў ураду шэсьць беларусаў.

З таго часу адносіны трохі зьмяніліся.

Беларускае міністэрства было інстытуцыяй, якая ўтрымлівала кантакт зь беларускім рухам. Пачаткова гэты рух для літоўцаў быў сфэрай палітычнай спэкуляцыі. На беларускага міністра і падначаленых яму беларускіх чыноўнікаў яны глядзелі як на няпрошаных гасьцей, якія не апраўдваюць сваё існаваньне і выкарыстоўваюць кожную магчымасьць для стварэньня канфліктаў. У 1920 г. адбылося нават значнае напружаньне беларуска-літоўскіх адносінаў. У лютым 1920 г. быў затрыманы кур’ер бела-

рускага міністра, які ехаў у Маскву. У выніку гэтага былі зробленыяператрус і часовы арышт усяго пэрсаналу беларускага міністра. Тагачасны беларускі міністар Язэп Варонка, лідэр беларускіх сацыялістаў-фэдэралістаў, перакананы праціўнік Польшчы, пасьля гэтага факту прызнаў немагчымым далейшае знаходжаньне на пасадзе. Ён адмовіўся ад яе і разам з гэтым пачаў працэс супрацу літоўскага ўраду, адначасова просячы сфэры, блізкія да Найвышэйшай Рады ў Менску, каб яны дабіліся ў польскіх уладаў дазволу на ягонае вяртаньне на радзіму.

Беларускім міністрам быў прызначаны Сямашка, чалавек, які не вызначаўся асаблівымі здольнасьцямі, а як палітык быў пасрэднасьцю і пасіўным інструмэнтам у руках літоўцаў.

Беларуска-літоўскія ўзаеміны не зьмяніліся на лепшае і пасьля заняцьця Вільні літоўскімі войскамі ў 1920 г. Патрабаваньні Вільнацбелкаму і аб’яднаных у ім партыяў ігнараваліся літоўцамі, а саступкі ў культурна-асьветніцкай сфэры толькі абяцаліся.

Паказчыкам стаўленьня віленскіх беларусаў да ковенскага ўраду была пастанова зьезду беларускіх арганізацыяў у Вільні, якая выказвала Сямашку недавер[335]. Аднак Сямашка, лічачы сябе літоўскім чыноўнікам, не адрэагаваў на гэтую пастанову.

Кароткачасовая літоўская акупацыя Вільні расчаравала беларусаў у адносінах да Літвы. Праявай гэтага можа быць факт, пра які ўжо казалася раней, а менавіта тое, што ўрад Ластоўскага наладзіў кантакт з пасланцам Найвышэйшай Рады Цярэшчанкам, а пасьля дасягненьня паразуменьня з апошнім — і з панам Васілеўскім, паўнамоцным міністрам Польскай Рэспублікі ў Рызе.

Беларускія дзеячы прапанавалі міністру Васілеўскаму падтрымку польскіх прэтэнзіяў на беларускія тэрыторыі ўзамен на гарантыю Польшчай, пасьля прызнаньня беларускай незалежнасьці ў прынцыпе, шэрагу саступак у адміністрацыйнай, культурнай і асьветніцкай галінах.

Аднак надзеі беларусаў, якія яны ўскладалі на аб’яднаньне беларускіх земляў пад польскай уладай на канфэрэнцыі ў Рызе, ня спраўдзіліся. Ластоўскі вымушаны быў вярнуцца ў Коўна, дзе ў той час да беларускіх памкненьняў пачалі ставіцца больш сур’ёзна.

У Сярэдняй Літве дзейнічалі Вацлаў Іваноўскі (былы дырэктар Дэпартамэнту аправізацыі), Тарашкевіч (шэф сэкцыі беларускай асьветы), якія атрымалі пэўныя саступкі для беларускага руху. У якасьці супрацьвагі гэтым дзеячам Ковенская Літва выставіла ўрад Ластоўскага, якому на літоўскай зямлі быў дадзены прытулак. Акрамя таго, на тэрыторыі Літвы знаходзіўся шэраг дзеячоў, антыпольскія погляды якіх можна было выкарыстаць. Гэта былі: Цьвікевіч (адвакат і міністар ва ўрадзе Ластоўскага), інжынэр Душэўскі,

335 Відаць, маюцца на ўвазе пастановы Віленскага БНК ад 21 верасьня 1920 г., пададзеныя М. Кахановічам і кс. А. Станкевічам старшыні Рады Міністраў Літвы, старшыні літоўскага сойму і фракцыям.

Захарка, Крачэўскі (старшыня Рады міністраў), Грыб (міністар), Чарапук[336], Бадунова (дзяржаўны сакратар), Аўсянік.

Гэтыя дзеячы праз Сярэднюю Літву падтрымлівалі пастаянны кантакт зь Менскам, дзе іх паўнамоцным прадстаўніком быў Мамонька, беларускі левы эсэр, легалізаваны бальшавікамі. З гэтага часу Коўна робіцца самым шматлікім і інтэнсіўным асяродкам беларускай палітыкі наагул і антыпольскай у прыватнасьці.

З Коўна ўрад Ластоўскага рассылаў шматлікія ноты, пратэсты і мэмарандумы, сваіх прадстаўнікоў у заходнія краіны, дамагаючыся сваіх правоў у Лізе нацыяў.

Літоўская дапамога ў гэты час абмяжоўвалася субсыдыяваньнем беларускага школьніцтва (галоўным чынам, як падаецца, на тэрыторыі Польшчы і Сярэдняй Літвы), утрыманьнем Беларускага міністэрства, якое мела толькі 12 чыноўнікаў, выданьнем «Часопісі Міністэрства Беларускіх Спраў»[337], а таксама падтрымкай выдавецтва «імя Францішка Скарыны» (некалькі падручнікаў і 8 рукапісаў). У палітычнай галіне літоўцы прызнавалі беларускія дыпляматычныя пашпарты, а таксама абавязваліся пасьля атрыманьня Віленшчыны прызнаць аўтаномныя правы Беларусі.

У лістападзе 1920 г. было заключанае пагадненьне паміж беларускім і літоўскім урадамі, тэкст якога падаваўся вышэй.

У вайсковай галіне літоўцы дазволілі беларускаму батальёну (каля 500 чалавек) біцца ў 1920 г. на фронце з палякамі. Гэты батальён утварыўся пасьля раззбраеньня польскімі ўладамі ў 1920 г. гарадзенскага беларускага палка[338]. Пасьля заканчэньня кампаніі літоўцы далі гэтаму палку шмат адзнак «за айчыну». Акрамя таго, яны паабяцалі далейшы рост беларускага войска, які арганізоўваў Аўсянік, былы сябра Вайсковай камісіі ў Менску.

Літоўцы дабіліся для беларусаў вызваленьня немцамі з арышту каля 16 мільёнаў нямецкіх марак, якія пару гадоў да гэтага былі пазычаныя беларусам Пятлюрам і былі разьмешчаныя ў нямецкіх банках. Гэтыя грошы былі яблыкам нязгоды паміж урадам Ластоўскага і Найвышэйшай Радай. Іх атрыманьне было для ўраду Ластоўскага выдатнай аплатай за антыпольскую дзейнасьць. За гэтыя грошы ўрад Ластоўскага жыў, забясьпечваў

[336] Чарапук Янка (1896—1957) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. З 1918 г. сябра БПСР. Сакратар Вайскова-дыпляматычнай місіі БНР у Латвіі. Удзельнік Беларускай нацыянальна-палітычнай канфэрэнцыі ў Празе ў 1921 г. У 1922 г. выехаў у ЗША. Адзін з арганізатараў беларускага руху сярод эмігрантаў у Амэрыцы.

[337] «Часопісь Міністэрства Беларускіх Спраў» — часопіс, які выдаваўся ў Коўне Міністэрствам беларускіх спраў Літоўскай Рэспублікі ў 1919—1920 гг. Друкаваў дакумэнты і матэрыялы ўраду БНР, асьвятляў пытаньні беларускай вайсковай справы, гісторыі, культуры, мовы, літаратуры і г. д. Вядома шэсьць нумароў.

[338] Першы гарадзенскі беларускі полк быў утвораны 21 сьнежня 1918 г. паводле загаду Рады дзяржаўнай абароны Літвы як складовая частка літоўскіх збройных сілаў. 29 красавіка 1919 г. полк перайшоў пад загад польскага камэнданта Гарадзенскай крэпасьці. Частка беларускіх вайскоўцаў, конны эскадрон і 5 рота адышлі на тэрыторыю Літвы. Сам полк быў канчаткова расфармаваны польскімі ўладамі 12 чэрвеня 1919 г.

замежныя пляцоўкі, субсыдыяваў працу Вільнацбелкаму, газэтаў «Наша думка»[339] і «Kryniса»[340].

Як ужо адзначалася вышэй, добрыя ўзаемныя адносіны беларусаў і палякаў пасьля заняцьця Беларусі паступова псаваліся. На гэта, з аднаго боку, уплывалі рэпрэсіі польскіх уладаў (закрыцьцё школаў, беларускіх інстытуцыяў і г. д.), а з другога — агітацыя. Падаецца, што менавіта агітацыя была сапраўднай і найгалоўнейшай прычынай, якая давала імпульс і ўзмацняла варожасьць да ўсяго польскага. Гэтая агітацыя мела дзьве крыніцы: урад Ластоўскага ў Коўне і савецкі ўрад у Менску, але адну, агульную мэту.

На гэтую агульную мэту антыпольскай прапаганды давалі грошы і ўрад Ластоўскага ў Коўне, і ўрад у Менску.

Трэба адзначыць, што ў сваіх дэклярацыях урад Ластоўскага выказваўся супраць Саветаў, аднак кантакт паміж двума ўрадамі ўтрымліваўся. Пра гэта сьведчыць хоць бы арышт літоўскімі ўладамі беларускага кур’ера ў Менск.

Прыхільнікі Ластоўскага перш за ўсё стараліся здабыць сабе ўплыў на сялянства, распаўсюджваючы па вёсках агітацыйную літаратуру, ад якой патыхала нянавісьцю да ўсяго польскага. Ня маючы магчымасьці легальнай дзейнасьці, адозвы, якія друкаваліся ў Коўне і Вільні, яны распаўсюджвалі нелегальна.

Акрамя ўплыву на сялянства, агітатары Ластоўскага стараліся ўзьдзейнічаць на расейскі элемэнт, даволі шматлікі ў гарадах. Расейцы былі зьбітым з панталыку, палітычна дэзарыентаваным элемэнтам, які ахвотна хінуўся да беларускага руху, маючы такім чынам магчымасьць дзейнічаць супраць Польшчы. Дзякуючы гэтай прапагандзе расейцаў неаднаразова ўдавалася зрабіць беларусамі.

Урад Ластоўскага атрымаў ад ковенскага ўраду пазыку ў 1 млн нямецкіх марак, а таксама 40 млн ад нямецкага ўраду на арганізацыю атрадаў дзеля ўжываньня іх у барацьбе з Польшчай у выпадку літоўска-польскай вайны. Як беларусы, так і літоўцы прадбачылі, што ў 1920 і 1921 гг. паміж Ковенскай Літвой і Польшчай выбухне ўзброены канфлікт за Вільню. У гэты час зьявіўся наступны плян.

Калі б пачалася ўзброеная барацьба Ковенскай Літвы і Беларусі з Польшчай, павінна было пачацца антыпольскае паўстаньне ў той частцы Беларусі, якая, згодна з Рыскай дамовай, належала Польшчы. У гэтым выпадку на дапамогу Літве і Беларусі прыйшлі б савецкія войскі.

У сувязі з канцэпцыяй агульнай барацьбы Беларусі і Літвы з Польшчай узьнік праект будучай фэдэрацыі Літвы і Беларусі. 11.XI.1920 г. у Коўне была падпісаная беларуска-літоўская дамова (глядзі вышэй), а Пурыцкіс, літоўскі міністар замежных спраў, заявіў у інтэрвію з рыскім карэспандэн-

339 «Наша думка» — беларуская газэта, выдавалася ў Вільні са сьнежня 1920 г. да ліпеня 1921 г. пад рэдакцыяй Максіма Гарэцкага.

340 «Kryniса» — беларуская газэта, друкаваны орган беларускіх хрысьціянскіх дэмакратаў. Выдавалася зь перапынкамі ў 1917—1940 гг., у 1925—1937 гг. мела назву «Biełaruskaja Kryniса».

там расейскай газэты «Сегодня»[341], што ў выпадку стварэньня незалежнай Беларусі была б магчымай яе фэдэрацыя зь Літвой.

У пачатку 1922 г. склад ураду Ластоўскага ў Коўне быў наступны:

Вацлаў Ластоўскі — прэм'ер-міністар,

Аляксандар Цьвікевіч — міністар юстыцыі,

Жытлоўскі — міністар нацыянальных меншасьцяў і прадстаўнік «Сусьветнай сіяніцкай арганізацыі[342].

Акрамя таго, у склад ураду ўваходзілі інжынэр К. Душэўскі, сябры Рады Рэспублікі Язэп Варонка, Галавінскі, палкоўнік Езавітаў, былы кіраўнік дыпляматычнай і вайсковай місій у Латвіі і Эстоніі, Бароўскі, Ермачэнка і інш.

Кожны захад гэтага ўраду ў галіне замежнай палітыкі быў інсьпіраваны немцамі пры пасярэдніцтве альбо нават без пасярэдніцтва Ковенскай Літвы. Гэтая залежнасьць вынікала зь фінансавай падтрымкі, якую ўраду Ластоўскага ўдзялялі немцы, а пасьля сіяністы. Акрамя таго, гэты ўрад фінансава падтрымліваўся і савецкім урадам.

Як вядома, ноччу з 4 на 5 сакавіка 1922 г. зь Вільні былі выселеныя ў Ковенскую Літву 33 беларускія і літоўскія дзеячы. Сябры Беларускага нацыянальнага камітэту Гарэцкі, Карабач, Краскоўскі, Пракулевіч і іншыя накіраваліся ў Коўна. Як ковенскі ўрад, так і ўрад Ластоўскага прынялі іх вельмі добразычліва. Літоўцы прапанавалі Краскоўскаму заняць пасаду міністра беларускіх спраў пры ковенскім урадзе, але да гэтага рашуча супрацьпаставіўся Ластоўскі. Прычынай яго пратэсту было тое, што Ластоўскі не лічыў Краскоўскага паслухмяным інструмэнтам уласнай палітыкі. На пасадзе беларускага міністра Ластоўскі лічыў за лепшае бачыць Гарэцкага, але як Гарэцкі, так і Краскоўскі прапанаванай пасады не прынялі і выехалі ў Латвію.

Ластоўскі выслаў у Беларускі нацыянальны камітэт Аляксея Палікшу (аднаго з дэпартаваных), які ад імя яго ўраду прасіў паўплываць на Максіма Гарэцкага, каб той прыняў прапанаваны яму партфэль міністра беларускіх спраў. Місія Палікшы не дасягнула мэты, бо Беларускі нацыянальны камітэт ня даў ніякага адказу.

Краскоўскі і Гарэцкі накіраваліся ў Дзьвінск, дзе латыскі ўрад прызначыў Краскоўскага на пасаду інспэктара беларускіх сярэдніх школаў у Латыскай Рэспубліцы.

Нэгатыўнае стаўленьне беларускіх дзеячоў да Ластоўскага было вынікам палітычнай ролі, якую той адыгрываў на ковенскай тэрыторыі. Атрымліваючы грошы ад літоўскага і нямецкага ўрадаў, Ластоўскі, натуральна, мусіў быць сьляпым інструмэнтам літоўска-нямецкай палітыкі,

---

341 «Сегодня» — расейская «незалежная дэмакратычная» газэта, якая выдавалася ў Рызе ў 1919—1940 гг.

342 Сусьветная сіяніцкая арганізацыя — асноўнае сусьветнае аб'яднаньне прыхільнікаў ідэалёгіі сіянізму. Створаная ў 1897 г. на I сусьветным сіяніцкім кангрэсе. Мела свае рэгіянальныя арганізацыі практычна ва ўсіх краінах, у якіх існавала значная габрэйская дыяспара. Арганізоўвала выезд габрэяў у Палестыну.

што не заўсёды адпавядала палітычным памкненьням беларусаў. Акрамя таго, было вядома, што Ластоўскім кіраваў Зуземіль[343], былы настаўнік гімназіі ў Пінску, немец паводле паходжаньня, агент генэрала Людэндорфа.

Такога роду яскравыя факты адпіхнулі ад Ластоўскага частку сумленных беларускіх палітыкаў.

Вынікам гэтага нэгатыўнага стаўленьня да Ластоўскага быў раскол у Беларускім нацыянальным камітэце ў Вільні. Большасьць беларускіх эсэраў выйшла з шэрагаў прыхільнікаў Ластоўскага і была гатовая весьці культурную працу ў межах польскай дзяржавы. Адным з выразьнікаў гэтага згодніцкага кірунку ў адносінах да Польшчы быў Ярэміч, пра канфлікт якога зь Беларускім нацыянальным камітэтам была гаворка раней.

Аднак Ярэміч ня здолеў навязаць свайго пункту гледжаньня ўсяму Нацыянальнаму камітэту.

Савецкая Беларусь

Разьдзел XXVIII

Беларуская кампанія да 1920 г. Дэкрэт аб незалежнасьці Беларусі 16.VIII.1920 г. Зьезд Камуністычнай партыі Беларусі 23.XI.1920 г. Савет народных камісараў Беларусі. Сэсія Цэнтральнага Выканаўчага камітэту 4.II.1921 г., справы беларускай мовы і школьніцтва. Інстытут беларускай культуры. Беларуская прэса

Вышэй ужо часткова казалася пра беларуска-савецкія стасункі. Беларуская справа пад савецкай уладай выглядала наступным чынам:

I Усебеларускі зьезд, які адбываўся ў Менску ў сьнежні 1917 г., быў для Саветаў вельмі нявыгадны, улічваючы небясьпеку, якая магла ўзьнікнуць у выпадку існаваньня моцнай, незалежнай і небальшавіцкай беларускай

343 Зуземіль (Susemihl) Эдмунд (1881 — пасьля 1938) — нямецка-беларускі палітычны дзяяч. Перад Першай усясьветнай вайной жыў у Пінску, супрацоўнічаў з газэтай «Наша Ніва». Супрацоўнічаў з германскай выведкай. Валодаў беларускай мовай, дзякуючы чаму падчас Першай усясьветнай вайны быў прызначаны цэнзарам газэты «Гоман». У 1918 г. супрацоўнічаў з Радай БНР. Пасьля вайны жыў у Кёнігсбэргу, падтрымліваў сувязі зь беларускімі дзеячамі, у першую чаргу з В. Ластоўскім. Пісаў артыкулы ў выдаваны апошнім часопіс «Крывіч». Імкнуўся наладзіць супрацоўніцтва з II аддзелам польскага Генэральнага штабу. У 1920—1930-я гг. падтрымліваў нямецкіх нацыянал-сацыялістаў.

арганізацыі. Гэты зьезд быў расколаты, а затым разагнаны сілай (глядзі вышэй). Непасрэдна на зьезьдзе пры Савеце народных камісараў быў створаны адмысловы Беларускі народны камісарыят[344]. Ён адыграў вялікую прапагандысцкую ролю дзеля прыхільнага стаўленьня да стварэньня Беларускай Савецкай Рэспублікі.

Ацэньваючы стан спраў рэальна, непасрэдная кампанія камісарыяту абмежавалася, бадай што, толькі правядзеньнем у Маскве курсаў беларускай культуры пад назвай «Беларускі народны ўнівэрсытэт», а таксама арганізацыяй школаў для дзяцей беларускіх уцекачоў у Пецярбургу[345]. 12.XII.1918 г. быў створаны беларускі ўрад Жылуновіча, а ў Беларусі пачаў усталёўвацца камуністычны лад[346].

1.I.1919 была абвешчаная самастойнасьць Беларускай Савецкай Рэспублікі. 2.I.1919 г. урад Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі выдаў маніфэст, у якім заявіў пра ўступленьне Савецкай Беларусі ў фэдэрацыю свабодных народаў Расеі, Латвіі, Літвы і Ўкраіны.

Акрамя гэтага, бальшавікі распачалі вырашэньне зямельнага пытаньня ў Беларусі, але не зусім згодна са спадзяваньнямі беларускага сялянства. Быў распушчаны Беларускі народны камісарыят, які заставаўся пасьля I Усебеларускага зьезду 1917 г., і створаны Беларускі пададдзел нацыянальных меншасьцяў пры Камісарыяце народнай асьветы ў Маскве. Праца гэтага пададдзелу, аднак, абмяжоўвалася амаль выключна рээвакуацыяй беларускіх школаў.

Дзеля захаваньня цэласнасьці выкладаньня матэрыялу на гэтым месцы ўзгадаем пра т. зв. «Літбелрэспубліку» і дапоўнім зьвесткі пра яе.

Згодна зь незалежніцкім дэкрэтам, Беларуская Савецкая Рэспубліка павінна была складаць незалежны дзяржаўны і нацыянальны арганізм, але як частка агульнай Расейскай Фэдэрацыі. Беларускасьць гэтай рэспублікі абмяжоўвалася толькі назвай. З мэтай захаваньня адміністрацыйнай еднасьці і непадзельнасьці земляў колішняга «заходняга краю» Беларуская і Літоўская савецкія рэспублікі былі злучаныя ў адну «Літбелрэспубліку», і ўсе кіроўныя беларускія ўстановы былі перанесеныя зь Менску ў Вільню. Заходнім краем называліся землі былых Менскай, Віленскай і Ковенскай губэрняў. Згадаем таксама, што гэта мела месца ў той час, калі ў выніку рэвалюцыі ў Нямеччыне нямецкія войскі вярталіся на сваю радзіму, а бальшавікі займалі пакінутыя немцамі тэрыторыі. Такое становішча трымалася да сярэдзіны красавіка 1919 г. і атрымала назву «літбеларускай эры». 19 красавіка 1919 г. польскія войскі занялі Вільню, а 8.VIII — Менск. Восеньню 1919 г. было заключанае пагадненьне паміж эсэрамі і бальшавікамі.

---

344 Відаць, маецца на ўвазе Беларускі нацыянальны камісарыят (Белнацкам) на чале з Аляксандрам Чарвяковым, створаны ў студзені 1918 г. пры Народным камісарыяце па справах нацыянальнасьцяў РСФСР.

345 Так у тэксьце. Насамрэч расейская сталіца тады насіла назву Петраград.

346 Тут відавочная памылка ў даце. Пытаньне «Стварэньне рабоча-сялянскага ўраду Беларусі» было ўпершыню разгледжана на Першай канфэрэнцыі беларускіх сэкцыяў РКП(б) у Маскве, якая адбывалася 21—23 сьнежня 1918 г. Сам жа ўрад на чале з Жылуновічам быў створаны разам з абвяшчэньнем Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі Беларусь 2 студзеня 1919 г.

Цэнтрабежныя тэндэнцыі, якія па меры разьвіцьця другой расейскай рэвалюцыі пачалі праяўляцца на ўсёй тэрыторыі Савецкай Расеі, прымусілі ўрад Саветаў да саступак на карысьць паасобных народаў. Па меры прасоўваньня польскай арміі на ўсход беларускі рух набыў значэньне козыру, якім кожны з ваюючых бакоў жадаў сябе забясьпечыць. Гэта асабліва выразна стала відаць у Савецкай Расеі пасьля паўторнага (1920 г.) заняцьця Менску бальшавікамі, а асабліва пасьля заключэньня перамір'я паміж Польшчай і Расеяй. Гэтая новая палітыка Савецкай Расеі ў дачыненьні да беларусаў выявілася ў абвяшчэньні ў жніўні 1920 г. незалежнасьці Беларускай Савецкай Рэспублікі. На гэты раз «беларускасьць» гэтай рэспублікі не была толькі фармальнай.

Менавіта 16 жніўня 1920 г. Чычэрын[347] падпісаў дэкрэт аб незалежнасьці Савецкай Беларусі[348].

Асноўныя пастуляты гэтага дэкрэту былі наступныя:

1. Абвяшчаецца незалежнасьць Беларусі.

2. Дыпляматычнае прадстаўніцтва Беларусі і яе замежная палітыка павінны быць скаардынаваныя з тымі савецкімі рэспублікамі, якія ўжо існуюць ці могуць быць створаныя ў будучыні.

3. Узброеныя сілы новай рэспублікі падпарадкоўваюцца вышэйшаму камандаваньню Чырвонай Арміі на ўвесь час рэвалюцыйных войнаў.

4. Зраўнаньне ў правах насельніцтва, якое размаўляе па-польску, па-беларуску, па-габрэйску і па-расейску.

5. Прыватная ўласнасьць скасоўваецца назаўсёды.

6. Ствараецца Вайсковы Рэвалюцыйны Камітэт зь неабмежаванымі правамі, у склад якога ўваходзяць прадстаўнікі партый:

a) Арганізацыі камуністаў Беларусі.

b) Прадстаўнікі партыі камуністаў Літвы і Беларусі, а таксама прадстаўнікі «Бунду».

7. Усе ўстановы, якія існуюць у Савецкай Расеі, уключаючы і ЧК[349], ствараюцца ў новай Беларускай Рэспубліцы.

На падставе гэтага трактату ўсе дыпляматычныя прадстаўнікі Беларусі за мяжой мусяць скласьці свае паўнамоцтвы Саветам Беларусі.

Нягледзячы на гэты акт, савецкія ўлады выразна зазначалі, што ніякай акцыі, неадпаведнай прынцыповым падставам савецкага ладу, яны цярпець ня будуць.

---

347 Чычэрын Георгі Васільевіч (1872—1936) — савецкі дзяржаўны дзяяч, дыплямат. Народны камісар замежных спраў РСФСР (з 1922 г. — СССР) у 1918—1930 гг.

348 Цяжка сказаць, што тут дакладна мелі на ўвазе аўтары «Кароткага нарысу...». Насамрэч другое абвяшчэньне БССР адбылося 31 ліпеня 1920 г., калі сход кіроўных работнікаў кампартыі Літвы і Беларусі, Менскага ВРК і іншых партыйных органаў прыняў «Дэклярацыю аб абвяшчэньні незалежнасьці Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі Беларусі». Чычэрын жа, зьяўляючыся толькі міністрам замежных спраў Савецкай Расеі, натуральна, ня меў паўнамоцтваў падпісваць дэкрэты аб незалежнасьці якіх бы то ні было дзяржаў.

349 ЧК (Чрезвычайная комиссия, «чрезвычайка») — Надзвычайная камісія па барацьбе з контрарэвалюцыяй і сабатажам — арганізацыя, якая існавала ў Савецкай Расеі ў 1918—1922 гг. і выконвала перш за ўсё карныя функцыі.

Пасьля адступленьня ў 1920 г. польскіх войскаў за разьмежавальную лінію на тэрыторыі, занятай бальшавікамі, засталіся разнастайныя беларускія элемэнты, якія непрыхільна ставіліся да савецкай улады.

Бальшавікі, хочучы стварыць сабе прыязны настрой і супернічаць з Польшчай за ўплывы на Беларусь, не душылі беларускі рух, а, наадварот, пачалі падтрымліваць арганізацыі, якія дзейнічалі ў камуністычным духу.

Непасрэдна пасьля заняцьця ў 1920 г. менскай зямлі войскамі Савецкай Расеі мясцовая адміністрацыйная ўлада была перададзеная рэвалюцыйнаму камітэту («*Ревком*»), які быў вылучаны зь Беларускай камуністычнай партыі. На чале «*Ревкома*» стаў Чарвякоў, былы сябра Беларускай Сацыялістычнай Грамады, вядомы камуністычны дзяяч.

Сфэра дзейнасьці беларускага «*Ревкома*» была аналягічная зь дзейнасьцю губэрнскіх «*ревкомов*».

Выразныя тэндэнцыі да выкарыстаньня беларускай справы ў якасьці інструмэнту польскай палітыкі зрабілі зь яе фактар, які выкарыстоўваўся ў савецкай кампаніі супраць Польшчы. Чаго ня выкарысталі палякі, тое намагаліся выкарыстаць бальшавікі. Савецкі ўрад быў дакладна паінфармаваны аб факце, што большая частка беларускіх дзеячоў, якія ў 1918 г. чакалі, што Польшча пасьля заняцьця ўсходніх земляў пажадае энэргічна разьвіваць беларускі рух, у 1920 г. гэтую веру страцілі.

З мэтай прыцягненьня гэтых дзеячоў на свой бок урад Саветаў прадэманстраваў у гэты час прыхільнасьць да беларускага адраджэнскага руху. Ён абвясьціў самастойнасьць Беларускай Савецкай Рэспублікі, зрабіў беларусам значныя культурна-нацыянальныя саступкі.

Згодна з усім тым, што было вышэй сказана пра больш сур'ёзнае стаўленьне бальшавікоў да беларускага руху, яны 15.VIII.1920 г. пачалі выдаваць па-беларуску штодзённую газэту «Савецкая Беларусь»[350], а таксама дазволілі дзейнасьць найбольш шматлікай беларускай партыі — эсэраў.

23.XII.1920 г. адбыўся І зьезд Камуністычнай партыі Беларусі[351]. Гэты зьезд павінен быў даць імпульс да арганізацыі рабочых і сялянскіх саветаў у правінцыі. У арганізацыйны пэрыяд, падчас выбараў у згаданыя саветы, адбылася першая сутычка беларускіх камуністаў, якія падтрымліваліся габрэямі і расейцамі, зь беларускімі эсэрамі. Вынікам гэтай сутычкі быў шэраг рэпрэсіяў, якія зрабілі немагчымым апанаваньне правінцыйных саветаў партыяй сацыялістаў-рэвалюцыянэраў.

13.XII.1920 г. адбыўся Ўсебеларускі зьезд Саветаў, які абвясьціў існаваньне Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі[352]. На гэтым зьезьдзе быў

---

350 «Савецкая Беларусь» — штодзённая грамадзка-палітычная газэта, якая выдавалася на беларускай мове з 1920 да 1933 г. 15 жніўня 1920 г. — гэта дата, пачынаючы зь якой газэта выходзіла ў Менску і стала афіцыйным органам Рэўкаму БССР. Але яшчэ да гэтага, з 1 лютага 1920 г., двухтыднёвік пад такой назвай выдаваўся Беларускай рэдакцыйнай калегіяй ЦК КП(б)Б Літвы і Беларусі ў Смаленску (усяго выйшла 10 нумароў).

351 Насамрэч тут ідзе гаворка пра ІІІ зьезд КП(б)Б, які адбыўся 22—26 лістапада 1920 г.

352 Другі Ўсебеларускі зьезд Саветаў праходзіў у Менску з 13 па 17 сьнежня 1920 г. Ён прыняў дадаткі да Канстытуцыі ССРБ 1919 г., згодна зь якімі вызначалася новая структура кіраваньня рэспублікай.

выбраны Цэнтральны Выканаўчы Камітэт Саветаў Беларусі (ЦВК БССР), якому перадаў уладу ранейшы *«Ревком»*.

Зьезд ратыфікаваў дамову аб часовым перамір'і РСФСР з Польшчай і даў паўнамоцтвы маскоўскаму Савету народных камісараў на правядзеньне далейшых перамоваў з Польшчай у Рызе.

Акрамя таго, аднагалосна і без дыскусіяў была прынятая канстытуцыя Савецкай Беларусі, распрацаваная на аснове канстытуцыі Савецкай Расеі. Далей было прынятае рашэньне насуперак камуністычнай палітыцы з улікам выключных умоваў Беларусі надзяліць зямлёй малазямельных і безьзямельных за кошт колішніх памешчыцкіх абшараў. Пры матывацыі гэтай пастановы было выразна адзначана, што надзяленьне сялян зямлёй забярэ ў Польшчы ўплыў на Беларусь.

У далейшым разьвіцьці падзеяў, нягледзячы на пэўныя ваганьні пры вырашэньні зямельнага пытаньня згодна з патрэбамі сялянства, гэты фактар, які ўскладняў паразуменьне беларусаў з Польшчай і рабіў магчымым вырашэньне беларускага пытаньня з апорай на Саветы, вельмі палегчыў супрацоўніцтва беларускіх незалежнікаў з урадам Саветаў.

Пытаньні беларускай мовы, адукацыі і выдавецкай справы на гэтым зьезьдзе не закраналіся.

На згаданым зьезьдзе прысутнічалі прадстаўнікі тых паветаў, якія з гэтага часу павінны былі ўваходзіць у склад Беларускай Рэспублікі, а менавіта: 1) Бабруйскага, 2) Барысаўскага, 3) Ігуменскага, 4) Менскага, 5) Мазырскага і 6) Слуцкага.

Акрамя таго, у гэтым зьезьдзе бралі ўдзел камуністы (у колькасьці 150 чалавек), беспартыйныя (у колькасьці 24 чалавекі) і эсэры. Эсэры пасьля рэпрэсіяў, якія адбыліся ў сувязі з жаданьнем апанаваньня імі сялянскіх саветаў, бралі ўдзел у зьезьдзе пераважна як беспартыйныя.

Непасрэдна пасьля зьезду Цэнтральны выканаўчы камітэт саветаў Беларусі прызначыў Савет народных камісараў Беларусі ў наступным складзе:

Чарвякоў (беларус) — старшыня Савету народных камісараў,
Адамовіч (беларус) — камісар унутраных і ваенных спраў,
Ігнатоўскі (беларус) — камісар асьветы,
Славінскі[353] (паляк) — камісар земляробства,
Кнорын[354] (латыш) — камісар замежных спраў,
Адамайціс[355] (расеец) — камісар харчовага забесьпячэньня.

---

353 Славінскі (Качароўскі) Адам (1885—1937) — дзяржаўны дзяяч БССР, паводле паходжаньні паляк. З 1921 г. наркам земляробства БССР, у 1924—1928 гг. прадстаўнік КПЗБ пры ЦК КП(б)Б, узначальваў Бюро дапамогі КПЗБ.

354 Кнорын Вільгельм (1890—1938) — савецкі дзяржаўны і партыйны дзяяч. У 1917—1918 гг. сакратар Паўночна-Заходняга абласнога камітэту РКП(б). У 1919—1920 гг. сакратар ЦК КП(б) ЛіБ, у 1920—1922 гг. сакратар ЦБ КП(б)Б, у 1927—1928 гг. першы сакратар ЦК КП(б)Б.

355 Адамайціс Іосіф Адамавіч (1896—1938) — дзяржаўны дзяяч БССР. Са жніўня 1920 па сакавік 1924 гг. наркам харчаваньня БССР. З красавіка 1924 г. намесьнік упаўнаважанага Наркамату зьнешняга гандлю СССР па БССР. Зь ліпеня 1924 г. старшыня Віцебскага акрвыканкаму. З траўня 1926 г. наркам зьнешняга і ўнутранага гандлю БССР. Са сьнежня 1928 г. на адказных пасадах у Маскве. Рэпрэсаваны.

На чале Надзвычайнай камісіі (ЧК) стаў Ротэнбэрг[356] (габрэй). Усе пералічаныя, за выключэньнем Чарвякова і Ігнатоўскага, ня ведалі беларускай мовы.

Згаданыя дзеячы-беларусы змагаліся з русіфікацыйнымі тэндэнцыямі, праводзілі беларусізацыю кіроўных установаў камісарыятаў асьветы, сельскай гаспадаркі і замежных спраў, якія перайшлі на беларускую мову. У астатніх камісарыятах выкарыстоўвалася расейская мова.

Апарат беларускага ўраду быў арганізаваны вельмі хутка. У камісарыятах, шматлікіх камісіях і аддзелах працавалі некалькі тысяч чалавек. Найбольшы адсотак складалі габрэі, палякі і расейцы, і толькі пасьля ішлі беларусы. Пры гэтым беларусы працавалі перш за ўсё ў камісарыятах асьветы, сельскай гаспадаркі і замежных спраў.

Пытаньнямі асьветы і культуры, якія І зьезд не закранаў, занялася толькі сэсія Цэнтральнага выканаўчага камітэту 4.II.1921 г.[357]. На гэтым паседжаньні абмяркоўваліся патрэбы школьніцтва, выдавецтваў, а таксама беларускай культуры. Абмеркаваньне пералічаных пытаньняў мела месца пад уплывам усё больш частых патрабаваньняў іх вырашэньня, якія высоўвалі беларускія эсэры, а таксама з-за ўсё большага росту беларускіх уплываў у Сярэдняй Літве і энэргічнай кампаніі Ластоўскага ў Коўне.

На згаданай сэсіі адзіны нацыянальна настроены і шчыра адданы беларускаму руху камуніст Жылуновіч правёў зацятую палемічную барацьбу з праціўнікамі правоў беларускага народу і мовы. У гэтай барацьбе Жылуновічу дапамаглі атрыманыя непасрэдна перад сэсіяй інструкцыі з Масквы, т. зв. «Тэзы Сталіна», прынятыя затым X зьездам Камуністычнай партыі[358]. Намесьнік камісара асьветы Фрумкіна[359] выказалася за падтрымку беларускай мовы ў адукацыі, але супраць увядзеньня яе ў дзяржаўныя ўстановы. Яна, аднак, прызнала патрэбу валоданьня беларускай мовай чыноўнікамі, якія пры выкананьні сваіх службовых абавязкаў сутыкаюцца з насельніцтвам.

У выніку сэсія 4.II.1921 г. прыняла наступную пастанову:

---

356 Ротэнбэрг Аляксандар Іосіфавіч (1886 — пасьля 1939) — савецкі чэкіст, у 1920—1921 гг. старшыня ЧК БССР. Пасьля працаваў за межамі Беларусі.

357 Насамрэч гэтая сэсія адбылася не 4, а 5 лютага 1921 г.

358 X зьезд РКП (б) праходзіў з 8 па 16 сакавіка 1921 г. у Маскве. Сталін выступаў на ім з дакладам «Аб чарговых задачах партыі ў нацыянальным пытаньні». У выніку зьезд канстатаваў, што сутнасьць нацыянальнага пытаньня — у ліквідацыі палітычнай, сацыяльна-эканамічнай і культурнай адсталасьці раней прыгнечаных народаў, у наданьні ім магчымасьці «дагнаць цэнтральную Расею і ў дзяржаўных, і ў культурных, і ў гаспадарчых адносінах».

359 Фрумкіна Марыя (пс. Эстэр) (1880—1941) — нараджэнка Менску, актыўная ўдзельніца рэвалюцыйнага руху ў Расеі. З 1901 па 1919 гг. была адным зь лідэраў Бунду, пасьля далучылася да Камуністычнай партыі. З восені 1920 г. займала пасаду наркама асьветы БССР. З 1921 г. кіравала габрэйскай сэкцыяй маскоўскага Камуністычнага ўнівэрсытэту нацыянальных меншасьцяў Захаду імя Ю. Мархлеўскага, у 1925—1936 гг. была рэктарам гэтага ўнівэрсытэту. Рэпрэсаваная.

Пацьвярджаючы дэкрэт Саўнаркаму Літбел ад 1919 г., які датычыць расейскай, габрэйскай і польскай моваў, поўнасьцю прызнаючы заканадаўства Савецкай Расеі ў справе асьветы нацыянальных меншасьцяў і ўхваляючы палітыку Беларускага камісарыяту асьветы — Цэнтральны выканаўчы камітэт Беларусі загадвае:

Камісарыяту асьветы ўзмацніць працу на мове пераважнай большасьці насельніцтва — беларускай мове. Камісарыят асьветы павінен у сваёй працы безумоўна кіравацца прынцыпам сыстэматычнага і паступовага пераходу навучаньня ў установах, у якіх выхоўваюцца беларускія дзеці, на іх матчыну беларускую мову. Для выкананьня гэтага павятовыя аддзелы асьветы павінны распачаць рэалізацыю пераходу на беларускую мову яшчэ ў бягучым годзе (1921 — **заўвага аўтара «Кароткага нарысу...»**).

Камісарыят асьветы як мага хутчэй павінен прыступіць да падрыхтоўкі настаўнікаў, якія змогуць навучаць па-беларуску. Акрамя ўжо наяўных курсаў у Менску належыць яшчэ ў бягучым годзе арганізаваць курсы ў кожным горадзе. Павінны быць створаныя адмысловыя дадатковыя курсы беларускай мовы для працаўнікоў асьветы з тых школаў, у якіх навучаюцца дзеці беларусаў. Інстытут нацыянальнай асьветы і трохгадовыя курсы ў Бабруйску і Барысаве павінны быць паступова пераўтвораныя ва ўстановы, якія рыхтавалі б настаўнікаў беларускай мовы. Ва ўсіх школах другой ступені (сярэдніх), прафэсійных падрыхтоўчых курсах, інструктарскіх курсах, спэцыяльных і вышэйшых навуковых установах Беларусі, незалежна ад мовы выкладаньня, уводзіцца абавязковае вывучэньне беларускай мовы як асобнага прадмету.

Камісарыят асьветы і ягоныя органы, а асабліва Дзяржвыдат, павінны зьвярнуць сур'ёзную ўвагу на выданьне літаратуры на мясцовых мовах. Дзяржаўнае выдавецтва і літаратурна-выдавецкі аддзел Народнага камісарыяту асьветы да 15 лютага павінны прадставіць плян выданьняў па-беларуску. Згаданыя выдавецтвы мусяць штодзень здаваць справаздачу Цэнтральнаму выканаўчаму камітэту аб ходзе працы.

Цэнтральны выканаўчы камітэт выдзяляе 10 мільёнаў на заснаваньне ў Менску Цэнтральнай беларускай бібліятэкі. Адначасова асыгнуецца 5 мільёнаў на выданьне ўзнагарод аўтарам найлепшых беларускіх падручнікаў, а таксама 2 мільёны ў распараджэньне камісарыяту асьветы на падтрымку незаможных аўтараў і навукоўцаў, якія пішуць на мясцовых мовах[360].

Аднак гэтая важная ў праўных адносінах пастанова, якая давала вялікія магчымасьці для разьвіцьця беларускай мовы, ажыцьцяўлялася вельмі павольна[361].

Вельмі сьціплыя матэрыяльныя сродкі, а таксама перашкоды, якія чыніліся русіфікатарамі-камуністамі, дазволілі да 15.IV.1921 г. арганізаваць

360 Гэтая ў арыгінале расейскамоўная пастанова ў «Кароткім нарысе...» падаецца зь нязначнымі скарачэньнямі.

361 Уся пастанова ад 4.II.1921 г. была толькі дэмагогіяй, бо 28.VII.1926 г. Нацыянальная камісія ЦВК Беларусі, абапіраючыся на рашэньні II сэсіі ЦВК аб прызначэньні на 15.VII.1925 г. тэрміну пераходу цэнтральных установаў на беларускую мову, пастанавіла звольніць тых чыноўнікаў, якія не навучыліся беларускай мовы. Акрамя таго, толькі ў лістападзе — сьнежні 1926 г. адбылася канфэрэнцыя ў справе ўстанаўленьня беларускага правапісу (гл. ніжэй) (**заўвага аўтара «Кароткага нарысу...»**).

толькі настаўніцкія курсы для беларусаў, а таксама ўвесьці беларускую мову ў якасьці асобнага прадмету ў некаторыя навуковыя ўстановы.

На беларускіх курсах для дзяржаўных функцыянэраў было адзначана вельмі малое наведваньне.

Створаны 23 студзеня 1921 г. Інстытут беларускай культуры атрымаў сур'ёзнае фінансаваньне, якое зрабіла магчымым даволі актыўную выдавецкую кампанію. У ім працавалі беларускі камуніст Жылуновіч, а таксама Бадунова, Бядуля, Янка Купала, Лёсік, Некрашэвіч і Родзевіч.

У вайсковай галіне нацыянальныя пастуляты, якія пастаянна высоўваліся беларускімі эсэрамі, ня браліся пад увагу нават у самай малой ступені. Так званыя тэрытарыяльныя палкі нічым не адрозьніваліся ад іншых савецкіх палкоў — у іх поўнасьцю панавала расейская мова.

У асьветнай і культурнай галінах трэба адзначыць наступныя здабыткі, якія, апрача пералічаных, мелі месца ў гэты час:

Пры Камісарыяце асьветы ў Менску паўстала камісія для стварэньня беларускай навуковай тэрміналёгіі (сярод іншых была створаная матэматычная тэрміналёгія). У Менску быў адчынены Беларускі ўнівэрсытэт, на чале якога сталі беларусы, якія дагэтуль працавалі ў Маскоўскім унівэрсытэце, — Пічэта, Турук[362] і Янчук[363]. У 1921/22 навучальным годзе ў гэтым унівэрсытэце былі наступныя факультэты:

1) мэдыцыны,
2) рабочы,
3) гуманітарна-грамадзкі:
a) прававая сэкцыя,
b) эканамічная сэкцыя,
c) філязофская сэкцыя,
d) пэдагагічная сэкцыя.

Колькасьць слухачоў у 1921/22 навучальным годзе была наступная:

1) на гуманітарна-грамадзкім факультэце — 800 чалавек,
2) на рабочым факультэце — 285 чалавек,
3) на факультэце мэдыцыны — 280 чалавек.

Разам: 1365 чалавек,
а таксама 17 прафэсараў.

Акрамя Беларускага дзяржаўнага ўнівэрсытэту, у Менску стварыўся Беларускі дзяржаўны політэхнічны інстытут з шасьцю факультэтамі, на якіх вучыліся 624 слухачы. Разам у абедзьвюх вышэйшых навучальных установах у той час вучыліся 1989 чалавек.

---

362 Турук Фёдар (1889—1960) — беларускі гісторык і грамадзка-палітычны дзяяч. З сакавіка 1918 г. загадчык аддзелу Беларускага нацыянальнага камісарыяту. З 1919 г. загадчык беларускага пададдзелу аддзелу асьветы нацыянальных меншасьцяў Наркамату асьветы РСФСР. У 1921 г. выдаў кнігу «Белорусское движение: Очерк истории национального и революционного движения белоруссов».

363 Янчук Мікалай (1859—1921) — беларуска-ўкраінска-расейскі вучоны славіст і пісьменьнік. У 1918—1921 гг. сябра Беларускага навукова-тэхнічнага таварыства ў Маскве. Удзельнічаў у працы камісіі па арганізацыі Беларускага ўнівэрсытэту, у 1921 г. прафэсар катэдры беларускай літаратуры і этнаграфіі БДУ.

У 1921/22 г. у Менску існавалі наступныя прафэсійныя школы:

№№ пп/п	Назва школы	Тэрмін навучаньня	Колькасьць навучэнцаў	Колькасьць выкладчыкаў	Мова выкладаньня
1	Першы пэдагагічны тэхнікум	4 гады	480	16	расейская
2	Другі пэдагагічны тэхнікум	4 гады	330	25	расейская і беларуская
3	Габрэйскі тэхнікум	4 гады	160	39	габрэйская
4	Беларускія 10-месячныя настаўніцкія курсы	10 месяцаў	80	15	беларуская
5	9-месячныя курсы для выкладчыкаў	9 месяцаў	60	18	беларуская
6	Польскія пэдагагічныя курсы	2 гады	59	8	польская
7	Курсы выхаваньня і павышэньня кваліфікацыі	1 год	100	15	беларуская і расейская
Разам			1269	136	

Акрамя таго, 6-тыднёвыя курсы для настаўнікаў, разьлічаныя на 250 чалавек кожныя, былі адкрытыя ў Барысаве і Слуцку. Кіраўнікамі гэтых курсаў былі Лёсік і прафэсар Пічэта.

Агульная адукацыя выглядала вельмі сьціпла. Недахоп настаўніцкіх сілаў, падручнікаў, а таксама прыдзіркі і супрацьдзеяньне ідэі беларускага школьніцтва з боку расейскай правінцыйнай інтэлігенцыі былі галоўнымі прычынамі слабога разьвіцьця гэтай галіны працы беларускага руху.

У Менску існавала 11 школаў I ступені (агульныя) з 66 настаўнікамі, 1 школа II ступені (сярэдняя) з 12 настаўнікамі.

У Бабруйскім павеце — 13 школаў I ступені, 1 школа II ступені.

У астатніх паветах колькасьць школаў дакладна не ўстаноўленая, аднак ні ў адным зь іх яна не перавышала дзесяці.

Трэба зазначыць, што патрэба ў настаўніках-беларусах пастаянна павялічвалася, а старэйшае насельніцтва вучылася граматыцы беларускай мовы ў культурна-асьветных гуртках, якія ўсё болей распаўсюджваліся і набывалі папулярнасьць.

У культурнай галіне належыць зазначыць, што ў 1921 годзе ў Эстонію і Латвію былі высланыя беларускія камісіі з задачай зрабіць замовы на беларускія друкаваныя выданьні, сярод іншага і на школьныя падручнікі ў вельмі вялікай колькасьці. Акрамя таго, былі прыкладзеныя вялікія намаганьні, каб вярнуць расьсеяных на тэрыторыі Савецкай Расеі беларускіх дзеячоў і народных настаўнікаў. Так, сярод іншых вярнуўся ў Беларусь вядомы беларускі паэт Якуб Колас.

Былі заснаваныя новыя выданьні: «Культура и школа Советской Белоруссии»[364], а таксама «Зорка»[365], месячнік для дзяцей пад рэдакцыяй З. Бядулі.

[364] «Культура и школа Советской Белоруссии» — часопіс, 2 нумары якога былі выдадзеныя ў Менску ў 1919 і 1921 гг.

[365] Маецца на ўвазе дзіцячы часопіс «Зоркі», які выдаваўся ў Менску Наркаматам асьветы Беларусі зь лютага 1921 да чэрвеня 1922 г.

Быў павялічаны наклад штодзённай газэты «Савецкая Беларусь» і ў значнай ступені былі ліквідаваныя перашкоды для яе распаўсюджваньня.

Беларускі тэатар і хор Тэраўскага[366] атрымалі некаторыя матэрыяльныя падставы для свайго далейшага разьвіцьця.

Быў арганізаваны Дом беларускага артыста, а таксама Дом беларускага мастацтва.

У Маскве быў выдадзены ў перакладзе на расейскую мову томік паэзіі Янкі Купалы[367].

Беларускую прэсу прадстаўляў тыднёвік «Вольны сьцяг»[368], рэдагаваны Янкам Купалам, а таксама штодзёньнік «Савецкая Беларусь».

У 1921 г. публіцысты зь лягеру Найвышэйшай Рады і эсэраў пісалі патрыятычныя артыкулы савецкай афарбоўкі, часткова дзеля атрыманьня ўхваленьня аддзелу прэсы. Разьмяшчалася шмат інфармацыі з Ковенскай і Сярэдняй Літвы, передрукі з «Нашай думкі». «Савецкая Беларусь» уважліва сачыла за разьвіцьцём беларускага руху ў Польшчы, сувора крытыкуючы стаўленьне Польшчы да Беларусі. Рэпрэсіі і перашкоды для разьвіцьця беларускага руху польскім урадам скрупулёзна выкарыстоўваліся беларускімі публіцыстамі і былі матэрыялам для агітацыйных антыпольскіх артыкулаў.

У палітычнай сфэры беларускі рух ня меў вельмі лёгкіх умоваў існаваньня. Нягледзячы на дзяржаўнае распаўсюджваньне, рэдакцыя «Савецкай Беларусі» (якая выходзіла накладам у 3000 паасобнікаў) мела пастаянныя канфлікты з аддзелам прэсы, які прыдзіраўся да яе і папракаў у шавіністычных тэндэнцыях.

Жыцьцё палітычных партыяў у 1921 г. рабілася ўсё цяжэйшым. Некаторыя зь іх, напрыклад, Хрысьціянска-дэмакратычная злучнасьць, пасьля выезду ў Польшчу кс. Абрантовіча, кс. Цікоты[369], а таксама цэлага шэрагу найбольш здольных сяброў партыі, зусім не вялі працы, баючыся нават браць удзел у беларускіх набажэнствах.

Амаль усе лідэры сацыял-дэмакратаў эміґравалі на тэрыторыю Сярэдняй Літвы альбо ў Польшчу. Сябра Найвышэйшай Рады Лёсік ня браў удзелу ў палітычным жыцьці, а старшыня Найвышэйшай Рады Серада выехаў у Маскву, баючыся, каб чым-небудзь не зьвярнуць на сябе ўвагу *«чрезвычайки»*[370].

---

366 Тэраўскі Ўладзімер (1871—1938) — беларускі харавы дырыжор, кампазытар. Пасьля ўтварэньня Беларускага дзяржаўнага тэатру ў Менску (БДТ — 1) яго галоўны хормайстар. У 1920-я гг. кіраваў харавымі калектывамі пры БДУ, Менскім пэдтэхнікуме, супрацоўнічаў з музычнай сэкцыяй Інбелкульту.

367 Маецца на ўвазе зборнік вершаў Я. Купалы «Избранные произведения в переводах русских поэтов», выдадзены ў Маскве ў 1919 г.

368 «Вольны сьцяг» — літаратурна-мастацкі часопіс, які выходзіў у Менску ў верасьні 1920 — студзені 1922 гг. Усяго выйшла 9 нумароў.

369 Цікота Андрэй (1891—1952) — беларускі рэлігійны і культурна-грамадзкі дзяяч, каталіцкі сьвятар. Адзін з заснавальнікаў Беларускай хрысьціянскай дэмакратычнай злучнасьці. Пасьля 1923 г. жыў у Друйскім кляштары айцоў марыянаў, у 1933—1939 гг. двойчы абіраўся генэралам ордэну айцоў марыянаў у Рыме.

370 Насамрэч Янка Серада жыў і працаваў у Менску.

Удзел у палітычным жыцьці бралі толькі беларускія эсэры, якія, карыстаючыся сваім напаўлегальным становішчам, паступова апанавалі школьніцтва ў Беларусі, не губляючы, аднак, і кантакту зь сялянствам. Таму эсэры былі галоўным аб’ектам рэпрэсіяў з боку *«чрезвычайки»*. У сярэдзіне лютага 1921 г. былі арыштаваныя ўсе лідэры партыі — Трафімаў, Бадунова, Мамонька, а таксама 150 сябраў партыі ў правінцыі. У красавіку 1921 г. усе яны былі выпушчаныя на волю, аднак заставаліся пад пільным наглядам. У гэты час сярод эсэраў пазначыўся раскол, бо большая іх частка, ідучы за настроямі сялянства, не пагаджалася на занадта малую, у складзе шасьці паветаў, тэрыторыю Савецкай Беларусі.

У Беларускай камуністычнай партыі ў тым самым 1921 г. беларусаў было вельмі мала. Пераважную большасьць сябраў партыі складалі расейцы, а пасьля зьліцьця камуністычнай партыі з Бундам таксама і габрэі. Акрамя Чарвякова, Ігнатоўскага, Жылуновіча, адданых нацыянальнай справе, выбітных індывідуальнасьцяў беларускія камуністы ня мелі. У гэты самы час было арганізавана афіцыйнае прадстаўніцтва Савету народных камісараў Савецкай Беларусі ў Маскве, на чале якога стаў камуніст-беларус Мароз[371], а ягоным намесьнікам быў беларускі дзеяч Бурбіс.

Настрой беларускай вёскі ў пачатку 1921 г. рабіўся ўсё болей варожы да камуністаў. Прычынай гэтага былі велізарныя бясправўныя рэквізыцыі на карысьць войска. Яны часта выклікалі ўзброены супраціў. У выніку карных экспэдыцыяў у лясах ствараліся банды т. зв. «зялёных»[372].

Падзел зямлі, ухвалены зьездам беларускіх саветаў, выкананы ня быў. Насельніцтва чакала прыходу беларускіх войскаў з Польшчы. Генэрал Балаховіч быў вельмі папулярны. Чакалі, што ён вызваліць Беларусь з бальшавіцкай няволі.

Пажары савецкіх харчовых складаў, тартакоў, млыноў, фабрык паўтараліся ўсё часьцей.

У такой атмасфэры савецкая ўлада не адчувала сябе ўпэўнена і знаходзілася бы на вулькане. Гарадзкое насельніцтва таксама чакала новых падзеяў і верыла ў банкруцтва тагачаснага стану рэчаў.

Калі казаць пра настроі насельніцтва ў Савецкай Беларусі, дык трэба адзначыць «зялёную» і «чырвоную» арыентацыі.

Арыентацыі «зялёных» прытрымліваліся ўсе незадаволеныя савецкім ладам і вельмі шматлікія дэзэртэры. Яны верылі ў нетрываласьць міру, які існаваў пасьля падпісаньня Рыскай дамовы, і ў выгнаньне бальшавікоў за Дняпро беларускімі войскамі, якія фармаваліся ў лясах. Яны верылі ў ства-

371 Мароз Міхаіл (1895—1947) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. У 1921—1924 гг. паўнамоцны прадстаўнік БССР пры ўрадзе РСФСР, адначасова загадчык беларускага сэктару Камуністычнага ўнівэрсытэту нацыянальных меншасьцяў Захаду. У 1925—1928 гг. кіраўнік спраў СНК БССР.

372 «Зялёныя» (зялёнаармейцы) — пашыраная назва на тэрыторыі былой Расейскай імпэрыі ў гады Грамадзянскае вайны асобаў, якія хаваліся ў лясах ад вайсковай службы і стваралі ўласныя вайсковыя фармаваньні дзеля барацьбы з бальшавікамі.

рэньне беларускай дзяржавы, «у якой ніхто ня будзе рэквізаваць і якая будзе ў саюзе з Польшчай». Акрамя дапамогі з боку «зялёных» войскаў, сфармаваных у нэўтральнай паласе, беларусы разьлічвалі на дапамогу Польшчы, а таксама т. зв. тэрытарыяльных палкоў, мабілізаваных у Беларусі.

Эсэры высоўвалі ў якасьці саюзьніка Літву. Меншасьць з Бадуновай на чале прапагандавала саюз з Савецкай Расеяй, але толькі пасьля спыненьня савецкай акупацыі і пашырэньня межаў Беларусі на ўсход і на захад.

«Чырвоная» арыентацыя мела вытокі і прыхільнікаў у камуністычных вайсковых сфэрах. Для аслабленьня польскай арыентацыі ў прэсе шырока асьвятляліся антыбеларускія рэпрэсіі на тэрыторыі Польшчы, сялянскія бунты, якія павінны былі прывесьці да антыпольскага паўстаньня з мэтай аб’яднаньня ўсёй Беларусі пад уладай Саветаў. Гэты кірунак быў інсьпіраваны маскоўскімі ўладамі. Нягледзячы на гэта, сярод сялян панавалі нянавісьць да бальшавікоў і сабатаж.

У 1921 г. у ніводным з шасьці беларускіх паветаў не была выкананая т. зв. «*продразвёрстка*», г. зн. дзяржаўная харчовая пастаўка. Нягледзячы на шырокую агітацыю і ўжываньне карных экспэдыцыяў, удалося атрымаць усяго толькі палову вызначанай колькасьці збожжа. Супраціў сялян настроіў бальшавіцкую адміністрацыю настолькі пэсымістычна, што тром паветам — Бабруйскаму, Мазырскаму і Слуцкаму — даравалі невыкананьне павіннасьці.

Вясковае насельніцтва асабліва зьненавідзела камуністаў-габрэяў, якія пасьля зьліцьця камуністычнай партыі з Бундам мелі вялікую перавагу на адміністрацыйных пасадах. Пры рэквізыцыйнай працы ў вёсках шмат габрэяў-камуністаў забівалі, таму нават была прынятая партыйная пастанова, каб габрэяў-камуністаў у вёскі не накіроўваць.

Пэўнае зьмякчэньне стаўленьня беларускай вёскі да бальшавікоў адбылося пасьля пачатку ажыцьцяўленьня зямельнай рэформы (пастанова II Усебеларускага зьезду[373]). Зямельную рэформу пачалі рэалізоўваць у найбольш упартых паветах — Ігуменскім і Менскім, што значна зьменшыла рэвалюцыйныя настроі насельніцтва. Акрамя таго, баючыся паўстаньня, маскоўскія савецкія ўлады былі вымушаныя выдзеліць беларусам дапамогу падчас сяўбы. Да 30.IV.1921 г. гэтая дапамога выявілася ў наступным: 304 вагоны аўса, 18 вагонаў проса, 6 вагонаў грэчкі, 3885 пудоў агароднага насеньня, 1122 плугі, 40 жняярак, 20 малатарняў, 60 сеялак, 15 сячкарняў, 62 000 зубоў для барон і 25 000 кос.

[373] Так у арыгінале. Маецца на ўвазе II Усебеларускі зьезд Саветаў.

Беларускія справы ў Польшчы ў 1922—1927 гг.

Разьдзел XXIX

Сойм 1922 г. і беларуская кампанія

Пастанова Віленскага сойму, якая далучала Віленскую зямлю да Польшчы, акрамя пратэстаў, выклікала ўзмоцненую антыпольскую кампанію. Разгарэлася агітацыя. Па вёсках і ў мястэчках арганізаваліся эсэраўскія рэвалюцыйныя ячэйкі. Розныя беларускія легальныя грамадзка-культурныя ўстановы дзейнічалі галоўным чынам супраць Польшчы і служылі ў якасьці сеткі эсэраўска-агітацыйнай арганізацыі і асновы для кансьпірацыйнай працы. Праводзілі апошнюю розныя прыежджыя бальшавіцкія камісары. Такую ролю выконваў галоўным чынам беларускі каапэратыў «Зара», які меў свае аддзелы ў павятовых гарадох Віленшчыны, па вёсках і мястэчках. Рыхтавалася ўзброенае паўстаньне ў Віленшчыне і Гарадзеншчыне. Ствараліся дывэрсійныя банды, якія на польска-савецкім памежжы рабілі ўзброеныя напады. Грошы на гэтую мэту і агітацыйная літаратура ішлі зь Менску і з Коўна, ці, дакладней, праз Коўна — з Бэрліну. Беларуская прэса ў дачыненьні да Польшчы займала непрымірымую пазыцыю.

У гэты час, восеньню 1922 г., адбываліся выбары ў Варшаўскі сойм на ўсёй тэрыторыі Рэспублікі. Беларусы падчас выбараў у Віленскі сойм пераканаліся, што пазыцыя байкоту не прыводзіць да жаданага выніку. Выбары ў Віленскі сойм часткова адбыліся бязь іх удзелу (галасавала 64 % насельніцтва), і справа Віленшчыны была вырашаная насуперак волі найбольш зацятых беларусаў. У выбарчай кампаніі ў Варшаўскі сойм было вырашана ўзяць найактыўнейшы ўдзел і напружыць усе свае сілы, каб у як мага большай колькасьці ўвайсьці ў яго.

Супольна створаны беларусамі, украінцамі і габрэямі выбарчы блёк[374] скіраваў на крэсы сотні агітатараў нацыянальных меншасьцяў, і пры дапамозе габрэйскіх, бальшавіцкіх і нямецкіх грошай павёў сялянскія масы і габрэйскае насельніцтва да выбарчых урнаў пад знакам сьпісу № 16.

Зь беларускага боку ў агітацыі бралі ўдзел настаўніцтва, платныя агенты, нават вучні Праваслаўнай духоўнай сэмінарыі, спэцыяльна вызваленыя ад заняткаў і разасланыя па вёсках. Усёй перадвыбарчай працай блёку кіраваў Луцкевіч. Зроблены яму прапановы балятавацца ў паслы ён не прыняў, жадаючы застацца ў ценю і адтуль аказваць вырашальны ўплыў на ўсю беларускую палітыку на крэсах.

---

[374] Акрамя беларусаў, украінцаў і габрэяў, у перадвыбарчы Блёк нацыянальных меншасьцяў Польскай Рэспублікі ў 1922 г. уваходзілі таксама прадстаўнікі нямецкай і расейскай меншасьцяў.

Намаганьні нацыянальных меншасьцяў на крэсах прывялі да посьпеху. Беларусы правялі ў Варшаўскі сойм паслоў: 1) Баранава, 2) Якавюка[375], 3) Ярэміча, 4) Кахановіча, 5) Мятлу, 6) Аўсяніка, 7) Рагулю, 8) Рак-Міхайлоўскага, 9) кс. Адама Станкевіча і 10) Тарашкевіча.

У сэнат былі выбраныя наступныя сэнатары-беларусы: 1) Багдановіч і 2) Уласаў[376].

Такім чынам, разам у сойм і сэнат былі выбраныя 12 беларускіх паслоў і сэнатараў, што складае 2,7 % агульнай колькасьці паслоў і сэнатараў[377].

Беларускія паслы і сэнатары стварылі Беларускі пасольскі клюб, на чале якога стаў пасол Тарашкевіч.

У студзені 1923 г., падчас дыскусіі над праграмным выступленьнем прэм'ера генэрала Сікорскага[378], выступаў пасол Тарашкевіч, які востра раскрытыкаваў кіраваньне камісара Асмалоўскага на крэсах. Пад канец сваёй прамовы Тарашкевіч прачытаў ад імя Беларускага пасольскага клюбу наступную дэклярацыю:

> Стоячы на груньце тэрытарыяльнай аўтаноміі з Краёвым Соймам у Вільні дамагаемся: Найхутчэйшага спыненьня штучнай калянізацыі і ліквідацыі вайсковага асадніцтва; нацыяналізацыі ўсіх лясоў і безадкладна выданьня закону, рэгулірyючага вырубку лясоў, з мэтай забесьпячэньня краю ад зьнішчэньня; увядзеньня ў жыцьцё зямельнай рэформы, якая б насамперш забясьпечвала б інтарэсы мясцовай безьзямельнай і малазямельнай людНасьці, надзяляючы яе зямлёю бяз выкупу; звароту рэпатрыянтам канфіскаванай дзяржавaю зямлі; адбудовы зруйнаваных вайною вёсак і мястэчак; дапамогі рэпатрыянтам; свабоды арганізацый у эканамічным жыцьці; безадкладнага выданьня законаў, забясьпечываючых беларускай людНасьці культурнае і прасьветнае разьвіцьцё; дапушчэньня беларускай мовы ў адміністрацыі і судзе; няўмешваньня адміністрацыйных уладаў у рэлігійнае жыцьцё; адміністрацыі зь мясцовых элемэнтаў; увядзеньня дэмакратычных прынцыпаў, суда прысяжных і выбарнасьці міравых судзьдзяў, урэшце, тэрытарыяльнай арганізацыі войска[379].

У справах беларускага школьніцтва Беларускі пасольскі клюб накіраваў на адрас міністра рэлігійных вызнаньняў і публічнай асьветы наступную прапанову:

---

375 Якавюк Сымон (1881—1973) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. У 1922 г. выбраны паслом польскага сойму. У 1923 г. быў абвінавачаны ў арганізацыі партызанскага руху ў Заходняй Беларусі, перад пагрозай арышту выехаў у Літву. У 1932—1940 гг. старшыня Беларускага культурна-прасьветнага таварыства ў Літве. З 1918 г. быў агентам ГПУ. Выконваў заданьне па разбурэньні беларускага нацыянальнага руху, прымаў удзел у ліквідацыі ўраду БНР у 1925 г.

376 У пераліку выбраных у 1922 г. беларускіх парлямэнтараў прапушчаныя пасол Уладзімер Каліноўскі і сэнатар Аляксей Назарэўскі.

377 Усяго ў склад польскага сойму ўваходзілі 444 паслы, а ў склад сэнату — 111 сэнатараў.

378 Сікорскі (Sikorski) Уладзіслаў (1881—1943) — польскі палітычны і вайсковы дзяяч, генэрал. У 1923 г. прэм'ер-міністар і міністар унутраных спраў.

379 Беларускі тэкст дэклярацыі падаецца згодна з выданьнем: Беларускі каляндар на 1924 год. Вільня, 1923. С. 40.

1) Не рабіць перашкоды пры адкрыцьці беларускіх пачатковых і сярэдніх школаў.

2) Беларускія пачатковыя школы, якія налічваюць 40 вучняў, павінны перайсьці на ўтрыманьне дзяржавы.

3) У справах дазволаў на адкрыцьцё беларускіх школаў адпаведныя школьныя інспэктары павінны на працягу тыдня адказваць пісьмова на заявы, пададзеныя па гэтым пытаньні.

4) Беларускія настаўнікі, якія знаходзяцца цяпер на польскіх курсах у Кракаве[380], павінны пасьля заканчэньня курсаў атрымаць пасады ў беларускіх школах.

5) Прыняцьце неадкладных захадаў дзеля заснаваньня беларускай настаўніцкай сэмінарыі.

6) Беларускія сярэднія школы павінны нароўні з польскімі субсыдыявацца ўрадам.

Гэтыя шэсьць пунктаў, якія датычылі адукацыі, складалі мінімум патрабаваньняў беларускіх паслоў, ад прыняцьця якіх яны рабілі залежным сваё далейшае стаўленьне да ўраду.

Гэта быў момант, калі пэўныя саступкі на карысьць беларускай асьветы маглі паўплываць на зьмякчэньне супярэчнасьцяў у беларуска-польскіх узаемаадносінах. Аднак польскі ўрад гэтай сытуацыі ня выкарыстаў.

Разьдзел XXX

Арганізацыя і дзейнасьць дывэрсійна-паўстанцкіх групаў: а) партыі беларускіх эсэраў, б) Саюзу сялянскай самаабароны

Вышэй мы ўжо неаднаразова згадвалі пра антыпольскую кампанію. Яна не была ініцыятывай народу. Яна сыстэматычна і мэтанакіравана падсілкоўвалася замежнымі ўплывамі, у інтарэсах якіх было выкарыстаньне ўсялякіх супярэчнасьцяў у польска-беларускіх адносінах і абвастрэньне ўсіх праяваў незадавальненьня. У пачатку гэтага дакладу падрабязна абгрунтоўвалася, чаму беларускім рухам зацікавіліся Нямеччына, Літва і Савецкая Расея. Цяпер мы агульна раскрыем, якім чынам беларускія

380 Беларускія настаўніцкія курсы ў Кракаве праходзілі са студзеня да сьнежня 1922 г. Іх закончылі 250 настаўнікаў. Большасьць зь іх перад гэтым закончыла беларускія настаўніцкія курсы ў Вільні. За мэту курсаў абвяшчалася падвышэньне кваліфікацыі настаўнікаў няпольскага паходжаньня ў польскай мове, а таксама ў польскай гісторыі і геаграфіі. Але пасьля заканчэньня курсаў большасьць іх выпускнікоў былі накіраваныя на працу ў школы, якія знаходзіліся не на тэрыторыі Заходняй Беларусі, а ў этнаграфічнай Польшчы.

антыпольскія арганізацыі ад імя Беларусі дзейнічалі на карысьць сумежных дзяржаў.

Далучэньне Віленшчыны да Польшчы абудзіла зацятую антыпольскую агітацыю. Беларусы пачалі больш энэргічна рыхтавацца да паўстаньня, якое павінна было выбухнуць у той момант, які падаўся б ім найбольш адпаведным. Існавалі дзьве арганізацыі дывэрсійна-паўстанцкага характару: вайсковая арганізацыя Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянэраў і Саюз сялянскай самаабароны.

Перш чым распачаць апісаньне дывэрсійна-паўстанцкай арганізацыі Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянэраў, дзеля паўнаты падаём некаторыя зьвесткі пра саму гэтую партыю.

Яна была арганізаваная наступным чынам: на чале стаяў Цэнтральны выканаўчы камітэт, які складаўся з прадстаўнікоў Гарадзеншчыны, Віленшчыны, Кіеўшчыны, Меншчыны, Магілёўшчыны і Віцебшчыны.

Цэнтральнаму выканаўчаму камітэту на тэрыторыі Польшчы падпарадкоўваліся тры рэгіянальныя камітэты: Гарадзенскі, Віленскі і Палескі. Гэтым камітэтам падпарадкоўваліся раённыя і павятовыя камітэты.

У Гарадзенскі рэгіянальны камітэт уваходзілі: 1) Баранаў, 2) Іванюк*, 3) Кузьняцоў-Курбскі, 4) У. Новікаў*, 5) Трафімаў.

Павятовыя камітэты на Гарадзеншчыне існавалі ў наступных гарадах: 1) Бельску, 2) Брэсьце-Літоўскім, 3) Кобрыне, 4) Пінску, 5) Пружанах, 6) Слоніме, 7) Саколцы і 8) Ваўкавыску.

На Віленшчыне, акрамя рэгіянальнага камітэту ў Вільні, існавалі павятовыя камітэты ў наступных гарадах: 1) Дзісьне, 2) Лідзе, 3) Наваградку, 4) Ашмянах, 5) Сьвянцянах, 6) Вілейцы і 7) Валожыне.

У 1922—1923 гг. праца эсэраў ішла па двух кірунках: 1) здабыцьцё ўплываў на беларускія масы і 2) арганізацыя дывэрсійных атрадаў.

Разгледзім па чарзе абодва віды працы.

Беларускі рух да 1922 г. ня быў вельмі папулярным сярод шырокіх пластоў беларускага насельніцтва. Пералом у гэтым сэнсе зрабілі перадвыбарчая кампанія і выбары ў сойм і сэнат у лістападзе 1922 г. Факт, што на вачах уладаў бясьпекі можна было амаль адкрыта і беспакарана арганізоўваць і праводзіць выразна антыдзяржаўную і антыпольскую выбарчую кампанію, што дзякуючы гэтай кампаніі ўдалося стварыць выбарчы блёк нацыянальных меншасьцяў і правесьці ў польскія заканадаўчыя палаты цэлы шэраг сваіх людзей, быў для грамадзянаў няпольскіх нацыянальнасьцяў доказам бясьсільнасьці польскіх уладаў і адсутнасьці ў польскага народу здольнасьці да самаабароны. Такія настроі ва ўсходніх ваяводзтвах сярод беларусаў выклікалі перш за ўсё эсэры, і ўмела іх выкарысталі. Эсэраўскія акруговыя, павятовыя і гмінныя выбарчыя камітэты акурат і былі гнёздамі зацятай антыпольскай прапаганды, вынікам якой быў посьпех выбарчай кампаніі, а таксама, што больш важна, арганізацыйнае, палітычнае, маральнае і клясавае апанаваньне масаў.

Адной з прычынаў, якая забясьпечыла посьпех эсэраўскай кампаніі і дала эсэрам уладу над сялянствам, была ўмелая апора выбарчай агітацыі на

вельмі папулярнае патрабаваньне «падзелу панскай зямлі бяз выкупу». Гэтае патрабаваньне аб'яднала беларускія народныя масы і зрабіла зь іх згуртаваны лягер, які ахвотна ішоў за эсэраўскімі агітатарамі.

Перад выбарамі існавалі толькі нешматлікія мясцовасьці, апанаваныя эсэраўскай арганізацыяй. Дзякуючы выбарам Антон Луцкевіч, старшыня Беларускага цэнтральнага выбарчага камітэту, з дапамогай выбарчай арганізацыі здолеў дабрацца да мястэчак і вёсак і ўцягнуць у працу шмат асобаў, якія перад гэтым ня бралі ўдзелу ў беларускім руху.

Пасьля выбараў сетка выбарчых арганізацыяў не была ліквідаваная. Эсэры выкарысталі яе, як і завязаны з масамі кантакт, для далейшага правядзеньня сваёй кампаніі ўжо ў зьмененых умовах. Было створанае Беларускае таварыства дапамогі ахвярам вайны[381], а ранейшыя выбарчыя камітэты быліператвораныя ў філіі і аддзелы гэтага таварыства. Акрамя гэтага, эсэры спраектавалі стварэньне Беларускай нацыянальнай рады, якая павінна была быць наступным этапам у нацыянальным і палітычным разьвіцьці іх кампаніі.

Пасьля зацьверджаньня пададзенага дэлегату ўраду статуту Беларускай нацыянальнай рады існаваўшае дагэтуль Беларускае таварыства дапамогі ахвярам вайны павінна было аддаць у распараджэньне рады ўсе свае ваяводзкія, павятовыя і гмінныя аддзелы.

Сваю арганізацыйную працу эсэры хавалі таксама пад прыкрыцьцём асьветніцкай дзейнасьці. Яна таксама дазваляла ўзмацніць антыпольскую нацыянальную сьвядомасьць. Цэнтральная беларуская школьная рада ў Вільні была прадстаўніцтвам цэнтру эсэраўскай змовы. Пры пасярэдніцтве гэтай Рады пад выглядам асьветніцкіх мэтаў «ластоўшчыкі» хацелі нават падманным чынам вымантачыць у польскага ўраду грошы. Вядома, што яны былі б патрачаныя на антыдзяржаўную працу.

Эсэраўская кампанія заключалася ў правядзеньні нелегальнай працы, прыкрытай ляяльным супрацоўніцтвам з польскімі ўладамі. Гэта знаходзіла сваю праяву нават ва ўзаемадзеяньні з вайсковымі ўладамі.

Менавіта «Паўстанцкі камітэт» выбіраў спрытных людзей, якія зьвярталіся да польскіх вайсковых уладаў як ахвотнікі быць выведнікамі за лініяй фронту. Высланыя за мяжу выконвалі функцыю эсэраўскіх кур'ераў у Менску. Адначасова яны давалі ўладам Савецкай Беларусі інфармацыю пра спосаб і схему арганізацыі польскай выведкі — выконваючы такім чынам чыста шпіёнскую функцыю.

Дапаможныя арганізацыі таксама служылі эсэрам у правядзеньні падрыўной кампаніі. Ёсьць несумненныя доказы таго, што, напрыклад, каапэратыў «Адраджэньне» ў Новым Мядзелі нелегальна распаўсюджваў літаратуру, а таксама заставаўся ў шчыльным кантакце з партызанскай акцыяй. Гэты каапэратыў быў базай паўстанцкага руху ў Дунілавіцкім паве-

381 Таварыства дапамогі ахвярам вайны было створанае задоўга да парлямэнцкіх выбараў 1922 г. Так, у Горадні арганізацыйны зьезд па стварэньні мясцовага камітэту таварыства адбыўся яшчэ 1 сакавіка 1922 г.

це. Падобныя рэчы адбываліся таксама з каапэратывам «Зерне» ў Паставах і каапэратывам «Еднасьць» у фальварку Антокаль Дунілавіцкай гміны, якія таксама былі асяродкамі падрыўнога беларускага руху і г. д.

З вышэй сказанага вынікае, што ўсе прыведзеныя формы канспірацыі эсэраўскай арганізацыі адпавядалі пададзенаму ніжэй распараджэньню № 2 камэнданта IV групыпаўстанцкай дывізіі ад 10.I.1922 г., у пар. 7 якога казалася:

> …Усе вышэйзгаданыя арганізацыі з мэтай добрай канспірацыі ў месцах сваёй дзейнасьці носяць назву, напрыклад, каапэратываў, царкоўных брацтваў, асьветніцкіх гурткоў і г. д.

У кампаніі дзеля здабыцьця ўплываў на насельніцтва бралі ўдзел таксама і беларускія паслы, якія, акрамя таго, карыстаючыся пасольскай недатыкальнасьцю, падбухторвалі натоўпы да антыпольскіх выступленьняў.

На тэрыторыі Гарадзеншчыны такім чынам дзейнічалі паслы Баранаў Сяргей і Якавюк.

Дзеля працы, зьвязанай з выкліканьнем антыпольскага паўстаньня на Беларусі, у партыі беларускіх эсэраў стварылася вайсковая арганізацыя, мэты якой выразна вызначаюць пададзеныя ніжэй загады і адозвы.

Прыступаючы да апісаньня справы выкліканьня паўстаньня дзьвюма ўжо згаданымі арганізацыямі (вайсковай арганізацыяй беларускіх эсэраў і Саюзам сялянскай самаабароны), трэба адразу адзначыць, што яны карысталіся значнай падтрымкай нямецкага, літоўскага і савецкага генэральных штабоў і выведніцкіх органаў, выконваючы ўзамен за яе шпіёнскую службу.

Праграма абедзьвюх дывэрсійна-паўстанцкіх арганізацыяў падзялялася на праграмы: I) вайсковую, II) дзяржаўную, III) нацыянальную і IV) сацыяльную. Разгледзім па чарзе гэтыя праграмы.

I. Вайсковую праграму можна падзяліць на дзьве часткі: на праграму «сёньняшняга дня» і «на будучыню».

«Праграма сёньняшняга дня» (у 1922/23 гг.) заключалася ў выкананьні дробнай выведніцкай вайсковай службы на карысьць іншаземных узброеных сілаў. Зьвесткі, атрыманыя зь яе дапамогай, эсэры празь Мерач[382], Уцяны[383] і Таўрогін[384] адсылалі ў Коўна і Бэрлін, а Саюз сялянскай самаабароны (*Союз крестьянской самозащиты*) празь Менск, Барысаў і Смаленск — у Маскву.

«Праграма на будучыню» мела на мэце выкарыстаньне згаданых арганізацыяў падчас магчымай вайны. Яны павінны былі паралізаваць мабілізацыю польскіх узброеных сілаў шляхам зьнішчэньня тэлеграфных і тэлефонных камунікацыяў, падрывам мастоў на шашах і чыгунках, стан-

[382] Мерач (літ. Merkinė (Меркіне)) — мястэчка на паўднёвым захадзе Літвы, у пачатку 1920-х гг. штаб, адзін з галоўных цэнтраў беларускай антыпольскай партызанкі.

[383] Уцяны (літ. Utena (Утэна)) — горад на паўночным усходзе Літвы.

[384] Таўрогін (літ. Taurage (Таўраге)) — горад у Літве.

цыйнай сувязі, сэмафораў, чыгуначных шляхоў, а таксама розных вайсковых аб’ектаў. Праз узброеныя паўстанцкія дывэрсіі меркавалася пашыраць дэзарганізацыю і паніку сярод аддзелаў польскага войска.

II. Дзяржаўная праграма дывэрсійных арганізацыяў праектавала адарваньне беларускіх тэрыторыяў ад Польшчы. Гэта выразна вынікае з прыведзенай ніжэй адозвы. Мусіла быць створаная незалежная беларуская дзяржава ў фэдэрацыі зь Літвой (эсэры) ці Савецкай Расеяй (Саюз сялянскай самаабароны), або нават не сфэдэраваная зь ніводнай з гэтых дзяржаваў у выпадку поўнай і самастойнай перамогі.

III. Нацыянальная праграма прадугледжвала ўтварэньне беларускай дзяржавы як дзяржавы нацыянальнай. Беларусы лічылі, што, акрамя габрэяў і ўкраінцаў, на тэрыторыі Беларусі жылі толькі беларусы. Палякаў, якія жылі на Беларусі, яны лічылі спалянізаванымі беларусамі, якіх хацелі паўторна абеларусіць. Такі спосаб выкарыстоўваўся ў Латвіі. Беларускае школьніцтва на савецкай тэрыторыі першапачаткова імкнулася да поўнай беларусізацыі іншародцаў. Беларускія эсэры ў Латвіі працавалі над беларусізацыяй жывучых там палякаў. Доктар Цьвікевіч у сваёй працы пад назвай «Адраджэньне Беларусі і Польшча»[385] сьцьвярджаў, што поўнае выцясьненьне польскага памешчыцтва зьяўляецца асноўнай умовай нацыянальнага і культурнага разьвіцьця беларусаў. Кіраўнікі паўстанцкіх бандаў неаднаразова прапагандавалі прымяненьне крывавага тэрору супраць палякаў наагул, «як супраць ворагаў усяго беларускага».

IV. Сацыяльная праграма згаданых арганізацыяў імкнулася да стварэньня Беларусі як клясавай сялянскай дзяржавы. З мэтай распаўсюджваньня сваіх уплываў на сялянскія масы, найбольш шматлікую частку беларускага грамадзтва, яны настойліва высоўвалі лёзунг падзелу зямлі бяз выкупу, а таксама востра выступалі супраць польскага вайсковага асадніцтва, нібыта з мэтай захаваньня як мага большай колькасьці зямлі для мясцовага сялянства.

Прыступаючы да апісаньня вайсковай арганізацыі Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянэраў, трэба адзначыць, што палітычнай уладай для яе быў урад Ластоўскага ў Коўне, які служыў нямецкай і літоўскай антыпольскай палітыцы. Акрамя гэтага, урад Ластоўскага заставаўся ў кантакце зь беларускімі эсэрамі і камуністамі ў Савецкай Беларусі. Дзякуючы гэтаму дывэрсійна-паўстанцкі эсэраўскі рух атрымліваў праз Коўна інструкцыі з Бэрліну і ад Чарвякова і Смоліча зь Менску.

У Польшчы ад ураду Ластоўскага дзейнічаў закансьпіраваны Паўстанцкі камітэт, функцыі якога, як падаецца, выконваў Беларускі нацыянальны камітэт у Вільні.

Вайсковая арганізацыя эсэраў перш за ўсё стварыла «Брацтва беларусаў», мэты якога прадстаўляліся ў ніжэйпададзенай адозьве пад назвай «У чым заключаецца праграма «Братоў беларусаў»:

385 Кніга Аляксандра Цьвікевіча «Адраджэньне Беларусі і Польшча» была выдадзеная ў 1921 г.

Найважнейшая і першая мэта нашага брацтва — аб’яднаньне ўсіх беларусаў, незалежна ад клясаў і рангаў, бо «Брацтва» імкнецца не да падзелу ўсёй сілы і творчасьці народу, а стараецца засяродзіць усю нацыянальную энэргію ў моцнае вялікае цэлае.
Праграма «Брацтва беларусаў» не зьяўляецца ідэалам якой-небудзь адной цяпер існай партыі, будзь яна манархісцкай, кадэцкай, сацыял-рэвалюцыйнай, меншавіцкай, бальшавіцкай, камуністычнай ці анархісцкай. Гэта праграма ўсіх, бо стараецца выбраць з праграмы кожнай партыі найлепшую частку, якая найбольш адпавядае і прыстасаваная да жыцьця нашага працавітага, вечна ўцісканага і закінутага беларускага народу.
Усе партыйныя праграмы ня ў стане задаволіць памкненьні шырокіх народных масаў, не адчуваюць так добра патрэбаў чалавека, як ідэальныя выняткі паасобных партыйных праграмаў. Толькі ў такой праграме кожны сапраўдны беларус, жыхар свайго вельмі пакутнага краю, знойдзе тое, чаго жадае.
Дзейнасьць «Брацтва беларусаў» не заключаецца ў пастаянным зьвяртаньні ўвагі на знаходжаньне ў межах выпрацаванай праграмы. Наадварот, яна імкнецца да асэнсаваньня і практычнага ўдакладненьня згаданай праграмы. Да найважнейшых памкненьняў «Брацтва» належыць таксама абавязак як мага хутчэйшага арганізаваньня ўсёй Беларусі да актыўнага змаганьня супраць прыгнятальнікаў і непрыяцеляў беларускага народу і як мага хутчэйшага абуджэньня вялікага сучаснага дэмакратычнага руху.
«Самавызначэньне народу»і змаганьне з ворагам у імя вызваленьня нашага краю — гэта «Брацтва» ставіць першым пунктам сваёй праграмы.
У «Беларускае брацтва» можа ўступіць кожны, хто называе сябе сьвятым імем беларуса: і той, у каго сапраўды б’ецца беларускае сэрца, і той, хто любіць стагодзьдзямі прыгнятанага польскай шляхтай працаўніка-беларуса.
Брацтва дабіваецца ад кожнага, каб ён сьвята любіў свой народ, сваю веру і сваю Беларусь, а калі хтосьці ня любіць тых, якія сваімі спрацаванымі рукамі трымаюць сусьвет — той ня сябар, а вораг народу і ня можа быць сябрам «Брацтва беларусаў».

Аднак у тым, што «Брацтва беларусаў» было дывэрсійнай і паўстанцкай антыпольскай арганізацыяй, нас пераконвае «распараджэньне № 1» — «да ўсіх начальнікаў брыгад», у якім сярод іншага казалася:

Пункт 2). Да моманту паўстаньня ўсе называюцца сябрамі «Брацтва беларусаў».
Пункты 5) і 6) Палітычныя і вайсковыя зьвесткі, пратаколы, наяўную колькасьць польскіх войскаў у сваім рэгіёне, іх нумарацыю, месца дысьлякацыі і колькасьць пяхоты, кавалерыі і артылерыі, браневікоў і г. д. — перасылаць тры разы на месяц павятовым «старшынам» або мне (на арыгінале падпісана — Хмара)[386].
Пункт 10) Усімі сродкамі перашкаджаць і не дапускаць выбараў у Віленскі сойм.
Усяго пунктаў у згаданым распараджэньні — 13, дата — 19.XII.1921 г., подпіс 4 ПР /-/ Хмара.

Пра вайсковую праграму дывэрсійнай арганізацыі выразна сьведчыць ніжэйпададзены:

[386] Хмара — псэўданім Вячаслава Разумовіча.

Загад № 8
да ўсіх камэндантаў і начальнікаў атрадаў, раёнаў і сэкцыяў
ад 31 студзеня 1922 г.

Пар. 1.

Нешматлікае, але добра інфармаванае пра сілы і намеры праціўніка войска заўсёды разьбівае і перамагае моцнага суперніка. Выведка і сувязь — гэта вочы і вушы арміі. Таму загадваю зьвярнуць як мага большую ўвагу на дысьлякацыю і сыстэматычна, тры разы на месяц, перасылаць мне падрабязныя і праўдзівыя весткі і рапарты.

1) колькі пяхоты, кавалерыі і артылерыі разьмешчана ў рэгіёне кожнага нашага начальніка і камэнданта, да якіх дывізіяў належаць паасобныя палкі, іх назва і фармаваньне, дзе знаходзяцца штабы і ніжэйшыя камандаваньні, прозьвішчы камэндантаў і начальнікаў да камэндантаў палкоў уключна, агульную колькасьць людзей, пяхотных кулямётаў, коней і кавалерыйскіх вінтовак, а таксама гармат у артылерыйскіх палках і батарэях. Адначасова трэба назваць падрабязныя адрасы і месцы пастою;

2) дзе і ў якой колькасьці знаходзяцца аэрапляны, радыёстанцыі, браневікі, танкі, мінамёты, легкавыя і грузавыя аўтамабілі, тэлефонныя і тэлеграфныя станцыі, склады амуніцыі, правіянту і г. д.;

3) усімі спосабамі перахопліваць загады і пісьмовыя распараджэньні да аддзелаў непрыяцельскай арміі, разгадваць па меры магчымасьці задумы праціўніка. Акрамя таго, перасылаць усе распараджэньні камунальных уладаў, а таксама мясцовыя газэты;

4) калі непрыяцель пачынае зьмяняць дысьлякацыю — дакладна даведвацца, калі, дзе, адкуль і зь якой мэтай;

5) на станцыях даведвацца і праводзіць стараннаеназіраньне за складам і колькасьцю вагонаў і паравозаў — назіраць і дакладваць пра кірунак руху вайсковых цягнікоў;

6) дакладна ведаць і дакладваць пра колькасьць мастоў;

7) дзе і ў якой колькасьці знаходзяцца жандармэрыя і паліцыя, а таксама патаемныя непрыяцельскія арганізацыі;

8) у неадкладных выпадках высылаць ганцоў. Гэта абавязкова і вельмі важна, як дзеля майго агульнага інфармаваньня, так і дзеля таго, што гэтыя зьвесткі паслужаць таму, каб у адпаведны момант выдаць загад, бо мы пачынаем вялікую справу — вызваленьне ад уціску «ляхаў». Усе мы ў недалёкай будучыні павінны неспадзявана і нечакана напасьці на ворага і захапіць ягоную зброю. Па першаму закліку, не чакаючы чужой дапамогі, мы мусім узброіць слаўных найпершых змагароў за «свабоду» і «бацькаўшчыну».

Пар. 2.

Прыняць усе магчымыя крокі па забесьпячэньні сталай сувязі паміж начальнікамі раёнаў, камэндантамі атрадаў, начальнікамі сэкцыяў, а таксама 3 разы на месяц выходзіць на сувязь з маім штабам.

Пар. 3.

Прысылаючы кансьпірацыйныя рапарты, дакладна паведамляць, дзе і навошта знаходзяцца партызаны. Падаваць прозьвішчы і псэўданімы камэндантаў, 2 сябраў кожнага штабу і колькасьць наяўнага ўзбраеньня.

Пар. 4.

Начальнікам атрадаў даручаецца як мага хутчэй завязаць тактычную сувязь праз штабы або атрады з суседнімі атрадамі, а пра выкананьне гэтага неадкладна мне дакладваць.

На арыгінале падпісаўся:
Камэндант IV групы /—/ Хмара

Арганізацыйная схема дывэрсійна-паўстанцкай арганізацыі беларускіх сацыялістаў-рэвалюцыянэраў у 1922 г. была наступная.

На чале яе стаяў Галоўны беларускі штаб зь сядзібай у Коўне, арганізацыйна наўпрост залежны ад галоўнага штабу літоўскага войска. Літоўскі штаб, у сваю чаргу, знаходзіўся ў пастаянным кантакце зь нямецкім генэральным штабам. Галоўнаму беларускаму штабу ў той час падпарадкоўваліся «камандаваньні паўстанцкіх групаў», якіх было чатыры.

Штабы II, III і IV групаў знаходзіліся на Ковеншчыне, што ж датычыць штабу і тэрыторыі дзеяньня I групы, то падрабязнасьцяў мы ня маем.

Магчымая дысьлякацыя выглядае наступным чынам:

I група — ахоплівала тэрыторыю Віленскага і суседніх паветаў. Месца знаходжаньня штабу ня выяўлена.

II група — ахоплівала тэрыторыю Ашмянскага павету. Месцам знаходжаньня штабу павінны былі быць Араны[387].

III група — ахоплівала тэрыторыю Браслаўскага павету. Штаб групыпавінен быў знаходзіцца ва Ўцянах.

IV група — ахоплівала тэрыторыю Гарадзеншчыны, часова тэрыторыі Берасьцейскага і Навагрудзкага паветаў. Месцам знаходжаньня штабу мусіў быць Мерач (Літва). Тэрыторыя групы не была дакладна вызначаная і не супадала зь межамі паветаў.

Фактычна былі пацьверджаныя існаваньне і дзейнасьць IV групы ў Мерачы і III ва Ўцянах. Магчыма, што I і II групы існавалі толькі ў плянах.

Вызначана, што беларускія партызанскія групы ў Ковенскай Літве складалі арганізацыйную частку «камандаваньня партызанскага фронту», шэфам якога быў падпалкоўнік Усьпенскі[388], адзін з арганізатараў беларускага вайсковага руху, былы камандзір беларускага батальёну ў Ваўкавыску.

---

[387] Араны (літ. Varėna (Варэна) — мястэчка ў паўднёвай частцы Літвы.

[388] Усьпенскі Аляксандар — беларускі вайсковы дзяяч, палкоўнік. 1 лютага 1919 г. быў прызначаны камандуючым 1-га батальёну 1-га Гарадзенскага беларускага палка і кіраўніком падафіцэрскай школы. У канцы красавіка 1919 г. кароткі час быў камандзірам палка, падпісаў пагадненьне з польскім камандаваньнем, каб замест эвакуацыі ў Літву пакінуць яго ў Горадні. Летам 1919 г. на кароткі час арыштоўваўся палякамі. У верасьні 1920 г. камэндант афіцэрскіх курсаў у Літве. З 27 верасня па 9 кастрычніка 1920 г. кіраваў фармаваньнем беларускага батальёну ў складзе літоўскай арміі, які пазьней узначаліў. У пачатку 1920-х гг. кіраваў штабам беларускай антыпольскай партызанкі ў Літве. На чэрвень 1924 г. знаходзіўся ў м. Лейпоны. Аўтар успамінаў «1-шы беларускі полк у Гародні і як палякі яго разброілі».

Рысунак 1.

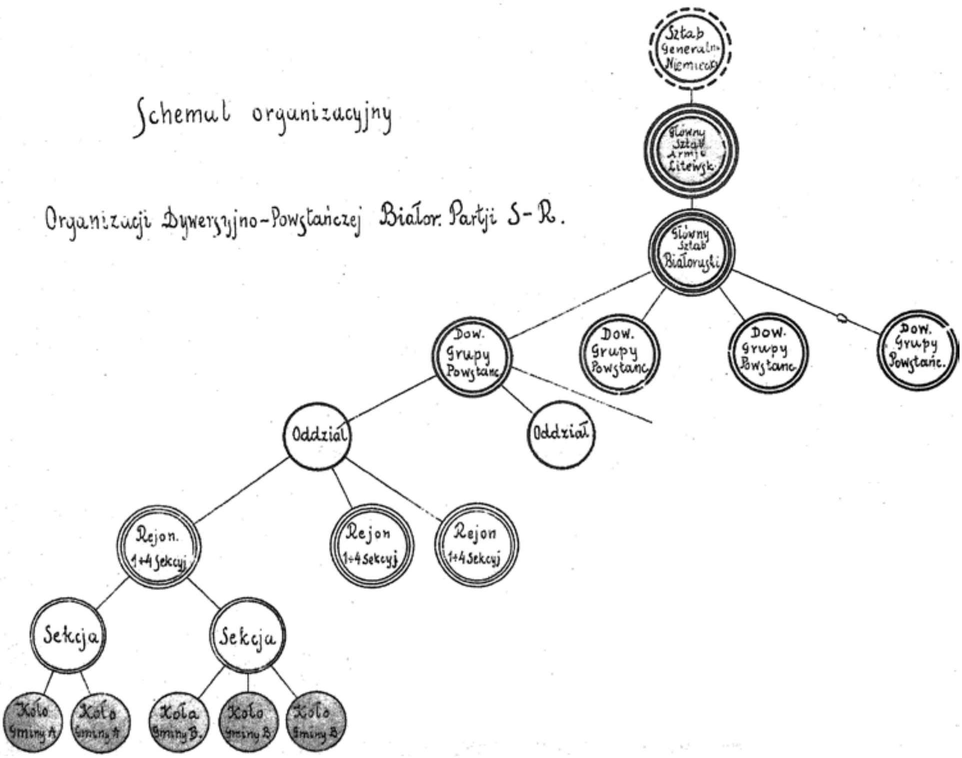

У склад шасьці групаў «усходняга партызанскага фронту» ўваходзілі III і IV беларускія групы, зь якіх апошняя знаходзілася пад камандаваньнем Хмары-Разумовіча.

Астатнія 4 групы былі літоўскія. Высьветлена таксама, што ў партызанскія групы былі прызначаныя ў якасьці інструктараў нямецкія афіцэры і падафіцэры. На тэрыторыю Польшчы з мэтай фармаваньня баёвак і паўстанцкіх атрадаў высылаліся беларускія інструктары.

Схема паўстанцка-дывэрсійнай эсэраўскай арганізацыі дывізіі прадстаўленая на рысунку.

Падрабязныя зьвесткі пра арганізацыю, працу і праграмы згаданай арганізацыі мы знаходзім у «Інструкцыі для камэндантаў атрадаў»:

Інструкцыя для камэндантаў атрадаў.

Уся праца камэндантаў падзяляецца на: 1) арганізацыйную, 2) выведніцкую, 3) палітычную і 4) апэрацыйную.

Штаб атраду складаецца з камэнданта атраду, 4 сябраў штабу, 3 партызанаў-сувязных і 4 начальнікаў раёнаў.

Штаб атраду непасрэдна падпарадкоўваецца камэнданту групы і забясьпечваецца ўсімі інструкцыямі, грашыма, зброяй і літаратурай. Уся праца штабу атраду падзяляецца на: 1) арганізацыйную, 2) выведніцкую, 3) палітычную і 4) апэрацыйную.

1. Да арганізацыйнай часткі належыць:

a) прыцягваньне актыўных, надзейных людзей, наколькі магчыма абазнаных у вайсковай службе, для фармаваньня партызанскіх ячэек і гуртаваньня апошніх у атрады;

b) прыкладаньне намаганьняў, каб усе падпарадкаваныя людзі былі забясьпечаныя зброяй;

c) аб'яднаньне ячэек адной гміны ў сэкцыі. Начальнік атраду прызначае штаб сэкцыі, які складаецца з начальніка сэкцыі і 2 сябраў штабу;

d) аб'яднаньне сэкцыяў у раёны. На пэўную колькасьць сэкцыяў (ад 1 да 4) камэндант атраду прызначае начальніка раёну, які жыве ў цэнтральным месцы пры адной з сэкцыяў, кантралюе працу астатніх і выконвае як бы функцыю памочніка камэнданта атраду на месцы. Начальнік раёну даносіць штабу атраду, незалежна ад начальнікаў сэкцыяў, пра ўсе нават самыя малыя зьмены, якія адбыліся ў яго раёне;

e) камэндант атраду павінен падтрымліваць пастаянную сувязь з начальнікамі сэкцыяў і раёнаў, як і са штабам групы. З гэтай мэтай пры штабе атраду знаходзяцца тры сувязныя партызаны, якія атрымліваюць па 900 аўксінаў штомесяц на выдаткі.

2. Выведніцкая частка:

a) камэндант атраду рэгіструе ўсе аддзелы войскаў польскай арміі, а таксама паліцыю і жандармэрыю, якія знаходзяцца ў раёне ягонага атраду. Пра гэта ён дакладвае ў штаб групы, і, акрамя таго, два разы на месяц паведамляе пра ўсе зьмены, якія за гэты час адбыліся.

b) у выпадку ўзбройваньня і падрыхтоўкі да вайны, а таксама мабілізацыі, канцэнтрацыі і перасоўваньня войскаў неадкладна дакладаць пра гэта штабу. Таксама трэба паведамляць пра ўсе канспіратыйныя польскія арганізацыі, створаныя з вайсковымі мэтамі. У падобных выпадках трэба любой цаной мець у гэтых арганізацыях сваіх людзей.

3. Палітычная частка:

a) камэндант атраду праз сваіх людзей праводзіць агітацыю супраць існага парадку, выкарыстоўвае ўсе факты незадавальненьня сярод мясцовага насельніцтва;

b) распаўсюджвае агітацыйную літаратуру;

c) зьвяртае адмысловую ўвагу на прапаганду ў войску, асабліва сярод літоўцаў і беларусаў, выкарыстоўваючы пры гэтым факты зьверскага абыходжаньня афіцэраў, дрэннае харчаваньне і благое абмундзіраваньне.

4. Апэрацыйная частка: складаецца з падрыхтоўчай і актыўна-падрыхтоўчай працы. Штаб атраду:

a) абдумвае плян раззбраеньня непрыяцельскіх афіцэраў;

b) рэгіструе ўсе склады зброі і выбуховых матэрыялаў дзеля таго, што штаб групы можа выслаць толькі абмежаваную колькасьць зброі, і тады штаб атраду будзе вымушаны ўзброіць сваіх людзей зь непрыяцельскіх складаў;

c) абдумвае пляны падрыву найважнейшых шашэйных і чыгуначных мастоў, стрэлак чыгуначных шляхоў, сэмафораў і г. д., а таксама перарваньня сувязі, хоць бы нават на некалькі гадзін. Кожны раз ён павінен апярэджваць пляны непрыяцеля і тым самым даваць партызанам магчымасьць злучэньня ў большыя групы з мэтай выкананьня задачаў згодна з плянам паўстаньня;

d) абдумвае плян зьнішчэньня тэлефонных і тэлеграфных правадоў і станцыяў, бо разрыў сувязі робіць праціўніка глухім і сьляпым, і тым самым забясьпечвае лёгкую перамогу. Абдумвае плян зьнішчэньня падчас выбуху паўстаньня вышэйшага польскага камандаваньня, што разам зь іншымі дзеяньнямі выкліча замяшаньне ў складзе паасобных камандаваньняў і прыгнечаны стан у войсках. Гэта лёгка будзе выкарыстаць для выкліканьня бунту і раззбраеньня польскіх аддзелаў. Актыўна-апэратыўная дзейнасьць заключаецца ў выкананьні плянаў, прынятых штабам групы. Да актыўнай дзейнасьці штабы атрадаў прыступаюць толькі пасьля атрыманьня даручэньня ад камэнданта групы.

Пра ўсе падрыхтоўчыя пляны дакладваць у штаб не пазьней за 20 лютага, а таксама да 20 чысла кожнага месяца трэба прысылаць у штаб зьвесткі пра ўсе ўдакладненьні і зьмены, якія праводзяцца.

Штабы атрадаў павінны праводзіць працу зусім канcьпірацыйна і ў ніякім разе не паведамляць масам пра рыхтаваныя пляны.

Загадзя падзяліць працу паміж атрадамі, памятаючы, аднак, што ў шчыльнай канcьпірацыйнай еднасьці і арыентацыі, а таксама адзінстве дзеяньняў, знаходзіцца гарантыя перамогі.

Начальнік штабу: Камэндант групы:
/—/ Валосіч* /—/ Хмара

У сувязі з арганізацыйнай справай згодна з распараджэньнем №[389] ад 19.XII.1921 г. паветы Гарадзеншчыны пазначаліся нумарамі наступным чынам:

Гарадзенскі павет — № 1.
Сакольскі павет — № 2.
Беластоцкі павет — № 3.
Бельскі павет — № 4.

Кобрынскі павет — № 6.
Пружанскі павет — № 7.
Ваўкавыскі павет — № 8.
Слонімскі павет — № 9.

Пра арганізацыю штабоў дывэрсійна-паўстанцкіх адзінак інфармуе распараджэньне № 2 Камэнданта IV групы ад 10.01.1021 г., у якім, сярод іншага, гаворыцца:

У новай арганізацыі штабоў, пададзенай да ведама ў Распараджэньні № 1 … ствараюцца штабы атрадаў у складзе: 3 асобы, сярод іх камэндант, а акрамя гэтага ў вёсках арганізуюцца штабы сэкцыяў («зьвёнаў») — таксама з трох асобаў, сярод іх камэндант вясковага гуртка.

Пар. 2.

Усе сябры штабоў павінны быць паінфармаваныя пра ўсе штабныя справы, каб, у выпадку адсутнасьці начальніка штабу, яго аўтаматычна можна было б замяніць.

---

389 Нумар распараджэньня ў тэксьце адсутнічае.

Пар. 3.

Парадак старшынства і прызначэньняў: штаб гуртка падпарадкоўваецца штабу сэкцыі, штаб сэкцыі — штабу атраду, штаб атраду — камэнданту групы. Пра ўсе прызначэньні паведамляць канспірацыйнаму атраду «С. V.» (камэнданту групы).

Пар. 4.

Сьпісы ўсіх сябраў штабу, гурткоў («зьвёнаў»), сэкцыяў і атрадаў прадстаўляе камэндант групы ў канспірацыйны атрад «С. V.».

Пар. 7.

Усе вышэйзгаданыя арганізацыі, з мэтай добрай канспірацыі, у месцах сваёй дзейнасьці носяць легальныя назвы, напрыклад: каапэратывы, царкоўныя брацтвы, асьветніцкія гурткі і г. д.

Пар. 8.

Склад літаратуры для ўсіх начальнікаў штабоў знаходзіцца ў [...][390]. Трэба намагацца, каб літаратура як мага больш інтэнсіўна раскідвалася як на тэрыторыі Гарадзеншчыны, так і на Віленшчыне, пра што неадкладна паведамляць.

Пар. 9.

Даручаю не пазьней, чым да 18 студзеня, сабраць як мага больш пратаколаў аб фактах гвалту, зробленых падчас выбараў у Віленскі сойм.

Пар. 10.

Падаю да ведама, што каля польска-літоўскай дэмаркацыйнай лініі знаходзяцца штабы: Мерач — IV групы, Араны — II групы, Уцяны — III групы і г. д.

Пры кожнай групе існаваў «агітацыйны аддзел», які складаўся зь людзей «Паўстанцкага камітэту», пра які згадвалася вышэй. Гэты аддзел праводзіў прапаганду за паўстаньне, дэзэртэрства з польскага войска, падбухторваў насельніцтва да супраціўленьня ўладам і г. д. Акрамя таго, існаваў канспірацыйны аддзел, т. зв. «С. V.», мабыць, аналягічны нашаму II аддзелу Генэральнага штабу.

Разглядаючы тактыку дывэрсійных арганізацыяў, мы канстатуем, што яна была тэрарыстычнай і рэвалюцыйнай. Крывавы тэрор прымяняўся згодна з адозвамі, асабліва ў дачыненьні да польскіх памешчыкаў. Рабаўнічыя банды беларускіх паўстанцаў неаднаразова пагражалі крывавым тэрорам ня толькі польскім памешчыкам, але і наагул палякам, аднак ім не хапала сілаў для ажыцьцяўленьня гэтых пагрозаў.

Служба сувязі займалася яе наладжваньнем паміж камандаваньнем групы з паасобнымі атрадамі. Датычная яе інструкцыя патрабуе, каб кожныя 10, 20 і 30 числы месяцу сэкцыі прысылалі праз службовыя каналы, г. зн. праз штабы атрадаў, вынікі назіраньняў за людзьмі і ўзбраеньнем для гру-

---

[390] Пропуск у тэксьце.

пы. У неадкладных выпадках высылаюцца адмысловыя сувязныя. У службовай карэспандэнцыі выкарыстоўваецца адмысловы патаемны шыфр.

Узбраеньне партызанскія атрады атрымлівалі зь літоўскіх арсэналаў, тыя ж — зь нямецкіх складоў. Атрады, арганізаваныя недалёка ад нэўтральнага пасу на польскай тэрыторыі, забясьпечваліся зброяй наступным чынам. Іх сябры прабіраліся ў Мерач, атрымлівалі зброю і вярталіся на месца свайго пастою.

Некаторыя паветы мелі ўласныя склады зброі, амуніцыі і выбуховых матэрыялаў, за якімі вёўся пастаянны нагляд.

Часткова атрады ўзбройваліся зброяй, якая пасьля вайны заставалася ў сховішчах па вёсках. Акрамя таго, яе прыносілі дэзэртэры — жаўнеры беларускага і літоўскага паходжаньня.

Фінансы. Увесь паўстанцкі рух фінансаваўся праз пасярэдніцтва літоўскага ўраду нямецкім урадам. Вышэй казалася пра атрыманьне літоўскім урадам для беларусаў 40 000 000 нямецкіх марак. Акрамя таго, Ластоўскі ў 1920 г. атрымаў ад літоўскага ўраду 1 000 000 аўксінаў, а таксама неаднаразова атрымліваў ад немцаў для сваёй арганізацыі вялікія грашовыя сумы.

Як сьведчыць пададзеная ніжэй адозва, беларускія эсэры разьлічвалі, што міжнародная канфэрэнцыя ў Гаазе[391] прыме рашэньне аб пазбаўленьні Польшчы ўсходніх ваяводзтваў, і таму стрымлівалі выбух антыпольскага паўстаньня. Адозва гучала так:

Беларусы Гарадзеншчыны і Віленшчыны!
Памятайце мудрыя словы: «На Бога спадзявайся, ды сам не давайся». Ніхто ня хоча вызваляць нас з польскай няволі. Рыхтуйцеся самі да вызваленьня сябе і сваёй айчыны ад польскіх акупантаў і ў час апошняга бою акажыцеся годнымі сынамі сваёй айчыны. Глядзіце, усе браты і сыны! «Беларускія партызаны» стаяць у першых слаўных шэрагах змагароў за свабоду беларускага народу і айчыны. Ідзіце за прыкладам першых бясстрашных змагароў за Беларусь.
Палякі называюць нашых слаўных партызанаў «бандытамі» таму, што яны першыя выступілі ў абарону свайго народу. А якой назвы заслугоўвае польскі ўрад, калі сам пан Пілсудзкі зьяўляецца ашуканцам і правакатарам?
Надыходзіць Божы суд над палякамі. Не выратуюць «паноў» ні «даніна», ні розныя падаткі, ні тэрор. Чым яны заплацяць сотні мільярдаў даўгоў? Ці змогуць яны справіцца з […][392] і абрабаванымі польскім урадам беларусамі, літоўцамі, украінцамі, русінамі (галічанамі) і немцамі? Дзе і хто зьяўляецца сябрам Польшчы? Іх няма. Расплата набліжаецца. Палякі Скірмунты[393] і іншыя ашукваюць Антанту сваёй маной, а расплюшчыць ёй вочы можаце толькі вы самі, беларусы. З 20 чэрвеня, калі канфэрэнцыя ў Гаазе ня вызваліць нас ад польскай акупацыі і ня выганіць палякаў зь Вільні,

[391] Міжнародная канфэрэнцыя ў Гаазе праходзіла з 15 чэрвеня па 19 ліпеня 1922 г. Яна насіла ў першую чаргу фінансава-эканамічны характар і палітычных рашэньняў не прымала.

[392] Пропуск слова ў арыгінале.

[393] Скірмунт (Skirmunt) Канстанцін (1866—1951) — польскі палітык і дыплямат. З 11 чэрвеня 1921 г. да 6 чэрвеня 1922 г. займаў пасаду міністра замежных спраў Польшчы.

Горадні, Беластоку і Берасьця — хапайцеся ўсе за зброю, злучайцеся са слаўнымі беларускімі партызанамі і выганяйце польскіх акупантаў за раку Буг, як толькі атрымаеце загад аб пачатку вайсковай кампаніі.

А цяпер, не марнуючы і гадзіны, загадваю вам узмацніць тэрор. Біце жандараў і ўсю польскую банду, бурыце масты, чыгункі, паліце панскія палацы і гатовы будаўнічы матэрыял, псуйце тэлефонныя і тэлеграфныя сеткі.

Калі Антанта ня хоча выслухаць беларускіх мольбаў, то няхай яна пабачыць дым пажараў, гукі выбухаў і стрэлаў.

Надыходзіць Божы суд! Наперад! За волю, за праўду, за айчыну!

Прэч польскіх акупантаў! Сьмерць подлым здраднікам, якія называюць сябе беларусамі, а прадаюцца «панам».

Сьведчу сапраўднасьць копіі:	Галоўны штаб
Начальнік штабу:	беларускіх партызанаў:
/—/ Крывы*	/—/ Г. Хмара.

Дзяржаўная паліцыя выкрыла эсэраўскую антыдзяржаўную і антыпольскую змову і ў лютым і сакавіку 1922 г. часткова яе ліквідавала, так што да выбуху паўстаньня справа не дайшла. У канцы жніўня 1922 г. быў ліквідаваны V раён, які належаў да III паўстанцкай групы. Гэты атрад арганізаваўся на тэрыторыі Занарацкай, Семяслаўскай, Войстамскай і Вішнеўскай гмінаў. Атрад складаўся з 30 чалавек, зь якіх 26 былі аддадзеныя сьледчаму, а 4 зьбеглі. Нягледзячы на гэта, змова надалей існавала і разьвівалася. Доказам гэтага могуць служыць напады, якія беларускія паўстанцкія банды рабілі на працягу 1922 г. на чыгуначныя аб’екты, пасты і патрулі паліцыі і жандармэрыі, а таксама на двары і маёнткі польскіх памешчыкаў на крэсах, асабліва на Віленшчыне і Гарадзеншчыне.

Апісаны паўстанцкі рух у канцы 1921 і пачатку 1922 гг. яшчэ не пагражаў дзяржаве, бо не абапіраўся на масы беларускага сялянства. Ён не знаходзіў у іх зразуменьня, а значыць — і водгуку. Сытуацыя карэнным чынам зьмянілася пасьля выбараў у Сойм і Сэнат восеньню 1922 г., пра што ішла гаворка трохі вышэй.

Пры далейшым плянаваньні паўстаньня беларускія эсэры разьлічвалі на выбух вайны Літвы і Расеі з Польшчай. Гэтай вайне павінна было папярэднічаць паўстаньне, праведзенае ў паразуменьні з украінцамі. Беларускія эсэры меліся выклікаць паўстаньне беларусаў на Гарадзеншчыне, Віленшчыне і на Палесьсі, у той жа самы час як украінскія эсэры — на Валыні. Такім чынам, пры падтрымцы бальшавіцкіх арганізацыяў і пры дапамозе і ўдзеле Ковенскай Літвы паўстаньне павінна было часткова дэзарганізаваць, а значыць і паслабіць, польскія вайсковыя сілы. З гэтага мелася скарыстаць Савецкая Расея, прайсьці праз Польшчу і злучыцца зь Нямеччынай. Пасьля гэтага мусіла быць утвораная незалежная Беларусь, магчыма, сфэдэраваная зь Літвой ці Савецкай Расеяй.

Гэты плян прынялі ня толькі «ластоўшчыкі» на чале зь Беларускім нацыянальным камітэтам, але і Смоліч з Чарвяковым, г. зн. кіроўныя сфэры Савецкай Беларусі.

У студзені 1923 г. Беларускі нацыянальны камітэт на жаданьне Ластоўскага прыняў наступныя пастановы:

1) Неадкладна прыступіць да арганізацыі даверанымі асобамі Беларускага нацыянальнага камітэту гмінных «ячэек».
2) Праводзіць сярод сялян патаемную дзейнасьць, а адкрытую прыпыніць.
3) Праводзіць дакладны ўлік кандыдатаў-паўстанцаў.
4) Зрабіць захады на стварэньне адзінага фронту зь «Зялёным дубам» і «Беспартыйнымі беларускімі актывістамі».

Цяжка вызначыць шматлікасьць эсэраўскай арганізацыі. Улічваючы, аднак, паўсюдную непрыязь, якую беларускае насельніцтва мела да польскай крэсавай адміністрацыі, адкрытую антыпольскую агітацыю падчас выбараў, а таксама вельмі папулярныя лёзунгі «надзяленьня панскай зямлёй бяз выкупу», можна меркаваць, што арганізацыя мела падтрымку сялянскіх масаў. Таму з эсэраўскай арганізацыяй пасьля выбараў у Варшаўскі Сойм трэба было сур'ёзна лічыцца.

Паводле паказаньняў змоўнікаў і іншага наяўнага матэрыялу, паўстанцкая арганізацыя мела каля 12 000 чалавек, а зыходныя групы ў Літве разам зь беларускім зыходным батальёнам — ад 5 да 6 тыс. Гэтыя лічбы, відаць, перабольшаныя, але можна меркаваць, што некалькі тысяч арганізаваных паўстанцаў усё ж было.

У працы над арганізацыяй эсэраўскіх дывэрсійна-паўстанцкіх атрадаў на даручэньне галоўнага літоўскага штабу вельмі актыўны ўдзел браў Хмара-Разумовіч, камандзір IV групы.

Тыя ж самыя мэты, але іншага паплечніка, мела другая беларуская дывэрсійна-паўстанцкая група, арганізацыя Саюз сялянскай самаабароны *(Союз крестьянской самозащиты*). Гэтая арганізацыя была выяўленая ў Віленскім і Ашмянскім паветах, а таксама ў Савецкай Беларусі. У прынцыпе ж яна павінна была дзейнічаць на ўсёй беларускай этнаграфічнай тэрыторыі, асабліва ў памежных з Савецкай Расеяй паветах.

Пра мэты гэтай арганізацыі сьведчыць наступнае распараджэньне:

Задачы сябраў Саюзу сялянскай самаабароны.
1) Імкнуцца да правядзеньня шырокай агітацыі супраць польскіх уладаў.
2) Сачыць за чыгункамі, ці не вядзецца на іх будаўніцтва, па магчымасьці дзе, навошта і якое.
3) Сачыць, ці будуюцца плятформы пад цяжкія батарэі, ці рамантуюцца вясковыя дарогі і масты, ці будуюцца лягерныя склады вайсковых матэрыялаў.
4) Сачыць за станам нямецкіх акопаў, а таксама вузкакалеек.
5) Сачыць за групаваньнем польскіх аддзелаў (палітычных, паліцэйскіх, вайсковых аддзелаў, белагвардзейскіх бандаў) і як мага хутчэй пра гэта паведамляць.
6) Адсочваць настроі і паводзіны байцоў і іншага насельніцтва, дасьледаваць зьмены і іх прычыны.
7) Пацьвярджаць і выяўляць прыдатнасьць да ўжываньня зброі і выбуховых матэрыялаў.

8) Інфармаваньне паўстанцкіх атрадаў.
9) Захоўваць найстражэйшую канcьпірацыю.
10) Кожныя 10 дзён прысылаць кур'ераў.

Сыстэма арганізацыі Саюзу сялянскай самаабароны дакладна невядомая. Вядома, што на чале ягоных баёвак стаялі аб'язныя бальшавіцкія інструктары-камісары, камуністы. З паасобных атрадаў ствараліся брыгады, а з брыгадаў — групы. Пацьверджана існаваньне II і IV групаў. Як атрады, так і брыгады кіраваліся штабамі. Час ад часу інструктары-камісары ў агітацыйна-прапагандысцкіх мэтах рабілі зьезды.

У 1922 г. Саюзам сялянскай самаабароны кіравала т. зв. «*Закордонное отделение*» («*Закордот*»), якое ўтварылася ў 1921 г.

Цэнтральны камітэт «*Закордота*» знаходзіўся ў Менску. У яго склад уваходзілі: 1) Чарвякоў, 2) Чындараў*, 3) Янсэн* Генрык, 4) Калмановіч, 5) Шоўкаў, 6). Вайнэр*, 7) Жылуновіч Зьміцер.

У 1924 г. бальшавіцкай дывэрсійнай кампаніяй на ўсходніх крэсах кіраваў «дывэрсійна-партызанскі атрад», які быў складовай часткай «*Разведывательного управления штаба Западного фронта*», які ўваходзіў у склад «штабу Заходняга фронту».

Дывэрсійна-партызанскім аддзелам кіраваў Дыпан* (латыш), які карыстаўся паслугамі «*Пограничного особого отделения № 1*» у Полацку. «*Пограничному особому отделению*» падпарадкоўваліся ўсе існаваўшыя ўздоўж памежжа т. зв. «*пограничные особпосты*». «*Особпосты*» падзялялі тэрыторыю на адрэзкі, якія заставаліся пад кіраўніцтвам «начальнікаў участкаў». Гэтыя адрэзкі на тэрыторыі Польшчы ахоплівалі па некалькі гмінаў. «Начальнікі ўчасткаў» у далейшых гмінах папяцёркавай сыстэме арганізоўвалі баёўкі, якія называліся «У.5.».

У Дзісенскім павеце палітычным кіраўніком арганізацыі быў Сянкевіч* (псэўданім Вальдэнберг), а вайсковым кіраўніком — Шубін*.

Усёй арганізацыйнай кампаніяй кіраваў Уладзімер Адамовіч[394], камісар Беларускай Савецкай Фэдэратыўнай Рэспублікі[395], разам з т. зв. «Сакрэтным паўстанцкім камітэтам» у Менску, у склад якога ўваходзілі: Чарвякоў, Шоўкаў, Жылуновіч і іншыя.

Мэтай гэтай арганізацыі, якая знаходзілася ў кантакце з маскоўскім урадам, было стварэньне незалежнай самастойнай беларускай дзяржавы, якая даходзіла б ажно да Буга.

Для вайсковай падрыхтоўкі паўстанцаў на тэрыторыі Савецкай Беларусі была абвешчаная мабілізацыя «добраахвотнікаў», якой падлягалі беларусы ва ўзросьце 18—37 гадоў. Завэрбаваныя ахвотнікі былі навучаныя карыстацца зброяй. Зь іх на памежжы сфармавалі т. зв. «ударные» атрады. Аднак дзеля таго, што на тэрыторыі Савецкай Беларусі гэтая акцыя не карысталася падтрымкай, яе перанесьлі на тэрыторыю польскай Беларусі.

[394] Магчыма, маецца на ўвазе Язэп Адамовіч.

[395] Так у тэксьце.

Такім чынам, дзейнасьць Саюзу сялянскай самаабароны разьвівалася пад непасрэдным кіраўніцтвам камуністычных агітатараў, якія патаемна пракрадаліся праз мяжу з Савецкай Расеі.

У Саюзе сялянскай самаабароны, акрамя згаданых вышэй сябраў «Сакрэтнага беларускага камітэту» ў Менску, важную ролю адыгрывалі: 1) Юргенсан* — начальнік і арганізатар баёвак, 2) Смольскі[396] — камісар, намесьнік начальніка, 3) і 4) Язэп і Станіслаў Лятэцкія* — сябры кіраўніцтва баёвак, 5) Сярдзяка* Карл, 6) Кавярневіч* Мікалай, 7) Ябланоўскі* Ян, 8) Бяджыцкі[397].

Разьдзел XXXI

Узмацненьне беларускай кампаніі. Вільнацбелкам як галоўная беларуская арганізацыя. Беластоцкі працэс. Справа польска-літоўскіх межаў

Беларускі рух арганізоўваўся ня толькі ў Польшчы. Беларускія нацыянальныя рады, якія дзейнічалі за мяжой, пачалі дамаўляцца паміж сабой і рабіць уплыў на разьвіцьцё беларускага руху ў Польшчы. Ад гэтых радаў беларускі рух, як і ад ураду Ластоўскага, атрымліваў дырэктывы і грошы.

Пасьля ўваходу беларусаў у польскія заканадаўчыя органы замежныя рады вырашылі выкарыстаць іх становішча і з пасольскай трыбуны зрабіць адзін з цэнтраў беларускай дзейнасьці. Парлямэнт павінен быў служыць для ўнутранай і міжнароднай агітацыі. Беларускія паслы павінны былі складаць чыста дэманстрацыйныя інтэрпэляцыі, пра якія было адразу вядома, што яны ня могуць быць прынятыя. Гэта рабілася толькі для эфэкту, для здабыцьця прыхільнасьці выбаршчыкаў, для перакананьня масаў, што Поль-

---

396 Смольскі — супрацоўнік менскага ГПУ, адзін з кіраўнікоў бальшавіцкай дывэрсійнай кампаніі на тэрыторыі Польшчы. У сакавіку 1926 г., паводле зьвестак польскай выведкі, браў удзел у якасьці госьця ў зьезьдзе Саюзу літоўскіх стральцоў (шаўлісаў) у Коўне, на якім абмяркоўваліся далейшыя кірункі барацьбы літоўцаў супраць Польшчы. Акрамя яго, у згаданым зьезьдзе прысутнічалі як госьці віцэ-старшыня Ковенскага беларускага камітэту Сымон Якавюк, сябра Беларускай Рады ў Празе Язэп Мамонька і нямецкі афіцэр выведкі Кляйн (Klein) (CAW. Oddział II Sztabu Generalnego. Sygn. I.303.4.2691. K. 55).

397 Магчыма, маецца на ўвазе Бядрыцкі Яўген (1888—?). Вядома, што ў 1925 г. ён вярнуўся ў Менск з Коўна і працаваў пасьля гэтага ў выдавецтве наркамату земляробства. У канцы 1927 г. арыштаваны ГПУ БССР і высланы ў Вятку на 3 гады. Пасьля адбыцьця тэрміну некаторы час жыў у Днепрапятроўскай вобласьці, у траўні 1931 г. быў паўторна арыштаваны па справе «Саюзу вызваленьня Беларусі». Абвінавачваўся, сярод іншага, у тым, што «зьяўляўся добраахвотнікам у арміі С. Булак-Балаховіча». Асуджаны на 3 гады канцлягераў. Далейшы лёс невядомы.

шча стрымлівае разьвіцьцё беларускага руху, для абвінавачваньня яе перад замежжам за нецярпімасьць у адносінах да нацыянальных меншасьцяў.

Беларускія паслы, разьлічваючы на падтрымку ўкраінскай і габрэйскай меншасьцяў, павінны былі, згодна з дырэктывамі беларускіх нацыянальных замежных радаў, падаць інтэрпэляцыі па наступных справах:

1) аб спыненьні высяканьня лясоў,
2) аб вызваленьні арыштаваных беларусаў,
3) аб выдаленьні зь беларускіх вёсак аддзелаў польскага войска,
4) аб пашырэньні бюджэту для ўзмацненьня асьветы сярод беларусаў,
5) аб арганізацыі беларускага войска,
6) аб вяртаньні цэркваў, перароблены на касьцёлы,
7) аб дзяржаўнай дапамозе пры адбудове гаспадарак, зьнішчаных вайной,
8) аб памяншэньні падаткаў, накладзеных на беларускіх сялян, і г. д.

Акрамя таго, дырэктывы замежных радаў гаварылі пра неабходнасьць стварэньня пасольскіх сакратарыятаў, якія, з аднаго боку, утрымлівалі б кантакт з выбаршчыкамі, а зь іншага — зь беларускімі радамі за мяжой[398].

Адной са спраў, якая ўзбуджала асаблівую зацікаўленасьць, была справа школьніцтва. Улічваючы недахоп сродкаў, беларусы стараліся, каб гэтай справай заняўся, з аднаго боку, польскі ўрад, празь фінансаваньне беларускіх школаў нароўні з польскімі, зь іншага — Беларускі пасольскі клюб. Апошні павінен быў асабліва клапаціцца пра адпраўку ўсіх беларускіх выпускнікоў у Прагу Чэскую. Беларускае войска, стварэньня якога беларускія паслы павінны былі дамагацца ў адной з інтэрпэляцыяў, таксама павінна было служыць пашырэньню сьвядомасьці беларускай моладзі. Польскі ўрад павінен быў гэтае войска стварыць і ўтрымліваць. Беларусы ж пасьпяшаліся б у ім канспірацыйна агітаваць, згодна са сваімі інтарэсамі.

Беларускія нацыянальныя замежныя рады павінны былі таксама вынесьці беларускую справу на міжнародную арэну. Беларускія дзеячы і прэса павінны былі справакаваць рэпрэсіі з боку польскага ўраду, якія, разьдзьмутыя, маглі быць прадстаўленыя замежжу як доказы сталага і плянавага ўціску беларусаў.

Згодна з гэтымі дырэктывамі, беларускія газэты, што выходзілі ў Вільні, набылі ў гэты час настолькі правакацыйны тон, што адміністрацыйныя і судовыя органы мусілі на гэта зрэагаваць. Была закрытая газэта «Наша будучына»[399], канфіскавалася створанае на яе месцы «Нашае жыцьцё»[400].

398 Рашэньне выслаць вышэйвыкладзеныя рэкамэндацыі беларускім паслам было прынятае на паседжаньні сацыялістычных партыяў беларускага руху (БПСР, БПСФ і БПСД), якое адбылося ў Коўне 17 студзеня 1923 г. Пратакол гэтага паседжаньня быў перахоплены II аддзелам Генэральнага штабу і цяпер захоўваецца ў архіўным фондзе гэтай установы: CAW. Oddział II Sztabu Generalnego. Sygn. I.303.4.2475. Podteczka 19. XI/A/3/B/1a. S. 18—27.

399 «Наша будучына» — штотыднёвая беларуская радыкальная газэта, орган Беларускай рэвалюцыйнай арганізацыі. Выдавалася ў Вільні з 8 сьнежня 1922 да 14 студзеня 1923 г. Выйшла 9 нумароў, зь якіх 2 былі канфіскаваныя.

400 «Нашае жыцьцё» — грамадзка-палітычная і літаратурная беларуская газэта, орган Беларускай рэвалюцыйнай арганізацыі. Выдавалася ў Вільні з 30 траўня да 25 чэрвеня 1923 г. Выйшла 6 нумароў, зь якіх некаторыя былі канфіскаваныя.

«Вольны сьцяг»[401], неафіцыйны друкаваны орган Вільнацбелкаму, неаднаразова канфіскоўваўся за артыкулы, якія былі прапагандай на карысьць Савецкай Расеі і прыніжалі аўтарытэт Польшчы.

Акрамя таго, узмацнілася культурна-асьветніцкая дзейнасьць сярод беларускага народу. У Ковенскай Літве ўтварылася партыя «Грамада»[402], старшынём якой стаў Язэп Варонка, віцэ-старшынём — Лявон Заяц, сакратаром — поп Нядзьвецк[і*].

Задачай «Грамады» была арганізацыя беларускага школьніцтва. Культурна-асьветніцкі рух узмацніўся ў гэты час ня толькі на тэрыторыі Польшчы. У Латвіі, пры Міністэрстве асьветы, утварылася Інспэкцыя па беларускіх справах, на чале якой стаў Езавітаў. У Люцыне (у Латвіі) адкрылася беларуская гімназія, дырэктарам якой стаў Іван Краскоўскі. У Дзьвінску ўтварыліся настаўніцкія курсы і дзьве беларускія школы.

У Вільні адбыўся Зьезд настаўнікаў сярэдніх школаў, мэтай якога была сярод іншага распрацоўка адзінага школьнага пляну на будучыню. На гэтым зьезьдзе Антон Луцкевіч, а таксама паслы Васіль Рагуля і ксёндз Адам Станкевіч агітавалі ў антыпольскім духу[403].

Настаўнікі беларускіх школаў пачалі настолькі інтэнсіўную агітацыйную працу сярод беларускіх масаў, што гэта змусіла органы бясьпекі да ўмяшаньня, тым больш што былі зафіксаваныя кантакты настаўніцтва з асобамі, якіх падазравалі ў дывэрсійнай кампаніі. У выніку арыштаў сярод агітатараў, якія дзейнічалі ў Сьвянцянскім і Вялейскім паветах, антыпольская кампанія закансьпіравалася. Толькі беларускія паслы ў сваіх акругах праводзілі яе адкрыта.

У верасьні 1923 г.[404], пасьля адстаўкі кабінэту Вітаса[405], місію стварэньня новага ўраду атрымаў пасол Тугут[406]. Беларусы спадзяваліся на атрыманьне ад гэтага ўраду значных палітычных саступак. Пасол Тугут, вывучаючы настроі партыяў у дачыненьні да фармаванага ім кабінэту, размаўляў сярод іншых са старшынём Беларускага пасольскага клюбу паслом Тарашкевічам. Пасол Тарашкевіч ад імя свайго клюбу зрабіў падтрымку кабінэту залежнай ад выкананьня наступных пастулятаў:

1) Памяншэньне падаткаў на войска.
2) Неадкладнае скасаваньне закону аб асадніцтве.

---

401 «Вольны сьцяг» — беларуская радыкальная газэта, орган Беларускай рэвалюцыйнай арганізацыі. Выдавалася ў Вільні з 5 чэрвеня па 25 кастрычніка 1923 г. пад рэдакцыяй Язэпа Лагіновіча.

402 Маецца на ўвазе таварыства «Беларуская грамада», створанае ў Коўне ў лістападзе 1922 г.

403 Зьезд настаўнікаў беларускіх сярэдніх школаў адбыўся ў Вільні з 11 па 14 красавіка 1923 г. Згодна з дакумэнтамі зьезду, Васіль Рагуля на ім наагул не прысутнічаў, Адам Станкевіч прысутнічаў, але не выступаў. Антон Луцкевіч выступаў з дакладам выключна пэдагагічнага зьместу.

404 Кабінэт Вінцэнта Вітаса быў адпраўлены ў адстаўку ня ў верасьні, а ў сьнежні 1923 г.

405 Вітас (Witos) Вінцэнт (1874—1945) — польскі палітык, адзін зь лідэраў сялянскага руху, у ліпені 1920 — верасьні 1921 гг., траўні — сьнежні 1923 г. і ў траўні 1926 г. прэм'ер-міністар Польшчы.

406 Тугут (Thugutt) Станіслаў Аўгуст (1873—1941) — польскі палітык, у 1922—1924 гг. старшыня Польскай народнай партыі «Вызваленьне». У 1924—1925 гг. быў міністрам без партфэлю ва ўрадзе У. Грабскага, курыраваў нацыянальныя праблемы.

3) Абсьледаваньне ўсіх турмаў і неадкладнае ўручэньне актаў абвінавачаньня арыштаваным беларусам

4) Стварэньне пасады беларускага падсакратара стану ці міністра па беларускіх справах.

5) Адхіленьне ад пасадаў навагрудзкага, віленскага і беластоцкага ваяводаў. Асабліва тэрмінова павінна адбыцца адкліканьне навагрудзкага ваяводы (генэрала Янушайцiса[407]), а ягонае месца павінен заняць ваявода беларускай нацыянальнасьці.

6) Допуск беларусаў да дзяржаўнай службы.

У школьнай справе:

1) Скасаваньне школьных акругаў Навагрудзкага, Віленскага і Беластоцкага ваяводзтваў.

2) Стварэньне адзінай школьнай акругі. Намесьнікам куратара павінен быць беларус.

3) У Навагрудзкім ваяводзтве школьнымі інспэктарамі павінны быць беларусы.

4) Неадкладнае адкрыцьцё ста беларускіх школаў.

5) Адкрыцьцё дзьвюх настаўніцкіх сэмінарыяў і адной беларускай гімназіі.

Але, як вядома, паслу Тугуту не ўдалося стварыць кабінэту. Кабінэт стварыў міністар Ул. Грабскі[408]. Надзеі беларусаў на выкананьне іх патрабаваньняў правалiліся. Ажывіліся і ўзмацніліся кантакты паміж Менскам і Вільняй. Цэнтрам беларускага руху поўнасьцю стаў Менск. Усе найбуйнейшыя беларускія дзеячы падпарадкаваліся вяршэнству Менску і прызналі яго. Факт савецка-беларускіх адносінаў, факт дастаўкі Саветам патрабаванага імі матэрыялу вельмі пераканаўча пацьвярджае перахоплены ліст старшыні народных камісараў Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі Чарвякова да Антона Луцкевіча наступнага зьместу:

> Дарагі Антон! Прабач, калі ласка, маё залішне доўгае маўчаньне. Ня меў магчымасьці прыслаць вам усё тое, пра што мы з табой гаварылі. Усё тое, што вы прасілі, я пасылаю вам праз Бандарчука*. Даляры прышлем праз Соню. У прэсе падавайце інфармацыю, што грошы вы атрымалі з Амэрыкі.
> За агітацыю ў прэсе я вам вельмі ўдзячны. У Маскве ёю надзвычай задаволеныя.
> Прышліце каго-небудзь на зьезд саветаў. Літаратуру друкуем. Прасіце ўсё, што вам патрэбна — будзем вам высылаць.
> З павагай
> /—/ Чарвякоў
> P. S. Ад тав. Якубецкага мы атрымалі добры матэрыял.
> Ч. /—/.

[407] Янушайціс (Januszajtis) (пс. Жэгота) Марыян (1889—1973) — польскі вайсковы і палітычны дзяяч, генэрал. У 1923—1925 гг. навагрудзкі ваявода.

[408] Грабскі (Grabski) Уладзіслаў (1878—1938) — польскі палітык і эканаміст. У 1920 і 1923—1925 гг. быў прэм'ерам Польшчы, шмат разоў займаў пасаду міністра фінансаў. Падчас свайго прэм'ерства правёў банкаўска-фінансавую рэформу і стабілізаваў эканоміку краіны. Акрамя гэтага, пры ім былі распрацаваныя т. зв. «моўныя законы» і некаторыя іншыя законапраекты ў нацыянальнай сфэры, якія, аднак, збольшага засталіся на паперы. Пасьля траўня 1926 г. перастаў займацца палітыкай і прысьвяціў сябе навуковай працы.

У сувязі з антыпольскімі выступленьнямі пераважнай большасьці беларускіх дзеячоў дарэчы будзе сказаць пару словаў пра самую галоўную зь беларускіх арганізацыяў — Беларускі нацыянальны камітэт у Вільні.

У гэты час (верасень 1923 г.) адчуваўся падзел Вільнацбелкаму на лявіцу, даволі неакрэсьлены цэнтар і правіцу.

Лявіцу складалі: сэнатар Вячаслаў Багдановіч, пасол Фабіян Ярэміч, Кахановіч, Красінскі[409] Мікалай, Лагіновіч[410], пасол Пятро Мятла і пасол Васіль Рагуля.

Згаданую групу часта падтрымліваў цэнтар у асобах паслоў ксяндза Адама Станкевіча, Сымона Рак-Міхайлоўскага, а таксама Трэпкі Антона, Знамяроўскага[411], сэнатара Ўласава і Пяткевіча[412].

Правіцу складалі: пасол Валэйша[413], Самойла[414] і Ляўковіч Гальяш.

Улічваючы незразумелую сытуацыю, якая тады (верасень 1923 г.) панавала ў Польшчы з-за ўрадавага крызісу, цікава будзе больш падрабязна ўглядзецца ў тагачасную дзейнасьць ВБНК.

9.IX.1923 г. адбылося паседжаньне прэзыдыюму ВБНК, на якім Луцкевіч запатрабаваў, каб быў скліканы пленум камітэту, улічваючы важнасьць перажыванага моманту, які вымагаў як мага большага ўзмацненьня беларускай кампаніі. Луцкевіч сьцьвярджаў, што сам прэзыдыюм ня можа браць на сябе адказнасьці за выкананьне задач камітэту без выразнай яго на тое згоды. Прэзыдыюм пагадзіўся з прапановай Луцкевіча, пасьля чаго разгледзеў плян дзейнасьці камітэту і вызначыў парадак паседжаньняў пленуму.

409 Красінскі Мікалай (1886 (ці 1891) — 1938) — беларускі культурна-грамадзкі дзяяч, пэдагог. Сябра Беларускага нацыянальнага камітэту. Працаваў у Віленскай духоўнай праваслаўнай сэмінарыі спачатку ў якасьці настаўніка, а пазьней — інспэктара. Выступаў за беларусізацыю Праваслаўнай царквы ў Заходняй Беларусі. Працаваў у Віленскай беларускай гімназіі (1922—1924), пасьля выехаў у БССР.

410 Лагіновіч Язэп (1891—1940) — беларускі палітычны дзяяч. Адзін са стваральнікаў Беларускай рэвалюцыйнай арганізацыі ў 1922 г., у ліпені 1923 г. кааптаваны ў склад ЦК КПЗБ. З восені 1925 г. да лютага 1936 г. палітычны сакратар ЦК КПЗБ.

411 Знамяроўскі Ўладзіслаў — беларускі грамадзка-культурны дзяяч, рэдактар, выдавец. Паходзіў з Латгаліі, скончыў у Вільні гандлёвую школу, працаваў карэктарам у «Нашай Ніве». У 1920—1930-х гг. меў у Вільні прыватнае выдавецтва. Выдаваў беларускую арыгінальную і перакладную літаратуру, падручнікі, слоўнікі. Рэдагаваў шэраг беларускіх віленскіх газэт, за што прыцягваўся да судовай адказнасьці.

412 Пяткевіч Міхал — беларускі пэдагог. У 1914 г. скончыў Віленскі настаўніцкі інстытут, выкладаў у Векшняцкай зьмешанай вышэйшай пачатковай вучэльні Шаўляўскага павету Ковенскай губэрні. Удзельнік I Усебеларускага зьезду 1917 г. У Заходняй Беларусі — настаўнік Віленскай беларускай гімназіі, сябра Беларускага нацыянальнага камітэту, Беларускай цэнтральнай школьнай рады і Беларускага таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны. У канцы 1920-х гг. — сябра Галоўнай управы ТБШ.

413 Станіслаў Валэйша ніколі ня быў паслом польскага сойму.

414 Самойла Ўладзімер (1878—1941) — беларуска-расейскі грамадзка-палітычны дзяяч. У 1923—1927 гг. адзін зь вядучых публіцыстаў заходнебеларускага пэрыядычнага друку, у асноўным пісаў пад псэўданімам «Суліма».

Было прызнана, што перш за ўсё трэба змагацца за нацыянальную школу, за магчымасьць арганізацыі ўсіх беларускіх сілаў для супольнай культурнай і асьветніцкай працы. Быў прызнаны дзейсным надалей ранейшы кірунак дзейнасьці ВБНК, а таксама патрэба аб'яднаньня ўсяго беларускага грамадзтва вакол камітэту.

Пасьля быў вызначаны наступны парадак паседжаньняў пленуму:

1) Выбары ў прэзыдыюм.

2) Плян далейшай дзейнасьці камітэту.

Пленарны сход быў прызначаны на 17.IX.1923 г. Аднак з той прычыны, што ня ўсе арганізацыі здолелі правесьці ў сябе выбары дэлегатаў, гэты тэрмін быў перанесены на 23.IX.1923 г.

23.IX.1923 г. адбылося пленарнае паседжаньне. У ім узялі ўдзел 19 сябраў з мандатамі ад розных беларускіх арганізацыяў. Былі прызнаныя сапраўднымі 17 мандатаў. Інжынэр Зямкевіч[415], які прыбыў з Горадні як прадстаўнік тамтэйшага беларускага прытулку ад імя Беларускага камітэту дабрачыннасьці ў Горадні[416], быў прыняты з правам дарадчага голасу.

На сходзе прысутнічалі: 1) сэнатар Багдановіч Вячаслаў, 2) пасол Ярэміч Фабіян, 3) Гарэцкі Максім, 4) Красінскі Мікалай, 5) Лагіновіч, 6) Ляўковіч Гальляш, 7) пасол Рак-Міхайлоўскі, 8) пасол Аўсянік Антон, 9) Пяткевіч, 10) Самойла, 11) пасол кс. Станкевіч Адам, 12) Трэпка Антон, 13) сэнатар Уласаў Аляксандар, 14) Валэйша, 15) інжынэр Зямкевіч Р., 16) друкар-выдавец Знамяроўскі.

Старшынём прэзыдыюму ВБНК большасьцю галасоў быў выбраны пасол Фабіян Ярэміч.

Намесьнікам старшыні прэзыдыюму ВБНК большасьцю галасоў быў выбраны Антон Луцкевіч.

Сакратаром ВБНК большасьцю галасоў быў выбраны Лагіновіч.

Скарбнікам ВБНК большасьцю галасоў быў выбраны Кахановіч (які на сходзе не прысутнічаў).

Сход прыняў наступную прапанову Луцкевіча:

> Беларускі нацыянальны камітэт у Вільні (ВБНК) зьяўляецца найвышэйшым кіроўным органам для ўсіх беларускіх арганізацыяў і таварыстваў.

Плян далейшай працы Вільнацбелкаму было вырашана разгледзець на сходзе 30.IX.1923 г.

---

415 Зямкевіч Рамуальд (1881—1943 (ці 1944)) — беларускі бібліёграф, публіцыст, гісторык беларускай літаратуры, калекцыянэр. Жыў у Варшаве. Сабраў унікальную калекцыю беларускіх старажытнасьцяў, якая загінула падчас Другой усясьветнай вайны, папаўняў яе не заўсёды маральнымі і законнымі спосабамі. У 1920-я гг. супрацоўнічаў з II аддзелам Генэральнага штабу польскага войска, быў ягоным платным канфідэнтам і пісаў сакрэтныя рапарты пра стан рэчаў у беларускім нацыянальным руху ў Польшчы.

416 Маецца на ўвазе Гарадзенскае беларускае дабрачыннае таварыства — грамадзкая арганізацыя, створаная прыблізна ў 1923 г. У 1924 г. старшынём таварыства быў выбраны Станіслаў Новік.

У сходзе, які адбыўся 30.IX.1923 г., узялі ўдзел 39 асобаў, прычым 19 — з правам голасу. Старшыня Беларускага пасольскага клюбу, пасол Тарашкевіч, на гэтым сходзе ўпершыню зрабіў справаздачу аб працы беларускіх паслоў у сойме. Пры гэтым ён адзначыў, што ўрады як Сікорскага, так і Вітаса ставіліся варожа да патрабаваньняў беларускіх паслоў, якія дамагаліся задавальненьня патрэбаў і памкненьняў беларускага народу.

Далей пасол Тарашкевіч сказаў, што Беларускі пасольскі клюб распрацаваў шэраг праектаў, якія датычылі аўтаноміі для беларусаў, школьніцтва, грамадзянства і г. д., а таксама — што ён зьбіраецца іх унесьці на найбліжэйшай соймавай сэсіі. Аднак ён адразу ж заявіў, што ня трэба мець надзеяў, што гэтыя праекты пройдуць у сойме, улічваючы варожае стаўленьне соймавай большасьці да беларускай справы.

Напрыканцы свайго выступленьня пасол Тарашкевіч зазначыў, што адносіны польскай лявіцы да беларускіх паслоў, нягледзячы на вонкавую прыязнасьць, насампраўдзе няшчырыя.

Падчас дыскусіі ў справе тактыкі Беларускага пасольскага клюбу выявіўся толькі адзін апазыцыянэр, які выступіў з вострай крытыкай дзейнасьці клюбу.

Потым сход пры адзіным голасе супраць ухваліў наступную пастанову:

> Беларускі нацыянальны камітэт у Вільні, выслухаўшы ў засяданьні сваім 30 верасьня 1923 г. справаздачу Старшыні Беларускага Пасольскага Клюбу аб дзейнасьці гэтага Клюбу, прызнае,
> што Пасольскі клюб ляяльна выпаўняў забавязаньні перад Беларускім Насяленьнем Заходняй Беларусі, абвешчаныя ў выбарнай плятформе і
> прызывае беларускіх паслоў і далей зь яшчэ большай энэргіяй ісьці па абранай дарозе і падтрымліваць найцясьнейшую сувязь зь вёскаю[417].

1.X.1923 г. адбылося паседжаньне прэзыдыюму ВБНК, на якім Луцкевіч выказваўся пра важнасьць бягучага моманту, а таксама заклікаў сябраў ВБНК да напружваньня ўсіх сілаў з мэтай як мага больш хуткага дасягненьня мэты, за якую беларусы змагаюцца.

Старшыня Ярэміч прадбачыў, што хутка ў Польшчы выбухне рэвалюцыя, у якой беларусы павінны ўзяць актыўны ўдзел.

> Мы павінны быць напагатове, каб у любы момант падтрымаць працоўны люд.

Агульную думку паседжаньня можна коратка сфармуляваць як прадбачаньне, што пастаянны і непамерны рост дарагоўлі непазьбежна выкліча выступленьне працоўных масаў, якое беларускі народ павінен выкарыстаць.

5.X.1923 г. адбылося паседжаньне прэзыдыюму ВБНК, цалкам прысьвечанае справе канфіскацыяў прэсы.

На сходзе 25.XI.1923 г. была прынятая наступная прапанова, якая вызначала склад пленуму камітэту:

---

417 Беларускі тэкст рэзалюцыі падаецца паводле: Вольны сьцяг. 1923. 3 кастрычніка. № 15. С. 4.

Усе беларускія арганізацыі высылаюць у ВБНК сваіх дэлегатаў, выбраных на 1 год, паводле наступнага ключа:
1) Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянэраў — 2 дэлегаты.
2) Партыя беларускіх сацыял-дэмакратаў — 2 дэлегаты.
3) Партыя беларускіх хрысьціянскіх дэмакратаў — 2 дэлегаты.
4) Беларускае навуковае таварыства — 2 дэлегаты.
5) Беларуская цэнтральная школьная рада (разам з сэкцыямі сярэдніх і пачатковых школаў) — 4 дэлегаты.
6) Беларускі камітэт ахвяраў вайны (разам з жаночым гуртком) — 3 дэлегаты.
7) Беларуская прэса — 2 дэлегаты.
8) Віленская беларуская гімназія — 2 дэлегаты.
9) Саюз студэнтаў-беларусаў — 2 дэлегаты.
10) Беларуская гімназія ў Радашкавічах — 1 дэлегат.
11) Беларускае выдавецкае таварыства ў Вільні — 2 дэлегаты.
Усяго — 24 дэлегаты.

Вырашальнымі ў справе фактычнага аб’яднаньня ВБНК з камуністамі былі выбары ў Віленскую касу хворых[418]. Менавіта прэзыдыюм ВБНК вырашыў падтрымаць камуністычны сьпіс № 6. Дзеля выкананьня гэтай пастановы неафіцыйны друкаваны орган ВБНК «Вольны сьцяг» зьмясьціў адозву з агітацыяй за гэты сьпіс[419].

Некаторыя сябры ВБНК асабіста агітавалі за камуністычны сьпіс № 6.

Ня могучы здабыць на парлямэнцкім грунце жаданых саступак, нацыянальныя меншасьці вырашылі яшчэ раз выступіць на міжнароднай арэне.

З гэтай мэтай беларусы разам з усімі нацыянальнымі меншасьцямі падалі скаргу ў Лігу нацыяў. Увесь матэрыял, які абвінавачваў польскія ўлады, быў сабраны пасольскімі сакратарыятамі і ВБНК. Згодна з пастановай прэзыдыюму ВБНК Антон Луцкевіч пераслаў сабраны матэрыял Ластоўскаму, які атрымаў паўнамоцтвы для перадачы ўсёй справы Радзе Лігі нацыяў.

Незалежна ад гэтай скаргі беларускім паслам было рэкамэндавана ў пачатку соймавай сэсіі падаць інтэрпэляцыю аб нацыянальным уціску і зьдзеках зь беларусаў, зьняволеных у Беластоку.

418 Каса хворых (бальнічная каса) — адна з найбольш распаўсюджаных у Польшчы формаў таварыстваў узаемадапамогі. Паводле польскіх законаў, у Раду касы хворых павінны былі ўваходзіць 2/3 прадстаўнікоў ад працаўнікоў і 1/3 — ад працадаўцаў. Кожная з палітычных груповак у міжваеннай Польшчы імкнулася здабыць і замацаваць свае ўплывы ў гэтых арганізацыях праз выбары, якія рэгулярна праводзіліся.

419 На выбарах у Раду Віленскай касы хворых, якія адбываліся 30 верасьня 1923 г., № 6 меў сьпіс т. зв. «Адзінага фронту» (сапраўды камуністычны). Астатнія сьпісы былі польскія і габрэйскія. Газэта «Вольны сьцяг» заклікала беларускіх рабочых аддаваць голас за сьпіс № 6, «бо гэта адзіны сьпісак, які ня робіць розьніцы паміж палякам, жыдам ці беларусам, не нясе нацыянальна-шавіністычных клічаў разьдзелу на нацыянальным груньце ў работніцкай сям’і» (гл.: Яз. Выбары ў Касу Хворых // Вольны сьцяг. 1923. 26 верасьня. № 12. С. 2). У выніку на выбарах «Адзіны фронт» атрымаў 533 галасы з 4863 узяўшых удзел у галасаваньні, заняў 4 месца і здабыў 3 мандаты з 32 магчымых.

Падрыхтоўка беларускага паўстаньня была выкрытая польскімі ўладамі ў 1922 г. Была захопленая банда атамана Скамароха[420], якая налічвала 45 чалавек[421] і дзейнічала на тэрыторыі Белавескай пушчы. Банда была аддадзеная пад суд. Справу разглядаў Беластоцкі акруговы суд. Сьледзтва выявіла, што банда дзейнічала ў паразуменьні з Коўнам. Былі скампрамэтаваныя паслы Баранаў і Якавюк, першы зь якіх быў асуджаны на турэмнае зьняволеньне, а другі зьбег у Коўна. Беластоцкі працэс вельмі раздражніў беларусаў. Яны раздзьмухвалі гісторыю працэсу, надаючы яму выгляд нацыянальнай трагедыі, стараліся ўзьняць яго да ўзроўню міжнароднай праблемы. З гэтай мэтай была выдадзеная адмысловая аднадзёнка пад назвай «Наша доля»[422]. На судовых паседжаньнях бывалі ўсе беларускія паслы, якія самі абклалі сябе падаткам на карысьць асуджаных. Сярод беларускага грамадзтва пад імя апошніх зьбіраліся складкі.

Адносна мяккія пакараньні зьвялі ўсю справу да мясцовага ўзроўню. Эўропу яна не зацікавіла.

Як вядома, вырашэньню віленскай справы, ухваленаму Віленскім соймам і зацьверджанаму соймам Варшаўскім, не хапала міжнароднай санкцыі. Гэта неаднаразова давала літоўцам і іншым ворагам Польшчы магчымасьць вынясеньня віленскай справы на міжнародную арэну.

Вельмі важнай падзеяй у гэтай справе было прызнаньне Радай паслоў[423] 15 сакавіка 1923 г. наяўных межаў Польшчы з Расеяй і Літвой. Пры гэтым польска-літоўская мяжа была дакладна апісаная.

Што датычыць дэталяў і правядзеньня памежнай лініі на месцы, то Рада паслоў пакінула гэтую справу зацікаўленым урадам. Папраўкі ў дэталях, якія прызнаваліся б абодвума бакамі неабходнымі, маглі вырашацца шляхам узаемнага паразуменьня.

---

420 Скамарох (Шыманюк Герман) (1892—?) — беларускі дзяяч, партызанскі камандзір. Да канца 1921 г. быў артыстам Маскоўскага тэатру «Буфф». Магчыма, агент ОГПУ з 1921 г. У сьнежні 1921 г. вярнуўся на радзіму. Кіраўнік беларускага антыпольскага руху на Гарадзеншчыне. Узначальваў штаб Бельскага павету беларускіх партызанаў. 6 мая 1922 г. польская паліцыя разьбіла лягер атраду Г. Шыманюка, але сам ён здолеў уцячы. Зь сярэдзіны 1922 г. Г. Шыманюк у Літве, а з канца 1923 г. — у БССР. З 1926 г. сябра КП(б)Б. Закончыў Камуністычны ўнівэрсытэт Беларусі пры Цэнтральнай савпартшколе ў Менску. З 1930 г. працаваў у Полацкім райгандлі. З 1933 году — кіраўнік Магілёўскага заавэтрабфаку. У 1937 г. арыштаваны органамі НКВД. Далейшы лёс невядомы.

421 Насамрэч атрад Германа Шыманюка — «Скамароха» налічваў куды больш людзей. 45 чалавек фігуравалі ў якасьці абвінавачаных па гэтай справе на судовым працэсе ў Беластоку ў траўні 1923 г. Усяго ў 1921—1923 гг. на тэрыторыі Беластоцкага ваяводзтва за ўдзел у беларускіх незалежніцкіх арганізацыях пад судовы перасьлед былі аддадзеныя 234 чалавекі. Акрамя таго, ня менш за сто чалавек судзілі ў 1924—1925 гг.

422 Аднадзёнкі пад назвай «Наша доля» ў Заходняй Беларусі ніколі не выходзіла. Маецца на ўвазе аднадзёнка «Беларуская доля», якая выйшла 23 траўня 1923 г.

423 Рада паслоў — рэкамэндацыйны орган, які існаваў пры Лізе нацыяў у 1920—1931 гг. Ажыцьцяўляў агульны нагляд за выкананьнем мірных дамоваў, прымаў, сярод іншага, і рашэньні па справах дзяржаўных межаў. У склад Канфэрэнцыі паслоў уваходзілі паслы Вялікабрытаніі, Францыі, Італіі і Японіі, а таксама пасол ЗША ў якасьці наглядальніка.

Гэтае рашэньне не было прызнана ковенскім урадам, які выступіў з новым абгрунтаваньнем патрэбы перадачы Вільні Літве, а таксама дамагаўся скліканьня канфэрэнцыі саюзных дзяржаваў і Літвы для вызначэньня польска-літоўскай мяжы.

Апярэджваючы некаторыя іншыя падзеі, якія мелі месца ў беларускай справе, апішам справу польска-літоўскай мяжы за пэрыяд да 1.I.1927 г.

17.X.1923 г. канфэрэнцыя паслоў выслала наступную ноту, якая канчаткова адхіляла літоўскія прэтэнзіі і рэкамэндавала Літве наладзіць нармальныя адносіны з Польшчай. Вось выняткі з гэтай ноты:

> Саюзныя ўрады, клапоцячыся пра паскарэньне вяртаньня міру ва Ўсходняй Эўропе, рэкамэндавалі літоўскаму і польскаму ўрадам цэлы шэраг сродкаў, якія палічылі прыдатнымі, і дагэтуль перакананыя ў іх пасьпяховасьці для паляпшэньня ўзаемаадносінаў паміж гэтымі двума ўрадамі. Польскі ўрад хутка паведаміў канфэрэнцыі паслоў, што гатовы прыслухацца да гэтых парадаў настолькі, наколькі гэта ад яго залежыць. Канфэрэнцыя са шкадаваньнем канстатуе, што літоўскі ўрад ня схільны да гэтага…
>
> …Саюзныя ўрады, са шкадаваньнем прымаючы гэтую пазыцыю да ведама, ні ў якім разе не намерваюцца пачынаць зь літоўскім урадам спрэчак на тэму справаў, якія абгаворваюцца ў лісьце ад 17.X. і далучаным да яго мэмарандуме. Асабліва саюзныя ўрады мусяць цалкам адхіліць інтэрпрэтацыю, нададзеную літоўскім урадам артыкулу 87 Вэрсальскай дамовы[424] і правам, якія гэты артыкул ім дае…
>
> …Мэмарандум падкрэсьлівае, што Ліга нацыяў не прызнала рэзалюцыі, якую канфэрэнцыя паслоў прыняла 15 сакавіка 1923 г. згодна са згаданым артыкулам 87, з мэтай канчатковага прызнаньня ўсходніх межаў Польшчы і ад імя галоўных саюзных дзяржаў. Саюзным урадам дастаткова сьцьверджаньня, што Рада Лігі нацыяў прыняла да ведама паведамленьне яе пра вышэйзгаданае рашэньне і таго, што 21 сьнежня 1923 г. яна прыняла рапарт, пададзены ёй п. Гімансам, у якім казалася:
>
> «Так як з дапамогай працэдуры, прадугледжанай Вэрсальскай дамовай і прынятай літоўскім урадам, палітычная мяжа была вызначана, то пытаньне, якім займалася Рада падчас сваёй апошняй сэсіі, адышло цяпер у гісторыю спрэчкі».
>
> З пратаколу гэтага самага паседжаньня Рады вынікае, што прадстаўнік Літвы, робячы свае агаворкі, заявіў, што Рада Лігі нацыяў, калі казаць пра яе, лічыць справу вырашанай. Нарэшце, рэзалюцыя ад 15 сакавіка 1923 г. была зарэгістраваная ў Генэральным сакратарыяце і зьмешчаная ў Зборніку дамоваў.
>
> У гэтых умовах саюзныя ўрады мусяць заявіць, што вяртаньне да дыскусіі ў справе межаў, вызначаных рэзалюцыяй, прынятай 15 сакавіка 1923 г. з выкананьнем правоў, дадзеных ім артыкулам 87 Вэрсальскай дамовы, зьяўляецца немагчымым і таму мы ня можам падтрымаць праектаванае літоўскім урадам скліканьне канфэрэнцыі.

---

[424] Артыкул 87 Вэрсальскай мірнай дамовы вызначаў перш за ўсё, што «Нямеччына прызнае, як гэта ўжо зрабілі Саюзныя і Аб'яднаныя Дзяржавы, поўную незалежнасьць Польшчы і адмаўляецца на карысьць Польшчы ад усялякіх правоў на тэрыторыі, абмежаваныя Балтыйскім морам, усходняй мяжой Нямеччыны…».

> Канфэрэнцыя паслоў падтрымлівае рэкамэндацыі, сфармуляваныя ў лісьце ад 2 чэрвеня 1924 г., і зноў выказвае надзею, што літоўскі ўрад, лепей зразумеўшы свае асноўныя інтарэсы, прыслухаецца да рэкамэндацыяў, якія ў гэтым лісьце ўтрымліваюцца.

Ковенская Літва да рэкамэндацыяў канфэрэнцыі паслоў не прыслухалася і надалей лічыць, што знаходзіцца ў стане вайны з Польшчай. У 1925 г. літоўскія войскі спрабавалі заняць частку польскай тэрыторыі, аднак былі змушаныя адступіць. 28 верасьня 1926 г. урад Ковенскай Літвы заключыў з савецкім урадам дамову, згодна зь якой Савецкая Расея і Літва абавязаліся захоўваць поўны прыязны нэўтралітэт у выпадку нападу на адзін з бакоў трэцяй дзяржавы або групы дзяржаваў. Абодва бакі абавязаліся не далучацца да ўсялякіх кааліцыяў, якія імкнуцца да эканамічнага ці фінансавага байкоту аднаго з контрагентаў. Абодва бакі абавязаліся вырашаць узаемныя спрэчкі на мірнай аснове. Акрамя таго, дамова прадугледжвала цэлы шэраг момантаў прыязнага супрацоўніцтва на міжнароднай арэне.

Пра Польшчу і Віленшчыну, як і пра балтыйскія дзяржавы, у пагадненьні ня згадвалася. Затое да галоўнай канвэнцыі быў далучаны адмысловы дадатак, у якім Літва атрымала ад Савецкай Расеі запэўненьне, што савецкі ўрад не прызнае заняцьця Віленшчыны Польшчай і лічыць Віленшчыну часткай тэрыторыі літоўскай дзяржавы, згодна з прынятымі ў галоўнай дамове абавязкамі. Паняцьце Літвы ў дадатку акрэсьлівалася межамі, вызначанымі літоўска-расейскай дамовай ад 12 ліпеня 1920 г.[425].

Польскі ўрад, даведаўшыся пра заключэньне дамовы і дадатку да яе,

> улічваючы тое, што яны датычаць некаторых абшараў, якія ляжаць на захад ад польска-савецкай мяжы, вызначанай артыкулам II Рыскай дамовы ад 18 сакавіка 1921 г., і складаюць неад᾿емную частку тэрыторыі Польскай Рэспублікі,
> (польская нота ад 23.X.1926 г.)

выслаў савецкаму ўраду і асабіста ў рукі народнаму камісару замежных спраў Чычэрыну ноту, якая была ўручаная 23.X.1926 г. У згаданай ноце

> …Урад Польскай Рэспублікі зноў канстатуе, што ў артыкуле III Рыскай дамовы ўрад СССР адрокся ад усіх правоў і прэтэнзіяў на землі, якія знаходзяцца на захад ад мяжы, вызначанай у артыкуле II гэтай дамовы, а таксама заявіў, што, раз у склад гэ-

---

[425] Менавіта заключэньне гэтай савецка-літоўскай дамовы стала штуршком для напісаньня ў той самы дзень беларускім паэтам Уладзімерам Дубоўкам вядомага верша «На ўшанаваньне новага падзелу беларускай зямлі» («За ўсе краі, за ўсе народы сьвету...»). У арыгінале верша былі такія радкі, апушчаныя рэдакцыяй (відаць, з самацэнзурных меркаваньняў) пры яго першапублікацыі ў 1927 г. у віленскай палянафільскай газэце «Беларуская культура»:

Дзе наша Віленшчына, Нёмну хвалі?
Зь іх лупіць скуру, узяўшы ў Рызе, пан.
І сёньня вось Літве замацавалі
Наш гэты край, стаптаны на дзірван.

тых земляў уваходзяць тэрыторыі, спрэчныя паміж Польшчай і Літвой, то справа прыналежнасьці гэтых тэрыторыяў адной зь дзьвюх дзяржаваў зьяўляецца справай выключна Польшчы і Літвы…

У адказ на сваю ноту ад 23.X.1926 г. 20.XI.1926 г. польскі ўрад атрымаў ад надзвычайнага і паўнамоцнага пасла Войкава[426] ноту, у якой, сярод іншага, казалася:

…Урад СССР адначасова заяўляе, што, падпісваючы дамову ад 28 верасьня г.г. з урадам Літоўскай Рэспублікі, ён ні ў якой ступені ня меў намеру паставіць пад сумненьне артыкул II Рыскай дамовы, які вызначае мяжу паміж СССР і Польскай Рэспублікай…

Такім чынам, надзеі літоўцаў і беларусаў яшчэ раз паставіць пад сумнеў трываласьць прыналежнасьці Віленшчыны да Польшчы і стварэньня з гэтага міжнароднай праблемы аказаліся марнымі.

Савецкая Беларусь і беларуская эміграцыя

Разьдзел XXXII

Менская дамова 17.III.1923 г. Канфэрэнцыя ў Празе Чэскай у чэрвені 1923 г. Павелічэньне тэрыторыі Савецкай Беларусі ў лютым 1924 г. Акт аб'яднаньня беларускіх эсэраў з камуністамі

Эўрапейскія дзяржавы беларускай справай наагул не займаліся. Акрамя Нямеччыны, зацікаўленай у яе разьвіцьці, ні канфэрэнцыя паслоў, ні Ліга нацыяў не хацелі прызнаць беларускае пытаньне праблемай міжнароднага характару. Польскі ўрад разьвіцьцё беларускага руху, несумненна, бачыў, але недаацэньваў яго. Натуральна, ён і ня думаў пра абвяшчэньне незалежнасьці Беларусі. Бачачы, што ні міжнародная, ні ўнутрыпольская сытуацыя не спрыяюць разьвіцьцю нацыянальнага беларускага руху і не даюць яму ніякіх надзеяў на лепшае, левыя беларускія дзеячы зьвярнуліся да Савецкай Расеі. Яны лічылі бальшавікоў сваімі адзінымі моцнымі саюзьнікамі, якія могуць распачаць вайну з Польшчай. Ад гэтай вайны беларусы шмат для сябе чакалі.

[426] Войкаў Пётар Лазаравіч (1888—1927) — савецкі дзяржаўны дзяяч, дыплямат. З 1924 г. паўнамоцны прадстаўнік СССР у Польшчы. Забіты ў Варшаве Барысам Кавэрдам, які перад гэтым браў удзел у дзейнасьці Часовай беларускай рады А. Паўлюкевіча.

У Менску паміж левымі беларускімі партыямі і ўрадам Савецкай Беларусі адбываліся перамовы, вынікам якіх стала пагадненьне, падпісанае 17.III.1923 г. Тут трэба нагадаць, што 15 сакавіка 1923 г. канфэрэнцыя паслоў прызнала ўсходнія межы Польшчы.

Пагадненьне ад 17 сакавіка 1923 г. падпісалі ў Менску прадстаўнікі беларускіх партыяў, якія ўваходзілі ў склад ураду Беларускай Народнай Рэспублікі Ластоўскага, а таксама ўраду Беларускай Савецкай Рэспублікі.

На падставе паўнамоцтваў Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянэраў, Беларускай партыі сацыял-дэмакратаў і Беларускай партыі сацыялістаў-фэдэралістаў інжынэр Аляксандар Галавінскі, пасол Аляксандар Вальковіч, генэрал Ануфрый Галубінцаў[427], а таксама
на падставе паўнамоцтваў ураду Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі Хведар Жылуновіч і падпалкоўнік Ігнатоўскі[428] склалі ніжэйпададзенае пагадненьне і падпісалі ад імя вышэйзгаданых партыяў.

Пар. 1.

Усе партыі, якія бяруць удзел у гэтым пагадненьні, павінны аб'яднаць усе сілы ў барацьбе за беларускі сацыялістычны незалежніцкі рух.
Усе дэлегаты павінны памятаць, што сіла партыі павялічваецца, калі ўнутры яе пануе поўная згода. Ня трэба забывацца пра тое, што ўсе мы вырашылі агульнымі сіламі вызваліць з-пад польскага ўціску тую частку Заходняй Беларусі, якую захапілі польскія памешчыкі і на якой мучаюцца 4 мільёны беларусаў.
Мы можам і павінны іх вызваліць, маючы бясспрэчнае права на барацьбу за нашу волю.
Пераходзячы да сутнасьці справы, мы павінны абгаварыць наступныя пытаньні:
1) Правядзеньне палітычнай працы ў Польшчы.
2) Справа ўраду Ластоўскага.
3) Вайсковыя справы.
4) Замежныя справы.
5) Справы будучай Беларускай Незалежнай Рэспублікі.

1) Праца ў Польшчы павінна быць зьменена, бо зьмянілася праграма, вызначаная пагадненьнем, падпісаным з Ластоўскім у 1919 г.
Дзякуючы таму, што цяпер мы маем сваіх людзей у польскім сойме, мы павінны вырашыць праз іх большасьць справаў, бо невядома, ці надарыцца нам яшчэ калі-небудзь

427 Мабыць, маецца на ўвазе Галубінцаў Аляксандар Васілевіч (1882—1963) — генэрал-маёр. Удзельнік Першай усясьветнай вайны, белага руху ў Расеі (ваяваў у Данской арміі). Пасьля яе разгрому выехаў у Баўгарыю. У беларускі рух уцягнуты Іванам Ермачэнкам, у 1921 г. прызначаны ім кіраўніком консульскага аддзелу БНР у Баўгарыі. Пасьля пераезду ў Нямеччыну, падчас Другой усясьветнай вайны служыў у казацкіх частках нямецкіх войскаў і ў Расейскай вызваленчай арміі. Пасьля вайны жыў у ЗША, памёр у Кліўлэндзе.

428 Дадатковых зьвестак пра тое, што Ўсевалад Ігнатоўскі меў падпалкоўніцкі вайсковы чын, ня выяўлена. Тут альбо памылка аўтараў працы, альбо маецца на ўвазе нейкі іншы Ігнатоўскі. Што датычыць Хведара Жылуновіча, то тут аўтар «Кароткага нарысу…» відавочна памыліўся, назваўшы так Зьміцера Хведаравіча Жылуновіча.

такая добрая магчымасьць. Дзеля таго, што яны зьяўляюцца афіцыйнымі дзеячамі, яны павінны цяпер адмыслова працаваць над падрыхтоўкай грунту для вызваленьня той часткі Беларусі, якая застаецца пад польскай акупацыяй. Праводзіць гэта яны павінны даступнымі ім сродкамі, як, напрыклад, патрабаваць у сойме адкрыцьця на крэсах і наагул сярод беларусаў уласных беларускіх школаў, як сярэдніх, так і спэцыяльных, арганізоўваць культурна-асьветніцкія гурткі і пры іх дапамозе праводзіць працу па ўсьведамленьні старэйшага пакаленьня сялян, друкаваць газэты, брашуры і кнігі (толькі на беларускай мове), у якіх трэба згадваць пра балючыя для сялян пытаньні і ўсе недахопы, а таксама выкарыстоўваць матывы, шкодныя для Польшчы. Гэтая літаратура павінна распаўсюджвацца сярод сялян, асабліва сярод моладзі.
Самі паслы павінны часьцей арганізоўваць мітынгі, зьезды і канфэрэнцыі, на якіх павінны пашыраць сьвядомасьць у масах. Паслы павінны напружыць усе намаганьні, каб з турмаў былі вызваленыя арыштаваныя беларускія палітычныя дзеячы, якіх адчуваецца вялікі недахоп для ідэйнай працы. Каго ня ўдасца вызваліць пры дапамозе пададзенай інтэрпэляцыі, трэба старацца вызваліць на аснове закону аб амністыі.
2) У дачыненьні да літоўцаў павінна вытрымлівацца тая самая лінія палітыкі, якая прымянялася і раней. Па меры магчымасьці яны не павінны здагадвацца пра тыя адносіны, якія існуюць паміж намі. Няхай яны маюць надзеі, што ў найбліжэйшы час мы вызвалім Беларусь і ўключым у яе склад Вільню. У той жа самы час мы будзем патрабаваць ад літоўцаў ліквідацыі і высяленьня з тэрыторыі Літвы ўраду Ластоўскага. У гэтым выпадку мы, можа, і будзем змушаныя згарнуць сваё прадстаўніцтва ў Літве, аднак гэта поўнасьцю адхіліць усялякія падазрэньні, што мы знаходзімся ў паразуменьні.
3) Вайсковыя справы павінны памалу рыхтавацца. Наяўны беларускі батальён некалі будзе нашым. Пакуль ён павінен утрымлівацца літоўцамі, а нашая задача — выхаваньне зь ягоных жаўнераў сапраўдных беларусаў. Грошы на гэта павінны і будуць давацца намі зь Менску ў такой колькасьці, у якой гэтага патрабуе справа і як вырашыць камісарыят фінансаў у паразуменьні з Цэнтральным камітэтам Беларускай камуністычнай партыі.
Што тычыцца ўзброеных выступленьняў на тэрыторыі Польшчы, то ад іх цяпер трэба, безумоўна, устрымацца. Імі можна толькі папсаваць справу, а карысьці ў дадзены момант яны не даюць ніякай. Яны бескарысныя падчас поўнага спакою звонку.
Паўстаньне будзе вельмі карыснае ў выпадку вайны Савецкай Расеі з Польшчай, якая непазьбежна адбудзецца. У той час хоць бы невялікая колькасьць кадравых партызанаў, калі мы іх будзем мець, значна дапаможа атакуючаму войску. Іх задачы будуць вельмі важныя, але і вельмі цяжкія: ажыцьцяўленьне нападаў на тылы праціўніка, дэманстрацыі, псаваньне чыгуначных шляхоў, паленьне складаў і г. д.
У сучасны момант ёсьць магчымасьць знаходжаньня гэтай невялікай групкі партызанаў на тэрыторыі Літвы, а падчас вайны яна будзе выкарыстаная для больш важных мэтаў, чым цяпер. Літва павінна і будзе яе ўтрымліваць, а калі не — то мы зможам растлумачыць Літве, якую яна сама будзе мець з гэтага карысьць.
У той жа самы час тым самым шляхам трэба дамагацца ад літоўцаў сродкаў на ўтрыманьне партызанаў у Літве. Гэта, безумоўна, павінен рабіць урад Ластоўскага, бо мы, камуністы, маем адмысловых ворагаў у гэтай краіне.
У выпадку патрэбы мы без ваганьняў паведамім літоўцам пра гэта пагадненьне, а таксама пра тое, дзеля чаго мы ўтрымліваем партызанаў.

Было б вельмі пажаданым, каб паручніка Разумовіча, які стаіць цяпер на чале партызанаў, як грамадзяніна старых расейскіх традыцыяў і ўдзельніка барацьбы з Савецкай Расеяй замяніць на больш адпаведнага чалавека.
4) Замежная палітыка павінна надалей ісьці тым самым шляхам. Трэба толькі зрабіць асаблівы акцэнт, каб заходнія дзяржавы глядзелі на гэтую справу як на акцыю не бальшавіцкую, а нацыянальна-беларускую, нібыта ўрад Ластоўскага ня мае нічога супольнага з бальшавікамі і Менскам. Калі гэтага ня ўдасца, то мы будзем вымушаныя разарваць кантакт, бо ня зможам нічога атрымаць ад замежжа, чаго так доўга дамагаемся. Усе замежныя прадстаўнікі Беларусі павінны праводзіць чыста палітычную дзейнасьць, зусім не займаючыся камуністычнымі справамі, а ў адносінах да бальшавікоў павінны быць настроеныя як мага горш.
Для адарваньня Заходняй Беларусі ад Польшчы мы павінны прыняць наступны спосаб працы:
Як вядома, Беларуская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка сфэдэраваная з Расейскай Сацыялістычнай Фэдэратыўнай Рэспублікай (РСФСР), якая на падставе Рыскай дамовы аддала Заходнюю Беларусь Польшчы. Дзеля гэтага Беларуская ССР, як залежная ад Савецкай Расеі, ня можа выступаць ні перад Лігай нацыяў, ні перад вялікімі дзяржавамі Заходняй Эўропы ў абарону правоў Заходняй Беларусі. Існы ўрад Ластоўскага, які лічыцца ўрадам, варожым Савецкай Расеі, павінен працягваць сваю працу і ў вачах Заходняй Эўропы надалей быць беларускім урадам.
Што датычыць самога Ластоўскага, то ён не павінен стаяць на чале ўраду, як чалавек малаадукаваны і непапулярны ў дыпляматычных сфэрах Заходняй Эўропы. Трэба яго замяніць больш адпаведным чалавекам. Гэтую зьмену трэба зрабіць так, каб выглядала, што нібыта ўсярэдзіне ўраду ўзьніклі непаразуменьні, і Ластоўскі сам пайшоў у адстаўку. На яго месца можна запрасіць прафэсара Ляцкага[429] або Жытлоўскага, цяперашняга міністра нацыянальных меншасьцяў. Таксама мы нічога ня будзем мець супраць, калі будуць заангажаваныя Лур'е або Цьвікевіч. Ластоўскі павінен атрымаць такую пасаду, на якой меў бы як мага больш справаў зь літоўцамі, бо сярод літоўскіх партыйных дзеячоў ён найбольш папулярны і літоўцы найбольш яму сымпатызуюць. Усе іншыя пасады і асобы, якія іх займаюць, застаюцца нязьменнымі.
У справе ўраду непадзельнай Беларусі захоўвае сваю сілу дамова 1919 г., падпісаная Ластоўскім у Менску.
Пра матэрыяльную падтрымку шмат казаць ня будзем, бо выдатна разумеем, што нашая справа вымагае ўсяго гэтага. Вядома, што ніхто з нас ня будзе выкарыстоўваць гэта для сябе, мы працуем толькі за ідэю. Усе рахункі і справаздачы з выдаткаў будуць прадстаўляцца, а грашовыя сродкі будуць выдавацца авансам, не перавышаючы, аднак, 15 000 франкаў штомесяц.

---

429 Ляцкі Яўген Аляксандравіч (1868—1942) — расейска-беларускі этнограф і гісторык літаратуры. Нарадзіўся ў Менску. Пасьля Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г. жыў у эміграцыі, з 1922 г. — у Празе. Быў прафэсарам расейскай мовы і літаратуры Карлава ўнівэрсытэту. Дасьледаваў беларускі фальклёр і этнаграфію, у 1927—1928 гг. апублікаваў у чэскім часопісе «Slavia» цыкль артыкулаў «Нататкі па беларусазнаўству».

Калі вядзеньне спраў будзе патрабаваць большай колькасьці грошай, яны без аніякіх цяжкасьцяў будуць асыгнаваныя на спэцыяльнае патрабаваньне. Авансы будуць выплачвацца ў іншаземнай валюце, пераважна ў франках і амэрыканскіх далярах. Гэта будзе сьведчыць, што ўрад Ластоўскага мае ўласныя сродкі або атрымлівае дапамогу з-за мяжы.

На ўтрыманьне партызанаў і беларускага батальёну хопіць грошай, атрыманых ад літоўскага ўраду.

Сувязь будзе ўтрымлівацца праз Латвію (Дзьвінск і Рыгу), улічваючы тое, што камунікаваньне на тэрыторыі Літвы магло б выклікаць падазрэньні літоўскага ўраду, а таксама прадстаўніцтва РСФСР у Літве.

У Дзьвінску пунктам абмену поштай будзе Езавітаў, у Рызе — Чарвякоў[430], у Празе Чэскай — Вяршын[431], у Бэрліне — Бароўскі, у Варшаве і Вільні — Шыла, Будзька, Тарашкевіч, у Горадні — Якімовіч[432], Баран і Якавюк, у Гданьску — Лур’е і Дрыер*.

17 траўня 1923 г. Камуністычная партыя Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі, прадстаўленая выбранымі Жылуновічам і тав. Ігнатоўскім з аднаго боку, і Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянэраў, Беларуская партыя сацыял-дэмакратаў і партыя сацыялістаў-фэдэралістаў, прадстаўленыя Галавінскім, Вальковічам і Галубінцавым з другога боку, склалі і падпісалі вышэйпададзенае пагадненьне ў Менску. Пагадненьне складзена ў двух паасобніках, адзін зь якіх павінен быць аддадзены Камітэту Народных Камісараў Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі, другі — Радзе Беларускіх народных саюзаў.

Акрамя таго, зробленыя восем копіяў, якія будуць уручаныя па аднаму паасобніку асобным партыям беларускага дэмакратычнага нацыянальнага руху.

Няхай жыве Беларуская вольная, незалежная і непадзельная Рэспубліка!

Няхай жыве Беларуская камуністычная партыя!

Няхай жыве беларускі народ!

Няхай жыве Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянэраў!

Няхай жыве Беларуская партыя сацыял-дэмакратаў!

---

430 Чарвякоў Мікалай — беларускі дзяяч, паходзіў зь Менскай губэрні. У канцы 1919 г. жыў у горадзе Тамэрфорсе (Фінляндыя), дзе ўсталяваў кантакт з К. Езавітавым. Апошні прызначыў яго кіраўніком рэгістрацыйна-пашпартнага аддзелу Вайскова-дыпляматычнай місіі БНР у Рызе ў Фінляндыі. Пасьля пераехаў у Рэвель, кіраваў мясцовым аддзяленьнем Беларускага прэсбюро.

431 Так у тэксьце. Маецца на ўвазе Мікалай Вяршынін.

432 Якімовіч Мікалай (1896—1929) — беларускі дзяяч. Сябра БПСР, Гарадзенскага БНК і іншых беларускіх арганізацыяў. Дзейнічаў у асноўным у Горадні. Неаднаразова арыштоўваўся польскімі ўладамі. Увосень 1922 г. вылучаўся ад Блёку нацыянальных меншасьцяў на выбарах у польскі сойм па Бельскай выбарчай акрузе. Пасьля пазбаўленьня мандату пасла С. Якавюка ў 1925 г. павінен быў замяніць апошняга, але ня здолеў гэтага зрабіць дзеля адмовы папярэдняга ў сьпісе кандыдата-габрэя саступіць яму сваё месца, што прадугледжвалася перадвыбарчым пагадненьнем. Браў удзел у працы Беларускай сялянска-работніцкай грамады, быў адным з 56 падсудных на судовым працэсе над яе лідэрамі. Вызвалены з турмы за чатыры дні да сьмерці.

Няхай жыве Беларуская партыя сацыялістаў-фэдэралістаў!
Няхай жыве саюз усіх беларускіх сацыял-дэмакратычных партый!
На падставе паўнамоцтваў БССР:
/—/ Жылуновіч, /—/ Ігнатоўскі
На падставе паўнамоцтваў БПСР, БПСД, БПСФ:
/—/ Галавінскі, /—/ Вальковіч, /—/ Галубінцаў
Правамоцнасьць гэтай дамовы, як і ўласнаручнасьць подпісаў тав. Жылуновіча, Ігнатоўскага, Галавінскага, Вальковіча і Галубінцава — пацьвярджаю подпісам і адбіткам службовай пячаткі:

Народны камісар БССР
Менск, 30.II.1923 г.[433] /—/ Чарвякоў.

Вышэйпададзенае пагадненьне, а менавіта пратакол канфэрэнцыі, падпісаны паўнамоцнымі дэлегатамі, паказвае ўсю двудушнасьць палітыкі ўраду Саветаў і тых беларускіх партыяў, якія трымаюць зь ім кантакт. Саветы павінны былі дамагацца ад Літвы ліквідацыі ўраду Ластоўскага для адцягваньня ўвагі ад факту, што на самай справе гэты ўрад быў ім патрэбны. Менавіта гэты ўрад павінен быў хадайнічаць аб сродках на ўтрыманьне партызанскіх атрадаў, праводзіць беларускія справы замест камуністаў, якія на тэрыторыі Коўна не маглі дзейнічаць легальна. З прыкладзенага пагадненьня выразна відаць, што як урад Ластоўскага, так і згаданыя партыі былі толькі бальшавіцкай агентурай, залежнымі і ў фінансавым пляне, і ў пляне сваёй дзейнасьці ад Менску.

У разьдзеле XXVIII прыводзілася пастанова II сэсіі БЦВК ад 4.II.1921 г., якая датычыла беларускай мовы. У гэтай пастанове выказвалася патрэба «паступовага пераходу навучаньня ў школах… на беларускую мову». Акрамя таго, на згаданай сэсіі было прынцыпова вырашана пра неабходнасьць увядзеньня беларускай мовы ў дзяржаўныя ўстановы. Службоўцы народных камісарыятаў і іншых установаў павінны былі навучыцца беларускай мовы. Аднак гэтыя пастановы ў той час былі толькі дэмагогіяй, і ўвядзеньне іх у жыцьцё ішло вельмі павольна. Нарэшце быў устаноўлены тэрмін, да якога цэнтральныя ўстановы Беларусі павінны былі перайсьці на беларускую мову. Гэтым тэрмінам быў дзень 15.VII.1925 г.

Аднак толькі ў сярэдзіне 1926 г. пазначыўся энэргічны паварот у нацыянальнай палітыцы ўладаў Савецкай Беларусі і імкненьне да сапраўднага ажыцьцяўленьня законаў, датычных беларускай мовы. Пачалося надзвычай сьпешнае вырашэньне нацыянальнай справы з наданьнем беларускаму насельніцтву асаблівых прывілеяў. Згаданая кампанія вынікала з агульнай нацыянальнай палітыкі Саюзу ССР.

28.VIII.1926 г. Нацыянальная камісія Цэнтральнага выканаўчага камітэту Беларусі, абапіраючыся на пастанову II сэсіі ЦВК Беларусі ад 4.II.1921 г. аб вызначэньні на 15.VII.1925 г. тэрміну пераходу цэнтральных установаў на

433 Такая дата ў арыгінале «Кароткага нарысу...». Відавочна, што тут, адпаведна ўсёй папярэдняй інфармацыі, павінна стаяць дата 17.III.1923 г.

беларускую мову, пастанавіла звольніць, бяз права паўторнага прыняцьця на службу, пэўную колькасьць тых службоўцаў Народнага камісарыяту сельскай гаспадаркі і Беларускага сельскагаспадарчага трэсту, якія яшчэ не навучыліся беларускай мовы. Адначасова Нацыянальная камісія ЦВКБ адмяніла інстытут перакладчыкаў беларускай мовы ва ўсіх установах, а таксама прадугледзела прыцягненьне іх кіраўнікоў да адказнасьці за неўвядзеньне ў практыку беларускай мовы.

29.VIII.1926 г. менская прэса надрукавала пастанову Бюро Цэнтральнага камітэту Камуністычнай партыі Беларусі, якая датычыла нацыянальнага складу партыйных, прафэсійных, дзяржаўных і іншых установаў. У гэтай пастанове Бюро ЦК КПБ падкрэсьлівала імкненьне да вылучэньня беларусаў на кіроўныя пасады. Далей пастанова патрабавала веданьня чыноўнікамі беларускай мовы і дзяржаўных умоваў БССР, а таксама рэкамэндавала прыцягненьне да працы і адпаведнае выкарыстаньне прадстаўнікоў палякаў, габрэяў і г. д.

Акрамя гэтага, Бюро ЦК КПБ рэкамэндавала павелічэньне колькасьці беларусаў у складзе: 1) акруговых, раённых камітэтаў і камітэтаў іншых арганізацыйных адзінак, 2) прэзыдыюму Цэнтральнай рады прафсаюзаў, 3) калегіяў народных камісарыятаў, 4) прэзыдыюму Вышэйшага савету народнай гаспадаркі, 5) выкладчыкаў і слухачоў Дзяржаўнага ўнівэрсытэту і Сельскагаспадарчай акадэміі, 6) упраўаў цэнтральных прамысловых, фінансавых, гандлёвых і каапэратыўных органаў, 7) адказных працаўнікоў ГПУ.

Не памяншаючы колькасьці габрэяў, было вырашана павялічыць колькасьць беларусаў у складзе: 1) прэзыдыюму Цэнтральнай рады прафсаюзаў, 2) Цэнтральнага бюро прафсаюзаў, 3) Вышэйшага кіраўніцтва Цэнтральных упраў прафсаюзаў, 4) аддзелаў акруговых дзяржаўных органаў і іншых. Вырашана таксама не дапускаць да памяншэньня колькасьці беларусаў і габрэяў у складзе прэзыдыюмаў акруговых бюро прафсаюзаў.

Зьмена ва ўнутранай палітыцы СССР датычыла ня толькі нацыянальных справаў. Яна выявілася таксама ў зьмене палітыкі камуністычнай партыі ў адносінах да сялян, згодна зь лёзунгам «тварам да вёскі». Цэнтральны эканамічны камітэт Саюзу ССР пад уплывам розных трывожных праяваў паводзінаў насельніцтва выдаў інструкцыю, паводле якой да выбараў мясцовых саветаў — г. зн. мясцовых органаў улады — дапускаліся больш шырокія колы мясцовага насельніцтва. Акрамя таго, інструкцыя прадугледжвала зьмяншэньне адміністрацыйнага ціску пры правядзеньні выбараў.

Зьмена выбарчага закону выклікала вельмі актыўны ўдзел у выбарах у мясцовыя саветы халупнікаў[434] і іншых асобаў, пазбаўленых раней выбарчага права. Гэтыя выбары адбыліся на ўсёй тэрыторыі Саюзу ССР. Яны паказалі ў Савецкай Беларусі «несумненны рост актыўнасьці ўсіх пластоў вёскі». Найбольшую цікавасьць да выбараў прадэманстравалі сярэднія пласты сялянства, ніжэйшыя ж пласты — парабкі і бедната, цікавіліся імі менш. Гарадзкая інтэлігенцыя, напрыклад, настаўніцтва, паводзіла сябе пасіўна.

[434] Халупнікі — сяляне, якія мелі хату, але ня мелі зямлі.

Што датычыць гарадзкога насельніцтва, то дробная буржуазія брала ў выбарах большы ўдзел, чым пралетарыят.

У сувязі з разьвіцьцём беларускай справы на тэрыторыі Савецкай Беларусі трэба згадаць пра наступнае.

З 15.XII. па 20.XII.1926 г. у Менску адбывалася акадэмічная канфэрэнцыя, скліканая Інстытутам беларускай культуры для ўнармаваньня беларускага правапісу[435]. У гэтай канфэрэнцыі бралі ўдзел дэлегаты з Коўна, Рыгі, Бэрліну і Менску[436]. З Польшчы прыехаў прафэсар Галомбэк[437], выкладчык Вольнага польскага ўнівэрсытэту (Wolnej Wszechnicy Polskiej) у Варшаве[438].

Старшынём канфэрэнцыі быў Ігнатоўскі. Найбольш знакамітымі дзеячамі былі Ластоўскі, Галавінскі, Езавітаў, рэктар Ковенскага ўнівэрсытэту Біржышка, прафэсар Бэрлінскага ўнівэрсытэту Ясмэр[439] і іншыя.

Паводле думкі замежных навукоўцаў, якія бралі ўдзел у канфэрэнцыі, яе ўзровень быў вельмі нізкі. Адзіны сапраўды навуковы даклад зрабіў прафэсар Галомбэк на тэму «Дасьледаваньне беларускай літаратуры XIX ст. да 1863 г.». Канфэрэнцыя паказала, што кругагляд навоўзьніклых беларускіх «навукоўцаў» — вельмі прымітыўны і, зважаючы на ўзровень разгляду праблем, іх нельга нават параўноўваць зь іншаземнымі навукоўцамі, якія бралі ўдзел у канфэрэнцыі. Трэба зазначыць, што ў прамовах паасобных дэлегатаў антыпольская нота чулася рэдка. Наадварот, трэба адзначыць, што ў адносінах з прафэсарам Галомбэкам усе паводзілі сябе вельмі добра, а даклад яго прынялі з удзячнасьцю і прызнаньнем. Ветлівасьць у адносінах да Польшчы зайшла так далёка, што было нават выкрыкнута: «Хай жыве польская культура!».

Адной з праяваў узмацненьня беларускай кампаніі была канфэрэнцыя, якая адбывалася ў чэрвені 1923 г. у Празе Чэскай. У ёй бралі ўдзел прадстаўнікі беларускіх групаў, якія дзейнічалі ў Польшчы, а таксама дзеячы, якія засталіся на эміграцыі. Палянафільскі кірунак беларускай палітыкі прадстаўляў пасол Тарашкевіч, старшыня Беларускага пасольскага клю-

---

435 Насамрэч Акадэмічная канфэрэнцыя па рэформе беларускага правапісу і азбукі праходзіла ў Менску 14—19 лістапада 1926 г.

436 Меліся браць удзел у канфэрэнцыі і беларусы зь Вільні, але польскі ўрад адмовіўся выдаць ім замежныя пашпарты. Праўда, палякі былі гатовыя выпусьціць у Менск сябра Беларускага сялянскага саюзу, вядомага філёляга Янку Станкевіча, аднак апошні адмовіўся ад гэтага ў знак салідарнасьці з астатнімі, «невыязнымі» беларусамі.

437 Галомбэк (Gołąbek) Юзэф (1889—1939) — польскі навуковец, літаратуразнаўца-славіст. Аўтар публікацыяў на беларускую тэматыку, у прыватнасьці, нарысу «Пачаткі беларускага тэатру» і кнігі «Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч, польска-беларускі паэт» (Вільня, 1932).

438 Wolna Wszechnica Polska (Вольны польскі ўнівэрсытэт) — прыватная ВНУ, якая была створана ў Варшаве ў 1920 г. на аснове Таварыства навуковых курсаў. Папярэднікам гэтых курсаў быў патаемны польскі ўнівэрсытэт, які дзейнічаў на тэрыторыі «расейскага забору». Мела матэматычна-прыродазнаўчы, гуманітарны, палітычны, грамадазнаўчы і пэдагагічны факультэты.

439 Ясмэр. Так у тэксьце. Маецца на ўвазе Фасмэр (Vasmer) Макс (1886—1962) — нямецкі філёляг-славіст, аўтар шматлікіх працаў па славянскіх мовах і гісторыі расьсяленьня народаў ва Ўсходняй Эўропе, дасьледчык усходнеславянскай антрапаніміі і тапаніміі.

бу. Прадстаўніком эсэраўскага кірунку ўраду Ластоўскага быў міністар замежных спраў — адзін з найбольш выдатных беларускіх дзеячоў Аляксандар Цьвікевіч.

На згаданай канфэрэнцыі абмяркоўвалася патрэба ўзгадненьня дзейнасьці беларускіх палітыкаў і дзеячоў, якія працуюць у Польшчы і на эміграцыі. Праектавалася ўтварэньне сялянскай партыі, якая прыцягвала б абыякавыя ў адносінах да эсэраўскай і камуністычнай агітацыі народныя масы. Прадстаўнікі эміграцыі патрабавалі ад краёвых палітыкаў адмовы ад ранейшых ляяльных адносінаў у дачыненьні да Польшчы.

Агучвалася меркаваньне, што ўжо вясной 1924 г. адбудзецца польска-бальшавіцкі ўзброены канфлікт, заняцьце Вільні савецкімі войскамі і перадача яе, разам з населенымі беларусамі ваколіцамі, Беларусі.

Тарашкевічу і яго нешматлікім прыхільнікам тлумачылася, што беларусы нічога ня страцяць ад адмовы ад ляяльнай пазыцыі ў дачыненьні да Польшчы, бо польскі ўрад ставіцца да беларускай справы непрыхільна і ад Польшчы нічога чакаць не даводзіцца. У той самы час адмова ад ляяльнасьці да Польшчы стрымае палянізацыю беларусаў-каталікоў на Віленшчыне і ў Беластоцкім ваяводзтве. Выступаючы супраць згодніцкай і прапольскай палітыкі Тарашкевіча, адзін з прамоўцаў, які выступаў па культурна-асьветніцкіх справах, згадаў пра беларускія кнігі, выдадзеныя ў Коўне на літоўскія грошы, і запытаў: «А Вы што зрабілі для беларускай культуры сваёй згодніцкай палітыкай?»

Наяўныя крыніцы не даюць інфармацыі, якія ўхвалы былі прынятыя на праскай канфэрэнцыі. Аднак пасьля яе быў зафіксаваны нечаканы паварот у дзейнасьці памяркоўных да гэтага палітыкаў, перш за ўсё Тарашкевіча.

Пасьля шэрагу няўдачаў і расчараваньняў яны перайшлі на шлях выразнай антыдзяржаўнай і антыпольскай палітыкі, якая праводзілася пад кіраўніцтвам Вільнацбелкаму і пасольскіх сакратарыятаў, расьсеяных па Беларусі. Пасьля Беластоцкага працэсу, які абвастрыў польска-беларускія адносіны, гэтая праца атрымала разьвіцьцё, асабліва сярод правадыроў беларускага руху.

Менская і праская канфэрэнцыі і дзейнасьць паасобных груповак мелі на мэце стварэньне адзінага беларускага фронту ў краіне, незалежна ад палітычных поглядаў асобных дзеячоў.

Беларуская прэса набыла выразна антыдзяржаўны тон, што выклікала канфіскацыі газэт. На нарадзе беларускіх дзеячоў з Луцкевічам на чале было вырашана зьмяшчаць у газэтах як мага больш антыпольскіх артыкулаў, каб праз пастаянныя канфіскацыі газэт выклікаць сярод чытачоў абурэньне ўяўным перасьледам беларускай прэсы і ўсяго нацыянальнага руху.

У той самы час урад Ластоўскага ў Коўне ліквідаваўся, нібыта з-за адсутнасьці сродкаў (гл. вышэй пра Менскую дамову). Ластоўскі і Душэўскі засталіся ў Коўне ў якасьці літоўскіх дзяржаўных функцыянэраў, бо Ластоўскі меў сувязі ў літоўскіх палітычных колах і ва ўрадзе. Рэшта сябраў былога ўраду восеньню 1923 г. перабралася ў Прагу Чэскую, дзе стварыла антыпольскую т. зв. Беларускую нацыянальную раду, якая знаходзілася пад моцным уплывам бальшавікоў.

Ластоўскі разам з Душэўскім рэдагавалі часопіс «Крывіч»[440]. Акрамя таго, яны заставаліся і ў кантакце з ВБНК.

Пра агульны характар працы беларусаў у Літве сьведчыла адозва, падпісаная Захаркам і скіраваная да Гальваноўскага[441] ў справе Клайпэды. Адозва была антыпольскай, яна пратэставала супраць інтэрнацыяналізацыі Клайпэды і нэўтралізацыі Нёману[442] — у імя інтарэсаў няіснай Беларускай Народнай Рэспублікі.

У сувязі зь беларускай кампаніяй, якая праводзілася за мяжой, трэба прывесьці пастановы ЦВК БССР ад 1.VII.1923 г., якія гучалі наступным чынам:

1) Узмацніць і распаўсюдзіць як мага больш шырокую агітацыю на ўсёй тэрыторыі Польшчы з мэтай інсьпіраваньня дзяржаўнага перавароту.
2) Праводзіць агітацыю ў шчыльным кантакце зь іншымі беларускімі партыямі. У мясцовасьцях з моцнымі рэлігійнымі настроямі трэба пераконваць насельніцтва, што палякі ўціскаюць праваслаўе.
3) Прымяніць тэрор у дачыненьні да найважнейшых адміністрацыйных чыноўнікаў.
4) Узмацніць у Польшчы вайсковую контравыведку.
5) Для ўсіх гэтых мэтаў асыгнаваць сродкі.

Адным з тэрарыстычных актаў было забойства Язэпа Балаховіча, якое мела месца восеньню 1925 г.[443].

Пачатак 1924 г. адзначыўся вельмі важным для Беларусі выпадкам. У лютым 1924 г. у Менску адбывалася канфэрэнцыя Цэнтральнага выканаўчага

440 «Крывіч» — грамадзка-палітычны і літаратурны часопіс, які выдаваўся ў Коўне ў 1923—1927 гг. Усяго выйшла 12 ягоных нумароў.

441 Гальваноўскі (Гальванаўскас) (Galvanauskas) Эрнэстас (1882—1967) — літоўскі палітычны дзяяч, у 1919—1920 гг. прэм'ер-міністар Літвы, у 1922—1924 гг. прэм'ер-міністар і адначасова міністар замежных спраў.

442 Паводле ўмоваў Вэрсальскай мірнай дамовы 1919 г. горад Клайпэда (Мэмель) з прылеглым раёнам быў забраны ў Нямеччыны, але часова нікому не аддадзены. Кіраваньне горадам у той час ажыцьцяўляла вярхоўная адміністрацыя з прадстаўнікоў чатырох краін — Францыі, Вялікабрытаніі, Італіі і Японіі. Як найбольш верагодны варыянт разглядалася наданьне Мэмелю статусу «вольнага гораду» па аналёгіі з Данцыгам (Гданьскам). Але ў студзені 1923 г., скарыстаўшыся абвастрэньнем нямецка-францускіх адносінаў, літоўскія войскі занялі Мэмельскую вобласьць. У 1924 г. была падпісаная т. зв. Клайпэдзкая канвэнцыя, па ўмовах якой Клайпэда з прылеглым раёнам уваходзіла ў склад Літвы.
Што тычыцца нэўтралізацыі Нёману, то сутнасьць праблемы была ў тым, што літоўцы імкнуліся ў сваёй барацьбе з Польшчай задзейнічаць у тым ліку і эканамічныя рычагі, дзеля чаго блякавалі сплаў польскіх грузаў у Балтыйскае мора Нёманам. Дзеля гэтага Польшча падымала пытаньне, каб зрабіць воды гэтай ракі нэўтральнымі.

443 Булак-Балаховіч Язэп (1894—1923) — брат Станіслава Булак-Балаховіча, камандаваў 1-й кавалерыйскай дывізіяй у арміі на чале з апошнім. Пасьля інтэрнаваньня балаховіцкай арміі жыў у Белавежы. Забіты ня восеньню 1925 г., а ў траўні 1923 г.

камітэту Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі з прадстаўнікамі Цэнтральнага камітэту Расейскай камуністычнай партыі і Часовага Цэнтральнага бюро Беларускай камуністычнай партыі. Вынікам нарадаў была пастанова ад 19.II.1924 г., сілай якой да Савецкай Беларусі былі далучаныя новыя тэрыторыі Віцебскай, Гомельскай і Смаленскай губэрняў, а таксама Магілёўскі, Рагачоўскі, Калінінскі і частка Рэчыцкага паветаў[444].

Адмыслова створаная камісія прыняла пералічаныя землі, пра што старшыня ЦВК Беларусі Чарвякоў абвясьціў 21.II.1924 г. наступным чынам:

> Прэзыдыюм ЦВК Саветаў Беларусі гэтым абвяшчае пастанову ўпаўнаважанай камісіі Саўнаркаму Беларусі ў справе прыняцьця новадалучаных да Беларусі тэрыторыяў Віцебскай, Гомельскай і Смаленскай губэрняў, а таксама прыняцьця згаданай камісіяй Магілёўскага, Рагачоўскага, Калінінскага і часткі Рэчыцкага паветаў, што падаецца да ведама ўсіх дзяржаўных, грамадзкіх і гаспадарчых органаў Беларусі.
> Старшыня ЦВК
> /—/ Чарвякоў
> Сакратар ЦВК
> /—/ А. Сташэўскі[445]

У гэтай працы ўжо неаднаразова апісваліся выступленьні Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянэраў. Выхаваныя на расейскіх рэвалюцыйных ідэалах, а таксама з прычыны свайго паходжаньня, яны заўсёды зьвярталіся да Расеі, ня верачы ў магчымасьць задавальненьня Польшчай сваіх патрабаваньняў. Цяпер мы прыводзім акт аб’яднаньня беларускіх эсэраў з камуністамі, заключаны ў сакавіку 1924 г.

Выконваючы пастанову, прынятую ў лютым 1924 г. на паседжаньні Беларускай камуністычнай партыі, Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянэраў абвясьціла 1 сакавіка 1924 г. ніжэй прыведзены камунікат:

> Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянэраў утварылася ў пачатку 1918 г. зь левага крыла т. зв. Беларускай сацыялістычнай грамады і скіравала ўсю сваю тактыку і праграму ў бок рэвалюцыйна-сацыяльнай барацьбы за інтарэсы сялян і пралетарыяту Беларусі, а таксама стварэньня самастойнай Беларускай Рэспублікі.
> Спачатку партыя хацела стварыць Беларускую Дэмакратычную Нацыянальную Рэспубліку і з гэтай мэтай, насуперак наяўнай рэвалюцыйнай тактыцы, яна пайшла на кампраміс з дробнабуржуазнымі партыямі і групоўкамі і ўзяла ўдзел у Радзе Беларускай Народнай Рэспублікі, якая ўтварылася ў Менску на пачатку рэвалюцыі.

[444] Насамрэч пастанова «Аб аб’яднаньні ў складзе БССР усіх тэрыторыяў з большасьцю беларускага насельніцтва» была выдадзеная Прэзыдыюмам Усесаюзнага ЦВК 3 сакавіка 1924 г.

[445] Сташэўскі Аляксандар Восіпавіч (1889—1938) — дзяржаўны дзяяч БССР. У 1918 г. сябра БПСР, у 1920 г. адзін са стваральнікаў Беларускай камуністычнай арганізацыі. Зь лістапада 1921 г. сакратар ЦВК і СНК БССР, зь ліпеня 1924 г. старшыня Полацкага акруговага выканкаму. Зь лютага 1926 г. наркам унутраных спраў БССР, зь верасьня 1928 г. наркам юстыцыі і пракурор БССР. Рэпрэсаваны.

Затым, у сьнежні 1919 г., яна ўнесла раскол у асяродзьдзе сябраў Рады. Пасьля яе дэзарганізацыі праз выключэньне буржуазных груповак партыя разам зь Беларускай партыяй сацыялістаў-фэдэралістаў стварыла — насуперак Найвышэйшай Радзе — Беларускую Народную Раду і ўрад.

Аднак прэзыдыюм Рады і ўрад, створаныя Партыяй сацыялістаў-рэвалюцыянэраў і змушаныя да эміграцыі, пераехалі за мяжу, страцілі кантакт з партыяй і праводзілі палітыку, неадпаведную інтарэсам пралетарыяту. Зь цягам часу гэты ўрад апанавалі сацыялісты-фэдэралісты і беспартыйныя. Ён дагэтуль існуе ў Літве, дзе кіруе контрарэвалюцыйнай палітыкай.

У пачатку 1920 г. партыя пераканалася ў нікчэмнасьці парлямэнцкіх формаў кіраваньня і стала на пазыцыю савецкага ладу.

Аднак частка партыі не змагла вызваліцца ад апартуністычных поглядаў, у выніку чаго тактыка ўсёй партыі ня мела пэўнай і адназначнай лініі. Часам партыя станавілася на пазыцыі актыўнай рэвалюцыйнай барацьбы, поўнасьцю прымала лёзунгі савецкага ладу, заклікала да рашучай барацьбы з буржуазіяй, а часам ішла на перамовы са згодніцкімі групоўкамі і працавала разам зь імі. Гэтая нявызначанасьць палітычнай думкі і тактыкі Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянэраў не дала ёй магчымасьці заняць акрэсьленае становішча ў палітычным жыцьці Беларусі і пацягнуць за сабой працоўныя масы да рашучай барацьбы з капіталізмам. Гэта ўрэшце прывяло да расколу ў партыі і выклікала варожыя стасункі паміж ёй і камуністычнай партыяй.

У гэты час распачатая пралетарыятам пад кіраўніцтвам камуністычнай партыі барацьба з буржуазіяй на тэрыторыі былой Расейскай імпэрыі прывяла пралетарыят на ўсходзе Эўропы да поўнай перамогі, у выніку чаго былі закладзеныя моцныя падмуркі сацыяльнага ладу. Прыгнечаныя народы, у тым ліку і беларусы, атрымалі магчымасьць свабоднага разьвіцьця. Стварыўся моцны баявы цэнтар пралетарыяту — Камінтэрн[446] — які паказаў адпаведны кірунак пралетарыяту Заходняй Эўропы і ўсяго сьвету.

У той самы час буржуазія, якая пасьля вайны 1914 г. пад уплывам рэвалюцыйных выбухаў гатовая была пайсьці на саступкі пралетарыяту, у апошні момант апамяталася і перайшла ў контранаступ.

З разьвіцьцём капіталістычнай эксплюатацыі ўзрастае нацыянальны ўціск. Фашызм — сучаснае дзіця капіталу — захоплівае ўсё большыя тэрыторыі. Будучы ў сваёй аснове нацыянальным, фашызм робіцца міжнародным і стварае вялікую небясьпеку для сацыяльнага разьвіцьця. Згодніцкія сацыялістычныя партыі, якія ўваходзяць у Другі Інтэрнацыянал[447], сваім згодніцтвам з буржуазіяй і хісткай тактыкай у справе

---

446 Камінтэрн (Камуністычны Інтэрнацыянал, Трэці Інтэрнацыянал) — міжнародная рэвалюцыйная арганізацыя ў 1919—1943 гг. Была створаная ў сакавіку 1919 г. з ініцыятывы Расейскай камуністычнай партыі (бальшавікоў). Празь яе маскоўскія бальшавікі каардынавалі і кантралявалі разьвіцьцё камуністычнага руху ва ўсім сьвеце.

447 Другі Інтэрнацыянал — міжнароднае аб’яднаньне сацыялістычных партыяў і арганізацыяў, створанае ў 1889 г. Ставіў за сваю галоўную мэту барацьбу за правы рабочых і імкнуўся да пераўтварэньня грамадзкага жыцьця згодна з сацыялістычнымі прынцыпамі. Пасьля Першай усясьветнай вайны II Інтэрнацыянал раскалоўся, зь яго выйшлі камуністы, якія заснавалі ўласны III (Камуністычны) Інтэрнацыянал і востра выступалі супраць сацыял-дэмакратаў, якія засталіся ў II Інтэрнацыянале.

абароны працоўных масаў толькі дапамагаюць разьвіцьцю фашызму і перашкаджаюць пралетарыяту ў рэвалюцыйнай барацьбе. Само сялянства, без палітычнай сувязі з пралетарыятам і безь яго кіраўніцтва, ня можа дасягнуць перамогі над капіталістамі і палепшыць сваё становішча.

Распыленьне сялянства, адсутнасьць еднасьці і сучаснай думкі робіць яго палітычна бясьсільным. Яскравым прыкладам гэтага зьяўляецца Баўгарыя, дзе сялянская сацыялістычная партыя, узяўшы на два гады ўладу ў свае рукі, ня здолела яе ўтрымаць на больш працяглы час[448]. Лёзунгі Камінтэрну аб адным пралетарскім фронце, аб сувязі пралетарыяту зь сялянствам і вызваленьні ўсіх прыгнечаных народаў зь імпэрскага ярма і калянізацыйных сыстэмаў не сустракаюць глыбокага водгуку ў сацыялістычных партыях, затое працоўныя масы гэтыя лёзунгі разумеюць і вакол іх яднаюцца. Цяпер ствараюцца два лягеры-супернікі: капіталістычны, авангардам якога зьяўляецца фашызм, і сацыялістычны, авангардам якога зьяўляецца Камінтэрн. Усе астатнія плыні вагаюцца паміж імі. Другі Інтэрнацыянал схіляецца да першага кірунку, а той пры пасярэдніцтве парлямэнтаў злучаецца з фашызмам. Актыўны рэвалюцыйны рух скіроўвае погляды на Камінтэрн. Найбольш яскрава такая расстаноўка праяўляецца ў Нямеччыне, дзе ствараюцца буржуазныя ўрады, якія яднаюцца з буйной буржуазіяй, а за імі цягнуцца толькі сацыял-дэмакраты. Затое працоўныя масы ва ўсё большай колькасьці ідуць за лёзунгамі Камуністычнай партыі Нямеччыны, якая стала выразьніцай ня толькі грамадзкіх, але і нацыянальных ідэяў нямецкіх працоўных масаў.

Надзеі палітычных і грамадзкіх дзеячоў Заходняй Беларусі, якая знаходзіцца цяпер у межах «панскай» Польшчы, а таксама беларускіх эміграцыйных колаў, якія падаюць дэкларацыі буржуазным урадам з мэтай здабыць вызваленьне беларускага народу, — не прывядуць ні да чаго і прывесьці ня могуць, бо лягічныя законы капіталізму абапіраюцца на імпэрыялізьме, эксплюатацыі і калянізацыі.

Спробы беларускіх рэвалюцыйных арганізацыяў, у тым ліку і Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянэраў Заходняй Беларусі[449], самастойнага пачатку барацьбы з панскай Польшчай за грамадзкія і нацыянальныя правы беларускага пралетарыяту і сялянства не прыводзяць да перамогі і прывесьці ня могуць, бо капіталізм прынцыпова зьяўляецца міжнародным і перамагчы яго нельга выключна нацыянальнымі сіламі, без выразнага ўключэньня элемэнтаў клясавай барацьбы.

Польшча ўтварылася як вынік рэвалюцыі 1917 г. Аднак нягледзячы на тое, што яна сама нядаўна вызвалілася ад нацыянальнага ўціску, дзякуючы стварэньню сваёй дзяржаўнасьці на капіталістычных прынцыпах яна самым дзікім і жорсткім чынам прыгнятае нацыянальныя меншасьці.

У гэты самы час у Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспубліцы хутка прагрэсуе разьвіцьцё нацыянальнай і культурнай працы і выяўляецца самастойнасьць працоўных масаў.

---

448 У кастрычніку 1919 г. у Баўгарыі быў сфармаваны кааліцыйны ўрад, галоўную ролю ў якім адыгрываў Баўгарскі земляробчы народны саюз (БЗНС) на чале з Аляксандрам Стамбалійскім. У траўні 1920 г. быў сфармаваны аднапартыйны ўрад БЗНС, які працаваў да чэрвеня 1923 г., пакуль ня быў скінуты ў выніку дзяржаўнага перавароту.

449 Так у арыгінале «Кароткага нарысу...».

Прыменены Камінтэрнам у нацыянальным пытаньні спосаб дзеяньня гарантуе шырокія магчымасьці разьвіцьця беларускага культурнага і гаспадарчага жыцьця.
Беручы гэта ўсё пад увагу і бачачы, што камуністычная партыя ў нацыянальных і грамадзкіх пытаньнях вядзе да мэтаў, якія поўнасьцю адпавядаюць інтарэсам беларускага пралетарыяту і сялянства,
Мы, былыя сябры Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянэраў, прыйшлі да пераканаНьня, што далейшае існаваньне Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянэраў зьяўляецца беспадстаўным, што яе існаваньне разьбівала б адзіны фронт працоўных масаў, стрымлівала б разьвіцьцё сацыяльнай рэвалюцыі і замінала б узмацненьню савецкага ладу на Беларусі, а тым самым зьяўлялася б контрарэвалюцыйным зьявішчам.
Мяркуючы, што ў такі адказны момант барацьбы пралетарыяту з буржуазіяй рэвалюцыйныя сілы ня могуць заставацца бязьдзейнымі, мы заяўляем, што гатовыя далей змагацца з капіталізмам за сацыяльныя і нацыянальныя правы працоўнага народу Беларусі і ўсяго сьвету пад сьцягам Камуністычнай партыі і заклікаем усіх астатніх сябраў, былых ці сёньняшніх, як тут, так і за мяжой, якіх маюць моцны рэвалюцыйны дух, каб і яны пайшлі нашай дарогай.
Няхай жыве пралетарскі фронт у саюзе зь сялянствам пад кіраўніцтвам Камінтэрну!!!
Няхай жыве Камінтэрн і Камуністычная партыя!
Няхай жыве рабоча-сялянская ўлада ва ўсім сьвеце!
Няхай жыве Беларуская Сацыялістычная Савецкая Рэспубліка!!!
Дэкларацыю падпісалі:
/—/ Балевіч Р.*, /—/ Бараноўскі А., Берднік, Бялькевіч Я.[450], Дземідовіч А.*, Дубіна У., Фёдараў Ц.[451], Гаржэўскі* В., Карабач А., Касьпяровіч М.[452], Касмовіч П.[453], Мацкевіч* М., Мальчыц[454], Маліцкі*, Міскевіч* П., Амхоўскі*, Асьвяцімскі М.,

---

[450] Бялькевіч Янка (1883—1960) — беларускі мовазнавец, у 1920—1925 гг. працаваў загадчыкам беларускага аддзелу ў Народным камісарыяце асьветы БССР, з 1925 г. дырэктарам Мсьціслаўскага пэдагагічнага тэхнікуму, з 1927 г. у слоўнікавай камісіі Інбелкульта. У 1930 г. высланы за межы Беларусі.

[451] Фёдараў Пятро — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч, археоляг, юрыст. З 1919 г. сябра БПСР. У 1920 г. уваходзіў у Слуцкі БНК і беларускі каапэратыў «Зара». У 1920-я гг. жыў у Слуцкім павеце. У 1924 г. удзельнічаў у ліквідацыйным зьезьдзе БПСР. Далейшы лёс невядомы.

[452] Касьпяровіч Мікола (1900—1937) — беларускі гісторык, мовазнавец, этнограф. З 1926 г. вучоны сакратар Цэнтральнага бюро краязнаўства пры Інбелкульце і АН БССР. Рэпрэсаваны.

[453] Касмовіч Павал (1898—?) — беларускі дзяяч, паводле адукацыі каморнік. Ураджэнец вёскі Зарэчча Наваградзкага павету. У 1918 г. скончыў Пскоўскую каморніцкую школу, браў удзел у дзейнасьці Пскоўскага беларускага камітэту. Пасьля працаваў у Наваградзкім зямельным камітэце, жыў у Гарадзеі. У 1920 г. быў інструктарам Часовага Беларускага нацыянальнага камітэту ў Менску.

[454] Мальчыц — так у тэксьце. На самай справе гаворка ідзе пра Мікалая Мамчыца (1899 — ?) — беларускага нацыянальнага дзеяча, пэдагога. Быў сябрам БПСР. У 1919—1920 гг. настаўнічаў у Слуцкім і Бабруйскім паветах. Сябра Слуцкага культурна-асьветнага таварыства «Папараць-Кветка». Зь лістапада 1920 па 1921 гг. інструктар беларускага пададдзела народнай адукацыі ў Бабруйскім павеце. Зь верасьня 1923 г. студэнт БДУ, адначасова працаваў у адной зь менскіх школаў. Займаўся краязнаўствам. У 1924 г. быў удзельнікам ліквідацыйнага зьезду БПСР, пасьля працаваў у сыстэме адукацыі. У 1930 і 1937 гг. арыштоўваўся. Далейшы лёс невядомы.

Пашкевіч М., Рэўке* К., Шчэгельскі К.[455], Шчэхерскі*, Трафімаў А., Вышкевіч* В., Залускі* В.
Менск, 1 сакавіка 1924 г.[456].

Разьдзел XXXIII

Дывэрсія

1924 і 1925 гг. адзначыліся ва ўсходніх ваяводзтвах дывэрсійнай кампаніяй.

Мясцовае насельніцтва жыло ў нястачы з прычыны беспрацоўя, выкліканага зьнішчэньнем падчас вайсковых дзеяньняў месцаў працы, перанаселенасьці вёскі, дрэннага стану зямельнай гаспадаркі і г. д. Гэтая нястача выклікала тое, што ў шэрагу памежных гмінаў кантрабанда і разбой былі адзінымі прафэсіямі, зь якіх магчыма было жыць. Саветы ўмела выкарыстоўвалі галечу насельніцтва. Яны стварылі зь яе аснову, на якой дывэрсійная кампанія інтэнсіўна разьвівалася.

Урад СССР, выкарыстоўваючы адносіны на ўсходзе краіны, імкнуўся да падарваньня аўтарытэту польскіх уладаў і дыскрэдытацыі іх як у вачах насельніцтва, так і замежжа, ствараючы карціну пастаяннай палітычнай нестабільнасьці ў Польшчы на нацыянальнай глебе. Дывэрсіі павінны былі прадэманстраваць насельніцтву беспакаранасьць антыдзяржаўнай кампаніі з прычыны бясьсільнасьці ўладаў, імкнуліся да навязваньня мясцоваму насельніцтву перакананьня пра часовасьць наяўнай дзяржаўнай сытуацыі на ўсходзе Польшчы. Апрача гэтага, Саветы, учыняючы дывэрсійную акцыю з удзелам мясцовага насельніцтва, хацелі справакаваць польскія ўлады на рэпрэсіі супраць яго. Бальшавікі лічылі, што дзякуючы рэпрэсіям створацца невыносныя ўмовы і праз гэта ўдасца лягчэй падбухторыць масы да пачатку паўстаньня супраць Польшчы

455 Шчыгельскі Кастусь (1900 — ?) — беларускі дзяяч, паходзіў з Бабруйску. Скончыў Бабруйскую мужчынскую гімназію, працаваў у школе на Бабруйшчыне. У канцы 1919 г. прызначаны інструктарам Часовага Беларускага нацыянальнага камітэту ў Менску па школьных і нацыянальна-арганізацыйных справах на Бабруйскі павет. У лістападзе 1919 г. выбіраўся дэлегатам у Раду БНР ад Культурна-прасьветнага гуртка настаўнікаў Бабруйскага і Слуцкага паветаў. У красавіку 1920 г. быў выбраны сакратаром Бабруйскага Часовага БНК. У бальшавіцкім «Сьпісе ўдзельнікаў беларускага нацыяналістычнага руху (1917—1924 гг.)…» фігуруе як «старшыня Бабруйскай арганізацыі эсэраў, арганізатар бойскаўцкіх атрадаў у Бабруйску».

456 Насамрэч ліквідацыйны зьезд Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянэраў праходзіў у Менску з 8 па 9 чэрвеня 1924 г. і па ягоных выніках была прынятая зусім іншая дэклярацыя.

дзеля адарваньня ўсходніх ваяводзтваў на карысьць СССР. Здабыўшы прыхільнасьць насельніцтва, урад СССР меў бы значныя палёгкі ў выпадку вайны з Польшчай.

Дывэрсіі належыць падзяляць на: 1) маральныя, 2) нападныя і 3) пажарныя. Праўда, уся дывэрсійная акцыя насампраўдзе была маральнай, бо дзейнічала не на карысьць Польшчы на псыхіку крэсовага насельніцтва. Аднак, нягледзячы на гэта, пад назвай «маральная дывэрсія» мы будзем разумець адмысловы яе від.

З трох відаў дывэрсіі толькі маральная ня несла непасрэдных матэрыяльных стратаў. Яе распачалі літоўцы вясною 1924 г., абвясьціўшы дэманстрацыйнае велікоднае паломніцтва ў Вільню. Яно павінна было паказаць, што валоданьне Вільняй патрэбна Літве ня толькі з палітычных меркаваньняў, але і з рэлігійных. Паведамленьне пра паломніцтва разам з пастаянным падкрэсьліваньнем літоўцаў, што яны застаюцца ў стане вайны з Польшчай, выклікала як сярод мясцовага насельніцтва, так і сярод польскіх цэнтральных уладаў пэўную занепакоенасьць. Усе чакалі нейкага літоўскага ўзброенага выступленьня, нейкай вераломнай атакі на Вільню. Аднак літоўцы ні на якую вайсковую кампанію не наважыліся, таму выпадак з паломніцтвам трэба лічыць толькі адной з праяваў маральнай дывэрсіі.

Да яе ж патрэбна залічваць сыгналы пра гатовае адбыцца паўстаньне насельніцтва ва ўсходніх ваяводзтвах, якія паўтараліся кожную вясну. Яны, без сумневу, мелі на мэце недапушчэньне наладжваньня жыцьця на ўсходняй мяжы.

Беларуская нападная дывэрсія, створаная і падтрыманая Саветамі, пачала праяўляцца з красавіка 1924 г. Пачатак яе правядзеньня быў вынікам беспасьпяховасьці паўстанцкай акцыі. Спачатку яна заключалася ў тым, што за мяжой ствараліся і навучаліся банды, якія патаемна пераходзілі мяжу ў месцах, дзе была слабая ахова, рабілі задуманыя налёты, пасьля чаго адступалі назад за мяжу ці расьсейваліся па лясах.

Усёй дывэрсійнай акцыяй гэтага віду кіраваў *«Иностранный отдел»* ГПУ ў Маскве праз *«секретные оперативные части»* (Соч), якія знаходзіліся пры ГПУ ў Менску (для Беларусі) і пры ГПУ ў Харкаве (для Ўкраіны).

У чыста вайсковых справах «Соч» для Беларусі быў залежны ад «штабу акругі» ў Смаленску.

«Секретные оперативные части» мелі 3 аддзелы: 1) прапагандысцкі, 2) апэратыўны і 3) інфармацыйны.

Прапагандысцкі аддзел праводзіў агітацыю, арганізоўваў дывэрсійныя курсы, падтрымліваў адносіны зь беларускімі арганізацыямі ў Польшчы і за мяжой.

Апэрацыйны аддзел падзяляўся на 2 пададдзелы: а) вайсковы і б) рэгістрацыйны. Задачай гэтага аддзелу было правядзеньне вайсковых работаў, інспэкцыі, улік, зацьверджаньне плянаў нападаў і г. д.

Інфармацыйны аддзел меў 2 пададдзелы: а) выведніцкі і б) контравыведніцкі. Задачай гэтага аддзелу была глыбокая і павярхоўная выведкі, а таксама контравыведка.

Уздоўж польска-савецкай мяжы знаходзіліся 3 участкі («*ударные участки*» ці «*комучастки*»), зь якіх Беларусь была ахопленая адным на паўночным участку. Ён межаваў з заходнім участкам, які ахопліваў тэрыторыю Валынскага ваяводзтва ўздоўж лініі Азёры—Хочын—Красноўка.

На чале «*ударного участка*» стаяў «*головной атаман*», які падпарадкоўваўся «*Секретной оперативной части*» (Соч) пры ГПУ ў Менску. Пры галаўным атамане быў т. зв. «*главный уполномоченный*», падпарадкаваны ГПУ. Падзел функцыяў паміж галаўным атаманам і «галоўным упаўнаважаным» быў наступны. Абавязкам галаўнога атамана было выкананьне атрыманых апэратыўных загадаў, за што ён быў асабіста адказны. «Галоўны ўпаўнаважаны» быў абавязаны трымаць сувязь ГПУ зь мясцовымі дывэрсійнымі ўладамі і камандзірамі бандаў, а таксама прадстаўляць гэтыя ўлады перад удзельнікамі бандаў. Акрамя гэтага, ён займаўся нацыянальнымі і палітычнымі справамі, а таксама забесьпячэньнем і ўзбраеньнем дывэрсійных атрадаў. «Галоўнаму ўпаўнаважанаму» непасрэдна падпарадкоўваліся прадстаўнікі («*уполномоченные*») пры паасобных групах і бандах.

Беларускі «*ударный участок*» дзяліўся на 2 групы — барысаўскую і слуцкую. Мяжою паміж тэрыторыяй дзейнасьці кожнай зь іх была лінія Уша—Радашкавічы—Буцавічы, якія належалі да барысаўскай групы. На чале кожнай групы стаяў «*групповодитель*», а таксама прадстаўнік ГПУ. Камандаваньне кожнай групы знаходзілася пры мясцовым ГПУ.

Дывэрсійнай акцыяй непасрэдна кіравалі памежныя ГПУ. На тэрыторыі кожнага зь іх пры савецкім памежным атрадзе (*погранотряде*) былі арганізаваныя «дывэрсійныя банды» (т. зв. «*отряды*»). На чале кожнай зь іх стаяў атаман (*командир*), а таксама прадстаўнік ГПУ. У справах, якія датычылі забесьпячэньня і паўстанцкай работы, банды падпарадкоўваліся праз упаўнаважаных камісарам, прызначаным мясцовымі ГПУ. Такі камісар звычайна адначасова зьяўляўся кіраўніком мясцовых дывэрсійных курсаў, якія павінны былі існаваць у кожным павеце. Гэтае правіла, аднак, не заўсёды выконвалася. Паветы, якія ня мелі ўласных курсаў, атрымлівалі папаўненьне, якое навучалася на дывэрсійных курсах пры камандаваньні групаў, г. зн. у Барысаве і Слуцку.

На ўчастку кожнага ГПУ знаходзілася да 5 дывэрсійных бандаў. Акрамя гэтага, ствараліся асобныя банды, якія прызначаліся для адмысловых акцыяў. Пасьля выкананьня працы яны расфарміроўваліся альбо ўключаліся ў іншыя.

У апэратыўных справах банды падпарадкоўваліся «*Секретной оперативной части*» (Соч). У выпадку пачатку паўстаньня або вайны дывэрсійныя банды павінны былі стаць кадрамі для вялікіх паўстанцкіх тактычных адзінак (батальёнаў, палкоў, партызанскіх брыгад).

Апрача нападаў, банды займаліся стварэньнем «ячэек» на тэрыторыі Польшчы. Яны трымалі сувязь са сваімі бандамі праз «упаўнаважаных» бандаў. Банды дастаўлялі ячэйкам зброю, грашовыя сродкі і інструктараў.

«Ячэйка» складалася з трох сябраў, а таксама зь неабмежаванай колькасьці арганізацыйна не зьвязаных зь ёю прыхільнікаў (т. зв. *«сотрудников»*). Зь «ячэек» ствараліся баёўкі (*«боевые отряды»*), якія налічвалі да 6 чалавек.

Ячэйкі бралі ўдзел у дывэрсійнай акцыі сваіх бандаў. Яны далучаліся да бандаў у зборным пункце на тэрыторыі Польшчы. Месцы пераходу мяжы і тэрмін кожны раз вызначаліся «прадстаўнікамі» банды.

Такой была схема дывэрсійнай арганізацыі. Для лепшага ўспрыманьня яна падаецца на рысунку 2.

Рысунак 2.

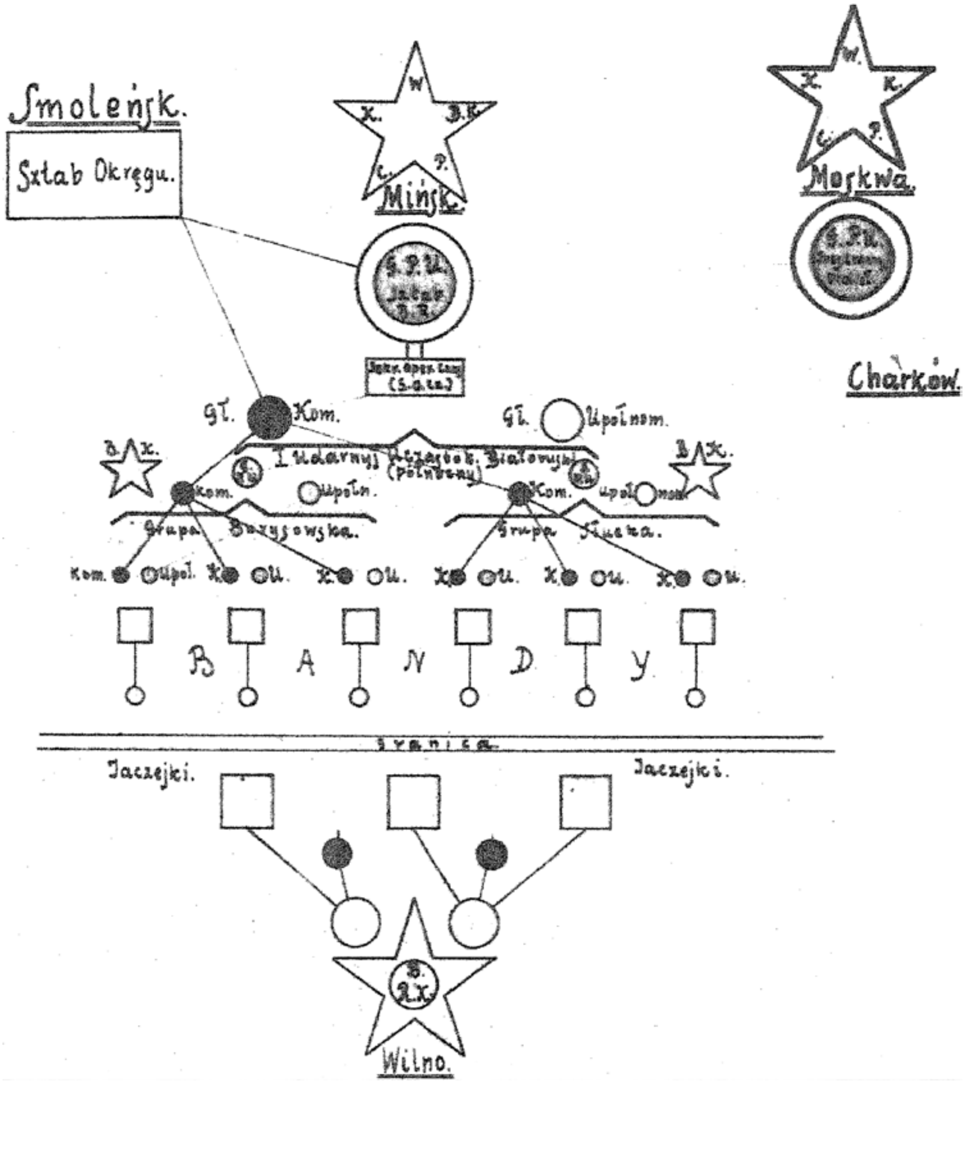

У пачатку 1925 г. дывэрсійныя банды, якія дзейнічалі ва ўсходніх ваяводзтвах, можна падзяліць на 3 наступныя катэгорыі:

1) банды, падначаленыя ГПУ. Яны ўжываліся для вялікіх паходаў і павінны былі рабіць уражаньне паўстанцкіх рухаў;

2) банды, арганізаваныя савецкімі памежнымі атрадамі («*погранотрядами*») з уласных жаўнераў. Іх задачамі былі дэстабілізацыя і дэмаралізацыя насельніцтва памежнай зоны;

3) банды, арганізаваныя камандзірамі памежных атрадаў або іншымі элемэнтамі савецкай памежнай адміністрацыі, адмыслова дзеля рабункаў — бязь ведама ГПУ.

Дывэрсіі ўсебакова распрацоўваліся разнастайнымі палітычнымі, нацыянальнымі, рэлігійнымі, гаспадарчымі і іншымі арганізацыямі. Дывэрсійная арганізацыя падзялялася на 5 аддзелаў:

1) агітацыйна-вэрбовачны,
2) шпіёнскі,
3) вайскова-баявы,
4) пераводу праз савецка-польскую мяжу,
5) сувязі.

1) Агітацыйна-вэрбовачны аддзел займаўся прапагандай і праводзіў вэрбоўку ў партызанскія атрады, а таксама займаўся пошукам найбольш энэргічных асобаў для працы ў беларускім руху. Да гэтага аддзелу таксама трэба залічыць прэсу, асабліва падпарадкаваную ВБНК.

2) Шпіёнскі аддзел праводзіў адмысловую вайсковую выведку, якая поўнасьцю ахплівала ўсе вайсковыя справы. Ён меў у сваім распараджэньні вялікія грашовыя сумы.

3) Вайскова-баявы аддзел займаўся вайсковым навучаньнем сябраў камуністычных арганізацыяў, праводзячы заняткі ў «*комячейках*». Акрамя таго, вайскова-баявыя арганізацыі ўзаемадзейнічалі падчас дывэрсійных акцыяў, забясьпечваючы харчаваньнем, хаваючы і пераводзячы празь мяжу дывэрсантаў альбо цэлыя банды.

4) Аддзел пераводу празь мяжу рабіў магчымым для розных савецкіх эмісараў і функцыянэраў пераход праз польска-савецкую мяжу.

5) Аддзел сувязі быў вельмі добра арганізаваны і меў за мэту палягчэньне абмену карэспандэнцыяй.

На ніжэйпададзеным рысунку прадстаўлены Стан дывэрсіі ва ўсходніх ваяводзтвах за час ад 1.IV.1924 г. да 31.XII.1925 г.

На рысунку «нападнай дывэрсіі» ад красавіка 1924 г. да сьнежня 1925 г. пададзена толькі агульная сума выпадкаў дывэрсіі, бо наяўныя крыніцы пачаткова не разьбівалі яе на паасобныя ваяводзтвы.

У жніўні 1925 г. не былі прысланыя рапарты зь Віленскага, Навагрудзкага і Беластоцкага ваяводзтваў, што, магчыма, магло адбыцца з-за адсутнасьці дывэрсіяў. Акрамя гэтага, на дадзеным рысунку пад назвай «нападнай дывэрсіі» трэба разумець дывэрсійныя і рабункавыя налёты,

Рысунак 3.

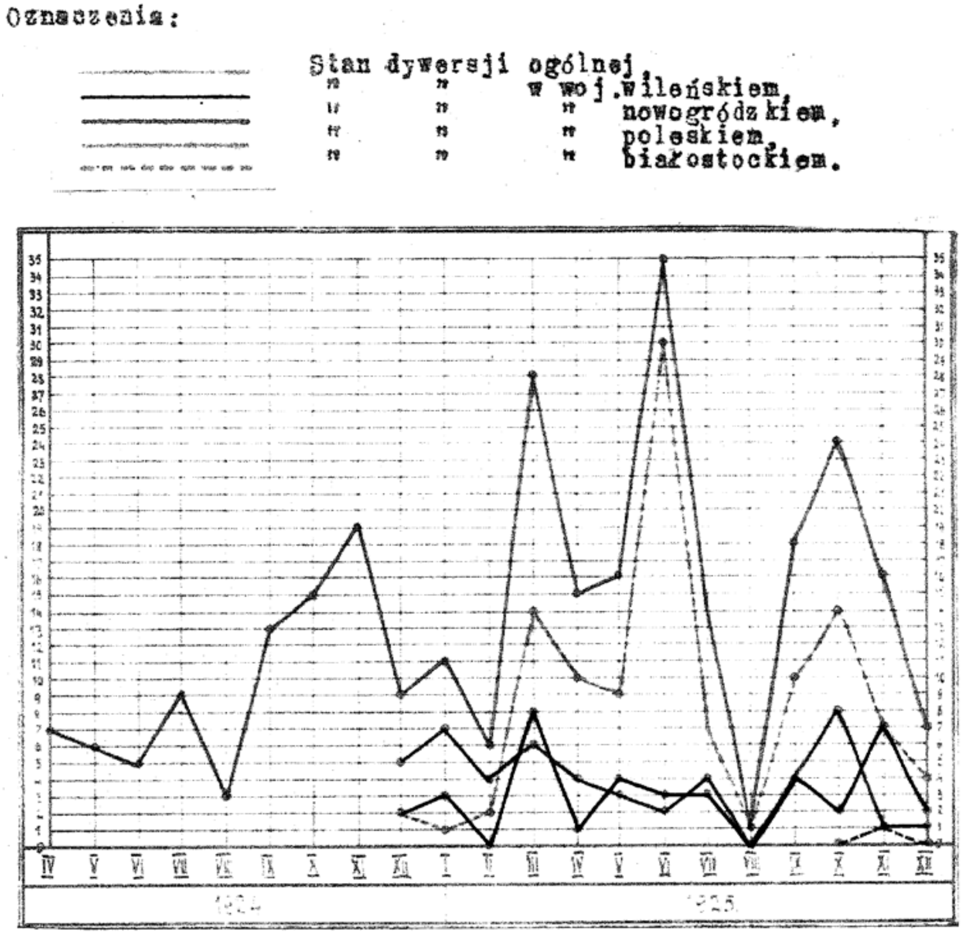

а таксама пашкоджаньні тэлефонных, тэлеграфных і чыгуначных ліній. Дзеля спрашчэньня рысунку яны ахопленыя агульнай назвай «нападныя дывэрсіі». Розьніцу паміж імі можна прасачыць у табліцы, якую падамо ніжэй.

Дывэрсіі ва ўсходніх ваяводзтвах у значнай ступені залежалі ад пары году. Зімой яны былі абцяжараныя перш за ўсё атмасфэрнымі зьявамі. Акрамя гэтага, сьляды, што заставаліся на сьнезе, спрыялі пагоні. Вясна і восень былі даволі адпаведнымі порамі для дывэрсійных нападаў, лета ж не падыходзіла таму, што падчас жніва вясковае насельніцтва было поўнасьцю занятае сельскагаспадарчымі работамі. Дзякуючы гэтаму была меншая прапанова ахвотнікаў на дывэрсійную працу.

Вясной 1925 г. было зафіксаванае значнае павелічэньне дывэрсіяў. Найбольшая колькасьць выпадкаў адбылася ў Палескім ваяводзтве, а таксама

ў мясцовасьцях, якія знаходзіліся не ў памежнай зоне, а ў глыбіні краіны. Гэта тлумачыцца перш за ўсё жаданьнем ахопу дывэрсійнымі актамі новых тэрыторыяў, а таксама цяжкасьцямі ў дзейнасьці на добра пільнаваных тэрыторыях у зоне адказнасьці КАП[457]. Інтэнсіўнасьць дывэрсійнай акцыі вясной 1925 г. можна, акрамя гэтага, растлумачыць далейшай і ўсё больш пасьлядоўнай савецкай антыпольскай кампаніяй.

Да такіх налётаў належалі: налёт на Стоўбцы, зроблены бандай людзей, узброеных кулямётамі[458], на цягнік пад Лясной. 24.III.1925 г. банда з 30 чалавек абрабавала касу на чыгуначнай станцыі Ляхавічы ў Наваградзкім ваяводзтве[459]. 14.IV.1925 г. бандыты, узброеныя кулямётамі, напалі на 127-ю заставу КАП у Палескім ваяводзтве. 1.V.1925 г. каля 50 чалавек напалі на Белы Лясок. 19.V.1925 г. банда лікам каля 50 чалавек напала на Міхалін у Косаўскім павеце Палескага ваяводзтва.

Нападная дывэрсія некалькі разоў зьмяняла формы, усё больш прыстасоўваючыся да мясцовых умоваў. Спачатку напады рабіліся ў асноўным бандамі, сфармаванымі за мяжой, а дапамагалі ім толькі асобныя мясцовыя адзінкі. Пазьней, улічваючы лепшую ахову памежжа, з-за мяжы высылаліся інструктары, якія стваралі і навучалі банды на месцы. Пры гэтай сыстэме ўзьнікала нязручнасьць, якая заключалася ў няведаньні мясцовасьці прысланымі агітатарамі. Для пераадоленьня гэтага прымянялася вэрбоўка агітатараў у Польшчы, перапраўка іх у Саветы, навучаньне ў дывэрсійнай службе і адсылка ў Польшчу ў якасьці інструктараў.

Акрамя нападнай, існавала яшчэ пажарная дывэрсія, якая прыносіла найбольш матэрыяльных стратаў. Колькасьць пажараў з прычыны падпалаў зьмешчаная на ніжэйпададзеным рысунку.

---

457 Корпус аховы памежжа (КАП) — адмысловае фармаваньне польскага войска, створанае ў 1924 г. для аховы ўсходняй дзяржаўнай мяжы. У ім служылі ў асноўным жаўнеры з заходніх рэгіёнаў Польшчы.

458 Налёт на Стоўбцы партызанаў пад камандаваньнем Станіслава Ваўпшасава (54 чалавекі) адбыўся 3 жніўня 1924 г. Партызаны разграмілі гарнізон і чыгуначную станцыю, а таксама староства, павятовую паліцэйскую ўправу, гарадзкі паліцэйскі пастарунак, захапілі турму і вызвалілі кіраўніка вайсковай арганізацыі Кампартыі Польшчы С. Скульскага (Мертэнса) і лідэра КПЗБ Язэпа Лагіновіча (Корчыка). Пры гэтым 8 паліцыянтаў былі забітыя, а 3 — параненыя.

459 Пра напад на станцыю Ляхавічы тагачасная прэса паведамляла наступнае: «23-га гэтага сакавіка а 21 гадзіне (9 гадзіна ўвечары) банда сілаю ў 30—40 чалавек напала на чыгуначную станцыю Ляхавічы ў Баранавіцкім павеце. Бандыты прыехалі на фурманках і каля станцыі падзяліліся на дзьве групы. Адна зрабіла напад на паліцэйскі пастарунак, раззброіўшы паліцыянтаў і забраўшы зброю. Камэндант пастарунку моцна пабіты бандытамі. Другая група ў той самы час абабрала чыгуначную касу. Пасьля нападу абедзьве групы адыйшлі ў напрамку савецкае граніцы. Напад цягнуўся няпоўныя 15 мінут. На месца нападу выехаў баранавіцкі стараста, паліцыя і прадстаўнікі К.О.Р. Прасьледаваньне бандытаў пакуль што рэзультатаў не дало» (Бандыцкі напад на ст. Ляхавічы // Грамадзкі голас. 1925. 25 сакавіка. № 14. С. 4).

Рысунак 4.

Ilość pożarów z

powodu podpalenia ujęto w poniższy wykres:

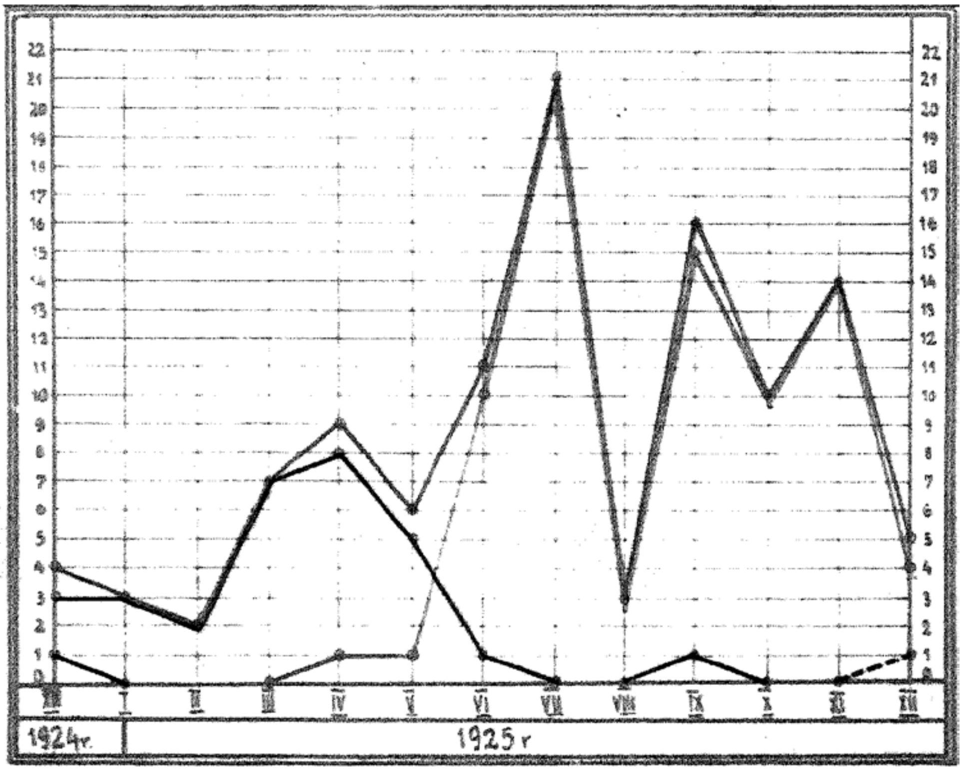

На вышэйпададзеным рысунку не прыведзеная колькасьць выпадковых пажараў і пажараў зь няведамых прычынаў.

У ніжэйпададзенай табліцы вельмі характэрнай зьяўляецца колькасьць выпадковых пажараў, а таксама пажараў зь нявыяўленых прычынаў. Калі нават гэтая колькасьць сапраўды зьяўляецца колькасьцю пажараў «выпадковых», то яна красамоўна сьведчыць, якой бядой для ўсходніх ваяводзтваў ёсьць пажары. Немагчыма ў разьдзеле пра дывэрсіі выкласьці падрабязнасьцяў, аднак трэба заўважыць, што часта за лічбай «1 выпадак» стаіць пажар усёй вёскі.

Пералік «выпадковых» пажараў

1924 год		1925 год											Разам
Месяц / Ваяводзтва	XII	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	XIX	X	XI	XII	
Віленскае	—	—	1	1	3	4	5	—	—	1	2	—	1	18
Наваградзкае	3	5	8	12	30	38	7	—	—	—	—	—	—	103
Палескае	—	—	—	1	—	10	29	20	7	19	10	17	13	126
Беластоцкае	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Разам	3	5	9	14	33	52	41	20	7	20	12	17	14	247

Мэтай пажарнай дывэрсіі было эканамічнае зьнішчэньне польскага насельніцтва, а таксама той часткі беларускага, якая не спрыяла дывэрсійнай акцыі. Гэта вынікае з пастановы, прынятай на паседжаньні ЦВК БКП ад 19.X.1925 г.:

> …3) ЦВК БКП… узмацняе тэрарыстычную дзейнасьць сваіх «ячэек» у сфэры зьнішчэньня харчовых і матэрыяльных багацьцяў польскай буржуазіі…

Пажарная акцыя прынесла вялікія страты, калі ўлічыць, што ахвярай пажараў сталі шмат вёсак, мястэчак, фабрык, млыноў, пільняў і г. д. Толькі ў 1925 г. на Беларусі згарэла больш за 506 дамоў, 550 гаспадарчых пабудоў, 125 стадолаў са збожжам, 350 стагоў сена і торпаў збожжа, 3 стайні, 8 пуняў, 14 абораў, 21 склеп, 25 хлявоў, шмат жывога інвэнтару, 127 прамысловых прадпрыемстваў (пільні, млыны, бровары і г. д.), а таксама каля 2500 га лесу.

Страхавыя таварыствы зазналі вельмі значныя страты. Дайшло да таго, што яны нават зьбіраліся наагул адмовіцца ад пажарнага страхаваньня ва ўсходніх ваяводзтвах, бо замежныя таварыствы, у якіх яны перастрахоўваліся, адмовіліся ад аплаты. Урэшце яны працягнулі дзейнасьць, аднак значна павялічылі страхавыя стаўкі (напрыклад, у 1925 г. бралі са страхаваньня нерухомасьці і тавараў 20—30 %, а з фабрык 50 % страхавога кошту).

Пажарная статыстыка паказвае, што, напрыклад, у I квартале 1925 г. колькасьць пажараў, якія закраналі польскае насельніцтва, пастаянна расла, дайшоўшы ў сакавіку 1925 г. да 60 % колькасьці ўсіх пажараў. Страты польскага насельніцтва з прычыны пажараў склалі ў тым жа сакавіку 93,9 % агульных стратаў, прычыненых падпаламі, а таксама пажарамі, прычына якіх ня выяўленая. У красавіку 1925 г. 92,5 % стратаў з прычыны пажараў прыпадала на палякаў. Зьвесткі, якія датычаць пажараў у кастрычніку, лістападзе і сьнежні, ня ўлічваюць нацыянальнасьці пагарэльцаў, аднак гэта не мяняе сутнасьці справы. Ніжэй прыводзіцца адсоткавая табліца стратаў у выніку пажараў сярод насельніцтва ўсходніх ваяводзтваў у 1925 г.

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX
Палякі	33,4	61,4	93,9	92,5	10,25	26,75	11,1	20,0	50,0
Беларусы	2,1	22,2	3,0	3,0	1,50	—	—	20,0	—
Іншыя	64,5	16,4	3,1	4,5	88,25	71,25	88,9	60,0	50,0

Што датычыць барацьбы з дывэрсіяй з боку польскіх уладаў, то належыць адзначыць наступныя факты.

Колькасьць злачынстваў ва ўсходніх ваяводзтвах была значнай, у той час як колькасьць выкрытых злачынцаў — вельмі малой. Гэта відаць з наступнага параўнаньня:

За пэрыяд ад 1.XII.1924 г. да 31.XII.1926 г. было ўчынена агульным лікам 310 дывэрсійных і рабаўнічых налётаў, пашкоджаньняў чыгуначных, тэлефонных і тэлеграфных ліній, пашкоджаньняў драцяных засек, падпалаў будынкаў, зьнятага ўраджаю і лясоў. З гэтых 310 выпадкаў толькі ў 70 удалося выкрыць і арыштаваць злачынцаў, што складае толькі 22,6 %.

Пэрыяд часу	1.XII.24—1.III.25		1.III.—1.VI.		1.VI.—1.IX.		1.IX.—31.XII.25		Агульна	
Колькасьць выпадкаў										
Від	выпадкаў	арыштаў	выпадкаў	арыштаў	выпадкаў	арыштаў	выпадкаў	арыштаў	выпадкаў	арыштаў
Дывэрсійных нападаў	14	2	29	4	22	3	7	3	72	12
Рабаўнічых нападаў	9	7	12	2	22	6	38	11	81	26
Пашкодж. камунік. ліній	3	0	18	3	6	1	19	4	46	8
Разам	26	9	59	9	50	10	64	18	199	46
Пажар нерухомых аб’ектаў	9	1	18	0	29	8	44	15	100	24
Лясных пажараў	—	—	4	0	7	0	—	—	11	0
Разам	9	1	22	0	36	8	44	15	111	24
Агульна	35	10	81	9	86	18	108	33	310	70

Другім характэрным момантам быў факт, што Міністэрства ўнутраных спраў забараніла ваяводам, паводле распараджэньня ад 22.II.1926 г., высылаць рапарты камандуючым акруговымі карпусамі[460]. Гэты крок быў выкліканы, сярод іншага, тым, што Генэральны штаб у сваіх квартальных рапартах, створаных для лепшага адсочваньня дывэрсійных зьяваў, падкрэсьліваў беспакаранасьць гэтых акцыяў і няўмеласьць органаў бясьпекі. Прычынай такога становішча справаў была маладая, яшчэ належным чынам не скансалідаваная і недасьведчаная ўнутраная арганізацыя дзяржавы, часта неадпаведны адбор людзей на кіроўныя пасады ва ўсходнія ваяводзтвы, іх неналежнае навучаньне і падрыхтоўка, а перш за ўсё — адсутнасьць добрай, арганізаванай і энэргічнай выведкі, якая дазволіла б павялічыць працэнт выкрытых злачынстваў і зьменшыць гэтым іх масавасьць.

Дзякуючы ўсё лепшаму прыстасаваньню КАП да мясцовых умоваў, узмацненьню намаганьняў органаў бясьпекі, а таксама неаднаразовай ліквідацыі мясцовых арганізацыяў КПЗБ шырокамаштабная дывэрсійная

[460] Маюцца на ўвазе акруговыя карпусы, на якія была падзеленая тэрыторыя Польшчы ў міжваенны пэрыяд. Гэты вайсковы падзел ня быў ідэнтычны адміністрацыйнаму. Усяго такіх акруговых карпусоў у Польшчы было 10, тэрыторыю Заходняй Беларусі ахоплівалі 2: III зь сядзібай у Горадні і IX зь сядзібай у Берасьці.

кампанія была затарможаная, і ў 1925 г. выпадкаў дывэрсіяў не адзначалася. У далейшым працягвалася, аднак у меншым маштабе, толькі пажарная дывэрсія.

У сувязі зь дзейнасьцю органаў бясьпекі трэба зазначыць, што ў красавіку 1925 г. у Наваградзкім ваяводзтве дывэрсійныя арганізацыі былі часткова ліквідаваныя. Дзякуючы здабытым матэрыялам выявілася, што ў павятовых мястэчках былі арганізаваныя т. зв. «павятовыя камітэты», якія падзялілі свае тэрыторыі на раёны, створаныя «ячэйкамі». «Ячэйкі» існавалі амаль у кожнай вёсцы.

Падчас ліквідацыі дывэрсійных бандаў было выяўленае існаваньне іх у наступных паветах:

Наваградзкае ваяводзтва: Стаўпецкі, Валожынскі, Лідзкі, Нясьвіскі, Наваградзкі і Слонімскі паветы.

Віленскае ваяводзтва: Сьвянцянскі і Вялейскі паветы.

Беластоцкае ваяводзтва: Гарадзенскі, Сакольскі і Ваўкавыскі паветы.

Несумненна, дывэрсійныя банды існавалі на значнай тэрыторыі. Аднак іх ліквідацыя праводзілася не зусім правільна, бо ад даты абвяшчэньня пачатку ліквідацыі да яе выкананьня прайшло 5 месяцаў. Раз камуністы, безумоўна, мелі сваіх людзей сярод дзяржаўных працаўнікоў, то яны ведалі пра меркаваную ліквідацыю паўстанцкіх бандаў, у выніку чаго здолелі зьнішчыць шмат рэчавых доказаў. Таму толькі супраць 140 з 1000 падазроных можна было завесьці судовыя справы.

24.VI.1925 г. у Сьвянцянскім павеце была ліквідаваная «Беларуская паўстанцкая грамада», якая існавала з 1922 г., зьяўляючыся пасярэдніцай паміж Менскам і беларускімі пасламі, вэрбуючы ў Польшчы ахвотнікаў у дывэрсійныя школы ў Савецкую Расею, арганізуючы дывэрсійную кампанію і кантрабанду праз польска-савецкую мяжу і г. д.

Падчас ліквідацыі паасобных камуністычных і дывэрсійных арганізацыяў выявілася, што ў іх працы вельмі актыўны ўдзел бралі паслы Беларускага пасольскага клюбу, клюбу Беларускай сялянска-работніцкай грамады і Незалежнай сялянскай партыі.

Беларускія арганізацыі з 1924 да 1927 гг.

Разьдзел XXXIV

Беларускі рэвалюцыйны камітэт. Камуністычная партыя Заходняй Беларусі (КПЗБ). Уплывы Камуністычнай партыі Польшчы і пастановы Цэнтральнага выканаўчага камітэту Беларускай камуністычнай партыі (ЦВК БКП)

Беларускі рэвалюцыйны камітэт утварыўся ў Менску ў лютым 1924 г. у выніку паседжаньняў эсэраўска-камуністычнага зьезду, на якім адбылося зьліцьцё эсэраў з камуністамі. У сувязі з гэтым ЦВК БКП на паседжаньні ў лютым 1924 г. пасьля праслухоўваньня дакладаў Ігнатоўскага, Каліноўскага[461] і Смоліча пастанавіў:

1) пачаць больш рашучую і сплянаваную барацьбу ў Польшчы;

2) стварыць новую сетку арганізацыяў, якія працавалі б пад шчыльным кантролем ЦВК БКП згодна з дырэктывамі менскага цэнтру;

3) Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянэраў павінна неадкладна апублікаваць паведамленьне пра сваё зьліцьцё зь Беларускай камуністычнай партыяй і дэлегаваць у ЦВК БКП сваіх прадстаўнікоў (глядзі разьдзел XXXII).

Мэтай Беларускага рэвалюцыйнага камітэту было імкненьне да выкліканьня ўзброенага паўстаньня ў польскай Беларусі, адарваньня польскіх тэрыторыяў да Буга і Нарава і ўключэньня іх у Савецкую Беларусь.

Кіроўны асяродак Беларускага рэвалюцыйнага камітэту знаходзіўся ў Менску. Яго складалі: 1) Берднік, 2) Бадунова, 3) Хануцкі*, 4) Домбал[462], 5) Каліноўскі, 6) Кроль*, 7) Мамонька, 8) Асьвяцімскі, 9) Пашкевіч (старэйшы), 10) Хмара-Разумовіч, 11) Шоўкаў і 12) Трафімаў. Дэлегатамі з Заходняй Беларусі былі: 1) Макар Косьцевіч, 2) Козіч, 3) Лагіновіч, 4) Пятро Мятла, 5) Родзевіч, 6) Русак і 7) Жылка.

Арганізацыя здолела пакрыць сеткай сваіх «ячэек» Віленшчыну і Навагрудзкае ваяводзтва. У Віленскім ваяводзтве асабліва моцна арганізацыя разьвівалася ў Дунілавіцкім, Дзісенскім, Ашмянскім, Вялейскім і Валожынскім паветах.

Віленскай філіяй Беларускага рэвалюцыйнага камітэту быў т. зв. «Віленскі рэвалюцыйны камітэт». Яго складалі, паводле адных крыніцаў: 1) Косьцевіч

[461] Каліноўскі Ўладзімер (1889—1940(?)) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. У 1922 г. абраны дэпутатам польскага сойму. Уваходзіў у Беларускі пасольскі клюб. У чэрвені 1923 г. польскім судом пазбаўлены дэпутацкага мандату з-за адсутнасьці польскага грамадзянства. Са сьнежня 1923 г. у Менску, працаваў у Беларускім інстытуце сельскай гаспадаркі, БДУ, ЦВК БССР. Рэпрэсаваны.

[462] Домбал (Dąbał) Томаш (1890—1938) — польскі і беларускі рэвалюцыйны дзяяч. З 1919 г. пасол сойму Польшчы. З 1923 у СССР. Намесьнік генэральнага сакратара Выканкаму Сялянскага Інтэрнацыяналу. У 1932—1935 гг. віцэ-прэзыдэнт АН БССР.

Макар, 2) Лагіновіч, 3) Мамонька, 4) Хмара-Разумовіч і 5) Шыла; паводле іншых: 1) Багдановіч Вячаслаў і паслы: 2) Мятла Пятро, 3) Аўсянік, 4) Рак-Міхайлоўскі Сымон і 5) Рагуля Васіль. Яшчэ адна крыніца сярод сябраў Віленскага рэвалюцыйнага камітэту называе: Красінскага Мікалая, Луцкевіча Антона, а таксама былых сябраў ПСЛ «Вызваленьне», а цяпер НПХ Баліна[463], Шакуна[464] і Шапеля[465].

Дзеля дасягненьня мэты Беларускі рэвалюцыйны камітэт ствараў тэрарыстычныя атрады, арганізоўваў на тэрыторыі Заходняй Беларусі паўстанцка-дывэрсійныя банды, якія, паводле дырэктываў Менску, нападалі на польскія памежныя пасты, маёнткі і г. д. Акрамя гэтага, праектаваліся падрывы мастоў, псаваньне чыгунак і г. д.

У згаданых партызанскіх атрадах служылі беларусы, якія ўцяклі з Польшчы перад прызывам, а таксама літоўскія і польскія камуністы пад кіраўніцтвам афіцэраў-беларусаў.

Выпрацоўваючы плян паўстаньня, падумалі і пра стварэньне афіцэрскіх кадраў. Іх павінны былі складаць беларусы — былыя сябры Беларускай вайсковай камісіі, былой I Слуцкай брыгады, вайсковыя і цывільныя функ-

---

463 Балін (Ballin) Станіслаў (1897—1937) — польска-беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. У 1916—1917 гг. сябра БСГ, з 1917 г. сябра ПСЛ «Вызваленьне». Заўсёды падкрэсьліваў сваё беларускае паходжаньне. З 1922 па 1927 гг. быў паслом польскага сойму, першапачаткова ўваходзіў у пасольскі клюб ПСЛ «Вызваленьня». У ліпені 1924 г. выступіў у сойме з пратэстам супраць прыняцьця т. зв. моўных законаў, нявыгадных беларусам і іншым нацыянальным меншасьцям. У знак пратэсту разам з У. Шакуном выйшаў з «Вызваленьня» і першапачаткова меў намер далучыцца да Беларускага пасольскага клюбу. Адзін з заснавальнікаў і лідэраў Незалежнай сялянскай партыі. Пасьля яе роспуску выехаў у Гданьск і ўступіў у КПП. У 1928 г. быў у Нямеччыне, Бэльгіі і Францыі, дзе арганізоўваў кампанію ў абарону БСРГ. З 1929 г. у СССР, вучыўся ў Міжнароднай ленінскай школе ў Маскве. Арыштаваны ў 1934 г. Расстраляны.

464 Шакун (Szakun) Уладзімер (1883—1944) — польска-беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Залічваў сябе да беларускай нацыянальнасьці. З 1922 па 1927 гг. пасол польскага сойму, прайшоў у яго ў Наваградзкай акрузе па сьпісе ПСЛ «Вызваленьне». З 1924 г. адзін зь лідэраў НПХ. У 1927 г. адзін з арганізатараў Радыкальнай сялянскай партыі беларускіх земляў. У верасьні 1927 г. разам з А. Шапелем падаваў заяву на ўступленьне ў Беларускі пасольскі клюб, але абодва паслы не былі ў яго прынятыя дзеля таго, што «на працягу пяці гадоў зрабілі шмат шкоды беларускаму народу, належачы да розных польскіх, варожых да беларускіх спраў арганізацыяў, а таксама дзеля таго, што пасьля падачы ў Беларускі клюб заявы не выказалі аніякіх пачынаньняў у кірунку направы іх мінулай шкодніцкай працы». Пасьля заканчэньня пасольскіх паўнамоцтваў арыштаваны, пасьля вызваленьня з турмы пакінуў палітыку. Жыў па-за межамі Заходняй Беларусі. Падчас Другой усясьветнай вайны загінуў у канцэнтрацыйным лягеры Штудхоф.

465 Шапель (Szapiel) Антон (1891—1944(?)) — польска-беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Залічваў сябе да беларускай нацыянальнасьці. З 1922 па 1927 гг. быў паслом польскага сойму, прайшоў у яго ў Сьвянцянскай акрузе па сьпісе ПСЛ «Вызваленьне». З 1924 г. — адзін зь лідэраў НПХ. У 1927 г. адзін з арганізатараў Радыкальнай сялянскай партыі беларускіх земляў. Арыштоўваўся польскімі ўладамі. Падчас вайны жыў у Варшаве, пасьля выехаў у родныя мясьціны. Далейшы лёс невядомы.

цыянэры і нават беларусы — былыя эсэры і афіцэры польскага войска. На першы заклік усе гэтыя афіцэры павінны былі накіравацца на вызначаныя пункты для прыняцьця камандаваньня над паўстанцкімі атрадамі. З афіцэрамі-беларусамі з польскага войска павінна была зьбегчы і значная колькасьць беларусаў-жаўнераў.

Плян паўстаньня і пункты пераходу партызанскіх атрадаў з Савецкай Беларусі на тэрыторыю Польшчы невядомыя. Устаноўлена толькі, што праектаваліся напады з тэрыторыяў Літвы, Савецкай Беларусі і нават Латвіі. Акрамя таго, беларусы ўвайшлі ў кантакт з украінскімі паўстанцкімі атрадамі, якія, зрэшты, у выпадку паўстаньня або вайны Літвы ці Савецкай Расеі з Польшчай павінны былі ўдарыць першымі.

Зброю і боепрыпасы даваў СССР, а таксама Нямеччына, прычым апошняя — у абмен на лясныя канцэсіі ў Савецкай Беларусі.

Устаноўлена, што ў паўстаньні павінны былі ўзяць удзел наступныя афіцэры: 1) Анусевіч[466] (Беларуская вайсковая камісія — БВК), 2) Бендрык[*], 3) Берднік (БВК), 4) Бандарчык (БВК), 5) Булыгін[*] (БВК), 6) Гаўрыловіч[467] (I Слуцкая брыгада), 7) Якубецкі Андрэй (прызначаны на высокую пасаду ў камандаваньні), 8) Езавітаў (беларускі палкоўнік, прызначаны на высокую пасаду ў камандаваньні), 9) Канапелька[*] (БВК), 10) Коршун[468], 11) Корзун[469], 12) Косьцевіч Макар (БВК), 14) Машчынскі[470], 15) Навумовіч[471] (БВК), 16) Новікаў, 17) Пашкевіч Іван (БВК), 18) Плескачэўскі[472] (БВК), 19) Пракаповіч[473] (былая I Слуцкая брыгада), 20) Русак Міхал (БВК),

---

466 Анусевіч Зьміцер — беларускі нацыянальны дзяяч. Паходзіў з Магілёўскай губэрні. Быў падпаручнікам у царскай арміі, затым — афіцэрам Беларускай вайсковай камісіі.

467 Гаўрыловіч Ахрэм — падпалкоўнік, нараджэнец Случчыны, падчас Слуцкага паўстаньня 1920 г. камандзір 1-га Слуцкага палка 1-ай Слуцкай брыгады. Пасьля падаўленьня паўстаньня жыў у Заходняй Беларусі, у 1924 г. вярнуўся на радзіму. У 1925 г. арыштаваны ДПУ, асуджаны на 5 гадоў канцлягераў. Далейшы лёс невядомы.

468 Магчыма, маецца на ўвазе той Коршун, пра якога А. Бочка ў сваіх успамінах, прысьвечаных Слуцкаму паўстаньню, напісаў, што «паручнік Коршун, камандзір брыгады, у 1939 г. вывезены бальшавікамі з Клецку».

469 Нейкі Антон Корзун згадваецца ў якасьці шараговага 4-й роты 2-га Грозаўскага палка Слуцкай брыгады.

470 Іван Машчыцкі значыцца капралам 2-й роты 2-га Грозаўскага палка Слуцкай брыгады.

471 Уладзімер Навумовіч — шараговы 1-й роты 2-га Грозаўскага палка Слуцкай брыгады.

472 Плескачэўскі Анатоль — беларускі дзяяч, паручнік. Восеньню 1919 г. быў сябрам Таварыства беларускіх вайскоўцаў у Горадні. У 1920 г. быў працаваў у Беларускай вайсковай камісіі. Зь лістапада 1920 г. па люты 1921 г. быў камандуючым Беларускай этапнай ротай у Горадні. На пачатак 1920-х гг. — у Літве. У ліпені 1922 г. быў кіраўніком курсаў беларускай мовы пры беларускім асобным батальёне ў Літве. У сакавіку 1923 г. знаходзіўся ў Марыямпалі, у сьнежні 1923 г. у Вілкавішках, адкуль у лісьце прасіў В. Ластоўскага дапамагчы пераехаць зь сям'ёю ў Менск. Далейшы лёс невядомы.

473 Лаўрэн і Арцём Пракаповічы згадваюцца як капрал і шараговец 2-й роты 2-га Грозаўскага палка Слуцкай брыгады.

21) Сак* Канстанцін (БВК), 22) Сарока[474] (БВК), 23) Сіманенка[475] (БВК), 24) Шкляраўскі* (былы афіцэр арміі генэрала Балаховіча), 25) Сьвятагор-Штэпін, 26) Туронак[476].

У канцы красавіка 1924 г. арганізацыя была выкрытая ўладамі.

Сярод беларускіх палітычных арганізацыяў да 1918 г. найбольш актыўнай была Беларуская Сацыялістычная Грамада; пасьля яе распаду ў 1918 г. найбольшы ўдзел у беларускім палітычным жыцьці брала Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянэраў. У сваю чаргу пасьля зьліцьця БПСР у лютым 1924 г. з камуністычнай партыяй апошняя пачала рабіць энэргічныя намаганьні па апанаваньні беларускага грамадзтва.

Беларуская[477] партыя Заходняй Беларусі (КПЗБ) утварылася ў сьнежні 1923 г. Менавіта тады некалькі беларускіх арганізацыяў, сярод іх і Беларуская рэвалюцыйная арганізацыя, прыйшлі да высноваў, якія былі выкладзеныя ў прыведзеных вышэй адозвах, аб немагчымасьці правядзеньня пераможнай барацьбы за вызваленьне беларускага пралетарыяту толькі ўласнымі сіламі. У сьнежні 1923 г. адбылася канфэрэнцыя, на якой быў выбраны «Часовы Цэнтральны камітэт КПЗБ». Выходзячы з палажэньня, што беларускі пралетарыят можа заваяваць сабе ў Польшчы нацыянальныя і сацыяльныя правы толькі змагаючыся разам з польскім пралетарыятам, Часовы ЦК КПЗБ пастанавіў злучыцца з Камуністычнай рабочай партыяй Польшчы (КРПП). Цэнтральны камітэт КРПП зацьвердзіў гэтую пастанову.

---

474 Сарока Міхал (каля 1896—?) — беларускі дзяяч, сябра БПСР. У канцы 1918 г. сябра Гарадзенскай беларускай павятовай рады. Разам з П. Алексюком у лютым 1919 г. езьдзіў у Коўна ў якасьці прадстаўніка беларускага насельніцтва Гарадзеншчыны. Магчыма, вясной 1919 г. служыў у 1-м Гарадзенскім беларускім палку. Тады ж быў арыштаваны палякамі. Пасьля быў дыпкур'ерам пры ўрадзе БНР, сябрам Вайскова-дыпляматычнай місіі БНР у Рызе. Паводле стану на сьнежань 1919 г. быў агітатарам-інфарматарам у Асобным атрадзе БНР у Эстоніі. Удзельнічаў у канфэрэнцыі БПСР у Рызе 31 чэрвеня 1920 г. у якасьці прадстаўніка Цэнтральнай замежнай Рады БПСР. У якасьці намесьніка старшыні Гарадзенскай арганізацыі БПСР удзельнічаў у ліквідацыйным зьезьдзе БПСР у Менску 8 чэрвеня 1924 г. У пачатку 1930 г. зноў прыехаў у Горадню, дзе 29 сакавіка 1930 г. правёў арганізацыйны сход па аднаўленьні БПСР. У красавіку 1930 г. выдаў у Горадні на гектографе першы нумар газэты «Змагар». Паводле зьвестак польскай паліцыі, 20 чэрвеня 1930 г. выехаў з Горадні ў Вільню, дзе сустракаўся зь нейкім Т. Сапселем. Далейшы лёс невядомы.

475 Можа мецца на ўвазе Сіманенка Алесь, які ў 1920 г. быў інструктарам Часовага Беларускага нацыянальнага камітэту ў Менску па нацыянальна-арганізацыйных і культурна-прасьветных справах на Менскі павет, ці Сіманенка Іван, выхадзец зь Менскай губэрні, які ў 1920 г. быў прыняты Пэрсанальна-эвідэнцыйнай падкамісіяй Беларускай вайсковай камісіі кандыдатам на службу ў Беларускае войска.

476 Магчыма, маецца на ўвазе вядомы беларускі грамадзка-палітычны і культурны дзяяч Браніслаў Туронак (1896—1938). Адзін з заснавальнікаў Беларускага студэнцкага саюзу. У 1923—1925 гг. рэдактар газэты «Krynica». У 1926—1927 гг. адзін з кіраўнікоў Беларускага інстытуту гаспадаркі і культуры. Ягоны сын, вядомы дасьледчык Юры Туронак, мяркуе, што ён мог трапіць у сьпіс, які складаўся ў асноўным з афіцэраў-случакоў, як мэдык па адукацыі і прафэсіі.

477 Так у тэксьце. Відавочна, патрэбна слова — «Камуністычная».

Гаворачы пра КПЗБ, трэба вярнуцца трохі назад, каб у агульных рысах намаляваць ход разьвіцьця Камуністычнай партыі Польшчы, арганізацыйна зьвязанай са створанай пазьней КПЗБ.

Камуністычная рабочая партыя Польшчы (КРПП) утварылася ў сьнежні 1918 г. пасьля аб'яднаньня Сацыял-дэмакратыі Каралеўства Польскага і Літвы (СДКПіЛ)[478] і ППС-лявіцы.

I зьезд партыі (арганізацыйны) адбыўся ў сьнежні 1918 г. На ім была прынятая праграма:

I) у палітычнай сфэры: а) стварэньне шляхам рэвалюцыі Польскай Рэспублікі Саветаў рабочых і сялянскіх дэпутатаў; б) адмена пастаяннага войска і арганізацыя Чырвонай арміі, прыстасаванай да патрэб пралетарскай рэвалюцыі;

II) у сацыяльнай сфэры: а) увядзеньне 6-гадзіннага працоўнага дня з мэтай памяншэньня колькасьці беспрацоўных; б) радыкальная зьмена сыстэмы забесьпячэньня, жыльля, аховы здароўя і адукацыі; в) увядзеньне грамадзкага страхаваньня на выпадак калецтва, хваробы, непрацаздольнасьці, старасьці і мацярынства;

III) у гаспадарчай сфэры: а) нацыяналізацыя буйных і сярэдніх зямельных гаспадарак, лясоў, водаў і ўсіх крыніцаў энэргіі без кампэнсацыі; б) нацыяналізацыя банкаў, шахтаў, а таксама ўсіх гандлёвых і прамысловых прадпрыемстваў, кантроль за вытворчасьцю на яшчэ не нацыяналізаваных прадпрыемствах, які б ажыцьцяўляўся прафэсійнымі саюзамі і фабрычнымі камітэтамі ў паразуменьні з саветамі рабочых дэпутатаў.

I канфэрэнцыя КРПП адбылася ў канцы красавіка 1920 г. і была прысьвечаная справе польска-бальшавіцкай вайны. Сярод іншага была ўхваленая адозва рабочых і салдацкіх масаў, каб рэвалюцыйным шляхам спыніць імпэрыялістычную вайну супраць Савецкай Расеі і на руінах капіталістычнай Польшчы пры дапамозе дыктатуры рабочай клясы пабудаваць Польскую савецкую рэспубліку.

II канфэрэнцыя КРПП адбылася ў лютым 1921 г. З найважнейшых пастановаў гэтай канфэрэнцыі трэба згадаць прызнаньне абавязковымі для КРПП умоваў III Інтэрнацыяналу[479], ухваленых на II Кангрэсе Камінтэрну з 17.XII.1919 г. да 8.VIII.1920 г., а таксама ўхвалу, якая пастанаўляла ўзяць удзел у выбарах у II польскі сойм для рэвалюцыйнага выкарыстаньня парлямэнту ў якасьці агітацыйнай трыбуны.

III канфэрэнцыя КРПП адбылася ў красавіку 1922 г. На ёй былі прынятыя пастановы, якія датычылі адзінства пралетарскага фронту, аграрнай праграмы і ўнутрана-арганізацыйных справаў.

---

[478] Сацыял-дэмакратыя Каралеўства Польскага і Літвы (СДКПіЛ) — польская партыя, створаная ў 1893 г. Змагалася за ажыцьцяўленьне ўсясьветнай пралетарскай рэвалюцыі, зьнішчэньне капіталістычнага ладу, ліквідацыю нацыянальных дзяржаў і ўвядзеньне пралетарскай улады. Непрыязна ці варожа ставілася да незалежніцкіх памкненьняў і да супрацоўніцтва зь сялянскімі арганізацыямі. У 1918 г. разам зь левай часткай ППС утварыла Камуністычную рабочую партыю Польшчы.

[479] III Інтэрнацыянал — іншая назва Камінтэрну.

II зьезд КРПП адбыўся ў жніўні-верасьні 1923 г. На ім былі зацьверджаныя новараспрацаваная зямельная праграма, дырэктывы для агітацыі сярод безьзямельных і малазямельных, сярод жанчын і моладзі. Нацыянальным меншасьцям прызнавалася права самавызначэньня аж да аддзяленьня ад польскай дзяржавы.

Пасьля гэтага зьезду ў партыі адбыўся разлад. Вымаляваліся два кірункі. Адзін — т. зв. «група трох», другі — т. зв. «група чатырох»[480]. Першую групу складалі старыя дзеячы партыі і яе найвыбітнейшыя тэарэтыкі. Яны прынялі ідэалёгію Троцкага і Радэка[481], г. зн. намагаліся ісьці шляхам кампрамісаў, без пасьпешлівых і непадрыхтаваных выступленьняў. Акрамя гэтага, яны намагаліся супрацьстаяць перавазе Масквы.

«Група чатырох» прыняла ідэалёгію Леніна і цалкам падпарадкоўвалася дырэктывам Масквы. У сярэдзіне 1924 г. барацьба абедзьвюх групаў пагражала расколам партыі. Справай гэтай барацьбы заняўся V кангрэс Камінтэрну[482]. Зіноўеў[483] і Сталін асудзілі кіраўніцтва «групы трох». У сувязі з гэтым ранейшыя кіраўнікі КРПП былі замененыя прыхільнікамі напрамку «групы чатырох». У сьнежні 1923 г., як ужо зазначалася, да КРПП далучылася КПЗБ.

III зьезд КРПП адбыўся ў сакавіку 1925 г. Ён быў скліканы для ліквідацыі ўзьніклага паміж групамі «трох» і «чатырох» канфлікту і ўвядзеньня ў жыцьцё пастановаў V кангрэсу Камінтэрну. Апрача ліквідацыі канфлікту, III зьезд прыняў пастановы, якія датычылі асноваў праграмы і арганізацыі. На гэтым зьезьдзе, абапіраючыся на вопыт Савецкай Расеі, Вугоршчыны і Нямеччыны, камуністы прыйшлі да перакананьня, што рэвалюцыю ў Польшчы ня ўдасца правесьці без удзелу сялянскіх масаў. У выніку гэтага было пастаноўлена імкнуцца да апанаваньня вясковых масаў, асабліва мала- і безьзямельных. Каб падкрэсьліць, што камуністы ў Польшчы змагаюцца за паляпшэньне жыцьця ўсіх працоўных масаў, г. зн. і рабочых, і сялянскіх, партыя памяняла назву на «Камуністычную партыю Польшчы» (КПП).

Арганізацыйная схема КПП у 1923 г. выглядала наступным чынам: найвышэйшай уладай быў партыйны зьезд, які склікаўся сама меней раз на год. У надзвычайных выпадках яго замяняла партыйная канфэрэнцыя, або нават пашыраны пленум Цэнтральнага камітэту. Галоўнай выканаўчай і кіроўнай уладай у пэрыяд паміж зьездамі, а таксама зьнешнім прадстаўніцтвам быў «Цэнтральны камітэт Камуністычнай партыі Польшчы» (ЦК КПП). Ён падзяляўся на 9 аддзелаў: 1) прафсаюзны, 2) каапэратыўны, 3) чыгуначны, 4) зямельны, 5) вайсковы, 6) моладзі, 7) жаночы, 8) культурна-асьветны,

480 У сучаснай гістарыяграфіі больш прынятае азначэньне гэтых дзьвюх фракцыяў у КРПП як адпаведна групы «меншасьці» і групы «большасьці».

481 Радэк (сапр. Сабельсон) Карл (1885—1939) — савецкі дзяяч, адзін зь лідэраў міжнароднага камуністычнага руху. У 1919—1924 гг. сябра ЦК РКП(б), у 1920—1924 гг. сябра Выканкаму Камінтэрну.

482 V кангрэс Камінтэрну праходзіў з 17 чэрвеня па 8 ліпеня 1924 г. у Маскве.

483 Зіноўеў (сапр. Радамысьльскі) Рыгор Яўсеевіч (1883—1936) — савецкі дзяяч, адзін зь лідэраў бальшавіцкай партыі. У 1919—1926 гг. старшыня Выканкаму Камінтэрну.

9) габрэйскі. Акрамя 9 аддзелаў, пры ЦК існавалі 4 бюро: 1) палітычнае, 2) арганізацыйнае, 3) нацыянальных спраў, 4) тэхнічнае.

Тэхнічным бокам выкананьня даручэньняў ЦК займаецца Выканаўчае бюро ЦК, якое складаецца з наступных аддзелаў: 1) інфармацыйнага, 2) фінансавага, 3) выведніцкага, 4) жыльлёвага, 5) сувязі паміж ЦК і акруговымі камітэтамі (АК), а таксама Камінтэрнам, 6) рэдакцыі і 7) сакратарыяту.

Цэнтральнаму камітэту падпарадкоўваюцца 2 аўтаномныя вобласьці: 1) Камуністычная партыя Заходняй Беларусі (КПЗБ) і 2) Камуністычная партыя Заходняй Украіны (КПЗУ).

Цікавая для нас вобласьць КПЗБ ахоплівала тэрыторыі ваяводзтваў: 1) Беластоцкага, 2) Віленскага, 3) Навагрудзкага і 4) Палескага. Падзялялася яна на 7 акругаў: 1) Берасьце, 2) Беласток, 3) Горадня, 4) Вільня, 5) Баранавічы, 6) Маладэчна (у 1925 г. у працэсе арганізацыі), 7) Пінск, 8) Ліда. Абедзьве аўтаномныя вобласьці ў сапраўднасьці былі нацыянальнымі камуністычнымі партыямі — беларускай і ўкраінскай. Яны мелі нават уласныя цэнтральныя камітэты, аднак падпарадкоўваліся ЦК КПП у праграмных і тактычных справах, бо ў адной дзяржаве, паводле пастулятаў Камінтэрну, ня можа быць больш чым адна камуністычная партыя — сябра III Інтэрнацыяналу.

Незалежна ад падзелу на вобласьці, якія ахоплівалі ўсходнія ваяводзтвы, тэрыторыя ўсёй дзяржавы дзялілася на акругі. Акругай кіраваў «акруговы камітэт» (АК), які выбіраўся «акруговай канфэрэнцыяй». Акруговы камітэт падзяляўся на 10 аддзелаў: 1) прафэсійны; 2) прафсаюзны, 3) вясковы, 4) вайсковы, 5) жаночы, 6) моладзі, 7) фінансавы, 8) культурна-асьветніцкі, 9) тэхнікі і 10) нацыянальнае бюро.

У акруговы камітэт уваходзяць: 1) платныя функцыянэры, якія прызначаюцца ЦК і выконваюць адпаведныя выканаўчыя функцыі, 2) сябры, выбіраныя «акруговай канфэрэнцыяй». Яны выконваюць менш адказныя функцыі.

Кожная акруга распадалася на «раёны», якія ахоплівалі дакладна вызначаную тэрыторыю з камуністычнымі ячэйкамі, што на ёй знаходзіліся.

«Раёнам» кіраваў раённы камітэт, які выбіраўся на раённай канфэрэнцыі. «Раённы камітэт» складаўся з 1) платнага кіраўніка раёну, прызначанага АК, 2) старшыні камітэту, 3) раённага тэхніка, 4) скарбніка, 5) сакратара.

Раён, які меў значную колькасьць камуністычных ячэек, дзяліўся на т. зв. «падраёны».

Самай нізкай арганізацыйнай адзінкай была «камуністычная ячэйка». Ячэйкі, арганізаваныя ў асяродку супрацоўнікаў таго ці іншага прадпрыемства, павінны ахопліваць усіх сябраў партыі, якія ў ім працуюць. Кіраўнік ячэйкі адначасова зьяўляецца даверанай асобай раённага камітэту і адказвае перад ім за дзейнасьць ячэйкі.

КПЗБ была фінансава забясьпечанай арганізацыяй. Акрамя складак сябраў «кам'ячэек», якія ў прынцыпе павінны былі перасылацца ў раёны, але ў сапраўднасьці ўжываліся на мясцовыя патрэбы, усе звышплянавыя выдаткі пакрываліся з сумаў, прысланых вышэйшай інстанцыяй.

За доўгі час кансьпірацыйнай працы арганізацыя натрэніравалася ў акцыі і ў тактыцы, стварыла сабе добра арганізаваны ахоўны апарат, вывучыла тэрыторыю дзейнасьці і тыя адносіны, якія панавалі на ёй.

Стан камуністычнай арганізацыі ў Беластоцкім ваяводзтве ў 1925 г. выглядаў наступным чынам:

На тэрыторыі Беластоцкага ваяводзтва сутыкаліся ўплывы КПП і КПЗБ. Першая з гэтых партыяў мела «акруговыя камітэты» ў Ломжы і Сувалках. Таксама яны дзейнічалі сярод чыгуначнікаў. КПЗБ мела 2 «акруговыя камітэты» — у Беластоку і Горадні. Асяродкамі дзейнасьці КПЗБ былі, акрамя гэтага, Бельск, Ваўкавыск (у Беластоцкім павеце), а таксама Вялікая Бераставіца і Скідаль (у Гарадзенскім павеце). Арганізацыя КПЗБ на тэрыторыі Беластоцкага ваяводзтва была вельмі разьвітая.

На тэрыторыі Палескага ваяводзтва КПЗБ мела дастаткова добра разьвітую камуністычную сетку. Дзякуючы характару мясцовага насельніцтва камуністычны рух ня мае выбуховага характару, але ягоная ліквідацыя з тэрытарыяльных прычынаў складала б вялікія цяжкасьці. КПЗБ мела 2 акруговыя камітэты: у Брэсьце Літоўскім і ў Пінску, а таксама моцныя асяродкі: Бяроза Картуская, Косава і Пружаны.

Падобна як і ў Палескім ваяводзтве, у Наваградзкім ваяводзтве камуністычны рух мае нацыянальна-паўстанцкі характар. Камуністычная сетка — даволі моцна разьвітая. Акруговы камітэт знаходзіўся ў Баранавічах. Моцнымі камуністычнымі асяродкамі былі Ліда, Нясьвіж, Слонім, Стоўбцы і Валожын.

У Віленскім ваяводзтве камуністычны рух разьвіўся слаба. Акруговы камітэт знаходзіўся ў Вільні і Маладэчне. У Вільні знаходзіўся выканаўчы орган КПЗБ, які налічваў 7 сябраў і 3 намесьнікі.

КПЗБ пашырала прапаганду камунізму, арганізоўвала камуністычныя кадры, а таксама стварала тэрарыстычныя групы і паўстанцкія атрады. У прызнаны адпаведным момант яны павінны былі актыўна выступіць супраць польскай улады з мэтай адарваньня беларускіх земляў ад Польшчы і далучэньня іх да Савецкай Беларусі. Акрамя гэтага, КПЗБ праводзіла ўсебаковую выведку.

КПЗБ, падпарадкаваная арганізацыям міжнароднага характару, ня мела незалежніцкіх тэндэнцыяў. Яе «беларускасьць» была толькі прынадай для сялянскіх мас — сродкам, які спрыяў павелічэньню яе папулярнасьці ў сфэрах нацыянальна сьвядомай працоўнай інтэлігенцыі, прыцягненьне якой было вельмі патрэбнае камуністам. Вышэйпададзенае падкрэсьліваем дзеля таго, што пазьнейшае разьвіцьцё беларускага руху паказала, што беларускія арганізацыі, якія спачатку апэравалі лёзунгам незалежнасьці, пазьней пад уплывам камуністаў гэты лёзунг адкінулі. Характэрнымі тут будуць паводзіны галоўнай беларускай арганізацыі — ВБНКаму, які ў 1926 г. упершыню ня ўзяў удзелу ў адзначэньні беларускага нацыянальнага сьвята 25 сакавіка, нягледзячы на тое, што ў папярэднія гады, з 1918 г., менавіта ў яго асяродку гэтае сьвята адзначалася.

У камуністычнай кампаніі 1924—1925 гг. мелі месца як спрыяльныя, так і неспрыяльныя факты для яе разьвіцьця. Да спрыяльных перш за ўсё трэба

залічыць перажываны гаспадарчы крызіс, які аблягчаў агітацыю, далучэньне да КПЗБ у лютым 1924 г. Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянэраў, а ў жніўні 1924 г. — Беларускай рэвалюцыйнай арганізацыі[484], супрацоўніцтва з камунізмам Незалежнай сялянскай партыі (Незалежнай партыі хлопскай — НПХ), створанай у 1924 г. у выніку расколу ў ПСЛ «Вызваленьне», а таксама 3 замежныя беларускія зьезды. У сувязі са згадкай пра НПХ зазначым, што найбольш актыўнымі яе сябрамі былі паслы, якія паходзілі зь Беларусі: Балін, Бон[485], Фідэркевіч[486], Галавач[487], Шакун, Шапель і Ваявудзкі[488].

Пра аб'яднаньне эсэраў з камуністамі гаворка вялася ў разьдзеле XXXII.

Беларуская рэвалюцыйная арганізацыя, уступаючы ў жніўні 1924 г. у КПЗБ, выдала наступны камунікат:

---

484 Рашэньне пра самароспуск Беларускай рэвалюцыйнай арганізацыі і яе ўваход у склад КПЗБ было прынятае на краявой канфэрэнцыі БРА 30 сьнежня 1923 г. Аб'яднаньне з камуністычнай партыяй Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянэраў адбылося на зьезьдзе БПСР у чэрвені 1924 г.

485 Бон (Bon) Адольф (1890—1944) — польска-беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Жыў у Берасьці. З 1921 г. сябра ПСЛ «Вызваленьне». З 1922 па 1927 гг. пасол польскага сойму, спачатку ўваходзіў у пасольскі клюб ПСЛ «Вызваленьне», з 1924 г. — у пасольскі клюб Незалежнай сялянскай партыі (НПХ). Сябра сакратарыяту і старшыня Берасьцейскага акруговага камітэту НПХ. Рабіў няўдалыя спробы выданьня на Палесьсі газэт на расейскай мове «Борьба» і «Пахарь». У 1927 г. адзін з арганізатараў Радыкальнай сялянскай партыі беларускіх земляў. Пасьля 1928 г. займаўся каапэрацыяй.

486 Фідэркевіч (Fiderkiewicz) Альфрэд (1886—1972) — польскі грамадзка-палітычны дзяяч, лекар. У 1904—1922 гг. жыў і працаваў у ЗША. З 1922 па 1927 гг. пасол польскага сойму, да 1924 г. — сябра пасольскага клюбу ПСЛ «Вызваленьне», пасьля — НПХ. Быў шчыльна зьвязаны з КПП і блізкімі да яе арганізацыямі. Некалькі разоў арыштоўваўся польскімі ўладамі. Падчас вайны дзейнічаў у падпольлі, неаднаразова арыштоўваўся немцамі. У 1943 г. зьмешчаны ў канцэнтрацыйны лягер у Асьвенцім, быў лекарам у бараках для сухотнікаў. У 1945 г. сябра Краёвай Рады Нарадовай (КРН), прэзыдэнт г. Кракава. Пасьля на дыпляматычнай службе ў Вялікабрытаніі, Канадзе і Вугоршчыне. Аўтар шматлікіх успамінаў.

487 Галавач (Hołowacz) Фэлікс (1886—1972) — беларуска-польскі грамадзка-палітычны дзяяч. Паходзіў з Валожыншчыны. У 1917 г. быў сябрам БСГ, прадстаўляў беларусаў на Дзяржаўнай нарадзе 1917 г. у Маскве. У 1922—1927 гг. быў пaслом у польскі сойм, прайшоў у яго ў Лідзкай акрузе па сьпісе ПСЛ «Вызваленьне. Падкрэсьліваў сваё беларускае паходжаньне. У 1924 г. адзін са стваральнікаў і лідэраў Незалежнай сялянскай партыі. Быў арыштаваны ў студзені 1927 г. разам з пасламі ад БСРГ. Вызвалены праз 18 месяцаў без суду, пасьля чаго аж да пачатку Другой усясьветнай вайны быў войтам Мірскай гміны, арганізоўваў там каапэрацыю. У 1939 г. арыштаваны савецкімі ўладамі, вывезены ў Казахстан. Быў сябрам Саюзу польскіх патрыётаў. Падаваў заяву на ўступленьне ў армію Андэрса, аднак яна не была задаволеная. У чэрвені 1942 г. ягоная кандыдатура разглядалася палякамі ў якасьці магчымага беларускага прадстаўніка ў Нацыянальнай Радзе пры польскім эміграцыйным урадзе ў Лёндане. Пасьля вайны жыў на захадзе Польшчы, займаўся арганізацыяй там дзяржаўнай адміністрацыі і харчовай прамысловасьці.

488 Адзін зь пералічаных паслоў, Альфрэд Фідэркевіч, паходзіў з Усходняй Галіччыны і ніколі ня меў ніякага дачыненьня да Беларусі. Большасьць жа астатніх сапраўды лічыла сябе беларусамі, а Сыльвэстар Ваявудзкі быў т. зв. «крэсовым палякам».

Прымаючы пад увагу, што толькі салідарная барацьба ўсіх працоўных проціў уціску і вызыску абшарнікаў і капіталістаў прывядзе да поўнай перамогі працоўных і вызваленьня ад усіх формаў паняволеньня; што нацыянальнае паняволеньне аканчальна счэзьне толькі тады, калі працоўныя масы вызваляцца ад эканамічнага і сацыяльнага паняволеньня, стварыўшы ўладу работнікаў і сялянаў, прыклад чаго мы бачым у згодным сужыцьці ўсіх нацыянальнасьцей у Саюзе Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік, што адзінай партыяй, якая ставіць сваім заданьнем поўнае вызваленьне ўсяго працоўнага народу ад паняволеньня, у якіх формах яно не выяўлялася, і вядзе рашучую рэвалюцыйную барацьбу ў гэтым напрамку, зьяўляецца Камуністычная Партыя; што ўсе іншыя партыі, якія хоць і называюць сябе сацыялістычнымі і народнымі, як ППС і Вызваленьне, сваёй палітычнай угодай з буржуазіяй і няшчырым падыходам да разьвязваньня нацыянальнага пытаньня, прычыняюцца толькі да абніжэньня рэвалюцыйнай сілы працоўнага народу.

Беларуская рэвалюцыйная арганізацыя, меўшая на мэце шляхам рэвалюцыйнай барацьбы змагацца за вызваленьне Заходняй Беларусі з-пад ярма панскага панаваньня і аб'яднаньня яе з рэштай беларускіх абшараў у адну Работніцка-Сялянскую Рэспубліку, на канфэрэнцыі, якая адбылася ў сьнежні 1923 года, пастанавіла аб'яднацца з Камуністычнай Партыяй Заходняй Беларусі, каб супольнымі сіламі вясьці далей рэвалюцыйную барацьбу за поўнае вызваленьне працоўнага народу ад усялякіх формаў уціску і паняволеньня, як сацыяльнага, так і нацыянальнага.

Абвяшчаючы аб гэтым беларускіх работнікаў, сялянаў і працоўную інтэлігенцыю, Беларуская Рэвалюцыйная Арганізацыя лічыць сваё існаваньне як асобнай арганізацыі зьліквідаваным і заклікае ўсіх сябраў і прыхільнікаў арганізацыі і ўвесь беларускі працоўны народ згуртавацца пад чырвоным сьцягам Камуністычнай Партыі Заходняй Беларусі для рашучай барацьбы з уладай абшарнікаў і капіталістаў за поўнае як эканамічнае і сацыяльнае, так і нацыянальнае вызваленьне.

Цэнтральны камітэт Беларускай рэвалюцыйнай арганізацыі[489].

Згаданыя факты былі зьвязаныя з кампаніяй, якая мела на мэце кансалідацыю камуністычнага лягеру, асабліва беларуска-камуністычнага. У выніку яе, нягледзячы на раскол у КПЗБ, пра які будзе ісьці гаворка ніжэй, у красавіку 1925 г. КПП прыйшла да паразуменьня з КПЗБ, якое тычылася правядзеньня ўзгодненай кампаніі на тэрыторыі ўсходніх ваяводзтваў Рэспублікі і ўзаемнай ня толькі маральнай, але і матэрыяльнай падтрымкі. У тым самым красавіку 1925 г. ЦВК КПЗБ прыйшоў да паразуменьня ў справе ўзгодненай кампаніі з ЦВК КПЗУ. У чэрвені 1925 г. на зьезьдзе прадстаўнікоў КПП і КПЗБ была распрацаваная праграма сумеснай працы. Зьезд у Празе Чэскай, ліквідацыя ўраду Цьвікевіча і 2 бэрлінскія зьезды таксама спрычыніліся да ўзмацненьня пазыцыяў камуністаў у беларускім руху.

Т. зв. «Другая беларуская канфэрэнцыя» адбылася ў Празе Чэскай з 22.IV. па 25.IV.1925 г. Яна мела неафіцыйны характар і была акружаная глыбокай таямніцай. У ёй бралі ўдзел: 15 дзеячоў з асяродзьдзя беларускай эміграцыі

489 Беларускі тэкст камунікату падаецца паводле машынапіснай копіі, якая захоўваецца: Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). Ф. 60-п. Воп. 3. Спр. 606. А. 57—58.

на чале зь Цьвікевічам і праф. Крачэўскім, два дэлегаты з польскай Беларусі: прадстаўнік віленскіх беларусаў Грыневіч[490] і пасол Браніслаў Тарашкевіч зь Беларускага пасольскага клюбу, а таксама тры прадстаўнікі ЦК БКП: Ігнатоўскі, Смоліч і Бэкер[491].

Адной з галоўных мэтаў праскай канфэрэнцыі было абмеркаваньне справы стварэньня агульнабеларускага фронту і праграмы, якая дазволіла б дайсьці гэтай мэты. Пасьля праслухоўваньня шэрагу дакладаў, сярод іншых, Цьвікевіча, Крачэўскага і Смоліча, канфэрэнцыя перш за ўсё прызнала, што:

«Беларусы ў Польшчы ўціскаюцца мацней, чым у іншых дзяржавах» (напрыклад, у Літве, Латвіі), і што бягучы момант зьяўляецца адпаведным для прыняцьця як мага больш катэгарычнай пастановы аб вызваленьні Заходняй Беларусі з польскай няволі, і для напружаньня ўсіх сілаў для дасягненьня пастаўленай мэты. Як характэрны факт трэба прывесьці заклік да аб'яднаньня Беларусі ў Саюзе Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік. Увасабленьнем настрою, які панаваў на канфэрэнцыі, можа служыць наступны ўрывак з дэпэшы, высланай да маскоўскага Савету Народных Камісараў:

> …Беларускі люд Заходняй Беларусі сустракае па-братэрску працягнутую дапаможную далонь у сваіх намаганьнях дасягненьня ўжо блізкага вызваленьня ад ярма паноў і капіталістаў, а таксама да аб'яднаньня ўсіх беларусаў у адно цэлае пад чырвоным сьцягам III Інтэрнацыяналу…

10.IX.1925 г. у Менску адбылося паседжаньне прэзыдыюму ЦВК БКП з удзелам, сярод іншых, Адамовіча, Чарнушэвіча, Грузэля[492], Ігнатоўскага, Левіна* і Прышчэпава[493]. На гэтым паседжаньні былі прынятыя наступныя пастановы, якія знаходзіліся ў шчыльнай сувязі зь беларускімі канфэрэнцыямі, што мусілі адбыцца ў Бэрліне ў верасьні і кастрычніку 1925 г.

Было пастаноўлена:

1) Аказаць неадкладную матэрыяльную дапамогу ўсім замежным беларускім арганізацыям, якія працуюць над вызваленьнем захопленых беларускіх земляў, з выключэньнем арганізацыяў, якія атрымліваюць дапамогу ад тых дзяржаваў, у якіх працуюць.

---

[490] Грыневіч Антон (1877—1937) — беларускі грамадзка-культурны дзяяч, зьбіральнік беларускага музычнага фальклёру. У 1922—1923 гг. сакратар ТБШ. З 1925 г. жыў у Менску.

[491] Нейкі Бэкер фігураваў у складзеным савецкімі спэцслужбамі «Сьпісе ўдзельнікаў беларускага нацыяналістычнага руху (1917—1924 гг.)…» як «сябра Беларускай калёніі ў Латвіі, сябра камісіі па фінансаваньні БНР».

[492] Грузэль Вацлаў Пятровіч (1884—1937) — савецкі дзяржаўны дзяяч. З 1921 г. старшыня Менскага павятовага выканкаму, сакратар Бабруйскага павятовага камітэту КП(б)Б, старшыня Бабруйскага павятовага выканкаму. У 1924—1926 гг. наркам Рабоча-сялянскай інспэкцыі БССР, старшыня Бюджэтнай камісіі ЦВК БССР, да 1925 старшыня Цэнтральнай кантрольнай камісіі КП(б)Б. У 1926 накіраваны на работу ў РСФСР. Рэпрэсаваны.

[493] Прышчэпаў Зьміцер (1896—1940) — дзяржаўны і грамадзкі дзяяч БССР, у 1924—1929 гг. наркам земляробства БССР, пасьля намесьнік старшыні Дзяржпляну БССР. Прыхільнік ідэі «хутарызацыі». Рэпрэсаваны.

2) Аказаць неабходную дапамогу ў скліканьні другой беларускай палітычнай канфэрэнцыі дзеля таго, каб яна адбылася ў Менску.

3) Увайсьці ў паразуменьне зь літоўскім урадам у справе аказаньня дапамогі «Беларускаму камітэту» ў Коўне; са свайго боку прыкласьці ўсе намаганьні да падтрымкі прэтэнзіяў літоўцаў да Польшчы.

4) Увайсьці ў паразуменьне зь нямецкім урадам і прапанаваць за падтрымку пастулятаў беларускіх арганізацыяў у Літве, Польшчы і Латвіі падтрымку ўсіх прэтэнзіяў да Польшчы, выстаўленых нямецкім урадам.

5) Прапанаваць усім замежным арганізацыям і групам узгадненьне дзейнасьці, а таксама выступіць з прапановамі менскага «Камітэту чыну»[494], ствараючы такім чынам адзіны беларускі рэвалюцыйны фронт для барацьбы за вызваленьне ўсіх беларускіх земляў, а таксама аб'яднаньне іх з Савецкай Беларусьсю.

6) Гэтую пастанову ЦВК Савецкай Беларусі давесьці да Цэнтральнага камітэту ўсіх беларускіх замежных рэвалюцыйных арганізацыяў, адначасова прапануючы ім неадкладна пачаць перамовы зь нямецкім і літоўскім урадамі.

Пра вынікі перамоваў ЦК павінен у належны час паведаміць непасрэдна ЦВК Савецкай Беларусі праз адмысловых кур'ераў.

Для дасягненьня адзінага рэвалюцыйнага беларускага фронту трэба было ліквідаваць антыбальшавіцкі «Ўрад Беларускай Народнай Рэспублікі», які яшчэ існаваў у той час. Гэты ўрад, як вядома, у 1918 г. пад напорам бальшавікоў, якія займалі пакінутыя немцамі тэрыторыі, па чарзе перабіраўся ў Вільню, Горадню і нарэшце апынуўся ў Празе Чэскай.

Раз ён быў антыбальшавіцкім урадам, ягоная ліквідацыя была пажаданая для кансалідацыйных памкненьняў камуністаў.

Бальшавікі ціснулі на «Ўрад Беларускай Народнай Рэспублікі» з дапамогай беларускіх ковенскіх, латвійскіх і віленскіх дзеячоў. У выніку прэм'ер праскага беларускага ўраду А. Цьвікевіч пачаў перамовы са старшынём Савету Народных Камісараў Беларускай Савецкай Рэспублікі Аляксандрам Адамовічам і ўпаўнаважаным Народнага камісарыяту замежных спраў Ітві[495] і 4.X.1925 г. абвясьціў пра ліквідацыю ўраду. Цьвікевіч падаў заяву аб

[494] Як выявілі самі супрацоўнікі II аддзелу Генэральнага штабу яшчэ ў 1925 г., на самой справе Менскага камітэту чыну ніколі не існавала. Гэты камітэт нібыта быў проста прыдуманы платным інфарматарам шэрагу польскіх спэцслужбаў Вячаславам Адамовічам (Дзергачом) і фігураваў у большасьці ягоных сакрэтных данясеньняў (больш падрабязна гл.: Пашкевіч, А. В.; Чарнякевіч, А. М. Атаман Дзяргач: невядомыя старонкі біяграфіі, ці Да гісторыі палітычнага авантурызму ў беларускім нацыянальным руху // Берасцейскі хронограф. 2004. Вып. 4. С. 314—334). Таму даволі складана растлумачыць фігураваньне, хоць і адзінкавае, гэтай арганізацыі ў працы таго ж II аддзелу ў 1928 г., г. зн. праз 3 гады пасьля выкрыцьця Дзергача. Магчыма, за гэты час II аддзелу ўдалося здабыць нейкія дадатковыя зьвесткі, якія пацьвярджалі сапраўднае існаваньне гэтага «Камітэту», або аўтар «Кароткага нарысу» сьвядома ці несьвядома скарыстаўся пры яго напісаньні старым рапартам В. Адамовіча. У любым выпадку да інфармацыі пра паседжаньне ЦВК БССР ад 10 верасьня 1925 г., улічваючы вышэйпададзенае, трэба ставіцца асабліва крытычна.

[495] Ітві (Падгорнаў) Мікалай Пятровіч — дзяржаўны дзяяч БССР, з 1922 г. намесьнік наркама замежных спраў БССР, у 1924—1927 гг. упаўнаважаны Наркамату замежных спраў СССР пры СНК БССР, сябра Камісіі па распрацоўцы прапаноў па праекце Канстытуцыі СССР.

адстаўцы Крачэўскаму, старшыні Рады Беларускай Народнай Рэспублікі, пасьля чаго быў напісаны ліквідацыйны акт, падпісаны А. Цьвікевічам, старшынём Рады Міністраў Беларускай Народнай Рэспублікі, В. Захаркам, міністрам фінансаў, У. Пракулевічам, дзяржаўным канцлерам, а таксама Л. Зайцам, дзяржаўным кантралёрам.

Крачэўскі ліквідацыю ўраду Цьвікевіча ўспрыняў як толькі ягоную адстаўку. Ня хочучы дапусьціць зьнішчэньня беларускага ўраду, незалежнага ад Саветаў, у паразуменьні з Грыбам і Мамонькам ён узяў на сябе функцыю старшыні Рады міністраў і праз тэлеграф запрапанаваў В. Ластоўскаму і Душэўскаму партфэлі ў створаным новым урадзе.

У другой палове верасьня 1925 г. у Бэрліне адбылася канфэрэнцыя прадстаўнікоў розных беларускіх груповак. У ёй бралі ўдзел: з Коўна: Цьвікевіч і Валынец[496], зь Менску: Дыла, Карабач, Краскоўскі і Трафімаў, зь Вільні: Грыневіч, з Латвіі: Дварчанін і Якубецкі, з Парыжу: М. Хвілецкі[*], з Прагі Чэскай: праф. Крачэўскі і Мамонька. Мэтай канфэрэнцыі была распрацоўка праграмы для «другой беларускай нацыянальна-палітычнай канфэрэнцыі». Сродкі на яе скліканьне мусілі выдаткаваць ЦВК БКП, а таксама нямецкае Міністэрства замежных спраў.

Згаданая «другая беларуская нацыянальна-палітычная канфэрэнцыя» адбылася 12—15.X.1925 г. у Бэрліне. У ёй узялі ўдзел 16 наступных дэлегатаў:

зь Менску:	1) Дварчанін[497],
	2) Дыла,
	3) Грыневіч,
	4) Якубецкі Андрэй,
	5) Карабач,
	6) Краскоўскі,
	7) Пракулевіч,
	8) Трафімаў,
з Коўна:	9) Цьвікевіч,
	10) Галавінскі,
з Латвіі:	11) Езавітаў,
зь Вільні:	12) пас. Ярэміч,
	13) Якавюк[498],
з Парыжу:	14) Хвілецкі,
з Прагі Чэскай:	15) Крачэўскі,
	16) Мамонька.

496 Валынец Флягонт (1879—1937) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Быў настаўнікам Радашкавіцкай беларускай гімназіі, адным з найактыўнейшых дзеячоў ТБШ. У 1928 г. пасол польскага сойму, уваходзіў у склад Беларускага сялянска-работніцкага пасольскага клюбу «Змаганьне». У 1930 г. арыштаваны польскімі ўладамі, у 1932 г. выехаў у СССР. Арыштаваны, загінуў на Салаўках.

497 Ігнат Дварчанін ня мог быць дэлегатам ні з Латвіі, ні зь Менску. У 1925 г. ён яшчэ вучыўся ў Карлавым унівэрсытэце ў Празе.

498 Сымон Якавюк з канца 1923 г. жыў у Коўне.

У склад прэзыдыюму канфэрэнцыі ўвайшлі: Езавітаў у якасьці старшыні, а таксама Галавінскі і Пракулевіч.

Другая беларуская нацыянальна-палітычная канфэрэнцыя паказала апанаваньне беларускага руху камуністычнымі ўплывамі.

Яна, аднак, утрымлівала моманты барацьбы нямецка-ангельскіх уплываў з бальшавіцкімі. Характэрна, што на працягу канфэрэнцыі не пачуўся ніводзін палянафільскі голас. Гэта сьведчыць пра тое, што палянафільскі рух, калі нават існаваў сярод беларусаў, быў настолькі слабы, што ня здолеў закрануць асяродак актыўных беларускіх палітыкаў.

Хада канфэрэнцыі была наступная: пасьля выбараў прэзыдыюму Цьвікевіч прадставіў яму акт ліквідацыі ўраду «Беларускай Народнай Рэспублікі». Канфэрэнцыя, нягледзячы на апазыцыю Крачэўскага і Мамонькі, прызнала, што ў сувязі з існаваньнем Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі з Саветам Народных Камісараў у якасьці яе ўраду лішнім зьяўляецца існаваньне па-за межамі дзяржавы іншага ўраду.

Крачэўскі даказваў, што Савет Народных Камісараў поўнасьцю залежыць ад Масквы, і ў сувязі з гэтым абавязкова патрэбнае існаваньне беларускага ўраду, ад яе незалежнага. Ён дзейнічаў згодна з інтарэсамі Нямеччыны і Ангельшчыны, бо ліквідацыя праскага ўраду сьведчыла б пра поўную страту нямецкіх уплываў на хаду беларускіх справаў і пра канчатковую перамогу бальшавіцкага ўплыву.

Ня хочучы выпускаць з рук магчымасьці дзейнасьці з дапамогай беларускага руху супраць Польшчы і, магчыма, супраць СССР, нямецкі ўрад паабяцаў матэрыяльную дапамогу Крачэўскаму. Ангельшчына ж праз Крачэўскага магла ўплываць на антысавецкую дывэрсію на тэрыторыі Савецкай Беларусі.

На Бэрлінскай канфэрэнцыі было зроблена шмат дакладаў, у якіх выразна ўвасобіліся антыпольскія настроі. Выступалі Цьвікевіч, Дыла, Галавінскі, Якубецкі, Езавітаў, Карабач, Краскоўскі, Крачэўскі і Пракулевіч.

Трэба адзначыць, што пасол Ярэміч выступаў з паўнамоцтвамі як ад Беларускага пасольскага клюбу, так і ад ВБНКаму. Калі узяць да ўвагі факт, што пасол Ярэміч не выказваўся супраць ліквідацыі ўраду Цьвікевіча і падпісаў ад імя прадстаўленых арганізацыяў рэзалюцыі канфэрэнцыі, то гэта зьяўляецца адным з доказаў таго, што як «Вільнацбелкам», так і Беларускі пасольскі клюб падпарадкаваліся Савету Народных Камісараў Савецкай Беларусі.

25.XI.1925 г. адбылося паседжаньне ЦВК БКП, на якім займаліся пастановай «другой беларускай палітычнай канфэрэнцыі» ў Бэрліне, якая тычылася Рыскай дамовы. Пры моцнай падтрымцы Ігнатоўскага, Карабача, Каранеўскага[499], Лёсіка, Прышчэпава і Смоліча былі прынятыя наступныя пастановы:

1) ЦВК БКП далучаецца да пастановы, прынятай Другой беларускай палітычнай канфэрэнцыяй.

[499] Каранеўскі Язэп Пятровіч (1888—1937) — беларускі палітычны і грамадзкі дзяяч. У 1920-я гг. быў намесьнікам старшыні і сябрам прэзыдыюму Інбелкульту, у 1929—1931 гг. рэктар БДУ.

2) ЦВК БКП лічыць немагчымым далейшае існаваньне мяжы, якая дзеліць беларускі працоўны народ на дзьве часткі і аддае больш за трэцюю частку беларускага працоўнага народу пад уладу буржуазіі і капіталістаў панскай Польшчы. З гэтай прычыны ЦВК БКП ужыве ўсе магчымыя сродкі для падтрымкі і ўзмацненьня барацьбы за далучэньне Заходняй Беларусі да СССР.

3) Улічваючы гэта, ЦВК БКП пастанаўляе неадкладна выбраць дэлегацыю з 3 сябраў з мэтай накіраваньня яе ў ЦВК СССР (былі выбраныя Чарвякоў, Калнін[500] і Вайнэр), якой даручаецца растлумачыць у цэнтры пазыцыю, занятую ЦВК БКП у справе заходніх межаў Савецкай Беларусі, а таксама папярэдзіць ЦВК СССР пра магчымасьць узьнікненьня ў блізкай будучыні сур'ёзных ускладненьняў, у тым ліку вострых інцыдэнтаў на заходняй мяжы, у выпадку абвастрэньня барацьбы за вызваленьне беларускіх працоўных масаў з-пад уціску Польшчы і імкненьня іх да аб'яднаньня з Савецкай Беларусьсю.

Апісаныя вышэй факты можна лічыць пасьпяховымі для разьвіцьця кампаніі. Непасьпяховымі ж трэба лічыць частковую ліквідацыю партыі, зьдзейсьненую акруговымі аддзеламі палітычнай паліцыі, а таксама раскол у КПЗБ.

У Палескім ваяводзтве ў пачатку верасьня 1924 г. быў праведзены шэраг арыштаў сярод дзеячоў КПЗБ. Дзякуючы супрацоўніцтву КПП, Незалежнай сялянскай партыі і КПЗБ, пачынаючы ад ліпеня 1924 г. асабліва моцнае разьвіцьцё камуністычнай кампаніі пазначылася ў Брэст-Літоўскім, Драгічынскім, Кобрынскім, Косаўскім, Лунінецкім, Пінскім і Пружанскім паветах. Гэта вымусіла ўлады да згаданага ўмяшаньня.

Раскол у КПЗБ выглядаў наступным чынам.

Узаемаадносіны паміж КПП і КПЗБ ад сьнежня 1923 г. (г. зн. ад стварэньня КПЗБ) да кастрычніка 1924 г. складваліся нармальна. Яны пачалі псавацца, калі КПП прыйшла да высновы, што КПЗБ дзейнічае занадта слаба і ня можа стварыць сваёй арганізацыйнай сеткі. У выніку гэтага ЦК КПП паслаў на тэрыторыю КПЗБ пэўную колькасьць сваіх дзеячоў паходжаньнем з Кангрэсаўкі[501], якія, заняўшы адпаведныя пасады, пачалі ствараць арганізацыйны апарат КПЗБ. Гэта выклікала востры пратэст беларускіх камуністаў.

На фоне непаразуменьняў паміж ЦК КПП і ЦК КПЗБ, а таксама на фоне імкненьня часткі беларускіх камуністаў стаць незалежнымі ад КПП шляхам стварэньня сэкцыі ў Камінтэрне пад назвай сэкцыі Заходняй Беларусі ў кастрычніку 1924 г. пачаўся, а ў студзені 1925 г. канчаткова аформіўся раскол

---

500 Калнін А. Я. (1889—1941) — дзяржаўны і партыйны дзяяч БССР. З 1919 г. старшыня Віцебскага губэрнскага савету прафсаюзаў, з 1924 г. старшыня ВСНГ БССР, з 1927 г. старшыня ЦКК КП(б)Б і наркам Рабоча-сялянскай інсьпекцыі БССР, адначасова ў 1930—1932 гг. намесьнік старшыні СНК БССР. У 1932 г. пераведзены на працу ў РСФСР.

501 Кангрэсаўка (Kongresówka) — маецца на ўвазе тэрыторыя былога Польскага Каралеўства, якая ўвайшла ў склад Расейскай імпэрыі згодна з умовамі Венскага кангрэсу 1815 г.

(сэцэсія) КПЗБ. На чале сэцэсіі сталі: Эрнэст Паліпенка[502] (псэўд. «Стары»)[503], сябра ЦК КПЗБ, і Міхал Гурын[504] (псэўд. «Стасько»[505]), скарбнік ЦК КПЗБ. Яны стварылі новы ЦК КПЗБ, які складаўся з трох асобаў. Міхал Гурын («Стасько») забраў для сэцэсіі значныя сродкі ЦК КПЗБ, што дало ёй магчымасьць друкаваць два выданьні: «Большевик»[506] і «Чырвоны сьцяг»[507].

---

502 Паліпенка Эрнэст — партыйны псэўданім Карла Мэльперта (1884—?), камуністычнага дзеяча, які паходзіў з Латвіі. У 1925 г. арыштаваны, знаходзіўся ў Беластоцкай турме. Быў падсудным у т. зв. «працэсе 133» над камуністычнымі дзеячамі ў 1928 г. Асуджаны ў СССР у 1933 г. Тут аўтары «Кароткага нарыса...» не зарыентаваліся, што ў камуністаў-нелегалаў была прынятая практыка пастаянна зьмяняць партыйныя мянушкі. Дзеля гэтага Паліпенку-Мэльперта (які сапраўды меў партыйную мянушку «Стары») пераблыталі зь іншым дзеячам, які насіў тую самую мянушку.

503 «Стары» зьяўляецца адной з самых таямнічых фігураў заходнебеларускай гісторыі. Сапраўднае ягонае прозьвішча з пэўнасьцю не вядомае да гэтай пары. Такая сытуацыя была вынікам у тым ліку таго, што «Стары» быў непераўзыдзеным майстрам канспірацыі і знаходзіўся на нелегальным становішчы яшчэ з 1898 г. У 1960-я гг. супрацоўнік Інстытуту гісторыі партыі пры ЦК КПБ, адзін з былых лідэраў КПЗБ Мікалай Арэхва рабіў спробы ўстанаўленьня асобы «Старога» і зь ліставаньня з шэрагам старых падпольшчыкаў прыйшоў да высновы, што сапраўднае прозьвішча гэтага дзеяча — Тамашэўскі. Гэтая інфармацыя была ўведзеная ў навуковы ўжытак і фактычна замацавалася ў гістарыяграфіі. Аднак азнаямленьне зь першаснымі матэрыяламі не дазваляе адназначна сьцьвярджаць, што «Стары» — гэта безумоўна Тамашэўскі. Ня выключана, што гэта быў проста яшчэ адзін са шматлікіх ягоных псэўдонімаў.
Падамо толькі некаторыя ўрыўкавыя зьвесткі, якія на сёньняшні дзень маюць пра «Старога» аўтары гэтай публікацыі. Згодна з анкетай, асабіста запоўненай гэтым дзеячам падчас II зьезду КРПП у 1923 г., ён нарадзіўся ў 1877 г. у сям'і рамесьніка на тэрыторыі Расейскай імпэрыі, быў палякам па нацыянальнасьці і меў сярэднюю адукацыю. Да рэвалюцыйнага руху далучыўся ў 1895 г. Спачатку быў сябрам ППС, пасьля расколу гэтай партыі далучыўся да яе левай часткі. У 1918 г. уступіў у Камуністычную партыю Літвы і Беларусі, узначальваў віленскую партыйную арганізацыю. Са сьнежня 1922 г. быў сябрам Камуністычнай рабочай партыі Польшчы. Быў вядомы як добры арганізатар тэхнічнага боку функцыянаваньня партыі, менавіта дзеля гэтага яму ў пачатку 1920-х гг. была дачучаная задача арганізацыі партыйнай друкарні. Задача была пасьпяхова выкананая, але з-за супярэчнасьцяў «Старога» з кіраўніцтвам КРПП і КПЗБ друкарня была ўведзеная ў дзеяньне толькі пасьля вылучэньня «сэцэсіі». Ёсьць зьвесткі, што крыніцай супярэчнасьцяў было пытаньне статусу віленскай партыйнай арганізацыі: «Стары» настойваў на яе самастойнасьці і падпарадкаваньні непасрэдна Камінтэрну.

504 Гурын (Маразоўскі) (сапр. Ханевіч) Міхал (1891—1928) — беларускі дзяяч. Да рэвалюцыі 1917 г. быў настаўнікам, скончыў Пскоўскі настаўніцкі інстытут. Сымпатызаваў эсэрам. З 1920 г. жыў у Менску, рэдагаваў шэраг газэт, у тым ліку «Савецкую Беларусь». У 1924 г. быў падпольна пасланы зь Менску ў Заходнюю Беларусь для арганізацыі камуністычнага руху. Стаў адным зь лідэраў т. зв. «сэцэсіі» ў КПЗБ у канцы 1924 г. Пасьля сядзеў у польскай турме, пасьля выхаду зь якой выказваўся за супрацоўніцтва з польскімі ўладамі. Зьбіраўся даваць паказаньні на працэсе над лідэрамі Беларускай сялянска-работніцкай грамады, але 16 сакавіка 1928 г. быў забіты ў Вільні С. А. Клінцэвічам як правакатар. Пакінуў успаміны «З недалёкага мінулага», якія публікаваліся ў другой палове 1927 г. у беларускай палянафільскай газэце «Беларускі дзень».

505 «Стасько» — так у тэксьце. Насамрэч Міхал Гурын меў партыйны псэўданім «Стах».

506 «Большевик» («Бальшавік») — газэта, орган ЦК КПЗБ, выдавалася са сьнежня 1924 да 1936 гг., спачатку на расейскай, а пасьля і на беларускай мове.

507 «Чырвоны сьцяг» — нелегальная газэта, орган ЦК КПЗБ у 1920—1938 гг.

У гэтых выданьнях праводзілася кампанія супраць КПП. Акрамя таго, сэцэсія імкнулася апанаваць усе камуністычныя арганізацыі. Лічачы, што яны адзіныя адлюстроўваюць рэвалюцыйныя настроі і памкненьні насельніцтва Заходняй Беларусі, сэцэсіяністы вырашылі стварыць «Краёвую камуністычную партыю», незалежную ад КПП. Яны зыходзілі з прынцыпу, што няма падстаў для арганізацыйнай сувязі паміж КПП і КПЗБ з прычыны абсалютна рознай псыхалёгіі і ўмоваў побыту беларускіх і польскіх масаў. Выступаючы супраць КПП, сэцэсіяністы высунулі супраць яе цэлы шэраг абвінавачваньняў:

1. Бясплённыя дыскусіі, якія забіваюць у сябрах партыі ўсялякую рэвалюцыйную ініцыятыву, вядуць да раскладаньня партыі. Сьцьвярджалася, што КПП пры адпаведных умовах ня зможа ўзяць ініцыятыву ва ўласныя рукі.

2. Па сялянскім і нацыянальным пытаньнях ЦК КПП, абмяжоўваючыся бясплённым дэкляраваньнем псэўдабальшавізму, на практыцы бясьсільны даць бальшавіцкую ацэнку падзеям, якія адбываюцца, сваім бязьдзеяньнем давёўшы справу да таго, што кіраўніцтва сялянскім рухам узяла ў свае рукі Незалежная сялянская партыя (негалосна падтрыманая КПП), якая дзейнічала і на тэрыторыі Заходняй Беларусі, паступова палянізуючы яе.

3. Не абмяжоўваючыся этнаграфічнай тэрыторыяй Польшчы, ЦК КПП пераносіць свой апартунізм і псэўдабальшавізм і ў акупаваную Заходнюю Беларусь, якая кіпіць стыхійным рэвалюцыйным рухам, да якога ЦК КПП ставіцца паблажліва і зь недаверам.

4. КПП няўмела і няправільна выкарыстоўвае спэцыфічныя асаблівасьці беларускага нацыянальна-рэвалюцыйнага руху, які зьяўляецца найлепшай глебай для бальшавізацыі масаў Заходняй Беларусі. У выніку гэтага рэвалюцыйныя элемэнты вёскі пачалі ствараць самастойныя паўстанцкія арганізацыі, напрыклад, «Пралетарская Грамада», «Арганізацыя імя Леніна» і «Чырвоная Зорка».

5. КПП не пагадзілася з умовай байкоту польскіх школаў на крэсах і не падзяляе погляду, што ажыцьцяўленьне падпольнага беларускага нацыянальнага саманавучаньня, ігнараваньне і байкот рашэньняў польскіх уладаў пасьпяхова нэўтралізуюць палянізацыю і дзякуючы гэтаму ўзмацняюць імкненьне да аб’яднаньня з Савецкай Беларусьсю пад сьцягам СССР. Гэтае аб’яднаньне сецэсіяністы лічылі асновай сваіх рэвалюцыйных памкненьняў[508].

КПП безвынікова спрабавала дамовіцца з сэцэсіяністамі. Асуджаныя Менскам і Масквой, «Стары» і «Стасько» пачалі арганізацыю «Краёвай камуністычнай партыі», незалежнай ня толькі ад КПП, але і ад Камінтэрну.

[508] Гэтыя і іншыя абвінавачваньні ў бок кіраўніцтва КПРП былі выкладзеныя «сэцэсіяністамі» ў так званым «Камунікаце да ўсіх сябраў партыі, да ўсіх рэвалюцыйных рабочых і сялян Заходняй Беларусі», які быў надрукаваны ў № 2 падпольнай газэты «Большевик» за 31 сьнежня 1924 г. (першым нумары гэтай газэты, які выдавала «сэцэсійная» рэдакцыя).

Улады бясьпекі правялі ў верасьні і кастрычніку 1925 г. поўную ліквідацыю сэцэсіі на тэрыторыі Беластоцкага і Віленскага ваяводзтваў, дзе яна, дзякуючы вельмі актыўнай працы, мела прыхільнікаў.

Для пашырэньня сваіх уплываў камуністычная партыя з 1924 г. вяла ажыўленую зьнешнюю кампанію ў выглядзе актыўнай агітацыі.

У першую чаргу КПЗБ пачала кампанію, накіраваную на апанаваньне прафэсійных саюзаў у гарадах. У іх складзе быў выклікаными раскол, а пасьля ўтвораная «Лявіца клясавых прафэсійных саюзаў», якая цалкам знаходзілася пад камуністычным уплывам. Аднак кампанія ў гарадах разьвівалася слаба. Гэта пацьвердзіў V кангрэс Камінтэрну, што прайшоў у Маскве ў ліпені 1924 г.[509]. Ён прапанаваў лёзунг адзінага рабочага фронту, зразумеўшы, што без авалоданьня сялянскімі масамі нельга будзе выклікаць рэвалюцыю ў паасобных дзяржавах. Выконваючы пастановы V кангрэсу Камінтэрну, беларускія камуністы ў жніўні 1925 г. павярнуліся да вёскі, галоўным чынам беларускай, дзе работа была больш лёгкай з прычыны наяўнасьці больш падатнага матэрыялу для стварэньня «кам’ячэек». У многіх гмінах солтысы, а ў некаторых і войты былі кіраўнікамі камуністычнай прапаганды. Разьвіцьцю камуністычнай кампаніі на вёсцы спрыяла таксама перасяленьне мясцовай інтэлігенцыі, якая мела невялікія гаспадаркі, у гарады ў выніку эканамічнага крызісу.

Камуністычная агітацыя была вельмі ўмелай. У раскіданых адозвах падымаліся найбольш балючыя праблемы мясцовага насельніцтва. Яны заклікалі не плаціць падаткаў, не ісьці на вайсковую службу прызыўнікам, гаварылі пра шкоду, якую наносіць вайсковае асадніцтва, закраналі справу зьнішчаных вайною гаспадарак і г. д. Камуністычныя агітатары як больш дасьведчаныя за звычайнага селяніна людзі неаднаразова дабіваліся ад мясцовай адміністрацыі палёгкаў у падатках, падводнай павіннасьці і г. д., чаго сам селянін дабіцца ня мог. Дзякуючы такой кампаніі агітатар часта рабіўся даверанай асобай, прысутнасьць якога на вёсцы прыносіла значную карысьць. Дзякуючы гэтаму расьлі ўплыў і значэньне Камуністычнай партыі.

Узмацненьне ў жніўні 1925 г. камуністычнай кампаніі на вёсцы, асабліва ў Беластоцкім ваяводзтве, а таксама «засыпка»[510] сэцэсіі дазволілі ўладам бясьпекі правесьці ў верасьні і кастрычніку 1925 г. ліквідацыю камуністычных арганізацыяў. Арышты і ператрусы, праведзеныя ў Беластоцкім павеце, далі матэрыял, які дазваляў прыступіць да ліквідацыі партыі на тэрыторыі астатніх паветаў Беластоцкага ваяводзтва, а таксама ў Навагрудзкім і Віленскім ваяводзтвах.

---

509 V кангрэс Камінтэрну праходзіў з 17 чэрвеня да 8 ліпеня 1924 г.

510 У арыгінале слова гучыць як «wsypanie», якое можна перакласьці і ў сэнсе, што «сэцэсія» «засыпалася» сама, і ў сэнсе, што яе «засыпалі», гэта значыць — здалі польскай паліцыі. На гэты момант трэба зьвярнуць увагу, бо ва ўступе да ўспамінаў Гурына, што друкаваліся ў газэце «Беларускі дзень», адзначалася, што Гурына здалі дэфэнзыве самі верныя Маскве камуністы. Гэтая інфармацыя, аднак, дасюль не пацьверджаная.

У жніўні ў Беластоцкім і Бельскім паветах былі арыштаваныя 200 чалавек (сярод іх правадыры сэцэсіі «Стасько» і «Стары»)[511], у верасьні 500 чалавек, зь якіх з доказамі віны былі аддадзеныя пад суд 404 чалавекі. У Беластоку былі ліквідаваныя акруговы камітэт, 5 раённых камітэтаў і 44 «ячэйкі». Сярод арыштаваных былі 6 сябраў ЦК КПЗБ.

Дзякуючы праведзеным ператрусам былі знойдзеныя зброя, порах, піраксылін, выкрытыя «тэрарыстычныя пяцёркі», а ў Наваградзкім ваяводзтве ліквідаваная дывэрсійная банда, якая налічвала 43 асобы. У гэтым ваяводзтве быў арыштаваны і перададзены судовым уладам 71 чалавек. Дзякуючы ліквідацыйнай акцыі, у выніку якой былі арыштаваныя многія найбольш мабільныя і актыўныя агітатары, дзейнасьць камуністаў была стрыманая.

У лістападзе 1925 г. дзейнасьць камуністаў ізноў актывізавалася. Цыркуляр ЦК КПЗБ «Найбліжэйшыя задачы ў прафсаюзным руху» загадваў наноў прыступіць да арганізацыі камуністычных ячэек, спачатку сярод гарадзкіх працоўных, а пасьля і сярод вясковых.

Трохі пазьней настаў пэрыяд поўнай унутранай пераарганізацыі працы. Яе асновай была як мага большая ўнутраная і вонкавая канспірацыя. Вонкавая засноўвалася на тым, што скампрамэтаваныя або арыштаваныя сябры партыі адхіляліся ад партыйнай працы. Яны маглі толькі ўдзельнічаць у дэманстрацыях, у якіх затое не маглі ўдзельнічаць нескампрамэтаваныя сябры. Унутраная канспірацыя грунтавалася на тым, што сябры «ячэек» не маглі нічога ведаць пра сябраў іншых «ячэек». Тыя, хто падазраваўся ў

---

511 Пра арышт «Старога» падчас ліквідацыі «сэцэсіі» дадатковых зьвестак ня выяўлена. Аляксандра Бэргман пісала, што падчас разгрому «сэцэсіі» ён арыштаваны ня быў. Ёсьць урыўкавыя зьвесткі пра тое, што ён дзейнічаў у Вільні да 1927 г. Так, у верасьні 1926 г. у лісьце аднаго з актывістаў КПЗБ, нейкага «Сяргея», праходзіла інфармацыя, што ў віленскай камуністычнай арганізацыі пазначылася апазыцыйная ў дачыненьні да гарадзкога камітэту КПЗБ група і «гэтая група знаходзіцца ў шчыльным кантакце са Старым і тут ва ўсім ягоная рука». Далей у тым самым лісьце гаварылася, што са «Старым» зноў наладзіў кантакт Міхал Гурын, які незадоўга перад гэтым быў выпушчаны з польскай турмы: «...правадыр гэтай групы, на маю думку, не падыходзіць для кваліфікацыі яго як правакатара, але ён вялікі дурань і, так як ён зьвязаны са Старым, то апошняму няцяжка было даведацца ў яго пра склад цяперашніх працаўнікоў, і такім чынам усё гэта дайшло да Стаха, бо незразумела, адкуль Стах і Мамонька маглі ведаць увесь склад АК (акруговага камітэту КПЗБ — заўв. камэнтатараў) і верхавіны КСМ у Вільні» (Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НА РБ). Ф. 242-п. Воп. 1. Адз. зах. 86. А. 52). Апошняя пакуль выяўленая згадка пра Старога ў дакумэнтах датуецца 9 студзеня 1927 г. Той жа «Сяргей» у сваім чарговым зашыфраваным лісьце пісаў: «Ня так даўно Мятла нам перадаваў, што Стары зьвярнуўся з прапановай да Астроўскага аб перадачы яму друкарні. Абмяркоўваючы гэтае пытаньне, мы вырашылі катэгарычна забараніць мець якія б то ні было справы са Старым. Аказваецца, калі Сямён быў у Вільні, ён даведаўся, што знаёмыя ўсё ж такі ўблыталіся ў гэтую справу, прапанаваўшы Старому перанесьці друкарню на адну кватэру. [...] Мы [...] забаранілі працягваць справу, бо няма абсалютна ніякай гарантыі не патрапіць у [...] вельмі брудную небясьпечную гісторыю. Тут вельмі моцна можа пахнуць правакацыяй» (НА РБ. Ф. 242-п. Воп. 1. Адз. зах. 86. А. 100, 102).

супрацоўніцтве з паліцыяй, паддаваліся пад сачэньне, а ў пэўных выпадках перадаваліся «тэрарыстычнай пяцёрцы», г. зн. забіваліся.

Быў выкарыстаны новы арганізацыйны прынцып, апісаны вышэй. «Ячэйка» складалася толькі з 5 сябраў (раней з 7). Для большай кансьпірацыі былі выбраныя так званыя «старшыні ячэек», якія мелі непасрэдны кантакт з кіраўнікамі раёну, тыя ж — непасрэдна з «сакратарыятам акруговага камітэту». Акруговы кур'ер ведаў толькі аднаго сябра раённага камітэту, ад якога атрымліваў і якому вяртаў пошту.

Асобным сябрам рэкамэндавалася ўступаць у адміністрацыю, войска, ва ўсе ўстановы, каб паўсюль мець сваіх людзей. Тэрор стаў адным са сродкаў барацьбы як супраць сябраў сваёй партыі, што падазраваліся ў здрадзе, так і супраць усіх асобаў, якія маглі пашкодзіць камуністычнай кампаніі.

Камуністычныя арганізацыі пачалі энэргічна займацца зьбіраньнем зброі і амуніцыі, вайсковай падрыхтоўкай камуністаў, стварэньнем вайсковых аддзелаў і г. д.

Пачалося распаўсюджваньне нелегальнай камуністычнай літаратуры, у якой закраналіся актуальныя праблемы, пра што ішла гаворка вышэй.

У лістападзе 1925 г. у Менску адбылося паседжаньне ЦВК БКП з удзелам прадстаўнікоў ЦВК Украінскай і Расійскай камуністычных партыяў, на якім было вырашана:

1. ЦВК БКП, ЦВК УКП, ЦВК РКП зьвяртаюцца да кампартыі Польшчы, Заходняй Беларусі і Ўкраіны з заклікам да больш шчыльнага згуртаваньня сваіх шэрагаў і пасьлядоўнага імкненьня да мэты.

2. З мэтай пазьбегнуць далейшых масавых арыштаў і ліквідацый камуністычных арганізацыяў трэба правесьці сэлекцыю іх сябраў.

3. Непастаянным сябрам давяраць толькі распаўсюджваньне адозваў і сьцягоў, а адказныя функцыі давяраць выпрабаваным старэйшым сябрам кампартыі.

4. Выкарыстоўваць усе наяўныя сродкі для апанаваньня войска. Стварыць «ячэйкі» зь дзяржаўных, самаўрадавых, чыгуначных, артылерыйскіх, паштовых і тэлеграфных працаўнікоў. Гэтыя «ячэйкі» павінны быць вядомыя толькі вышэйшым кіраўнікам арганізацыі.

5. Правесьці дэталёвы ўлік усіх палітычных, вайсковых і грамадзкіх дзеячоў. Арганізаваць палітычныя «ячэйкі», задачай якіх было бназіраньне за асобнымі дзяржаўнымі і адміністрацыйнымі ўстановамі, а таксама за рознага роду таварыствамі і арганізацыямі. Асобна павінны праводзіцца ўлік і адсочваньне арганізацыяў і асобных людзей, задачай якіх ёсьць барацьба з камуністычнымі арганізацыямі. Сябры камуністычных «ячэек» у любы спосаб мусяць трапіць у палітычныя і адміністрацыйныя ўстановы, у вайсковыя і палітычныя таварыствы, адкуль змогуць здабываць матэрыял супраць асобаў, шкодных для камуністычнай кампаніі.

Акрамя таго, павінны быць арганізаваныя кантрольныя «ячэйкі». Задача іх сябраў — збор інфармацыі пра ўсе праявы грамадзкага, культурнага, гаспадарчага і іншага жыцьця, зьвесткі ж гэтыя павінны падавацца ў выглядзе рапартаў непасрэдна ЦК. Справу існаваньня такіх «ячэек» можа вырашаць толькі ЦК дадзенай партыі.

На камуністычную агітацыю і імкненьне выклікаць сусьветную рэвалюцыю бальшавікі выдзялялі вялізныя сумы. Аднак вынікі гэтага былі нязначныя, карысьць ад прыкладзеных намаганьняў — малая. Разуменьне гэтага прымусіла Камінтэрн шукаць новыя шляхі зьнішчэньня сусьветнай буржуазіі. Адносна Польшчы зьмененая тактыка камуністычнай партыі выглядала наступным чынам: бачачы, што кампартыя не карыстаецца ў Польшчы папулярнасьцю і што яна ня здолела рэвалюцыянізаваць польскага грамадзтва, было вырашана апанаваць шэраг ужо існых легальных левых арганізацыяў, а таксама стварыць шэраг новых. У такіх арганізацыях як публічныя мэты, так і праграма з тактыкай былі б легальныя.

Ніжэйшыя кіраўнікі і сукупнасьць сябраў гэтых арганізацыяў маглі ня ведаць пра схаваны сэнс іх існаваньня. Маглі ня ведаць яны і пра тое, што вышэйшыя кіраўнікі арганізацыяў складаюць камуністычны штаб. Дзякуючы такой нават унутранай канспірацыі камуністы мелі доступ да тых шырокіх пластоў насельніцтва, якія не згаджаліся з праграмай, адкрыта прапагандаванай як камуністычнай. Празь непасрэдныя зносіны камуністычныя дзеячы маглі паступова знаёміць масы з камуністычнымі лёзунгамі, а таксама ўзьдзейнічаць на больш падатных на іх агітацыю асобаў. Такіх людзей пасьля адмысловай падрыхтоўкі прымалі ў склад камуністычнай партыі.

Незалежна ад акцыі ў сфэры грамадзкіх арганізацыяў, камуністы імкнуліся раскалоць беларускае грамадзтва праз падтрымку рэлігійных сэктаў, бо і праваслаўе, і каталіцтва былі сур’ёзнымі перашкодамі на шляху разьвіцьця бальшавізму. Ня могучы апанаваць гэтыя цэрквы, камуністы імкнуліся падарваць іх унутранае адзінства і раздрабніць.

На тэрыторыі Беларусі, апрача Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі (КПЗБ), дзейнічалі, адпаведна з апісанай вышэй тактыкай, Незалежная сялянская партыя (НПХ) і Беларуская сялянска-работніцкая грамада, створаная Тарашкевічам у канцы 1925 г. відавочна на загад Камінтэрну[512].

---

[512] Роля Камінтэрну (фактычна маскоўскіх камуністычных уладаў) у стварэньні БСРГ сапраўды была значная. Дастаткова згадаць жнівеньскую канфэрэнцыю 1925 г. у Гданьску, на якой лідэры Грамады сустракаліся з прадстаўнікамі КП(б)Б, КПЗБ і КПП, удзел Б. Тарашкевіча ў IV канфэрэнцыі КПП у канцы 1925 г. і III канфэрэнцыі КПЗБ у пачатку 1926 г. (на апошняй ён быў патаемна прыняты ў Камуністычную партыю Заходняй Беларусі). Сярод іншых на III канфэрэнцыі КПЗБ было праведзенае і адмысловае паседжаньне па праблеме БСРГ. Дэлегатам патрабавалася вырашыць, які характар мусіць мець новастворанная легальная і ў пэрспэктыве масавая арганізацыя: нацыянальны ці тэрытарыяльны? У першым выпадку Грамада рабілася арганізацыяй, якая гуртавала б толькі беларусаў, а паралельна зь ёй на тэрыторыі Заходняй Беларусі дзейнічалі б падобныя арганізацыі для іншых народаў. Другі варыянт прадугледжваў існаваньне Грамады як чыста тэрытарыяльнай арганізацыі, сябрамі якой маглі б быць прадстаўнікі «працоўных масаў» усіх нацыянальнасьцяў, якія жылі ў Заходняй Беларусі. Пасьля дыскусіі было прынятае рашэньне, што Грамада стане тэрытарыяльнай заходнебеларускай арганізацыяй. Пры гэтым цікавы быў сам характар дыскусіі: розныя дзеячы-камуністы выказвалі свае меркаваньні, але ніхто не прапанаваў даведацца думку на гэты конт афіцыйных кіраўнікоў Грамады. Больш падрабязна пра гэта гл.: Тэрытарыяльная ці нацыянальная?: Дыскусія аб Грамадзе на III канферэнцыі Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі / Падрыхтоўка публікацыі, прадмова і каментарыі А. Пашкевіча // Гістарычны альманах. 2006. Т. 12. С. 163—170.

У лістападзе 1925 г. на прапанову пасла Фідэркевіча (НПХ), зробленую з соймавай трыбуны, дайшло да заключэньня пагадненьня паміж Незалежнай сялянскай партыяй (НПХ), Беларускай сялянска-работніцкай грамадой (БСРГ) і Камуністычнай партыяй Польшчы — разам зь беларускай і ўкраінскай падсэкцыямі. Гэтая «трайная» партыя прыступіла да сыстэматычнай падрыхтоўкі рэвалюцыі ў Польшчы. Пачалося стварэньне т. зв. «народнай міліцыі» (на польскім грунце) і Беларускай вайсковай арганізацыі (на беларускім грунце) — аналягічнай Польскай вайсковай арганізацыі[513].

На чале гэтай арганізацыі, мэтай якой была падрыхтоўка вясковага насельніцтва да ўзброенага выступленьня супраць маёмасных клясаў і адарваньне паўночна-ўсходніх ваяводзтваў ад Польшчы, стаў т. зв. «Цэнтральны камітэт». Ён складаўся з 3 прадстаўнікоў НПХ, 3 прадстаўнікоў КПП і 2 прадстаўнікоў БСРГ. Створаныя баёўкі складаліся з аддзелаў па 10 чалавек. Кожныя 5 аддзелаў утваралі адзін атрад. Кожныя 5 атрадаў мелі адзінае акруговае кіраўніцтва. Усе акруговыя камэндатуры падпарадкоўваліся Цэнтральнаму кіраўніцтву.

У канцы 1925 — пачатку 1926 гг. камуністы актыўнасьці не праяўлялі. Гэта было вынікам ліквідацыі, праведзенай у верасьні 1925 г. Камуністычная партыя пераўтваралася ўнутрана і з гэтай прычыны вонкавая актыўнасьць была для яе справай меншага значэньня. Праявы агітацыі сталі заўважацца толькі ў канцы студзеня 1926 г. Пачалося раскідваньне адозваў, агітацыя сярод беспрацоўных у гарадах, а таксама, праз пасярэдніцтва НПХ і БСРГ, сярод сялян на вёсцы. Агітацыя была накіраваная на ўзмацненьне і выкарыстаньне незадаволенасьці насельніцтва дзеля стварэньня рэвалюцыйных настрояў. У працы кампартыі пасьля правядзеньня ўнутранай рэарганізацыі ўжо заўважалася і вонкавая дзейнасьць, якая рабілася амаль выключна праз пасярэдніцтва легальна дзейных грамадзкіх і палітычных арганізацыяў. Дзякуючы прысутнасьці ў іх камуністаў, кампартыя валодала інфармацыяй пра ўсе праявы жыцьця на тых тэрыторыях, на якіх сама дзейнічала. Асаблівая ўвага была зьвернутая на апанаваньне моладзевых саюзаў, якія мелі ў сваіх шэрагах ідэйны, імпульсіўны і лёгкі для выкарыстаньня элемэнт.

У пачатку лютага 1926 г. у Менску адбылася III канфэрэнцыя КПЗБ[514], якая прызнала памылковымі сыстэму і мэтады, прынятыя на II канфэрэнцыі КПЗБ[515], зьмяніла іх і прыняла новую праграму працы, якая ўвасобілася ў ніжэй пададзеных пастановах.

Перш за ўсё, III канфэрэнцыя КПЗБ прызнала памылковым рашэньне II канфэрэнцыі КПЗБ, якое сьлепа кідала масы на ўзброенае паўстаньне,

[513] Польская вайсковая арганізацыя (ПВА) — патаемная вайсковая арганізацыя, утвораная ў жніўні 1914 г. у Варшаве з ініцыятывы Юзэфа Пілсудзкага. Першапачаткова дзейнічала толькі на тэрыторыі расейскага «забору», потым пашырылася на Галіччыну і Вялікую Польшчу. У асноўным займалася ажыцьцяўленьнем дывэрсійных акцыяў і вайсковай падрыхтоўкай сваіх сябраў. Пасьля набыцьця Польшчай незалежнасьці ў лістападзе 1918 г. распушчаная загадам Пілсудзкага.

[514] III канфэрэнцыя КПЗБ праходзіла з 5 па 18 студзеня 1926 г. у Маскве.

[515] II канфэрэнцыя КПЗБ праходзіла 30 лістапада 1924 г. у Вільні, ва ўмовах канспірацыі.

нягледзячы на слабасьць кампартыі, неарганізаванасьць масаў і недахоп інфармацыі, якая магла б забясьпечыць перамогу. Тактыцы II канфэрэнцыі была супрацьпастаўленая тактыка папярэдняга ахопу сваімі ўплывамі большасьці гарадзкога пралетарыяту, а таксама найбольш клясава вызначанага вясковага пралетарыяту і паўпралетарыяту.

Паводле рашэньняў III канфэрэнцыі КПЗБ, толькі партыя, якая зьяўляецца авангардам вызваленчага руху масаў, можа аб'яднаць, разьвіць і павесьці да вырашальнай бітвы і да канчатковай перамогі над польскай буржуазіяй гарадзкі і вясковы пралетарыят, які ідзе адзіным фронтам.

Каб рэалізаваць свае задачы, камуністычная арганізацыя старалася прыстасаваць свае формы і мэтады да зьмененай сытуацыі і паставіла за мэту здабыцьцё і забесьпячэньне сваіх уплываў ва ўсіх легальных рабоча-сялянскіх арганізацыях (прафэсійных саюзах, фабрычных камітэтах, каапэратывах, сельскагаспадарчых гуртках, касах хворых, камітэтах беспрацоўных, сялянскіх камітэтах і г. д.), а таксама культурных асяродках, якія існавалі на тэрыторыі Заходняй Беларусі. Усе гэтыя арганізацыі лічыліся тымі пляцоўкамі, авалодаўшы якімі, КПЗБ стане на чале масавага рабоча-сялянскага руху і скіруе яго ў рэвалюцыйнае рэчышча.

Дзеля аб'яднаньня вакол сябе ўсіх рэвалюцыйных сілаў КПЗБ імкнецца да стварэньня адзінага фронту рабоча-сялянскіх масаў, і дзеля гэтага ў рашэньнях III канфэрэнцыі КПЗБ быў прапанаваны цэлы шэраг праграм арганізацыяў і партыяў, якія павінны былі гэтыя масы арганізаваць і павесьці за сабою.

Лічачы, што толькі правільнае ажыцьцяўленьне рашэньняў канфэрэнцыі можа забясьпечыць посьпех рэвалюцыйнаму руху ў Заходняй Беларусі, а нацыянальнае вызваленьне і вырашэньне пытаньня аб формах дзяржаўнага існаваньня можна ажыцьцявіць толькі ў выпадку перамогі агульнапольскай рэвалюцыі, канфэрэнцыя засьцерагла перад бязьдзейнасьцю і чаканьнем чужой інтэрвэнцыі, а таксама заклікала да аб'яднаньня шэрагаў рабочых і сялян усіх нацыянальнасьцяў Заходняй Беларусі. У барацьбе са згодніцкімі партыямі КПЗБ намагалася:

1. Супрацьпаставіць працоўныя масы, якія ўваходзілі ў такія партыі, і іх правадыроў і пасьля самой завалодаць гэтымі масамі.

2. Аб'яднаць рабочых і беспрацоўных.

3. Арганізаваць вясковы пралетарыят з рабочымі, якія працуюць на тартаках (лесапільнях).

4. Узмацніць агітацыю сярод польскіх рабочых, уплыў на якіх згодніцкіх партыяў слабы.

5. Узмацніць барацьбу з ідэалёгіяй Бунду і ППС сярод габрэйскіх рабочых, высоўваючы лёзунгі клясавай барацьбы рабочых бяз розьніцы нацыянальнасьцяў.

6. Весьці кампанію сярод польскіх і беларускіх рабочых за збліжэньне з габрэйскім рухам, змагацца з антысэмітызмам у рабочай сям'і.

Адносна габрэйскага паўпралетарыяту КПЗБ паставіла сабе наступныя задачы:

1. Вырваць яго з-пад уплыву клерыкалізму буржуазных нацыяналістычных партыяў.

2. Завалодаць ім як саюзьнікам у барацьбе рабоча-сялянскіх масаў Заходняй Беларусі.

Для дасягненьня гэтых мэтаў камуністычная арганізацыя намагалася:

1. Паказаць здраду габрэйскай буржуазіі, якая, ствараючы ілюзіі адзінства нацыянальных інтарэсаў усяго габрэйскага народу, нібыта ідзе поплеч з польскай буржуазіяй і абшарнікамі супраць рэвалюцыйнага руху ў Польшчы і Заходняй Беларусі.

2. Усімі сіламі інфармаваць і тлумачыць габрэйскім масам пра «вялікую культурную, эканамічную і творчую працу», якая вядзецца сярод габрэйскіх масаў у СССР і пра ўсё тое, што зьдзейсьніла ў гэтай галіне савецкая ўлада пад кіраўніцтвам камуністычнай партыі.

3. Праводзіць рашучую барацьбу зь нібыта жудаснай палітыкай польскага ўраду супраць габрэяў Заходняй Беларусі.

4. Пераканаць, што поўнае задавальненьне і сапраўднае вызваленьне габрэяў магчымыя толькі пасьля перамогі рэвалюцыі пралетарыяту, а таксама весьці барацьбу за наданьне габрэям роўных правоў паводле рашэньняў III зьезду КПП у нацыянальным пытаньні.

5. Праводзіць рашучую барацьбу з антысэмітызмам ва ўсіх яго праявах.

Вырашальным рэвалюцыйным фактарам КПЗБ лічыць беларускіх сялян, прыводзячы ім у прыклад Савецкую Беларусь і паведамляючы, што ў інтарэсах сялян савецкая ўлада пад кіраўніцтвам кампартыі правільна вырашыла аграрнае пытаньне, правільна праводзіць нацыянальную палітыку, якая адпавядае інтарэсам усіх народаў. КПЗБ намагаецца пераканаць іх, што шляхам да перамогі над буржуазіяй і абшарнікамі, да стварэньня ў Польшчы рабоча-сялянскага ўраду, да атрыманьня зямлі і нацыянальнага вызваленьня зьяўляецца рэвалюцыйная барацьба ў кантакце і пад кіраўніцтвам пралетарыяту пад сьцягам КПЗБ.

Кляймуючы згодніцкія партыі Заходняй Беларусі (Беларускую сялянскую раду, Саюз сялян і Вызваленьне[516]), КПЗБ хоча пераканаць сялян, што толькі саюз бядняцкіх і серадняцкіх сялянскіх пластоў пад кіраўніцтвам пралетарыяту супраць вясковай буржуазіі забясьпечыць перамогу рэвалюцыі. Гэтая рэвалюцыя аддасьць абшарніцкія землі сялянству Заходняй Беларусі і ажыцьцявіць яго нацыянальныя пастуляты.

Задачай камуністычнай арганізацыі зьяўляецца таксама выцягваньне рабочых і сялянскіх масаў Заходняй Беларусі з-пад уплываў польскіх згодніцкіх і буржуазных партыяў. Праводзячы зацятую барацьбу з гэтымі партыямі, КПЗБ стараецца выкрыць ілжывасьць іх палітыкі і супярэчнасьць клясавых інтарэсаў капіталістаў і абшарнікаў з клясавымі інтарэсамі рабочых і сялян, тым самым хочучы выкарыстаць рабочых і сялян у сваіх мэтах і аб’яднаць з рэвалюцыйнымі масамі беларусаў, габрэяў і літоўцаў.

---

516 Маюцца на ўвазе Часовая беларуская рада, Беларускі сялянскі саюз і Польская народная партыя «Вызваленьне».

Галоўнай і прынцыповай задачай камуністычная арганізацыя лічыла падпарадкаваньне сваім уплывам большасьці рабочых Заходняй Беларусі, што працуюць у прамысловых цэнтрах і на фабрыках. Рэалізацыі гэтай задачы перашкаджае нешматлікасьць і разнароднасьць прамысловага пралетарыяту Заходняй Беларусі і існаваньне вясковага пралетарыяту. Найбольш рэвалюцыйных і клясава сьвядомых сялян КПЗБ таксама стараецца прыцягнуць да сябе.

Лічачы, што адносіны ў Польшчы ўсё больш абвастраюцца, камуністычная арганізацыя паставіла сабе за задачу цэнтралізаваць усе сілы пралетарскага, сялянскага і нацыянальнага рухаў Заходняй Беларусі. Выкарыстоўваючы тактыку адзінага фронту ў барацьбе за штодзённыя патрэбы рабоча-сялянскіх масаў, камуністычная арганізацыя перапыніла самастойныя выступленьні, не абапёртыя на масы.

Дакладна агульнапалітычныя, рабочыя, сялянскія і нацыянальныя пастуляты гучаць наступным чынам:

А. Агульнапалітычныя пастуляты

III канфэрэнцыя КПЗБ выступае:

а) супраць распродажу Польшчы замежнаму капіталу і ператварэньня яе ў паўкалёнію, за гаспадарчую «санацыю»;

б) за гаспадарчае збліжэньне з СССР;

в) супраць задушэньня выбарчага закону, за роспуск сойму і скасаваньне сэнату і за поўную свабоду новых выбараў;

г) супраць палітыкі ўзбраеньня і за скарачэньне выдаткаў на армію, паліцыю і бюракратычны апарат, за адбыцьцё вайсковай службы мясцовым насельніцтвам на тэрыторыі свайго краю;

д) за адмену надзвычайнага становішча ў Заходняй Беларусі і Заходняй Украіне і за адмену ваенна-палявых (даразных) судоў;

е) за фактычнае існаваньне ў Заходняй Беларусі гарантаваных канстытуцыяй дэмакратычных свабодаў (свабода арганізацыяў і саюзаў, сходаў, стачак, друку, слова і веравызнаньня);

з) супраць прызначэнства і за фактычную выбіральнасьць органаў самакіраваньня (ваяводзкія і павятовыя соймікі, гмінныя рады, войты і солтысы);

і) супраць закону аб высяленьні іншаземцаў, пад катэгорыі якіх падводзіцца значная частка насельніцтва Заходняй Беларусі;

к) за адмену ўскосных падаткаў і барацьбу з дарагоўляй;

л) супраць буржуазнай крэдытнай палітыкі, за крэдытную палітыку на карысьць рабочых і сялянскіх каапэратыўных органаў[517].

Б. У рабочым руху

а) за 8-гадзінны працоўны дзень;

б) за павелічэньне заробкаў;

[517] Пры пераліку агульнапалітычных пастулятаў КПЗБ у тэксьце «Кароткага нарысу...» чамусьці быў прапушчаны пункт *ж) супраць белага тэрору і самавольства, за вызваленьне палітзьняволеных і за палітычную амністыю.*

в) за ўвядзеньне ангельскай суботы[518];

г) за ўвядзеньне інспэктаратаў працы;

д) супраць выкіданьня мясцовых рабочых з фабрык і заводаў;

е) супраць вывазу фабрычнага абсталяваньня з Заходняй Беларусі;

ж) за ўсебаковую абарону інтарэсаў беспрацоўных, за распаўсюджваньне закону аб выдачы прадуктовай дапамогі беспрацоўным і на тэрыторыі Заходняй Беларусі, за павелічэньне дапамогі беспрацоўным, за шырокае ўжываньне грамадзкіх работ для беспрацоўных;

з) супраць закрыцьця прафсаюзаў і фабзаўкамаў;

і) за ўнутрысаюзную дэмакратыю;

к) за адзінства прафруху і за далучэньне да Ангельска-савецкага камітэту адзінства[519];

л) за стварэньне адмысловага органу ў Вільні, які аб’ядноўваў бы працу прафсаюзаў на тэрыторыі Заходняй Беларусі.

В. У сялянскім руху

а) за канфіскацыю і перадачу мясцоваму сялянству (праз сялянскія камітэты) памешчыцкіх, царкоўных і казённых земляў;

б) за адмену закону аб асадніцтве і парцэляцыі[520];

в) за вызваленьне ад падаткаў бяднейшага і серадняцкага сялянства і за перакладаньне падатковых цяжараў на маёмасныя клясы;

г) за дзяржаўную доўгатэрміновую пазыку і бясплатную выдачу будаўнічых матэрыялаў на аднаўленьне зруйнаваных вайной сялянскіх гаспадарак;

д) супраць пазбаўленьня сялян права карыстацца сэрвітутамі[521];

е) за крэдытную падтрымку сельскагаспадарчай каапэрацыі;

---

518 Ангельскай суботай у Эўропе традыцыйна называецца скарочаны працоўны дзень.

519 Ангельска-савецкі камітэт адзінства — орган супрацоўніцтва савецкіх прафсаюзаў з брытанскімі трэд-юніёнамі, створаны на ангельска-савецкай прафсаюзнай канфэрэнцыі ў Лёндане ў красавіку 1925 г. Ліквідаваны ў верасьні 1927 г. у сувязі з разрывам Ангельшчынай адносінаў з СССР.

520 Маецца на ўвазе закон аб зямельнай рэформе, прыняты соймам 28 сьнежня 1925 г. У яго аснову быў пакладзены прынцып добраахвотнай парцэляцыі (падзелу на ўчасткі) памешчыкамі сваіх земляў, калі іх агульная колькасьць перавышала 180 га (на Палесьсі і Валыні — 300 га). Толькі ў выпадку, калі б за год памешчыкі добраахвотна не распарцэлявалі 200 тыс. га зямлі, парцэляцыя мусіла праводзіцца прымусова, але ў любым выпадку па рынкавых коштах. Першынство ў набыцьці зямлі мелі сельскагаспадарчыя рабочыя і малазямельныя сяляне, што, аднак, практычна было фікцыяй дзеля высокіх на яе коштаў. Акрамя таго, права на ўдзел у парцэляцыі былі пазбаўленыя тыя асобы, якія бралі ўдзел у антыўрадавых выступленьнях ці ўхіляліся ў 1920 г. ад службы ў войску.

521 Сэрвітут — абмежаванае права карыстаньня зямлёй, якое забясьпечвае іншаму землекарыстальніку магчымасьць карыстаньня ёю з пэўнымі абмежаваньнямі, вызначанымі законам або дамовай. На тэрыторыі Беларусі сэрвітутнае права датычыла перш за ўсё супольнага выкарыстаньня сялянамі і памешчыкамі лясоў, лугоў і пашаў. Самі па сабе сэрвітуты былі перажыткам фэадальнага грамадзтва, але іх адмена польскімі ўладамі ў 1920-я гг. балюча ўдарыла па інтарэсах найбяднейшых пластоў заходнебеларускай вёскі.

ж) за пераважнае выкарыстаньне дзяржаўных сродкаў на дапамогу гаспадаркам бяднейшага сялянства.

Г. У нацыянальным пытаньні

а) супраць калянізатарскай і палянізатарскай палітыкі польскага акупацыйнага ўраду ў Заходняй Беларусі;

б) супраць закрыцьця беларускіх школаў і ператварэньня іх у дзьвюхмоўныя, за дзяржаўныя школы на ўсіх родных мовах мясцовага насельніцтва;

в) за легалізацыю патаемных беларускіх школаў і за спыненьне рэпрэсіяў у адносінах да настаўнікаў і бацькоў дзяцей гэтых школаў;

г) за дапушчэньне ва ўсіх дзяржаўных установах і органах самакіраваньня ўсіх мясцовых моваў (беларускай, габрэйскай, украінскай і літоўскай) і за пераход справаводзтва ўсіх установаў Заходняй Беларусі на мову большасьці насельніцтва;

д) супраць выкідваньня зь дзяржаўных установаў і органаў самакіраваньня беларускіх, габрэйскіх, літоўскіх і ўкраінскіх службоўцаў, за прыняцьце іх назад, за дапушчэньне іх на роўных умовах на службу ў гэтыя органы;

е) супраць перасьледу беларускай, украінскай і літоўскай прэсы;

ж) супраць закрыцьця беларускіх каапэратываў і культурна-асьветніцкіх арганізацыяў;

з) супраць палянізацыі мясцовага насельніцтва ў Заходняй Беларусі праз касьцёлы і цэрквы.

Не перапыняючы выясьняць масам і падкрэсьліваць, што толькі ў барацьбе за пралетарскую рэвалюцыю і разбурэньне капіталістычнага ладу магчымыя сапраўднае вырашэньне нацыянальнага пытаньня і поўнае ажыцьцяўленьне прынцыпу права нацыяў на самавызначэньне аж да аддзяленьня, КПЗБ будзе падтрымліваць, сярод іншага, патрабаваньне стварыць краёвы сойм і атрымаць аўтаномію, а таксама імкнуцца да ўзмацненьня супольнай барацьбы рабочых і сялян за паасобныя пастуляты.

Імкнучыся да арганізацыі шырокіх сялянскіх масаў у прафэсійных саюзах, камуністычная арганізацыя прапануе шэраг пастулятаў, датычных барацьбы за штодзённыя жыцьцёвыя патрэбы рабочай клясы ва ўсіх сфэрах яе жыцьця. Аднак яна пазьбягае таго, каб прапаноўваць пастуляты ППС і Бунду, каб не адпужваць ад прафэсійных саюзаў і барацьбы беспартыйныя і сацыял-згодніцкія рабочыя масы.

У барацьбе за прафэсійныя саюзы КПЗБ не імкнецца да авалоданьня іх кіроўнымі органамі, а хоча толькі здабыцьця ўплыву і ідэйнага кіраўніцтва над масамі. Для забесьпячэньня прафэсійных саюзаў ад рэпрэсіяў камуністычная арганізацыя стараецца ставіць на чале іх беспартыйных або сябраў ППС, нягледзячы на апанаваньне саюзу камуністычнай большасьцю. У прафэсійным руху КПЗБ імкнецца да таго, каб у найбліжэйшы час аб'яднаць і арганізаваць вясковы і гарадзкі пралетарыят і тэрмінова прымяніць у Заходняй Беларусі ўказаньні IV канфэрэнцыі КПП[522].

522 IV канфэрэнцыя КПП адбывалася з 24 лістапада па 23 сьнежня 1925 г.

З прычыны слабай арганізацыі гарадзкога пралетарыяту і існаваньня вялізных масаў пралетарыяту і паўпралетарыяту на вёсцы, КПЗБ імкнецца да:

1) узмацненьня еднасьці існых саюзаў у гарадах, ператварэньня іх у масавыя баявыя арганізацыі, здольныя кіраваць у змаганьні за авалоданьне саюзамі і ў барацьбе за ўплывы на рабочыя масы, пераважна на польскіх рабочых;

2) арганізацыі разьяднаных масаў вясковага пралетарыяту і паўпралетарыяту і злучэньня іх з гарадзкім пралетарыятам.

Для пераадоленьня ранейшых перашкодаў і для атрыманьня права на легальнае існаваньне прафэсійных саюзаў і іх узмацненьне КПЗБ намагаецца перанесьці барацьбу за прафсаюзы на тэрыторыю цэнтральнай Польшчы і ўвесь польскі пралетарыят уцягнуць у барацьбу за легальнасьць прафэсійнага руху ў Заходняй Беларусі.

Перш за ўсё, КПЗБ імкнецца спыніць выхад з саюзаў і дзеля таго ўвяла прынцып: «няма сябра партыі, які працуе за плату і не зьяўляецца сябрам саюзу».

КПЗБ імкнецца да аб’яднаньня прафэсійных саюзаў, дагэтуль разьяднаных і падзеленых на польскія, габрэйскія, жоўтыя[523], НПРаўскія[524], хадэцкія[525] і г. д. Дробныя саюзы, нават апанаваныя камуністамі, павінны быць ліквідаваныя, а іх сябры пераведзеныя ў клясавыя саюзы.

У барацьбе за нацыянальныя правы прафэсійнага руху ў Заходняй Беларусі КПЗБ жадае моўнага раўнапраўя, увядзеньня беларускай мовы ва ўсіх саюзах, у якіх ёсьць беларускія рабочыя, змагаецца супраць спробаў ператварэньня прафэсійных саюзаў у асяродкі палянізацыі, імкнецца да стварэньня сакратарыяту прафэсійных саюзаў у Вільні і г. д. Што датычыць забастовак, то КПЗБ імкнецца так іх арганізоўваць і імі кіраваць, каб не адасабляцца ад масаў. Беспрацоўе кампартыя таксама стараецца выкарыстаць у сваіх мэтах. З-за значнай колькасьці сэзонных рабочых, якія прыбываюць у Беларусь, КПЗБ імкнецца да стварэньня сэзонных камітэтаў.

Акрамя гэтага, КПЗБ імкнецца да стварэньня моцнай левай апазыцыі ў пэпээсаўскіх, бундаўскіх, дробнэраўскіх[526], энпээраўскіх і хадэцкіх праф-

---

523 «Жоўтымі» ў міжваеннай Польшчы называліся прафсаюзы, залежныя ад працадаўцаў ці нават непасрэдна імі створаныя. Звычайна яны былі цесна зьвязаныя з Каталіцкім касьцёлам.

524 Маюцца на ўвазе прафсаюзы, арганізаваныя Нацыянальнай рабочай партыяй (НРП) (Narodowa Partia Robotnicza — NPR) — польскай правацэнтрысцкай партыяй, якая існавала ў 1920—1937 гг. Асноўны ўплыў мела на тэрыторыі т. зв. «прускага забору». У 1926 г. перажыла раскол па пытаньні стаўленьня да перавароту Пілсудзкага. У 1937 г. аб’ядналася з Хрысьціянскай дэмакратыяй у Партыю працы.

525 Маюцца на ўвазе прафсаюзы, арганізаваныя Польскай партыяй хрысьціянскай дэмакратыі (Polskie Stronnictwo Chrześcijańskiej Demokracji), якая існавала ў 1919—1937 гг. і займала правацэнтрысцкія пазыцыі.

526 Дробнэр (Drobner) Баляслаў (1883—1968) — польскі палітычны дзяяч, сябра ППС. Быў прыхільнікам супрацоўніцтва з камуністамі. Пад час Другой усясьветнай вайны некаторы час быў зьняволены савецкімі ўладамі. Пасьля вайны займаў важныя пасады: бургамістра Ўроцлава, кіраўніка Кракаўскага камітэту ПАРП.

саюзах дзеля барацьбы супраць падзелу прафсаюзаў, за адзінства прафсаюзнага руху, за адзіны фронт рабочай барацьбы, за паасобныя пастулаты і г. д. КПЗБ імкнецца таксама да ўцягваньня ў прафсаюзы жанчын і да ўзмацненьня працы сярод моладзі Заходняй Беларусі.

Увогуле, ня трэба ніколі забывацца, што апошнім часам камуністычная партыя імкнецца да выкарыстаньня ўсіх легальных формаў рабочага і сялянскага руху, да здабыцьця ўплываў у каапэрацыі, культурна-асьветніцкіх пляцоўках і г. д., выцягваньня іх з-пад уплываў нацыянальных партыяў.

Праца КПЗБ пасьля III канфэрэнцыі мела сваёй мэтай:

1) узмацненьне сувязі партыі зь вялікімі масамі рабочых і сялян;

2) рацыянальны напрамак росту партыі ў Заходняй Беларусі;

3) падрыхтаваць унутрыпартыйныя формы і мэтады будовы і кіраваньня да новых задачаў і забясьпечыць арганізацыйнае існаваньне партыі;

4) падрыхтаваць і навучыць кіроўныя кадры, а таксама палітычна адукаваць партыйныя шэрагі.

Працуючы над правільнай разбудовай партыі ў Заходняй Беларусі, КПЗБ намагаецца падпарадкаваць сабе ўсе актыўныя элементы з рэвалюцыйнага сялянства, узмацніць для правільнага бальшавіцкага выхаваньня партыі свой кіроўны апарат і партыйныя кадры. Прыняцьце ў партыю новых сябраў робіцца вельмі асьцярожна. Кожны кандыдат павінен быць пэрсанальна зацьверджаны гарадзкімі і абласнымі камітэтамі, а ў партыю ён прымаецца толькі пасьля зацьвярджэньня акруговым камітэтам. Каб ня быць раскрытай уладамі, партыя імкнецца захаваць максымальна магчымую канспірацыю і асьцярожнасьць. Так, напрыклад, усе сябры партыі, што працуюць у легальных установах, ня могуць уваходзіць у склад нелегальных партыйных камітэтаў. У сваю чаргу, усе нелегальныя сябры і тыя, хто падазраецца паліцыяй, ізалююцца ад палітычнай працы.

Вынікам ужываньня дэталёва апрацаванай новай тактыкі камуністычнай партыі можна лічыць вялізны рост псэўдалегальных арганізацыяў БСРГ і НПХ, якія імкнуцца да ўзяцьця ўсіх прыхільных да рэвалюцыі элементаў у сваё арганізацыйнае падпарадкаваньне. БСРГ на працягу другога паўгодзьдзя 1926 г. здолела стварыць каля 1200 гурткоў з амаль што 100 000 сябраў і 400 000 спачуваючых. Гэта можа складаць пагрозу для дзяржавы.

Пад уплывам травеньскага пералому (1926 г.)[527] у камуністычнай партыі пачалася новая рэарганізацыя, а менавіта поўная цэнтралізацыя. У чаканьні адпаведнага моманту пад уплывам першых зьвестак пра травеньскія падзеі некаторыя акруговыя камітэты КПЗБ распачалі мабілізацыю сваіх арганізацыяў і правялі праверку запасаў зброі. Хуткае заканчэньне травеньскіх падзеяў не дало камуністам магчымасьці правесьці больш актыўныя выступленьні.

Трэба адзначыць, што ў імкненьні да пашырэньня сваіх уплываў на ўсе пласты насельніцтва камуністы не забываліся і пра войска. БСРГ, НПХ, КПЗБ і КПП, дзейнічаючы сярод сялян і рабочых, працягнулі

[527] Маецца на ўвазе дзяржаўны пераварот, ажыцьцёўлены Юзэфам Пілсудзкім 12 траўня 1926 г.

свае мацакі ня толькі да шарагоўцаў і падафіцэраў, але і кадравых афіцэраў, лічачы, што прыхільнасьць апошніх да ідэй камунізму дазволіць арганізаваць у войску камуністычныя «ячэйкі» і здолее падарваць вайсковую дысцыпліну.

Такім чынам, камуністы, як лабавой атакай праз КПП, КПЗБ і КПЗУ, так і ўскосна, праз пасярэдніцтва НПХ, БСРГ і апанаваных імі некамуністычных арганізацыяў, імкнуліся да таго, каб выклікаць у Польшчы сацыяльную рэвалюцыю. Пасьля адарваньня ад Польшчы беларускіх ваяводзтваў павінна была ўтварыцца Беларуская Рэспубліка ў этнаграфічных межах, шчыльна зьвязаная з СССР.

Улічваючы, што, як было неаднаразова адзначана ў гэтым разьдзеле, камуністычная кампанія імкнулася да апанаваньня Заходняй Беларусі, у тым ліку і праз пасярэдніцтва легальных інстытуцыяў, мы падаем гістарычны нарыс разьвіцьця Беларускага сялянска-работніцкага блёку зь Беларускай сялянска-работніцкай грамадой на чале.

Разьдзел XXXV

Сялянска-работніцкі блёк, Беларуская сялянска-работніцкая грамада (БСРГ), Беларускі нацыянальны камітэт у Варшаве, ВБНКам, Беларускі нацыянальны камітэт у Коўне

У папярэднім разьдзеле мы ўжо казалі пра тое, што камуністычная партыя імкнулася здабыць уплывы ня толькі шляхам наўпроставага ўзьдзеяньня, але і праз падпарадкаваньне сабе ўжо існых або толькі што ўтвораных арганізацыяў. У імкненьні да стварэньня адзінага камуністычнага фронту важным крокам наперад было стварэньне ў ліпені 1925 г. Сялянска-работніцкага блёку. Гэты блёк аб’ядноўваў наступныя арганізацыі: 1) Беларускую сялянска-работніцкую грамаду (БСРГ), 2) Беларускі нацыянальны камітэт у Варшаве, 3) Беларускі нацыянальны камітэт у Вільні, 4) Беларускі нацыянальны камітэт у Коўне. Улічваючы агульнасьць мэтаў, сюды можна таксама залічыць 5) Незалежную сялянскую партыю.

Аб’яднаныя ў гэтым блёку беларускія арганізацыі імкнуліся да ўзбунтаваньня беларускага насельніцтва, а НПХ — польскага.

Незалежная сялянская партыя ўзьнікла ў 1924 г. і здолела здабыць уплывы, сярод іншага, і ва ўсходніх ваяводзтвах. Беларуская сялянска-работніцкая грамада ўзьнікла перш за ўсё на парлямэнцкай аснове. У Беларускім пасольскім клюбе адбыўся раскол, вынікам якога стала стварэньне соймавага клюбу БСРГ. У яго склад увайшлі паслы: Браніслаў Тарашкевіч, Пятро

Мятла, Павал Валошын[528], Сымон Рак-Міхайлоўскі, а затым пасол Юры Сабалеўскі[529]. Пасьля стварэньня БСРГ, якая такім чынам легалізавалася як палітычная арганізацыя, НПХ саступіла ёй сваіх сябраў-беларусаў. Пасьля разгрому органамі бясьпекі КПЗБ апошняя передала БСРГ тых сваіх сябраў, якія, маючы магчымасьць пакуль легальна працаваць у Грамадзе, маглі тым самым прынесьці пэўную карысьць кампартыі. Гэта адбылося ў выніку пагадненьня паміж ЦВК БКП у Менску і БСРГ, якое тычылася ўключэньня пэўнай колькасьці «кам'ячэек» у Грамаду. За згоду на гэта БСРГ атрымала грашовую дапамогу.

Аб супрацоўніцтве Грамады і ЦВК БКП сьведчаць таксама праверкі працы Грамады, якія выконваліся С. А. Кролем, Некрашэвічам і Максімам Гарэцкім — сябрамі Беларускай камуністычнай партыі[530].

БСРГ стварыла ў многіх мясцовасьцях так званыя «сельсаветы», або «апорныя пункты», якія ў любы момант былі гатовыя распачаць вызначаныя для іх дзеяньні. Яны існавалі ў наступных паветах: 1) Віленска-Троцкім, 2) Вялейскім, 3) Дзісенскім, 4) Ашмянскім, 5) Сьвянцянскім, 6) Браслаўскім, 7) Лідзкім, 8) Дунілавіцкім, 9) Стаўпецкім, 11) Нясьвіскім, 11) Валожынскім, 12) Гарадзенскім, 13) Слонімскім, 14) Косаўскім, 15) Пружанскім, 16) Ваўкавыскім, 17) Бельскім, 18) Беластоцкім, 19) Кобрынскім, 20) Сакольскім, 21) Баранавіцкім, 22) Лунінецкім, 23) Наваградзкім.

Сельсаветы існавалі пад рознымі назвамі. Часта іх функцыі выконвалі мясцовыя гурткі і «кам'ячэйкі». Здаралася, што «сельсаветы» былі адначасова «агітпунктамі».

Гэтыя «агітпункты» ў форме т. зв. «хатаў-чытальняў» ці сялянскіх бібліятэк былі расьсеяныя пераважна незалежна ад «сельсаветаў». Дзякуючы энэргічнай прапагандзе, «агітпункты» мелі вялікі посьпех. Ствараліся «гурткі», якія, сярод іншага, зьбіралі грошы на закупку кніжак, шукалі памяшканьні, кіраўнікоў для «хатаў-чытальняў» і бібліятэк, дастаўлялі ім пэрыёдыку і кнігі. У разьвіцьці гэтай кампаніі брала ўдзел Беларуская кнігарня ў Вільні, якая дала магчымасьць асобным «гурткам» набываць кнігі ў крэдыт, або ў пэўныя пэрыяды са зьніжкай да 50—60 % і г. д.

У «хатах-чытальнях» вялася агітацыя ў кірунку разьвіцьця беларускага школьніцтва, дыскрэдытаваліся некамуністычныя арганізацыі, што

528 Валошын Павал (1891—1937) — беларускі палітычны дзяяч. У 1923—1927 гг. пасол польскага сойму, адзін са стваральнікаў БСРГ. З 1927 па 1932 гг. зьняволены ў польскай турме. З 1932 г. — у Менску. Рэпрэсаваны.

529 Сабалеўскі Юры (1889—1957) — беларускі нацыянальны дзяяч. У 1926—1927 гг. быў дэпутатам польскага сойму, уваходзіў у пасольскі клюб БСРГ, затым у Беларускі пасольскі клюб. Падчас нямецкай акупацыі быў адным зь лідэраў беларускай калябарацыі. Пасьля вайны жыў на эміграцыі.

530 Тут Максім Гарэцкі пераблытаны са сваім братам Гаўрылам. Пад праверкай апошнім працы БСРГ разам са Сьцяпанам Некрашэвічам, падобна на тое, маецца на ўвазе іх прыезд у Польшчу ў жніўні 1926 г. (гл. разьдзел XXVI). Зьвестак пра сяброўства Гарэцкага і Некрашэвіча ў камуністычнай партыі ня выяўлена.

дзейнічалі сярод рабочых і сялян, такія, як ППС і НПР, а прысутным стараліся навязаць ідэалёгію БСРГ.

Дзейнасьць БСРГ была скіраваная на: 1) агітацыю на карысьць адкрыцьця беларускіх усеагульных школаў і пратэст супраць адкрыцьця польскіх школаў, 2) арганізацыю беларускіх народных дамоў, хатаў-чытальняў, пры якіх закладаліся гаспадарчыя сялянска-работніцкія палітычныя і вайсковыя гурткі, 3) арганізацыю апорных пунктаў, гатовых да актыўнага выступленьня ў кожную хвіліну, 4) агітацыю на карысьць вызваленьня палітычных вязьняў, 5) заснаваньне «гурткоў» Грамады, 6) усталяваньне сувязі з НПХ і КПЗБ і да т. п.

Апрача гэтага, на шматлікіх мітынгах і зьездах беларускія паслы агітавалі за скасаваньне сьмяротнага пакараньня, палявых судоў, дамагаліся спыненьня «белага тэрору», надзяленьня сялян зямлёй бяз выкупу і г. д., азнаямлялі людзей з тымі лёзунгамі, якія пасьля былі зьмешчаныя ў праграме БСРГ.

У Вільні найбольш дзейснымі сябрамі БСРГ былі: 1) Данілкевіч*, 2) Гаўрылюк[531], 3) Манкевіч[532] Уладзімер, 4) студэнт унівэрсытэту Стэфана Баторыя[533] Марцінчык[534], 5) дырэктар беларускай гімназіі Радаслаў Астроўскі, 6) студэнт унівэрсытэту Стэфана Баторыя Ўладзімер Самойла*, 7) настаўнік Іван Савіцкі[535], 8) Сіняўскі[536] Мікалай. У памежнай паласе, асабліва ў Вялейскім павеце, дзейнічалі паслы: 1) Рак-Міхайлоўскі, 2) Аўсянік, 3) Тарашкевіч і 4) сэнатар Уласаў, а таксама пасол Пятро Мят-

531 Магчыма, маецца на ўвазе Гаўрылік Язэп (1893—1937) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч, пэдагог. У 1922—1928 гг. выкладаў у Радашкавіцкай беларускай гімназіі беларускую мову і сьпевы. З 1928 па 1930 гг. — пасол польскага сойму, старшыня Беларускага сялянска-работніцкага пасольскага клюбу «Змаганьне».

532 Манкевіч Уладзімер — настаўнік беларускай пачатковай школы, сябра БСРГ, делегат Вільнацбелкаму (1926). У 1930-я гг. уваходзіў у Цэнтральны саюз беларускіх культурна-асьветных і гаспадарчых арганізацыяў, займаўся каапэрацыяй. Трымаў беларускую кнігарню ў Вільні на вул. Вастрабрамскай, д. 1. Адзін з кіраўнікоў Беларускага прафэсійнага настаўніцкага саюзу.

533 Імя Стэфана Баторыя ў міжваенны пэрыяд насіў Віленскі ўнівэрсытэт.

534 Марцінчык Мікалай (1901—1980) — беларускі нацыянальны дзяяч. Да 1927 г. вучыўся ў Віленскім унівэрсытэце на мэдыцынскім факультэце. Старшыня Беларускага студэнцкага саюзу, рэдактар часопіса «Студэнская думка». З 1925 г. — інструктар і сакратар Галоўнага праўленьня ТБШ.

535 Савіцкі Іван (1893—?) — беларускі настаўнік і грамадзкі дзяяч левай арыентацыі, віцэ-старшыня і кіраўнік канцылярыі ТБШ. Выкладаў сусьветную гісторыю і гісторыю Беларусі ў Віленскай беларускай гімназіі. У 2-й пал. 1920-х гг. быў старшынём Віленскага Беларускага нацыянальнага камітэту. У 1927 г., пасьля арышту лідэраў Грамады, кароткачасова ўваходзіў у дырэкцыю Беларускага каапэратыўнага банку. Паводле некаторых зьвестак, у 1930-х гг. жыў у БССР.

536 Сіняўскі Мікалай — настаўнік Віленскай беларускай гімназіі, выкладаў матэматыку і гімнастыку. Актыўны сябра БСРГ, сябра Ўправы ТБШ (1926). У 1930-х гг. уваходзіў у Цэнтральны саюз беларускіх культурна-асьветных і гаспадарчых арганізацыяў, рэдагаваў яго друкаваны орган «Беларускі звон». У 1933—1935 гг. быў рэдактарам газэты «Родны край». Быў сябрам прэзыдыюму, сакратаром і старшынём Бацькоўскага камітэту Віленскай беларускай гімназіі.

ла ў Дзісенскім павеце. Асабліва інтэнсіўную дзейнасьць згаданыя паслы разгарнулі ў канцы 1925 г.

Дэмагагічныя лёзунгі, асабліва тыя, што датычылі перадачы сялянам «панскай» зямлі бяз выкупу, прыносілі партыі вялікую папулярнасьць сярод шырокіх пластоў беларускага насельніцтва.

У выніку зробленага падзелу працы 1) пас. Рак-Міхайлоўскі ўзяў на сябе аддзел прэсы і народнай асьветы, 2) пас. Б. Тарашкевіч — сувязі з НПХ і КПП, 3) пас. Валошын — аддзел агітацыі і прапаганды, 4) пас. Мятла — стаў скарбнікам БСРГ.

Пра характар БСРГ выдатна сьведчыць ніжэй далучаная пастанова ЦВК БКП, прынятая на паседжаньні апошняга 9.X.1925 г. Гэтая пастанова сьведчыць, акрамя ўсяго астатняга, пра тое, наколькі важнай была для беларускіх камуністаў кампанія Рабоча-сялянскага блёку, асабліва БСРГ.

> 1. ЦВК БКП зьвяртаецца з гарачым заклікам да Сялянска-работніцкай грамады, каб яна шчыльней згуртавала свае шэрагі з мэтай разгортваньня больш інтэнсіўнай працы над падрыхтоўкай рэвалюцыйнага перавароту дзеля пераняцьця ўлады працоўнымі масамі.
> 2. ЦВК БКП ухваляе дзейнасьць правадыроў БСРГ у напрамку патрабаваньня правоў для беларускага насельніцтва ў Польшчы, маючы надзею, што БСРГ увойдзе ў агульны пралетарскі фронт, які ствараецца ЦВК БКП для барацьбы з акупантамі беларускіх земляў.
> 3. ЦВК БКП са свайго боку абяцае падтрымку, а таксама дапамогу ўсім рэвалюцыйным выступленьням С.-Р. блёку і ўзмоцніць тэрарыстычную дзейнасьць сваіх «ячэек» у сфэры зьнішчэньня харчовых і матэрыяльных багацьцяў польскай буржуазіі, маючы надзею, што ў гэтай працы тэрарыстычныя «ячэйкі» кампартыі знойдуць падтрымку ў шэрагах С.-Р. блёку, што палегчыць выкананьне сваіх задачаў «тэр'ячэйкамі».
> 4. ЦВК БКП горача вітае прынятае Камітэтам БСРГ рашэньне аб правядзеньні ў жыцьцё камуністычнай праграмы.
> 5. ЦВК БКП пасылае сваё пралетарскае прывітаньне таварышам зь Сялянска-рабочага блёку ў Польшчы, заклікаючы да захаваньня душэўнай раўнавагі ў барацьбе з польскай буржуазіяй, а таксама выказвае надзею, што ў недалёкай будучыні да буржуазіі ўсяго сьвету будуць кінутыя апошнія заклікі: «Прэч з дарогі!», «Няхай жыве вызвалены пралетарыят усяго сьвету!».

Пасол Мятла разам з групай соймавых паслоў быў у СССР, адкуль вярнуўся 28.I.1926 г.[537]. На наступны дзень ён даваў справаздачу са сваёй паездкі на сходзе з удзелам Антона Луцкевіча, Марцінчыка, Р. Астроўскага і Зенюка[538]. Пасол Мятла сказаў, што Цьвікевіч, між іншым, паведаміў яму, што,

---

537 У СССР у студзені 1926 г. езьдзіла дэлегацыя польскага сойму ў складзе 9 чалавек. Акрамя Пятра Мятлы, у яе ўваходзіў і старшыня Беларускага пасольскага клюбу Фабіян Ярэміч. Вяртаньне дэлегацыі ў Польшчу адбылося не 28, а 27 студзеня 1926 г.

538 Зянюк Адольф (1895—1938) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч, сябра Беларускага студэнцкага саюзу. З 1925 г. рэдактар часопіса «Студэнская думка». Затым працаваў судзьдзём на Палесьсі і ў Вільні.

падобна на тое, беларускае пытаньне хутка ўдасца ўзьняць на міжнародным узроўні, а таксама раіў кінуць ідэю беларуска-літоўскага аб'яднаньня, якую прапагандуе Ластоўскі. Цьвікевіч нібыта прадбачыў, што згаданая ідэя прынесла б карысьць літоўцам за кошт беларускіх інтарэсаў, а перш за ўсё — страту Вільні на карысьць Літвы. Ён заклікаў да энэргічнай барацьбы з польскай буржуазіяй пры дапамозе Савецкай Беларусі.

Важнай падзеяй у жыцьці БСРГ было абвяшчэньне 17.IV.1926 г. у № 7 «Бюлетэню Соймавага Клюбу Беларускай Сялянска-Работніцкае Грамады»[539] праграмы партыі. У гэтай праграме Беларуская сялянска-работніцкая грамада дамагалася магчымасьці самавызначэньня для народаў, стварэньня на ўсіх аб'яднаных беларускіх землях незалежнай Беларускай Сялянска-Работніцкай Рэспублікі, падзелу памешчыцкай зямлі, дзяржаўных і царкоўных маёнткаў паміж сялянамі, ліквідацыі цывільнага і вайсковага асадніцтва і падзелу зямлі толькі паміж мясцовымі жыхарамі, мэліярацыі і асушэньня балот за кошт дзяржавы і на карысьць мясцовага насельніцтва, агранамічнай дапамогі і таннага крэдыту для сялян, адмены ўскосных падаткаў, а таксама перакладаньня прамых падаткаў на маёмасныя пласты насельніцтва, узбуйненьня малазямельных гаспадарак да стану самазабесьпячэньня, замены пастаяннай арміі на міліцыю з мэтай зьмяншэньня выдаткаў на войска, пашырэньня сельскагаспадарчай і прафэсійна-тэхнічнай адукацыі, нічым не абмежаванай магчымасьці ўжываньня роднай мовы, ліквідацыі нацыянальнага прыгнёту, спыненьня рабаўнічага высяканьня лясоў і г. д.

Паводле статуту БСРГ, вышэйшым органам яе кіраўніцтва зьяўляецца «Агульны Зьезд», які вызначае галоўныя кірункі палітыкі партыі, яе дзейнасьці, тактыкі, праграмы. На зьезьдзе выбіраецца Галоўны камітэт[540] і Рэвізійная камісія Грамады. Абодва гэтыя органы адказныя перад зьездам, які павінен склікацца Галоўным камітэтам прынамсі раз на год. Галоўны камітэт складаецца з 11 сяброў. Ягоны прэзыдыюм складаюць: старшыня, віцэ-старшыня, сакратар, намесьнік сакратара і скарбнік. Галоўнаму камітэту непасрэдна падпарадкоўваюцца «акруговыя камітэты», якія зьяўляюцца вышэйшай уладай для «павятовых камітэтаў». Найніжэйшай арганізацыйнай адзінкай зьяўляецца «гурток», кіраваны «мясцовым камітэтам», які складаецца са старшыні, сакратара і скарбніка. Пры Галоўным Камітэце існуе т. зв. «Рада Грамады», што складаецца з прадстаўнікоў «павятовых камітэтаў»

---

[539] «Бюлетэнь Соймавага Клюбу Беларускае-Сялянска-Работніцкае Грамады» — друкаваны орган пасольскага клюбу БСРГ, у якім друкаваліся перш за ўсё прамовы грамадоўскіх паслоў з соймавай трыбуны, а таксама іхныя інтэрпэляцыі і прапановы. Выходзіў зь ліпеня 1925 г. да сьнежня 1926 г. (перад гэтым выйшлі 3 нумары «Бюлетэню Беларускага Пасольскага Клюбу». Праграма БСРГ была надрукаваная не ў № 7, а ў № 9 «Бюлетэню Соймавага Клюбу Беларускае-Сялянска-Работніцкае Грамады».

[540] Так тут і далей у тэксьце «Кароткага нарысу...». Увогуле кіроўны орган Грамады называўся Цэнтральным камітэтам. Таксама часам ужывалася і азначэньне «Галоўная ўправа». Гэтая ж заўвага датычыць і «Галоўнага сакратарыяту БСРГ» у тэксьце — насамрэч ён называўся Цэнтральным сакратарыятам.

і «давераных асобаў», якую Галоўны камітэт склікае з мэтай вырашэньня адмысловых неадкладных пытаньняў.

Гэты статут, выдадзены 13.VI.1926 г. Галоўным камітэтам разам з праграмай, зьяўляецца пераходным, бо яшчэ не адбыўся агульны зьезд, які мог бы яго зацьвердзіць. Статут перад абвяшчэньнем быў прыняты толькі «Радай Грамады» на паседжаньні 13.V.1926 г.[541].

У выніку разьвіцьця арганізацыі і прыняцьця статуту «Радай Грамады» пачалося стварэньне асобных арганізацыйных адзінак. 1.VI.1926 г. Галоўны камітэт у Вільні стварыў сакратарыят Грамады, кіраўніком якога стаў Язэп Шнаркевіч[542].

У Галоўным Камітэце існавалі дзьве «пяцёркі», г. зн. «галоўная» і «выканаўчая». Першую складалі Радаслаў Астроўскі, а таксама паслы Сымон Рак-Міхайлоўскі, Пятро Мятла, Браніслаў Тарашкевіч, Павал Валошын. Згаданая «пяцёрка» была асяродкам, які кіраваў усёй арганізацыяй БСРГ, самастойна вырашаў усе яе справы, а таксама прадстаўляў яе ў замежных стасунках. Для ўзгадненьня поглядаў сваіх паасобных сябраў «галоўная пяцёрка» праводзіла патаемныя паседжаньні, а прынятыя на іх пастановы Галоўны камітэт пасьля рэалізоўваў.

У працы гэтай «пяцёркі» ўдзельнічаў і Антон Луцкевіч, асабліва калі абмяркоўваліся справы выдавецтва, чытаньня дакладаў і г. д.

«Выканаўчую пяцёрку» складалі: пасол Юры Сабалеўскі, Уладзімер Самойла, поп А. Коўш[543], Мітрафан Кэпель[544] і Антон Войцік[545]. Гэтая «пяцёрка», у адрозьненьне ад галоўнай, мела ў Галоўным Камітэце толькі выканаўчыя функцыі. У выпадку прыняцьця нейкіх рашэньняў яны перад выкананьнем мусяць зацьвярджацца «галоўнай пяцёркай».

7.VI.1926 г. была абвешчаная інструкцыя аб стварэньні паасобных арганізацыйных адзінак БСРГ. У ёй падкрэсьлівалася, што арганізацыя зьяўляецца легальнай. У інструкцыі адзначалася, што для асобаў, маладзей-

---

541 Насамрэч прыняцьце праграмы і арганізацыйнага статуту БСРГ адбылося 12 траўня 1926 г.

542 Шнаркевіч Язэп (1886—1974) — беларускі нацыянальны дзяяч. У 1920 г. працаваў у Наркамасьветы БССР, у лістападзе 1920 г. паводле сакрэтнай дамовы паміж КП(б)Б і БПСР накіраваны ў Заходнюю Беларусь для арганізацыі антыпольскага падпольнага руху. Працаваў настаўнікам, арганізаваў Нясьвіскую беларускую гімназію. Адзін з арганізатараў БСРГ, кіраўнік яе Цэнтральнага камітэту ў Вільні. Браў актыўны ўдзел у дзейнасьці ТБШ.

543 Коўш Аляксандар (1890—1943) — беларускі грамадзка-палітычны і рэлігійны дзяяч, праваслаўны сьвятар, адзін зь лідэраў БСРГ.

544 Кэпель Мітрафан — беларускі дзяяч, старшыня Бацькоўскага камітэту пры Віленскай беларускай гімназіі, старшыня Рэвізійнай камісіі Беларускага грамадзянскага сабраньня. З 1926 г. — сябра БСРГ, быў сябрам і скарбнікам Галоўнай Управы ТБШ.

545 Войцік Антон (1898—1948) — беларускі журналіст, рэдактар, перакладчык. У 1924 г. быў рэдактарам газэты «Сялянская праўда», арыштаваны пасьля яе закрыцьця і асуджаны на 2 гады турмы. Сядзеў у Вільні на Лукішках, займаўся ў турме перакладчыцкай дзейнасьцю. У 1930 і 1936 гг. судзіўся як выдавец беларускіх адрыўных календароў. Пасьля Другой усясьветнай вайны быў кіраўніком аддзелу Саюздруку Літоўскай ССР.

шых за 18 гадоў, ствараюцца т. зв. «моладзевыя гурткі Грамады», асобы ж, старэйшыя за 18 гадоў, могуць быць сапраўднымі сябрамі арганізацыі.

Пачатак росту Грамады датуецца сярэдзінай красавіка 1926 г. Менавіта тады на вёску пачалі пасылаць інструктараў, сярод задачаў якіх была і арганізацыя мясцовых гурткоў. У II квартале 1926 г. гурткі найбольш інтэнсіўна пачалі ствараюцца ў наступных паветах: Дунілавіцкім, Дзісенскім, Гарадзенскім, Кобрынскім, Лунінецкім, Ашмянскім, Пружанскім, Слонімскім, Стаўпецкім, Вялейскім і Валожынскім. Далей разьвіцьцё арганізацыі ішло вельмі нераўнамерна. Калі ад сакавіка да канца ліпеня ўзьнікла каля 100 мясцовых гурткоў, то ў жніўні — 330, а ў верасьні і кастрычніку — каля 165.

У першым са згаданых прамежкаў часу, г. зн. ад сакавіка да канца ліпеня, галоўная ўвага зьвярталася на распрацоўку праграмы і статуту — увогуле на арганізацыю партыі. Пасьля завяршэньня гэтай працы ў ліпені 1926 г. пачалося стварэньне асобных арганізацыйных адзінак на правінцыі. Таму ў жніўні адбылося найбольшае колькаснае разьвіцьцё і прырост партыйных адзінак. Пазьней жа, у верасьні і кастрычніку, пасьля далучэньня гатовага да ўступленьня ў партыю элемэнту, тэмп прыросту «гурткоў» паслабеў, але, тым ня менш, яшчэ ішоў, пакрываючы сеткай усю Беларусь.

Сьпярша БСРГ, як ужо адзначалася, ахоплівала элемэнт, які быў нязручны для кампартыі, але вельмі пажаданы для Грамады. Пазьней, пачынаючы ад верасьня, тэмп разьвіцьця арганізацыі паслабеў, бо пачалося пашырэньне ўплыву на абсалютна новыя элементы.

Паводле стану на 1.XI.1926 г., Грамада здолела стварыць каля 800 гурткоў, якія мелі ад 50 000 да 60 000 сябраў і больш за тысячу «давераных асобаў». Гэтыя гурткі ва ўсходніх ваяводзтвах былі разьмешчаныя наступным чынам:

У Віленскім ваяводзтве — 174 гурткі,
У Наваградзкім ваяводзтве — 199 гурткоў,
У Беластоцкім ваяводзтве — 169 гурткоў,
У Палескім ваяводзтве — 62 гурткі.
Агулам: 604 гурткі, якія ўдалося выявіць.

Арганізацыя большых за гурткі адзінак — паветаў — не была яшчэ скончаная. Не былі створаныя павятовыя камітэты ў наступных паветах: 1) Маладэчанскім, 2) Ашмянскім, 3) Віленска-Троцкім, 4) Сьвянцянскім, 5) Лунінецкім. На 1.X.1926 г. існавалі наступныя павятовыя камітэты: 1) Віленскі гарадзкі камітэт, 2) Вялейскі, 3) Дзісенскі, 4) Пастаўскі, 5) Гарадзенскі, 6) Лідзкі, 7) Стаўпецкі, 8) Слонімскі, 9) Пінскі, 10) Косаўскі.

У красавіку 1926 г. пачалі высылацца інструктары, прычым на кожны павет прыпадала па 1—3 асобы. Улічваючы значнае і пастаяннае разьвіцьцё Грамады, колькасьць інструктараў пасьля была павялічаная ўтрая і склала 3—10 асобаў на павет. Інструктары непасрэдна падпарадкоўваліся Галоўнаму сакратарыяту ў Вільні.

З той прычыны, што шэраг павятовых камітэтаў яшчэ ня быў арганізаваны, іх функцыі выконваў Галоўны камітэт БСРГ і яе Галоўны сакратарыят. З гэтай прычыны праца ў сакратарыяце доўжылася з 7 да 22 гадзінаў, не выключаючы нядзеляў і сьвятаў.

Кіраўніком Галоўнага сакратарыяту, які выконваў усю канцылярска-выканаўчую працу, быў у сярэдзіне 1926 г. Максім Бурсевіч.

Склад «Часовага», або Галоўнага, камітэту быў наступны:

Прэзыдыюм:

Пасол Браніслаў Тарашкевіч — старшыня.

Антон Луцкевіч — намесьнік старшыні.

Максім Бурсевіч — сакратар,

Радаслаў Астроўскі — скарбнік (на самай справе гэтую функцыю выконваў поп Аляксандар Коўш).

Сябры Камітэту:

1) пасол Сымон Рак-Міхайлоўскі, 2) пасол Пятро Мятла, 3) пасол Юры Сабалеўскі, 4) пасол Павал Валошын, 5) Фабіян Акінчыц, 6) Уладзімер Самойла, 7) Іван Савіцкі.

Рост Беларускай сялянска-работніцкай грамады, якая ахапіла каля 60 000 чалавек, быў у гісторыі Беларусі нечуваны. Ён быў выкліканы перш за ўсё масавай прапагандай на карысьць: 1) тэрміновага надзяленьня сялян дваровай, царкоўнай і дзяржаўнай зямлёю, 2) беларускай пачатковай і сярэдняй адукацыі, а таксама 3) выдачы з дапамогай грошай, якія атрымоўваліся зь Менску праз Рыгу, беспрацэнтных, а часьцей за ўсё беззваротных крэдытаў, дзякуючы чаму арганізацыя здабыла велізарную колькасьць тых элемэнтаў, якія пад уплывам галечы і пагрозы голаду былі гатовыя на ўсё.

З вышэйзгаданых прычынаў разьвіцьцё БСРГ набывала пагрозьлівыя памеры, асабліва калі дадаць да гэтага агульную беднасьць насельніцтва, аграрную перанаселенасьць, вялікі падатковы цяжар, а таксама шматгадовую антыпольскую спачатку расейскую, пасьля нямецкую і, нарэшце, камуністычную прапаганду. Апошняя была ня толькі антыпольскай, але і антыдзяржаўнай. З гэтых прычынаў з разьвіцьцём Грамады трэба было лічыцца і недаацэньваць гэтага руху было нельга, бо ён абапіраўся на масы.

Аналіз дзейнасьці Беларускай сялянска-работніцкай грамады паказвае, што яна ішла ў некалькіх кірунках. Перш за ўсё яна імкнулася апанаваць вёску, аднак не ўхілялася і ад барацьбы за ўплывы ў гарадах. Грамада агітавала за надзяленьне сялян зямлёю, працавала і ў галіне школьніцтва. Для здабыцьця большага ўплыву яна арганізавала «сельскагаспадарчыя гурткі», а таксама імкнулася выкарыстаць у сваіх мэтах царкву.

Асяродкамі, зь якіх ішло ўзьдзеяньне на гарадзкое насельніцтва, былі павятовыя камітэты Грамады. Гэтыя камітэты намагаліся здабыць уплыў перш за ўсё ў асяродку фабрычных і прамысловых рабочых. Імкненьне да здабыцьця ня толькі сялян, але і рабочых вынікала з характару і праграмы Грамады, якая ўлічвала гэта нават у сваёй назьве, зыходзячы з прынцыпу, што інтарэсы рабочых і сялян маюць шмат супольнага. У Вільні былі арганізаваныя 2 гарадзкія камітэты з 200 сябрамі. У сярэдзіне 1926 г. намаганьні Грамады былі скіраваныя на здабыцьцё падтрымкі рабочых у Беластоку, найбуйнейшым прамысловым цэнтры Беларусі.

Імкнучыся да ахопу ўсяго комплексу школьнай праблемы, Беларуская сялянска-работніцкая грамада супрацоўнічала з Інстытутам белару-

скай культуры ў Менску. Пачатак супрацоўніцтва абедзьвюх арганізацыяў прыпаў на сьнежань 1925 г., калі беларуская прэса, згодна з пажаданьнем Інстытуту беларускай культуры, пачала шырока асьвятляць культурнае жыцьцё ў Савецкай Беларусі.

Для дасягненьня лепшых вынікаў супрацоўніцтва ў Менску ў студзені 1926 г. быў створаны т. зв. «Камітэт сувязі з заграніцай»[546], у які ўвайшлі Т. Гарэцкі[547], Некрашэвіч і Зьміцер Жылуновіч.

Галоўнай мэтай камітэту было ўсталяваньне шчыльнай сувязі з замежнымі беларускімі культурна-асьветніцкімі і палітычнымі арганізацыямі, а таксама прасочваньне іх дзейнасьці. Па меры магчымасьці камітэт павінен быў імкнуцца скіраваць гэтыя арганізацыі на той самы шлях, якім ішлі ўстановы і арганізацыі ў савецкіх сялянска-рабочых рэспубліках.

Важную ролю ў культурна-асьветніцкай кампаніі адыграла Таварыства беларускай школы ў Вільні. На «канфэрэнцыю нацыянальных меншасьцяў па школьных справах», якая павінна была адбыцца ў жніўні 1925 г., Таварыствам былі дэлегаваныя Р. Астроўскі і А. Трэпка, якім, сярод іншага, рэкамэндавалася дамагацца прыняцьця наступных пастановаў:

1) стварэньня беларускага аддзелу пры Міністэрстве рэлігійных вызнаньняў і народнай асьветы,

2) запрашэньня прадстаўнікоў беларусаў у папячыцельства Заходняй Беларусі,

3) адкрыцьця беларускіх школаў за кошт дзяржавы,

4) наданьня правоў беларускім настаўнікам і вучням.

Канфэрэнцыя, пра якую вядзецца гаворка, адбылася 26.VIII.1926 г. у Вільні. Яна выслала да тагачаснага прэм'ера Бартэля[548] і міністра асьветы Суйкоўскага[549] дэлегацыю з мэмарандумам у справе школьніцтва нацыянальных меншасьцяў. Ніякіх пазытыўных вынікаў дэлегацыя не дамаглася.

Асобна ад агульнай зь іншымі нацыянальнымі меншасьцямі кампаніі Ўправа Таварыства беларускай школы ў паразуменьні з Галоўным камітэтам БСРГ падала ў Міністэрства рэлігійных вызнаньняў і народнай асьветы мэмарандум, у якім дамагалася:

1) стварэньня пры ўнівэрсытэце імя Стэфана Баторыя ў Вільні катэдры беларусістыкі і лектарату беларускай мовы,

2) стварэньня сеткі беларускіх пачатковых школаў у Віленскім ваяводзтве ў колькасьці 60 школаў,

---

546 Маецца на ўвазе Таварыства культурнай сувязі Савецкай Беларусі з заграніцай, статут якога быў зацьверджаны СНК БССР 2 кастрычніка 1926 г.

547 Гарэцкі Т. Тут і далей такое напісаньне ініцыяла — у арыгінале. Маецца на ўвазе Гарэцкі Гаўрыла (1893—1988) — беларускі вучоны і грамадзкі дзяяч, брат пісьменьніка Максіма Гарэцкага, акадэмік АН БССР.

548 Бартэль (Bartel) Казімер Уладзіслаў (1882—1941) — польскі дзяржаўны і палітычны дзяяч, вучонытматэматык. У траўні — верасьні 1926, чэрвені 1928 — красавіку 1929, сьнежні 1929 — сакавіку 1930 гг. прэм'ер-міністар Польшчы. Пасол сойму ў 1922—1929 гг. Пасьля 1930 г. пакінуў палітыку.

549 Суйкоўскі (Sujkowski) Антон (1867—1941) — польскі палітык, у ліпені — верасьні 1926 г. міністар рэлігійных вызнаньняў і народнай асьветы.

Наваградзкім — 50 школаў,
Беластоцкім — 30 школаў,
Палескім — 80 школаў,
3) ліквідацыі ўтраквістычных школаў.

Вынікам кантакту, устаноўленага БСРГ з габрэямі і літоўцамі, было супольнае выступленьне Таварыства беларускай школы, Габрэйскага цэнтральнага камітэту асьветы, Габрэйскай цэнтральнай школьнай арганізацыі[550], Таварыства «Рытас»[551] у Вільні і Сьвянцянах. Згаданыя арганізацыі падалі міністру рэлігійных вызнаньняў і народнай асьветы мэмарандум наступнага зьместу:

> 1) Зыходзячы з прынцыпу, што кожны народ мае бясспрэчнае права на школу на роднай мове і што дзяржава гэтае права павінна забясьпечыць, мы дамагаемся школы для беларусаў на беларускай мове, для габрэяў — на габрэйскай, для літоўцаў — на літоўскай.
> 2) Неабходныя сумы на іх утрыманьне павінны быць выдзеленыя дзяржавай і выплачаныя наяўным адукацыйным арганізацыям па прынцыпе роўнасьці і з захаваньнем прапарцыйнасьці.
> 3) Нашае школьніцтва павінна быць вызвалена ад штогадовага і вельмі цяжкага хадайніцтва аб канцэсіях, нам павінна быць дадзена права заснаваньня новых школаў звычайным заявачным спосабам.
> 4) Наведваньне беларускімі, габрэйскімі і літоўскімі дзецьмі сваіх нацыянальных школаў павінна прызнавацца выкананьнем прымусовага школьнага абавязку.
> 5) Беларускія, габрэйскія і літоўскія гімназіі і сэмінарыі павінны быць зраўнаныя ў правах з такімі ж польскімі навучальнымі ўстановамі.
> 6) Настаўнікі і вучні ўсіх нашых школаў павінны атрымаць тыя самыя правы, якія маюць дзяржаўныя польскія школы (вайсковы абавязак, пэнсія і г. д.).
> 7) Ранейшыя распараджэньні і цыркуляры былога міністра п. Грабскага[552] і яго папярэднікаў, скіраваныя супраць нашага школьніцтва, павінны быць неадкладна адкліканыя, у першую чаргу цыркуляр, які ўстанаўлівае правядзеньне ўрокаў сусьветных геаграфіі і гісторыі па-польску.

---

[550] Габрэйская цэнтральная школьная арганізацыя — у міжваенны пэрыяд найбуйнейшая габрэйская асьветніцкая арганізацыя, якая знаходзілася пад уплывам Бунду і Паалей-Сіёну. Каранямі сягала ў 1905 г. Фармальна створаная ў ліпені 1921 г. на зьезьдзе ў Варшаве для апеканьня школамі зь ідыш як адзінай мовай выкладаньня. Выступала супраць сіянізму і габрэйскай традыцыйнай рэлігійна-іўрыцкай культуры. У 1925 г. мела 183 школы, якія наведвалі 20 942 вучні.

[551] «Рытас» («Rytas», «Раніца») — найбуйнейшае літоўскае асьветнае таварыства, заснаванае ў 1912 г.

[552] Грабскі (Grabski) Станіслаў (1871—1949) — польскі палітык і эканаміст, выказваў прыхільнасьць да нацыянал-дэмакратаў. Адзін з распрацоўшчыкаў т. зв. «моўных законаў» 1924 г. У 1925—1926 гг. быў міністрам рэлігійных вызнаньняў і публічнай асьветы Польшчы, выдаў цыркуляр аб абавязковым выкладаньні ў нацыянальных школах гісторыі і геаграфіі на польскай мове. Пасьля траўня 1926 г. адышоў ад палітыкі і прысьвяціў сябе навуковай працы.

8) Справа кваліфікацыі нашага настаўніцтва павінна быць вырашаная на карысьць жыцьцёвых інтарэсаў нашых школаў, беручы пад увагу наступныя ўмовы:
a) настаўнікі, якія займаюцца пэдагогікай больш за 5 гадоў, павінны быць вызваленыя ад дзяржаўных іспытаў;
b) тэрмін дзяржаўных іспытаў для астатніх настаўнікаў павінен быць перанесены на 1930 г., бо Віленшчына толькі ў 1922 г. была ўключаная ў склад Польшчы;
c) праграма іспытаў папаляністыцы для нашых настаўнікаў павінна быць спрошчанай, бо яны працуюць у школах ня з польскай мовай навучаньня;
9) Паліцэйская і адміністрацыйная ўлады павінны быць адхіленыя ад усялякага кантролю за ўнутраным школьным жыцьцём, якое павінна кантралявацца толькі школьнымі ўладамі.

Трэба адзначыць, што БСРГ здолела цалкам апанаваць Таварыства беларускай школы і правесьці ў ягоныя Ўправу і Рэвізійную камісію сябраў Цэнтральнага камітэту, сваіх прыхільнікаў і давераных асобаў.

У выніку выбараў, якія адбыліся 8. IX.1926 г., склад Управы і Рэвізійнай камісіі Таварыства беларускай школы выглядаў наступным чынам:

Управа:

1) Астроўскі Радаслаў — старшыня.
2) Уласаў Аляксандар — намесьнік старшыні.
3) Трэпка Антон — намесьнік старшыні.
4) Шнаркевіч Язэп — сакратар.
5) Марцінчык Мікалай — намесьнік сакратара.
6) Кэпель Мітрафан — скарбнік.
7) Сіняўскі Мікалай — намесьнік скарбніка.

Сябрамі Ўправы сталі:

1) Дварчанін Ігнат, 2) Лукашэвіч[553] Уладзімер, 3) Стацкевіч Фэлікс, 4) Шавель[554] Марыя, 5) пасол Тарашкевіч Браніслаў.

Кандыдатамі ў сябры Ўправы сталі:

1) поп Коўш А., 2) Мятла[555] Паўліна, 3) Савіцкі Іван.

---

[553] Лукашэвіч Уладзімер (1875—?) — беларускі дзяяч, удзельнічаў у працы многіх нацыянальных арганізацыяў. Быў сакратаром Беларускага грамадзянскага сабраньня, сябрам БСРГ, сябрам Нагляднай рады (верасень 1925 — верасень 1926 гг.) і Ўправы ТБШ (зь верасьня 1926 г.), сябрам Нагляднай рады Беларускага каапэратыўнага банку, сябрам Вільнацбелкаму (1926).

[554] Шавель Марыя — беларуская грамадзка-палітычная дзяячка, сябра БСРГ і Ўправы ТБШ (1926), супрацоўніца аддзелу пазашкольнай асьветы ТБШ. Была вольнай слухачкай у Віленскім унівэрсытэце, брала ўдзел у дзейнасьці Беларускага студэнцкага саюзу. Пазьней, у 1927 г., увайшла ў склад Беларускай сялянскай партыі, створанай Янкам Станкевічам у якасьці альтэрнатывы Беларускаму сялянскаму саюзу.

[555] Мятла Паўліна — жонка Пятра Мятлы, актыўная дзяячка Таварыства беларускай школы, у верасьні 1926 г. была выбрана кандыдатам у сябры яе Галоўнай Управы. Уваходзіла ў склад Віленскага Беларускага нацыянальнага камітэту і Беларускага дабрачыннага таварыства ў Вільні.

Рэвізійная камісія:

1) пас. Рак-Міхайлоўскі Сымон, 2) Самойла Ўладзімер 3) Акуньчык Фабіян[556], 4) Крук[557] Кузьма і 5) Астапчык[558] Сяргей.

Апанаваўшы Таварыства, БСРГ магла ўплываць на хаду школьных спраў і праз адпаведную прапаганду павялічваць сваю папулярнасьць у масах.

У выніку сустрэчы сябраў «Камітэту сувязі з замежжам» Г. Гарэцкага і Некрашэвіча з пасламі С. Рак-Міхайлоўскім і Б. Тарашкевічам, якая адбылася ў Варшаве паміж 20 і 26.VIII.1926 г., пасол Б. Тарашкевіч на паседжаньні Ўправы Таварыства беларускай школы 9.IX.1926 г. у Вільні запрапанаваў стварыць пры Таварыстве 3 наступныя аддзелы: 1) выдавецкі, 2) агульнага школьніцтва, 3) пазашкольнай асьветы.

1) Выдавецкі аддзел павінен быў рыхтаваць і выдаваць падручнікі для бібліятэк. Кіраўніком гэтага аддзелу стаў Ігнат Дварчанін, які 30.VII.1926 г. вярнуўся ў Вільню і ўступіў у БСРГ.

2) Аддзел агульнага школьніцтва меў за мэту адкрыцьцё прыватных пачатковых школаў, а таксама пэдагагічных курсаў для падрыхтоўкі настаўніцкага пэрсаналу. Кіраўніком гэтага аддзелу стаў пасол Браніслаў Тарашкевіч, яго намесьнікам — Мікалай Сіняўскі.

3) Аддзел пазашкольнай асьветы меў за задачу арганізацыю народных дамоў, бібліятэк, чытальняў, чытаньне дакладаў і лекцыяў. Кіраўніком гэтага аддзелу быў Іван Савіцкі, супрацоўнікамі ж — Мікалай Марцінчык, Язэп Шнаркевіч, Антон Трэпка і Марыя Шавель.

Рашэньне аб пашырэньні ТБШ шляхам стварэньня гэтых трох аддзелаў было хутка споўнена.

Выдавецкі аддзел, праз пасярэдніцтва Беларускага выдавецкага таварыства, у хуткім часе падрыхтаваў да друку падручнік «Беларуская хрэстаматыя»[559].

Аддзел агульнага школьніцтва распачаў у беларускіх вёсках энэргічную прапаганду на карысьць заснаваньня беларускіх прыватных школаў, супраць польскага школьніцтва і дзьвюхмоўных школаў.

Нарэшце, аддзел пазашкольнай асьветы 1.X.1926 г. вырашыў правесьці цыкль лекцыяў ня толькі ў галіне беларусазнаўства, але і ў агульнаадукацыйным кірунку. Лекцыі абавязаліся прачытаць: 1) Дварчанін Ігнат, 2) Луцкевіч Антон, 3) Астроўскі Радаслаў (дырэктар Беларускай гімназіі), 4) Савіцкі Іван, выкладчык Беларускай гімназіі, 5) Станкевіч Янка, доктар філялёгіі і 6) Трэпка Антон, выкладчык Беларускай гімназіі.

Першыя даклады былі прачытаныя 13.X.1926 г., наступныя чыталіся кожную нядзелю.

---

556 Так у тэксьце. Відавочна, маецца на ўвазе Фабіян Акінчыц.

557 Крук Кузьма (1895(?)—1941) — беларускі дзяяч, сябра БСРГ, сакратар Рады саюзу каапэратываў Віленскай акругі. У 1927 г. быў выбраны пры падтрымцы былых грамадоўцаў дэпутатам Віленскай гарадзкой рады. Пасьля перайшоў на больш памяркоўныя пазыцыі, у 1930 г. балятаваўся ў сойм ад Цэнтральнага саюзу беларускіх культурна-асьветных арганізацыяў і інстытуцыяў. Забіты немцамі ў вайну.

558 Астапчык Сяргей — беларускі настаўнік, сябра Ўправы ТБШ (1926).

559 Аўтарам «Беларускай хрэстаматыі» быў Ігнат Дварчанін.

Што датычыць рэлігійных спраў, то, як адзначалася вышэй, Грамада імкнулася выкарыстаць царкву ў сваіх мэтах. Прыхільнікі царквы выказваліся супраць аўтакефаліі праваслаўя ў Польшчы і імкнуліся да стварэньня г. зв. «Жывой царквы», інструмэнту бальшавікоў. У гэтай справе адкрыта дзейнічаў сэнатар Аляксандар Уласаў, а патаемна — поп (з 1921 г.) Аляксандар Коўш, камуніст. Ён быў адначасова адным з дырэктараў і скарбнікам Беларускага каапэратыўнага банку ў Вільні, дзякуючы чаму меў вырашальны ўплыў на падзел крэдытаў для паасобных беларускіх арганізацыяў. Коўш меў вельмі шырокія кантакты з праваслаўным сьвятарствам на правінцыі і, такім чынам, быў значнай для БСРГ асобай.

БСРГ не задаволілася кампаніяй апанаваньня беларускіх масаў. Разам з НПХ яна пачала ствараць рэвалюцыйныя камітэты і вайсковыя арганізацыі, такія, як «народную міліцыю» (стваралася НПХ на польскім грунце) і «Беларускую вайсковую арганізацыю» (стваралася БСРГ сярод беларусаў). Абедзьве арганізацыі былі аналягічныя Польскай вайсковай арганізацыі.

Разьвіцьцё БСРГ, паводзіны яе сяброў у дачыненьні да ўладаў бясьпекі, забойства некалькіх сяброў арганізацыі, якія падазраваліся ў супрацоўніцтве зь дзяржаўнай паліцыяй, распаўсюджваньне вестак пра паўстаньне, што мае выбухнуць, стварыла ва ўсходніх ваяводзтвах незразумелую сытуацыю, а сярод грамадзтва, якое прагнула спакою, выклікала прыўзьняты настрой. Яму не змаглі перашкодзіць ані польскія арганізацыі, ані бясьсільныя супраць росту Грамады іншыя беларускія арганізацыі. Ня могучы сваімі сіламі змагацца з БСРГ, 17 польскіх арганізацыяў у канцы кастрычніка 1926 г. падалі мэмарандум віленскаму ваяводзе, у якім закраналі пытаньне антыдзяржаўнай дзейнасьці НПХ і БСРГ і выказалі надзею, што польскі ўрад пачне ліквідацыю згаданых арганізацыяў.

Пасьля травеньскіх падзеяў адбылося надзвычайнае паседжаньне Цэнтральнага камітэту БСРГ, на якім пасол Б. Тарашкевіч даваў справаздачу аб палітычнай сытуацыі. Да стварэньня ўраду прафэсара Бартэля БСРГ паставілася крытычна, аднак прызнала, што трэба падтрымаць левыя групоўкі, якія атрымліваюць перамогу, і даць усяму грамадзтву магчымасьць азнаёміцца са сваімі патрабаваньнямі.

Сход ухваліў наступныя рэзалюцыі:

Стоючы на груньце сялянска-работніцкага ўраду, Б. С.-Р. Грамада дамагаецца:

1) распушчэньня Сойму і Сэнату і новых выбараў пасьля поўнага ачышчэньня ўсяе адміністрацыі ад рэакцыйных элемэнтаў;

2) скасаваньня кары сьмерці, скасаваньня даразных судоў;

3) поўнай амністыі для ўсіх палітычных;

4) безадкладнага выданьня закону аб перадачы сялянству ўсяе зямлі бяз выкупу;

5) скасаваньня асадніцтва;

6) безадкладнага ўвядзеньня работніцкага кантролю над прамысловасьцю;

7) пералажэньня ўсяго цяжару падаткаў на багатыя клясы;

8) поўнае перамены курсу ў нацыянальнай палітыцы ў духу самаазначэньня Народаў і запраўднае раўнапраўнасьці[560].

Адносна маршала Пілсудзкага прадстаўнікі БСРГ прызналі, што маршал не апраўдаў надзеяў, ускладзеных на яго рабочымі і сялянамі, і што ў барацьбе за ажыцьцяўленьне сваіх ідэалаў трэба ісьці далей, чым ён рашыўся пайсьці.

У справе выбараў ужо адзначалася, што БСРГ увайшла ў шчыльны кантакт зь Незалежнай сялянскай партыяй (НПХ) і Сялянскай партыяй[561] Брыля[562]. Праектаваўся падзел тэрыторыі Беларусі паміж партыямі ў час выбараў у сойм і сэнат такім чынам, што ў мясцовасьцях зь перавагай польскага насельніцтва агітацыю павінна была праводзіць выключна НПХ, а ў мясцовасьцях зь беларускім насельніцтвам — БСРГ.

У сувязі з гэтым было прынятае наступнае рашэньне:

Беларуская сялянска-работніцкая грамада ахвотна згаджаецца ня толькі працаваць у шчыльным кантакце з гэтымі партыямі, але і стварыць разам зь імі супольны фронт для рашучай барацьбы з ворагамі пралетарыяту, пры той, аднак, умове, што гэтыя польскія партыі раз і назаўсёды адмовяцца ад панаваньня над беларускімі сялянамі і рабочымі.

Перадвыбарчая прапаганда была заўважная ў дзейнасьці БСРГ ужо ў пачатку 1926 г. Яна была скіраваная супраць ППС і «Вызваленьня», якіх абвінавачвалі ў правядзеньні няшчырай адносна рабочых і сялянскіх масаў палітыкі, бо абяцаюць яны шмат, але нічога не выконваюць. У прапагандысцкіх прамовах паслы тлумачылі насельніцтву, што польская зямельная рэформа пазбаўляе беларускіх сялян права на зямлю, што дзякуючы польскай фінансавай палітыцы ўзьнікла цяжкая сытуацыя ў гаспадарцы, якая выклікала крах беларускай вёскі, што падаткі празьмерна цяжкія для беларускага насельніцтва. Акрамя таго, паслы паказвалі нядолю беларуса, якога выкарыстоўваюць адміністрацыйныя ўлады і г. д. Грамада спадзявалася правесьці ў сойм і сэнат 8—16 паслоў і сэнатараў.

---

[560] Беларускі тэкст рэзалюцыі падаецца паводле: Становішча Беларускае Сялянска-Работніцкае Грамады // Беларуская справа. 1926. 19 траўня. № 9. С. 1. Рэзалюцыя была прынятая на паседжаньні Галоўнай Управы БСРГ 15 траўня 1926 г. У арыгінальным варыянце пункты 2 і 3 аб'яднаныя ў адзін.

[561] Сялянская партыя (Stronnictwo Chłopskie) — партыя, якая ўтварылася ў 1925 г. у выніку аб'яднаньня некалькіх драбнейшых польскіх сялянскіх партыяў. Выступала, сярод іншага, за зямельную рэформу бяз выкупу, нацыяналізацыю прамысловасьці і г. д. Існавала да 1931 г., калі аб'ядналася з Польскай народнай партыяй «Вызваленьне» і Польскай народнай партыяй (ПСЛ) «Пяст» у адзіную Народную партыю (Stronnictwo Ludowe).

[562] Брыль (Bryl) Ян (1885—1945) — польскі палітык, дзяяч ПСЛ «Пяст», у 1922—1927 гг. пасол сойму. У сьнежні 1923 г. узначаліў групу, якая выйшла з ПСЛ «Пяст», пратэстуючы супраць замаруджваньня зямельнай рэформы. У 1925 г. — адзін з заснавальнікаў і лідэраў Сялянскай партыі.

Характэрнай праявай імкненьня да апанаваньня ўсяго беларускага грамадзтва і жаданьня ўкараненьня сваёй ідэалёгіі ў шырокія масы служыць факт арганізацыі «вучнёўскага гуртка» пры Віленскай беларускай гімназіі.

Галоўнай уладай гэтага гуртка зьяўляецца т. зв. «вучнёўская рада», якая складаецца са старшыні, скарбніка, сакратара і двух сябраў і выбіраецца на адзін год. Задачы гэтага гуртка — наступныя:

1) Культурна-асьветніцкая дзейнасьць: для яе правядзеньня гурток мае сваю бібліятэку, арганізуе даклады, вечарыны, ставіць беларускія спэктаклі, сьпявае беларускія песьні і г. д. Гурток імкнецца адчыняць народныя дамы і чытальні па вёсках.

2) Эканамічная дзейнасьць. З гэтай мэтай гурток заснаваў свой каапэратыў, у якім ёсьць канцылярскія прылады і іншыя рэчы, патрэбныя для моладзі, што навучаецца. Гурток меў сваю ашчадную касу. Грошы, што ў яе ўкладаліся, перахоўваліся ў Беларускім каапэратыўным банку. У гэтым гуртку да 75 % сябраў былі сябрамі БСРГ.

Падчас сьвяточных вакацыяў сябры гэтага гуртка вялі на вёсцы дзейнасьць у адпаведнасьці з дырэктывамі БСРГ. Яны арганізоўвалі бібліятэкі, чытальні і г. д., закладалі «гурткі» беларускай моладзі, г. зн. «ячэйкі» Беларускага камуністычнага саюзу моладзі. Сам «вучнёўскі гурток» быў ня чым іншым, як самастойнай «ячэйкай» камсамолу, падпарадкаванай дырэктывам БСРГ, якія выдаваліся дырэктарам Р. Астроўскім і некаторымі настаўнікамі[563].

На працягу 1926 г., як ужо адзначалася, БСРГ разгарнула актыўную прапаганду з мэтай дасягненьня амністыі для палітычных вязьняў. Гэтая кампанія праяўлялася ў прыняцьці адпаведных рэзалюцыяў на шматлікіх мітынгах, арганізаваных пасламі Грамады, і на зьездах сябраў Грамады, а таксама ў рашэньні стварыць «Міжпартыйны камітэт барацьбы за амністыю». Гэтае рашэньне было прынятае на міжпартыйных сходах 26.VII.1926 г. у Пінску, 4.VIII.1926 г. у Вільні.

У паседжаньні ў Пінску ўзялі ўдзел прадстаўнікі БСРГ, НПХ, левага крыла габрэйскай сацыял-дэмакратычнай партыі «Паалей-Сіён»[564] і камуністаў. Сярод іх былі паслы Браніслаў Тарашкевіч і Павал Валошын, а таксама Бон, Фідэркевіч і Ваявудзкі. У паседжаньні не ўзялі ўдзелу прадстаўнікі ППС, Бунду і правай часткі «Паалей-Сіён», што было прычынай вынясеньня наступнага рашэньня:

---

563 Пасьля ажыцьцяўленьня польскімі ўладамі рэпрэсіяў супраць БСРГ у 1927 г. палітыка Радаслава Астроўскага ў дачыненьні да радыкальнай палітычнай дзейнасьці вучняў кардынальна зьмянілася: ад актыўнай падтрымкі дзеяньняў вучняў ён перайшоў да жорсткіх рэпрэсіяў адносна іх. Такая «эвалюцыя» палітычнай плятформы дырэктара Віленскай беларускай гімназіі выклікала абурэньне большасьці іншых беларускіх нацыянальных дзеячоў.

564 «Паалей-Сіён» (поўная назва — Габрэйская сацыял-дэмакратычная рабочая партыя «Паалей-Сіён» («Рабочыя Сіёну»)) — габрэйская палітычная партыя, утвораная ў 1905 г. Галоўнай мэтай бачыла стварэньне ў Палестыне незалежнай габрэйскай дзяржавы, пабудаванай на сацыялістычных асновах. У 1920 г. раскалолася на левую (вельмі блізкую да камуністаў) і правую частку.

Міжпартыйная нарада сьведчыць:
1) ППС, «Бунд» і правыя «паалей-сіяністы» не прыслалі сваіх прадстаўнікоў, што зьяўляецца ня чым іншым, як спробай разьбіцьця агульнага фронту.
2) ППС, «Бунд» і правыя «паалей-сіяністы» сваёй палітыкай і тактыкай адсоўваюць масы ад сапраўднай барацьбы за амністыю.

Акрамя гэтага, на сходзе было вырашана стварыць арганізацыю, якая кіравала б усёй кампаніяй за амністыю палітычных вязьняў.

На сходзе ў Вільні 4.VIII.1926 г. удзельнічалі прадстаўнікі БСРГ, НПХ і лявіцы віленскіх прафсаюзаў. Дэлегатамі былі паслы: Браніслаў Тарашкевіч і Юры Сабалеўскі, Балін і Ваявудзкі, а таксама Буйко[565], Годвуд[566], Іван Савіцкі і Міхал Заморын[567].

Сход ухваліў стварэньне «Міжпартыйнага камітэту барацьбы за амністыю», а таксама пастанавіў зьвярнуцца да ўсіх рабочых і сялянскіх партыяў з прапановай прыслаць у камітэт сваіх прадстаўнікоў. Галоўнай задачай камітэту павінна была стаць цэнтралізацыя ўсёй дзейнасьці ў справе барацьбы за амністыю.

З таго, што было сказана, бачна, што БСРГ пераняла ўсю дзейнасьць, якую раней праводзіў Вільнацбелкам. Дзякуючы гэтаму ВБНКам мог прыступіць да выкананьня выключна ролі галаўной беларускай арганізацыі. Гэтая роля была яму вызначаная канфэрэнцыяй беларускіх групаў і арганізацыяў у 1923 г.

БСРГ мела ў сваім распараджэньні каля 60 000 сябраў і падавала ў беларускай прэсе дакладныя зьвесткі, датычныя тэмпаў разьвіцьця яе ўплываў. Улады першапачаткова гэтаму разьвіцьцю не перашкаджалі. Толькі складзены віленскаму ваяводзе мэмарандум 17 польскіх арганізацыяў з патрабаваньнем ліквідацыі Грамады як дэструкцыйнага фактару быў для Цэнтральнага камітэту перасьцярогай, што ранейшая беспакаранасьць можа скончыцца.

Зь іншага боку, адміністрацыйныя ўлады, атрымаўшы бясспрэчныя доказы вельмі шчыльнага супрацоўніцтва БСРГ і КПЗБ, пачалі як перашкаджаць далейшаму разьвіцьцю арганізацыі, так і ўскладняць мітынговую кампанію беларускіх паслоў. Гэта, вядома, яе не спыніла, але прывяло да

565 Буйко — адзін зь лідэраў прафсаюзнага руху на Віленшчыне, старшыня мясцовага прафсаюзу сельскагаспадарчых рабочых.

566 Годвад (Godwod) Юзэф (1887—1931) — інжынэр-электрык, адзін зь лідэраў прафсаюзнага руху на Віленшчыне. Сябра Віленскага камітэту ППС. У 1920—1922 гг. начальнік Аддзелу поштаў і тэлеграфаў у Кіроўнай камісіі Сярэдняй Літвы. Пасол Віленскага сойму. Пасьля быў старшынём Цэнтральнага бюро прафэсійных саюзаў гораду Вільні.

567 Заморын Міхал — беларускі пэдагог, выпускнік Нясьвіскай настаўніцкай сэмінарыі. Выкладаў гісторыю і гісторыю літаратуры і лацінскую мову ў Нясьвіскай беларускай гімназіі, пасьля яе закрыцьця настаўнік беларускай і расейскай моваў, геаграфіі, гімнастыкі ў Віленскай беларускай гімназіі. Ва ўспамінах вучняў запамятаўся як «тып царскага афіцэра» ды найбольш «рускі» сярод настаўнікаў. У 1927 г., пасьля арышту лідэраў Грамады, кароткачасова ўваходзіў у дырэкцыю Беларускага каапэратыўнага банку. Выехаў у Радашкавічы, адкуль у 30-я гг. уцёк у СССР, дзе быў арыштаваны і расстраляны.

таго, што з адкрытай гэтая дзейнасьць стала патаемнай, таму падпадала пад ліквідацыю паліцыяй. Так пачалося сапраўднае змаганьне паміж БСРГ і ўладамі. Грамада, бачачы, што яе дзейнасьць робіцца патаемнай і выклікае прыцягненьне вінаватых да крымінальнай адказнасьці, што зьмяншала аўтарытэт партыі сярод уласных сяброў, памяняла тактыку. Спачатку Цэнтральны камітэт прапанаваў, каб нелегальныя сходы на тэрыторыі кожнай адміністрацыйнай адзінкі адбываліся адначасова. У такім выпадку паліцыя не магла закрыць іх усе адразу.

Аднак далей дзеля зьмякчэньня канфлікту і замаскаваньня сваіх сапраўдных намераў і настрояў [ЦК БСРГ] парэкамэндаваў сваім «гурткам» і «мясцовым камітэтам», каб яны захоўвалі вонкавую лаяльнасьць адносна ўладаў. Аднак адначасова «на ўсялякі выпадак» была ўведзеная падвойнасьць уладаў Грамады. Яны былі падзеленыя на адкрытыя і патаемныя. Адкрытае кіраўніцтва прадстаўлялі асобы другога парадку, арышт якіх не прынёс бы арганізацыі вялікай шкоды. Патаемнае кіраўніцтва, якое зь меркаваньняў бясьпекі выбіралася ў падвойным складзе, складалі найбольш важныя для арганізацыі людзі, сябры ЦК КПЗБ.

Незалежна ад згаданых захадаў пачалося ачышчэньне арганізацыі ад няпэўных альбо папросту шкодных элемэнтаў, якія прыйшлі ў арганізацыю для правакацыі ці дэструкцыйнай дзейнасьці. Такія асобы выключаліся рашэньнем гуртка, якое прымалася большасьцю галасоў і зацьвярджалася Цэнтральным камітэтам.

Адначасова з прыстасаваньнем да зьмененых умоваў працы Грамада пачала абдумваць спосабы сваёй далейшай дзейнасьці ў выпадку ліквідацыі, добра ведаючы пра няўхільнасьць апошняй.

Перш за ўсё зноў пачалася праца дзеля энэргічнага стварэньня як мага большай колькасьці гурткоў з мэтай ахопу будучай кансьпірацыйнай работай як мага большай тэрыторыі. Дзякуючы гэтаму ў лістападзе і сьнежні 1926 г. рост арганізацыі, як сьведчаць ніжэйпададзеныя зьвесткі, ізноў пайшоў вельмі хутка.

Гэтыя зьвесткі трэба параўнаць са станам на 01.XI.1926 г.

Віленскае ваяводзтва на 01.I.1927 г. мела 400 гурткоў.

Наваградзкае ваяводзтва на 01.I.1927 г. мела 520 гурткоў.

Вайсковыя ўлады мелі дакладную інфармацыю пра 1177 гурткоў. На самай справе іх было прыкладна 1500, а сяброў — каля 100 000, зь якіх 69 000 мелі сяброўскія білеты і плацілі складкі.

Тут трэба адзначыць, што ў імкненьні здабыць уплыў на тых, хто супраціўляўся Грамадзе, выкарыстоўваліся розныя мэтады. Ужываліся правакацыі і тэрор. Дзякуючы правакацыі на асобаў, варожых Грамадзе, несправядліва ўскладаліся падазрэньні ў антыдзяржаўнай дзейнасьці. З-за гэтага яны падпадалі пад рэпрэсіі адміністрацыйных уладаў, а ўзьніклую з гэтай прычыны незадаволенасьць выкарыстоўвала Грамада, уцягваючы ў свае шэрагі тых, хто дагэтуль уступаць у яе не хацеў. Тэрор заключаўся ў тым, што ў тых, хто ставіўся да Грамады непрыхільна, зьнішчалася маёмасьць, а ім самім пагражалі зьбіцьцём або сьмерцю.

Зь іншага боку, улады спрабавалі стрымліваць рост «гурткоў» шляхам розных перашкодаў, якія ствараліся сябрам Грамады: адміністрацыйных пакараньняў, якія прымяняліся ў выпадках парушэньня законаў, арыштаў і г. д.

Разам з пашырэньнем сфэры сваіх уплываў Галоўны камітэт пачаў абдумваць новыя формы існаваньня арганізацыі ў выпадку яе ліквідацыі. Вырашана было выкарыстаць дзеля гэтага Таварыства беларускай школы і каапэрацыю.

Абмеркаваньню будучых арганізацыйных формаў было прысьвечана паседжаньне прэзыдыюму Галоўнага камітэту БСРГ у пачатку лістапада 1926 г. Паседжаньне вырашыла неадкладна прыступіць да пашырэньня і ўзмацненьня арганізацыі Таварыства беларускай школы (ТБШ), у першую чаргу праз стварэньне як мага гусьцейшай сеткі гурткоў ТБШ, а таксама праз уключэньне ў іх склад найбольш дзейных і энэргічных сябраў Грамады. Дзякуючы гэтаму апанаваныя Грамадою гурткі ТБШ працавалі адпаведна з інструкцыямі БСРГ.

У выкананьне згаданых пастановаў, прынятых сходам ЦК БСРГ 11—13.XI.1926 г., было пачата энэргічнае стварэньне гурткоў ТБШ і ўвядзеньне ў іх сябраў Грамады. Узьнікла шмат новых «хатаў-чытальняў», бібліятэк, «народных дамоў» і г. д., у склад ТБШ былі ўцягнутыя многія з тых людзей, якія ў БСРГ уступаць не хацелі.

ТБШ вяло сярод беларускіх сялян кампанію на карысьць складаньня дэкларацыяў з патрабаваньнямі адкрыцьця беларускіх школаў, стварыла «Саюз беларускіх настаўнікаў», ашчадныя касы настаўнікаў і адміністрацыі Беларускай гімназіі ў Вільні і г. д. Дзякуючы гэтай кампаніі ТБШ прыстасоўвалася да працы, якую павінна была праводзіць пасьля меркаванай ліквідацыі БСРГ.

Другой формай, пад якой павінна была закансьпіравацца дзейнасьць Грамады, была каапэрацыя. З гэтай мэтай Галоўны камітэт у кастрычніку 1926 г. параіў сябрам БСРГ падтрымліваць наяўныя каапэратывы і паступова іх падпарадкоўваць. Такім чынам, Грамада пастуова ахапіла сваім уплывам увесь каапэратыўны рух, які хутка разьвіваўся. Гэтая кампанія дала станоўчыя для Грамады вынікі, што стала зразумелым на зьезьдзе 23.XII.1926 г. У ім узялі ўдзел 24 асобы, сярод якіх Жарноўскі*, дырэктар Цэнтральнага варшаўскага саюзу каапэратываў, Радаслаў Астроўскі, дырэктар Беларускай гімназіі ў Вільні, Кузьма Крук і іншыя. Выбары Рады Віленскай акругі саюзу каапэратываў далі з 6 сябраў 4 месцы беларусам.

Склад Рады быў наступны:

1) Ясенскі* Генрык — старшыня,
2) Крук Кузьма — сакратар (БСРГ),
3) Астроўскі Радаслаў (БСРГ),
4) Гінтаўт-Гевалтоўскі*,
5) Малько* Іван (БСРГ),
6) Карабельнік* Нічыпар (БСРГ).

Беларуская большасьць адразу пачала дзейнічаць, правёўшы ўжо на першым сваім паседжаньні 27.XII.1926 г. цэлы шэраг прапаноў.

У кампаніі Грамады важную ролю іграў таксама Беларускі каапэратыўны банк у Вільні з аддзеламі ў Глыбокім і Пінску. Найбольш актыўную ролю адыгрывалі ў ім Радаслаў Астроўскі, поп Аляксандар Коўш і пасол Сымон Рак-Міхайлоўскі. Яны выдзялялі дапамогі, давалі беспрацэнтныя, а часам і беззваротныя, крэдыты. Крэдыты даваліся перш за ўсё даверанымі асобам БСРГ, сябрам прэзыдыюмаў гурткоў і мясцовых камітэтаў, Таварыству беларускай школы і прызначаліся на адкрываньне народных дамоў, бібліятэк, хатаўчытальняў, каапэратываў і г. д. Праз пасярэдніцтва гэтага банку адбывалася субсыдыяваньне прэсы БСРГ з грошай, выдзеленых Камінтэрнам. Банк даваў сродкі, неабходныя Грамадзе для правядзеньня антыдзяржаўнай кампаніі.

Гаворачы пра дзейнасьць БСРГ напярэдадні яе ліквідацыі, якая адбылася ў апошнім квартале 1926 г., трэба яшчэ згадаць спрошчаныя правілы пераходу мяжы, якія Грамада атрымала ад уладаў Савецкай Беларусі для тых сваіх сяброў, якія, скампрамэтаваныя ў Польшчы, павінны былі шукаць прытулку па-за яе межамі. Дзеля таго, каб перайсьці «зялёную мяжу»[568], хапала пасьведчаньня сябра БСРГ ці НПХ. Перайшоўшы незаўважанымі праз польскія пасты, уцекачы павінны былі зьвяртацца да «*погранотрядов*», якія адсылалі іх у ГПУ ў Менску. Частку ўцекачоў у прызыўным узросьце адпраўлялі ў войска, частку — на агітацыйныя курсы, а рэшту рассылалі па ўсёй тэрыторыі СССР[569].

Як вядома, адміністрацыйныя ўлады, атрымаўшы дастатковую колькасьць зьвестак, якія кампрамэтавалі БСРГ і НПХ, пачалі іх ліквідацыю. Гэтым справам прысьвечаны разьдзел XLI.

Другой арганізацыяй, якая ўваходзіла ў склад Рабоча-сялянскага блёку, быў Беларускі нацыянальны камітэт у Варшаве. Гэты камітэт узьнік яшчэ да 1925 г., аднак для камуністычнай працы быў здабыты толькі 15.VII.1925 г. Менавіта ў гэты дзень адбыліся выбары новай Управы. Дзякуючы таму, што большасьць сяброў варшаўскага БНК яшчэ раней трапіла пад уплыў Сялянска-рабочага блёку, пры галасаваньні 16 галасамі з 18 была выбраная новая Ўправа ў наступным складзе:

Старшыня А. Більдзюкевіч[570] (сакратар Беларускага пасольскага клюбу, сябра БСРГ)[571],

---

568 Выразам «зялёная мяжа» на прафэсійным жаргоне кантрабандыстаў абазначаліся палі і лясы ўздоўж дзяржаўнай мяжы, празь якія ажыцьцяўлялася незаконная перапраўка тавару.

569 У тым ліку многія зь перайшоўшых польска-савецкую мяжу, асабліва ў больш позьнія часы, траплялі ў савецкія канцэнтрацыйныя лягеры.

570 Більдзюкевіч Адам (1895 (ці 1896) — ?) — беларускі культурна-асьветны і палітычны дзяяч, эканаміст. З 1925 г. старшыня Беларускага нацыянальнага камітэту ў Варшаве і сакратар Беларускага пасольскага клюбу, у 1926 г. віцэ-старшыня ЦК Беларускага сялянскага саюзу і старшыня Беларускага інстытуту гаспадаркі і культуры. Уваходзіў у кіраўніцтва Беларускага каапэратыўна-земляробча-прамысловага банку, аўтар ягонага статуту. Балятаваўся ў сойм у 1928 г., пасьля выбараў адышоў ад палітыкі і далучыўся да палянафільскіх арганізацыяў. Займаўся прадпрымальніцтвам у Радашкавічах, у 1944 г. выехаў у Польшчу.

571 Адам Більдзюкевіч у Беларускую сялянска-работніцкую грамаду ніколі не ўваходзіў, зьяўляючыся адным зь лідэраў Беларускага сялянскага саюзу.

Першы намесьнік старшыні: Пачобка[572] (прэсавы супрацоўнік Варшаўскага БНК),

Другі намесьнік старшыні Я. Гапановіч[573] (агент Віленскага БНК, дэлегаваны ў Варшаўскі БНК),

Скарбнік М. Грагар'евіч[574],

Сакратар Гальляш Ляўковіч (былы эсэр, камуніст[575], сакратар Амэрыканскага камітэту[576]),

Сябра камітэту Васіль Бярэзін[577] (палянафіл).

У Рэвізійную камісію Варшаўскага БНК увайшлі: сэн. Уласаў, інж. Рамуальд Зянкевіч[578] і Вера Мультан[579], якія падтрымліваюць ідэалёгію Беларускага пасольскага клюбу.

Пра Віленскі Беларускі нацыянальны камітэт (ВБНКам) мы раскажам больш шырока ў разьдзеле XXXVI.

Чацьвертай арганізацыяй, якая ўваходзіла ў склад Рабоча-сялянскага блёку, быў Ковенскі Беларускі нацыянальны камітэт, т. зв. «Коўнацбелкам».

572 Пачобка Янка (1890—1977) — беларускі грамадзкі і культурна-рэлігійны дзяяч. Перад Першай усясьветнай вайной служыў чыноўнікам у дэпартамэнце земляробства Віленскай губэрні. З 1913 г. друкаваўся ў «Нашай Ніве». У 1925 г. рэдагаваў і выдаваў у Варшаве рэлігійны двухтыднёвік «Праваслаўны беларус», а з чэрвеня 1925 г. — штомесячнік-дадатак, у якім публікаваліся царкоўныя казаньні на беларускай мове. Сябра Беларускага нацыянальнага камітэту ў Варшаве. У 1920-я гг. выдаў у Вільні шэраг кнігаў па сельскагаспадарчай тэматыцы. У 1939—1958 гг. працаваў аграномам на Глыбоччыне.

573 Гапановіч Язэп (1883—1961) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч і прадпрымальнік. Адзін зь вядучых беларускіх нацыянальных дзеячоў у Варшаве, куды выехаў яшчэ перад Першай усясьветнай вайной. У 1912 г. быў сябрам Беларускага гуртка ў Варшаве. У пачатку 1920-х гг. арганізоўваў беларускую каапэрацыю на Віленшчыне. Пасьля вярнуўся ў Варшаву, браў удзел у працы мясцовага Беларускага нацыянальнага камітэту, спачатку ў якасьці віцэ-старшыні, пасьля скарбніка. Быў уласьнікам цагельні. У 1937—1939 гг. заснавальнік і старшыня Асьветнага таварыства беларусаў у Варшаве. Падчас Другой усясьветнай вайны дзяяч Беларускага камітэту ў Варшаве. Пасьля 1956 г. удзельнічаў у працы Варшаўскага аддзелу Беларускага грамадзка-культурнага таварыства, хоць ня быў яго сябрам.

574 У тэксьце — няправільнае напісаньне прозьвішча. Тут маецца на ўвазе Грыгаровіч Мікалай — у 1919—1920 гг. удзельнік вайсковых фармаваньняў пад камандаваньнем С. Булак-Балаховіча, у 1923 г. — прадстаўнік беларусаў падчас прыёму, зладжанага ў гонар прыехаўшага ў Варшаву французскага маршала Фоша. Сябра Беларускага нацыянальнага камітэту ў Варшаве. З 1927 г. вучыўся ў Вышэйшай школе гандлю і прамысловасьці ў Нансі (Францыя). Далейшы лёс невядомы.

575 Ня высьветлена ніякіх дадатковых сьведчаньняў, што Гальляш Ляўковіч (Леўчык) калі-небудзь тым ці іншым супрацоўнічаў з камуністычнай партыяй ці партыяй беларускіх эсэраў, ня кажучы ўжо пра фармальнае сяброўства ў гэтых арганізацыях.

576 Маецца на ўвазе Амэрыканскі камітэт мэтадыстаў у Польшчы.

577 Так у арыгінале. Сапраўднае прозьвішча гэтага дзеяча — Берзін.

578 Так у арыгінале. Сапраўднае прозьвішча гэтага дзеяча — Зямкевіч.

579 Мультан (Мільтан) Вера — беларуская дзяячка, настаўніца з Саколкі. У 1922 г. жыла ў Горадні, менавіта ў яе пакоі ў мясцовым Барыса-Глебскім манастыры, паводле зьвестак польскай дэфэнзывы, 1 сакавіка 1922 г. адбылося арганізацыйнае паседжаньне Гарадзенскага камітэту Беларускага таварыства дапамогі ахвярам вайны.

Зь вясны 1925 г. беларуска-літоўскія ўзаемаадносіны пасьля амаль двухгадовага перапынку пачалі ажыўляцца. Для падтрымкі сваіх выступленьняў у барацьбе за Вільню літоўцы ізноў пачалі шукаць саюзьнікаў сярод беларусаў. 27.VII.1925 г. у Коўне адбылася канфэрэнцыя, у якой пад кіраўніцтвам Цьвікевіча ўзялі ўдзел каля 30 беларускіх дзеячоў, а таксама прадстаўнік літоўскага Міністэрства ўнутраных спраў Пурыцкіс. Мэтай канфэрэнцыі было правядзеньне перамоваў зь літоўскім урадам.

У выніку нарадаў было вырашана:

1. Выбраць «Беларускі нацыянальны камітэт», які ўсталяваў бы шчыльны кантакт з прадстаўнікамі замежных беларускіх арганізацыяў у справах сучаснай палітыкі, а таксама абмеркаваў бы справу скліканьня 2-й беларускай палітычнай канфэрэнцыі (яна апісвалася ў разьдзеле XXXIV).

2. Парэкамэндаваць камітэту выслаць прывітальную тэлеграму да старшыні «Літоўскага таварыства вызваленьня Вільні»[580] Біржынскага[581], да беларускай калёніі ў Латвіі, да Беларускага пасольскага клюбу ў Варшаве.

Акрамя таго, у прынятых пастановах было выказана задавальненьне, што літоўскае грамадзтва імкнецца да ўсталяваньня зь беларусамі прыязных адносінаў, а таксама прапанаваны прынцып роўнага трактаваньня літоўскіх і беларускіх інтарэсаў. Адначасова, аднак, было адзначана, што зарана казаць пра пачатак актыўнага беларуска-літоўскага супрацоўніцтва, бо літоўская палітыка адносна беларусаў, якая была падставай для разрыву адносінаў, не зьмянілася.

На гэтай самай канфэрэнцыі былі праведзеныя выбары прэзыдыюму, якія далі наступны вынік:

інж. Галавінскі — старшыня «Коўнацбелкаму»,
былы пасол Якавюк — віцэ-старшыня,
Цьвікевіч — віцэ-старшыня,
Гузьней[582] — сакратар.

Літоўска-беларускае пагадненьне прайшло без удзелу беларускіх незалежнікаў. Інж. Галавінскі быў камуністам, Гузьней — расейцам[583], «беларускасьць» Якавюка аспрэчвалася. Гэтая тэндэнцыя зьвярнула ўвагу беларусаў, якія засьведчылі, што беларуска-літоўская акцыя не атрымае зго-

[580] Маецца на ўвазе «Саюз вызваленьня Вільні», заснаваны ў Літве ў 1925 г. Асноўнай задачай гэтага Саюзу было распаўсюджваньне ў грамадзтве ідэі аб неабходнасьці вяртаньня Вільні Літве.

[581] Маецца на ўвазе Міколас Біржышка, які быў старшынём Саюзу вызваленьня Вільні ў 1925—1935 гг.

[582] Гузьней Якуб (1892—?) — беларускі грамадзка-палітычны і вайсковы дзяяч. Пасьля Лютаўскай рэвалюцыі 1917 г. актыўна далучаецца да беларускага вайсковага руху. Дэлегат зьезду беларусаў-вайскоўцаў Паўночнага фронту ў Віцебску і I Усебеларускага зьезду ў Менску, сябра Цэнтральнай Беларускай вайсковай рады. Падчас польска-савецкай вайны рэзэрвовы афіцэр Беларускай вайсковай камісіі. Удзельнік Слуцкага паўстаньня, камандаваў ротай у 1-й брыгадзе войскаў БНР. Пасьля ліквідацыі Слуцкага збройнага чыну жыў у Заходняй Беларусі, пасьля перабраўся ў Літву. Далейшы лёс невядомы.

[583] Цяжка сказаць, на чым грунтуюць аўтары працы сьцьверджаньне пра «расейскасьць» Я. Гузьнея, які быў нараджэнцам вёскі Гольчыцы Слуцкага павету.

ды ўсіх беларусаў, калі ў яе ня будзе ўключаны В. Ластоўскі. Незалежніцкія групы абвінавачвалі літоўскі ўрад у няшчырасьці дзеяньняў і ў барацьбе зь незалежніцкімі памкненьнямі беларусаў.

Пачатак беларуска-літоўскай акцыі знайшоў падтрымку ўраду Савецкай Беларусі. ЦВК БКП 1.VIII.1925 г. прыняў, сярод іншых, наступныя пастановы:

1) Неадкладна аказаць грашовую дапамогу Ковенскаму Беларускаму нацыянальнаму камітэту (КБНК).

2) Выслаць у Коўна адмысловага дэлегата для ўсталяваньня шчыльнага кантакту.

3) Забясьпечыць Ковенскі Беларускі нацыянальны камітэт неабходнай колькасьцю камуністычнай літаратуры.

«Коўнацбелкам» увайшоў у Сялянска-рабочы блёк і пачаў антыпольскую кампанію, застаючыся ў кантакце з бальшавікамі і немцамі. Узьніклі «Інфармацыйны аддзел» пад кіраўніцтвам Гузьнея, «Вайсковая камісія», якая складалася з 3 шаўлісаў[584] і трох беларусаў: Гузьнея, Якавюка і Козіча. «Коўнацбелкам» усталяваў кантакт з «Камітэтам вызваленьня Вільні».

Немцы зацікавіліся КБНК і прыслалі Беларускай вайсковай камісіі ручную і аўтаматычную зброю, а таксама амуніцыю. Дывэрсійныя беларускія атрады атрымалі 30 нямецкіх інструктараў і г. д. Беларусы ўзамен за гэтую нямецкую дапамогу павінны былі выканаць наступныя пажаданьні нямецкага Генэральнага штабу:

1) Беларускія дывэрсійныя атрады павінны былі неадкладна злучыцца з атрадамі шаўлісаў.

2) Беларускія дывэрсійныя атрады павінны неадкладна злучыцца з атрадамі «савдыв», якія знаходзіліся на тэрыторыі Савецкай Беларусі і дзейнічалі супраць Польшчы.

3) Плян будучай кампаніі будзе прадстаўлены нямецкаму Генэральнаму штабу.

4) У выпадку нямецка-польскага канфлікту беларускія дывэрсійныя атрады падпарадкоўваюцца нямецкаму Генэральнаму штабу.

Дзякуючы дапамозе немцаў і бальшавікоў былі ўтвораныя шэраг дывэрсійных атрадаў. Агульная колькасьць гэтых бандаў, сфармаваных «Коўнацбелкамам», у сьнежні 1926 г. не перавышала 2000 чалавек.

---

584 Шаўлісы — сябры літоўскай ваенізаванай арганізацыі Шаўлю саюнга (Šaulių sąjunga) — Саюз стралкоў, якая дзейнічала ў Літве на працягу 1919—1940 гг.

Раздел XXXVI

Віленскі Беларускі нацыянальны камітэт (Вільнацбелкам, ВБНКам)

Віленскі Беларускі нацыянальны камітэт, галоўная беларуская арганізацыя, усё больш трапляў пад камуністычныя ўплывы, і, нарэшце, поўнасьцю ім падпарадкаваўся. У выніку гэтага ён пачаў выконваць функцыі нібыта *«Совета Народных Комиссаров Западной Беларуси»* (*Совнарком Запбел*), залежнага ад ураду Савецкай Беларусі. Гэты ўрад быў выканаўчым органам Камуністычнай партыі Беларусі, якая, у сваю чаргу, залежала ад Расейскай камуністычнай партыі, кіроўнай у СССР.

Праца ВБНКаму была падвоеная: легальная і нелегальная. Да легальнай адносіліся стварэньне беларускага агульнага і сярэдняга школьніцтва, а таксама арганізацыя беларускага сялянства праз пасярэдніцтва мясцовых «сельскагаспадарчых гурткоў». Паасобныя «сельскагаспадарчыя гурткі» аб’ядноўваліся ў «акруговыя саюзы сельскагаспадарчых гурткоў», якія, у сваю чаргу, стваралі «ваяводзкія саюзы сельскагаспадарчых гурткоў».

Арганізацыя сялянства з напружаньнем усіх наяўных сілаў была, сярод іншага, прадметам абмеркаваньня на паседжаньні Вільнацбелкаму 8.IV.1925 г. На гэтым паседжаньні, апрача прэзыдыюму камітэту, бралі ўдзел паслы Рак-Міхайлоўскі Сымон, Мятла Пятро, кс. Станкевіч Адам і Тарашкевіч Браніслаў. Вырашана было да працы па арганізацыі сялянства прыцягнуць больш за 600 беларускіх настаўнікаў.

Нелегальная праца Вільнацбелкаму, прыкрытая легальнай, праводзілася паводле інструкцыяў, прысыланых зь Менску. Яна мела за мэту барацьбу зь існым дзяржаўным ладам, імкнулася да адарваньня ад Польшчы беларускіх ваяводзтваў для злучэньня іх з Савецкай Беларусьсю. Дзякуючы гэтай працы Вільнацбелкам увайшоў у супярэчнасьць з польскім крымінальным правам.

Апрача працы паводле дырэктываў іншай дзяржавы, пра супрацоўніцтва Вільнацбелкаму з бальшавікамі сьведчыць цэлы шэраг наступных фактаў.

Антон Луцкевіч кожны месяц атрымліваў зь Менску сродкі згодна з падаваным каштарысам выдаткаў, за якія павінен быў рабіць бальшавікам нейкія паслугі.

Бальшавікі падтрымлівалі таксама і беларускую прэсу. Рэдактар «Іскры»[585] — друкаванага органу Вільнацбелкаму — Германовіч[586] Міхал быў аб’язным інструктарам «камуністычных ячэек».

585 «Іскра» — беларуская газэта, выдавалася з чэрвеня 1925 г. у Вільні пад рэдакцыяй Міхала Германовіча. Фактычна зьяўлялася друкаваным органам Беларускага пасольскага клюбу.

586 Германовіч Міхал — рэдактар беларускай газэты «Іскра». Паводле паведамленьняў прэсы, 23 чэрвеня 1925 г. быў арыштаваны польскай паліцыяй «у сувязі зь ліквідацыяй дывэрсійных бандаў».

Аб фінансаваньні ВБНКаму бальшавікамі ведалі розныя беларускія дзеячы. Доктар Паўлюкевіч, старшыня Беларускай часовай рады, у № 18 «Грамадзкага голасу»[587] адкрыта заявіў, што А. Луцкевіч бярэ ад бальшавікоў грошы[588].

Вільнацбелкам і падпарадкаваныя яму арганізацыі мелі наступныя сэкцыі, мэтады працы якіх капіявалі савецкія.

Падзел на сэкцыі і аддзелы прадстаўляўся так:

1) Агульнапалітычная сэкцыя мела:

a) агітацыйны аддзел,

b) дывэрсійна-паўстанцкі аддзел,

c) аддзел выведкі.

2) Прэсава-інфармацыйная сэкцыя мела:

a) выдавецкі аддзел,

b) аддзел распаўсюджваньня,

c) інфармацыйны аддзел.

3) Культурна-асьветная сэкцыя (Таварыства беларускай школы) мела:

a) школьны аддзел,

b) вакальна-музычны аддзел.

Агітацыйны аддзел агульнапалітычнай сэкцыі працаваў над пашырэньнем незадаволенасьці польскім кіраваньнем, выкарыстоўваючы і раздзьмухваючы нават самыя нязначныя непаразуменьні паміж насельніцтвам і ўладамі, дапамагаў у распаўсюджваньні нелегальнай камуністычнай літаратуры і г. д.

Дывэрсійна-паўстанцкі аддзел вэрбаваў ахвотнікаў у дывэрсійныя банды, рыхтаваў паўстаньне, дбаў пра дастаўку дывэрсантам зброі, арганізаваў утрыманьне праз кур'ераў сувязі зь Менскам, аблягчаў ім пераход мяжы праз адрэзкі, якія найменш ахоўваліся, і г. д.

Аддзел выведкі здабываў патрэбныя савецкім уладам дакумэнты і іншую інфармацыю, датычную патаемных вайсковых спраў, і г. д.

Выдавецкі аддзел прэсава-інфармацыйнай сэкцыі арганізоўваў выданьне пэрыёдыкі, брашураў, кніжак і г. д.

Аддзел распаўсюджваньня разьмяркоўваў дастаўленую камуністычную літаратуру.

Інфармацыйны аддзел перш за ўсё вывучаў настроі сярод беларускіх арганізацыяў і нават асобных палянафільскіх дзеячоў, зьбіраў інфармацыю,

---

587 «Грамадзкі голас» — беларуская газэта, друкаваны орган Часовай беларускай рады. Выходзіла з 22 чэрвеня 1924 г. да 28 студзеня 1926 г. пад рэдакцыяй Язэпа Салаўя.

588 Маецца на ўвазе вялікі артыкул Арсеня Паўлюкевіча «Прэсовае хуліганства» ў нумары «Грамадзкага голасу» за 19 красавіка 1925 году. У ім, крытыкуючы А. Луцкевіча, аўтар, сярод іншага, напісаў: «Мне зусім зразумела цяжкае палажэньне Луцкевіча. Бо таму факту, што ён для свае палітычнае і прэсовае працы атрымлівае грошы ад бальшавікоў, хіба ж ён сам ня будзе пярэчыць? А што бальшавікі дарма грошай ня плацяць, а даўшы — вымагаюць адпаведнай працы, усім таксама добра вядома».

якая датычыла злоўжываньняў уладаў і непаразуменьняў паміж імі і насельніцтвам. Гэтыя справы пасьля былі прадметам працы агітацыйнага аддзелу агульнапалітычнай сэкцыі.

Школьны аддзел культурна-асьветнай сэкцыі складаўся з Таварыства беларускай школы і пры дапамозе Беларускай цэнтральнай школьнай рады вельмі энэргічна імкнуўся разьвіваць пачатковае і сярэдняе беларускае школьніцтва. Праз пасярэдніцтва школаў вучням прывіваліся камуністычныя ідэі, чым выклікаліся антыпольскія і антыдзяржаўныя настроі сярод школьнай моладзі.

Арганізаваны такім чынам Вільнацбелкам адкрыў свае філіі амаль ва ўсіх паветах польскай Беларусі.

Найбольш выбітнымі кіраўнікамі Вільнацбелкаму былі Антон Луцкевіч, Радаслаў Астроўскі і пасол Сымон Рак-Міхайлоўскі.

Першапачаткова на працягу шэрагу гадоў (1918—1925) месца лідэра сярод беларускіх дзеячоў займаў «дыктатар» і т. зв. «надпасол» гэтага руху Антон Луцкевіч. У канцы 1925 г. яго аўтарытэт пачаў зьмяншацца на карысьць Радаслава Астроўскага, дырэктара беларускай гімназіі ў Вільні. Асноўнымі характэрнымі рысамі Астроўскага былі надзвычайная асьцярожнасьць і дробязная канспірацыя, трываласьць у памкненьнях і здольнасьць дакладна абдумваць дэталі праектаванай акцыі. Р. Астроўскі быў чалавекам, які хутка арыентаваўся ў сытуацыі і ўмеў добра яе выкарыстаць.

У разьдзеле XXXV ужо адзначалася, што ў 1925 г. усю кампанію Вільнацбелкаму пераняла Беларуская сялянска-работніцкая грамада, якая хутка разьвівалася і была вельмі шматлікай. Дзякуючы гэтаму Вільнацбелкам мог пачаць выкананьне сваіх сапраўдных функцыяў, г. зн. функцыяў галоўнай арганізацыі, якая надавала характар і кірунак усёй беларускай кампаніі ў Польшчы. У гэтай працы Вільнацбелкам кіраваўся інструкцыямі, прысыланымі зь Менску.

Пазыцыя, якую заняў старшыня Рады БНР Крачэўскі ў сувязі з жаданьнем стварэньня ў Празе Чэскай новага беларускага ўраду (разьдз. XXXIV), абмяркоўвалася ў ВБНКаме на адным з паседжаньняў. Большасьць асудзіла дзейнасьць Крачэўскага. Пасол С. Рак-Міхайлоўскі лічыў, што апазыцыя Крачэўскага і ігнараваньне рашэньняў Другой нацыянальна-палітычнай канфэрэнцыі ў Бэрліне разьбіваюць беларускае адзінства і павінны быць сувора асуджаныя ўсім беларускім грамадзтвам. Таксама пазыцыю Крачэўскага востра асудзіў пасол Тарашкевіч. Толькі пасол кс. Станкевіч А. глядзеў на праблему крыху інакш. Ён асудзіў як Крачэўскага, так і іншых беларускіх дзеячоў, а таксама сьцьвярджаў, што безагляднае падпарадкаваньне камуністам знаходзіцца ў супярэчнасьці з пастановай 25. III.1918 г. Станкевіч ухваліў імкненьне Крачэўскага да стварэньня самастойнай і незалежнай беларускай дзяржавы і прызнаў, што ён стаіць на варце згаданай пастановы аб незалежнасьці. Аднак, насуперак думцы Крачэўскага, пасол кс. А. Станкевіч прызнаў праскі ўрад непатрэбным і не салідарызаваўся

зь імкненьнем яго захаваньня, хоць і зь іншых меркаваньняў, чым камуністы[589].

З праяваў антыпольскай кампаніі Вільнацбелкаму трэба згадаць пра факт падрыхтоўкі А. Луцкевічам, Р. Астроўскім, пасламі Тарашкевічам, Рак-Міхайлоўскім і сэн. Уласавым і наступнай высылкі ў Менск з мэтай надрукаваньня кнігі пад назвай «Белы тэрор у Польшчы». Згаданая кніжка павінна была дыскрэдытаваць Польшчу ў вачах замежжа. Вільнацбелкам з прапагандысцкіх меркаваньняў запраектаваў выданьне кніжкі на французскай, ангельскай, беларускай і польскай мовах.

Для распаўсюджваньня ў Польшчы, Літве, Латвіі і Савецкай Беларусі прызначалася брашура пад назвай «Гвалты над беларусамі ў Польшчы».

04.I.1926 г. адбылося паседжаньне прэзыдыюму ВБНКаму, на якім пасол Б. Тарашкевіч гаварыў пра пастанову сойму ад 28.XII.1925 г., датычную закону «аб парцэляцыі і асадніцтве»[590]. Паводле Тарашкевіча і прысутных на сходзе сяброў прэзыдыюму ВБНКаму, пастанова пацьвярджае факт, што ўсё польскае грамадзтва варожа ставіцца да нацыянальных меншасьцяў і што беларускае сялянства толькі тады атрымае зямлю, калі здабудзе нацыянальную і палітычную незалежнасьць. У сувязі з жахлівым гаспадарчым станам Беларусі ідэя яе палітычнага вызваленьня актуалізуецца самім жыцьцём у якасьці галоўнай грамадзка-палітычнай ідэі.

У сярэдзіне студзеня 1926 г. у Варшаве адбылося сумеснае паседжаньне беларускіх паслоў і сэнатараў для абмеркаваньня пазыцыі, якую беларусы павінны заняць у сувязі з абвяшчэньнем Радай міністраў выканаўчага распараджэньня да закону аб «асадніцтве і парцэляцыі». У дыскусіі бралі слова пасьлы Б. Тарашкевіч, С. Рак-Міхайлоўскі, В. Рагуля, кс. Адам Станкевіч і сэн. Уласаў. У выніку яе было вырашана, каб усе партыі і арганізацыі пачалі інтэнсіўную і шырокую агітацыю ў справе падачы сялянамі заяваў на надзяленьне іх зямлёй. Прапаганду гэтага рашэньня павінна была праводзіць беларуская прэса.

На адным з паседжаньняў прэзыдыюму ВБНКаму, якое адбылося ў сярэдзіне сакавіка 1926 г. без удзелу паслоў Ф. Ярэміча і кс. Адама Станкевіча, сярод іншага, абмяркоўвалася справа нападак на Антона Луцкевіча. Гэтую дыскусію выклікаў артыкул, надрукаваны ў № 4 «Беларускага слова»[591] ад 26.II.1926 г. У гэтым артыкуле аўтар, падпісаны Т. Г. (Тамаш Грыб), прадставіў А. Луцкевіча ў якасьці правакатара, агента французскай і нямецкай выве-

589 Адам Станкевіч лічыў, што ва ўмовах агульнай стабілізацыі палітычнай сытуацыі ў Эўропе і сьвеце існаваньне беларускага ўраду на эміграцыі ў поўным складзе ня мае практычнага сэнсу. Для прадстаўніцтва беларускай ідэі за мяжой, на яго думку, хапіла б некалькі чалавек, а астатнія павінны вяртацца ў Беларусь, каб праводзіць рэальную нацыянальна-ўсьведамляльную працу сярод свайго народу.

590 Гл. заўвагу 505.

591 «Беларускае слова» — беларуская газэта, друкаваны орган Часовай беларускай рады, а затым Беларускай нацыянальнай рады. Выходзіла з 3 лютага 1926 г. да 9 сакавіка 1928 г. пад рэдакцыяй Т. Вернікоўскага.

дак і польскай палітычнай паліцыі[592]. У выніку дыскусіі аўтар артыкула быў асуджаны. Акрамя таго, было вырашана ўважліва сачыць за дзейнасьцю праскай групы сацыялістаў-рэвалюцыянэраў, сябрам якой зьяўляецца Тамаш Грыб, а таксама БСС і Арсеня Паўлюкевіча, бо іх дзейнасьць, на думку прысутных, шкодзіць кансалідацыі беларусаў. Студэнты-беларусы з Прагі Чэскай таксама запратэставалі супраць «брутальнага паходу вырадкаў беларускае інтэлігенцыі, згрупаванай каля дэфензыўнай польскай газэты ў беларускай мове «Беларускае Слова» проці заслужонага беларускага дзеяча Антона Луцкевіча ў зьвязку з агульным паходам процi яго польскай адміністрацыі». Праскія студэнты сьцьвярджалі, што гэтае выступленьне зьяўляецца «адбіткам агульнага жорсткага тэрору польскай буржуазіі процi ўсяго, што носіць адзнаку сьвядомага імкненьня беларускіх працоўных грамад да вызваленьня[593].

У адказ на гэты пратэст доктар Арсень Паўлюкевіч зьмясьціў у № 11 «Беларускага слова» ад 24.IV.1926 г. ліст пад назвай «Мой адказ». У гэтым лісьце Паўлюкевіч назваў праскіх студэнтаў «бальшавіцкімі сутэнёрамі, якія, гэтак жа як і тыя, каго яны бароняць, знаходзяцца на ўтрыманьні бальшавікоў, за што павінны выконваць розныя заданьні сваіх начальнікаў»[594].

Гэты ліст выклікаў вялікае абурэньне сярод віленскай групы студэнтаў-беларусаў. 28.IV.1926 г. на жаданьне групы студэнтаў адбыўся агульны сход Віленскага саюзу студэнтаў-беларусаў. У выніку ажыўленай дыскусіі, падчас якой выступілі старшыня саюзу Ігнат Гагалінскі[595], Марыя Шавель, Мікалай Марцінчык і іншыя, былі прынятыя наступныя пастановы:

---

[592] Маецца на ўвазе ліст Тамаша Грыба (Т. Г.) у рэдакцыю «Беларускага слова», надрукаваны пад назвай «Новы дакумэнт аб А. Луцкевічу». Выхаду гэтага артыкула папярэднічала друкаваньне ў № 2 той сама газэты ад 10 лютага 1926 г. артыкула «Агэнт-прафэсыянал», дзе Луцкевіч абвінавачваўся ў тым, што «ў сваёй «працы» прайшоў «дыстанцыю аграмаднага разьмеру». Ад паляка — засьцянковага шляхцюка да... беларуса. Ад палянафіла да... палякажорцы. Ад літвафіла да... літваеда. Ад антыбальшавіка да... камуніста». У якасьці «рэчавых доказаў» пры тэксьце былі зьмешчаныя два дакумэнты: фотаадбітка літоўскага пашпарту Луцкевіча за 1919 г. (калі ён быў яшчэ прэм'ерам БНР) і фатаграфія зь ліста касавай нямецкай кнігі, на якім быў задакумэнтаваны факт атрыманьня Луцкевічам ганарару «за рэдагаваньне вайсковага выданьня». Надрукаваўшы ліст Грыба, рэдакцыя ў сваёй пасьлятэкставай зацемцы з задавальненьнем адзначыла: «Пасьля надрукаваньня ў № 2 нашай газэты фатаграфіі дакумэнтаў аб папярэдняй «працы» А. Луцкевіча, ён — стаўся палітычным мертвяцом. Гэты ліст зьяўляецца ўжо асінавым калком... Пасьля гэтага, трымаючыся прынцыпу «de mortius aut bene, aut nihil», мы лічым, што да характарыстыкі гэтага беларускага Азэфа больш дадаць ужо нельга нічога». Аднак жа гэтыя публікацыі ў выніку сталі толькі пачаткам шырокай дыскусіі.

[593] Беларускі тэкст цытатаў падаецца паводле: Пратэст Беларускага Студэнцтва // Беларуская справа. 1926. 12 красавіка. № 2. С. 1.

[594] Беларускі тэкст цытаты падаецца паводле: Паўлюкевіч, А. Мой адказ (Пісьмо ў рэдакцыю) // Беларускае слова. 1926. 24 красавіка. № 11. С. 2—3.

[595] Гагалінскі Ігнат — у сярэдзіне 1920-х гг. студэнт мэдычнага факультэту Віленскага ўнівэрсытэту імя Стэфана Баторыя, старшыня Беларускага студэнцкага саюзу. У канцы 1920-х гг. старшыня ЦК БХД. Падпісваўся як доктар мэдычных навук.

1) Беларускі Студэнцкі Саюз, як арганізацыя беларускага студэнцтва ўнівэрсытэту Ст. Баторага ў Вільні — бяз розьніцы палітычных напрамкаў, — з агідай адкідае закід, зроблены беларускаму студэнцтву ў памянёным пісьме і часопісі гр. Паўлюкевічам, які ўсіх студэнтаў-беларусаў, нязгодных зь яго палітычным напрамкам і мэтадамі дзейнасьці, называе прадажнікамі і знаходзячыміся на чым-небудзь утрыманьні.
2) Беларускі Студэнцкі Саюз пратэстуе процiў уцягіваньня студэнтаў-беларусаў на шлях палітычных арыентацый і надзяленьня нас арыентацыяй сваёй «Тымчасовай Рады».
3) Беларускі Студэнцкі саюз, як арганізацыя апалітычная, рашуча заяўляе, што як сама арганізацыя, так і паасобныя яе сябры, ня мелі і ня маюць нічога супольнага з «Беларускай Тымчасовай Радай», яе працай і напрамкам, а заадно і з гр. Паўлюкевічам, які робіць кар'еру ў барацьбе з заслужанымі і паважнымі беларускімі дзеячамі і які да 1920 году зь беларускай справай ня меў нічога супольнага.
4) Беларускі Студэнцкі Саюз далучаецца да голасу сваіх праскіх сяброў, высказаўшыхся 20.III.1926 году аб Паўлюкевічу, і з свайго боку выражае пашану заслужанаму культурнаму працаўніку, дзеячу і пісьменьніку гр. Антону Луцкевічу, выступленьні ж проці яго, у той форме, у якой гэта робіць Паўлюкевіч, уважае за нягодную спробу кампрамітаваньня незалежніцкай нацыянальнай справы Беларускага Народу[596].

Беларускі студэнцкі саюз у кастрычніку 1926 г. перажыў крызіс. Сябры саюзу падзяліліся на два лягеры. 10 зь іх выказаліся за Беларускую хрысьціянскую дэмакратыю і Беларускі сялянскі саюз, а астатнія, каля 40 чалавек — за БСРГ. У выніку барацьбы, якая ўзьнікла на гэтай аснове, амаль усе прыхільнікі БХД і БСС парвалі з Саюзам.

Пададзены ў разьдзеле XXXI пастаянны склад пленуму ВБНКаму, зацьверджаны 25.XI.1923 г., ужо ў 1925 г. не адпавядаў адносінам, якія панавалі ў беларускім жыцьці. Некаторыя з арганізацыяў, якія існавалі ў 1923 г., не існавалі ў 1925 г., як, напрыклад, Партыя беларускіх сацыялістаў-рэвалюцыянэраў, Беларуская партыя сацыял-дэмакратаў і хрысьціянскіх дэмакратаў. У той самы час узьніклі новыя арганізацыі, якія не фігуравалі ў вышэйзгаданай пастанове, напрыклад, Беларуская сялянска-работніцкая грамада, Беларускі сялянскі саюз, Беларускі каапэратыўны банк у Вільні з аддзеламі ў Глыбокім і Пінску, Аб'яднаньне беларусаў-каталікоў.

Улічваючы гэтыя зьмены, на паседжаньні Вільнацбелкаму 25. III.1926 г. была прынятая новая формула для стварэньня пленуму, а менавіта:

1) Беларуская сялянска-работніцкая грамада — 3 дэлегаты.
2) Беларускі сялянскі саюз — 2[597].

---

596 Беларускі тэкст заявы падаецца паводле: Хроніка. Беларускія студэнты аб «Тымчасовай Радзе» // Беларуская справа. 1926. 6 траўня. № 6. С. 5. Пры гэтым трэба адзначыць, што ў «Кароткім нарысе...» заява Беларускага студэнцкага саюзу працытаваная без другога абзаца пункту 1: «Мы, студэнты-беларусы, з гордасьцю заяўляем, што беларускае студэнцтва астаецца дагэтуль вернае тым ідэалам, за якія бароліся і аддавалі жыцьцё нашыя старэйшыя сябры і папярэднікі — студэнты-беларусы, як Аўгень Хлябцэвіч, — а ідэаламі гэнымі зьяўляюцца Воля і Дабро ўсяго беларускага працоўнага народу».

597 Так у арыгінале. Насамрэч ад БСС у склад пленуму Вільнацбелкаму прадугледжвалася ўключыць трох дэлегатаў (глядзі ніжэй).

3) Аб’яднаньне беларусаў-каталікоў — 3.
4) Цэнтральная беларуская школьная рада — 4.
5) Беларуская прэса — 3.
6) Беларуская каапэрацыя — 3.
7) Беларускі камітэт дапамогі ахвярам вайны (разам з жаночай арганізацыяй) — 2.
8) Беларускае навуковае таварыства — 2.
9) Беларускае выдавецкае таварыства ў Вільні — 2.
10) Бацькоўскі камітэт пры Віленскай беларускай гімназіі — 2.
11) Беларускі студэнцкі саюз — 2.
12) Сельскагаспадарчыя гурткі — 2.

Разам 31 дэлегат.

Акрамя вышэйпералічанага 31 дэлегата, у склад пленуму маглі ўвайсьці дэлегаты ад правінцыйных арганізацыяў, сьвятарства, прадстаўнікоў вольных прафэсіяў у выпадку іх арганізаваньня.

У гэтай формуле найперш кідаецца ў вочы аднолькавая колькасьць дэлегатаў ад БСРГ, БСС і Аб’яднаньня беларусаў-каталікоў. Аднак аднолькавай гэтая колькасьць была толькі на першы погляд. З прычыны значнага росту БСРГ можна было прадбачыць, што дэлегатамі паасобных арганізацыяў будуць яе сябры, што забясьпечвала апошняй большасьць. Прысутнасьць у Вільнацбелкаме дэлегатаў «Аб’яднаньня» зьяўляецца доказам, што пасол кс. А.Станкевіч здолеў давесьці свае перакананьні наконт неабходнасьці ўліку ў разьвіцьці беларускага нацыянальнага руху рэлігійнага фактару. Прысутнасьць Аб’яднаньня падкрэсьлівае адначасова байкот палянафільскай Часовай беларускай рады.

У склад пленуму ВБНКаму ўваходзіў таксама Віленскі саюз студэнтаў-беларусаў. Яго дзейнасьць была даволі слабай. Яна выявілася ў прачытаньні некалькіх дакладаў у сваім коле з мэтай самаадукацыі, трох публічных лекцыяў і вечарынаў. Быў выдадзены адзін нумар часопісу «Студэнская думка»[598]. Публічныя лекцыі прачыталі Антон Луцкевіч і Антон Трэпка, прыватныя даклады — студэнты Мікалай Марцінчык і Адольф Зянюк.

Характэрным фактам была адсутнасьць прадстаўнікоў Вільнацбелкаму на ўрачыстым сьвяткаваньні гадавіны 25 сакавіка, асабліва калі прыняць пад увагу, што ў папярэднія гады гэтая ўрачыстасьць заўсёды адбывалася ў яго асяродку. Непрысутнасьць на сакавіцкай урачыстасьці Вільнацбелкаму і іншых прыхільных камуністам групаў тлумачылася тым, што яны адкінулі ідэю дзяржаўнай незалежнасьці Беларусі і падпарадкаваліся III Інтэрнацыяналу.

З арганізацыяў, якія мелі прадстаўніцтва ў ВБНКаме, ва ўрачыстасьцях, зьвязаных зь беларускім нацыянальным сьвятам, узялі ўдзел толькі Аб’яднаньне беларусаў-каталікоў і Беларускі сялянскі саюз, якія і арганізавалі сьвяткаваньне.

[598] «Студэнская думка» — грамадзка-навуковы і літаратурны беларускі часопіс, друкаваны орган Беларускага студэнцкага саюзу. Выходзіў у 1924—1935 гг.

Выконваючы пастановы ад 25.III.1926 г., асобныя арганізацыі, якія падпарадкоўваліся Вільнацбелкаму, выбралі наступных дэлегатаў:

1) БСРГ — паслоў Мятлу Пятра, Тарашкевіча Браніслава і Валошына Паўла.

2) БСС — паслоў Ярэміча Фабіяна і Рагулю Васіля, а таксама Туронка Браніслава.

3) Саюз беларусаў-каталікоў — пасла кс. Станкевіча Адама, кс. Гадлеўскага Вінцэнта з Жодзішак і Вайцяховіча[599] Т., рэдактара-выдаўца «Biełaruskaj Krynicy».

4) Цэнтральная беларуская школьная рада — Шнаркевіча Язэпа (сакратара Цэнтральнай беларускай школьнай рады), Астроўскага Радаслава, дырэктара Віленскай беларускай гімназіі, Савіцкага Івана, настаўніка Віленскай беларускай гімназіі, а таксама Манкевіча Ўладзімера, настаўніка беларускай агульнай школы.

5) Беларуская прэса — Куніцкага[600] Івана, студэнта, сябра Б. С. Мол., Самойлу Ўладзімера і Зенюка Адольфа, студэнта, рэдактара «Студэнцкай думкі».

---

599 Вайцяховіч Тамаш (1886—?) — заходнебеларускі дзяяч, нараджэнец Вільні, сябра Беларускай хрысьціянскай дэмакратыі. Водле прафэсіі — наборшчык. Рэдактарам «Biełaruskaj Krynicy» быў зь верасьня 1925 г. да пачатку 1926 г. Польскай паліцыяй акрэсьліваўся як «ня маючы нічога супольнага зь беларускім рухам» і «ня маючы ніякага ўплыву на напрамак газэты».

600 З заходнебеларускімі дзеячамі Куніцкімі можа паўтарыцца блытаніна, якая ўжо раней здаралася з двума Вячаславамі Адамовічамі і цэлым шэрагам Станкевічаў. У 1920-х г. дзеячоў пад такім прозьвішчам у Вільні дзейнічала 2 — Тодар і Іван. Пра Тодара Куніцкага маладэчанскі краязнаўца Міхась Казлоўскі напісаў адмысловы нарыс «З-пад крыла Купалавай Беларусі» (гл.: Казлоўскі, М. Галасы разбуджаных птушак: Гістарычна-біяграфічныя нарысы, роздумы над кнігамі, літаратурныя партрэты. Мінск, 2006. С. 289—300), дзе былі аб'яднаныя ўсе датычныя яго зьвесткі, якія аўтару ўдалося здабыць з заходнебеларускай прэсы, архіўных матэрыялаў і вусных сьведчаньняў. Згодна з сабранымі М. Казлоўскім зьвесткамі, Куніцкі Тодар (1899—1985) у 1920-х гг. вучыўся на юрыдычным і мэдычным факультэтах Віленскага ўнівэрсытэту. Быў адным зь лідэраў Беларускага студэнцкага саюзу, а пасьля — віцэ-старшынём Беларускага сялянскага саюзу. У 1928 г. дэманстрацыйна ўступіў у Беларускую хрысьціянскую дэмакратыю, адрэагаваўшы такім чынам на забарону віленскага біскупа Р. Ялбжыкоўскага належаць каталікам да гэтай партыі. Пасьля Другой усясьветнай вайны жыў у Гданьску.
Аднак пры бліжэйшым разглядзе падаецца, што М. Казлоўскі мімаволі аб'яднаў двух дзеячоў у аднаго. Калі ў матэрыялах, датычных дзейнасьці Беларускага студэнцкага саюзу, звычайна фігуруе Куніцкі Тодар (ці Куніцкі Т.), то ў матэрыялах пра Беларускі сялянскі саюз (у першую чаргу ў партыйнай газэце «Сялянская ніва») пасьлядоўна згадваецца Куніцкі Іван (ці Куніцкі І.). Мала таго, у першым нумары «Сялянскай нівы», які выйшаў 6 сьнежня 1925 г., пры пераліку сябраў Часовага выканаўчага камітэту Беларускага сялянскага саюзу, І. Куніцкі акрэсьліваўся як «беларускі народны дзяяч з Наваградчыны». У пададзеным 5 студзеня 1928 г. камісару польскага ўраду на горад Вільню пэрсанальным складзе створанага перад парлямэнцкімі выбарамі Беларускага цэнтральнага аб'яднанага выбарчага камітэту Блёку нацыянальных меншасьцяў месцам жыхарства чальца гэтага Камітэту Івана Куніцкага называлася мястэчка Любча Навагрудзкага павету (LCVA. F. 15. Ap. 2. B. 385. L. 1). У той самы час дакладна ўстаноўлена, што Тодар Куніцкі нарадзіўся ў вёсцы Повязынь недалёка ад Маладэчна (г. зн. на Віленшчыне). Дзеля гэтага можна меркаваць, што Тодар Куніцкі і Іван Куніцкі — два розныя дзеячы і нават ня родзічы адзін аднаму.

6) Беларускі камітэт дапамогі пацярпелым ад вайны — Пяткевіча Міхала і Сіняўскага Мікалая, настаўніка Віленскай беларускай гімназіі.

7) Беларуская каапэрацыя — Лукашэвіча Ул., Міхалевіча[601] Аляксандра і Трэпку Антона.

8) Беларускае навуковае таварыства — Луцкевіча Антона і пасла Рак-Міхайлоўскага Сымона.

9) Бацькоўскі камітэт — Кэпеля Мітрафана і Крука К.

Акрамя таго, у ВБНКам увайшлі Багдановіч Вячаслаў і Ўласаў Аляксандар, а таксама Южык[602], Касатая[603], Марцінчык М., Станкевіч Станіслаў і Вільчыцкі[604] Аляксандар.

Сход ВБНКаму 18.IV.1926 г. адбыўся з удзелам 27 асобаў пад кіраўніцтвам пасла Тарашкевіча Браніслава.

На ім адбыліся выбары прэзыдыюму, прычым усе паслы і сэнатары, а таксама А. Луцкевіч з Р. Астроўскім зьнялі свае кандыдатуры. Прэзыдыюм ВБНК быў выбраны на 1926—1927 гг. у наступным складзе:

Савіцкі Іван — старшыня Вільнацбелкаму,

Шнаркевіч Язэп — намесьнік старшыні,

Марцінчык М. — сакратар.

Як можна было прадбачыць, у сапраўднасьці БСРГ мела значную большасьць на пленуме Вільнацбелкаму. Імкнучыся яе выкарыстаць, Грамада прапанавала стварыць Палітычную камісію Вільнацбелкаму, задачай якой павінна была стаць распрацоўка праграмы нацыянальнай і палітычнай дзейнасьці. Такая праграма была б абавязковай для ўсіх арганізацыяў, што ўваходзілі ў склад камітэту.

---

601 Міхалевіч Аляксандар — відаць, маецца на ўвазе выкладчык нямецкай і лацінскай моваў у Віленскай беларускай гімназіі і ў 1930-я гг. нейкі час яе дырэктар. Ладзіў у гімназіі сцэнічныя пастаноўкі, у 1932 г. арганізаваў беларускі аб’язны тэатар. Пасьля прыняў духоўны стан, быў бацюшкам. Паводле сьведчаньня Л. Галяка — павесіўся ў 1939 г., паводле іншых зьвестак — памёр пасьля Другой усясьветнай вайны.

602 Южык Павал (1874—1944) — беларускі грамадзка-культурны дзяяч, мастак. Да Першай усясьветнай вайны скончыў Маладэчанскую настаўніцкую сэмінарыю, быў выкладчыкам на Вялейшчыне. У 1915 г. працаваў у канцылярыі Віленскай дырэкцыі народных вучылішчаў. У 1920-я гг. выкладаў маляваньне ў Віленскай беларускай гімназіі.

603 Касатая Марыя — беларуская дзяячка. У 1919—1920 гг. знаходзілася ў Менску, разам зь Верай Матэйчук стварала «Цэнтральны гурток беларускіх кабет для помачы беларускім ваякам». У 1920-я гг. — студэнтка Віленскага ўнівэрсытэту, сябра ўраду Беларускага студэнцкага саюзу. У лістападзе 1925 г. была выбраная кандыдатам у Наглядную раду Цэнтральнай беларускай школьнай рады.

604 Вільчыцкі Аляксандар — беларускі дзяяч, адказны рэдактар газэты «Беларуская справа», друкаванага органу БСРГ. Паводле інфармацыі віленскай паліцыі, адмыслова дзеля заняцьця пасады рэдактара (якая ў тагачасных умовах была хутчэй «падстаўной») быў прывезены зь Міру на рэкамэндацыю Я. Шнаркевіча. Пасьля завядзеньня на яго некалькіх крымінальных спраў адмовіўся ад выкананьня рэдактарскіх абавязкаў. Апошні падпісаны ім 20-ты нумар выйшаў 26 чэрвеня 1926 г., а ў 21-м, 10 ліпеня 1926 г., рэдагаваў ужо Сымон Макулік. Вільчыцкі ж у кастрычніку 1926 г. быў асуджаны за сваю рэдактарскую дзейнасьць на паўгоду турмы.

Аднак прадстаўнікі Беларускага сялянскага саюзу і Аб’яднаньня беларусаў-каталікоў на гэты праект не пагадзіліся. Яны добра разумелі, што Палітычная камісія, у якой Грамада мела б гарантаваную большасьць, навязала б усім арганізацыям палітыку і праграму апошняй, з чым не маглі пагадзіцца БСС і Аб’яднаньне.

Тады аказалася, што супрацоўніцтва ўсіх арганізацыяў у межах Вільнацбелкаму немагчымае. З-за меркаванага выступленьня Грамады супраць БСС і Аб’яднаньня на паседжаньні пленуму, якое павінна было адбыцца пры канцы красавіка 1926 г., прэзыдыюм камітэту адклаў тэрмін паседжаньня на неабмежаваны час. Прэзыдыюм ВБНКаму адмовіўся ад скліканьня пленарных паседжаньняў, разумеючы, што правядзеньне рашэньня Грамады, датычнага Палітычнай камісіі, прывяло б да развалу камітэту. Таму тады адбываліся толькі сходы прэзыдыюму камітэту, а таксама паслоў БСРГ. Віцэ-старшыня ВБНКаму заявіў, што пленум камітэту адновіць сваю працу толькі пасьля роспуску сойму і сэнату, гэта значыць падчас будучай выбарчай кампаніі.

Пасьля сходу ВБНКаму 18.IX.1926 г.[605] Беларускі сялянскі саюз (БСС) і Беларуская хрысьціянская дэмакратыя (БХД) канчаткова парвалі адносіны зь Вільнацбелкамам, і менавіта таму ён страціў свой папярэдні характар. З галоўнай арганізацыі ён ператварыўся ў арганізацыю другарадную. Ягоную папярэднюю грамадзкую і палітычную ролю ў выніку вялізнага колькаснага росту Беларускай сялянска-работніцкай грамады пераняў ЦК гэтай партыі.

Толькі што апісаныя ўзаемаадносіны ў ВБНКаме, супрацьстаяньне БСС і Аб’яднаньня беларусаў-каталікоў праектам Грамады, рост абедзьвюх арганізацыяў і аднаўленьне дзейнасьці Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянэраў паказалі, што імкненьне камуністаў да стварэньня адзінага беларускага камуністычнага фронту яшчэ далёкае ад ажыцьцяўленьня альбо што стварыць яго наагул немагчыма. Большасьць сялянства, нават беручы пад увагу яго вельмі значны ўдзел у Грамадзе, не была рэвалюцыянізаваная. Акрамя гэтага, нягледзячы на намаганьні камуністаў, суіснаваньне беларускіх масаў з польскімі ўладамі пастаянна рабіла крокі наперад.

Устрымліваючыся ад пленарных палітычных паседжаньняў, якія з вышэй згаданых прычынаў пагражалі ВБНКаму расколам, Вільнацбелкам, аднак, арганізаваў 18. IX.1926 г. сьвяткаваньне 20-годзьдзя беларускай прэсы. Як паказвае пададзены ніжэй сьпіс галоўных беларускіх дзеячоў, якія ўзялі ўдзел ва ўрачыстасьцях, на іх не было як прадстаўнікоў БСС, так і БХД. Сьвяткаваньне правялі дзеячы БСРГ, НПХ і прадстаўнікі Савецкай Беларусі, гэта значыць элемэнты, блізкія да камунізму — тыя, якія апанавалі Вільнацбелкам і зрабілі немагчымай ягоную далейшую дзейнасьць.

У сьвяткаваньні 20-годзьдзя беларускай прэсы ўзялі ўдзел наступныя дзеячы БСРГ ці яе давераныя асобы. Паслы: 1) Сымон Рак-Міхайлоўскі, 2) Пятро Мятла, 3) Юры Сабалеўскі, 4) Браніслаў Тарашкевіч, 5) Павал Ва-

605 У тэксьце памылка, маецца на ўвазе сход 18 красавіка.

лошын, а таксама 6) Максім Бурсевіч, 7) І. Гагалінскі (студэнт), 8) Соф'я Грыц*, 9) Ермаловіч[606] (студэнт), 10) Капусьцінскі (адвакат)*, 11) Мітрафан Кэпель, 12) Аляксандар Коўш (поп), 13) Кузьма Крук, 14) Антон Луцкевіч, 15) Уладзімер Лукашэвіч (ТБШ), 16) Уладзімер Манкевіч, 17) Іван Марцінчык[607], 18) Мікалай Марцінчык, 19) Надзея Рак-Міхайлоўская[608], 20) Паўліна Мятла, 21) Антаніна Астроўская[609], 22) Радаслаў Астроўскі, дырэктар Беларускай гімназіі ў Вільні, 23) Сяргей Паўловіч[610], 24) Міхал Пяткевіч, настаўнік, 25) Віталь Радзюк[611], 26) Уладзімер Самойла, 27) Іван Савіцкі, старшыня ВБНК, 28) Мікалай Сіняўскі, настаўнік, 29) Алена Сакалова[612], 30) Марыя Шавель, 31) Вера Тарашкевіч[613], 32) Антон Трэпка, 33) Міхал Заморын, настаўнік.

Ад НПХ ва ўрачыстасьці бралі ўдзел паслы:

1) Балін, 2) Шакун, 3) Ваявудзкі Сыльвэстар.

З Савецкай Беларусі прыбылі:

1) Прафэсар Г. Гарэцкі, брат літаратара Максіма, 2) Некрашэвіч, сябра інстытуту беларускай культуры. Яны, аднак, ні зь якімі прамовамі не выступалі.

Апрача згаданых, у сьвяткаваньні бралі ўдзел некалькі асобаў, якія дагэтуль актыўна ня ўдзельнічалі ў палітычным жыцьці.

Сьвяткаваньне мела ўрачысты характар. У залі, упрыгожанай беларускімі нацыянальнымі сьцягамі, прамаўлялі Іван Савіцкі, старшы-

---

606 Ермаловіч. Насамрэч маецца на ўвазе Ермаковіч — студэнт Віленскага ўнівэрсытэту імя Стэфана Баторыя, скарбнік Беларускага студэнцкага саюзу.

607 Марцінчык Іван — малодшы брат Міколы Марцінчыка. Вучыўся ў Віленскай беларускай гімназіі. Паводле сьведчаньняў сяброў, вылучаўся даволі задзірыстым характарам, любіў пакпіць са сваіх настаўнікаў. Паводле некаторых зьвестак, перабег у СССР, дзе яго сьлед згубіўся.

608 Рак-Міхайлоўская Надзея — жонка Сымона Рак-Міхайлоўскага, адна з актывістаў Саюзу беларускіх жанчын. Выехала разам з мужам у БССР, дзе і загінула разам зь ім.

609 Астроўская Антаніна Язэпаўна (1884 — пасьля 1941) — жонка Радаслава Астроўскага. Нараджэнка Кобрынскага павету. У 1939 г. арыштаваная органамі НКВД, у жніўні 1940 г. асуджаная на 5 гадоў выпраўленча-працоўных лягераў. У лістападзе 1941 г. вызваленая паводле амністыі. Далейшы лёс невядомы.

610 Паўловіч Сяргей (1875—1940) — беларускі нацыянальны і рэлігійны дзяяч. Дырэктар Віленскай беларускай гімназіі. Супрацоўнічаў зь беларускімі рэлігійнымі і сьвецкімі выданьнямі. Адзін з кіраўнікоў Таварыства беларускай школы. Арыштоўваўся польскімі ўладамі ў 1930 і 1933 г. Аўтар многіх школьных падручнікаў і рэлігійных выданьняў.

611 Радзюк Віталь — магчыма, сваяк П. Радзюка, адказнага рэдактара заходнебеларускага гумарыстычнага выданьня з камуністычных ухілам «Асва». Быў выпускніком Віленскай беларускай гімназіі.

612 Сакалова-Лекант Алена (?—1960) — настаўніца Віленскай беларускай гімназіі ў 1919—1944 гг., выкладала беларускую мову, арытмэтыку. У 1930-я гг. уваходзіла ў кіраўніцтва Беларускага прафэсійнага настаўніцкага саюзу. Пасьля 1944 г. рэпрэсаваная, у сярэдзіне 1950-х гг. вярнулася ў Вільню.

613 Тарашкевіч (па другім мужы Ніжанкоўская) Вера (1901—1998) — жонка Браніслава Тарашкевіча, пляменьніца Аляксандра Ўласава. Брала актыўны ўдзел у грамадзка-культурным жыцьці Заходняй Беларусі, адзін час зьяўлялася намесьнікам старшыні Таварыства беларускай школы.

ня ВБНКаму, а таксама Антон Луцкевіч. Даклад апошняга быў прысьвечаны гісторыі беларускай прэсы, легальна і нелегальна выдадзеныя паасобнікі якой віселі на сьценах. Пасьля дакладаў былі зачытаныя лісты і тэлеграмы ад асобных дзеячоў і палітычных групаў, рэдакцыяў і г. д.[614]. На заканчэньне была ўшанаваная памяць Івана Луцкевіча, пасьля чаго сход быў закрыты.

20.IX.1926 г. адбылося навуковае паседжаньне дзеля ўсталяваньня аднастайнасьці беларускай граматыкі ў Заходняй і Савецкай Беларусі. У ім бралі ўдзел паслы С. Рак-Міхайлоўскі і Браніслаў Тарашкевіч, Антон Луцкевіч, Іван Савіцкі, Янка Станкевіч, Гарэцкі і Некрашэвіч[615].

Вільнацбелкам як галоўная палітычная арганізацыя страціў значэньне пасьля таго, як зь яго выйшлі прадстаўнікі БСС і БХД. Ніякай вонкавай дзейнасьці ў канцы 1926 г. ён ужо не праяўляў.

Разьдзел XXXVII

Беларускі сялянскі саюз (БСС)

Беларускі рух узмацняўся з кожным годам, ствараючы ўсё новыя арганізацыі. У апошнім квартале 1925 г., 10.XI., з ініцыятывы паслоў Ф. Ярэміча і В. Рагулі ўтварылася нацыяналістычная партыя пад назвай Беларускі сялянскі саюз (БСС), якая павінна была супрацьстаяць уплывам БСРГ.

Новая арганізацыя спачатку бараніла інтарэсы сялянства, сьцьвярджаючы, што яны супярэчаць інтарэсам гарадзкога пралетарыяту. Тут праяўлялася розьніца паміж Беларускім сялянскім саюзам (БСС) і Беларускай сялянска-работніцкай грамадой (БСРГ). Як і ўсе беларускія арганізацыі, БСС дамагаўся надзяленьня сялян зямлёй бяз выкупу. Акрамя таго, ён імкнуўся да стварэньня незалежнай Беларусі, чым, насуперак камуністычным пастулятам, дэманстраваў сваю нацыянальную па-

---

[614] Былі зачытаныя віншавальныя тэлеграмы ад рэдактара віленскай польскай газэты «Przegląd Wileński» Людвіка Абрамовіча, вядомага публіцыста і літаратара Чэслава Янкоўскага, габрэйскага соймавага пасла Якуба Выгодзкага, рэдакцыі камуністычнай газэты «Trybuna», Камуністычнай пасольскай фракцыі, студэнтаў-беларусаў з Варшавы, беларускіх арганізацыяў Горадні. Асабіста выступілі адвакат-«краёвец» Вітальд Абрамовіч і рэдактар літоўскай польскамоўнай газэты «Życie Ludu» Казімер Вялецкі (па-літоўску і па-беларуску).

[615] Паводле паведамленьняў заходнебеларускай прэсы, на згаданым паседжаньні зь менскіх гасьцей прысутнічаў толькі Некрашэвіч.

зыцыю. Пра пэўны шавінізм БСС сьведчыць факт, што ён абвінавачваў БСРГ у супрацоўніцтве зь Незалежнай сялянскай партыяй (НПХ). Паводле БСС, НПХ як польская партыя не павінна ўвогуле дзейнічаць на тэрыторыі Беларусі.

На чале арганізацыі стаў Часовы выканаўчы камітэт БСС, які складалі: пасол Васіль Рагуля, пасол Фабіян Ярэміч, Адам Більдзюкевіч, І. Куніцкі, Ян Пачобка. Гэты камітэт павінен быў існаваць да выбараў на агульным зьезьдзе дзеячоў з усіх куткоў польскай Беларусі пастаяннай управы.

У БСС дзейнічалі паслы — сябры фракцыі Беларускага пасольскага клюбу пад назвай Беларускі сялянскі саюз. Друкаваным органам фракцыі была «Сялянская ніва»[616], якая друкавалася расейскім [кірылічным. — *заўв. перакл.*] шрыфтам і пачала выходзіць 6.XII.1925 г. Галоўным яе рэдактарам быў пасол Фабіян Ярэміч, адказным [рэдактарам] — Станіслаў Вольскі[617]. Апрача іх, у склад рэдакцыі ўваходзілі пасол Васіль Рагуля і Адам Більдзюкевіч. У апошні час галоўным рэдактарам быў К. Мацкевіч[618].

Праграма БСС была амаль ідэнтычная праграме пасла кс. Станкевіча. Галоўная розьніца была ў тым, што БСС, у адрозьненьне ад Беларускай хрысьціянскай дэмакратыі кс. Станкевіча (пра якую будзе гаворка ў разьдзеле XXXVIII), не зьвяртаў асаблівай увагі на рэлігійныя справы, націскаючы ў асноўным на нацыянальную праблему.

Характэрна, што адным з найбольш актыўных дзеячоў БСС быў камуніст пасол Рагуля. Яго прысутнасьць у нацыяналістычнай арганізацыі, якая выступала супраць НПХ і БСРГ, трэба тлумачыць жаданьнем камуністаў авалодаць арганізацыяй, палітычны накірунак якой не супадаў

616 «Сялянская ніва» — беларуская газэта, друкаваны орган Беларускага сялянскага саюзу. Выходзіла ў Вільні з 6 сьнежня 1925 па 7 ліпеня 1930 гг. (у 1929—1930 гг. нерэгулярна).

617 Вольскі Станіслаў (1892—?) — беларускі дзяяч, у 1925—1926 гг. адказны рэдактар газэты БСС «Сялянская ніва». Польская паліцыя прадстаўляла яго наступным чынам: «Нарадзіўся ў 1892 г. у фальварку Дварцы, Вялейскага павету. Пастаянна жыве ў Вільні, а паводле прафэсіі зьяўляецца наборшчыкам. Працаваў у адной з друкарняў да вясны 1925 г, быў звольнены і з-за адсутнасьці працы апынуўся ў вельмі цяжкіх умовах, дзеля чаго і пагадзіўся падпісваць газэту. У штодзённым жыцьці карыстаецца польскай мовай, якой добра валодае. Па палітычных поглядах блізкі да партыі ППС, ляяльны ў дачыненьні да польскай дзяржаўнасьці. Да падпісваньня беларускай газэты яго змусілі толькі цяжкія матэрыяльныя ўмовы» (Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas (LCVA). F. 15. Ap. 2. B. 380. L. 50).

618 Пасьля Станіслава Вольскага, пачынаючы з № 43 ад 8 сьнежня 1926 г., «Сялянскую ніву» падпісваў як рэдактар Лук'ян Міцька. К. Мацкевіч пачаў падпісваць газэту з 5 лютага 1927 г. (№ 12 (63)) і рабіў гэта да 10 верасьня 1927 г. (№ 65 (116). З наступнага нумара, які выйшаў 14 верасьня 1927 г., рэдактарам і выдаўцом лічыўся ўжо А. Герасімчук.

з камуністычнымі памкненьнямі да стварэньня адзінага беларускага фронту[619].

Імкнучыся да павелічэньня сваіх уплываў, паслы Фабіян Ярэміч і Васіль Рагуля з БСС у канцы студзеня 1926 г. пачалі перамовы з кс. Адамам Станкевічам зь Беларускай хрысьціянскай дэмакратыі (БХД). У выніку канфэрэнцыі была заключаная дамова. Паводле яе БСС і БХД абавязаліся ўзаемна падтрымліваць адзін аднаго, арганізоўваць супольныя мітынгі для барацьбы з усімі польскімі партыямі, да камуністычнай улучна, а таксама з тымі беларускімі, якія прынялі камуністычную ідэалёгію і імкнуцца да навязаньня яе беларускаму народу.

У першыя дні лютага 1926 г. у Варшаве адбыўся сход «Часовага выканаўчага камітэту Беларускага сялянскага саюзу». У ім удзельнічалі: Адам Більдзюкевіч, пасол Фабіян Ярэміч, І. Куніцкі, пасол Васіль Рагуля, з па-за межаў камітэту пасол кс. Ад. Станкевіч, В. Бярэзін і Гальяш Ляўковіч з Варшаўскага Беларускага нацыянальнага камітэту. На гэтым паседжаньні пасол Васіль Рагуля паведаміў пра факт дасягненьня паразуменьня з групай кс. А. Станкевіча, Беларускай Радай у Празе Чэскай, а таксама пра жаданьне супрацоўніцтва з БСС лідэраў Рады: Т. Грыба, праф. Вяршына і Захаркі, студэнтаў Гранкевіча[620], Клаўсуця[621], Русака, а таксама беларускага дзеяча з Латвіі Пігулеўскага[622], што было прынята да ведама.

619 Вядомыя нам факты сапраўды сьведчаць, што Васіль Рагуля ня быў цалкам вольны ад савецкіх уплываў. Так, 31 ліпеня 1925 г., г. зн. ужо пасьля афіцыйнага стварэньня Грамады, на закрытым паседжаньні сакратарыяту ЦК КП(б)Б разглядалася прапанова В. Рагулі аб паездцы беларускіх паслоў польскага сойму па Эўропе, якая, праўда, была адхіленая. Перад Бэрлінскай канфэрэнцыяй 15 кастрычніка 1925 г., на якой была афіцыйна ліквідаваная Рада БНР, на падобным паседжаньні таго самага сакратарыяту ЦК КП(б)Б 6 кастрычніка 1925 г. было прынятае рашэньне аб магчымым выступленьні на канфэрэнцыі таго ж Рагулі ў якасьці прадстаўніка Віленшчыны (Знешняя палітыка Беларусі: Зборнік дакументаў і матэрыялаў. Т. 2 (1923—1927 гг.) / Склад. У. М. Міхнюк, У. К. Ракашэвіч, Я. С. Фалей, А. В. Шарапа. Мінск, 1999. С. 159, 177). Дзеля гэтага зусім не выглядае неверагодным прыпушчэньне польскіх спэцслужбаў, што Рагуля разам з Ф. Ярэмічам заснавалі сваю партыю са згоды Масквы дзеля таго, каб перахапіць гэтую ідэю ў ксяндза Адама Станкевіча.

620 Так у тэксьце. Тут ідзе гаворка пра Грынкевіча Станіслава (1902—1945) — беларускага грамадзкага і палітычнага дзеяча. У 1920-х гг. вучыўся ў Чэхаславакіі, пасьля быў адным зь лідэраў Беларускай хрысьціянскай дэмакратыі ў Заходняй Беларусі. Улетку 1944 г. арыштаваны НКВД, у ліпені 1945 г. расстраляны.

621 Клаўсуць Хведар — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Пасьля заканчэньня ў 1922 г. Наваградзкай расейскай сэмінарыі паводле рэкамэндацыі ТБШ накіраваны на вучобу ў Прагу. Вучыўся ў Карлавым унівэрсытэце, актыўна ўдзельнічаў у беларускім студэнцкім і грамадзка-палітычным жыцьці. Быў сябрам студэнцкай сэкцыі Беларускай Грамады ў Празе, актывістам арганізацыі «Беларускі Сакол», Беларускага сялянскага саюзу ў Празе.

622 Пігулеўскі Ўладзімер (1889—1958) — беларускі нацыянальны дзяяч, пісьменьнік, драматург. З 1922 г. жыў у Латвіі, у 1924—1925 гг. быў дырэктарам Люцынскай беларускай гімназіі. У 1926—1934 гг. загадваў беларускім аддзелам пры Міністэрстве адукацыі Латвіі.

Апрача гэтага, пасол Рагуля паведаміў, што БСС прапанавалі сваё супрацоўніцтва Фэліцыян Цяўлоўскі[623] і Яўген Міткевіч, дзеячы з Цэнтральнага камітэту беларускіх спраў[624]. Пасол Рагуля падкрэсьліў карыснасьць для разьвіцьця БСС фактаў пагадненьня з групай кс. Станкевіча і Беларускай Радай, дзякуючы чаму, нягледзячы на малы час, які прайшоў, вырасла колькасьць сябраў БСС, а таксама павялічыўся попыт на газэту БСС «Сялянская ніва».

Пасол кс. Адам Станкевіч у адказе паслу Рагулю адзначыў, што БХД, улічваючы агульнасьць ідэалёгіі, вырашыла працаваць з БСС і стварыць агульную перадвыбарчую лінію. Ён адзначыў, што ксяндзы-беларусы і літоўцы дапамогуць у працы, скіраванай на арганізацыю беларускага сялянства ў БСС. Што датычыць барацьбы з БСРГ, то пасол кс. Адам Станкевіч лічыў яе бязмэтнай і прапанаваў імкнуцца да паразуменьня, што сход і ўхваліў.

Адносна супрацоўніцтва з Ф. Цяўлоўскім і Я. Міткевічам — было вырашана ўстрымацца ад зблізкэньня з абодвума, як зь людзьмі няпэўнымі.

Барацьба БСС з БСРГ і НПХ пачалася ня так на аснове праграмных адрозьненьняў, як з прычыны ўжо блізкіх выбараў. Пачалі яе палемічныя артыкулы ў партыйных друкаваных органах: «Сялянская ніва» (БСС) і «Беларуская ніва»[625] (БСРГ). Пасьля палеміка перайшла ў адкрытае змаганьне

---

623 Цяўлоўскі Фэліцыян (1888 — пасьля 1938) — польска-беларускі дзяяч. Нараджэнец фальварку Казімірава Сеньніцкай воласьці Менскага павету. З 1901 г. вучыўся ў Менскім рэальным вучылішчы, удзельнічаў у польскім нацыянальным руху, распаўсюджваў польскую нелегальную літаратуру сярод вучняў. У 1906 г. быў выкрыты і выдалены са школы, пасьля чаго займаўся арганізацыяй польскіх падпольных школ у Бяларуцкай, Гайненскай і Лагойскай валасьцях Менскага і Барысаўскага паветаў. Быў знаёмы з Антонам Лявіцкім (Ядвігіным Ш.). У 1909 г. прызваны ў войска, служыў на Балтыйскім флёце, у Фінляндыі. Далучыўся да партыі эсэраў, праводзіў адпаведную працу сярод жаўнераў польскага паходжаньня. У 1911 г. выкрыты, асуджаны да сьмяротнага пакараньня, замененага на 8 гадоў катаргі. Адбываючы пакараньне ў Архангельску, даў згоду на ўдзел у экспэдыцыі на Паўночны Полюс, за што быў памілаваны і поўнасьцю рэабілітаваны. Падчас Першай усясьветнай вайны служыў у Эстоніі, удзельнічаў у польскім вайсковым руху ў Рэвелі і Петраградзе. Пасьля бальшавіцкага перавароту вярнуўся на Радзіму, браў удзел у дзейнасьці Польскай вайсковай арганізацыі і Стражы Крэсовай. Вясной 1919 г. арыштоўваўся бальшавікамі, але, паводле ўласнага сьведчаньня, уцёк ад іх падчас этапаваньня ў Смаленск. У ліпені 1919 г. уступіў добраахвотнікам у склад Войска Польскага, дзе служыў да лістапада 1921 г. У сьнежні 1921 г. браў удзел у т. зв. «зьезьдзе Заходняй Беларусі» ў Вільні як прадстаўнік «беспартыйнага руху Заходняй Беларусі». У сярэдзіне 1920-х гг. быў актыўным удзельнікам і арганізатарам беларускага палянафільскага руху, старшыня Цэнтральнага камітэту беларускіх спраў. На пачатак 1929 г. у якасьці інструктара пазашкольнай асьветы працаваў у Наваградзкім ваяводзтве. У 1938 г. жыў і працаваў у Берасьці. Далейшы лёс невядомы.

624 Цэнтральны камітэт беларускіх спраў — палянафільская арганізацыя, якая была створаная пры спрыяньні і за грошы II аддзелу польскага Генэральнага штабу Ф. Цяўлоўскім і У. Фёдаравым 28 верасьня 1924 г. у Варшаве. Ня здолела разгарнуць шырокай дзейнасьці, фактычна засталася на паперы.

625 «Беларуская ніва» — беларуская газэта, орган Беларускай сялянска-работніцкай грамады. Выдавалася ў Вільні з 18 лістапада 1925 г. да 16 сакавіка 1926 г.

паміж асобнымі дзеячамі, асабліва паміж паслами С. Рак-Міхайлоўскім з аднаго боку і Ф. Ярэмічам з В. Рагулем з другога, а таксама паміж агентамі і сымпатыкамі гэтых абедзьвюх групаў у беларускіх вёсках.

На Віленшчыне і Гарадзеншчыне гэтая барацьба не была асабліва заўважнай дзеля малых уплываў БСС. У той самы час на Наваградчыне яна праяўлялася даволі востра, нягледзячы на відавочную колькасную перавагу БСРГ.

Гэтая барацьба ішла на працягу сьнежня 1925 г., студзеня і лютага 1926 г. У канцы лютага сытуацыя зьмянілася, бо БСС, згодна з прапановай кс. А. Станкевіча, вырашыла імкнуцца да паразуменьня, прыйшоўшы да пераканањня, што ўзаемная барацьба можа дэзарыентаваць беларускую вёску і стаць небясьпечнай для БСС і БХД падчас выбараў.

Аднак да паразуменьня справа не дайшла. Кс. Адам Станкевіч, падтрыманы паслами Ф. Ярэмічам і В. Рагулем, закідаў БСРГ, што яе ідэалёгія можа толькі пашкодзіць беларускай справе, што яна не адпавядае ні інтарэсам, ні настроям вёскі, што пашырае бальшавіцкія лёзунгі, імкнецца да ўсталяваньня савецкага ладу і аддачы Беларусі бальшавікам. З-за гэтага Беларусь можа быць цалкам дэнацыяналізаваная. Кс. Адаму Станкевічу адказаў пасол Б. Тарашкевіч, абгрунтоўваючы правільнасьць пазыцыі Грамады. Нягледзячы на намаганьні сэнатара Ўласава, які імкнуўся да прымірэньня партыяў, пагадненьня не атрымалася.

Першымі вынікамі гэтай канфэрэнцыі былі падзел беларускай кнігарні і новае абвастрэньне адносінаў паміж БСС і НПХ. Пра беларускую кнігарню ўжо паведамлялася ў разьдзеле XXXVI, калі ішла гаворка пра дзейнасьць «хатаў-чытальняў». У выніку непаразуменьняў паміж Грамадой і Саюзам было загадана выдаліць з продажу як выданьні БСС, так і «Biełaruskuju Krynicu» — друкаваны орган кс. А. Станкевіча. У адказ на гэта Станіслаў Станкевіч, брат ксяндза, выкарыстаўшы фармальныя неўрэгуляванасьці, «узяў у заклад» Беларускае выдавецкае таварыства, якое было намінальным уласьнікам кнігарні. Ранейшая беларуская кнігарня стала ўласнасьцю кс. Станкевіча пад кіраўніцтвам Станіслава Станкевіча. БСРГ адкрыла кнігарню пад кіраўніцтвам Пятра Мятлы. Дзеля канкурэнцыі Станіслаў Станкевіч адчыніў насупраць яе ўласную кнігарню.

БСРГ да БСС ставілася крытычна і варожа. Гэта сярод іншага праявілася на адным з паседжаньняў БСРГ у першай палове сакавіка 1926 г., на якім абмяркоўваліся справы БСС. Паслоў Ярэміча і Рагулю, дзеячоў Саюзу, там ахарактарызавалі як людзей, якія імкнуцца да атрыманьня пасольскіх мандатаў, як ня здольных да творчай працы і якія разьбіваюць адзіны пралетарскі фронт. Пасол Тарашкевіч гаварыў, што абодва паслы ня маюць уласнай ідэалёгіі, не арыентуюцца ў грамадзкіх і палітычных пытаньнях і не адчуваць настрояў і памкненьняў беларускай вёскі. Калі ж да супрацоўніцтва з БСС схіліўся пасол кс. Станкевіч разам са сваёй групай беларускіх хрысьціянскіх дэмакратаў, то дзейнасьць гэтых арганізацыяў можа быць наагул шкоднай для БСРГ.

У выніку нарадаў было вырашана:

...весьці сярод сялян і рабочых агітацыю супраць Саюзу, уключаючы ў праграму пасольскіх выступленьняў на мітынгах і сходах высьвятленьне памылковасьці палітычнай праграмы Беларускага сялянскага саюзу, бо гэтая праграма вядзе беларускіх сялян да поўнай паразы, да яшчэ больш поўнага трыюмфу буржуазіі, да таго, што працоўныя масы на доўгія гады трапяць у няволю.

У пачатку гэтага разьдзелу згадвалася, што Часовы выканаўчы камітэт БСС павінен быў скласьці паўнамоцтвы на «зьезьдзе дзеячоў з усіх куткоў польскай Беларусі» ў рукі пастаяннай управы Саюзу, выбранай зьездам. Гэты зьезд адбыўся 24.III.1926 г. у Вільні. У ім удзельнічалі: 1) Адам Більдзюкевіч, 2) Яцына[626], 3) пасол Фабіян Ярэміч, 4) Куніцкі, 5) Мурашка[627], 6) пасол Васіль Рагуля, 7) пасол кс. Адам Станкевіч, 8) Станіслаў Станкевіч, 9) Альбін Стэповіч[628], 10) Х. Шыбут[629], 11) доктар Station Браніслаў Туронак, 12) Станіслаў Вольскі і 9 сялян з правінцыі.

[626] Яцына Аляксандар — заходнебеларускі дзяяч, працаваў у Беларускім сялянскім саюзе і Беларускім інстытуце гаспадаркі і культуры. Быў скарбнікам Віленскага гуртка БІГіК. З 1927 г. зьяўляўся дырэктарам Вандроўнага беларускага народнага тэатру, які дзейнічаў пры БІГіК. У 2-й пал. 1930-х гг., пасьля закрыцьця БІГіК, быў адным зь лідэраў Беларускага музычна-драматычнага гуртка ў Вільні.

[627] Мурашка Юстын (?—1952) — беларускі дзяяч, паходзіў зь вёскі Маркаўцы Вішнеўскай воласьці Вялейскага павету. Да беларускага руху далучыўся ў 1909 г. Да 1917 г. працаваў у беларускіх арганізацыях у Петраградзе, быў сябрам Цэнтральнай беларускай вайсковай рады, у 1918 г. уваходзіў у якасьці яе прадстаўніка ў склад Рады БНР. Удзельнік I Усебеларускага зьезду. У чэрвені 1919 г. быў выбраны сакратаром Прэзыдыюму Беларускай Рады Віленшчыны і Гарадзеншчыны. Сябра Беларускай вайсковай камісіі. У 1920-х гг. жыў у Заходняй Беларусі, у 1928 г. балятаваўся ў сойм па выбарчым сьпісе «Беларускія сяляне і работнікі» на чале зь Янкам Станкевічам. Падчас Другой усясьветнай вайны ўзначальваў Валожынскую павятовую ўправу, пасьля чаго выехаў у эміграцыю. Браў удзел у Першым сусьветным зьезьдзе беларускай эміграцыі ў канцы 1949 г.

[628] Стэповіч Альбін (1894—1934) — беларускі грамадзка-палітычны і рэлігійны сьвецкі дзяяч, актыўны сябра Беларускай хрысьціянскай дэмакратыі. У 1928—1930 гг. пасол сойму, сябра Беларускага пасольскага клюбу. У пачатку 1930-х гг. спрабаваў стварыць уласную палітычную партыю Беларускіх незалежных радыкалаў.

[629] Шыбут Хведар (1900—1988(?)) — беларускі дзяяч, нараджэнец вёскі Дунайчыцы Нясьвіскага павету. У 1920-х гг. арганізоўваў у сваёй ваколіцы беларускае культурнае жыцьцё, стварыў у Дунайчыцах тэатральны гурток. У 1924 г. далучыўся да Часовай беларускай рады, уваходзіў у яе сакратарыят у мястэчку Сіняўка. У 1925—1926 гг. перайшоў на плятформу Беларускага сялянскага саюзу, выбіраўся ў яго кіроўныя органы. У 1926 г. вучыўся на настаўніцкіх курсах у Вільні. 30 верасьня 1926 г. апублікаваў у газэце «Беларускае слова» заяву аб выхадзе з БСС і далучэньні да палянафільскай Беларускай нацыянальнай рады. Пасьля Другой усясьветнай вайны жыў на эміграцыі. У 1945 г. быў адным са стваральнікаў Беларускага нацыянальнага камітэту ў Рэгенсбургу (Нямеччына), у 1946 г. — Беларускага праваслаўнага аб’яднаньня. Быў прыхільнікам Беларускай цэнтральнай рады, удзельнічаў у сходзе ў Эльвангене (Нямеччына), на якім яна была адноўленая. Уваходзіў у Беларускі кангрэсавы камітэт у Амэрыцы (БККА), у 1969 г. быў прызначаны прадстаўніком БККА на штат Калярада.

Найважнейшымі справамі, якімі займаўся зьезд, было абмеркаваньне праграмы БСС, а таксама выбары ў «Цэнтральны камітэт Беларускага сялянскага саюзу».

Пры абмеркаваньні праекту праграмы саюзу адзін з прысутных сялян запытаўся, чаму БСС аддзяляе сялянскія справы ад рабочых і прасіў запрасіць прадстаўнікоў БСРГ. Другі пытаўся, ці будуць фабрыкі і заводы перададзеныя рабочым, якія на іх працуюць, і г. д.

У выніку арганізаванага галасаваньня прапанова аб запрашэньні прадстаўнікоў БСРГ была адхіленая. У той самы час праграму дапоўнілі пунктам, паводле якога фабрыкі павінны былі перайсьці ва ўласнасьць рабочых. Акрамя таго, быў зацьверджаны пункт, што сельскагаспадарчыя рабочыя павінны быць застрахаваныя такім сама чынам, як і фабрычныя[630].

У выніку выбараў Цэнтральны камітэт БСС быў сфармаваны наступным чынам:

1) пас. Рагуля Васіль — старшыня,
2) пас. Ярэміч Фабіян — намесьнік старшыні,
3) Куніцкі І. — намесьнік старшыні,
4) Більдзюкевіч Адам — сакратар,
5) доктар Туронак Браніслаў — намесьнік сакратара[631],
6) Мурашка — сябра ўправы,
7) Шыбут — сябра ўправы.

Зьезд таксама прыняў наступныя рэзалюцыі:

1. Канфэрэнцыя Б. С. Саюзу дамагаецца спыненьня масавых арыштаў і зьдзекаў адміністрацыі.
2. Канфэрэнцыя Бел. Сял. Саюзу дамагаецца неадкладнай амністыі для ўсіх палітычных вязьняў.
3. Канфэрэнцыя Б. С. Саюзу дамагаецца неадкладна асьветы ў роднай беларускай мове.
4. Канфэрэнцыя Б. С. Саюзу пратэстуе проціў новай калянізацыі беларускіх зямель і дамагаецца, каб на землях беларускіх зямля пераходзіла ў рукі сялян беларусаў.
5. Канфэрэнцыя Б. С. Саюзу дамагаецца радыкальнага зьмяншэньня падаткаў дзяржаўных і самаўрадавых, бо сучасны цяжар падаткаў даводзіць да поўнага зруйнаваньня сельскіх гаспадарак.
6. Канфэрэнцыя Б. С. Саюзу дамагаецца неадкладнага роспуску сойму і новых выбараў.
7. Мы, прадстаўнікі сялян, прыехаўшыя на канфэрэнцыю Беларускага Сялянскага Саюзу, шчыра вітаем закладчыкаў і арганізатараў Сялянскага Саюзу за іх змаганьне і працу на карысьць беларускага сялянства.

---

[630] Першы пункт быў унесены ў праграму на прапанову А. Більдзюкевіча, а другі — на прапанову Х. Шыбута.

[631] Згодна з паведамленьнем газэты «Сялянская ніва» ад 31 сакавіка 1926 г., Браніслаў Туронак быў выбраны не намесьнікам сакратара, а паўнавартасным сакратаром, разам з Адамам Більдзюкевічам.

8. Беручы пад увагу ідэалёгію сялян і цяжкае палітычнае, сацыяльнае і культурнае становішча беларускага народу, Беларускі Сялянскі Саюз павінен імкнуцца да аб’яднаньня ўсіх беларускіх працоўных сіл, стоячых на грунце незалежнасьці злучаных зямель Беларускага Народу[632].

Пасьля прыняцьця дзьвюх згаданых паправак праграма БСС выглядае ў асноўным наступным чынам:

I. Самастанаўленьне народаў
1. Стоячы на грунце самаазначэньня (самастанаўленьня) народаў, Беларускі Сялянскі Саюз лічыць сваім ідэалам незалежнасьць злучаных зямель Беларускага Народу і добрасуседзкія адносіны зь іншымі сумежнымі народамі, імкнучыся да фэдэрацыі зь імі.
II. Дарога да мэтаў
2. Да сваіх мэтаў Беларускі Сялянскі Саюз ідзець дарогай арганізаваньня, усьведамляньня і ўзгадовываньня беларускіх сялян, парабкаў і беларускай сялянскай інтэлігенцыі на грунце сялянскіх клясавых інтарэсаў і на грунце беларускай народнай культуры.
III. Зямля сялянству бяз выкупу
3. Усе нетрудавыя землі: абшарнікаў, дзяржаўныя, касьцельныя, царкоўныя і іншыя, павінны перайсьці ў рукі беларускіх — малазямельных і безьзямельных сялян, бяз розьніцы веры, бяз выкупу і на ўласнасьць, без права спэкуляцыі зямлёй, у ліку працоўнай нормы, у залежнасьці ад якасьці зямлі.
4. Падзел зямлі праводзіцца самымі сялянамі празь сялянскія Зямельныя Камісіі пры Самаўрадах.
5. Сялянскія Зямельныя Камісіі пры Самаўрадах могуць звольніць ад парцэляцыі тыя землі, якія патрэбны для прамысловых, культурных, рэлігійных або навуковых мэтаў.
6. Пры падзеле зямлі Сялянскія Зямельныя Камісіі ўстанаўляюць працоўную норму.
7. Працоўная норма зьяўляецца тыпам самастойнай хутарнай гаспадаркі.
IV. Пераход на хутары
8. Пераход на хутары праводзяць Сялянскія Зямельныя Камісіі са згоды сялян асобных вёскаў або грамадаў.
9. Пры пераходзе на хутары, Беларускі Сялянскі Саюз дамагаецца, каб сяляне атрымалі дапамогу ў форме будаўляных матэрыялаў і грошай.
10. Усе работы, зьвязаныя зь пераходам на хутары і парцэляцыяй, адбываюцца для сялян бясплатна.
V. Ліквідацыя асадніцтва
11. Стоячы на тым грунце, што ўся зямля павінна перайсьці ў рукі малазямельнага і безьзямельнага беларускага сялянства бяз розьніцы веры, Беларускі Сялянскі Саюз дамагаецца скасаваньня як найхутчэй вайсковага асадніцтва і прыватнай калянізацыі беларускіх зямель.
VI. Земляробчая культура
12. Беларускі Сялянскі Саюз імкнецца такжа да палепшаньня гаспадарчага палажэньня вёскі праз узрост земляробскай культуры і павелічэньне абшару ўпраўнай зямлі.

632 Беларускі тэкст рэзалюцыяў друкуецца паводле: Сялянская ніва. 1926. 31 сакавіка. № 11. С. 2.

13. Сяляне павінны карыстаць з таннага крэдыту на загаспадараваньне, на закуплю інвэнтара, культурных насеньняў збожжа і траваў, штучных навозаў і іншых.
14. Беларускі Сялянскі Саюз вядзе барацьбу з сучасным выкарыстаньнем вёскі горадам і зь несумернасьцю цэнаў між зямельнымі прадуктамі і фабрычнымі таварамі.
15. Збыт зямельных прадуктаў і закупля гаспадарчых прыладаў, насеньня, штучных навозаў, земляробскіх машын і іншых, павінны адбывацца праз свае сельска-гаспадарчыя каапэратывы.
<u>VII. Лясы, воды і іншыя прыродныя багацьці</u>
16. Лясы, воды, падземныя багацьці і іншыя становяць уласнасьць усяго народу.
17. На патрэбы будаўляныя і на апал Сялянскія Зямельныя Камісіі пры Самаўрадах вызначаюць пэўны лік лесу, які дастаўляе сялянам дроў і будаўляных матэрыялаў.
<u>VIII. Прасьвета</u>
18. Беларускі Сялянскі Саюз дамагаецца абавязковай народнай прасьветы ў роднай мове.
19. Навука ў школе пачатковай, сярэдняй і вышэйшай павінна адбывацца бясплатна.
20. Навука ў ніжэйшых, сярэдніх і вышэйшых школах павінна адбывацца ў роднай мове.
<u>IX. Палітычныя і грамадзкія правы</u>
21. Усе грамадзяне зьяўляюцца роўнымі перад правам.
22. Кожны грамадзянін мае права берагчы сваю нацыянальнасьць і ўзгадовываць сваю мову і культуру.
23. Беларускі Сялянскі Саюз дамагаецца поўнай свабоды сабраньняў (сходаў), друку, слова, арганізацыі ўсялякіх таварыстваў і прафэсіянальных саюзаў.
<u>X. Рэлігія</u>
24. Усе грамадзяне павінны карыстацца з свабоды сумленьня і рэлігіі.
25. Каб урад ня мог падтрымліваць адну рэлігію на шкоду іншых, патрэбна, каб царква, касьцёл і іншыя рэлігійныя ўстановы былі аддзелены ад дзяржавы.
<u>XI. Самаўрады</u>
26. Беларускі Сялянскі Саюз дамагаецца шырокіх самаўрадаў, выбраных на аснове агульнага, простага, тайнага, роўнага і прапарцыянальнага галасаваньня.
27. Справы адміністрацыйныя, гаспадарчыя, школьныя, зямельныя, бальнічныя і іншыя належаць да валасных, павятовых і акружных (ваяводзкіх) самаўрадаў.
28. Самаўрады самастойна ўстанаўляюць бюджэты прыходаў і расходаў, зацьвярджаюць (вызначаюць) усю валасную, павятовую і акружную адміністрацыю і спраўляюць над ёй кантроль.
<u>XII. Суды</u>
29. Суд павінен быць незалежны.
30. Міравыя Суды складаюцца з выбранага судзьдзі.
31. Ува ўсіх важнейшых угалоўных і палітычных справах прыгаворы выносяць суды прысяжных.
32. Беларускі Сялянскі Саюз дамагаецца скасаваньня кары сьмерці і скасаваньня палявых (надзвычайных) судоў.
<u>XIII. Падаткі</u>
33. Беларускі Сялянскі Саюз дамагаецца зьмяншэньня дзяржаўных і самаўрадавых (соймікавых і валасных) падаткаў, адпаведна да платнай здольнасьці сялян. Прычым зусім бедныя сяляне павінны быць зусім звольнены ад падатковых цяжараў.

34. Беларускі Сялянскі Саюз дамагаецца зьмяншэньня пасрэдніх падаткаў (на соль, цукар, газу і іншыя манапольныя прадукты), а нават скасаваньня некаторых зусім.
35. Галоўнай крыніцай дзяржаўных даходаў павінен быць прагрэсіўны падатак ад агульнага даходу, прычым пэўны мінімум даходу павінен быць вольны зусім ад падатку.
XIV. Мыта (цло)
36. Мытная палітыка павінна ісьці ў тым кірунку, каб усе галіны гаспадарчага жыцьця маглі адзінакава інтэнсыўна разьвівацца.
37. Каб запэўніць сялянам танныя прамысловыя тавары і гаспадарчыя прылады, Беларускі Сялянскі Саюз дамагаецца скасаваньня высокага мыта на прадукты прамысловасьці.
XV. Каапэрацыя
38. Каб дайсьці да больш справядлівага разьмеркаваньня (падзелу) грамадзкага даходу, урадавая палітыка павінна ісьці ў тым кірунку, каб прамысловая вытворчасьць з рук асобных капіталістых і розных сіндыкатаў пераходзіла ў рукі ўсяго народу праз каапэрацыю.
39. Беларускі Сялянскі Саюз дамагаецца адпаведных крэдытаў для вытворчых, крэдытовых і спажывецкіх каапэратываў.
XVI. Адбудова краю
40. Усе зьнішчаныя вайной гаспадаркі павінны быць неадкладна адбудаваны на кошт дзяржавы; дзяржава павінна прыйсьці на помач лесам і іншымі будаўлянымі матэрыяламі і грашмі.
XVII. Работніцкае пытаньне
41. Беларускі Сялянскі Саюз стаіць проціў вызыску капіталістымі работніцкае клясы, дамагаецца работы для ўсіх работнікаў і рашучай барацьбы зь безрабоцьцем.
42. Беларускі Сялянскі Саюз стаіць за ўтрыманьне ўсіх сацыяльных здабычаў работніцкага кляса, а іменна: 8-мі гадзіннага рабочага дня, абароны працы кабет і дзяцей, страхаваньня ад нешчасьлівых выпадкаў, старасьці, утраты здароўя, безрабоцьця і іншых.
43. У барацьбе за свае паасобныя ідэалы, як сяляне, так і работнікі павінны ісьці разам і старацца адны адных падтрымліваць[633].

У выніку прынятых зьездам паправак праграма БСС вельмі наблізілася да праграмы БСРГ. Галоўным адрозьненьнем было тое, што БСС стаяў на

[633] Беларускі тэкст праграмы друкуецца паводле: Сялянская ніва. 1926. 31 сакавіка. № 11. С. 2; 11 красавіка. № 12. С. 2—3. Належыць, аднак, заўважыць, што аўтары «Кароткага нарысу...» зь невядомых прычынаў выкінулі з арыгінальнага тэксту 1 разьдзел і 2 параграфы. Так, у арыгінале праграмы разьдзел XVII меў назву «Сацыяльная абясьпека сялян» і складаўся з аднаго параграфа 41 наступнага зьместу: «Беларускі Сялянскі Саюз дамагаецца апекі і страхаваньня сялян ад нешчасьлівых выпадкаў, стыхійных бедаў, утраты здароўя і іншыя». Разьдзел «Работніцкае пытаньне», адпаведна, меў парадкавы нумар XVIII, а першы параграф у ім (№ 42) меў наступны зьмест: «Беларускі Сялянскі Саюз імкнецца да таго, каб прамысловыя фабрыкі былі ў руках рабочых, так як зямля ў руках сялян». Тыя самыя параграфы праграмы БСС, якія ў тэксьце «Кароткага нарысу...» маюць нумары 41, 42 і 43, насамрэч праходзілі пад нумарамі 43, 44 і 45.

беларускім нацыянальным грунце і выразна гэта падкрэсьліваў, а БСРГ схілялася да інтэрнацыянальных ідэяў.

Зьмены ў праграме БСС паўплывалі на тое, што абедзьве арганізацыі ўзаемна дапаўнялі адна адну, прычым да БСС паварочваліся ўсе тыя, хто з прычыны выразнага камуністычнага аблічча Грамады не хацеў у яе ўступаць.

Характэрна тое, што пасьля праграмнага збліжэньня Грамады і БСС мітынгі, якія ладзіліся пасламі Ярэмічам і Рагулем, мелі посьпех як сярод сябраў Грамады, так і сярод сябраў Саюзу. Згаданыя паслы ў траўні 1926 г. правялі шэраг мітынгаў, на якіх выступалі з дэмагагічнымі прамовамі, выклікаючы вялікае ўзрушэньне сярод слухачоў, асабліва ў Любчанскай, Налібоцкай, Нягневіцкай і Шчорсаўскай гмінах Наваградзкага ваяводзтва.

У выбарчых справах першапачаткова плянавалася стварэньне супольнага выбарчага блёку з Саюзам беларусаў-каталікоў, г. зн. з групай кс. Адама Станкевіча. Гэта было натуральным вынікам таго пагадненьня, якое мела месца паміж абедзьвюма групамі ў лютым 1926 г. Аднак пасьля абвяшчэньня праграмы БСС, у § 25 якой зьмяшчалася патрабаваньне аддзяленьня царквы ад дзяржавы, узаемаадносіны паміж згаданымі арганізацыямі настолькі папсаваліся, што аб супольным выбарчым блёку размова ўжо не ішла.

Да травеньскіх падзеяў БСС сьпярша паставіўся нэўтральна, аднак пасьля стаў у апазыцыю ў дачыненьні да маршала Пілсудзкага. БСС заявіў, што маршал ня стаў на адзіна правільны, г. зн. рабоча-сялянскі, грунт і што з гэтай прычыны ад польскіх уладаў няма чаго чакаць. Трэба так падрыхтаваць сялян, каб яны самі сталі кавалямі свайго лёсу. У выбарах прэзыдэнта Польшчы, на думку пасла Ф. Ярэміча, беларусы ўдзелу браць не павінны.

Недахоп сродкаў не дазваляў БСС пасьпяхова вытрымліваць канкурэнцыю з БСРГ, якой дапамагалі Саветы. Хуткае разьвіцьцё Грамады прывяло да таго, што ў другой палове 1926 г. БСС пачаў траціць уплывы на вёсцы, саступаючы сябраў і нават паасобныя гурткі на карысьць БСРГ.

Хочучы ўратаваць арганізацыю, БСС спрабаваў прыцягнуць у свае шэрагі новых людзей, асабліва з вопытам грамадзкай працы. БСС хацеў здабыць сабе падтрымку былога камуніста Міхала Гурына, псэўд. Стасько. З гэтай мэтай 31.VII.1926 г. у Горадні адбылося паседжаньне з удзелам М. Гурына і паслоў Ф. Ярэміча і В. Рагулі. Паразуменьне, аднак, не было дасягнутае. Не ўдаліся таксама спробы паразуменьня з БСРГ, якія рабіліся БСС у жніўні 1926 г.

Цэнтральны Камітэт БСС выдатна разумеў тое, што разгорнутая ім кампанія — слабая. Пра гэта, сярод іншага, казалася на сходзе 3 і 4.IX., у якім бралі ўдзел пас. Васіль Рагуля, пас. Фабіян Ярэміч, Адам Більдзюкевіч, І. Куніцкі, доктар Браніслаў Туронак, Станіслаў Вольскі і іншыя. Для пашырэньня кампаніі было вырашана ўзмацніць арганізацыю, павялічыць колькасьць давераных асобаў, даць ім большыя правы і г. д. У верасьні 1926 г.

узаемаадносіны паміж БСС і БХД з аднаго боку і БСРГ з другога ізноў пагоршыліся. У гэты самы час БСС і БХД канчаткова разарвалі адносіны зь Вільнацбелкамам, бо апошні ператварыўся ў партыйную ўстанову БСРГ, страціўшы свой агульнабеларускі характар. З гэтай прычыны прадстаўнікі БСС і БХД ня бралі ўдзелу ў сьвяткаваньні 20-годзьдзя беларускай прэсы, арганізаваным Вільнацбелкамам.

Страчваючы ўплывы на карысьць БСРГ, БСС хацеў надалей весьці сваю гаспадарчую і палітычную кампанію, таму вырашыў зноў паразумецца з БХД у тых сфэрах, у якіх абедзьве арганізацыі ня мелі разыходжаньняў. З гэтай мэтай БСС уступіў у Беларускі інстытут гаспадаркі і культуры (БІГіК), які фінансаваўся Амэрыканскім камітэтам у Варшаве. У выніку гэтага пагадненьня друкаваны орган БСС «Сялянская ніва» стаў адначасова органам Беларускага інстытуту гаспадаркі і культуры.

Беларускі інстытут гаспадаркі і культуры (БІГіК) узьнік у Варшаве ў чэрвені 1926 г. Склад Галоўнай управы БІГіК быў наступны:

Адам Більдзюкевіч — старшыня,

Гальяш Леўчык — сакратар,

пасол кс. Адам Станкевіч — скарбнік,

сэнатар Аляксей Назарэўскі[634] — тэхнічны кіраўнік.

Рэвізійную камісію складалі:

сэнатар Вячаслаў Багдановіч, сэнатар Аляксандар Уласаў, пасол Васіль Рагуля[635].

Як бачна, БСС меў у гэтым камітэце пераважныя ўплывы.

Мэтамі БІГіК былі перадусім пашырэньне асьветы, падтрымка сельскай гаспадаркі, прамысловасьці, рамёстваў, тэхнікі, народнага мастацтва, закладаньне фабрык сельскагаспадарчых машынаў, прапаганда сельскагаспадарчай мэліярацыі, арганізацыя выставаў, курсаў, каапэратываў, адкрыцьцё бібліятэк-чытальняў, музэяў, народных дамоў і г. д.

26 чэрвеня 1926 г. у Вільні быў адкрыты аддзел БІГіК. У арганізацыйным паседжаньні бралі ўдзел амаль усе актыўныя сябры БСС: 1) сэн. Вячаслаў

---

634 Назарэўскі Аляксей (1881 — пасьля 1941) — заходнебеларускі грамадзка-палітычны і царкоўны дзяяч, у 1922—1927 гг. сэнатар. Сябра Беларускага пасольскага клюбу. Працаваў у магістраце г. Баранавічаў. Старшыня камітэту па будаўніцтве Сьвята-Пакроўскай царквы ў Баранавічах, дабіўся перадачы ёй мазаічных абразоў работы знакамітых расейскіх мастакоў з дэмантаванага ў Варшаве сабору Аляксандра Неўскага. У 1927 г. быў адным з заснавальнікаў Беларускага дэмакратычнага праваслаўнага аб'яднаньня, неўзабаве адышоў ад яго і перайшоў да супрацоўніцтва з афіцыйнымі царкоўнымі праваслаўнымі ўладамі ў Польшчы. Арыштаваны НКВД БССР у студзені 1940 г., асуджаны на 8 гадоў лягераў. У верасьні 1941 г. вызвалены зь Сіблагу і накіраваны ў Паўладарскую вобласьць. Далейшы лёс невядомы.

635 Пры пераліку прозьвішчаў сябраў Цэнтральнага ўраду Беларускага інстытуту гаспадаркі і культуры прапушчаны вядомы варшаўскі адвакат Аляксандар Бабянскі, які ў свой час быў абаронцам беларускіх паўстанцаў на Беластоцкім працэсе ў траўні 1923 г. Ён займаў у першым складзе кіроўнага органу БІГіК пасаду віцэ-старшыні.

Багдановіч, 2) кс. Гадлеўскі, 3) Аляксандар Яцына, 4) пас. Фабіян Ярэміч, 5) адвакат Казлоўскі[636], 6) І. Куніцкі, 7) пас. Васіль Рагуля, 8) кс. Семашкевіч[637], 9) пас. кс. Адам Станкевіч, 10) Станіслаў Станкевіч, 11) Янка Станкевіч, 12) студэнт Альбін Стэповіч, 13) М. Шутовіч[638], 14) доктар Браніслаў Туронак, 15) Т. Вайцяховіч, 16) Станіслаў Вольскі.

Ксёндз Станкевіч паінфармаваў прысутных пра мэты БІГіК, падкрэсліваючы перш за ўсё культурна-асьветніцкія мэты.

Ва ўправу Віленскага аддзелу БІГіК увайшлі: пас. кс. Адам Станкевіч, сэнатар Вячаслаў Багдановіч, адвакат Казлоўскі, пас. Фабіян Ярэміч і доктар Браніслаў Туронак.

Разьвіцьцё БІГіК даволі хутка ішло наперад, ужо да 15.XI.1926 г. былі арганізаваныя віленскі, радашкавіцкі і наваградзкі аддзелы.

Канец 1926 г. прынёс пэўныя зьмены ў жыцьцё БСС. Таварыства беларускай школы (ТБШ), якое зьяўлялася рэзэрвовай арганізацыяй для БСРГ, у прадбачаньні ліквідацыі апошняй стала дзейснай арганізацыяй. Шырокая кампанія, якую пачаў БІГіК, дазваляе меркаваць, што ён павінен стаць кадравай асновай для ўжо масавага Таварыства беларускай школы.

Каб пазьбегнуць кампрамэтацыі ў вачах уладаў, была выдадзеная рэкамэндацыя для кіраўнікоў гурткоў БІГіК, каб яны не прымалі сябраў БСРГ, бо існавала небясьпека, што апошнія сваёй прапагандай на карысьць Грамады могуць прынесьці толькі шкоду.

У канцы 1926 г. разьвіцьцё БІГіК ішло даволі хутка.

636 Казлоўскі Яўген — віленскі адвакат, які нярэдка прыцягваўся да абароны беларускіх дзеячоў падчас судовых працэсаў.

637 Семашкевіч Янка (пс. Янка Быліна) (1883—1956) — беларускі каталіцкі сьвятар, грамадзкі дзяяч, паэт. Аўтар двух зборнікаў паэзіі і некалькіх рэлігійных кнігаў. Супрацоўнічаў з пэрыядычнымі выданьнямі БХД. Адзін з аўтараў «Мэмарандуму» ксяндзоў-беларусаў на агульнапольскую канфэрэнцыю біскупаў у 1925 г.

638 Шутовіч Марыя (1897—1975) — беларуская нацыянальная дзяячка, з 1919 г. загадчыца дзіцячага прытулку пры Беларускай гімназіі ў Вільні. Пасьля яго закрыцьця працавала пакаёўкай у ксяндза А. Станкевіча. Захавала пасьля арышту Станкевіча ягоную бібліятэку і асабістыя рэчы.

Разьдзел XXXVIII

Аб'яднаньне беларусаў-каталікоў. Беларуская хрысьціянская дэмакратыя. Ліга абароны правоў беларусаў-каталікоў. Сэктанцтва

У 1924 г. узьнікла беларуская арганізацыя пад назвай «Хрысьціянска-дэмакратычная злучнасьць». У 1926 г. яна зьмяніла назву на «Аб'яднаньне беларусаў-каталікоў». Гэтая арганізацыя ўзьнікла з раней утворанай Беларускай хрысьціянскай дэмакратыі (БХД) і новай «Лігі абароны правоў беларусаў-каталікоў».

Узьнікненьне «Аб'яднаньня» зьяўляецца фактам, які шмат пра што гаворыць. Гэтая вельмі шматлікая арганізацыя ў некалькі разоў пераўзыходзіла Беларускі сялянскі саюз (БСС) лікам сваіх сябраў і саступала ў гэтым паказчыку толькі Беларускай сялянска-работніцкай грамадзе. Уплывы Аб'яднаньня каталікоў-беларусаў сьведчылі пра вызваленьне беларускага руху ад камуністычнага ўзьдзеяньня, а таксама пра тое, што беларускі народ ня быў настолькі бальшавізаваны, як гэтага хацелася б большасьці беларускіх дзеячоў.

Факт узьнікненьня Аб'яднаньня зьяўляецця бясспрэчнай заслугай ксяндза Станкевіча Адама. Ён даўно змагаўся за ператварэньне рэлігійнага фактару ў адну з асноваў беларускага руху і ідэалёгіі.

Кс. Станкевіч імкнуўся да палітычнага, культурнага і грамадзкага вызваленьня беларускага народу і адпаведна да стварэньня арганізацыі, абапёртай на шырокія масы беларускага сялянства. Ён быў супраць паразуменьня як з камуністамі, так і зь Незалежнай сялянскай партыяй.

Як адно, так і другое паразуменьне ён лічыў паказчыкам таго, што беларуская ідэалёгія зыходзіць з правільнай дарогі, а беларускія памкненьні выраджаюцца. Найбольш важнай рысай, якая адрозьнівала БХД ад БСРГ, было імкненьне БХД да нацыянальнага і рэлігійнага вызваленьня беларускага народу. Арганізацыя выступала і супраць бальшавікоў, і супраць Польшчы. Яна не магла пагадзіцца з інтэрнацыянальнымі лёзунгамі і атэізмам камуністаў, бо асьцерагалася новай расейскай няволі. Не магла БХД рашыцца і на саюз з Польшчай, бо лічыла, што апошняя імкнецца да поўнага закабаленьня і дэнацыяналізацыі беларусаў.

БХД фінансавалася ковенскім урадам, што, разам зь яе пэўным шавінізмам, пра які гаварылася вышэй, дазваляе беспамылкова меркаваць пра антыпольскі характар гэтай арганізацыі. Трэба памятаць, што літоўская палітыка па віленскім і гарадзенскім пытаньнях была скіраваная і супраць Польшчы, якая гэтымі землямі валодала, і супраць Савецкай Беларусі, якая мела на гэтыя землі прэтэнзіі. Дзякуючы гэтаму БХД змагалася з аднаго боку з Польшчай, а з другога — з БСРГ, якая праводзіла лінію Камінтэрну. Да пары гэтая барацьба заставалася папяровай, але да канца 1926 г. накапіла столькі патэнцыйнай энэргіі, што ў кожны момант пагражала выбухнуць на агульнай тэрыторыі дзеяньня абедзьвюх груповак.

Гэтай барацьбе не перашкаджала тое, што праграмы БСРГ і БХД па сацыяльных пытаньнях былі амаль ідэнтычныя, адрозніваючыся толькі тым, што БХД выразна падкрэсьлівала хрысьціянскія і нацыянальныя пастуляты. Аднак, зь іншага боку, цяжка казаць пра зацятую барацьбу БХД і БСРГ, калі ўлічваць, што з-за агульнасьці сацыяльных поглядаў абедзьве арганізацыі супрацоўнічалі паміж сабою, напрыклад, у Беларускім каапэратыўным банку. Акрамя таго, ідэя незалежнасьці Беларусі мела прыхільнікаў і сярод прадстаўнікоў БСРГ. Тым ня менш, пры сутыкненьні абедзьвюх арганізацыяў на вёсцы Грамада звычайна прыцягвала да сябе гурткі БХД.

У якасьці пазытыўнай палітычнай праграмы БХД прапаноўвала лёзунг стварэньня незалежнай аб'яднанай дэмакратычнай беларускай рэспублікі. Акрамя таго, яна імкнулася да заключэньня саюзу зь літоўскім і ўкраінскім народамі.

Аб'яднаньне беларусаў-каталікоў было арганізацыяй, даволі шырока распаўсюджанай на тэрыторыі Беларусі, асабліва ў Віленска-Троцкім, Вялейскім, Дзісенскім, Сьвянцянскім, Ашмянскім, Лідзкім, Дунілавіцкім, Валожынскім, Стаўпецкім, Слонімскім, Лунінецкім, Ваўкавыскім, Нясьвіскім і Кобрынскім паветах. Каталіцкая і нацыянальная ідэалёгія Аб'яднаньня, якая распаўсюджвалася беларускімі ксяндзамі, а таксама газэтай «Biełaruskaja Krynica», даходзіла да самых аддаленых закуткоў Беларусі. «Biełaruskaja Krynica» чыталася нават праваслаўнымі беларусамі.

Паміж беларускімі ксяндзамі (каля 60 зь іх належала да БХД) і літоўскімі было наладжана супрацоўніцтва. Яно мела за мэту выхаваньне супольнасьці нацыянальных ідэалаў беларусаў і літоўцаў. У гэтым духу дзейнічала «Брацтва жывога Ружанца»[639], якое, сярод іншага, імкнулася да адарваньня Вільні ад Польшчы.

У папярэднім разьдзеле было адзначана, што нацыянальны фактар адыгрываў важную ролю і ў Беларускім сялянскім саюзе (БСС). Гэта прывяло да таго, што ў лютым 1926 г. БХД і БСС дамовіліся аб супольнай выбарчай кампаніі і агульным выбарчым сьпісе кандыдатаў.

Факт дасягненьня паразуменьня паміж дзьвюма арганізацыямі прывёў да таго, што БСРГ і іншыя блізкія да камуністаў арганізацыі пачалі адкрытую барацьбу супраць БХД і БСС.

Добрыя стасункі паміж БХД і БСС папсаваліся пасьля абвяшчэньня праграмы Саюзу, у якім, сярод іншага, выстаўлялася патрабаваньне аддзяленьня царквы ад дзяржавы. Кантакты паслабелі. Аб'яднаньне пачало выводзіць з БСС сваіх людзей, зрываючы перамовы ў справе супольнай выбарчай кампаніі і г. д. Трэба адзначыць, што Аб'яднаньне беларусаў-каталікоў,

[639] Брацтва жывога Ружанца — каталіцкая рэлігійная супольнасьць, традыцыя якой сягае ў сярэднявечча. Асобы, якія ў яе ўваходзяць, зьбіраюцца разам чытаць найбольш распаўсюджаную ў каталіцкім касьцёле малітву — Ружанец. Трывогу польскіх службоўцаў выклікаў у дадзеным выпадку ня сам факт гуртаваньня беларускіх і літоўскіх вернікаў у «ружанцавыя брацтвы» (гэта была зьява вельмі пашыраная і сярод палякаў), але аб'яднаньне іх паводле нацыянальнай прыкметы з чытаньнем Ружанца на сваіх родных мовах.

дзякуючы супрацоўніцтву з БСС, страціла на карысьць апошняга многіх сваіх сябраў.

На выбарах Аб'яднаньне з прычыны вялікай колькасьці сваіх сябраў мела намер выставіць кандыдатаў у дзьвюх выбарчых акругах. Кандыдатамі Аб'яднаньня былі ксёндз Адам Станкевіч і ксёндз Вінцэнт Гадлеўскі (адбывае ў турме двухгадовае пакараньне за антыдзяржаўную дзейнасьць)[640].

Да акцыі маршала Пілсудзкага Аб'яднаньне паставілася прыхільна, бо верыла, што перамога маршала зробіць магчымымі разьвіцьцё беларускага школьніцтва і рэалізацыю цэлага шэрагу беларускіх нацыянальных пастулятаў. Аднак Аб'яднаньне разам зь іншымі беларускімі арганізацыямі выстаўляла пастуляты, якія тычыліся вызваленьня палітычных вязьняў, ліквідацыі асадніцтва, перанясеньня падаткаў на маёмасныя клясы, пашырэньня і фінансавай падтрымкі беларускага школьніцтва.

Важнай падзеяй у жыцьці БХД было абвяшчэньне ў трэцім квартале 1926 г. яе праграмы. Праграма была наступная:

I. Палітычныя мэты

1. БХД імкнецца да самастойнасьці Беларускага Народу на ўсіх яго землях, аб'яднаных у незалежную дэмакратычную рэспубліку.

II. Адносіны да суседзяў

2. БХД лічыць сваім ідэалам добрасуседзкія адносіны з усімі народамі на падставе сапраўднай вольнасьці і роўнасьці.

3. З пагляду палітычнага і гаспадарчага БХД уважае карысным, каб незалежная Беларуская Рэспубліка ўвайшла ў саюз з суседзямі, а прадусім зь літоўскім народам і ўкраінскім, як натуральнымі сваімі саюзьнікамі.

III. Шлях да мэтаў

4. БХД да сваіх мэтаў ідзе дарогай арганізаваньня, усьведамленьня і ўзгадаваньня беларускага сялянства, работнікаў і інтэлігенцыі на грунце х/д ідэалаў і беларускай народнай культуры.

IV. Самаўрады

5. БХД уважае, што гмінныя, павятовыя і ваяводзкія самаўрады ў сваіх мясцовых справах павінны быць незалежнымі ад цэнтральных уладаў.

6. Да кампэтэнцыі самаўрадаў належаць справы адміністрацыйныя, гаспадарчыя, школьныя, зямельныя, апека над сіротамі, хворымі, калекамі, беднымі і г. д.

7. Самаўрады маюць свой бюджэт. Недахват гэтага бюджэту на вышэйазначаныя мэты (6) пакрывае дзяржава.

---

640 Ксёндз Вінцэнт Гадлеўскі два разы арыштоўваўся польскімі ўладамі ў 1925 г. У сакавіку 1926 г. ён быў асуджаны на 2 гады пазбаўленьня волі, але тым разам зьняволеньне замянілі штрафам. Паўторна ксёндз быў арыштаваны ў сакавіку 1927 г. і гэтым разам адседзеў прысуджаныя 2 гады ў Макатоўскай турме ў Варшаве. Падставай для перасьледу Гадлеўскага стала ягоная актыўная нацыянальная дзейнасьць у сваёй парафіі ў Жодзішках на Ашмяншчыне (цяпер Смаргонскі раён). Падрабязнасьці пра справу Гадлеўскага гл.: Zatarg o język kazań w Żodziszkach w kwietniu 1925 roku (dokumenty wybrał i opracował J. Tomaszewski) // Białoruskie Zeszyty Historyczne. 1996. Nr. 1 (5). S. 123—164; Zatarg o język kazań w Żodziszkach, cd. (dokumenty wybrała i opracowała M. Moroz) // Białoruskie Zeszyty Historyczne. 1998. Nr. 10. S. 124—165.

8. Самаўрады выбіраюць агульным, простым, тайным і прапарцыянальным галасаваньнем.

V. Войска

9. БХД змагаецца з палітыкай мілітарызму і імкнецца да замены сталай арміі народнай міліцыяй.

10. Вучэньне народнай міліцыі павінна адбывацца на месцах і ў вольным ад гаспадарчых работ часе.

VI. Палітычная і грамадзянская свабода

11. Усе грамадзяне павінны быць роўныя перад правам.

12. Павінна быць поўная свабода сходаў, друку, слова, сумленьня, арганізацыі таварыстваў і прафэсійных саюзаў.

13. БХД проціў кары сьмерці.

14. Кожная нацыянальнасьць мае права карыстацца сваёй мовай у агульна-грамадзкім і палітычным жыцьці.

VII. Суд

15. Суд павінен быць незалежны.

16. Міравыя суды складаюцца з выбраных народам судзьдзі і таксама выбраных лаўнікаў.

17. Ува ўсіх важнейшых угалоўных і палітычных справах прыгаворы пастанаўляюць суды прысяжных.

18. Палявыя (надзвычайныя) суды павінны быць скасаваны.

VIII. Школа

19. Пачатковае навучаньне абавязковае для ўсіх, бясплатнае і ў роднай мове вучняў.

20. Навучаньне прыватнае карыстаецца такімі ж правамі, як і ўрадавае.

21. Аднолькавая дапамога ўрадавая як школам прыватным, так і ўрадавым.

22. Навучаньне рэлігіі кожнага вызнаньня адбываецца абавязкова як у школах урадавых, так і прыватных.

IX. Рэлігія

23. Касьцёл (Царква) у сваім унутраным жыцьці карыстаецца з поўнай свабоды і кіруецца кананічным правам.

24. К (Ц) у жыцьці грамадзкім карыстаецца з усіх правоў палітычных і грамадзкіх нароўні зь іншымі ўстановамі і грамадзянамі дзяржавы і спаўняе такія-ж самыя абавязкі, як і ўсе грамадзяне дзяржавы.

25. БХД прынцыпова проціў разьдзелу К (Ц) ад дзяржавы. Аднак, каб урад ня мог выкарыстоўваць рэлігіі для палітычных мэтаў, або паддзержываць адну рэлігію проціў другой, БХД уважае магчымым разьдзел К (Ц) ад дзяржавы для агульнага дабра.

26. Спрэчныя справы між К (Ц) і дзяржавай вырашаюцца палюбоўна, дарогай узаемных дагавароў і ўступак.

27. БХД змагаецца за поўную беларусізацыю на беларускіх землях К (Ц) з тым, каб беларуская мова мела ў рэлігійным жыцьці поўныя правы.

28. БХД змагаецца за тое, каб жанімства і агулам справы сям'і апіраліся на асновах хрысьціянскай маральнасьці.

X. Прыватная ўласнасьць

29. БХД прызнае, што прыватная ўласнасьць ёсьць падставай цывілізаванага поступу грамадзтва. Аднак уважае, што ўласнасьць, зграмаджаная ў вялікай меры ў пры-

ватных руках, ёсьць крыўднай для працоўнага народу і дзеля гэтага БХД змагаецца з абшарніцтвам і капіталізмам агулам.

30. БХД пераканана, што прыватная ўласнасьць, абапёртая на працоўнай норме, даючы ня толькі правы, але накладаючы і грамадзкія абавязкі, памагае выпрабленьню ў людзях ініцыятывы, самавітасьці і грамадзкай свабоды.

31. БХД не працівіцца, каб буйная прыватная ўласнасьць, калі гэтага вымагае дабро шырокіх працоўных масаў, пераходзіла ў формы калектыўныя (грамадзкага валаданьня).

32. Пры ўсім гэтым у справе прыватнай уласнасьці, маючай у жыцьці народаў вялізарнае значэньне, БХД уважае, што ўсе рэформы прыватнай уласнасьці павінны праводзіцца згодна з інтарэсамі беларускай народнай эканомікі.

XI. Зямля

33. Асновай зямельнай гаспадаркі служыць працоўная норма.

34. Усе землі (дворныя, касьцёльныя (царкоўныя) і інш.), перавышаючыя працоўную норму, перадаюцца на ўласнасьць і бяз выкупу безьзямельным і малазямельным сялянам.

35. Працоўную норму азначаюць мясцовыя сялянскія зямельныя камісіі пры самаўрадах.

36. Гэтыя ж зямельныя камісіі праводзяць падзел зямлі.

37. Працоўную норму зямлі становіць такі лік дзесяцін, які гаспадар можа абрабіць сам са сваёй сям'ёй пры помачы ня больш аднаго найміта.

38. Мясцовыя самаўрады могуць мець запас зямлі, як народную ўласнасьць, для мэтаў агульна-грамадзкіх.

XII. Упарадкаваньне зямлі

39. БХД за гаспадарку хутарную.

40. Пераход на хутары праводзяць сялянскія зямельныя камісіі са згоды саміх сялян.

41. На загаспадараваньне пры пераезьдзе на хутары павінна быць дадзена патрэбная помач ад ураду грашмі, інвэнтаром, дрэвам.

42. Усе работы, што да земляперадзелу, павінны быць залічаны на кошт скарбовы.

43. БХД імкнецца да палепшаньня гаспадарчага палажэньня вёскі праз пашырэньне земляробскай культуры, каапэрацыі, павелічэньня абшару ўпраўнай зямлі, а прадусім асушкі балот і лугоў. Дзеля гэтага БХД рупіцца аб закладаньні земляробскіх школаў, агранамічных пробных станцыяў, інструктарскіх пунктаў і г. д.

44. Сяляне для палепшаньня сваёй гаспадаркі павінны карыстацца з таннага крэдыту.

45. БХД стаіць за справядлівыя цэны на прадукты сялянскія і фабрычныя, БХД проціў выкарыстываньня вёскі горадам і наадварот.

XIII. Прыродныя багацьці

46. Лясы, воды, падземныя багацьці і інш. праз увагу на сваю агранічанасьць і агульна-гаспадарчае значэньне, становяць уласнасьць самаўрадаў.

47. На апал і будову сялянскія зямельныя камісіі пры самаўрадах вызначаюць патрэбны лік лесу.

XIV. Асадніцтва

48. Чужацкае ваеннае асадніцтва і такая ж прыватная калянізацыя беларускіх зямель, як цалком несправядлівыя, павінны быць скасаваны.

XV. Работніцкія справы
49. БХД змагаецца за:
a) 8-гадзінны дзень працы.
b) права страйку, як абарону ад вызыскаў.
c) калектыўныя ўмовы дзеля забесьпячэньня лепшай аплаты.
d) забарону ночнай працы (вынятак там, дзе вымагаюць варункі тэхнічныя, або патрэбы грамадзянскія).
e) забарону працы дзяцей у фабрыках да 16 гадоў.
f) дзяржаўнае страхаваньне работнікаў гораду і вёскі ад хваробы, калецтва, безрабоцьця і на старасьць.
g) законнае прызнаньне фабрычных работніцкіх камітэтаў з правам учасьця іх у нагдядзе за прадукцыяй і даходам.
h) нядзельны адпачынак.
XVI. Падаткі
50. Мерай падаткаў павінен быць даход грамадзян, дзеля гэтага, хто больш мае даходу, той больш і плоціць падаткаў.
51. Усе падаткі пасрэднія (ускосныя), як на соль, газу, цукар і інш., павінны быць скасаваны.
52. Павінны быць уведзены адзіны падатак, які б вызначаўся раз у год па адным наказе з разлажэньнем на раты і з азначэньнем тэрміну.
53. Даход, патрэбны толькі на пражыцьцё, павінен быць ад падаткаў зусім звольнены.
XVII. Каапэрацыя
54. БХД стаіць за пашырэньне спажывецкай, вытворчай і крэдытнай каапэрацыі і дамагаецца на гэта шырокіх дзяржаўных крэдытаў.
XVIII. Дапамога пакрыўджаным вайной
55. БХД дамагаецца: a) каб зьнішчаныя вайной гаспадаркі былі неадкладна адбудаваныя на кошт дзяржавы і b) каб неадкладна былі прызнаныя інвалідныя рэнты для ўсіх ваенных інвалідаў, іхных удоў і сірот[641].

Па ініцыятыве БХД Беларускі пасольскі клюб 15.VII.1926 г. выслаў міністру рэлігійных спраў і народнай асьветы мэмарандум у справе беларускага школьніцтва. У гэтым мэмарандуме былі наступныя патрабаваньні:

1. Адчыненьне абоператварэньне з пачаткам школьнага году 412 беларускіх пачатковых школаў, на якія пададзены дэклярацыі.
2. Безадкладнае адчыненьне дапаўняючых 3-х месячных курсаў для беларускіх вучыцялёў на 400 душ.
3. Дапамога для 4 існуючых беларускіх гімназіяў (у Вільні, Наваградку, Радашкавічах і Клецку), прызнаньне праў матуры (публічнасьці) скончыўшым беларускія гімназіі.
4. Адчыненьне 2-х вучыцельскіх беларускіх сэмінарыяў.
5. Скасаваньне дзвюхмоўных школаў (утраквістычных) і скасаваньне загаду Міністра Асьветы ў справе мовы навучаньня геаграфіі і агульнай гісторыі.

641 Друкуецца паводле: Biełaruskaja krynica. 1926. 18 lipnia. № 23. C. 2—5.

6. Скасаваньне загаду з дня 7.I.1925 г. да школьнай уставы з дня 31.VII.1924 г.[642].
7. На кожнае дамаганьне бацькоў дзяцей у школьным веку адчыняньне беларускіх пачаткавых школаў.
8. Недапушчанне ніякіх перашкодаў на адчыняньне праз беларускія культурна-асьветныя таварыствы прыватных беларускіх школаў пачаткавых, ніжшых, сярэдніх, а такжа курсаў.
9. Увядзеньне беларускай мовы як выкладовай у Праваслаўнай Сэмінарыі ў Вільні і каталіцкіх сэмінарыях у Вільні і ў Пінску.
10. Адчыненьне Беларускага Вучыцельскага Інстытуту для вучыцялёў сярэдніх беларускіх школаў і Беларускага Гуманістычнага Аддзелу ў Віленскім Унівэрсытэце.
11. Утварэньне спэцыяльнай адміністрацыі для беларускага школьніцтва.
12. Даваньне дапамог на беларускае выдавецтва.
13. Да часу ўвядзеньня ў дзяржаўным бюджэце адпаведных пазыцыяў, зьвязаных з паданымі дамаганьнямі, безадкладнае асыгнаваньне наступных сум:
Да пункту 2, на вучыцельскія курсы 240 000 зл. Да пункту 3, на гадавыя дапамогі гімназіям 216 000 зл. Да пункту 4, на вучыцельскія сэмінарыі 192 000 зл. Да пункту 12, на выдавецтва 400 000 зл.

Усяго — 1 048 000[643].

Гэты мэмарандум ня даў ніякага канкрэтнага выніку.

Нягледзячы на вялікую колькасьць сябраў, БХД зьяўляецца слабой арганізацыяй і эфэктыўна procідзейнічаць БСРГ ня можа. Аднак, ва ўсякім разе, БХД зьяўляецца самай моцнай арганізацыяй антыкамуністычнага напрамку.

24.X.1926 г. быў выбраны Цэнтральны камітэт, у склад якога ўвайшлі: Павал Каруза[644], пасол ксёндз Адам Станкевіч, Альбін

---

642 Маецца на ўвазе распараджэньне міністра рэлігійных вызнаньняў і народнай асьветы, выдадзенае ў паразуменьні зь міністрам унутраных справаў і міністрам сельскай гаспадаркі і дзяржаўнай маёмасьці 7 студзеня 1925 г. Згодна зь ім зьмена мовы выкладаньня магла адбывацца толькі з новага школьнага году. Заявы на адкрыцьцё няпольскай школы павінны былі падавацца да 31 сьнежня папярэдняга школьнага году і натарыяльна засьведчвацца. У той жа самы час подпісы бацькоў за адкрыцьцё польскай школы маглі зьбірацца да 30 красавіка і засьведчваньня не вымагалі. Дзьвюхмоўная школа магла адкрывацца толькі тады, калі за няпольскую мову выкладаньня зьбіралася больш за 40 подпісаў бацькоў, а чыста беларускія, украінскія ці літоўскія школы фактычна не дапускаліся наагул.

643 Беларускамоўны тэкст заявы Беларускага пасольскага клюбу цытуецца паводле: Дамаганьні паслоў Бел. Пасольск. Клюбу (У справе беларускай школы) // Сялянская ніва. 1926. 25 ліпеня. № 22. С. 2.

644 Каруза Павал (1900 (водле іншых зьвестак 1906) — 1988) — беларускі грамадзка-палітычны і культурны дзяяч. У 1927 г. старшыня ЦК Беларускай хрысьціянска-дэмакратычнай партыі (БХД) і галоўны рэдактар пэрыядычнага органу БХД газ. «Biełaruskaja krynica». У 1928—1930 гг. пасол польскага сойму. У 1933 г. вывезены ў СССР, дзе арыштаваны і сасланы на Салаўкі. Вызвалены ў 1947 г., у 1949 г. паўторна арыштаваны і высланы ў Сібір. Вызвалены ў 1955 г., жыў у Вільні.

Стэповіч, Жук[645], Б. Грабінскі[646], Станіслаў Станкевіч, Я. Красоўскі[647], Я. Пазьняк[648] і ксёндз Гадлеўскі.

Змагаючыся за ўплыў рэлігійнага фактару на грамадзкае жыцьцё, БХД, праз пасярэдніцтва дэлегацыі, у склад якой увайшлі Павал Каруза — старшыня Цэнтральнага камітэту БХД, Альбін Стэповіч — сакратар Цэнтральнага камітэту і Б. Грабінскі — студэнт, сябра Цэнтральнага камітэту, выставіла архібіскупу Ялбжыкоўскаму[649] 12.XI.1926 г. шэраг наступных патрабаваньняў:

1. У Віленскай рымска-каталіцкай духоўнай сэмінарыі трэба ўвесьці выкладаньне беларускай мовы, літаратуры і гісторыі.

2. Адзін з касьцёлаў у Вільні павінен быць перададзены ў карыстаньне беларусам.

3. Да кантактаў з духоўнымі ўладамі павінна быць дапушчана беларуская мова нараўне з польскай і лацінскай.

4. Трэба выдаць загад аб тым, што ў беларускіх парафіях усе дадатковыя казані і набажэнствы павінны праводзіцца па-беларуску.

5. Ксяндзоў-беларусаў прызначаць у беларускія парафіі, а прызначаных раней у польскія парафіі перавесьці ў беларускія.

Як амаль усе беларускія выступленьні, гэта таксама не дало ніякіх канкрэтных пазытыўных вынікаў. Арцыбіскуп Ялбжыкоўскі толькі паабяцаў вынесьці гэты мэмарандум на разгляд канфэрэнцыі біскупаў, да таго ж выказаў незадавальненьне тым, што ў касьцёлах праводзіцца палітычная агітацыя.

Пераварот у Коўне[650] абмяркоўваўся на агульным паседжаньні прадстаўнікоў БХД і БСС. Удзельнікі дыскусіі прыйшлі да рашэньня,

[645] Жук Язэп (1901—?) — беларускі дзяяч, нараджэнец вёскі Ягінты Сакольскага павету. Сярэднюю адукацыю атрымаў у польскай дзяржаўнай гімназіі ў Горадні, дзе належаў да беларускага гуртка. У 1922—1928 гг. вучыўся ва ўнівэрсытэце Стэфана Баторыя ў Вільні. Належаў да Беларускага студэнцкага саюзу, быў намесьнікам яго старшыні. Адзін зь лідэраў БХД, у 1926 г. абраны ў ЦК партыі. Вядома, што ў канцы 1960-х гг. жыў у Польшчы. Працаваў дырэктарам тэхнічнага тэхнікуму ў Мальбарку. У хадэцкім асяродку меў ласкавую мянушку «Жучок».

[646] Грабінскі Баляслаў (1899—1991) — адзін зь лідэраў БХД, абіраўся ў ЦК партыі. Паходзіў з Сакольшчыны. У 1941—1944 гг. старшыня віленскага БНК. Пасьля вайны на эміграцыі, працаваў доктарам-стаматолягам у ЗША.

[647] Красоўскі Якім — адзін зь лідэраў БХД, у 1926 г. абраны ў ЦК як прадстаўнік ад праваслаўнай часткі партыі.

[648] Пазьняк Янка (1887 — пасьля 1939) — беларускі палітычны і культурны дзяяч. Сябра Хрысьціянска-дэмакратычнай злучнасьці з моманту яе заснаваньня ў 1917 г. У 1928—1936 гг. рэдагаваў газэту «Беларуская крыніца», з 1938 г. — часопіс «Хрысьціянская думка». У канцы 1930-х гг. — старшыня Віленскага Беларускага нацыянальнага камітэту. У 1939 г. арыштаваны НКВД, далейшы лёс невядомы.

[649] Ялбжыкоўскі (Jałbrzykowski) Рамуальд (1876—1955) — польскі рэлігійны дзяяч. З 1926 г. быў віленскім архібіскупам. Адзін з арганізатараў рэпрэсіяў супраць лідэраў БХД.

[650] Маецца на ўвазе дзяржаўны пераварот у Літве 17 сьнежня 1926 г., у выніку якога ў краіне быў усталяваны аўтарытарны рэжым на чале з Антанасам Сьмятонам.

што БХД і БСС зоймуць адносна новага ковенскага ўраду прыхільнае становішча.

Імкнучыся да павелічэньня сваіх уплываў, БХД, таксама як і БСС, уступіла ў Амэрыканскі камітэт. Сябры БХД маюць даволі значны ўплыў на дзейнасьць Беларускага інстытуту гаспадаркі і культуры.

Другой арганізацыяй, якая разам зь Беларускай хрысьціянскай дэмакратыяй уваходзіла ў склад Аб'яднаньня беларусаў-каталікоў, была Ліга абароны правоў беларусаў-каталікоў.

Яе праграма была сфармуляваная ксяндзом Ад. Станкевічам у № 6 «Bełaruskaj Krynicy» ад 14.II.1926 г. наступным чынам. Ліга будзе:

> 1) дамагацца перад уладай касьцельнай і дзяржаўнай усіх правоў у жыцьці касьцельным для каталікоў-беларусаў;
> 2) рабіць захады ў Рыме ў гэтай справе і інфармаваць заграніцу аб усялякім уціску беларусаў-каталікоў у Польшчы са стараны касьцельнай ці дзяржаўнай улады;
> 3) выступаць ад свайго імяні перад беларускім народам, як абаронца ягоных правоў і заступніца ўва ўсякай крыўдзе;
> 4) арганізаваць беларусаў-каталікоў дзеля змаганьня за родную мову ў касьцёле і пасрэдніцай паміж ім і ўладамі.
> 5) выдаваць і пашыраць рэлігійную літаратуру, песьні і іншыя, гэтакім спосабам уводзячы і пашыраючы родную культуру ў касьцельным жыцьці[651].

Ліга карыстаецца вялікай папулярнасьцю ў парафіях Дзісенскага, Лідзкага, Сьвянцянскага і Віленска-Троцкага паветаў, асабліва сярод сябраў так званага «Жывога Ружанца».

У лютым 1926 г. ксяндзамі Гадлеўскім, Рэшацем[652] і Станкевічам быў распрацаваны статут Лігі, які меўся быць прыняты на плянаваным у Вільні зьезьдзе сябраў Лігі.

З нагоды маючага хутка адбыцца пачатку выкананьня сваіх абавязкаў архібіскупам Цеплякам[653] каталікі-беларусы выступілі з наступнымі патрабаваньнямі:

---

651 Праграма Лігі падаецца згодна з: Biełarus-Katalik. Liha abarony katalikoŭ-biełarusaŭ // Biełaruskaja krynica. 1926. 14 lutaha. № 6. S. 2.

652 Рэшаць Язэп (1890—1958) — беларускі рэлігійны і культурна-асьветны дзяяч, каталіцкі сьвятар, навуковец. Працаваў у Віленскай духоўнай каталіцкай сэмінарыі, унівэрсытэце імя Стэфана Баторыя, Віленскай беларускай гімназіі. Актыўны дзяяч БХД, супрацоўнічаў зь яе пэрыядычнымі выданьнямі.

653 Цапляк (Cieplak) Ян (1857—1926) — польскі рэлігійны дзяяч. У розны час узначальваў Віленскую і Магілёўскую дыяцэзіі. Двойчы, у 1920 і 1922 гг., арыштоўваўся бальшавікамі. У 1923 г. асуджаны да расстрэлу, які пазьней быў заменены на 10 гадоў зьняволеньня. У 1924 г. дэпартаваны ў Латвію, адкуль перабраўся ў Польшчу. Пазьней знаходзіўся ў Ватыкане ў якасьці адмысловага візытатара папы Пія XI. У сакавіку 1925 г. прызначаны першым віленскім архібіскупам. Памёр, не пасьпеўшы заняць пасады.

1. Каб пры інгрэсе (уступленьні) у катэдру была прачытана була (папескае пісьмо) па-беларуску.
2. Каб быў выданы цыркуляр, даючы права і нармуючы ўжываньне беларускай мовы па касьцёлах.
3. Каб у Віленскай духоўнай сэмінарыі былі ўведзены беларуская мова, гісторыя Беларусі і гісторыя беларускай літаратуры.
4. Каб у Вільні быў дадзены касьцёл для каталікоў-беларусаў[654].

Беларускія каталікі імкнуліся, каб на становішча віленскага архібіскупа быў пастаўлены сьвятар няпольскай нацыянальнасьці. Кардынал О'Рурк[655], сябар Сьвятога Айца, які жыў у Гданьску, быў дарадцам і абаронцам беларускіх пастулятаў перад Папам. Ён хацеў асабіста сустрэцца з ксяндзом Станкевічам і з гэтай мэтай выклікаў апошняга 23.II.1926 г. у Гданьск, аднак ксёндз Станкевіч на гэтае запрашэньне не адказаў.

З тае прычыны, што Аб'яднаньне ў сваёй дзейнасьці падкрэсьлівала галоўным чынам нацыянальнасьць і рэлігію, варта далей коратка разгледзець рэлігійныя справы беларусаў.

На тэрыторыі Каталіцкага касьцёлу пачалося змаганьне паміж ксяндзамі-палякамі і ксяндзамі-беларусамі за нацыянальныя ўплывы сярод каталіцкага насельніцтва. Ксяндзы-палякі, якіх было значна больш, выкарысталі супраць ксяндзоў-беларусаў узгоднены байкот, што вельмі разлавала апошніх.

Сярод праваслаўных беларусаў у канцы 1925 г. пачалося хваляваньне ў сувязі з абвешчанай 17.IX.25 г. аўтакефаліяй Праваслаўнай царквы ў Польшчы. Асабліва актыўна выступаў супраць аўтакефаліі сэнатар Багдановіч. Ён абнародаваў пратэст, падпісаны, сярод іншых, і паслом Рагулем[656]. Сэнатар Багдановіч імкнуўся да стварэньня «жывой старацаркоўнай» царквы, што яму, зрэшты, не ўдалося[657].

---

654 Патрабаваньні беларусаў прыводзяцца згодна з: Biełarus-Katalik. Liha abarony katalikoŭ-biełarusaŭ // Biełaruskaja krynica. 1926. 14 lutaha. № 6. S. 2.

655 О'Рурк Эдвард (1876—1943) — каталіцкі біскуп. Паходзіў з ірляндзкага каралеўскага роду О'Рүркаў, якія з пачатку XIX ст. валодалі маёнткамі Ўселюб і Басін на Наваградчыне. У 1917 г. нейкі час выконваў функцыі адміністратара менскага каталіцкага біскупа. З 1918 г. рыскі біскуп. З 1922 г. апостальскі адміністратар у Гданьску. У 1925—1938 гг. гданьскі біскуп. Адмовіўся ад пасады пад ціскам нацыстаў.

656 Відаць, маецца на ўвазе пратэст, зь якім 16 верасьня 1925 г., за дзень да абвяшчэньня аўтакефаліі, выступілі «прысутныя ў гэты час у Варшаве праваслаўныя паслы і сэнатары». Акрамя В. Багдановіча і В. Рагулі, пад пратэстам падпісаліся беларускі сэнатар Аляксандар Уласаў і ўкраінскія сэнатары Міхайла Чаркаўскі, Л. Маркович, Іван Пастэрнак і Алена Леўчаніўска. Падпісанты заяўлялі, што «акт гэты (абвяшчэньня аўтакефаліі. — **заўв. камэнтатараў**) утвораны бязь ведама і ўдзелу праваслаўнага народу і што выразіць свае жаданьні ў гэтым пытаньні дарогай кананічнай (на саборы) гэтаму народу дадзена не было».

657 Вячаслаў Багдановіч арганізаваў у Вільні праваслаўны прыход, які не прызнаваў аўтакефалію праваслаўнай царквы ў Польшчы і захоўваў падпарадкаваньне Маскоўскай патрыярхіі. Гэты прыход быў ім створаны супольна са сьвятаром Лукой Голадам і зьяўляўся адзіным такім прыходам ва ўсёй Польшчы. Багдановіч служыў пры ім псаломшчыкам. Любыя спробы праваслаўных вернікаў і сьвятароў зь іншых месцаў Польшчы пайсьці за прыкладам Багдановіча пасьпяхова блякаваліся рэлігійнымі і сьвецкімі ўладамі.

Уніяцкая царква ў канцы 1925 г. атрымала пэўную колькасьць вернікаў, якія перайшлі разам з архімандрытам Піліпам[658] з праваслаўя. Сярод беларусаў-каталікоў таксама пазначылася імкненьне да аб'яднаньня ва ўніяцкай царкве як беларусаў-каталікоў, так і праваслаўных.

Як Каталіцкі касьцёл, так і Праваслаўная царква супраціўляліся камунізму і змагаліся зь ім. Зьяўляючыся згуртаванымі арганізацыямі, яны былі нявыгаднымі для яго. Імкнучыся раскалоць касьцёл і царкву, камуністы пачалі падтрымліваць рэлігійныя сэкты, найперш дзеля таго, каб узяць рэлігійную справу ў свае рукі.

Барацьба з царквой і касьцёлам грунтавалася на падтрымцы розных сэктаў і расколе дагэтуль адзіных арганізацыяў на шэраг больш дробных, якія лягчэй было падпарадкаваць. Маючы гэтыя сэкты ў сваіх руках, камунізм ужо не дапускаў да аб'яднаньня іх у буйнейшыя арганізацыі.

Камуністы найперш намагаліся завалодаць мэтадысцкай царквой. У выпадку посьпеху яны атрымалі б у сваё распараджэньне значныя сродкі Амэрыканскага камітэту ў Варшаве. Галоўны цэнтар мэтадысцкай царквы знаходзіцца ў Злучаных Штатах Паўночнай Амэрыкі. Адтуль рассылаюцца ня толькі значныя сродкі, але і дзеячы для працы ў розных краінах. У Польшчы мэтадысцкім асяродкам зьяўляецца т. зв. Амэрыканскі камітэт у Варшаве з двума біскупамі, Чэмберсам* і Удардам*, на чале. Акрамя абодвух біскупаў, у ім працуюць: Дранеўскі[659], дырэктар гімназіі ў Клярысаве[660] пад Варшавай, Гальляш Ляўковіч, сакратар камітэту і адначасова сябра Варшаўскага Беларускага нацыянальнага камітэту, а таксама ксёндз Шчапкоўскі*.

Трэба сказаць, што камуністычныя пляны па авалоданьні мэтадысцкай царквой праваліліся. Мэтадысты так і не пачалі працу ў камуністычным духу.

Нягледзячы на гэта, у сваёй дзейнасьці на тэрыторыі паўночна-ўсходніх ваяводзтваў мэтадысты атрымалі падтрымку беларускіх камуністычных дзеячоў. Гэтыя дзеячы баяліся ўплываў, якія рабіліся

658 Піліп (сапр. Павел Марозаў) (? — пасьля 1941) — рэлігійны дзяяч, праваслаўны сьвятар. Даволі прыхільна ставіўся да беларушчыны, часам гаварыў казаньні на беларускай мове. Матэрыяльна падтрымліваў выданьне беларускамоўнага часопіса «Сьветач Беларусі». У 1925—1927 гг. вызнаваў усходні абрад каталіцтва, пасьля вярнуўся ў праваслаўе. Быў блізкі да групоўкі Т. Вернікоўскага і У. Більдзюкевіча.

659 Дранеўскі. Так у дакумэнце. Хутчэй за ўсё, маецца на ўвазе Ўладзіслаў Драпёўскі (Dropiowski) (1872—1963) — польскі рэлігійны дзяяч. Першы паляк, які быў намінаваны на мэтадысцкага дыякана. Паходзіў са Стрыю ва Ўсходняй Галіччыне. З 1920 г. быў дырэктарам дзяржаўнай гімназіі ў Львове. З 1923 г. цалкам прысьвяціў сябе рэлігійнай дзейнасьці, быў дырэктарам мэтадысцкай гімназіі ў Клярысаве, таксама выкладаў польскую мову ў Біблійнай школе мэтадыстаў. Падчас Другой усясьветнай вайны супрацоўнічаў з антынямецкім падпольлем. З 1946 г. жыў у ЗША.

660 Клярысаў (Klarysew) — невялікі горад недалёка ад Варшавы, цяпер належыць да Пясэчанскага павету Мазавецкага ваяводзтва. Адзін з мэтадысцкіх цэнтраў у міжваеннай Польшчы. У мясцовай мэтадысцкай гімназіі ў 1930 г. вучылася 101 дзіця (зь іх 18 — мэтадысты). Апроч таго, у тым жа Клярысаве знаходзіўся мэтадысцкі прытулак для сіротаў.

на беларускі народ Польшчай праз Каталіцкі касьцёл і Расеяй праз Праваслаўную царкву. Акрамя таго, да мэтадысцкай царквы іх прыцягвала ўсьведамленьне таго, што яна валодае значнымі фінансавымі сродкамі, выкарыстаньне якіх магло б дапамагчы беднаму беларускаму народу ня толькі фінансава, але і ў сфэры разьвіцьця культуры. Мэтадысты, каб пашырыць уплыў сярод насельніцтва, адкрывалі школы, закладалі дзіцячыя садкі, чытальні і г. д.

Беларускія дзеячы, пасьля паразуменьня з Амэрыканскім камітэтам, стварылі ў Вільні т. зв. «Віленскі Амэрыканскі камітэт», у склад якога ўвайшлі: сэнатар Уласаў, пасол Тарашкевіч Браніслаў, Більдзюкевіч Адам, старшыня Варшаўскага Беларускага нацыянальнага камітэту, сябра БСС, Гаўрылік Язэп — настаўнік Беларускай гімназіі, баптыст, Нядзьведзкі[661], а таксама Вера Тарашкевіч, жонка пасла. Падобны камітэт быў адкрыты і ў Радашкавічах. Праз пасярэдніцтва абодвух камітэтаў мэтадысты пачалі распаўсюджваць свой уплыў на беларускую вёску, стварыўшы ў сельскай мясцовасьці больш за дзясятак мэтадысцкіх рэлігійных суполак. Апроч таго, мэтадысты зьвярнулі значную ўвагу на моладзь як на матэрыял, найбольш падатны і прыдатны як сёньня, гэтак і заўтра.

Пэўны ўплыў на беларускую нацыянальную прапаганду меў аб’езд мэтадысцкіх рэлігійных абшчынаў на Віленшчыне Янам Эмануэлем Вітам[662] у другой палове лістапада 1926 г.

Віта інфармавалі дырэктар гімназіі Астроўскі, паслы Рак-Міхайлоўскі С., Тарашкевіч Б., сэнатар Уласаў і Луцкевіч А. Віт выказаў асаблівую зацікаўленасьць унутранымі ўзаемаадносінамі і плынямі, матэрыяльным станам настаўнікаў і вучняў, разьвіцьцём і станам школьніцтва і беларускай працы ў Польшчы, а таксама беларускім рэлігійным, нацыянальным, культурным і палітычным рухам у Польшчы. Ён вывучаў настроі беларусаў адносна польскай дзяржаўнасьці, абяцаючы надрукаваць у амэрыканскай прэсе даклад, у якім поўнасьцю асьвятляліся б усе беларускія справы.

Сярод мэтадысцкіх дзеячоў у Польшчы ўлады правялі шэраг арыштаў. Гэта было зроблена з тае прычыны, што ў атачэньні Яна Эмануэля Віта знаходзіліся асобы, якія дзейнічалі на шкоду польскай дзяржаве. Гэтыя арышты стрымалі далейшы рост мэтадысцкай царквы ў Польшчы.

Рэлігійныя сэкты, распаўсюджваючы свае ўплывы ў беларускім грамадзтве, павінны былі знайсьці вернікаў найперш сярод беларускіх дзеячоў.

---

661 Нядзьведзкі Станіслаў (1890 — пасьля 1931) — беларускі рэлігійны дзяяч, пяцідзесятнік. Паходзіў зь вёскі Путнікі пад Радашкавічамі. У маладосьці выехаў на заробкі ў Амэрыку, там далучыўся да хрысьціян веры эвангельскай. У 1924 г. вярнуўся на Радзіму, распачаў прапаведаваньне Эвангельля ў ваколіцах Радашкавічаў.

662 Віт Джон Эмануэль — пратэстанцкі дзяяч швэдзкага паходжаньня. У 1925 г. займаў пасаду дырэктара дзіцячага служэньня Мэтадысцкай эпіскапальнай царквы ў Рызе. У 1926 г. зьяўляўся інспэктарам штогадовай місіянэрскай канфэрэнцыі Мэтадысцкай царквы ў Польшчы, ангельскім сакратаром канфэрэнцыі. У 1928 г. быў сябрам чэхаславацкай канфэрэнцыі Паўднёвай Мэтадысцкай эпіскапальнай царквы.

Сэнатар Уласаў Аляксандар, пасол Тарашкевіч Браніслаў з жонкай, Астроўскі Радаслаў і Більдзюкевіч Адам зьяўляюцца мэтадыстамі; пасол Мятла Пятро і ягоны брат разам з бацькамі перайшлі з праваслаўя ў штундызм[663], а пасол Рак-Міхайлоўскі Сымон зьяўляецца баптыстам[664].

Разьдзел XXXIX

Часовая беларуская рада (ЧБР) і Цэнтральны камітэт па беларускіх справах

У 1924 г. узьніклі дзьве палітычныя арганізацыі, якія лічыліся палянафільскімі: Часовая Беларуская Рада (ЧБР) і Цэнтральны камітэт па беларускіх справах.

Часовая беларуская рада ўтварылася 21.IX.1924 г. пасьля расколу ў Беларускім грамадзянскім сабраньні, у якім галоўнымі дзеячамі былі: М. Косьцевіч, доктар Паўлюкевіч, Валэйша, Луцкевіч і іншыя.

У створанай тады ж управе старшынём стаў Арсень Паўлюкевіч, віцэ-старшынямі Ўсевалад Більдзюкевіч[665] і Канапацкі[666]. Яны

663 Штундызм (ад нямецкага Stunde — час для рэлігійных чытаньняў у нямецкіх каляністаў) — плынь пратэстанцтва, якая была распаўсюджаная перш за ўсё на Валыні ў 2-й пал. XIX — пачатку XX стст. Пазьней зьлілася з баптызмам.

664 Прыналежнасьць Пятра Мятлы і Сымона Рак-Міхайлоўскага адпаведна да штундысцкай і баптысцкай цэркваў — вельмі сумнеўная. Дастаткова сказаць, што перад пачаткам судовага працэсу над лідэрамі Грамады вясной 1928 г., адказваючы на фармальныя пытаньні судзьдзі, абодва яны засьведчылі, што зьяўляюцца праваслаўнымі. Для прыкладу — Максім Бурсевіч на падобнае пытаньне адказаў, што належыць да мэтадысцкай царквы.

665 Більдзюкевіч Усевалад (1879 — пасьля 1940) — беларускі грамадзка-палітычны і царкоўны дзяяч. Да Першай усясьветнай вайны працаваў чыноўнікам на чыгунцы. З 1918 г. уваходзіў у склад ураду Беларускай Народнай Рэспублікі. Са студзеня 1919 г. у Вільні. У 1924 г. адзін з заснавальнікаў і лідэраў Беларускай часовай рады. У студзені 1925 г. быў выбраны у Раду старшыняў Віленскага беларускага клюбу. У студзені 1930 г. на канфэрэнцыі прадстаўнікоў беларускіх праваслаўных арганізацыяў удзельнічаў у стварэньні Беларускага праваслаўнага камітэту па беларусізацыі царквы. Рэдагаваў часопіс «Сьветач Беларусі» (1931). Прыхільнік ідэі аўтакефаліі Беларускай праваслаўнай царквы.

666 Канапацкі Гасан (1879—1953) — беларускі грамадзка-палітычны і вайсковы дзяяч татарскага паходжаньня, палкоўнік. Да рэвалюцыі 1917 г. служыў у расейскім войску, удзельнічаў у расейска-японскай і Першай усясьветнай войнах. Камандаваў артылерыйскай брыгадай. У 1919 г., пры стварэньні Беларускай вайсковай камісіі, дэкрэтам Ю. Пілсудзкага быў прызначаны галоўнакамандуючым беларускага войска, быў на гэтай пасадзе да траўня 1920 г. Пасьля жыў у Вільні, зьяўляўся сакратаром Беларускага грамадзянскага сабраньня. Быў адным зь лідэраў Часовай беларускай рады. У 1927—1928 гг. рэдагаваў часопіс «Беларускі радны». Пасьля Другой усясьветнай вайны выехаў у Польшчу, жыў у Быдгашчы.

аб'яднаді вакол сябе памяркоўныя элемэнты, якія хацелі ляяльна супрацоўнічаць з польскай дзяржавай. З гэтай прычыны Часовая беларуская рада проціпаставілася Беларускаму пасольскаму клюбу і іншым арганізацыям, якія знаходзіліся ў апазыцыі адносна польскай дзяржаўнасьці.

Кароткі агляд папярэдняй дзейнасьці доктара Арсеня Паўлюкевіча паказвае, што ён ня быў чалавекам, вартым поўнага даверу.

Падчас свайго знаходжаньня ў Мэдычнай акадэміі Паўлюкевіч належаў да скрайне манархічнай арганізацыі «Міхаіла Архангела»[667], у час рэвалюцыі 1917 г. выступаў як агітатар-рэвалюцыянэр і заціяты вораг палякаў. У якасьці лекара браў удзел у акцыі Слуцкай брыгады і разам зь іншымі спрычыніўся да яе дэзарганізацыі і разьбіцьця. Пасьля Рыскага міру 1921 г. праводзіў перамовы зь Беларускім палітычным камітэтам, з генэралам Булак-Балаховічам, Савінкавым і да іх падобнымі з мэтай арганізацыі антыбальшавіцкага паўстаньня. Пасьля ўзьнікненьня арганізацыі «Краёвая Сувязь» пазнаёміўся зь яе кіраўніком Паўлам Алексюком. У 1922 г. арганізаваў у Наваградзкім ваяводзтве нелегальны «Хаўрус барацьбы за Бацькаўшчыну»[668], стварaў «тэрарыстычныя пяцёркі», скіраваныя супраць ворагаў Беларусі, у першую чаргу супраць Польшчы. Арыштаваны, ён пазьбег пакараньня, што яму пагражала, перш за ўсё дзякуючы шырокім сувязям Алексюка.

У 1922 і 1923 гг. зьнешне адышоў ад палітыкі і займаўся толькі лекарскай практыкай.

Пачынаючы дзейнасьць у ЧБР, доктар Паўлюкевіч у першую чаргу ўсталяваў кантакт з Часовай беларускай школьнай радай і на зьезьдзе беларускага настаўніцтва, які адбыўся 18 і 19.XII.1924 г., спрычыніўся да прыняцьця школьнай праграмы Беларускага пасольскага клюбу (гэтая арганізацыя, таксама як і Цэнтральная беларуская школьная рада, падпарадкавалася пастанове ад 23.IX.1923 г., паводле якой ВБНК прызнаваўся кіроўным органам для ўсіх беларускіх арганізацыяў і таварыстваў).

---

667 «Саюз Міхаіла Архангела» («Русский народный союз имени Михаила Архангела») — расейская манархічная арганізацыя, якая дзейнічала з 1908 да 1917 гг. Яе кіраўніком быў Уладзімер Пурышкевіч.

668 Хаўрус барацьбы за Бацькаўшчыну — паводле матэрыялаў польскіх спэцслужбаў, сабраных пры дапамозе данясеньняў канфідэнта — аднаго зь сяброў «Хаўрусу», гэтая арганізацыя была створаная на мяжы 1921—1922 гг., афіцыйна дзеля барацьбы з бальшавізмам і за незалежную Беларусь. Мела сувязі з арганізацыяй Б. Савінкава, а таксама з былымі жаўнерамі генэрала С. Булак-Балаховіча, дзякуючы чаму нібыта мела 1800 патэнцыйных сяброў. Кіравалі арганізацыяй А. Паўлюкевіч і А. Кабычкін, якія нібыта разгарнулі даволі пасьпяховую дзейнасьць па збору зброі. Дзейнасьць «Хаўрусу...» была законсьпіраваная, увесь ён падзяляўся на «пяцёркі», сябры якіх мелі кантакты толькі паміж сабою (LCVA. F. 22. Ap. 1. B. 93. L. 2—3, 6—7). Аднак жа той факт, што пасьля кароткачасовага арышту Паўлюкевіча «Хаўрус» ніякай дзейнасьці не праявіў, дазваляе меркаваць, што канфідэнт сьвядома ці мімаволі перабольшыў патэнцыйныя магчымасьці арганізацыі.

Апрача гэтага, аддзел ЧБР па школьных справах «Прасьвета»[669], старшынём якой быў Макар Косьцевіч, былы эсэр, які даўно працаваў у кантакце з бальшавікамі, у паразуменьні з Цэнтральнай беларускай школьнай радай уключылі ў сьпіс кандыдатаў і правялі на беларускія настаўніцкія курсы да 80 % камуністаў ці іх прыхільнікаў.

Кампанія, якую праводзіла ЧБР, была вельмі слабая. Яна зьвялася толькі да выданьня газэты «Грамадзкі голас», а таксама да асабістай кампаніі доктара Паўлюкевіча. Усялякія паведамленьні пра тое, што ЧБР пашырыла дзейнасьць на «найбольш рухлівыя масы сялянства» былі толькі падманам. «Грамадзкі голас», адпаведна з агульнымі тэндэнцыямі ЧБР, выступаў супраць Беларускага пасольскага клюбу, закідваючы апошняму, што ён імкнецца ўвесьці савецкі лад, а таксама супраць А. Луцкевіча, наўпрост называючы таго платным бальшавіцкім агентам.

У лютым 1925 г. адбыўся першы раскол ЧБР. 10.II.1925 г. зь яе выйшлі наступныя сябры Беларускага грамадзкага сабраньня: Усевалад Більдзюкевіч, Шышкоў[670] і Валэйша. Дзякуючы гэтаму ў ЧБР узрасьлі ўплывы Паўлюкевіча.

15.II.1925 г. адбыліся выбары ва ўправу ЧБР, якія далі наступныя вынікі:

Арсень Паўлюкевіч — старшыня,
Францішак Аляхновіч — намесьнік старшыні,
Аляксей Кабычкін[671] — сакратар,
Эдмунд Сьвятаполк-Мірскі[672] — сябра (як і наступныя),
Антон Якімовіч[673],

---

669 «Прасьвета» — беларуская культурна-асьветніцкае таварыства, якая было створанае на арганізаваным Часовай беларускай радай зьезьдзе беларускіх настаўнікаў у сьнежні 1924 г. Задумвалася ў якасьці альтэрнатывы Таварыству беларускай школы, аднак шырокай дзейнасьці разгарнуць так і ня здолела. 12 лютага 1930 г. выступіла з мэмарандумам да Варшаўскага мітрапаліта аб увядзеньні беларускай мовы ў праваслаўнае набажэнства.

670 Шышкоў (Шышко) Васіль — беларускі палянафільскі дзяяч, у 1921—1922 гг. рэдактар газэты Краёвай сувязі «Jednaść». Пасьля ўваходзіў у Часовую беларускую раду, быў намесьнікам яе старшыні.

671 Кабычкін Аляксей (1891—1958) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. У беларускім руху з часоў рэвалюцыі 1905—1907 гг. Удзельнік Слуцкага паўстаньня ў 1920 г., уваходзіў у склад вайсковага трыбуналу. З 1921 г. у Вільні, быў рэдактарам — выдаўцом некалькіх беларускіх палянафільскіх газэт. Паводле зьвестак з архіву II аддзелу Генэральнага штабу, у 1928 г. быў арыштаваны польскай паліцыяй і падчас сьледзтва прызнаўся, што супрацоўнічаў з савецкай выведкай (CAW. Oddział II Sztabu Generalnego. Sygn. I.303.4.7827. K. 131). Падчас Другой усясьветнай вайны працаваў у Лідзкім гарадзкім судзе. З 1944 г. у Заходняй Нямеччыне, пасьля ў Аўстрыі, з 1956 г. — у Францыі.

672 Пра Эдмунда Сьвятаполка-Мірскага дадаткова вядома толькі тое, што ён быў інжынэрам.

673 Якімовіч Антон — беларускі дзяяч палянафільскай арыентацыі, адзін зь лідэраў Беларускай часовай рады. Намесьнік старшыні культурна-асьветніцкай арганізацыі «Прасьвета». Паводле грамадоўскай газэты «Народная справа», падчас грамадзянскай вайны ў Расеі быў палкоўнікам у арміі А. Дзянікіна. Адзін час зьяўляўся дырэктарам Клецкай беларускай гімназіі.

Язэп Салавей[674],
Антон Пінчук-Пінкевіч[675],
Антон Крыцюк[676],
Нікадзім Кернажыцкі[677].

Апрача апісанага вышэй выступленьня ў справах школьніцтва, праведзенага ў паразуменьні з ВБНК, Цэнтральнай беларускай школьнай радай і Беларускім пасольскім клюбам, трэба згадаць пра беларуска-ўкраінскую канфэрэнцыю ў Роўне. Канфэрэнцыя адбылася 8.IV.1925 г. У ёй удзельнічалі прадстаўнікі ЧБР і Ўкраінскай народнай партыі[678]. Мэтай гэтай канфэрэнцыі была кансалідацыя беларуска-ўкраінскага палянафільскага лягеру. На ёй быў абмеркаваны шэраг бягучых пытаньняў, у тым ліку крытыка пасольскіх клюбаў, якія дзейнічаюць насуперак думцы большасьці выбаршчыкаў, але згодна з бальшавіцкімі інструкцыямі, недаацэнка ўрадам і польскім грамадзтвам паразуменьня палякаў з абодвума народамі, неабходнасьць змаганьня з дывэрсійнай кампаніяй, неабходнасьць пачатку сур’ёзнай і моцнай антыкамуністычнай кампаніі і г. д.

674 Салавей Язэп (1879—1926) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Да рэвалюцыі працаваў рабочым, удзельнічаў у беларускім нацыянальным руху. Уваходзіў у склад Беларускай сацыялістычнай грамады, супрацоўнічаў з ППС. Быў неаднаразова зьняволены царскімі ўладамі. Падчас нямецкай акупацыі заставаўся ў Вільні, дзе быў прафсаюзным актывістам, сябрам БСГ і БСДРГ, БНК. Зь лета 1917 г. падпісваў у друк газэту «Гоман». Пасьля вайны працаваў у каапэрацыі, пэўны час узначальваў беларускі каапэратыў «Райніца». З 1924 г. быў сябрам Часовай беларускай рады, рэдагаваў яе друкаваны орган «Грамадзкі голас». Раптоўна памёр проста на вуліцы каля будынку рэдакцыі 21 студзеня 1926 г. Менавіта нечаканасьцю сьмерці без афіцыйнай перадачы рэдактарскіх паўнамоцтваў тлумачылася спыненьне выхаду «Грамадзкага голасу» і перайменаваньне яго ў «Беларускае слова».

675 Пінчук-Пінкевіч Антон (?—1927) — беларускі палянафільскі дзяяч, старшыня Нясьвіскага сакратарыяту Часовай беларускай рады.

676 Крыцюк Антон — беларускі палянафільскі дзяяч, старшыня Сіняўскага сакратарыяту Часовай беларускай рады.

677 Кернажыцкі Нікадзім — беларускі дзяяч. Удзельнік Слуцкага паўстаньня 1920 г., быў падпаручнікам, затым паручнікам 1-га Слуцкага палка стральцоў Першай брыгады. Камандаваў кавалерыйскімі аддзеламі. У міжваенны час супрацоўнічаў зь беларускімі палянафіламі, быў старшынём Баранавіцкага сакратарыяту Часовай беларускай рады. Паводле сьведчаньняў А. Сокал-Кутылоўскага, у 1939 г. арыштаваны бальшавікамі і высланы ў Сібір.

678 Украінская народная партыя (УНП) — была заснаваная ў 1917 г. як Украінская партыя сацыялістаў-самастойнікаў. Назву «Ўкраінская народная партыя» прыняла ў 1922 г. Яе лідэрам быў былы атаман Украінскай Народнай Рэспублікі і камандуючы Паўночнай групай войска УНР Уладзімер Аскілка (1892—1926), які ў 1919 г., пасьля няўдалай спробы дзяржаўнага перавароту, уцёк у Польшчу. Аскілка насуперак усім іншым украінскім валынскім арганізацыям выступаў з прапольскай агітацыяй на парлямэнцкіх выбарах у 1922 г. і пацярпеў там поўную паразу. Ягоная партыя наагул ніколі не карысталася хоць якім уплывам у заходнеўкраінскім грамадзтве, што не замінала сябрам Часовай беларускай рады выстаўляць яе на старонках сваёй прэсы як «сапраўднага прадстаўніка ўкраінскага народу». Калі 19 чэрвеня 1926 г. У. Аскілка быў забіты, у «Беларускім слове» (№ 19 за 27 чэрвеня 1926 г.) быў зьмешчаны вялікі нэкралёг, а на адрас рэдакцыі газэты «Дзвін» — друкаванага органу УНП, выслалі спачувальную тэлеграму.

Рашэньні ровенскай канфэрэнцыі меліся быць зацьверджаныя на канфэрэнцыі ў Вільні, аднак справа да яе так і не дайшла.

Няма сумневаў, што ЧБР і ВБНК былі ў кантакце паміж сабою, хоць бы праз пасярэдніцтва Паўла Алексюка, асабістага сябра доктара Паўлюкевіча. Аляксюк дзеля сваёй рэабілітацыі пасьля выступленьня на канфэрэнцыі ў Празе ў 1921 г. часта кантактаваў зь сябрамі Вільнацбелкаму. Навонкі, аднак, узаемаадносіны паміж згаданымі арганізацыямі складваліся варожа.

ЧБР імкнулася да зьнішчэньня ВБНК, які, у сваю чаргу, хочучы падпарадкаваць сабе ўвесь беларускі рух, меў намер зрабіць залежнай ад сябе і ЧБР. На той выпадак, калі б гэтага не адбылося, ЧБР плянавалася зьнішчыць. Акрамя таго, ВБНК імкнуўся абясшкодзіць М. Косьцевіча.

Валэйша, у паразуменьні з ВБНК, імкнучыся да разбурэньня ЧБР, склікаў 23—25.IV.1925 г. сход, у якім узялі ўдзел: 1) Кабычкін, 2) палкоўнік Канапацкі, 3) Косьцевіч М., 4) доктар Паўлюкевіч, 5) Друцкі-Падбярэскі[679], 6) Шышкоў, 7) Валэйша, 8) Знамяроўскі. На гэтай канфэрэнцыі Валэйша (былы сябра ЧБР) прапанаваў стварыць Беларускую дэмакратычную партыю. З-за апазыцыі Паўлюкевіча намеры ВБНК не былі рэалізаваныя. Беларуская дэмакратычная партыя сапраўды была створаная, але ЧБР працягвала існаваць далей, насуперак памкненьням ВБНК[680].

Доктар Паўлюкевіч імкнуўся да зьнішчэньня ВБНК і з гэтай мэтай плянаваў склікаць у Баранавічах агульны беларускі зьезд. Зьезд пачаткова

---

679 Друцкі-Падбярэскі Баляслаў (1894—1940(?)) — беларускі літаратар і лексыколяг, які паходзіў з княскага роду. У пачатку 1920-х гг. быў сябрам Віленскага БНК. У 1920-я гг. друкаваўся ў часопісах «Беларуская культура», «Беларускі радны», «Беларуская хата», газэтах «Беларускае слова», «Беларускі дзень». Супрацоўнічаў з шэрагам палянафільскіх арганізацыяў. Падрыхтаваў і выдаў пад рэдакцыяй В. Грышкевіча першы беларуска-польскі слоўнік. Арыштаваны органамі НКВД у 1939 г., загінуў бязь вестак.

680 Яшчэ ў нумары газэты «Грамадзкі голас» за 12 верасьня 1924 г. была зьмешчаная кароткая зацемка, што «сярод беларускае інтэлігенцыі стварылася група, якая зьяўляецца ядром новае «Беларускае Дэмакратычнае Партыі». Апрацоўваецца самая шырокая дэмакратычная праграма». Наступны нумар гэтай газэты, які выйшаў праз 2 дні, адкрываў перадавы артыкул «Новая партыя», дзе сьцьвярджалася, што «цяпер у часткі інтэлігенцыі ўстанавілася цьвёрдая палітычная і сацыяльная плятформа, якая давяла да стварэньня новай «Беларускай Дэмакратычнай Партыі», якая моцна стаіць на дэмакратычным грунце. Гэтая партыя па сваёй праграме ляяльная да Польшчы і, апіраючыся на Польскую Канстытуцыю, цьвёрда пастанавіла дабівацца ўсіх сваіх як палітычных, так і сацыяльных правоў». У наступных некалькіх нумарах газэты гэтая справа наагул не закраналася, а ў нумары ад 24 верасьня 1924 г. у перадавым артыкуле пад назвай «Добры пачатак» было паведамлена пра стварэньне за 3 дні да ягонага выхаду Часовай беларускай рады. Гэта дазваляе прыпусьціць, што ідэя Беларускай дэмакратычнай партыі акурат і ўвасобілася ў форме ЧБР.
Што датычыць паседжаньня ЧБР 26 красавіка 1925 г. (а менавіта такая дата падавалася ў беларускай прэсе), то на ім супраць палітыкі Паўлюкевіча выступілі скарбнік ЧБР Гасан Канапацкі і яе сябры Я. Бэкіш і Лапа-Старжанецкі. Гэтым разам Паўлюкевічу ўдалося атрымаць перамогу і дабіцца выключэньня ўсіх трох дзеячоў са складу Рады. Пасьля гэтага на старонках беларускай прэсы розных палітычных кірункаў разгарнулася гарачая палеміка з узаемнымі абвінавачваньнямі ў прысвойваньні грошай і палітычнай недзеяздольнасьці.

павінен быў адбыцца 24—25.IV.1925 г. Аднак Паўлюкевіч перанёс яго тэрмін на неакрэсьлены час. Гэта было зроблена або таму, што ён хацеў забясьпечыць выбраньне сябе, Арэня[681], Якімовіча, Кернажыцкага і Кабычкіна, або таму, што баяўся, каб зьезд не апанавалі варожыя арганізацыі, або, урэшце, таму, што разам зь іншымі асобамі часткова распусьціў прызначаныя на правядзеньне зьезду грошы.

Пры апісаньні барацьбы ВБНК з ЧБР трэба адзначыць кампанію Вільнацбелкаму супраць Косьцевіча, якая мела наступную перадгісторыю. Макар Косьцевіч як былы супрацоўнік А. Луцкевіча і вельмі вопытны палітык ведаў шмат закулісных таямніцаў дзейнасьці Вільнацбелкаму, таму мог быць вельмі шкодны. Да таго ж ён і як рэдактар «Грамадзкага голасу», і як сябра ЧБР быў бадай што адзіным чалавекам, здольным пераняць кіраўніцтва гэтай арганізацыяй пасьля Паўлюкевіча. Імкнучыся да ліквідацыі Косьцевіча, Вільнацбелкам пайшоў на хітрасьць. Абяцаючы Косьцевічу пасаду ў Беларускай дэмакратычнай партыі і, магчыма, у гарадзенскай філіі Вільнацбелкаму, яго 18.VI.1925г. справакавалі на выступленьне супраць Паўлюкевіча. У выніку гэтага выступленьня і адсутнасьці падтрымкі з боку сябраў прэзыдыюму ЧБР, якія самі намаўлялі яго выступіць супраць доктара Паўлюкевіча, Косьцевіч вымушаны быў выйсьці з ЧБР, г. зн. скласьці разам з Друцкім-Падбярэскім функцыі рэдактара «Грамадзкага голасу» і кіраўніка «Прасьветы»[682].

У выніку гэтага Косьцевіч апынуўся на вуліцы, бо прапанаваныя яму пасады ў Беларускай дэмакратычнай партыі і філіі Белнацкаму ў Горадні былі толькі манэўрам.

Адной са слабых праяваў дзейнасьці Ўправы ЧБР былі дзьве высланыя ёй дэлегацыі. Адна зь іх, якая складалася з А. Кабычкіна і А. Паўлюкевіча, 7.IV.1925 г. была ў мітрапаліта Дзяніса[683], другая, у асобах А. Кабычкіна, А. Паўлюкевіча і А. Пінчук-Пінкевіча — 18.VI.1925 г. у міністра ўнутраных спраў Рачкевіча[684]. На аўдыенцыі ў мітрапаліта Дзяніса закраналіся актуальныя рэлігійныя справы: пытаньне старога і новага стыляў, казаняў на беларускай мове і г. д.

На аўдыенцыі ў міністра Рачкевіча дэлегаты выказалі надзею на нармалізацыю цяжкой і заблытанай сытуацыі на крэсах.

---

681 Арэнь — настаўнік Клецкай беларускай гімназіі.

682 Цікава, што гэтая ўнутраная барацьба ў Часовай беларускай радзе не знайшла адлюстраваньня ў яе партыйнай прэсе. Толькі 12 ліпеня 1925 г. у «Грамадзкім голасе» ў рубрыцы «Тутэйшая хроніка» было надрукавана кароценькае паведамленьне, што «з прычыны выезду зь Вільні п. Косьцевіча абавязкі Старшыні Т-ва «Прасьвета» выпаўняе Віцэ-старшыня Т-ва, дырэктар Клецкай белар. гімназіі п. Якімовіч».

683 Дзяніс (Дыянісій) (у сьвеце Валядзінскі Канстанцін) (1876—1960) — праваслаўны дзяяч, варшаўскі мітрапаліт, з 1924 г. кіраўнік Польскай праваслаўнай аўтакефальнай царквы.

684 Рачкевіч (Raczkiewicz) Уладзіслаў (1885—1947) — польскі дзяржаўны дзяяч. У 1917 г. старшыня Галоўнага польскага вайсковага камітэту. У 1921, 1925—1926 і 1935—1936 гг. міністар унутраных спраў Польшчы. У 1921—1925 гг. навагрудзкі ваявода, у 1926—1930 гг. — віленскі. У 1930 —1935 гг. маршалак польскага сойму. У 1939—1945 гг. прэзыдэнт Польшчы ў лёнданскай эміграцыі.

Дзеля таго, каб ажывіць кампанію ЧБР на Гарадзеншчыне, з ініцыятывы Янкі Шурпы, былога сябра «Беларускіх беспартыйных актывістаў», у Горадні павінен быў адбыцца беларускі зьезд. Акрамя гэтага, як ужо згадвалася, доктар Паўлюкевіч спачатку праектаваў склікаць зьезд у Баранавічах, а пазьней, у лістападзе, у Вільні, на якім хацеў выступіць супраць Вільнацбелкаму.

Парадак дня зьезду ў Вільні мусіў быць наступны:

1. Выбары Беларускай нацыянальнай рады замест дзейнай Часовай беларускай рады.

2. Пашырэньне дзейнасьці Беларускай нацыянальнай рады ў палітычным і культурным сэнсе з мэтай забесьпячэньня нацыянальнай і культурнай індывідуальнасьці.

3. Справа росту колькасьці сяброў Беларускай нацыянальнай рады.

Ніводзін са згаданых зьездаў на працягу 1925 г. не адбыўся, што зьяўляецца характэрным для дзейнасьці Часовай беларускай рады, няздольнай да аніякай актыўнай ідэйнай працы.

У лютым 1926 г. доктар Паўлюкевіч міжволі паказаў сваё сапраўднае палітычнае аблічча. Як вядома, ЧБР хацела выглядаць палянафільскай арганізацыяй. У выдаваным замест «Грамадзкага голасу» «Беларускім слове» ў якасьці афіцыйнага прапагандаваўся лёзунг «далучэньня Ўсходняй Беларусі да Заходняй».

У гэты час з артыкулаў, што пісаліся доктарам Паўлюкевічам, стала бачна, што ягоная сапраўдная ідэалёгія грунтуецца на імкненьні да стварэньня ўласнай асобнай дзяржавы — Беларусі, прытым тэрарыстычна-рэвалюцыйным шляхам, гэта значыць праз шэраг паўстаньняў. З гэтых артыкулаў вынікала, што Паўлюкевіч абсалютна не парваў з тым пэрыядам сваёй унутранай эвалюцыі, падчас якога стварыў «Хаўрус барацьбы за бацькаўшчыну».

З усяго таго, што дагэтуль было сказана пра ЧБР, бачна, што гэта была хутчэй «папяровая» арганізацыя, якая ня мела ўплываў у грамадстве. Адзінай рэальнай праявай яе дзейнасьці было выданьне спачатку «Грамадзкага голасу», а пасьля «Беларускага слова». Толькі выбарчая кампанія, а таксама травеньскі пераварот, вырвалі дзеячоў Часовай беларускай рады са стану летаргічнага сну. Управа ЧБР пераканалася, што ня можа быць гаворкі пра далейшае атрыманьне ўрадавай дапамогі, а тым самым і ўвогуле пра існаваньне, без дэманстрацыі канкрэтнай працы.

Да травеньскага перавароту доктар Паўлюкевіч, залежны ад віленскіх ваяводзкіх уладаў, быў перакананым правым. Травеньскі пераварот прадэманстраваў яго вялікую «гнуткасьць». Калі 14.V.1926 г. у Вільні было абвешчана, што маршал Пілсудзкі стаў дыктатарам, Часовая беларуская рада на надзвычайным паседжаньні, якое адбылося 15.V.1926 г., пастанавіла выслаць маршалу Пілсудзкаму наступную тэлеграму:

> Варшава, Галоўная Кватэра, Маршалку Пілсудзкаму.
>
> У віры гаспадарчага хаосу і агульнай нэндзы і нездавальненьня люднасьці, вочы ўсіх былі скіраваны на Цябе, Пане Маршалку, як адзіны ў Польшчы аўтарытэт, маючы сілу

і моц магутнаю рукою скіраваць дзяржаўны карабель на шлях праўды і права. Трактаваны бы мачыхай наш край у гэтым імкненьні да ладу і права прымаў найбольш жывы і сардэчны ўдзел, чакаючы ратунку ад Вялікага Сына сваёй зямлі. І вось — зьдзейсьніліся доўгачаканыя нашыя спадзяваньні і надзеі. У чыне правадыра польскай дэмакратыі мы бачым залог зьдзяйсьненьня вялікіх дэмакратычных прынцыпаў, аб'яўленых у гістарычную хвіліну звальненьня беларускіх земляў ад бальшавіцкай навалы. Часовая Беларуская Рада, прадстаўляючы тое беларускае грамадзянства, якое ў лучнасьці і братняй, згоднай супольнай працы з польскім народам жадае збудаваць сабе лепшую будучыню, вітае Цябе, Правадыр, у гэтую вялікую гістарычную хвілю пераломy, аддае гонар і пашану і складае сардэчныя пажаданьні давядзеньня да канца задуманай санацыйнай акцыі ў цэлай Польшчы, выражае надзею на блізкае зьдзяйсьненьне нацыянальных і культурных імкненьняў беларускага народу.
/—/ Паўлюкевіч
Старшыня Беларускай часовай рады[685].

Хутка пасьля высланьня тэлеграмы доктар Паўлюкевіч выехаў у Варшаву з мэтай атрыманьня падтрымкі і фінансавай дапамогі новага ўраду. Прэм'ер Бартэль, зь якім размаўляў доктар Паўлюкевіч, падтрымку і дапамогу абяцаў, аднак запатрабаваў большай актыўнасьці і павелічэньня сваіх уплываў у беларускім грамадзтве. Улічваючы такую пастаноўку справы, Часовая беларуская рада распачала даволі інтэнсіўную дзейнасьць.

25.V. доктар Паўлюкевіч правёў агітацыйныя мітынгі ў Наваградку, Баранавічах і Нясьвіжы. З гэтай самай мэтай Друцкі-Падбярэскі дзейнічаў на Гарадзеншчыне, Знамяроўскі ў Лідзе, Аляксандар[686] Кабычкін у Вялейскім павеце, Вянковіч* у Красным[687]. Галоўнай мэтай прапаганды была падтрымка маршала Пілсудзкага як кандыдата на пост прэзыдэнта Рэспублікі.

Друцкі-Падбярэскі на Гарадзеншчыне зьбіраў подпісы ад выбаршчыкаў у Беларускі пасольскі клюб з патрабаваньнем выбраньня маршала Пілсудзкага прэзыдэнтам краіны. Дзякуючы гэтай кампаніі была высланая тэлеграма ад 140 вёсак.

30.V.1925 г. Паўлюкевіч выступаў на мітынгу ў Вільні, скліканым левымі польскімі арганізацыямі таксама для падтрымкі кандыдатуры маршала на пасаду прэзыдэнта.

Папярэдняя дзейнасьць ЧБР не дала ёй уплываў сярод беларускага грамадзтва. Імкнучыся іх прадэманстраваць, Часовая беларуская рада распрацавала і абвясьціла 16.VI.1926 г. «Мэмарыял Часовай беларускай рады да пана прэм'ера Рады міністраў». Гэты мэмарыял павінен быў прадставіць праграму ЧБР. Як мы пабачым ніжэй, у многіх пунктах ён быў падобны на

---

[685] Тэкст тэлеграмы падаецца паводле: Комунікат Прэзыдыума Ч. Б. Рады // Беларускае слова. 1926. 16 траўня. № 24. С. 3.

[686] Так у арыгінале. У сапраўднасьці Кабычкіна звалі не Аляксандрам, а Аляксеем.

[687] Краснае — колішняе мястэчка, цяпер вёска ў Маладэчанскім раёне. За польскімі часамі знаходзілася зусім блізка ад савецкай мяжы, таму ў ім разьмяшчаўся цэлы полк Корпусу аховы памежжа.

праграмы ўсіх беларускіх арганізацыяў. Мэмарыял мог бы сысьці за мінімум патрабаваньняў Беларускай сялянска-работніцкай грамады і Беларускага сялянскага саюзу, а кс. Станкевіч (Беларуская хрысьціянская дэмакратыя) заявіў, што пад гэтым мэмарыялам ён сам мог бы падпісацца, у некаторых месцах яго зьмяніўшы.

Трэба адзначыць, што абвяшчэньне мэмарыялу ўзмацніла пазыцыі доктара Паўлюкевіча сярод дзеячоў і арганізаванага беларускага грамадзтва. Зьмест мэмарыялу быў у асноўных пунктах наступны:

Мэмарыял Часовай беларускай рады да пана прэм'ера Рады міністраў.

Майскія падзеі і перамена палітычнай сытуацыі знайшлі шырокі водгук у масах беларускага народу. Прабудзіліся надзеі, што нарэшце ў жыцьці мас наступіць перамена і што будуць усунуты з нашага жыцьця тыя балячкі, якія не давалі магчымасьці ня толькі для нармальнага разьвіцьця, але нават для самога існаваньня. Справа зямельная, беларускага школьніцтва, учасьця ў самаўрадах, праца для інтэлігенцыі ў школах і адміністрацыі, чалавечае трактаваньне з боку паліцыі і адміністрацыі, спыненьне шыканаў[688] і перасьледаваньня за злудны[689] бальшавізм — вось найбольш балючыя справы беларускага жыцьця, ад урэгуляваньня якіх залежыць утварэньне нармальных варункаў жыцьця на нашых землях.

Адначасна можна заўважыць канстэрнацыю і поўную дэзарыентацыю сярод камунізуючых элемэнтаў. Яны зусім страцяць грунт пад нагамі, калі польская дэмакратыя зьменіць дасюлешнюю крэсовую палітыку ў напрамку заспакаеньня мінімальных, але радыкальных для насяленьня вышэйпаданых патрэбаў, і тады дэмагагічныя лёзунгі ўжо не пацягнуць за сабой масаў. Практычны селянін пойдзе за тым, хто яму ўжо нешта дае, але не за абяцанкамі, хаця бы і найбольш шчодрымі.

Дзеля гэтага трэба выкарыстаць сучасны настрой і як найхутчэй правясьці рэформу жыцьця і адносінаў на нашых землях[690]… У першую чаргу трэба разьбіць моцныя рады рэакцыі ў адміністрацыі і аслабіць яе праз правядзеньне шырокага мясцовага самаўраду, абапёртага на шчыра дэмакратычных падставах і пры супрацоўніцтве ў ім мясцовага элемэнту. Мы лічым, што выбары да самаўрадаў павінны адбыцца безумоўна не пазьней лістапада г. г. А да таго часу трэба ўсунуць усе перашкоды для паразуменьня паміж дэмакратычнымі польскімі і беларускімі групамі і даць магчымасьць шырокай работы Час. Беларускай Радзе, як адзінай ляяльнай і дэмакратычнай, без камуністычнага адценку, беларускай арганізацыі. Гэта зьяўляецца патрэбным дзеля таго, што дасюляшняя крэсовая палітыка польскай рэакцыі, значна падняўшы

---

[688] Шыканы (ад пол. szykany) — прыдзіркі, прычэпкі.

[689] Злудны (ад пол. złudny) — ілюзорны.

[690] Тут аўтары «Кароткага нарысу...» палічылі патрэбным апусьціць наступныя словы: «Патрэбна гэта і для спаралізаваньня далейшай дэструкцыйнай работы з боку правай рэакцыі. Канстэрнацыя, якая яе абхапіла ў першыя дні пасьля перавароту, уступае месца напружанай кансалідацыі сілаў і ўзмацаваньню пазыцыяў. А калі ўзяць пад увагу, што яшчэ да гэтага часу амаль ня ўся адміністрацыя цалком апанавана правіцай і дзеля гэтага ўвесь урадовы апарат фактычна знаходзіцца ў яе руках, — дык трэба прызнаць, што далейшае адцягіваньне правядзеньня рэформы крэсовай палітыкі — безумоўна ўсіліць рэакцыю, а за гэтым ідзе — павелічэньне нездавальненьня».

сьвядомасьць беларускага народу, — выклікала недаверра ня толькі да правых польскіх партыяў, але нават і да ўмяркаваных дэмакратычных групаў.
Другой гэтаксама балючай справай зьяўляецца незабаўная рэалізацыя зямельнай рэформы. Пры гэтым ня можа быць нават і гутаркі аб калянізацыі. Вайсковая калянізацыя, зь якой толькі часьцічна, і то як з навязаным фактам, лічыцца народ, — страшэнна паглыбляе нацыянальны антаганізм. Далейшая крыўда мясцовага насяленьня праз перадачу чужынцам зямлі, на якой адвечна працавалі дзяды і прадзеды беларускага селяніна — можа выклікаць проста неаблічаныя пасьледствы і зусім зьніштожыць нават самую магчымасьць згоднага сужыцьця і супрацоўніцтва народаў польскага і беларускага. Дзеля гэтага пры правядзеньні зямельнай рэформы павінны быць па магчымасьці шырака ўзяты пад увагу інтарэсы мясцовага насяленьня, без ніякіх прывілегіяў для элемэнту польскага і бязумоўна без калянізатарскіх экспэрымэнтаў[691]…
Трэцяй балючай справай нашага жыцьця, якая таксама павінна быць як найхутчэй урэгулявана, зьяўляецца справа беларускага нацыянальнага школьніцтва. У гэтай справе ня можа быць палавінчатасьці альбо хістаньня. Утраквізм — ёсьць толькі шкоднай формай палянізацыі. Шкоднай дзеля таго, што прымушае вучыцца не на роднай мове. А ўсялякі прымус толькі забівае добрыя жаданьні і выклікае роспач і фэрмэнт[692]. Дзеля гэтага павінны быць адчынены чыста беларускія школы там, дзе гэтага захоча насяленьне. Пры гэтым нельга пытацца аб гэтым хаценьні мэтадамі стасаванымі да гэтага часу; сыстэма застрашаньня і вымаганьня пад пагрозамі подпісаў за школу польскую — ня можа правадзіцца пры існаваньні дэмакратычнага ладу. Да гэтага часу, нягледзячы на ўсе перашкоды і фальсыфікацыю жаданьняў насяленьня — падана дэкларацыяў амаль на 500 школаў. У першую чаргу павінны быць адчынены гэтыя школы. Для падгатоўкі вучыцельскага пэрсаналу — неабходна пашырыць існуючыя ў Вільні настаўніцкія курсы ня менш як на 400 чалавек; абітурыентам цяперашніх курсаў у Кракаве і Вільні выдаць кваліфікацыйныя пасьведчаньні і яшчэ цяпер даць ім пасады. Гэтак сама трэба даць працу і ўсім тым беларускім настаўнікам, якія раней скончылі кракаўскія ці іншыя курсы. Неабходным зьяўляецца адчыненьне новых беларускіх гімназіяў у Горадні, Пінску і інш. гарадох. Для існуючых жа гімназіяў павінны быць даны дзяржаўныя субсыдыі. Гэтак сама неабходным зьяўляецца дапушчэньне матурыстаў беларускіх гімназіяў у вышэйшыя школы, каб не прымушаць іх шукаць навукі заграніцай або ў Саўдэпіі[693]. У Віленскім Унівэрсытэце павінен быць адчынены аддзел беларусазнаўства і беларускі аддзел гуманістычны[694]…
Гэтаксама вялікае значэньне будзе мець і арганізаваньне ў Вільні культурна-грамадзкай пляцоўкі г. зв. «Беларускай Хаткі», якая мае на мэце арганізацыю сталага беларускага тэатру, хору, аркестра, бібліятэкі-чытальні, лекцыяў і г. д. Брак гэткай інстытуцыі ў Вільні вельмі адчуваецца беларускім грамадзянствам. Неабходным зьяўляецца адчыненьне беларускага банку.

691 Тут у «Кароткім нарысе...» прапушчаны наступны абзац: «З мэтай жа прысьпяшэньня зямельнай рэформы, трэба даць шырокія магчымасьці як матэрыяльныя, гэтак і праўна-маральныя каапэратыўным парцэляцыйным інстытуцыям і адчыніць для іх крэдыты ў банках».

692 Фэрмэнт (ад пол. ferment) — неспакой, хваляваньні, браджэньне.

693 «Саўдэпіяй» заходнебеларускія палянафілы звычайна называлі СССР.

694 Прапушчаны сказ: «Адначасна з гэтым павінна разьвіцца культурна-прасьветная акцыя Т-ва «Прасьветы».

Нарэшце павінна быць урэгулявана праваслаўнае царкоўнае жыцьцё. Перасьледаваньне духавенства, зачыненьне цэркваў альбо пераробка іх на касьцёлы, розніца ў трактаваньні духавенства каталіцкага і праваслаўнага — усё гэта зьяўляецца ганьбай для дэмакратычнага ладу і нарэшце павінна быць праведзена раўнапраўнасьць і праўдзіва шырокая талеранцыя.

Прымаючы ўсё гэта пад увагу, Рада лічыць неабходным:

1. Вызначэньне выбараў у новыя заканадаўчыя палаты на лістапад г. г. (1926 г.).
2. Аздараўленьне адміністрацыі, для якой мэты трэба прыцягнуць да працы ў адміністрацыйных установах мясцовыя дэмакратычныя элемэнты, не выключаючы інтэлігенцыі беларускай.
3. Незабаўная рэалізацыя зямельнай рэформы на вышэй паданых падставах.
4. Адчыненьне беларускіх школаў у пачатку гэтага школьнага году.
5. Адчыненьне настаўніцкіх курсаў для беларускіх настаўнікаў на 400 чалавек.
6. Наданьне абітурыентам існуючых у Вільні і Кракаве настаўніцкіх курсаў правоў да працы (кваліфікацыяў) і загварантаваньне ім пасады і пэнсіі да часу фактычнага атрыманьня пасады.
7. Выданьне дазволаў-канцэсіяў на адчыненьне новых беларускіх гімназіяў пад кіраўніцтвам тав. «Прасьветы».
8. Вызначэньне субсыдыяў для існуючых гімназіяў.
9. Выданьне распараджэньня аб прыняцьці матурыстаў белар. гімназіяў у вышэйшыя школы, галоўным чынам у Вільні.
10. Адчыненьне ў Віленскім Унівэрсытэце аддзелу беларусазнаўства, а таксама гуманістычнага беларускага аддзелу.
11. Даць магчымасьць Т-ву «Прасьвета» шырока разьвіць сваю культурна-прасьветную работу.
12. Даць дазвол на адчыненьне ў Вільні новай беларускай культурнай пляцоўкі — «Беларускай Хаткі».
13. Выданьне канцэсіі на адчыненьне Беларускага банку і выдачу крэдытаў для гэтага банку.
14. Урэгуляваньне царкоўнага праваслаўнага пытаньня[695].

Другой важнай падзеяй, прытым ня толькі ў жыцьці ЧБР, быў зьезд, які даўно праектаваўся, але з розных ужо згаданых прычынаў адкладаўся. Зьезд гэты нарэшце адбыўся 26—28.VI.1926 г.

Доктар Паўлюкевіч, з аднаго боку, баяўся, каб зьезд ня быў апанаваны арганізацыямі, варожымі да ЧБР, што прывяло б да яе пагібелі, а зь іншага, меркаваў, што посьпех зьезду прынёс бы Радзе шмат карысьці. Тое, што доктар Паўлюкевіч нарэшце рашыўся на правядзеньне зьезду, несумненна было зьвязана з патрабаваньнем прэм’ера Бартэля, каб арганізацыя прадэманстравала больш актыўную дзейнасьць і большыя ўплывы ў беларускім грамадзтве, а таксама з жаданьнем адыграць пэўную ролю пры выбарах у Сойм і Сэнат.

Дата правядзеньня зьезду трымалася ў таямніцы амаль да апошняга моманту. Адкрыцьцё «зьезду Заходняй Беларусі» адбылося ў Вільні раніцай

[695] Беларускі тэкст мэмарандуму друкуецца паводле: Беларускае слова. 1926. 27 чэрвеня. № 19. С. 4.

26.VI.1926 г. У першым паседжаньні ўдзельнічалі ўся Часовая беларуская рада, сябры Таварыства «Прасьвета»: Усевалад Більдзюкевіч і былы палкоўнік Канапацкі; старшыні і некаторыя сябры правінцыйных сакратарыятаў ЧБР Тодар Вернікоўскі[696], Антон Пінчук-Пінкевіч, Нікадзім Кернажыцкі, настаўнік Боўш*, Іван Хаўстовіч[697], поп Сокал-Кутылоўскі[698] і іншыя прадстаўнікі беларускіх сялян (некаторыя зь іх былі парабкамі, прывезенымі на зьезд кіраўнікамі правінцыйных сакратарыятаў), 8—10 прадстаўнікоў віленскай і варшаўскай прэсы і, нарэшце, запрошаныя госьці, пераважна палякі. У гэтым паседжаньні ня бралі ўдзелу ні пасьлы, ні іншыя знакамітыя беларускія дзеячы.

Сход адкрыў доктар Паўлюкевіч. Ён выступіў з доўгай палітычнай прамовай, пасьля чаго прапанаваў выслаць прывітальныя тэлеграмы да прэзыдэнта Рэспублікі, маршала Пілсудзкага, прэм'ера Бартэля, а таксама ваяводы Рачкевіча, што было аднагалосна ўхвалена. У першы дзень прагучалі наступныя даклады:

Доктар А. Паўлюкевіч — агульнапалітычны,
Друцкі-Падбярэскі — па зямельным пытаньні,
А. Якімовіч — папытаньні школьніцтва,
Францішак Аляхновіч — па беларускім мастацтве і тэатры,
поп Сокал-Кутылоўскі — па рэлігійных справах.

Пасьля прачытаньня дакладаў пачалася дыскусія, у якой бралі ўдзел: настаўнік Акунчыц[699], які дамагаўся амністыі для палітычных вязьняў, Друцкі-Падбярэскі, настаўнік Астапчык[700], настаўнік Чатырка[701], кіраўнік апазыцыі Васіль Шышкоў і іншыя.

---

696 Вернікоўскі Тодар (1861 — пасьля 1935) — беларускі грамадзка-палітычны і праваслаўны дзяяч. Далучыўся да беларускага нацыянальнага руху пасьля Лютаўскай рэвалюцыі 1917 г. Працаваў скарбнікам Менскага беларускага народнага прадстаўніцтва (сьнежань 1917 — красавік 1918). У першым урадзе БНР пад кіраўніцтвам Р. Скірмунта займаў пасаду дзяржаўнага скарбніка. Быў прызначаны народным сакратаром гандлю і прамысловасьці. Пасьля ўваходзіў у Беларускі нацыянальны камітэт і ў Цэнтральную Беларускую раду Віленшчыны і Гарадзеншчыны. Пасьля 1921 г. працаваў у заходнебеларускіх грамадзка-культурных, рэлігійных і палітычных арганізацыях. Адзін з актывістаў Часовай беларускай рады, быў кіраўнікоў яе сакратарыяту ў мястэчку Уша Вялейскага павету. У 1928—1929 гг. рэдактар газэты «Грамадзянін». Ініцыятар выданьня і першы рэдактар беларускага праваслаўнага часопіса «Сьветач Беларусі». З 1930 г. старшыня Беларускага праваслаўнага камітэту па беларусізацыі царквы.

697 Хаўстовіч Іван — браў удзел у «зьезьдзе Заходняй Беларусі» ў сьнежні 1921 г. у Вільні як дэлегат ад Лунінецкага павету.

698 Сокал-Кутылоўскі Антон (1892—1983) — беларускі нацыянальны дзяяч, вайсковец. Адзін з арганізатараў і кіраўнікоў Слуцкага збройнага чыну. У сьнежні 1920 г. камандзір 1-й Слуцкай брыгады.

699 Так у тэксьце. Маецца на ўвазе Фабіян Акінчыц.

700 Маецца на ўвазе Сяргей Астапчык.

701 Чатырка Міхал (1883—1940(?)) — беларускі грамадзка-палітычны і культурны дзяяч, у 1924—1934 гг. выкладаў у Наваградзкай беларускай гімназіі фізыку і матэматыку. Быў старшынём Наваградзкай павятовай управы ТБШ. У 1927 г. быў выбраны дэпутатам і сябрам управы Наваградзкага павятовага сойміку.

28.VI. абмяркоўваліся і былі прынятыя рэзалюцыі палітычнай, рэлігійнай, школьнай і зямельнай камісіяў. У выніку падтрымкі рашэньняў камісіяў апазыцыянэры ў колькасьці 10 чалавек пакінулі залю паседжаньняў, пасьля чаго ў № 3 «Народнай справы» надрукавалі наступны пратэст:

Прыймаючы пад увагу,
1) што зьезд, скліканы Часовай беларускай радай у Вільні на 27-га і 28-га чэрвеня г. г., не зьяўляецца зьездам Заходняй Беларусі, бо на ім не прадстаўлены былі ўсе паветы і гміны Заходняй Беларусі і амаль ня ўсе ўчасьнікі зьезду былі асабіста закліканы Паўлюкевічам;
2) што гэны зьезд зьяўляецца зьездам партыйна аднабокім, складзеным з прыхільнікаў п. Паўлюкевіча, на які не дапушчаны былі прадстаўнікі іншых палітычных арганізацыяў і не закліканы былі беларускія паслы Сойму і Сэнату нават пражываючыя ў Вільні, нягледзячы на неаднаразовую заяву аб гэтым сябраў зьезду;
3) што на зьезьдзе рабіліся пагрозы і гвалты над афіцыйнымі сябрамі зьезду.
4) што на зьезде адкідаліся тыя рэзалюцыі, зьмест каторых падтрымліваецца нават польскімі дэмакратычнымі і лявіцовымі партыямі і што гэны зьезд прыняў напрамак яўна прадажны.
ніжэй падпісаныя сябры зьезду, ня могучы ўзяць на сябе адказнасьць за ўсе вынікі гэнага зьезду, ня лічачы гэны зьезд паўнапраўным і дабіваючыся сазыву зьезду ўсяе Заходняе Беларусі, на каторым былі б прадстаўнікі ўсіх палітычных беларускіх арганізацыяў, на знак пратэсту пакінулі салю паседжаньняў.
10 подпісаў.
м. Вільня, 28.VI.1926 г.[702].

На зьезьдзе адбылася зьмена назвы арганізацыі. Замест Часовай беларускай рады ўзьнікла Беларуская нацыянальная рада ў Вільні.

У выніку праведзеных выбараў склад Беларускай нацыянальнай рады выглядаў наступным чынам:

Доктар Арсень Паўлюкевіч — старшыня,
поп Сокал-Кутылоўскі — сябра,
Францішак Аляхновіч — сябра,
А. Якімовіч — сябра,
Тодар Вернікоўскі — сябра,
Яраш* — дэлегат ад Гарадзеншчыны,
Вітка[703] — дэлегат ад Гарадзеншчыны.

Што датычыць узаемаадносінаў зь іншымі беларускімі арганізацыямі, то доктар Паўлюкевіч па-ранейшаму абвінавачваў у прэсе А. Луцкевіча, што апошні зьяўляецца прафэсійным агентам-правакатарам і нават злодзеем. Акрамя гэтага, Паўлюкевіч выступаў супраць Беларускай сялянска-работніцкай грамады, захоўваючы нармальныя адносіны толькі

[702] Беларускі тэкст пратэсту друкуецца паводле: Народная справа. 1926. 7 ліпеня. № 3. С. 3—4.
[703] Вітка Сьцяпан — у газэтнай справаздачы са зьезьду фігураваў як «селянін, малады беларускі публіцыст». Акрамя таго, друкаваў вершы ў беларускай палянафільскай прэсе.

з Аб’яднаньнем беларусаў-каталікоў і Беларускім сялянскім саюзам, зь якімі хацеў стварыць агульны выбарчы блёк. Аднак паводле інфармацыі, якая прагучала на сходзе ЧБР 13.IV.1926 г., гэтыя намаганьні пакуль не прывялі да станоўчага выніку.

Пасьля пэўнага ажыўленьня дзейнасьці ЧБР пасьля травеньскага перавароту і пасьля заканчэньня чэрвеньскага зьезду ў працы арганізацыі зноў пачаўся застой. Урад спыніў выдзяленьне грошай для ЧБР з прычыны яе слабой актыўнасьці. У выніку гэтага яна апынулася ў крытычнай сытуацыі і паступова прыйшла ў заняпад. Доктар Паўлюкевіч, аднак, працягваў друкаваць «Беларускае слова», а ў жніўні 1926 г. распаўсюдзіў адозву, у якой рашуча выказваўся супраць дзейнасьці БСРГ.

Для таго, каб справіцца зь недахопам грошай, доктар Паўлюкевіч разам з Друцкім-Падбярэскім, Аляксеем Кабычкіным, Францішкам Аляхновічам, Знамяроўскім, палкоўнікам Г. Канапацкім і Васілём Шышковым пачалі хадайнічаць аб атрыманьні дазволу на адкрыцьцё т. зв. «Беларускага клюбу».

Аднак пасьля зацьверджаньня ўладамі статуту арганізацыі доктар Паўлюкевіч ня быў у выніку праведзеных выбараў выбраны ва ўправу клюбу, а ўлада перайшла ў рукі Ўсевалада Більдзюкевіча, Аляксея Кабычкіна, палкоўніка Х. Канапацкага, Макара Косьцевіча, Друцкага-Падбярэскага, Васіля Шышкова і Станіслава Валэйшы, які даў грошы на арганізацыю.

Не атрымліваючы ад Паўлюкевіча сродкаў, зь Беларускай нацыянальнай радай разарвалі кантакты Друцкі-Падбярэскі і Аляксей Кабычкін. Ад супрацоўніцтва з Паўлюкевічам адышоў таксама віцэ-старшыня Беларускай нацыянальнай рады Францішак Аляхновіч, які не пагадзіўся з адозвай, надрукаванай у № 22 «Беларускага слова»[704].

[704] У № 22 газэты «Беларускае слова» за 19 жніўня 1926 г. была зьмешчаная адозва Беларускае нацыянальнае рады «Грамадзяне Беларусы», датаваная 16 жніўня 1926 г. і скіраваная супраць пранікненьня ў заходнебеларускія вёскі камуністычных уплываў пад выглядам гурткоў БСРГ. У адозьве сярод іншага адзначалася, што

Грамада салодкімі абяцанкамі зямлі, работніцка-сялянскага ўраду заманьвае і ўпісвае Вас у свае гурткі. Але хто Вас будзе выпісываць з турмы? Хто тагды будзе карміць Вашую сям’ю? […] Яны Вас зусім сьвядома пхаюць у турму, бо яны хочуць гэткім спосабам і Вашымі мукамі пашырыць разгарычэньне і незадавальненьне і выклікаць рэвалюцыю, каб узяць празь яе ўладу ў свае рукі, а нам усім даць камісараў-чужынцаў, камуну, чэка, праднагог і гора і голад сялянскі». Напрыканцы адозвы беларускія сяляне заклікаліся: «Дык ня толькі ня ўпісвайцеся ў згубныя гурткі, а жаніце з сваіх вёсак усіх грамадоўскіх паслоў і іншых бальшавіцкіх агентаў, якія пяюць да гэтага часу Вам, што ў Савецкай Расеі добра і цягнуць Вас у пропасьць.
Яны ўсе працуюць за бальшавіцкія чырвонцы, якія ідуць з чырвонай Масквы, але скора іх працы будзе канец, бо згіне іх чырвоны кармілец і ўтрымацель — 3 Камуністычны Інтэрнацыянал. […] Беларусы! Стойце моцна за Вашыя правы. Дамагайцеся зямлі для мясцовага сялянства, роднай школы, праўдзіва дэмакратычнага самаўраду, спыненьня асадніцтва і наагул паправы Вашага жыцьця. Але гэтае змаганьне не лучыць з камуністычнымі партыямі і арганізацыямі, бо гэтым толькі згубіце ўсю справу свайго нацыянальнага адраджэньня.

19.VIII.1926 г. перастала выдавацца «Беларускае слова», бо друкарня адмовілася яго друкаваць з-за запазычанасьцяў[705].

Такім чынам, пад канец 1926 г. «Беларуская нацыянальная рада» апынулася ў стане поўнага заняпаду, нягледзячы на выступленьні Паўлюкевіча супраць А. Луцкевіча, якія можна разглядаць як жаданьне зрабіць пэўную рэкляму Беларускай нацыянальнай радзе і «Беларускаму слову».

Яшчэ меншую жыцьцяздольнасьць паказаў «Цэнтральны камітэт па беларускіх справах».

Гэтая арганізацыя была створаная ў жніўні 1924 г.[706] асобамі, якія лічылі, што палітыка ЧБР зьяўляецца няшчырай і занадта падпарадкоўваецца ўплыву ВБНКаму. У склад ЦБК уваходзілі: 1) і 2) Адамовічы (бацька і сын), 3) Фэліцыян Цяўлоўскі, 4) Фёдараў[707], 5) Міткевіч Яўген, 6) Ян Шурпа, былыя сябры «Беларускіх беспартыйных актывістаў».

Кампанія ЦБК, якая мела на мэце пашырэньне сваіх уплываў на Гарадзеншчыне, поўнасьцю праваліласся. Прычынай гэтага быў нізкі стан маральнасьці сябраў ЧБР, якія акурат у гэты час былі абвінавачаныя ў крымінальных злачынствах і арыштаваныя. Толькі ў Палескім ваяводстве В. Адамовіч (сын) легалізаваў статут камітэту і стварыў некалькі філіяў, якія, аднак, не вялі ніякай дзейнасьці.

Пэўную актыўнасьць прадэманстравалі Цяўлоўскі і Міткевіч у Навагрудзкім ваяводстве, прычым Міткевіч стаў рэдактарам месячніка «Сялянская воля»[708], які друкаваўся ў Баранавічах і выступаў супраць ЧБР.

Арганізаваныя абодвума дзеячамі лякальныя мітынгі ня мелі вялікага посьпеху, што сьведчыла пра нязначнасьць іх уплываў.

16.VII.1926 г. прайшоў беларускі зьезд у Баранавічах. Цяўлоўскі і Міткевіч меркавалі, што дзякуючы яму змогуць забясьпечыць сабе кіроўнае

---

705 Газэта «Беларускае слова» ў другой палове 1926 г. сапраўды мела фінансавыя цяжкасьці, але цалкам свайго выхаду, тым ня менш, у гэты час не перапыняла. Яшчэ з пачатку ліпеня 1926 г. выданьне стала выходзіць фактычна раз на 2 тыдні, часам прамежкі былі большыя, але часам і меншыя. У цэлым больш-менш рэгулярны выхад газэты ейныя выдаўцы забясьпечвалі да лютага 1928 г., калі выданьне сапраўды спыніла сваё існаваньне (разам з завяршэньнем гісторыі Беларускай нацыянальнай рады, у магчымасьцях якой канчаткова расчараваліся польскія ўлады).

706 Сапраўдная афіцыйная дата стварэньня Цэнтральнага камітэту па беларускіх справах (правядзеньне ўстаноўчага зьезду арганізацыі) — 28 верасьня 1924 г.

707 Фёдараў Уладзімер — беларускі дзяяч. Паводле віленскай газэты «Сялянская праўда», быў сынам царскага жандара. У войску даслужыўся да прапаршчыка. Сябра прэзыдыюму Беларускага зьезду прадстаўнікоў ад вёсак Гарадзенскага павету 23 красавіка 1922 г. У пачатку 1920-х гадоў меў некалькі судовых спраў, у тым ліку з гарадзенскім купцом Крэйцарам, з дачкой якога падманным шляхам ажаніўся. Пасьля гэтага вымушаны быў зьбегчы ў Варшаву, дзе разам з Ф. Цяўлоўскім заклаў Цэнтральны камітэт беларускіх спраў, у якім зьяўляўся сакратаром. Супрацоўнічаў з II аддзелам польскага Генэральнага штабу. 11 кастрычніка 1924 г. склікаў арганізацыйны сход Павятовага камітэту беларускіх спраў у Горадні. 12—13 лютага 1926 г. Гарадзенскім акруговым судом па абвінавачаньні ў шпіянажы нейкі У.Фёдараў быў прыгавораны да 4 гадоў зьняволеньня.

708 Ніводнага нумара гэтай газэты пакуль ня выяўлена.

становішча ў асяродку беларускіх палянафілаў. Аднак зьезд прыняў рэзалюцыю адпаведна з прапановамі пасла Рагулі, і, натуральна, адпаведна з ідэалёгіяй Беларускага пасольскага клюбу.

Рэзалюцыі гучалі наступным чынам:

1) Зьезд дамагаецца выдачы насельніцтву дапамогаў на адбудову гаспадарак, зьнішчаных падчас вайны.

2) Зьезд дамагаецца выдачы дапамогаў для беспрацоўных.

3) Зьезд дамагаецца субсыдыяў для беларускага школьніцтва.

На зьезьдзе ў Баранавічах былі праведзеныя выбары ў Беларускую раду, статут і праграма працы якой павінны былі быць распрацаваныя пасьля. Аднак гэтая новая арганізацыя, падаецца, была толькі павятовым камітэтам Работніцка-сялянскай Грамады.

Так выглядае агульная сытуацыя з працай Цэнтральнага камітэту па беларускіх справах. Пасьля зьезду ў Баранавічах, якім авалодаў пасол Рагуля, Камітэт больш не праяўляў ніякай дзейнасьці, а абодва дзеячы — Цяўлоўскі і Міткевіч, перайшлі ў Беларускі сялянскі саюз.

Разьдзел XL

Праская група беларускіх эсэраў

Ня ўсе беларускія эсэры салідарызаваліся з актам аб’яднаньня з камуністамі, падпісаным у Менску 1.III.1924 г. Галоўным асяродкам эсэраў, верных сваім ідэалам і праграме, прынятай у 1920 г., стала Прага Чэская. Адтуль эсэры праводзілі кампанію, скіраваную, з аднаго боку, супраць камуністаў, а зь іншага — супраць польскіх уладаў. Эсэры імкнуліся да стварэньня незалежнай Беларусі, якая ахоплівала б этнаграфічныя беларускія землі, і гэтым самым выказваліся супраць наяўнага стану рэчаў.

Праграма беларускіх эсэраў гучыць у асноўных рысах наступным чынам:

> Вялікая сусьветная вайна, якая была выклікана непамерным ростам мілітарысцкага і анэксыяністцкага імпэрыялізму буржуазна-капіталістычнага клясу асобных дзяржаваў Эўропы, уканец разбурыла прамыслова-гаспадарчы парадак і выкінула на брук мільёны беспрацоўных работнікаў на пэўную і галодную сьмерць, бо капіталістычнае грамадзтва ня можа па сваёй унутранай прыродзе своечасова ліквідаваць гэтыя войны, наладзіць гаспадарку і даць змучанаму чалавецтву сталы мір.
>
> Сыстэма буржуазна-капіталістычнай улады, якая так выразна выкрыла ўсю сваю аснову і ўвесь свой зьмест на працягу гэтай вайны, сыстэма, заснаваная на ідэалёгіі прыгнечаньня, рабаваньні і эксплюатацыі чалавека чалавекам, сыстэма, якая дзеля

задавальненьня эгаістычных мэт капіталістычнага клясу вялікіх дзяржаваў прыгнятала малыя нацыі і зусім прынізіла кошт чалавечай асобы, — цяпер гэтая сыстэма буржуазна-капіталістычнай улады паказала ўсю сваю няздольнасьць забясьпечыць чалавецтву мірнае і свабоднае разьвіцьцё ўсіх гаспадарчых і духоўных сіл, пад націскам да гэтага часу прыгнечанага і эксплюатуемага клясу працоўнага народу з кожным днём здае ўжо свае пазыцыі і не далекі ўжо той дзень, калі яна вымушана будзе пакінуць гістарычную арэну прагрэсу.

Назаўсёды ліквідаваць вайну і даць сапраўдны сталы мір для ўсяго чалавецтва зможа толькі ўлада сацыялістычная — улада працоўнага народу.

А каб ажыцьцявіць гэтую ўладу, пэўны шлях ёсьць толькі адзін: рэвалюцыйная барацьба ўсіх прыгнечаных. Толькі бесьперапыннай упартай клясавай барацьбой, толькі шляхам сусьветнай сацыялістычнай рэвалюцыі працоўны народ зможа здабыць сабе вольнае і шчасьлівае жыцьцё. А для таго, каб лепш весьці клясавую барацьбу, што працоўны народ зможа толькі ва ўмовах поўнай культурна-нацыянальнай і палітычнай волі, у першую чаргу трэба змагацца — за поўнае вызваленьне ўсіх прыгнечаных нацый, за права кожнага народу дабівацца вольнага нацыянальнага самавызначэньня.

Як адзін з атрадаў арміі інтэгральнага сацыялізму, паставіўшая сабе мэтай стварыць для працоўнага народу Беларусі такія ўмовы жыцьця, пры якіх ён мог бы зусім вольна разьвіваць усе свае духоўныя сілы і гаспадарчыя багацьці, што ў поўнай меры магчыма толькі пры ажыцьцяўленьні сацыялізму — партыя прызнае першай і асноўнай сваёй задачай барацьбу за Беларускую працоўную сацыялістычную рэспубліку. Але пры гэтым партыя ні на адзін момант не пакідае думку аб сваёй канчатковай мэце — поўнага зьнішчэньня апарату прымусовай дзяржаўнай улады, якая стрымлівае разьвіцьцё як культурнай, так і асабовай індывідуальнасьці, зьмяніўшы гэтую сыстэму ўлады гаспадарчымі, культурнымі і другімі вольнымі аб’яднаньнямі раўнапраўных асобаў.

Паўната вольнага разьвіцьця кожнай самастойнай нацыянальнай індывідуальнасьці будзе магчыма толькі пры сацыялістычным ладзе, калі ва ўмовах поўнай волі зможа расьці і разьвівацца гарманічная індывідуальнасьць кожнай чалавечай асобы.

Усё гэта магчыма ажыцьцявіць, калі працоўны народ возьме ўладу ў свае рукі.

Прыклады рэвалюцый у Расеі, а таксама ў другіх краінах яскрава даказваюць, што найлепшая форма арганізацыі ўлады ў пераходны к сацыялістычнаму ладу момант ёсьць дыктатура працоўнага народу — улада Саветаў.

Савецкая ўлада мае ў сабе некалькі характэрных асаблівасьцей (як, напрыклад, цэнз працы, узбраеньне толькі працоўнага народу і г. д.), якія абавязкова патрэбны ў час рэвалюцыйнай барацьбы, не зусім зьнікнуць, калі ўсталюецца сацыялістычны лад, які ўшчэнт зьнішчыць усякія праявы ўлады чалавека над чалавекам, будзе трымацца не на дыктатуры, а на брацкім супрацоўніцтве ўсіх людзей.

Вось і працоўны народ Беларусі, які паўстаў на барацьбу за лепшую сваю долю, павінен стаць на шлях рэвалюцыйнай барацьбы, каб усталяваць сацыялістычны лад, і толькі абараніўшы сваю незалежнасьць, толькі стварыўшы сваю незалежную Беларускую працоўную сацыялістычную рэспубліку ў этнаграфічных граніцах, можа ўвайсьці ў склад Сусьветнай фэдэрацыі ўсіх вольных народаў зямлі.

I. Палітычны лад

1) Аднаўленьне Беларускай незалежнай сацыялістычнай рэспублікі ў этнаграфічных граніцах з Працоўнай Радай на чале, якая выбіраецца ўсім насельніцтвам Беларусі, незалежна мужчынай, ці жанчынай, а таксама хто якой рэлігіі ці нацыі; правам выбіраць і быць абраным карыстаюцца ўсе тыя, хто ўжо мае ня менш 18 год і хто сваёй уласнай працай зарабляе сабе на жыцьцё; выбары робяцца непасрэдна валаснымі і гарадзкімі працоўнымі Саветамі.
2) На месцах устанаўліваецца ўлада на той жа самай аснове, што і ў цэнтры, з той кампэтэнцыяй, якая мае чыста мясцовае значэньне.
3) Забесьпячэньне волі чалавечай асобы, волі друку, слова, сходаў, саюзаў і г. д. — якая накіравана для хутчэйшага ўсталяваньня сацыялістычнага ладу, а таксама забесьпячэньня права на працу, адукацыю і г. д.
4) Шырокая дзяржаўная дапамога розным сацыялістычным аб'яднаньням і таварыствам працоўнага народу.
5) Аддзяленьне царквы і касьцёлу ад дзяржавы і школы і прызнаньне рэлігіі прыватнай справай кожнага чалавека.
6) Дзяржаўная мова на Беларусі — беларуская.
7) Устанаўленьне бясплатнага суда, які выбіраецца працоўным народам з вольным правам абароны.
8) Скасаваньне смяротнай кары.
9) Скасаваньне рэгулярнага войска, агульнае ўзбраеньне працоўнага народу і арганізацыя выбарнай міліцыі.

II. Гаспадарчы лад

а) Зямельная справа

Беларускае працоўнае сялянства, якое складае найбольшую частку працоўнай Беларусі, зьяўляецца самым магутным атрадам арміі барацьбітоў за сацыялізм. Першым і асноўным імкненьнем працоўнага сялянства зьяўляецца паўсюднае ажыцьцяўленьне такіх зямельных парадкаў, якія б поўнасьцю маглі забясьпечыць яму на зямлі працу і існаваньне. Такія зямельныя парадкі могуць быць усталяваны толькі тады, калі будзе праведзена ў жыцьцё сацыялізацыя зямлі — гэта значыць, калі будзе зьнішчана прыватная ўласнасьць на зямлю і ўстаноўлена карыстаньне ею на ўраўняльна-прававой аснове.

А каб не было драбленьня зямлі на вузкія палосы, павінна быць дана шырокая магчымасьць у арганізацыі калектыўнага карыстаньня зямлёй — свабодная арганізацыя сацыялістычных працоўных таварыстваў. Пры гэтым усе прасторы лясоў, якія зьяўляюцца асноўным багацьцем у Беларусі, зямельнае няўдоб'е, вялікія азёры і рэкі, а таксама нетры зямлі — нацыяналізуюцца, бо яны маюць не мясцовае, а агульнае ўсенароднае значэньне. Зямельная справа на Беларусі — справа нацыянальнага адраджэньня беларускага працоўнага народу, вось чаму партыя стаіць за:

1) Сацыялізацыя ўсёй скарыстоўваемай казённай, удзельнай, царкоўнай, касьцёльнай і памешчыцкай зямлі з бясплатным пераходам у карысьць тых, хто ўласнымі рукамі апрацоўвае яе.

2) Нацыяналізацыя лясоў, вялікіх рэк і азёр, зямельных няўдобіц і нетраў зямлі, частка лясоў мясцовага значэньня перадаецца ў распараджэньне мясцовых Саветаў.
3) Асноўная норма пры надзяленьні зямлёй павінна быць установлена не вышэй працоўнай і не ніжэй спажывецкай.
4) Шырокая дзяржаўная агранамічная дапамога ў сельскай гаспадарцы і мэліярацыі.

б) Прамыслова-гандлёвая справа

Беларусь — вельмі адсталая ў гаспадарчых адносінах краіна. Вялікай прамысловасьці амаль няма. Але не таму, што бедная наша краіна — у нашай краіне ёсьць многа сырых матэрыялаў і ўвогуле ёсьць усе асновы для шырокага гаспадарчага разьвіцьця, а таму, што агульны векавы гнёт, які акружаў беларускі народ, страціўшы сваю дзяржаўнасьць — спыніў гэтае гаспадарчае разьвіцьцё. Вось пагэтаму і прымаючы пад увагу, што новая сыстэма гаспадарчага ладу павінна быць пабудавана так, каб прыватны капітал меў як мага меншае значэньне — партыя будуе сваю гаспадарчую праграму, кладучы ў яе аснову вольную творчасьць ці ініцыятыву працоўнага народу, арганізаванага ў розныя вытворчыя і спажывецкія аб'яднаньні, маючы на ўвазе ня толькі максімальную вытворчасьць усіх патрэбных грамадзтву прадуктаў, але і найлепшае іх разьмеркаваньне. Партыя адстойвае:

1) Шырокае разьвіцьцё вытворчай і спажывецкай сялянскай і рабочай каапэрацыі для замены ёю прыватнай прамысловасьці і гандлю.
2) У пераходны момант часова нацыяналізуецца ўся існуючая найбольшая прыватная прамысловасьць і гандаль з удзелам у кіраваньні прамысловасьцю вытворчых аб'яднаньняў, астатняя прамысловасьць і гандаль каапэруецца.
3) Усталяваньне адзінага цэнтральнага спажывецкага і вытворчага аб'яднаньня, якое павінна ў поўным кантакце з адпаведным органам дзяржаўнай улады рэгуляваць вытворчасьць і спажываньне ў краі, арганізаваць паказальныя сялянскія гаспадаркі, распрацоўку зямельных няўдобіц, нетраў зямлі, эксплюатацыю лясных і свабодных багацьцяў, а таксама ўстанаўліваць цьвёрдыя цэны на прадукты масавага спажываньня і рэгуляваць экспарт і імпарт.

в) Казна

У пытаньні аб дзяржаўнай казьне — для больш правільнага разьмеркаваньня падаткаў — партыя імкнецца:

1) Адмена ўскосных падаткаў і ўстанаўленьне прагрэсіўна-падаходнага абкладаньня з павелічэньнем стаўкі ў пераходны да сацыялістычнага ладу момант на капіталістычныя клясы, для клясавай іх эксплюатацыі.
2) Усталяваньне адзінага народнага банку.

г) Працоўная справа

Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянэраў, паставіўшы сабе на мэце абарону духоўных і фізычных сіл працоўнага кляса ў горадзе і вёсцы і павышэньне яе здольнасьці ў барацьбе за сацыялізм, — у справе працоўнага заканадаўства гаворыць:

1) Абмежаваньне фізычнай працы 42 гадзінамі ў тыдзень і разумовай — 36 гадзінамі, зь бесьперапынным 42-гадзінным адпачынкам у тыдзень і месячным адпачынкам на працягу года, на шкодных для здароўя прадпрыемствах працоўны дзень скарачаецца.
2) Забарона звышурочнай працы.
3) Забарона начной працы (ад 8 гадзін вечара да 8 гадзін раніцы) ва ўсіх галінах народнай гаспадаркі, за выключэньнем толькі тых, дзе гэта неабходна, затое працоўны дзень павінен быць скарочаны да 4 гадзін).
4) Забарона карыстацца працай дзяцей да 16 год і абмежаваньне працы працоўнай моладзі (ад 16 да 18 гадоў) да 6 гадзін у дзень.
5) Апека над жаночай працай:
   а) устанаўленьне 8-тыднёвага адпачынку ад родаў і пасьля родаў;
   б) водпуск для кармленьня дзяцей грудзьмі;
   в) забарона працы ў тых галінах вытворчасьці, дзе праца зьяўляецца шкоднай для жаночага арганізму.
   6) Дзяржаўнае страхаваньне работнікаў у выпадку іх калецтва, старасьці, няздольнасьці да працы і беспрацоўя.
   7) Спэцыяльная пабудова для работнікаў жыльля з агародамі пры іх.

д) Сацыялістычнае забесьпячэньне

У сацыялістычнай дзяржаве не павінна быць ні беспрытульных сірат, ні бяздомных калек, ні жабракоў — усе яны павінны ўтрымлівацца за дзяржаўны кошт, таму ў гэтым пытаньні партыя гаворыць:

1) Арганізацыя шырокай сеткі дзіцячых працоўных калёній з утрыманьнем іх на дзяржаўны кошт.
2) Сацыяльная пабудова інвалідных працоўных дамоў для калек, старых.
3) Утрыманьне за дзяржаўны кошт асобаў, якія страцілі здольнасьць да працы.
4) Бясплатная мэдыцынская дапамога і лячэньне, а таксама шырокая сетка мэдыцынскіх пунктаў у вёсцы, устройваньне амбулаторый, аптэк, дамоў для парадзіх, бальніц, ясьляў.

е) Народная адукацыя

Каб усе набыткі культуры і сучаснай цывілізацыі зрабіць даступнымі для шырокіх слаёў працоўнага народу і каб кожны чалавек мог свабодна разьвіваць усе свае духоўныя сілы, партыя стаіць:

1) За фактычнае правядзеньне ў жыцьцё агульнага бясплатнага навучаньня і ўстанаўленьне адзінай працоўнай школы з навучаньнем на роднай мове.
2) Шырокая сетка дзіцячых садоў, прытулкаў, народных дамоў і народных унівэрсытэтаў.

ж) Справы нацыянальных меншасьцей

Стоячы на грунце прызнаньня правоў кожнай нацыі, партыя стаіць за культурна-нацыянальную аўтаномію для ўсіх нацыянальных меншасьцей, якія жывуць на Беларусі.

з) Аб Інтэрнацыянале

Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянэраў разглядае сябе як адзін зь перадавых атрадаў міжнароднага рэвалюцыйнага сацыялізму; прызнае патрэбным:

1) Каб будучы Інтэрнацыянал быў складзены па нацыянальнаму прынцыпу і ў сапраўднасьці зьяўляўся баявым органам сусьветнай сацыялістычнай рэвалюцыі.
2) Самая цесная сувязь партыі з роднымі па духу партыямі іншых краін з такой мэтай, каб прыйсьці да поўнай перамогі ідэі інтэрнацыянальнага сацыялізму[709].

Тут варта ўзгадаць пазыцыю, якую на II беларускай нацыянальна-палітычнай канфэрэнцыі ў Бэрліне заняў Крачэўскі. Прыняўшы да ведама 4.X.1925 г. ліквідацыю ўраду Цьвікевіча, Крачэўскі пачаў спробы стварэньня новага беларускага ўраду ў эміграцыі і разам з Мамонькам выступіў супраць прыхільнай да камуністаў большасьці на Бэрлінскай канфэрэнцыі, якая адбывалася 12—15.X.1925 г.

Апазыцыя Крачэўскага была настолькі небясьпечнай для фармаваньня адзінага камуністычнага фронту, што прывяла нават да прыпыненьня выдачы Менскам крэдытаў ВБНК і БСРГ.

Пасьля Бэрлінскай канфэрэнцыі праская група эсэраў зрабіла цэлы шэраг захадаў дзеля ўзмацненьня сваёй кампаніі. 12.XII.1925 г. у Празе Чэскай адбылося паседжаньне Рады Рэспублікі, на якім Крачэўскі і Захарка перш за ўсё запратэставалі супраць зьмяшчэньня ў № 258 «Зьвязды» ад 6.XI.1925 г. іх подпісаў пад актам ліквідацыі Рады Беларускай Народнай Рэспублікі. Затым, большасьцю галасоў супраць дзесяці, зь ліку сябраў Беларускай Рады былі выключаныя Андрыс[710], Пракулевіч Уладзімер і Заяц за тое, што пагадзіліся з рашэньнямі Бэрлінскай канфэрэнцыі.

На гэтым самым паседжаньні быў выбраны прэзыдыюм Рады Беларускай Народнай Рэспублікі ў наступным складзе:

Захарка Вячаслаў[711] — старшыня,
Вяршын[712] — намесьнік старшыні,
Лаўскі[713] — сакратар,

---

709 Друкуецца паводле выданьня: Палітычныя партыі Беларусі. Мінск, 1994. С. 186—192.

710 Так у тэксьце. Насамрэч гаворка ідзе пра беларускага студэнта ў Празе Яўгена Дыліса.

711 Так у тэксьце. У сапраўднасьці Захарку звалі Васіль.

712 Так у тэксьце. Тут, безумоўна, маецца на ўвазе Мікола Вяршынін.

713 Лаўскі Вячаслаў (1900—1951) — дзяяч беларускага студэнцкага руху. Вучыўся ў Праскім політэхнічным інстытуце (скончыў у 1929 г.). Адзін з заснавальнікаў у жніўні 1924 г. Аб'яднаньня беларускіх студэнцкіх арганізацыяў (АБСА). Удзельнік 8-га кангрэсу Міжнароднай студэнцкай канфэрэнцыі ў Празе (1926). Пасьля вяртаньня на радзіму ў 1930—1934 гг. выкладаў матэматыку ў Наваградзкай беларускай гімназіі. Падчас Другой усясьветнай вайны браў удзел у працы Лідзкай філіі Беларускага нацыянальнага камітэту. Пасьля вайны рэпрэсаваны, загінуў у канцлягеры.

Грышкевіч[714] В. — сябра,

Каберац[715] М. — сябра.

У рэвізійную камісію былі абраныя М. Гузоўскі[716], М. Гарошка[717] і В. Русак. Грыб і Мамонька свае кандыдатуры адхілілі.

Сход Рады Беларускай Народнай Рэспублікі 12.XII.1925 г. прыняў, сярод іншых, рашэньні, якія датычылі:

1) Узмацненьня дзейнасьці ў Чэхаславакіі, Польшчы, Літве і Латвіі.

2) Арганізацыі, дзе толькі магчыма, сялянскіх саюзаў і «эсэраўскіх ячэек» дзеля пашырэньня лёзунгу барацьбы за незалежнасьць Беларускай Народнай Рэспублікі.

3) Неадкладнага ўсталяваньня прэзыдыюмам Рады Беларускай Народнай Рэспублікі кантактаў з тымі беларускімі групамі і арганізацыямі, перакананьні і праграмы якіх блізкія да праграмы Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянэраў і якія імкнуцца да стварэньня Беларускай Народнай Рэспублікі.

Акрамя таго, у шэрагу пастановаў прэзыдыюму даручалася здабыць матэрыяльныя сродкі, недахоп якіх рабіў пашырэньне працы эсэраў вельмі складаным.

Акрамя гэтага, праская група беларускіх эсэраў узяла ўдзел у агульнай працы з расейскімі эсэрамі, францускімі сындыкалістамі[718] і некаторымі польскімі групоўкамі, ствараючы разам зь імі т. зв. III Нэаінтэрнацыянал.

---

714 Грышкевіч (Жук-Грышкевіч) Вінцэнт (1903—1989) — беларускі грамадзка-палітычны і культурны дзяяч. Скончыў філязофскі факультэт Карлава ўнівэрсытэту ў Празе ў 1927 г. Пасьля вяртаньня ў Заходнюю Беларусь працаваў выкладчыкам у Віленскай беларускай гімназіі, праваслаўнай духоўнай сэмінарыі. У 1970—1982 гг. быў старшынём Рады БНР у эміграцыі.

715 Каберац Міхась (?—1927)— беларускі нацыянальны дзяяч. Вучыўся ў беларускай гімназіі ў Слуцку, адзін з удзельнікаў Слуцкага збройнага чыну ў 1920 г. Пасьля вучыўся ў вайсковай школе ў Лодзі. У 1920-я гг. студэнт Праскай вышэйшай палітэхнічнай школы. У 1925 г. выбраны сябрам прэзыдыюму Рады Беларускай Народнай Рэспублікі.

716 Гузоўскі Міхась (1898 — пасьля 1944) — беларускі нацыянальны дзяяч. У 1918—1919 гг. сябра Беларускай вучнёўскай грамады ў Варонежы. У 1921 г. працаваў настаўнікам. У лістападзе 1921 г. прымусова накіраваны польскай школьнай адміністрацыяй на настаўніцкія курсы ў Кракаў. У 1922 г. накіраваны з рэкамэндацыі ТБШ на вучобу ў Чэхаславаччыну, скончыў агранамічнае аддзяленьне Праскай вышэйшай палітэхнікі. Быў адным з кіраўнікоў Аб'яднаньня беларускіх студэнтаў за граніцай і Заходняй Беларусі (АБСА), сябрам Беларускай грамады, Беларускага сялянскага саюзу ў Празе, скаўцкай арганізацыі «Беларускі Сакол» і інш. У 1925 г. выбраны ў рэвізійную камісію Рады БНР. У 1929 г. вярнуўся ў Заходнюю Беларусь, быў сябрам Беларускага гаспадарчага зьвязу. Падчас Другой усясьветнай вайны жыў на Віленшчыне. Летам 1944 г. арыштаваны НКВД. Далейшы лёс невядомы.

717 Гарошка Мікола (1902—1979) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч, у міжваенны час вучыўся ў Празе. Пасьля Другой усясьветнай вайны жыў на эміграцыі, быў старшынём Фундацыі імя Пятра Крачэўскага і Беларуска-Амэрыканскага Задзіночаньня.

718 Сындыкалізм — кірунак у рабочым руху, прадстаўнікі якога адмаўляюць палітычную барацьбу і ролю рабочых партыяў і лічаць прафсаюзы найвышэйшай формай арганізацыі рабочай клясы.

У яго працы ад імя беларускіх эсэраў бралі ўдзел Пелагея Бадунова, Тамаш Грыб і Язэп Мамонька. Пастаянным прадстаўніком беларускіх эсэраў у бюро арганізацыі ў Парыжы ў сьнежні 1925 г. была выбраная Бадунова, але хутка яна захварэла і была адасланая ў Савецкую Беларусь.

Дзякуючы атрыманьню пэўных сродкаў ад Бюро III Інтэрнацыяналу ў Парыжы праскія эсэры пачалі друкаваць «Бюлетэні загранічнай групы Партыі Беларускіх Сацыялістаў-Рэвалюцыянэраў»[719]. Рашэньне аб выданьні гэтых бюлетэняў было прынятае на паседжаньні Рады Беларускай Народнай Рэспублікі 12.XII.1925 г.

Дзеля супрацьстаяньня рашэньням Бэрлінскай канфэрэнцыі Рада Беларускай Народнай Рэспублікі склікала 24—27.II.1926 г. у Гданьску канфэрэнцыю, на якую прыбылі:

Гедройц* — з Прагі Чэскай,
праф. Крачэўскі Пятро — з Прагі Чэскай,
Мамонька Язэп — з Прагі Чэскай,
Захарка Вячаслаў — з Прагі Чэскай,
Бароўскі — з Бэрліну,
Адамовіч В.(сын) (псэўд. Дзяргач Язэп) — з Польшчы,
Федаровіч* — з Польшчы,
Якавюк — з Коўна,
Хмара-Разумовіч — з Парыжу,
Пракулевіч Уладзімер — зь Менску.

На першапачатковай нарадзе было вырашана не дапускаць да ўдзелу ў канфэрэнцыі дэлегатаў бальшавікоў, бо апошнія мелі намер яе сарваць. Калі прапанова Пракулевіча аб запрашэньні на канфэрэнцыю Курляндзкага[720], агента бальшавікоў у Гданьску, была адкінутая, Пракулевіч пакінуў паседжаньне.

На канфэрэнцыі ў Гданьску было вырашана:

1) Для каардынацыі беларускіх нацыянальных сілаў як у краі, так і за мяжой, стварыць (або аднавіць) дзейнасьць Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянэраў.

2) Стварыць Цэнтральны Беларускі нацыянальны замежны камітэт зь сядзібай у Гданьску, а таксама рэдакцыйную камісію для замежнай беларускай прэсы.

3) Прапанаваць манархічным арганізацыям:

a) неадкладна прызнаць Беларускую Народную Рэспубліку зь Пятром Крачэўскім на чале;

b) падтрымаць у Лізе нацыяў патрабаваньні Рады БНР;

c) аказаць беларускім арганізацыям матэрыяльную дапамогу пры ўмове супрацоўніцтва ў барацьбе супраць бальшавікоў, а ў выпадку патрэбы і супраць Польшчы.

---

719 «Бюлетэнь Загранічнай Групы Партыі Беларускіх Сацыялістаў-Рэвалюцыянэраў» выдаваўся зь лістапада 1925 г. да жніўня 1928 г. Усяго выйшла 9 нумароў гэтага выданьня.

720 Курляндзкі Альберт — савецкі агент у Гданьску. 4 ліпеня 1923 г. быў прызначаны кіраўніком Беларускага Прэс-Бюро ў Гданьску замест Ісака Лур’е.

4) Распрацаваць передвыбарчы агітацыйны плян дзеля стварэньня супольнага беларускага фронту і нерасьцярушваньня беларускіх нацыянальных сілаў. З гэтай мэтай дамовіцца аб стварэньні ў выпадку выбараў у варшаўскі сойм аднаго беларускага выбарчага сьпісу.

5) Распрацаваць мэмарандум для рымскага Папы з мэтай абгрунтаваньня права беларусаў мець свайго біскупа ці суфрагана[721]. Вырашана выкарыстаць дзеля гэтага беларускіх паслоў і падтрымку ксяндза кардынала О'Рурка, прадстаўніка Папы ў Гданьску.

6) Аднавіць арганізацыю «Саюз беларускіх стральцоў», пры гэтым з пэўных асобаў часова стварыць штаб саюзу зь сядзібай у Гданьску.

7) Выслаць Федаровіча ў якасьці дэлегата ў Амэрыку дзеля зьбіраньня ахвяраваньняў на карысьць Цэнтральнага Беларускага нацыянальнага замежнага камітэту.

8) Сядзібай Цэнтральнага Беларускага нацыянальнага замежнага камітэту выбраць вольны горад Гданьск. Выбары ў згаданы камітэт павінны адбыцца сама пазьней 10.IV.1926 г.

Пастановы гданьскай канфэрэнцыі былі падпісаныя яе старшынём Якавюком, сакратаром Крачэўскім Пятром і ўсімі прысутнымі.

Адразу пасьля закрыцьця канфэрэнцыі эсэры пачалі рэалізацыю яе рашэньняў. 3.III.1926 г., паводле пункта 5, быў высланы мэмарандум да папы Рымскага. Было дасягнутае паразуменьне з Хмарам-Разумовічам, якое датычыла ягонай працы ў якасьці кіраўніка саюзу беларускіх стральцоў, сябра рэдакцыйнага камітэту і г. д.

10 сакавіка 1926 г. у Празе Чэскай адбылося паседжаньне Рады Беларускай Народнай Рэспублікі, на якім Вячаслаў Захарка, старшыня Рады, зрабіў справаздачу аб працы Гданьскай канфэрэнцыі. У дыскусіі падкрэслівалася, што рашэньні гэтай канфэрэнцыі маюць толькі тэарэтычнае значэньне, аднак яны ня вырашылі пытаньня наконт аднаўленьня дзейнасьці партыі Беларускіх сацыялістаў-рэвалюцыянэраў на Беларусі і не паказалі ні крыніцаў, ні спосабаў здабыцьця патрэбных грашовых сродкаў. Далей адзначалася, што партыя Беларускіх сацыялістаў-рэвалюцыянэраў прыйшла да паразуменьня зь Беларускім сялянскім саюзам і Беларускай часовай радай, аднак працягваецца барацьба зь Беларускай сялянска-работніцкай грамадой, якая мае найбольшыя ўплывы на беларускіх сялян. Цягам ажыўленай дыскусіі было вырашана адкласьці заснаваньне Цэнтральнага Беларускага нацыянальнага замежнага камітэту з прычыны недахопу сродкаў і прынятае рашэньне аб неадпаведнасьці Гданьску ў якасьці сядзібы для гэтага камітэту. Таксама былі выказаныя сумневы адносна магчымасьці шырокай працы Хмары-Разумовіча ў Рэдакцыйнай камісіі і ў Саюзе беларускіх стральцоў. Некаторыя сябры Рады лічылі Хмару-Разумовіча ненадзейным чалавекам.

На паседжаньні 10.III.1926 г. было вырашана:

---

[721] Суфраган — у рымска-каталіцкім касьцёле біскуп без эпархіі, памочнік дыяцэзійнага біскупа.

1) Напружыць усе сілы для аднаўленьня дзейнасьці Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянэраў у Заходняй Беларусі, адпаведна з пастановамі канфэрэнцыі ў Гданьску.

2) Дэлегаваць Грыба Тамаша ў Рэдакцыйную камісію, а таксама часова перанесьці яе з Гданьску ў Прагу Чэскую.

3) Прапанаваць Беларускаму сялянскаму саюзу ў Вільні адначасова пачаць супольную кампанію з мэтай аб’яднаньня беларускіх нацыянальных сілаў падчас перадвыбарчай кампаніі.

4) Запатрабаваць ад Хмары-Разумовіча штотыднёвыя рапарты аб дзейнасьці па арганізацыі Беларускага саюзу стральцоў.

5) У красавіку 1925 г. прымацаваць да штабу Саюзу беларускіх стральцоў даверaную асобу.

Засьцярогі, якія выказваліся ў дачыненьні да Хмары-Разумовіча сябрамі Рады БНР, былі слушныя. У гэты самы час Хмара вёў патаемныя размовы з прадстаўнікамі літоўскіх, нямецкіх і польскіх уладаў.

Зь літоўскімі дэлегатамі ксяндзом Дылісам*, Гедройцам[722] і Шымкісам[723], а таксама зь нямецкім баронам фон Нольдэ* Хмара-Разумовіч вёў размовы падчас Гданьскай канфэрэнцыі (24—27.II.1926 г.). Перамовы Хмары-Разумовіча зь нямецкім дэлегатам часткова вяліся бязь ведама літоўскіх дэлегатаў. Апошнія прапанавалі Хмару аднаўленьне ўзброенай кампаніі супраць Польшчы, а барон фон Нольдэ парэкамэндаваў зрабіць тэхнічную апрацоўку і каштарыс антыпольскай кампаніі беларускіх партызанскіх атрадаў, сфармаваных па-за межамі Польшчы. Фінансавую падтрымку гэтага мерапрыемства нібыта браў на сябе нямецкі генэральны штаб.

Незалежна ад перамоваў Хмары-Разумовіча зь нямецкім дэлегатам, якія мелі больш асабісты, чым агульнабеларускі характар, зь немцамі перамаўляўся таксама прафэсар Крачэўскі Пятро. Гэта было выклікана дрэнным матэрыяльным становішчам эсэраў і мела на мэце здабыцьцё фінансавай падтрымкі ад нямецкіх уладаў. Такая падтрымка, вядома, магла быць дадзеная эсэрам толькі пры ўмове, што яны разгорнуць актыўную антыпольскую дзейнасьць на тэрыторыі польскай Беларусі. Дзякуючы перамовам зь нямецкім Генэральным штабам Крачэўскі атрымаў пэўную нязначную суму ў лік будучай кампаніі.

722 Асоба дакладна не ўстаноўленая. Магчыма, гаворка ідзе пра Гедройца Леанарда (1883—1947) — падпалкоўніка літоўскага войска, у 1919—1920 і 1926—1940 гг. ад’ютанта прэзыдэнта Літвы Антанаса Сьмятоны. Акрамя таго, нейкі палкоўнік Б. Гедройц (Гедрайціс) у 1919 г. прысутнічаў у Горадні ў якасьці прадстаўніка літоўскага генэральнага штабу пры 1-м Гарадзенскім беларускім палку і ўваходзіў у склад вайсковага сакратарыяту пры Міністэрстве беларускіх спраў. Ня выключана, што празь некалькі гадоў гэтаму самаму вайскоўцу зноў даручылі заняцца беларускімі справамі.

723 Магчыма, маецца на ўвазе Шымкус (Šimkus) Ёнас (1873—1944) — літоўскі грамадзка-палітычны дзяяч і навуковец. Перад расейскай рэвалюцыяй працаваў выкладчыкам у Маскоўскім унівэрсытэце. У 1918—1919 гг. міністар гандлю і прамысловасьці, у 1921—1922 гг. міністар абароны краю Літвы. У 1922—1923 гг. рэктар Ковенскага ўнівэрсытэту, у 1926—1940 гг. ганаровы консул Літвы ў Нарвэгіі.

Імкнучыся да выкананьня сваёй палітычнай праграмы, эсэры вырашылі:

1) Ствараць агітацыйныя пункты для пашырэньня прапаганды і літаратуры сярод беларускага насельніцтва.

2) Ствараць «ячэйкі», асабліва ў тых месцах, дзе яны існавалі раней.

3) Арганізаваць у беларускіх вёсках спартовыя арганізацыі з пэрспэктывай, у выпадку патрэбы, ператварэньня іх у баявыя дружыны.

4) Стварыць моцны эсэраўскі асяродак і ўсталяваць непасрэдную сувязь зь ім усіх эсэраўскіх арганізацыяў, якія існуюць у Польшчы, Саветах і іншых краінах Эўропы.

5) Ствараць уласныя эсэраўскія каапэратывы, сельскагаспадарчыя і крэдытныя гурткі, а таксама апаноўваць ужо дзейсныя, выцясьняючы зь іх элемэнты, варожыя эсэрам.

6) Ствараць у аддзелах польскага войска эсэраўскія «ячэйкі» для правядзеньня ў іх кампаніі на карысьць Беларускай Народнай Рэспублікі.

7) Стварыць Саюз беларускіх стральцоў з асобаў, якія імкнуцца да стварэньня незалежнай Беларускай Народнай Рэспублікі.

Для ажыцьцяўленьня гэтых праектаў эсэраўскі праскі асяродак дэлегаваў у Польшчу дзьвюх паўнамоцных асобаў: Грыба Тамаша і Мамоньку Язэпа. Грыб павінен быў прыехаць у Польшчу пасьля здачы апошніх іспытаў у Праскім унівэрсытэце, Мамонька ж, у сваю чаргу, у другім квартале 1926 г. знаходзіўся ў Вільні, дзе разгортваў напружаную кампанію па ўсталяваньні сувязяў і пачатку супрацоўніцтва зь беларускімі некамуністычнымі арганізацыямі. З гэтай мэтай ён сустракаўся з пасламі Ярэмічам, Рагулем, дырэктарам Р. Астроўскім, Косьцевічам, Арановічам[724] — прадстаўніком віленскага «Бунду», езьдзіў у Латвію, у Варшаву і г. д. Трэба адзначыць, што Мамонька, так сама, як і доктар Паўлюкевіч, выступаў супраць А. Луцкевіча, спрабуючы дыскрэдытаваць яго праз прэсу.

Ён вінаваціў А. Луцкевіча ў: 1) супрацоўніцтве з бальшавікамі; 2) супрацоўніцтве з францускай, нямецкай і польскай выведкамі. Паводле Мамонькі, дзякуючы супрацоўніцтву [А. Луцкевіча. — *заўв. перакл.*] з польскай паліцыяй і бальшавіцкімі ўладамі шмат беларускіх эсэраў трапілі за краты; 3) растраце 500 000 залатых рублёў на гулянкі пад час знаходжаньня ў 1919 г. у Парыжы на мірнай канфэрэнцыі[725].

Травеньскі пераварот эсэры палічылі пачаткам рэвалюцыі ў Польшчы і падзеяй, якая можа толькі зашкодзіць Польшчы. Паводле іх перакананьняў, у Польшчы павінен быў пачацца ўнутраны крызіс і ўзмацніцца супрацьстаяньне паміж асобнымі пластамі польскага грамадзтва.

У ліпені і верасьні 1926 г. Мамонька пачаў перамовы зь Міхалам Гурыным, былым сябрам сэцэсіі КПЗБ, аб стварэньні «Бюро сацыялістычнага аб'яднаньня», арганізацыі, якая аб'яднала б беларусаў з ППС, Бундам і г. д. У

---

[724] Арановіч Язэп — віленскі габрэйскі дзяяч, настаўнік габрэйскай гімназіі. Сябра Бунду.

[725] Луцкевіч адказаў на ўсе закіды Мамонькі ў вялікім адмысловым лісьце, надрукаваным у № 22 газэты «Беларуская справа» ад 11 ліпеня 1926 г.

верасьні Мамонька і Гурын правялі нарады з Ігнатам Дварчаніным, Макарам Косьцевічам, Яўгенам Міткевічам і Янам Маразовічам[726] з мэтай стварэньня Беларускай нацыянальнай сацыялістычнай партыі. Гэтая арганізацыя павінна была пачаць барацьбу з БСРГ і аб'яднаць пад сваім уплывам беларускіх рабочых і сялян на аснове праграмы Новага інтэрнацыяналу.

Аднак усе спробы Мамонькі і вышэй згаданых дзеячоў наладзіць супрацоўніцтва зь якой бы то ні было беларускай арганізацыяй скончыліся нічым. Беларуская нацыянальная сацыялістычная партыя і цэлы шэраг пастановаў, якія тычыліся ўзмацненьня эсэраўскай кампаніі, засталіся толькі ў сфэры праектаў, пакуль не рэалізаваных.

Польская Беларусь

Разьдзел XLI

Ліквідацыя Беларускай сялянска-работніцкай грамады

Рост БСРГ да некалькіх дзясяткаў тысяч сяброў, яе апанаваньне чужымі элемэнтамі і дзейнасьць, скіраваная супраць Польшчы, прывялі да таго, што польскі ўрад, каб пазьбегнуць сур'ёзных наступстваў, вырашыў ліквідаваць БСРГ і НПХ.

Ноччу з 14 на 15 студзеня 1927 г., адначасова ў Варшаве, Беластоку, Горадні, Навагрудку, Вільні, на Палесьсі і нават у Познанскім ваяводзтве былі праведзеныя шэрагператрусаў і арыштаў. Сярод іншых, былі арыштаваныя тры паслы: Браніслаў Тарашкевіч, старшыня соймавага клюбу Беларускай сялянска-работніцкай грамады, і два сябры гэтага клюбу: Сымон Рак-Міхайлоўскі і Павал Валошын. Арышты паслоў без дазволу сойму былі праведзеныя згодна з пунктам 4 артыкула 21 Канстытуцыі ад 17 сакавіка 1923 г.[727], у якім гаварылася:

> У выпадку, калі пасла засьпелі на месцы злачынства і калі яго затрыманьне зьяўляецца неабходным для забесьпячэньня акту правасудзьдзя і для ліквідацыі вынікаў злачынства, судовая ўлада мае абавязак неадкладна паведаміць пра гэта маршалка сойму, каб атрымаць дазвол на арышт і на далейшыя дзеяньні. На патрабаваньне маршалка арыштаваны павінен быць неадкладна вызвалены.

---

[726] Маразовіч Янка (1895—1938) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч, рэдактар сатырычнага часопіса «Маланка».

[727] Так у тэксьце. Маецца на ўвазе Канстытуцыя 1921 г.

Маршалак сойму, даведаўшыся аб арыштаваньні ў Вільні трох паслоў сойму, выслаў 15.I.1927 г. міністру ўнутраных спраў Мэйштовічу[728] ліст наступнага зьместу:

Я прыватным чынам даведаўся, што нібыта гэтай ноччу былі арыштаваныя (у Вільні) на загад тамтэйшага пракурора паслы: Тарашкевіч, Рак-Міхайлоўскі, Валошын. Прашу пана міністра паведаміць мне, ці адпавядаюць гэтыя зьвесткі рэчаіснасьці, і калі так, то па якой прычыне праведзеныя арышты. Прашу пана міністра адказаць як мага хутчэй.
/—/ Мацей Ратай[729]
Маршалак сойму.

15.I.1927 г. у 19 гадзін 30 хвілін да маршалка сойму прыбыў міністар юстыцыі, які пасьля падрабязнага вуснага інфармаваньня ўручыў яму наступны ліст:

У адказ на ліст ад 15.I. гэтага году маю гонар паведаміць пану маршалку, што, паводле тэлефоннай справаздачы, на загад падпракурора Апэляцыйнага суду ў Вільні сёньня былі затрыманыя соймавыя паслы: Браніслаў Тарашкевіч, Павал Валошын і Сымон Рак-Міхайлоўскі пры факце правядзеньня злачыннай дзейнасьці, скіраванай супраць бясьпекі і цэласнасьці дзяржавы і кіраванай чужымі элемэнтамі за замежныя грошы.
Гэтае затрыманьне было неабходным дзеля забесьпячэньня акта правасудзьдзя, а таксама дзеля ліквідацыі вынікаў злачынства. Запыт аб выданьні згаданых паслоў і яго падрабязнае абгрунтаваньне будуць прадстаўленыя пану маршалку ў самы бліжэйшы час.
Адразу пасьля атрыманьня ліста пана маршалка я адразу прыступіў да складаньня Вам паведамленьня, неабходнага паводле артыкула 21 Канстытуцыйнага закону.
Мэйштовіч
міністар юстыцыі[730].

---

728 Мэйштовіч (Meysztowicz) Аляксандар (1864—1943) — польскі дзяржаўны і палітычны дзяяч, памешчык зь Віленшчыны. У 1909—1917 гг. сябра расейскага Дзяржаўнага савету, старшыня праўленьня Віленскага зямельнага банку, дзяяч Польскага савету Міжпартыйнага аб'яднаньня. У 1927 г. міністар юстыцыі Польшчы.

729 Ратай (Rataj) Мацей (1884—1940) — польскі палітык, адзін зь лідэраў сялянскага (людовага) руху ў міжваеннай Польшчы. Быў паслом сойму ў 1919—1935 гг. і ягоным маршалкам у 1922—1927 гг. У 1938—1939 гг. старшыня Народнай партыі (Stronnictwo Ludowe).

730 Як цяпер вядома, гэты абмен лістамі паміж маршалкам сойму і міністрам юстыцыі быў толькі добра зрэжысэраваным спэктаклем. Мацей Ратай быў загадзя паінфармаваны пра антыграмадоўскія рэпрэсіі, што маюць адбыцца, і даў сваю папярэднюю згоду на арышт паслоў БСРГ. Згодна зь ягонымі пазьнейшымі ўспамінамі, ён нават уласнаручна рэдагаваў першапачаткова ня вельмі пераканаўчыя тлумачэньні Мэйштовіча, каб надаць ім большую верагоднасьць. Падрабязьней гл.: Смалянчук, А. Разгром «Грамады»: за кулісамі палітычнага скандалу // Гістарычны альманах. 2003. Т. 8. С. 214–227.

У справе праведзенай акцыі па ліквідацыі Беларускай сялянска-работніцкай грамады ўрад 16.I.1927 г. выдаў наступны камунікат:

Пэўныя арганізацыі, што працяглы час дзейнічалі на тэрыторыі дзяржавы, разгарнулі дзейнасьць, кошт якой выключае магчымасьць фінансаваньня яе ўласнымі сродкамі. Шчодрае аплачваньне інструктараў, агітатараў і агентаў, выданьне шматлікіх адозваў, брашураў і пэрыёдыкаў, якія распаўсюджваліся задарма, раздача беззваротных крэдытаў дзеля згуртаваньня сваіх прыхільнікаў сьведчаць пра тое, што дзейнасьць гэтых арганізацыяў аплачвалі чужыя элемэнты.
На чале гэтых арганізацыяў сталі некалькі соймавых паслоў, якія шчодрай рукой распараджаліся сродкамі, што паходзілі зь іншаземных крыніцаў. Такой дзейнасьці, накіраванай на шкоду дзяржавы, урад далей трываць ня мог. Урад ня мог дапусьціць да пашырэньня хваляваньняў сярод спакойнага насельніцтва і ажыцьцяўленьня злачынных плянаў, што імкнуліся выклікаць беспарадкі на загад замежных чыньнікаў. Паслы, якія стаялі на чале згаданых арганізацыяў, а менавіта Тарашкевіч, Валошын і Рак-Міхайлоўскі, былі арыштаваныя разам зь іншымі правадырамі гэтых арганізацыяў.

16.I.1927 г. на тэрыторыі ўсяго Віленскага ваяводзтва была распаўсюджаная наступная адозва:

Да насельніцтва Віленскага ваяводзтва.
Назіраньні, якія праводзіліся ўжо доўгі час, а таксама шматлікія сабраныя доказныя матэрыялы ў выглядзе паказаньняў асобных людзей, раскіданых праклямацыяў і ўлётак, якія заклікалі да антыдзяржаўнага перавароту, рэзалюцыяў і пастановаў, прынятых на некаторых мітынгах і сходах, пастаноў чарговых канфэрэнцыяў КПП і КПЗБ, як прадстаўніцтваў Камінтэрну ў Польшчы, а таксама выпадкаў забойстваў тэрарыстычнага кшталту і іншых злачынстваў крымінальнага характару, зьдзейсьненых і заплянаваных пад уплывам шкоднай агітацыі, высьветлілі, што шэраг легальна дзеючых на тэрыторыі Віленскага ваяводзтва арганізацыяў і інстытуцыяў створаныя і кіруюцца эмісарамі Камінтэрну разам зь дзеячамі Камуністычнай партыі Польшчы, яе Цэнтральным камітэтам і так званай Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі.
Кансьпірацыйная праца падрыўных элемэнтаў, якая доўгі час праводзілася ўсярэдзіне гэтых легальных арганізацыяў, з аднаго боку, палягчала гэтым элемэнтам выкананьне задачы Камінтэрну паправакаваньні ў Польшчы крывавай сацыяльнай рэвалюцыі на ўзор расейскай, з другога — уводзіла ў гэтыя арганізацыі момант раскладаньня мэтадам правакацыі пад выглядам нібыта падтрымкі нацыянальных памкненьняў ці мэтанакіравана абвастрала сацыяльныя, нацыянальныя або рэлігійныя супярэчнасьці. Гэтая антыдзяржаўная дзейнасьць цалкам і шчодра фінансавалася з-за мяжы Камінтэрнам і здолела ўцягнуць у арбіту сваіх уплываў паасобныя малаcьвядомыя элемэнты, якія пад уплывам працяглага агульнадзяржаўнага эканамічнага крызісу і беспрацоўя, будучы малаўстойлівымі перад дэструкцыйным узьдзеяньнем, лягчэй паддаваліся камуністычнай правакацыі, робячы ўчынкі, супярэчныя Крымінальнаму кодэксу, і трапляючы пад пакараньні і рэпрэсіі дзяржаўнай улады, у той час як камуністычныя кіраўнікі і эмісары, што кіравалі гэтай правакацыйнай кампаніяй збоку і канспірацыйна, заставаліся непакаранымі.

Супрацьдзяржаўная кампанія, якая праяўлялася ў розных формах, знайшла свой адбітак у выглядзе выразнай і вельмі занепакоенай грамадзкай думкі, а таксама, асабліва ў апошні час, у выпадках масавага чыннага супраціву насельніцтва камуністычнай кампаніі, якія праяўляецца ў гвалтоўных дзеяньнях у дачыненьні да агітатараў і камуністычных дзеячоў[731].

Падаю да агульнага ведама, што дзяржаўныя органы, пакліканыя да захаваньня парадку і грамадзкага спакою, зрабілі неабходныя дзеяньні для абясшкоджаньня змоўніцкіх намераў, задуманых пры падтрымцы Камінтэрну, і з гэтай прычыны ўсялякія самадзейныя выступленьні груповак і асобных людзей супраць камуністычных дзеячоў, выкліканыя агульным абурэньнем у грамадстве, зьяўляюцца недапушчальнымі. Заклікаючы насельніцтва Віленскага ваяводзтва да захаваньня поўнага спакою, папярэджваю адначасова аб адказнасьці за знаходжаньне ў складзе арганізацыяў, апанаваных антыдзяржаўнымі элемэнтамі.

/—/ Рачкевіч

Ваявода.

г. Вільня, 16 студзеня 1927 г.

16 студзеня былі арыштаваныя яшчэ два пaслы: Фэлікс Галавач, сябра соймавага клюбу НПХ, і Мятла Пятро з БСРГ. Пасьля атрыманьня паведамленьня аб далейшых арыштах сярод паслоў маршалак сойму Ратай выслаў вечарам 17.I. наступны ліст да міністра юстыцыі Мэйштовіча:

Да пана міністра юстыцыі

...Грунтуючыся на лісьце ад 15 г. м. і на інфармацыі пана міністра, датычнай акалічнасьцяў, у якіх адбыўся арышт паслоў Тарашкевіча, Валошына і Рак-Міхайлоўскага, як і дзеяньняў, за якія яны былі затрыманыя, я дагэтуль не знайшоў дастатковых падставаў, каб патрабаваць іх вызваленьня і ўзяць на сябе адказнасьць за наступствы гэтага.

Даведаўшыся, аднак, што на працягу ўчарашняга дня былі пазбаўленыя свабоды паслы Галавач і Мятла, я не магу разабрацца, адбылося гэта ў сувязі са справай, па якой былі затрыманыя і тры вышэйзгаданыя паслы, ці тут ідзе гаворка пра іншую справу. Прашу хутка даслаць мне тлумачэньні.

Асабліва прашу паведаміць, ці былі паслы Галавач і Мятла засьпетыя на месцы злачынства. Ня маючы магчымасьці вывучыць справу ва ўсіх дэталях самастойна, я вымушаны абапірацца на інфармацыю пана міністра.

Хачу толькі адзначыць, што калі пазбаўленьне волі паслоў Галавача і Мятлы адбылося ў сувязі са справай трох першых паслоў, то факт, што арышт адбыўся амаль на 24 гадзіны пазьней, выклікае сумнеў у тым, што гэтыя паслы былі засьпетыя на месцы злачынства[732].

Ратай

Маршалак сойму.

---

731 Падобна на тое, што тут польскія ўлады паспрабавалі сьпісаць на «народны гнеў» праведзены паліцыяй гвалтоўны разгон павятовага зьезду БСРГ у мястэчку Старабярозава Бельскага павету ў сьнежні 1926 г., падчас якога былі жорстка пабітыя соймавыя паслы-грамадоўцы Павал Валошын і Пятро Мятла.

732 Сумняваўся ў тым, што арыштаваныя паслы былі засьпетыя на месцы злачынства, ня толькі Мацей Ратай. У той час па соймавых кулюарах хадзілі пагалоскі, што, напрыклад, пасол Галавач быў затрыманы, калі даіў сваю карову. Такі «гарачы злачынны ўчынак» стаў пасьля ў парлямэнце прадметам кпінаў з маршалка і Мэйштовіча.

Акрамя некалькіх вусных тлумачэньняў маршалку сойму з боку міністра юстыцыі, апошні 19.I.1927 г. напісаў маршалку ліст наступнага зьместу:

> Маю гонар паведаміць пану маршалку, што паслы Пятро Мятла і Фэлікс Галавач былі затрыманыя, першы ў Глыбокім, а другі ў Валожыне, на факце зьдзяйсьненьня злачыннай працы, скіраванай супраць бясьпекі дзяржавы і праводзімай пры падтрымцы чужых элемэнтаў за грошы, якія ішлі з-за мяжы.
> Іх затрыманьне адбылося на загад падпракурора пры Апэляцыйным судзе ў Вільні, выдадзеным адначасова з загадам аб затрыманьні паслоў Тарашкевіча, Валошына і Рак-Міхайлоўскага, і было неабходным для забесьпячэньня акта правасудзьдзя, а таксама абясшкоджаньня вынікаў злачынства.
> Мэйштовіч
> міністар юстыцыі.

У сувязі з арыштам пасла Галавача, сябра соймавага клюбу НПХ, старшыня гэтага клюбу Сыльвэстар Ваявудзкі зьвярнуўся да пана маршалка сойму Ратая з просьбай аб умяшаньні ў справу арышту пасла Галавача. Маршалак Ратай адказаў Ваявудзкаму, што, маючы ліст міністра юстыцыі і азнаёміўшыся з матэрыяламі абвінавачваньня, умешвацца ён ня будзе.

21.I.1927 г. міністар юстыцыі пераслаў маршалку сойму просьбу аб выданьні суду арыштаваных пяці паслоў. З гэтай просьбы вынікала, што паслы абвінавачваліся ў шпіянажы і дзяржаўнай здрадзе, паводле арт. 102 ч. 1 і арт. 110 ч. 1 п. 2. Крымінальнага кодэксу. Згодна з дакумэнтам, паслы Браніслаў Тарашкевіч, Сымон Рак-Міхайлоўскі, Павал Валошын, Пятро Мятла і Фэлікс Галавач бралі ўдзел у арганізацыі Камуністычнай партыі Польшчы і Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі і на даручэньне Цэнтральнага камітэту гэтых партыяў стварылі патаемную групу, якая кіравала дзейнасьцю легальных груповак Беларускай сялянска-работніцкай грамады і Незалежнай сялянскай партыі. Дзейнасьць згаданых паслоў і абедзьвюх арганізацыяў была скіраваная на ажыцьцяўленьне памкненьняў ураду Савецкай Беларусі: выклікаць узброены бунт з мэтай зьнішчэньня наяўнага ў Польшчы грамадзкага ладу і адарваньня ад Рэспублікі часткі яе тэрыторыі. Гэтая кампанія разьвівалася паводле дырэктываў Камінтэрну.

Далей просьба ад выданьні паслоў зьмяшчала шэраг датаў, якія тычыліся разьвіцьця кампаніі. У верасьні 1923 г. на канфэрэнцыі, скліканай у Маскве Камінтэрнам, быў створаны г. зв. «*Крестинтерн*» — міжнародны Сялянскі камітэт, мэтай якога было правядзеньне падрыўной кампаніі сярод сялян усяго сьвету[733].

У ліпені 1925 г. пасол Тарашкевіч атрымаў даручэньне стварыць Беларускую сялянска-работніцкую грамаду і з гэтай мэтай разам з паслом Рак-Міхайлоўскім меў у Гданьску нараду з прадстаўнікамі Савецкай Беларусі,

---

733 Міжнародны сялянскі савет (Крестинтерн) — міжнароднае аб’яднаньне радыкальных партыяў і арганізацыяў розных краін, якое было створанае ў кастрычніку 1923 г. і дзейнічала да пачатку Другой усясьветнай вайны.

Камінтэрну, Камуністычнай партыі Польшчы і Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі[734]. На гэтай канфэрэнцыі пасол Тарашкевіч абавязаўся ў выпадку вайны з Польшчай аказваць дывэрсійную ўзброеную дапамогу Савецкай Беларусі і нават выклікаць узброены бунт ва ўсходніх ваяводзтвах. Выконваючы гэты плян, арыштаваныя паслы стваралі «кам'ячэйкі» ў войску, а таксама камуністычныя «ячэйкі» ўнутры дзьвюх згаданых арганізацыяў — БСРГ і НПХ. Акрамя таго, на канфэрэнцыі ў Гданьску было вырашана заснаваць банк, які фінансаваў бы гэтую кампанію з палітычных меркаваньняў. Згодна з гэтым рашэньнем, у Вільні быў заснаваны Беларускі каапэратыўны банк зь філіямі ў Глыбокім і Пінску.

Грошы, якія ішлі на кампанію Грамады, паходзяць з Савецкай Беларусі, а не зь сяброўскіх складак. Сумы, якімі апэравала арганізацыя, значна пераўзыходзяць матэрыяльныя сродкі саміх дзеячоў. Зафіксаваная таксама грашовая сувязь праз Рыгу паміж Савецкай Беларусьсю і арыштаванымі пасламі. Пры арыштаваных знойдзеныя значныя сумы ў далярах і плацёжныя лісты для шэрагу асобаў, зь якіх некаторыя прызналася, што пастаянна атрымлівалі грошы. Паслы Тарашкевіч, Рак-Міхайлоўскі і Мятла атрыманыя даляры клалі ў адну зь фінансавых установаў як на патрэбы агульнай справы, так і на асабістыя рахункі.

У просьбе аб выданьні паслоў суду ўтрымліваюцца наступныя абвінавачваньні:

1) Пасла Тарашкевіча — што як старшыня Цэнтральнага сакратарыяту Грамады ён уласнаручна адрэдагаваў праект цыркуляру Цэнтральнага камітэту Камуністычнай партыі Польшчы, дзе апісаў тактыку, якая павінна выкарыстоўвацца пры правядзеньні антыдзяржаўнай кампаніі, і што ён выдаваў дакумэнты на праезд за мяжу, якія трактаваліся таксама як пашпарты іншай дзяржавы. Таксама яму закідалася, што на канфэрэнцыі ў Гданьску ён атрымаў ад агента іншай дзяржавы 15 000 даляраў на антыдзяржаўную кампанію. За гэтыя грошы ён праводзіў мяцежную і здрадніцкую дзейнасьць, а таксама захоўваў у сябе для наступнага распаўсюджваньня значную колькасьць злачыннай літаратуры.

2) Пасла Валошына — што кіраваў вайсковымі заняткамі ў «гуртках», падбіваў беларускае насельніцтва на выступленьні супраць польскіх уладаў, заклікаў выразаць паліцыю і чыноўнікаў, не плаціць падаткаў, не служыць у войску і г. д.

[734] Насамрэч Сымон Рак-Міхайлоўскі не прысутнічаў на нарадзе кіраўніцтва БСРГ з прадстаўнікамі КП(б)Б, КПП і Камінтэрну, якая адбылася ў канцы жніўня 1925 г. у курортным горадзе Сопаце каля Гданьску. Грамаду, акрамя Браніслава Тарашкевіча, на нарадзе прадстаўлялі Радаслаў Астроўскі, Мікалай Марцінчык і Язэп Шнаркевіч. Увогуле ж выкладзеныя ў «Кароткім нарысе...» зьвесткі пра мэханізм арганізацыі Грамады былі атрыманыя сьледчымі органамі ў першую чаргу ад былога лідэра т. зв. «сэцэсіі» ў КПЗБ Міхала Гурына, які падчас свайго знаходжаньня ў турме ў 1925—1926 гг. наважыўся на супрацоўніцтва з польскімі ўладамі і даў падрабязныя паказаньні. Менавіта Гурыну адводзілася роля асноўнага сьведкі абвінавачваньня на працэсе Грамады, але гэтым плянам перашкодзіла забойства гэтага дзеяча ў сакавіку 1928 г. актывістам КПЗБ Сямёнам Клінцэвічам.

3) Пасла Рак-Міхайлоўскага, акрамя вышэйпрыведзеных абвінавачваньняў, — таксама ў тым, што кіраваў у Вільні натоўпам, які ішоў на турму, і заахвочваў яго да ўзброеных выступленьняў.

4) Пасла Мятлу — што арганізаваў баёўкі ў Дзісенскім павеце з мэтай узброенага паўстаньня і што дзеля гэтай мэты абавязаўся даставіць зброю з сумежнай дзяржавы.

5) Пасла Галавача — што ў 1924 г. у паразуменьні з органамі сумежнай дзяржавы арганізаваў на тэрыторыі Навагрaдзкага ваяводзтва дывэрсійныя банды, прычым падтрымліваў пастаянныя кантакты з сумежнай дзяржавай і некалькі разоў нелегальна пераходзіў мяжу.

Прапанова ўраду 25.I.1927 г. была адасланая пленумам сойму ў Рэглямэнтную камісію.

4 лютага 1927 г., пасьля дакладу пасла Дабжаньскага[735] (Народна-нацыянальны саюз)[736] і ажыўленай дыскусіі, у якой бралі ўдзел паслы Рагуля, Шрэйбер[737], Балін, Марвэг[738], Сахацкі[739], Лібэрман[740], Ярэміч, Строньскі[741] і Домбскі[742],[743] было арганізавана пайменнае галасаваньне, у выніку якога:

---

735 Дабжаньскі (Dobrzański) Стэфан Анджэй (1883—1945) — польскі палітык, адвакат. У 1922—1927 гг. пасол сойму са сьпісу Нацыянальна-народнага саюзу (эндэкаў), сябра соймавага Ганаровага суду. У 1928—1930 гг. сэнатар.

736 Народна-нацыянальны саюз (Związek Ludowo-Narodowy) — назва парлямэнцкай фракцыі польскіх нацыянал-дэмакратаў (эндэкаў), якія стаялі на выразна нацыяналістычных пазыцыях.

737 Шрэйбер (Schrejber) Давід (1874—1941) — габрэйскі грамадзка-палітычны дзяяч, адвакат з Усходняй Галіччыны. Прыхільнік сіяністцкага руху. Пасол сойму ў 1922—1927 гг., уваходзіў у т. зв. Габрэйскае кола. Падчас Другой усясьветнай вайны загінуў у львоўскім гета.

738 Марвэг (Marweg) Ян (1885—1936) — польскі грамадзка-палітычны дзяяч, журналіст. У 1922—1927 гг. пасол сойму ад Народна-нацыянальнага саюзу (эндэкаў).

739 Сахацкі (Sochacki) (Чашэйка-Сахацкі) Ежы (1892—1933) — польскі камуністычны дзяяч. Да пачатку 1920-х гг. быў адным зь лідэраў ППС, з 1921 г. сябра КПП і ЦК КПП. У 1924—1927 і 1928 гг. пасол польскага сойму, уваходзіў у Камуністычную пасольскую фракцыю. У 1928 г. пазбаўлены пасольскай недатыкальнасці, эміграваў у СССР, дзе быў рэпрэсаваны.

740 Лібэрман (Lieberman) Герман (1870—1941) — польскі палітык і адвакат, адзін зь лідэраў ППС. Пасол сойму ў 1919—1933 гг., пасьля жыў у эміграцыі ў Францыі. Адзначаўся прыхільным стаўленьнем да нацыянальных меншасьцяў Польшчы, быў адным з адвакатаў Вінцэнта Гадлеўскага на судзе ў 1926 г.

741 Строньскі (Stroński) Станіслаў (1882—1955) — польскі палітык, прафэсар Люблінскага каталіцкага ўнівэрсытэту, прыхільнік нацыянальных дэмакратаў. Рэдагаваў правыя часопісы «Rzeczpospolita» і «Warszawianka». У 1919—1935 гг. быў паслом сойму, у 1927 г. уваходзіў у фракцыю Народна-нацыянальнага саюзу (эндэкаў).

742 Домбскі (Dąbski) Ян Тамаш (1880—1931) — польскі палітычны і дзяржаўны дзяяч, дыплямат. Узначальваў дэлегацыю Польшчы пры падпісаньні Рыскай мірнай дамовы. Пасол польскага сойму ў 1919—1931 гг. Уваходзіў у Польскую народную партыю «Пяст», з 1926 г. — адзін зь лідэраў Народнай партыі.

743 Апрача названых паслоў, падчас згаданай дыскусіі выступіў яшчэ ўкраінскі пасол Сяргей Казіцкі. Усе прамоўцы, акрамя Яна Марвэга і Станіслава Строньскага, выказваліся супраць выдачы паслоў суду. Ян Домбскі паведаміў, што ягоны клюб ад галасаваньня ўстрымаецца.

1) За выдачу пасла Тарашкевіча галасавалі — 159 паслоў,
супраць — 89,
прызнана несапраўднымі — 12 картак.

2) За выдачу пасла Рак-Міхайлоўскага галасавалі — 165 паслоў,
супраць — 83,
прызнана несапраўднымі — 11 картак.

3) За выдачу пасла Мятлы галасавалі — 166 паслоў,
супраць — 83
прызнана несапраўднымі — 4 карткі.

4) За выдачу пасла Валошына галасавалі — 165 паслоў,
супраць — 85,
прызнана несапраўднымі — 9 картак.

5) За выдачу пасла Галавача галасавалі — 165 паслоў,
супраць — 84,
прызнана несапраўднымі — 10 картак.

Трэба адзначыць, што падчас дыскусіі ўрад абвінавачваўся як у тым, што не падаў канкрэтных доказаў віны арыштаваных паслоў, так і ў тым, што паслы не былі засьпетыя на месцы злачынства.

Апошнім этапам у гісторыі БСРГ і НПХ перад судовым працэсам, які завяршыў гісторыю абедзьвюх арганізацыяў, зьяўляецца распараджэньне міністра ўнутраных спраў, якое абвяшчала іх нелегальнымі. У сувязі з гэтым камісар ураду на горад Варшаву і беластоцкі, наваградзкі, палескі і віленскі ваяводы распаўсюдзілі адозвы, у якіх паведамлялася пра рашэньне міністра ўнутраных спраў.

Паведамленьне камісара ўраду на горад Варшаву гучала наступным чынам:

> Незалежная сялянская партыя амаль ад самага пачатку свайго існаваньня ішла і ідзе ў напрамку, які пагражае бясьпецы дзяржавы. Знаходзячыся пад уплывам камуністычнай арганізацыі, Незалежная сялянская партыя пашырала камуністычную ідэалёгію і падчас сваёй дэструктыўнай дзейнасьці змагалася зь існым ладам і заканадаўствам, выступала супраць рашэньняў уладаў, разбурала ўнутранае адзінства дзяржавы, парушала спакой і грамадзкі парадак.
> З гэтай прычыны пан міністар юстыцыі як чалавек, які стаіць на варце ўнутранага спакою і бясьпекі дзяржавы і поўнасьцю адказны за гэта перад соймам і грамадзтвам, ня мог далей трываць гэтай варожай для дзяржавы дзейнасьці і прызнаў Незалежную сялянскую партыю (і Беларускую сялянска-работніцкую грамаду) незаконнымі арганізацыямі.
> Папярэджваю насельніцтва, каб яно не брала ўдзелу ў працы гэтых арганізацыяў, паколькі яны ад гэтага часу зьяўляюцца забароненымі.

Хачу падкрэсьліць, што кожны, хто, нягледзячы на гэта папярэджаньне, будзе належаць да Незалежнай сялянскай партыі і будзе зь ёй супрацоўнічаць, будзе з усёй суровасьцю прыцягвацца да судовай адказнасьці.
Варшава, 21 сакавіка 1927 г.
Камісар ураду на горад Варшаву
/—/ Ул. Ярашэвіч[744].

Пасьля абвяшчэньня 21.III.1927 г. рашэньня аб нелегальнасьці БСРГ і НПХ у Варшаве, Вільні і ўсіх паветах, у якіх дзейнічалі гэтыя арганізацыі, у памяшканьнях іх сакратарыятаў адбыліся ператрусы, пасьля чаго памяшканьні былі апячатаныя. Частка знойдзеных дакумэнтаў была перададзеная сьледчым уладам. Ніякіх арыштаў не праводзілася. Акцыя не сустрэла супраціву з боку насельніцтва.

На заканчэньне трэба адзначыць, што насельніцтва наагул спакойна паставілася да ліквідацыі абедзьвюх арганізацыяў[745]. Цяпер, пасьля ліквідацыі, у некаторых мясцовасьцях можна заўважыць выхад пэўных частак беларускага насельніцтва з-пад уплываў БСРГ і больш прыхільнае іх стаўленьне да польскіх уладаў. Тое ж адбываецца і ў ТБШ — у некаторых яго акругах заўважаецца жаданьне супрацоўніцтва з уладамі, каб адцягнуць моладзь ад палітыкі і гэтым самым зьменшыць антыпольскія настроі і зьмякчыць супярэчнасьці.

744 Ярашэвіч (Jaroszewicz) Уладзіслаў (1887—1947) — польскі палітык, у 1926—1939 гг. зь невялікім перапынкам быў дэлегатам польскага ўраду на горад Варшаву. Пасьля пачатку Другой усясьветнай вайны жыў у эміграцыі.

745 Такое сьцьверджаньне — не бясспрэчнае. Насельніцтва Заходняй Беларусі ўсё ж намагалася аказваць супраціў арыштам і разгону БСРГ, хоць, вядома, маштаб гэтых пратэстаў зусім не адпавядаў фармальнай колькасьці сяброў арганізацыі. Але, напрыклад, у студзені — лютым 1927 г. прайшлі дэманстрацыі ў Слоніме, Скідалі, Вялейцы, Маладэчне, якія ахапілі каля 20 тыс. чалавек. Дэманстрацыя пратэсту ў Косаве 6 лютага была расстраляная, пры гэтым загінулі 6 сялян. Тым ня менш, польскім уладам, якія фактычна абезгаловілі нацыянальны рух, удалося зьбіць хвалю пратэстаў. Вельмі ўдала выказаўся пра падзеі зімы 1927 г. іх сьведка, паэт Валянцін Таўлай: «Стыхія, пабурлеўшы, апала...»